

300.714

108/109
2009/2010

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

FŐSZERKESZTŐ

TORBÁGYI MELINDA

SZERKESZTI

TÓTH CSABA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BUZA JÁNOS
FITZ JENŐ

L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA
NAGY ÁDÁM

V. SZÉKELY GYÖRGY

CVIII–CIX. ÉVFOLYAM

2009–2010

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST, 2011

TARTALOM

Szolláth György 1927–2009 (Török Pál)	3
Mészáros M. János emlékezete (Süle Tamás)	5
 TANULMÁNYOK	
Marchiş, Elena: Patterns of Coin Circulation. The Case of Aquincum.....	7
Juhász Lajos: The Reverse Types from the Local Mint of Viminacium. An Iconographic Analysis (A viminaciumi provinciális verde hátlap típusai. Ikonográfiai elemzés – magyar összefoglalóval)	23
Prohászka Péter – Torbágyi Melinda: Hunkori soliduslelet Tokod-Erzsébetakna területéről.....	45
Fehér Tamás: Újabb numizmatikai adatok Brigetióról	61
Tóth Csaba – Kiss József Géza – Fekete András: III. Béla kufikus jellegű rézpénzeinek osztályozása ..	73
Maróti Tamás: V. István pénzverésének időrendjéhez	89
Ujszászi Róbert: Adalékok a kevei pénzverés kérdésköréhez	103
Domoki Ferenc: Az 1907-es 5 és 100 koronás érmék keletkezési körülményei.....	113
Ráyman János: Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei	133
Kovács Ákos Ferenc: A katonai szolgálati időt elismerő jelzések a Habsburg korszak (1780–1918) hadseregében	147
Sallay Gergely Pál: Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulatjelvények nemesfémről.....	163
Soós Ferenc: A magyar biztosítótársaságok kitüntetései, érmei, plakettjei és jelvényei	173
Karsay Orsolya: Aranyaknak örültje	193
 KISEBB KÖZLEMÉNYEK	
Prohászka Péter – Szende László: Egy középkori zárandokjelvény Esztergom–Szentkirályról	199
Gerlovics Szilveszter – Soós Ferenc: Anjou István herceg szlavón pénzei	209
Nagy Jenő: Két XVI. századi hamis éremlelet Vámtelekről.....	215
Buza János: A magyar mintára vert holland és dán dukátok történetéhez	223
Bakos Miklós: A IV. Világjamboree (Gödöllő) jelvényei	229
Kuun Aladár: Beszámoló a XIV. Nemzetközi Numizmatikai Kongresszusról, Glasgow 2009.....	237
 Társulati élet 2008–2009	
Könyvismertetések	247
Magyar Numizmatikai Bibliográfia 2007–2008 (Balogh Éva).....	265

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

FŐSZERKESZTŐ

TORBÁGYI MELINDA

SZERKESZTI

TÓTH CSABA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BUZA JÁNOS
FITZ JENŐ

L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA
NAGY ÁDÁM

V. SZÉKELY GYÖRGY

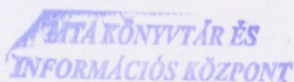
CVIII–CIX. ÉVFOLYAM

2009–2010

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST, 2011

**NEMZETI KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT**

INHALTSVERZEICHNIS

György Szolláth 1927–2009 (Pál Török)	3
In memoriam János Mészáros M. (Tamás Süle)	5
 STUDIEN	
Marchiş, Elena: Patterns of Coin Circulation. The Case of Aquincum	7
Juhász, Lajos: The Reverse Types from the Local Mint of Viminacium. An Iconographic Analysis (ungarisches Resümee)	23
Prohászka, Péter – Torbágyi, Melinda: Hunnenzeitlicher Solidusfund aus dem Gebiet von Tokod-Erzsé- betakna (deutsches Resümee)	45
Fehér, Tamás: New Numismatic Data on Brigetio (englisches Resümee)	61
Tóth, Csaba – Kiss, József Géza – Fekete, András: Classification of the Cufic-like Copper Coins of Béla III (auf ungarisch)	73
Maróti, Tamás: Dating the Coinage of Arpadian King Stephan V (zweisprachig)	89
Ujszászi, Róbert: Beiträge zur Problematik der Münzprägung in Keve (auf ungarisch)	103
Domoki, Ferenc: Die Entstehungsverhältnisse der 5 und 100 Kronen-Münzen in 1907 (deutsches Resümee)	113
Rayman, János: Die Geschichte und Gelder des Kriegsgefangenenlagers in Esztergom (auf ungarisch)	133
Kovács, Ákos Ferenc: Militär-Dienstzeichen in der Armee des Habsburg Zeitalters 1780–1918 (auf ungarisch)	147
Sallay, Gergely Pál: Austro-Hungarian Military Unit Badges of the First World War in Silver and Gold (englisches Resümee)	163
Soós, Ferenc: Auszeichnungen, Medaillen, Plaketten und Abzeichen der ungarischen Versicherungs- anstalten (auf ungarisch)	173
Karsay, Orsolya: Wahnsinniger von Goldmünzen.(auf ungarisch)	193
 KLEINERE STUDIEN	
Prohászka, Péter – Szende, László: Ein hochmittelalterliches Pilgerzeichen aus Esztergom-Szentkirály (deutsches Resümee)	199
Gerlovics, Szilveszter – Soós, Ferenc: Die slawonischen Münzen des Fürsten Stephan von Anjou (Slavonski novac vojvode Ištvana Anžujskog – serbisches Resümee)	209
Nagy, Jenő: Zwei Falschmünzfunde aus dem 16. Jahrhundert in Vámtelék (auf ungarisch)	215
Buza, János: Zur Geschichte der nach dem ungarischen Vorbild geprägten niederländischen und dänischen Dukaten. (deutsches Resümee)	223
Bakos, Miklós: Badges of the 4 th World Jamboree in Gödöllő, Hungary (deutsches und englisches Resümee)	229
Kuun, Aladár: Report on the XIV th International Numismatic Congress, Glasgow 2009 (auf ungarisch)	237
 Gesellschaftliches Leben 2008–2009	239
Literatur	247
Bibliographie der ungarischen Numismatik 2007–2008 (Balogh, Éva)	263

Szolláth György (1927–2009)

2009. március 10-én végleg eltávozott közülünk Szolláth György. Nem találkozhatunk többé kedves alakjával az összejöveteleken, nem kérhetünk tőle ezentúl tanácsot érmeikkel, éremművészekkel kapcsolatban.

1927-ben született Rákosszentmihályon tisztviselő-családban. A Korvin Mátyás Gimnáziumban érettségizett Mátyásföldön. 1947-ben beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara művészettudományi szakára. Különösen az ötvösművészet érdekelte. Esze és szorgalma is megvolt ahhoz, hogy kiváló művészettörténész váljon belőle. A tehetséges fiút az Iparművészeti Múzeum igazgatója, Voit Pál 1948-ban felvette a múzeumba díjtalan gyakornoknak. A tél folyamán segédkezett a Tárnok utcában az Esterházy-kincsek romok alól történő kiásásánál is.

Az Iparművészeti Múzeumban történt politikai tisztogatás során, 1949 tavaszán Voit Pált leváltották, majd júniusban letartóztatták; a díjtalan gyakornoknak felmondtak, egyetemi tanulmányait sem folytathatta tovább. A Ganz Vagon- és Gépgyárban rajzolóként helyezkedett el. 1959-ben technikus, majd 1965-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen technikus-tanári diplomát szerzett. Műszaki tanárként dolgozott nyugdíjazásáig, 1987-ig.

A sajnálatos módon megszakadt művészettörténeti tanulmányok után autodidakta módon képezte magát. Minden alkalmat megragadott tudása fejlesztésére, különösen a szobrászat és éremművészet területén. Kiállításokat látogatott, személyes ismeretségeket kötött, maga is mintázott jó néhány érmet. Komoly elméleti kutatómunkát is végzett, miközben folyamatosan gazdagította gyűjteményét, melyről kezdettől fogva precíz leltárt készített. Ebből tudjuk, hogy 1954-ben kezdett el a gyűjtéssel komolyabban foglalkozni. 1955-ben belépett a Magyar Numizmatikai Társulatba, ahol 1982-től haláláig a választmány tagja volt. 394. sorszámmal lett alapító tagja a Budapesti –, majd a Magyar – Éremgyűjtők Egyesületének, itt az éremkiadási bizottság munkáját vezette. 2005-ben első elnöke lett az Egyesületen belül megalakult Éremkedvelők Egyesületének.

Kezdetben elsősorban zenei tárgyú érmekeket és plaketteket gyűjtött. Nagyrészt saját anyagának felhasználásával készítette el első könyvét „*A magyar zeneművészet érmei és plakettjei*” címmel, amely az Egyesület kiadásában, 1972-ben jelent meg.

1979-ben a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 10 éves jubileumi kiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Galériában. Szolláth György itt két tárlóban – a zeneszerzőkről és zeneművészekről készült érmekek mellett – gyűjteményéből múzeumokkal, muzeológusokkal, muzeológiával kapcsolatos érmekeket is bemutatott. Ugyancsak jórészt saját anyagát használta fel 1980-ban az Egyesület és a Zenetudományi Intézet közös szervezésében létrejött *Goldmark* kiállításon.

Számos éremművésszel tartott fenn szoros, személyes, olykor baráti kapcsolatot. Feldolgozta és az *Az Éremben* közzétette Renner Kálmán érmeinek teljes jegyzékét, és Madarassy Walternek a Varannay Gyula által elkezdett éremkatalógusát is ő fejezte be. Jó barátságban volt Kunvári Lillával, a FIDEM magyarországi delegátusával – az ő révén a nemzetközi szervezet kétévenként megrendezett kiállításait kísérhette folyamatosan nyomon.

Gyűjtötte és rendszerezte az Egyesület által készített érmei adatait. Ezek 3 kötetben jelentek meg: 1985-ben, 1990-ben és 1998-ban. Az Enciklopédia Kiadó által 1999 és 2001 között kiadott *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* közel 1000 – szobrászművészekre vonatkozó – szócikknek ő a szerzője, vagy társszerzője. Szerettük volna közösen elkészíteni a Magyar Éremművészek Lexikonját is – erre azonban sajnos már nem kerülhetett sor.

Az idők során gyűjteménye egy részétől anyagi okok miatt kénytelen volt megválni. Az utóbbi időkben az érem- és szobrászművészek portréérmeinek mind teljesebb összegyűjtése volt a célja. Gyűjteményének ezt a 178 darabos részét ma a Szegedi Móra Ferenc Múzeum, gyűjtőjük emlékét pedig a numizmatikusok és az éremgyűjtők népes tábora őrzi.

Török Pál
Magyar Éremgyűjtők Egyesülete

Mészáros M. János emlékezete

In memoriam János Mészáros M.

Dr. Mészáros M. János 1929. április 29-én született a Komárom megyei Mocska községben. Felsőfokú tanulmányait Budapesten az Állatorvostudományi Főiskolán végezte, ahol 1954. január 20-án kapott oklevelet. Tanársegédként, majd adjunktusként a Főiskola – 1962-től Egyetem - Kórbonctani Tanszékén dolgozott 1954. február 1-től nyugállományba vonulásáig, 1989. november 1-ig. Budapesten hunyt el 2009. április 16-án.

1984-ben kezdte el a magyar állatorvoslás numizmatikai emlékeinek összegyűjtését és feldolgozását. 1986-ban jelent meg az Állatorvostudományi Egyetem kiadásában „Magyar állatorvosi érmek, plakettek és jelvények – Numismatic tokens of veterinary history in Hungary” című, kétnyelvű, 105 ábrával illusztrált könyve, amely 1905-től 1985-ig sorolja fel az állatorvosi érmeket és jelvényeket, összesen 73 darabot. Az érmek leírásán kívül közli keletkezésük indítékát, körülményeit, valamint az ábrázolt személyek legfontosabb életrajzi adatait, és természetesen – ahol ez ismert – az alkotóművész nevét és a készítés évszámát. Tíz év múlva, a könyv folytatásaként összegyűjtötte az 1985 és 1995 közötti állatorvosi érmészeti emlékeket, amely anyag a *Magyar Állatorvosok Lapja* 1999/2. számában jelent meg.

Egyéb állatorvosi numizmatikai témákat is feldolgozott, melyeket 26 közleményén túl a Magyar Orvostörténelmi Társaság Orvosi Numizmatikai Szakosztályának ülésein, és a Magyar Numizmatikai Társulat szakülésein tartott előadásaiban tett közkinccsé. Összegyűjtötte és feldolgozta a magyar állatorvoslás történetére vonatkozó szobrok, emlékművek, emléktáblák és festmények adatait és irodalmi hivatkozásait is az 1872-től 2003-ig terjedő időszakból. Később ez az adatbázis szolgált alapul a digitális állatorvos-történeti arcképcsarnok elkészítéséhez.

2007-ben jelent meg a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár kiadásában „Az állatorvosképzés 1818-tól 2004-ig elhunyt tanárainak és előadójának sírjai” c. utolsó nagy munkája, melyben 145 főiskolai, illetve egyetemi oktató legfontosabb életrajzi adatait, többségük fényképét, nyughelyük pontos azonosító adatait és fotóját, az elhunytakra vonatkozó fontosabb irodalmat közli, és a „Mellékletben” a könnyebb tájékozódás érdekében temetőterképeket is közread.

E sorok írója, talán megbocsátható lokálpatriotizmusa okán megemlíti, hogy a fentebb hivatkozott kötetekben Entz Béla és Rhorer László híres pécsi orvosprofesszorok, illetve két pécsi szobrászművész érmei is szerepel-

nek, nevezetesen a Munkácsy-díjas, Érdemes Művész Rétfalvi Sándornak a szentlőrinci Újhelyi Imre Mezőgazdasági Szakközépiskola, és Trischler Ferencnek a mohácsi Marek József Mezőgazdasági Szakközépiskola számára készített érmei. További pécsi vonatkozás, hogy Mészáros M. János szerzője volt a Pécsi Dénárnak is, nevezetesen „A pécsi Erzsébet Tudományegyetem és a budapesti Állatorvosi Főiskola közös numizmatikai emlékei I.–II.” című közleményei jelentek meg a lapban. (Pécsi Dénár 2005. 5. és 6. sz.)

2003-ban Domonkos Béla érmet mintázott róla: a 140 mm átmérőjű, egyoldalas, öntött bronz medál körirata: Dr. MÉSZÁROS M. JÁNOS A MAGYAR ÁLLATORVOSI NUMIZMATIKA ÚTTÖRŐ MŰVELŐJE 74 éves • 2003 •. A művész fakszimile aláírása jobb oldalon, alul látható. Ennek a jól sikerült portrééremnek a képével búcsúzunk az állatorvos-történelem és numizmatika kiemelkedő művelőjétől és a kedves, mindenkor szerény, szeretetre méltó kollégától.

Süle Tamás dr.
Magyar Numizmatikai Társulat

Patterns of Coin Circulation

The Case of *Aquincum*¹

Introduction

The official character of coinage made it probably the most important element in measuring the flow of economic values within the Roman Empire providing a common mean of exchange guaranteed by an authority and being the supreme expression of power and control.

Unique and facile features of coin spread it all over the Roman world becoming by this the best instrument for taking the pulse of life in general and economic activities in particular. If somebody wants to see how far the Roman power spread, a map of the Empire at a certain moment or a snapshot of everyday life in ancient Roman times can simply look for coin finds.

William E. Metcalf affirms that “the consistency of coinage is testimony to the control exercised over it and that no imperial portrait or monument (...) has such proximity to its source or is so inherently entitled to authority”.²

Coins can show complex features of the Roman world that are impossible to trace or confirm by any other method of investigation, for this reason the numismatic research developed in different directions one of them being the study of the monetary circulation. Through its patterns, we can easily observe the general and specific elements in a given territory at a certain time.

For Roman *Pannonia*, those patterns may be found more often in the chapters designated to the numismatic material presented in site monographs.³ We can find this topic recently discussed in comparison to Roman *Dacia* by C. Găzdac.⁴ In one of his articles, he shows how the study of coins proved to be efficient in analyzing the changes that occurred in the monetary circulation; for example the case of military fort Poetovio, when *Colonia Ulpia Traiana Poetovio* was founded, or Intercisa where the civilian settlement influenced the military fort monetary circulation between AD 253 and AD 268.⁵

A similar situation can be observed by studying the numismatic material from the site of *Aquincum*. Although the archaeological research is far from being completed, the results are remarkable and offer to us a good perspective upon the history of what was the Roman fort and civilian settlement *Aquincum*. The numismatic material is also published⁶ some of it allowing a more complex approach.

Aquincum has a history of almost 400 years that starts with the conquest of *Pannonia* under Claudius I and spread up to the end of the 4th century AD. The first important Roman construction in *Aquincum* was the fort on the right bank of Danube and was part of a complex limes building program developed under Vespasian's reign. This program consisted not only of creating military forts for cavalry but also of setting new troops on the bank of the Danube. In this context appeared the auxiliary fort from Óbuda.⁷ An inscription mentions that the fort was built by *Ala I Tungrorum Frontoniana*, the same unit that took part in the 80's at the construction of the auxiliary *vicus* from Carnuntum.⁸ This inscription dated AD 73 or AD 75 belongs to the wooden phase of the fort.

¹ I would like to express my gratitude to C. Găzdac, for his help while writing this study. I also want to thank to Melinda Torbágyi and István Vida from the Hungarian National Museum in Budapest who kindly provided me with bibliography on the numismatic evidence from the site of *Aquincum*. The drawings are the result of work by Raluca Barb to whom I would like to thank with this occasion.

² METCALF 2006, 44.

³ For example the site of *Aquincum* (Budapest): PETER 1997, 245–249; FACSÁDY 2003, 207–209.

⁴ GĂZDAC 2002, 21–66, 83–99.

⁵ GĂZDAC 2003, 192–193.

⁶ PEKÁRY 1953, 113; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1979, 392; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1980, 456–458; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1981, 350–352; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1982, 365–368; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1983, 348–352; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1985, 165–167; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1986, 302–306; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1987, 74–76; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1989, 512–514; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1991, 380–381; BIRÓ-SEY-LÁNYI-TORBÁGYI 1993, 79–80; GĂZDAC 2002, 659.

⁷ The first *castra* was in fact an auxiliary fort built by *Ala I Tungrorum Frontoniana* located southwards from the legionary fort. For more information see NÉMETH 2003a, 85–87; ZSIDI 2004, 213.

⁸ LÖRINCZ 2001, 110–111; NÉMETH 2003, 55.

Under the impulse of the military events with the Sarmatians and Iazyges that took place in the eighth decade of the 1st century AD, from AD 89 *legio II Adiutrix* had its permanent garrison in *Aquincum*,⁹ which located northward from the auxiliary fort. Although this legion took part at the Dacian wars, in AD 106 was back in *Pannonia Inferior*. Until AD 119 the *legio X Gemina* was also stationed in *Aquincum*, from where was transferred to *Vindobona*.¹⁰ Under the reign of Hadrian, the legionary fort was rebuilt in stone, some parts of its walls were later renewed in the second half on the 3rd century AD.¹¹

Other military constructions appeared the following years: *Contra Aquincum*¹² (built probably somewhere in the 2nd century AD followed by the construction of another fort in the 4th century AD) – *Trans Aquincum*¹³ (located right across the legionary fort from Óbuda, already existed under Marcus Aurelius) and the late fortress of the 4th century AD¹⁴ (erected right on the bank of Danube).

The numismatic evidence comes only from the legionary fort and the late fortress. Due to the level of the archaeological research and the state of publication, at the moment, the other two military forts remained almost unknown from numismatic point of view.

The plan of the civilian settlement is linked directly to that of the legionary fort. This settlement, located 2 km northward from the legionary fort, was initially a *vicus* that started under Vespasian. Some scholars believe that it originates from an auxiliary fort but this hypothesis has not yet been completely clarified.¹⁵

Under the emperor Hadrian, this settlement reached the statute of *municipium* (*Municipium Aelium Aquincum*), probably in AD 124¹⁶ while in AD 194 was awarded the rank of *colonia* (*Colonia Aelia Septimia Aquincum*). At the moment, there are still some debates regarding which part of the site was declared as *colonia* as from administrative point of view the *canabae legionis* seem to hold their own administration.¹⁷

Most likely, we may deal in *Aquincum* with two civilian settlements: one originated from a *vicus*; the other one developed from the *canabae legionis*.¹⁸ Nevertheless, up to the moment of AD 194 *canabae legionis* raised separately from the *vicus* and later from the *municipium*. For those reasons, I considered necessary to deal separately with the numismatic evidence coming from those two civilian settlements.

Methodological aspects

Since the systematic research started at the site of *Aquincum*,¹⁹ 2584 coins were determined and published, most of them by T. Pekary in 1953²⁰ and in the annual reports from *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* review.²¹ Only to the last ones (664 out of 2584 coins) can be applied a separation between the legionary fort, civilian settlement, *canabae*, late fortress and the finds from graves. The quantity of coins coming from the *canabae* and late fortress does not allow a more detailed approach; given their small number, the set of data they provide can lead to false conclusions when compared to the rest of the site.

For a better understanding of the monetary situation of *Aquincum*, after the numismatic material was separated between the different locations, it is important to establish a set of chronological periods or frames into which the numismatic information can be easily integrated and interpreted. For this task were used as guidelines the chronological periods set by R. Reece²² (for the entire period starting with Augustus up to AD 400) and the ones used by C. Găzdac²³ (for Trajan – Constantine I chronological sequence).

⁹ BARKÓCZI 1980, 95; LÖRINCZ 2001, 67; LÖRINCZ 2003, 25; VISY 2003, 99.

¹⁰ LÖRINCZ 2003, 27.

¹¹ NÉMETH 2003a, 87.

¹² VADAY 2003, 203.

¹³ NÉMETH 1997, 91.

¹⁴ NÉMETH 2003a, 90–91.

¹⁵ VISY 2003a, 153.

¹⁶ BARKÓCZI 1980, 100; NÉMETH-ZSIDI 1997, 99; VISY 2003a, 153.

¹⁷ NÉMETH-ZSIDI 1997, 99.

¹⁸ See the case of the two towns from *Apulum* (Dacia), DIACONESCU-PISO 1993, 67–82.

¹⁹ GABLER 2003, 10–12; Although, István Schönwisner excavated systematically the *thermae maiores* of *Aquincum* in 1778, the first methodological excavations of the site were made by Bálint Kuzsinsky at the end of the 19th century.

²⁰ PEKARY 1953, 113.

²¹ BIRÓ-SEY-LÁNYI 1979, 392; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1980, 456–458; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1981, 350–352; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1982, 365–368; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1983, 348–352; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1985, 165–167; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1986, 302–306; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1987, 74–76; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1989, 512–514; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1991, 380–381; BIRÓ-SEY-LÁNYI-TORBÁGYI 1993, 79–80.

²² REECE 1987, 73–76.

²³ GĂZDAC 2000, 16–17.

Taking into consideration the entire history of *Pannonia*, the one of *Aquincum* in particular, the imperial reigns up to the 3rd century AD, excepting the short-lived emperors, were preferred.²⁴

I. As the building program started in this region only under the reign of Vespasian or later emperors I proceeded by establishing the first period before: Augustus-Nero (27 BC–AD 68).

II. The Flavian emperors from the reign of Vespasian to Domitian come next as a second period (AD 69–96).

III. The third period includes the reigns of Nerva and Trajan (AD 96–117) as R. Reece noted, “Nerva and Trajan conveniently go together”.²⁵

The following four chronological periods consist of sole emperor reigns:

IV. Hadrian (AD 117–138)

V. Antoninus Pius (AD 138–161)

VI. Marcus Aurelius (AD 161–180)

VII. Commodus (AD 180–192).

For the Severan emperors I adopted the method used by C. Găzdac.

The two following periods AD 193–218 (VIII) and AD 218–238 (IX) were divided based on the possibility to separate the coins of Caracalla from those of Elagabalus.²⁶ Therefore, the coins of the last ones were grouped together with those of Severus Alexander and Maximinus I Thrax.

The reigns of Gordian III (AD 238–244) (X) and Philip I (AD 244–249) (XI) were taken separately because the two chronological periods are marked by events that influenced dramatically the monetary circulation in *Pannonia*. These are the cases of opening new mints in the area under study at *Viminacium* (*Moesia Superior*) (AD 239) and at *Apulum* (*Dacia*) (AD 246).²⁷ Both mints had crucial impact on the bronze coin supply for the next 20 years. It is not a coincidence the fact that many coins struck in *Moesia Superior* were found in *Aquincum*.²⁸

The other two periods are Decius-Aemilian (AD 249–253) (XII) and Valerian I-Gallienus (AD 253–268) (XIII). The divisions of these chronological periods are based on the historical events in which the territory of *Pannonia* was involved during the civilian wars between Aemilianus and Valerianus I.

From former studies, concerning the monetary circulation in *Pannonia* the tendency of increasing the coefficient/year of reign in the sites of the province for the periods starting with AD 268 became obvious; the reigns of Claudius II and Aurelian offer the highest value between AD 98–337.²⁹ For this particular reason and for the monetary reform made by Aurelian (AD 274),³⁰ I choose to integrate the reigns of Claudius II and Aurelian in the same chronological sequence (AD 268–275) (XIV).

The next three chronological sequences are Tacitus-Carinus (AD 275–284) (XV), Tetrarchs (AD 284–305) (XVI) and the reign of Constantine I (AD 306–337) (XVII) – his death marking a turning point in the historical writing although it had not the same impact over the monetary circulation.³¹

The last sequences are AD 337–364 (XVIII), AD 364–383 (XIX) and, finally, (AD 383–400) (XX). The large quantities of bronze coins struck in this period and the general flow of money within the Roman Empire in the 4th century AD; the political situation and the few important changes in what concerns the monetary policy dictated those large periods for chronological sequences. The major change started with the reign of Valentinian I (AD 364–375) with uniform coinage.³² After AD 383, the number of coins decreases dramatically – only 14 coins, this number is insignificant compared to the previous chronological sequence – 178 coins. We can assume now to be the end of the Roman existence of *Aquincum* so that 400 becomes a conventional limit.

Another methodological aspect that should be discussed here is the one regarding the statistical methods used to establish the monetary coefficients and indexes for each site. For this task I used those methods as C. Găzdac.³³

The numismatic evidence of a single site or a well-determined area within the same site (e.g. *castra*, civilian settlements, graves) was organized in tables and plates by the coefficient/year of reign or the coefficient/period (for example, see *graphs nos. 1, 2 and 3*).

At the same time, for the comparison between two or more different sites or areas within the same site, another statistical method was taken into account – the monetary index. Due to the various quantity of the numismatic evidence coming from different spots of the same site or between different sites it is necessary to find a

²⁴ REECE 1987, 73.

²⁵ REECE 1987, 74.

²⁶ For the important monetary changes that took place under the Severan emperors in *Pannonia* and *Dacia* see GĂZDAC 2002, 16.

²⁷ ALFÖLDY-GĂZDAC–GĂZDAC 2008, 105–106.

²⁸ PETER 1997, 247.

²⁹ GĂZDAC 2002, 49.

³⁰ REECE 1987, 10 and 75; HOWGEGO 2005, 137–140.

³¹ REECE 1987, 75.

³² REECE 1987, 76.

³³ GĂZDAC 2006, 483.

method that offers a correct view and allows us to draw valid conclusions – e.g. one reign or one chronological period. In our case, the monetary index was obtained, by dividing the monetary coefficient/period to the same coefficient of the 4th chronological sequence, Hadrian AD 117–138 (see *graphs nos. 4 to 9*). This particular sequence was chosen because the coins of Hadrian are found at all the sites or site spots discusses in this study. On this way, one can easily observe the fluctuations of the monetary evidence from different sites or site spots, even if the quantity of numismatic materials varies for each case.

Overall situation

Based on the above mentioned chronological sequences, one can move forward on the interpretation of the monetary situation in *Aquincum*. For illustrating the general tendency of the coin circulation, I used the entire quantity of coin finds including those from *canabae* and late fortress for which the material is far too scarce to produce representative separate graphs.

The general pattern is not surprising when compared to the rest of the province³⁴ (see *graph no. 11*), meaning that the general graph of the site finds increases with the reign of Vespasian up to Hadrian (when the civilian settlement as well as the legionary fort developed) (II, III and IV sequences). Next, follows a gradual decrease until the reign of Commodus (V, VI and VII). This aspect may be explained as a consequence of the Marcomanic wars when numbers of troops were dispatched (see *graph no. 2*).

The second increase of the coefficient appears in the Severan sequences (VIII and IX), as well as it is the general situation of *Pannonia*, reaching the highest values under Gordian III and Philip I (X and XI). The situation is linked to the gradual process of silver coin debasement that continues under Septimius Severus combined with the raise of military payments at the end of the civilian war³⁵ (see *graphs nos. 1–2*).

We can observe a decrease of the coefficient/period until the Valerian I – Gallienus chronological sequence (XIII). This change is not surprising if one thinks at the Sarmatians and Quadi who have attacked the province, an event that has been considered as “the greatest catastrophe afflicting the territory of Pannonia and the limes in the third century”.³⁶ The sole reign of Gallienus was at the beginning everything but not quiet. He was in need of the support of the army of *Pannonia Inferior* in order to defeat Ingenuus. At the same time, he had to fight against Regalianus who was proclaimed emperor with the support of the army of *Pannonia Superior* as emperor in *Carnuntum*. In order to force the Sarmatians to leave the area of the Pannonian limes, Gallienus renewed the federal relationship with the Roxolani around AD 262 (see *graph no. 2*).

The decrease of the coefficient value after AD 250 in the case of *Aquincum* has been explained through the event of moving the capital of the province to *Gorsium*. This town became the most important urban place during the tetrarchy in the province of Roman *Valeria*.³⁷ C. Găzdac sees the situation of those two sites, *Aquincum* and *Gorsium*, as being in contrast one to another starting with the period of AD 268–275 sequence (XIV) and states that the decrease of the general coefficient of *Aquincum* can be explained consequently to *Gorsium*’s increasing importance after AD 250.³⁸

However, owing to the access to a wider database regarding the numismatic evidence from *Aquincum* further analysis can be forwarded here. When comparing the monetary index of *Aquincum* and *Gorsium*³⁹ the situation seems to be a little different on the way up to AD 284 (more precisely Diocletian’s reign) (XII, XIII, XIV and XV) the two graphs follow not different but similar tendencies and constantly the higher values are registered at *Aquincum* (see *graph no. 6*).

The decrease that we observe at both sites between AD 253–268 (XIII) can be rated as “normal” if we look at what meant the 3rd century AD crisis, especially the decades of AD 250/260–280/290. The important change occurs in the chronological sequences AD 284–305 when the monetary index from *Gorsium* starts to have a different fluctuation from that of *Aquincum*, but only with the Tetrarchs and Diocletian’s reign (after AD 305) *Gorsium*’s general monetary index goes strongly above the one of *Aquincum* – the monetary index of *Gorsium* being 3 or 4 times higher (see *graphs nos. 6–7*).

³⁴ GĂZDAC 2002, 50.

³⁵ GĂZDAC 2002, 48.

³⁶ BARKÓCZI 1980, 104–105.

³⁷ GĂZDAC 2002, 50.

³⁸ GĂZDAC 2002, 50–51.

³⁹ FMRU I. 289–343, 359–370.

If one looks at the situation of those civilian settlements (*municipium*), will easily notice that the previous observations are still valid for the period of AD 268–305 (XIV, XV and XVI). At glance, both indexes follow the same tendency. *Aquincum* presents higher values, and the first change occurs again in AD 284 when the two indexes run in opposite directions. After AD 305, *Gorsium* “takes the lead” in the numismatic approach (the values registered at *Gorsium* are 4 times higher than the ones from *Aquincum*) (see *graph no. 8*).

It looks that the coin circulation after AD 305 (XVII–XIX) is more intense at *Gorsium* than at *Aquincum* but, at the same time, it does not mean that the *Aquincum*’s economic activity ended; both *castra* and the civilian settlement record values above the general pattern of the period in the 4th century (see *graph no. 4*).

To conclude, the monetary circulation of *Aquincum* between AD 250 and AD 284 (XII–XV) does not seem to be influenced by switching the capital from *Aquincum* to *Gorsium*. The only dramatic and real change came with the reign of Diocletian.

Regarding *Gorsium*, after AD 305 the values of the monetary index recorded in the case of the *vicus* are three or even four times higher than the values from the *municipium* for the same chronological frame. At first glance, this unusual shift looks like the *vicus* after AD 305 became the “hot spot” of the site (see *graph no. 9*). At the same time, when looking at the state of research for the archaeology regarding the *vicus* one can see that there were no systematic field excavations in this part of the site.⁴⁰ That means that the entire numismatic evidence comes, mostly, from surface.

In conclusion, the high values recorded in the case of the *vicus* at *Gorsium* are a consequence, at the moment, of the state of research and not a particular monetary pattern.

For the chronological sequence, Claudius II–Aurelian, the monetary coefficient and the index increase spectacularly for the overall situation in *Aquincum* (see *graphs nos. 2 and 4*). In particular, the monetary index of the legionary fort and the civilian settlement for the entire period that makes the object of this study reveal particular aspects (*Graph no. 4*).

This situation goes in the same direction with the general pattern of the province of *Pannonia Inferior*⁴¹ (*Graph no. 11*) and reflects various aspects such as: the building program of the AD 268–270 at the legionary fort and the *canabae*, as well as the monetary reform of Aurelianus.⁴² This reform made no qualitative improvements. It rather sets a different qualitative system for silver and gold coin that has continued even under Diocletian.⁴³ Some scholars connect this monetary reform with the stabilization of prices during AD 275–279 and may also be an explanation to the decrease of coin production after AD 275.⁴⁴

Until AD 305 the graph follows again a descending tendency which comes close to 0 (XVI) during the tetrarchy. (*Graphs nos. 2 and 4*) This can be regarded as a consequence of the diminishing coin production as mentioned above. On the same line another argument may be added here, meaning the Sarmatian raid in this period. The AD 275 was the year when a destruction layer is documented in *Aquincum*.⁴⁵ At the same time, Diocletian imposed a new administrative division and together with Galerius promoted an aggressive policy on the *limes* area. The Pannonian territory was split into four separate subdivisions and the army made two expeditions against barbarians⁴⁶ between AD 286 and AD 293.

Bearing in mind a picture of the general monetary situation of *Aquincum* during the 3rd century AD, one can take into consideration the well-known topic of the crisis. Some scholars doubt the existence of an overall crisis in the 3rd century AD. In the literature designated to the economic aspects of the Roman period specific words such as “change”, “structural change” or “transformation”⁴⁷ gained more terrain rather than the one of “crisis”. When choosing a specific chronological frame for what can be indeed defined as “crisis” the scholars come to the decades of AD 250/260 and AD 280/290.⁴⁸

Another perspective is applied to these events. This is one of natural, organic change that characterizes the realities of the 3rd century AD, starting with the usurpations that took place after Severus Alexander. The difficulties of the coin supply in the Empire, plague and wars that profoundly affected the structures of the entire Roman world.

⁴⁰ FMRU I. 289; FITZ 2004, 197–207.

⁴¹ GĂZDAC 2002, 49.

⁴² VERBOVEN 2007, 248.

⁴³ VERBOVEN 2007, 256.

⁴⁴ HOWGEGO 2005, 137–138, in what exactly this Aurelian reform consisted on see VERBOVEN 2007, 256.

⁴⁵ BARKÓCZI 1980, 105.

⁴⁶ BARKÓCZI 1980, 110.

⁴⁷ LIEBESCHUETZ 2007, 14–15.

⁴⁸ LIEBESCHUETZ 2007, 14.

Up to the moment of AD 385, as quantity, the number of coin finds exceeds the previous periods (Graph no. 1). This is not necessary the result of a real economic growth but more the result of monetary debasement. While a real economic growth should meet some specific condition like the increase of population as number and income *per capita* for a considerable amount of time.⁴⁹ But what the 4th century meets is just a huge quantity bronze coins that has lost its intrinsic value; it became what we known as bullion.⁵⁰ That is why the increase of the monetary coefficient and index starting with Constantine I and continuing up to AD 385 must be seen in this light (*Graphs nos. 2 and 4*).

The last chronological sequence AD 385–400 (XX) testifies through its small number of coin finds the end of the Roman coin supply in *Aquincum*, the monetary coefficient drops to 0, and marks the end of the Roman control over *Aquincum* (*Graphs nos. 1–2*).

Specific patterns:

1. Legionary fort

After seeing the general pattern of the coin circulation in *Aquincum* we can easily observe on the graph specific patterns like the ones encountered at the legionary fort or the civilian settlement.

The situation at the legionary fort seems to be different from the one encountered in the general graph of *Aquincum* in the chronological sequence or Vespasian–Domitian, we observe an increase of the coefficient (*Graph no. 4*). The explanation for this anomaly lies both on the construction works that took place under the reign of Vespasian in this area – the auxiliary fort (located near the legionary fort) built by *ala I Tungrorum Frontoniana* (epigraphic information)⁵¹ and on the building of the legionary fort (Domitian's reign).⁵²

The same sequence coincides with the arrival of *legio II Adiutrix* at *Aquincum* in AD 89, this fort becoming its permanent district;⁵³ fact that can explain the stabilization of the monetary index in the case of the legionary fort in the next two chronological periods (Nerva–Trajan and Hadrian, under the last emperor the fort was rebuilt in stone⁵⁴). This comparative situation between the general numismatic values and the ones of the civilian settlement leads to one conclusion. It indicates that this is a consequence of a particular pattern caused by a local military event (*Graph no. 4*).

The decrease of the index in the case of the fort for the following chronological sequences until the second Severian period goes with the general graph of *Aquincum*. The same is the case of reigns of Gordian III and Philip I, until AD 305; corresponding to the point when, generally speaking, major building activities stop, situation that was seen as “the end of the early Empire”⁵⁵ (*Graph no. 4*).

As it was stated previously, the general situation from *Aquincum* can also be noticed as well at the fort between AD 268 and AD 275. Still, in the case of the legionary fort, the increase is a dramatic one, far above the one encountered at the civilian settlement developed from the *vicus* (3 times higher) or far beyond the general situation of the site (5 times higher at the legionary fort) (*Graph no. 4*).

At this stage, it can be pointed out a specific daily life phenomenon.

The comparative method combined with statistic analyses has demonstrated that what has happened at the legionary fort regarding the coin finds of circa AD 268 may not be connected with a worldwide situation of the Empire or troops movement, or even as consequences of a monetary policy.

The explanation lies on the building activity that took place within the legionary fort around AD 268 after the large devastation caused by war c. AD 260. This event is also archaeologically documented by the destruction layer found at the main baths (*thermae maiores*), *porta principalis dextra* and *porta paetoria* of the fort.⁵⁶

An analogy can be applied to this particular aspect of the numismatic evidence from the legionary fort if one looks at what has happened in the 4th century AD in *Pannonia Superior*, more precisely at *Carnuntum*. In the case of the monument known today as “Heidentor” (a quadrifrons triumphal arch), a similar building program

⁴⁹ JONGMAN 2007, 185.

⁵⁰ VERBOVEN 2007, 245–246; for economic growth in antiquity see, MATTINGLY 2006, 286.

⁵¹ NÉMETH 1997, 91; there are arguments upon the exact date in which the inscription was erected AD 73 or AD 74/75; or see NÉMETH 2003, 55.

⁵² NÉMETH 2003a, 87.

⁵³ LÖRINCZ 2001, 67; LÖRINCZ 2003, 25.

⁵⁴ VISY 2003, 99.

⁵⁵ LIEBESCHUETZ 2007, 18–19.

⁵⁶ NÉMETH 2003, 60.

observed through numismatic means was the decisive argument in placing the construction of Heidendor later than AD 308 – the sole reign of Constantius II (AD 351–361).⁵⁷

On the same line, another analogy is provided by the excavations from *Corinium Dobunnorum* (today Cirencester) (*Britannia*). In this case, R. Reece has demonstrated the frequency of coin finds at the place before and after a monument or a building was erected.⁵⁸

There is also epigraphic evidence that shows that in AD 268 the main baths of the fort were rebuilt.⁵⁹ Therefore apart from the monetary policy of the time, in this case the rebuilding of the baths in the time of Claudius II has strongly contributed to the very high value of the monetary coefficient 10.5 for Claudius II in comparison with that 3.8 for the reign of Aurelianus (*Graph no. 3*).

In the same period, precisely in the year AD 270, was completed the construction of the amphitheater located near the *canabae*.⁶⁰ It can be also noted a similar increase of the coefficient/period of the same emperor. The way the numismatic material has been published and the level of the archaeological field research does not allow us a similar perspective over coin finds from the *canabae*, but, at the moment, this information should be kept in mind as “good to know”.

The high artistic and architectural level of the fort main baths led Margit Németh to consider them as works of art “*eine grosse, luxuriös ausgestattete Badeanlage, die nicht nur der Körperhygiene und –ertüchtigung, sondern auch al seine Art <Freizeitzentrum> für die Soldanten diene.*”⁶¹ Thus, it may be presumed a large human presence at the spot that would have led to a higher rate for losing coins due to the activities requested by such a large involvement in construction works.

At the same time, one can bring into discussion the methodological aspects regarding the areas researched within the fort as counter-argument to this theory. As it can be easily noticed on the distribution of archaeological trenches on the legionary fort surface, there were many other spots systematically researched.

Still, after correlating the archaeological trenches and their location on the fort plan,⁶² the largest concentration of coins of Claudius II is clearly noticed on the area of the main baths.⁶³

The monetary coefficients and indexes in the chronological sequences XVII, XVIII and XIX, present high values although they do not reach those for the period of AD 268–275. In this case, indeed, it is a result of the monetary policy of the Roman Empire in the 4th century AD.⁶⁴ (*Graphs nos. 3 and 4*).

The last period of research, the XXth, shows, as the rest of numismatic evidence of the site, that the coin supply in *Aquincum* ceased at the end of the 4th century AD (*Graph no. 4*).

2. Civilian settlement

Some other specific patterns can be observed as well by looking at the situation from the civilian settlement.

The civilian settlement originated from a vicus, reached the statute of *municipium* under Hadrian⁶⁵ (AD 124 – *Municipium Aelium Aquincum*), and later became *colonia* – *Aelia Septimia Aquincum*.⁶⁶

Both *municipium* and *canabae* are considered to have been raised together at the rank of *colonia* in AD 194, moment up to which they were separated from the administrative point of view.⁶⁷ That is why in this study the numismatic material coming from *canabae* is analyzed separately from the *municipium*.

The graph of the civilian settlement mostly presents similar values to the one of the general graph of *Aquincum*. Still, there are some exceptions.

⁵⁷ GĂZDAC 2000, 222.

⁵⁸ REECE 1986, 103, apud GĂZDAC 2000, 222, n. 148.

⁵⁹ BARKÓCZI 1980, 105; VISY 2003, 100; NÉMETH 2003, 60.

⁶⁰ MADARASSY 2003, 111.

⁶¹ NÉMETH 1997a, 147.

⁶² NÉMETH 2003a, 88; ZSIDI 2004, 211, 213–214, 217

⁶³ NÉMETH 2003a, 85–90; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1979, 392; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1980, 456–458; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1981, 350–352; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1982, 365–368; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1983, 348–352; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1985, 165–167; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1986, 302–306; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1987, 74–76; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1989, 512–514; BIRÓ-SEY-LÁNYI 1991, 380–381; BIRÓ-SEY-LÁNYI-TORBÁGYI 1993, 79–80.

⁶⁴ See supra.

⁶⁵ BARKÓCZI 1980, 100; VISY 2003a, 153.

⁶⁶ VISY 2003a, 153.

⁶⁷ NÉMETH/ZSIDI 1997, 99.

The sequence III (AD 96–117) is one of them. The monetary index increased twice for the civilian settlement compared to the general index (*Graph no. 4*). The explanation comes from the impact resulted in the establishment of *Aquincum* as the capital of the new created province, *Pannonia Inferior*, in the time of the emperor Trajan.⁶⁸

The general tendency of the graph is decrease for the next periods (IV, V).

The monetary index for the sequence VI shows a slight increase (*Graph no. 4*) due to a military event – the Marcomanic wars – that presumed constant payment for the army and intense movements of troops that may have led to the increase of monetary index.

At the beginning of the reign of Commodus and the VIIth sequence the index reaches almost 0. This is the general provincial pattern.⁶⁹

The monetary situation increases for the following three periods (VIII, XI, and X). During the VIIIth sequence, the former *municipium* became *colonia*, as can be observed in the increased index recorded for the civilian settlement. The explanation for the high values of Xth and XIth periods lies on a general provincial pattern – the one of *Pannonia Inferior*, especially in the case of the reign of Gordian III (*Graphs nos. 4 and 11*).

The graph of *colonia* follows a decreasing tendency for the XIth and XIIth chronological sequences. The same tendency is observed at the legionary fort during the reign of Philip I (XI) and Decius–Aemilianus (XII) reigns (*Graph no. 4*). This distinctive aspect shows a local pattern caused by a military event that occurred under Philip I – the Carpic war in *Dacia* that affected indirectly the limes areas between *Brigetio* and *Aquincum*.⁷⁰

The XIVth period, AD 268–275, records higher values for the civilian settlement, similar to the overall one for the same chronological period. In the case of the *colonia*, this is no longer the result of a specific pattern like the one of the legionary fort but a general one noticed at a province scale.⁷¹ (*Graph nos. 4 and 11*)

The monetary policy of the Empire in the 4th century can be observed in the high values of the XVIIth, VIIIth and XIXth periods. Similar indexes are to be found at the overall numismatic spectrum and at the legionary fort. (*Graph no. 4*)

The last sequence, the XXth, consists only of a single coin. It is the end of the civilian settlement from the monetary point of view.

3. Coins in funerary context

At the first glance, it is clear that in comparison to other graphs (civilian settlement, legionary fort or even the overall situation) the one of coins in funerary context shows a different spectrum.

The highest values are characteristic for the reigns of Hadrian and Antoninus Pius, Gordian III and Philip I, Constantine I and the period of AD 337–361. (*Graph no. 5*)

One can easily see that the graph of coins in funerary context does not follow a specific fluctuation, as well as cannot be correlated with any graphs mentioned above. The explanation lies on the way the numismatic evidence was used and placed in the grave. Differences were noticed between coins found in ritual and non-ritual contexts – a certain positive or negative selection of monetary types has been already discussed in the literature focused on this topic.⁷²

The graves are closed religious complexes that have a “life” of their own, they consist of deliberate acts and they are bound to the religious practices (the most common example is the coin that one must give it to Charon).⁷³ Therefore, in such context the coin may lose its role for the monetary circulation.

In the case of *Aquincum*, a good analogy can be found at *Brigetio* where a selection of coins based on their religious or eschatological message has been demonstrated together with the very high number of bronze coins in funerary contexts.⁷⁴

This pattern can be observed also for the grave coin finds from *Aquincum*. Only 8 coins out of 112 are of precious metal (gold or silver) (*Graph no. 10*). Thus, one can assume when placing or using coins in funerary context there was a deliberate selection for simple pragmatic reasons low value coins were preferred as Charon needs just an *obolon* to take you in the after life.

⁶⁸ MÓCSY 1974, 92–94.

⁶⁹ GĂZDAC 2002, 48.

⁷⁰ BARKÓCZI 1980, 104.

⁷¹ GĂZDAC 2002, 49.

⁷² KACZYNSKI-NÜSSE 2009, 93–107.

⁷³ For further information regarding superstitious funerary practices, see ALFÖLDY-GĂZDAC–GĂZDAC 2009, 162–164.

⁷⁴ ALFÖLDY-GĂZDAC–GĂZDAC 2009, 164, 170.

Conclusions

The Roman numismatic material from *Aquincum* shows interesting data that bring a new perspective upon the political, social and economic changes that occurred at this site in its history of 400 years.

The archaeological research and the publication of numismatic evidence beginning with 1975 have allowed us a separation between various spots *Aquincum*'s numismatic spectrum has changed. And this is not only because of some historical facts – whatever their nature was – that were confirmed but also because of the impact of some provincial and local events. On this way, it is possible to emphasize general and specific patterns regarding coin circulation.

What can be considered as specific patterns for *Aquincum* are the various monetary index fluctuations separately by the legionary fort and the civilian settlement, and the overall situation?

At the same time, the comparative analyze of the numismatic material reveals the situation that the funerary contexts gave a very different image from the one of the entire site of *Aquincum*. This aspect is not unique but it confirms that has been already demonstrated for other sites (*Brigetio*⁷⁵).

The comparative analyzing of the monetary indexes for the auxiliary fort and the civilian settlement points out that in some cases the fluctuation has a specific reason. The moment when the coefficient/period has a high value for the legionary fort corresponds to the time when the garrison came under construction works following the arrival of the troop in the chronological sequence Vespasian – Domitian (AD 69–96).

The same situation applies to the civilian settlement where such high values go together with the administrative changes made by Trajan in the province – in AD 106; *Aquincum* becomes the most important settlement of *Pannonia Inferior* (Nerva – Trajan, AD 96–117) (*Graph no. 4*). Such an important event presumes a lot of building activity, a “good” occasion to lose money.

The building program of Gordian III focused mainly on the civilian settlement (*colonia*) is also reflected by the increase of the value of the monetary index of the settlement. I have considered this reason for the increase of the monetary index and not as a consequence of a monetary policy, as a similar raise of the index is not visible the legionary fort coefficient (*Graph no. 4*).

An important aspect about how to interpret a numismatic situation is the moment of AD 268–275. Although both the general patterns of the province of *Pannonia Inferior*⁷⁶ and *Aquincum* show similar strong increases, it is still possible to identify a particular case when such an increase is caused not by the monetary policy but a local event.

In the case of the legionary fort, the monetary index records a huge increase, far above the average (3 times more than the *vicus* and 5 times more than the general site situation). This cannot be explained on the base of the monetary policy at the time but can be linked to local event – more precisely with the building of fort's *thermae maiores*, as it was demonstrated in the pages of this study (*Graph no. 4*).

The same explanation may be offered the *canabae* but the numismatic material that can be attributed to this spot is extremely scarce, therefore this idea remains at a hypothetical level.

As it can be seen, the systematic research in *Aquincum* together with publication of the numismatic material combined with statistic and comparative methods have allowed to go beyond general patterns of coin circulation at a an important site and to establish specific patterns that were caused by local pictures of daily life.

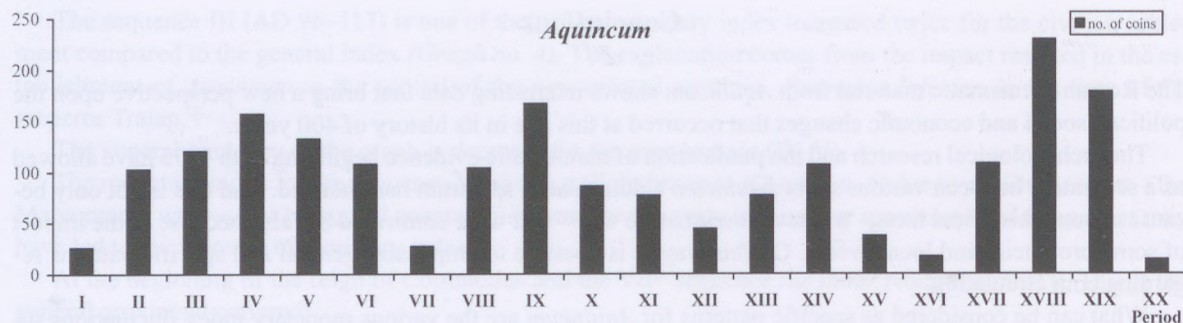
Elena Marchiş

Babeş-Bolyai University (Cluj-Napoca)

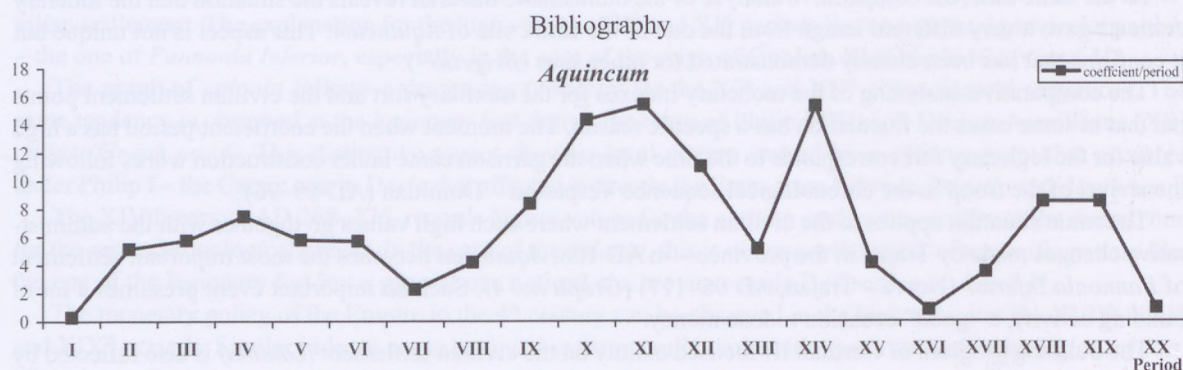
elenamarchis@gmail.com

⁷⁵ ALFÖLDY-GÁZDAC-GÁZDAC 2009, 164.

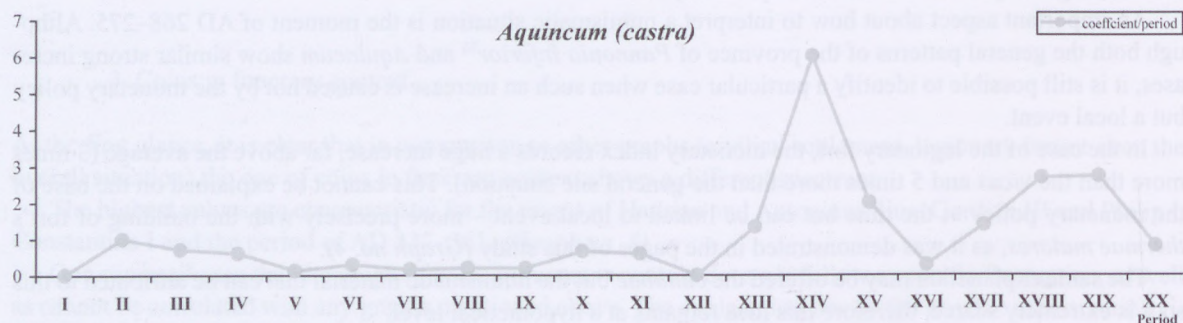
⁷⁶ GÁZDAC 2002, 49.

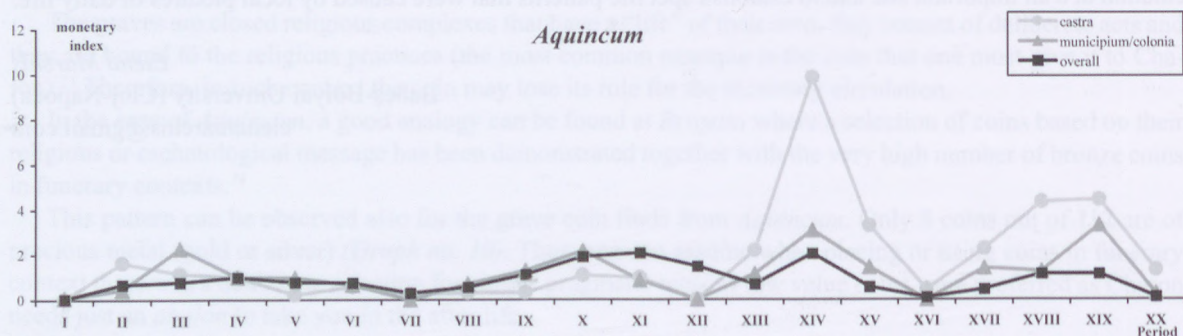
Graph no. 1: Aquincum – overall site view

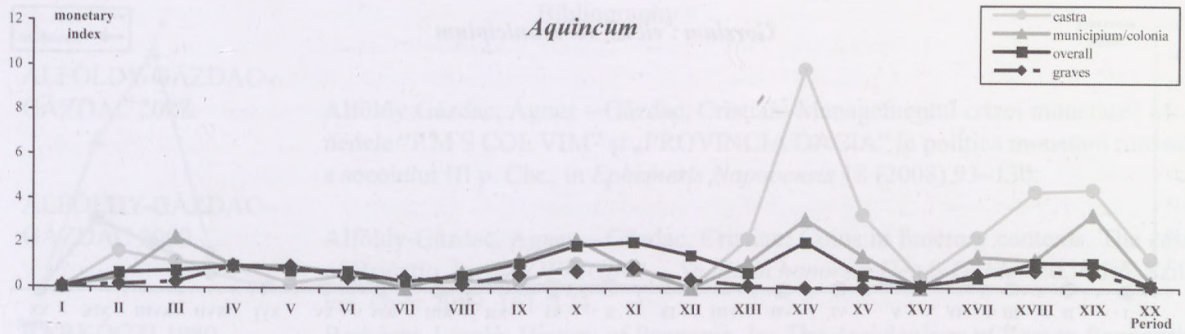
Graph no. 2: Aquincum – overall view

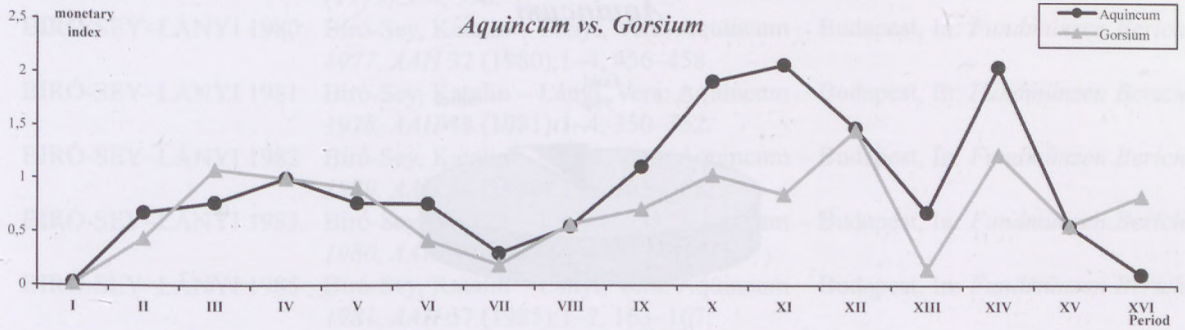
Graph no. 3: Aquincum – castra

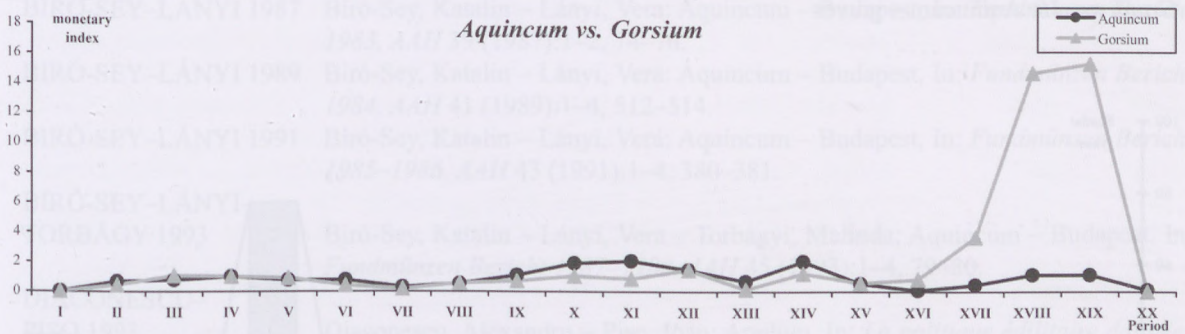
Graph no. 4: Aquincum – monetary indexes

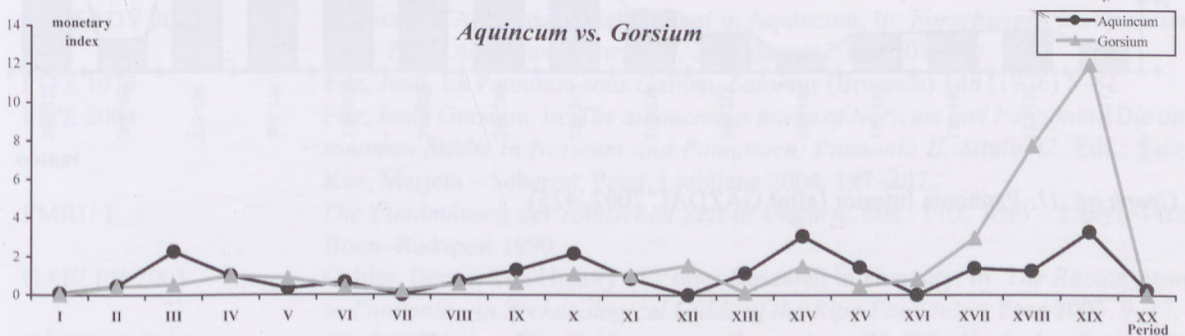
Graph no. 5: Aquincum – monetary indexes

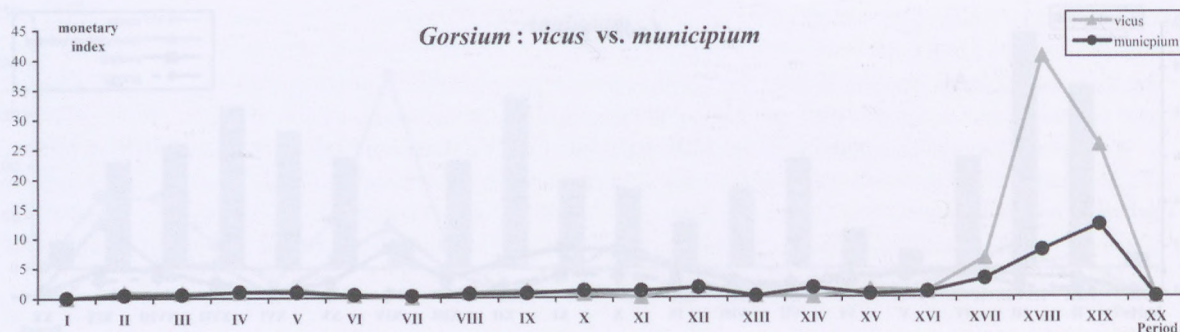
Graph no. 6: Aquincum vs. Gorsium – overall monetary index, up to AD 305

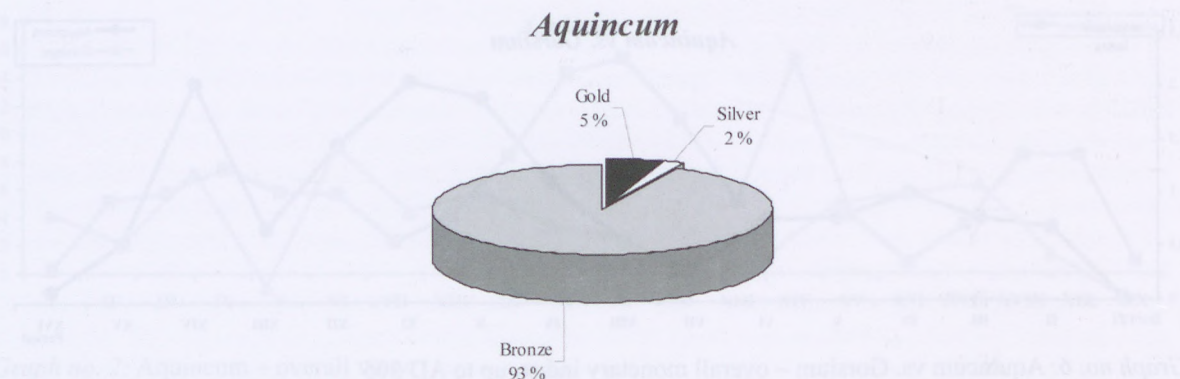
Graph no. 7: Aquincum vs. Gorsium – overall monetary index

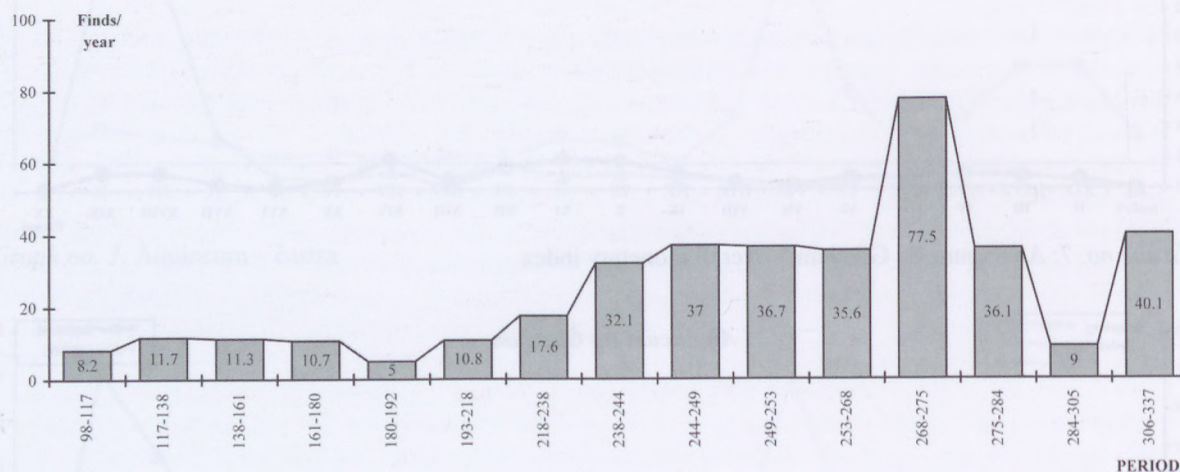
Graph no. 8: Aquincum vs. Gorsium – monetary index (municipia)

Graph no. 9: Gorsium – vicus vs. municipium – monetary index

Graph no. 10: Aquincum – graves

Graph no. 11: Pannonia Inferior (after GÄZDAC 2002, 425)

Bibliography

ALFÖLDY-GÄZDAC-
GÄZDAC 2008

Alföldy-Găzdac, Ágnes – Găzdac, Cristian: Managementul crizei monetare? Monedele "P M S COL VIM" și „PROVINCIA DACIA” în politica monetară romană a secolului III p. Chr., in *Ephemeris Napocensis* 18 (2008) 93–130.

ALFÖLDY-GÄZDAC-
GÄZDAC 2009

Alföldy-Găzdac, Ágnes – Găzdac, Cristian: Coins in funerary contexts. The case of Brigetio, In: *EX OFFICINA... Studia in honorem Dénes Gabler* Ed.: Bíró, Szilvia, Győr 2009. 161–174.

BARKÓCZI 1980

Barkóczi, László: History of Pannonia, In: *The Archaeology of Roman Pannonia*, ed. by Lengyel, A. – Radan, G. T. B. Budapest 1980. 85–124.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1979

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum, In: *Fundmünzenbericht 1976, AAH 31* (1979):3–4, 392.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1980

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1977, AAH 32* (1980):1–4, 456–458.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1981

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1978, AAH 33* (1981):1–4, 350–352.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1982

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1979, AAH 34* (1982):1–4, 365–368.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1983

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1980, AAH 35* (1983):3–4, 348–352.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1985

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1981, AAH 37* (1985):1–2, 163–167.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1986

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1982, AAH 38* (1986):3–4, 302–306.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1987

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1983, AAH 39* (1987):1–2, 74–76.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1989

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1984, AAH 41* (1989):1–4, 512–514.

BIRÓ-SEY-LÁNYI 1991

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1985–1986, AAH 43* (1991):1–4, 380–381.

BIRÓ-SEY-LÁNYI-
TORBÁGY 1993

Biró-Sey, Katalin – Lányi, Vera – Torbágyi, Melinda: Aquincum – Budapest, In: *Fundmünzen Bericht 1987–1988, AAH 45* (1993):1–4, 79–80.

DIACONESCU-
PISO 1993

Diaconescu, Alexandru – Piso, Ioan: Apulum, In: *La politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire Romain. Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse*, Cluj-Napoca 1993. 67–82.

FACSÁDY 2003

R. Facsády, Annamária: Geldumlauf in Aquincum, In: *Forschungen in Aquincum 1969–2002, Aquincum nostrum II*, 2, Budapest 2003. 207–209.

FITZ 1976

Fitz, Jenő: La Pannonie sous Gallien, *Latomus* (Brussels) 148 (1976) 5–81.

FITZ 2004

Fitz, Jenő: Gorsium, In: *The autonomous towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien, Pannonia II, Situla 42*, Eds.: Šašel Kos, Marjeta – Scherrer, Peter, Ljubljana 2004. 197–207.

FMRU I

Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn, Eds.: Fitz, Jenő – Lányi, Vera, Bonn–Budapest 1990.

GABLER 2003

Gabler, Dénes: The History of Limes Research in Hungary, In: *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Pécs 2003. 9–17.

GÄZDAC 2000

Găzdac, Cristian: Das Heidentor von Carnuntum. III. Coin Finds, In: *Carnuntum Jahrbuch* (2000) 215–257.

GÄZDAC 2002

Găzdac, Cristian: *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I (106–337)* Cluj-Napoca 2002.

GÄZDAC 2003

Găzdac, Cristian: Patterns of Monetary circulation in Dacia and the Lower Danube region from Trajan to Constantine I, *Apulum* 40 (2003) 187–208.

- GĂZDAC 2006 Găzdac, Cristian: Moneda și cucerirea romană a Daciei. Studiu comparativ de situri: Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum, Ovilava, Carnuntum, Poetovio, In: *DACIA AVGVSTI PROVINCIA. Crearea provinciei. Actele simpozionului desfășurat în 13–14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României*, București 2006. 483–493.
- HOWGEGO 2005 Howgego, Christian: *Istoria antică prin monede*. Cluj-Napoca 2005.
- JONGMAN 2007 Jongman, Willem: Gibbon was right: The decline and fall of the Roman economy, In: *Crises and the Roman Empire. Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of the Empire (Nijmegen, June 20–24, 2006), Impact of Empire 7*, Eds.: Hekser, O. – de Kleijn, Gerda, Slootjes, Daniëlle, Boston 2007. 183–199.
- KACZYNSKI–NÜSSE 2009, Kaczynski, B. – Nüsse, M.: Reverse type selection in sanctuaries? A study of antoniniani found in various contexts, In: *Coins in context I. New perspectives for the interpretation of coin finds. Colloquium Frankfurt a. M., October 25–27, 2007*, Mainz 2009. 93–107. /SFMA 23/
- LIEBESCHUETZ 2007 Liebeschuetz, Wolf: Was there a crisis of the third century?, In: *Crises and the Roman Empire. Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of the Empire (Nijmegen, June 20–24, 2006), Impact of Empire 7*, Eds.: Hekser, O. – de Kleijn, Gerda, Slootjes, Daniëlle, Boston 2007. 11–20.
- LÖRINCZ 2001 Lörincz, Barnabás: *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit, Teil I: Die Inschriften*, Wien 2001.
- LÖRINCZ 2003 Lörincz, Barnabás: The Linear Frontier Defense System and its Army, In: *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Ed.: Visy, Zsolt, Pécs 2003. 25–30.
- MADARASSY 2003 Madarassy, Orsolya: Die Canabae legionis, In: *Forschungen in Aquincum 1969–2002, Aquincum nostrum II*, 2, Budapest 2003. 101–111.
- MATTINGLY 2006 Mattingly, David: The Imperial Economy, In: *A companion to the Roman Empire*, Ed.: Potter, David S. Blackwell Publishing 2006. 283–298.
- METCALF 2006 Metcalf, William: Roman Imperial Numismatics, In: *A companion to the Roman Empire*, Ed.: Potter, David S. Blackwell Publishing 2006. 35–45.
- MÓCSY 1974 Mócsy, András: *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London–Boston 1974.
- NÉMETH 1997 Németh, Margit: Aquincum. Die Militäranlagen, In: *Out of Rome. Augusta Raurica / Aquincum. Das Leben in zwei römischen Provinzstädten*, Basel 1997. 91.
- NÉMETH 1997a Németh, Margit: Aquincum. Die Legionslager der legio II Adiutrix von Aquincum, In: *Out of Rome. Augusta Raurica / Aquincum. Das Leben in zwei römischen Provinzstädten*, Basel 1997. 147–149.
- NÉMETH 2003 Németh, Margit: Aquincum in der Kaiserzeit, In: *Forschungen in Aquincum 1969–2002, Aquincum nostrum II*, 2 Budapest 2003. 54–62.
- NÉMETH 2003a Németh, Margit: Die Militäranlagen von Óbuda, In: *Forschungen in Aquincum 1969–2002, Aquincum nostrum II*, 2, Budapest 2003. 85–91.
- NÉMETH–ZSIDI 1997 Németh, Margit – ZSIDI, Paula: Die Militärstadt (canabae legionis) von Aquincum, In: *Out of Rome. Augusta Raurica / Aquincum. Das Leben in zwei römischen Provinzstädten*, Basel 1997. 99–101.
- PEKARY 1953 Pekary, Tibor: Aquincum penzforgalma, *ArchÉrt* 80 (1953):2, 106–114.
- PETER 1997 Peter, Marcus: Das Währungssystem der römischen Kaiserzeit, In: *Out of Rome. Augusta Raurica / Aquincum. Das Leben in zwei römischen Provinzstädten*, Basel 1997. 245–249.
- REECE 1986 Reece, Richard: The Coins, In: *Houses in Roman Cirencester. Cirencester Excavations III*, ed.: McWhirr, A., Cirencester 1986. 98–114.
- REECE 1987 Reece, Richard: *Coinage in Roman Britain*, London 1987.
- VADAY 2003 Vaday, Andrea: The Roman Army in the Barbaricum, In: *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Pécs 2003. 194–204.

- VERBOVEN 2007 Verboven, Koenraad: Demise and fall of the Augustan monetary system, In: *Crises and the Roman Empire. Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of the Empire (Nijmegen, June 20–24, 2006), Impact of Empire 7*, Eds.: Hekser, O. - de Kleijn, Gerda, Slootjes, Daniëlle, Boston 2007. 245–257.
- VISY 2002 Visy, Zsolt: Der Grenzschutz, In: *Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes*, Stuttgart 2002. 23–33.
- VISY 2003 Visy, Zsolt: Fortifications along the Ripa Pannonica, In: *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Pécs 2003. 47–150.
- VISY 2003a Visy, Zsolt: Roman Towns along the Ripa Pannonica, In: *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Pécs 2003. 151–164.
- ZSIDI 2004 Zsidi, Paula: Aquincum. Ergebnisse der topographischen und siedlungshistorischen Forschungen in den Jahren 1969–1999, In: *The autonomous towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien, Pannonia II, Situla 42*, Eds.: Šašel Kos, Marjeta – Scherrer, Peter, Ljubljana 2004. 209–222.

This paper is dedicated to the memory of the late Professor Dr. János Varga, who was a member of the Hungarian Academy of Sciences (1984–2004). The author is grateful to the Hungarian Academy of Sciences for the support of his research. The author is also grateful to the Hungarian Academy of Sciences for the support of his research. The author is also grateful to the Hungarian Academy of Sciences for the support of his research.

The first mint in Viminacium (today's Novi Pazar, Serbia), was opened under the rule of Trajan III in 274 AD. It was closed under Gallienus in 267 AD. It was also the year when Viminacium was granted the rank of a colonia. These two occasions could be a coincidence, still open to debate is the reason why this mint was established. Probably bronze denominations were struck at Viminacium, but silver coins were also produced here alongside medallions. The exact dating of these coins is a more difficult question, although the coins are marked in the reverse exergue by AN I–XVI, the months of the Roman calendar. On the obverse the emperor or his family's portrait was depicted with varying legends. The reverse legend on the other hand is standardized: PROVINCIA DACIA (Superior) or COG VIMINACIENSIS (Inferior). The standardization of this interpretation is attested by the Dacian provincial coinage, where the reverse legend is PROVINCIA DACIA. These coins show numerous similarities with those from Viminacium, but there are also major differences, especially in the reverse legends. The Viminacian coins not only specify the city, where they were minted, but also the province according to the administrative appellation. This is in itself unusual for Roman coins. This, however, is not the case by the Dacian coinage, which simply says provincia Dacia in singular, although administratively it was divided into several provinces. On the Viminacian coins it is surprising that the newly borrowed word is advertised. The need to distinguish specifically *Moesia Superior* from *Inferior* could also be explained by the great cultural difference between them. The first one was a Latin, the latter a Greek speaking province. The Dacian provinces, however, are entirely Latin.

1. J. VARGA, *Numismatica* 1984, 24–25.
2. *Numismatica* 1984, 24–25; MARTIN 1992, 9–12.
3. *Numismatica* 1984, 24.
4. There are important differences, but none of them are fully satisfactory. It is not the purpose of this paper to enter into the debate, but to mention, especially with regard to the reverse legends. PICK 1996, 24; ELMER 1999, 17–20; MARTIN 1992, 9; FITZ 1999, 24–25; KOS 2003, 21–2; VIDA 2007, 145–150; ILS 117, 43–44.
5. The legend *ANNO*, attested in Viminacium, was introduced from the province where a number of coin different classes were being minted, with the special *ANNO* legend. For the introduction see KOS 1992, 211, and for the medallions KOS 1992, 209–210, 211, with KOS 1992, 211–214. A. KOS, argues that medallions were only issued in the case of Viminacium. *Numismatica* 1984, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; VIDA 2007, 145–150.
6. The legend *ANNO* was only used, when the medallions were not issued. For the introduction see PICK 1996, 24–25; ELMER 1999, 17–20; FITZ 1999, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; KOS 1992, 211–214. A. KOS, argues that medallions were only issued in the case of Viminacium. *Numismatica* 1984, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; VIDA 2007, 145–150.
7. The legend *ANNO* was only used, when the medallions were not issued. For the introduction see PICK 1996, 24–25; ELMER 1999, 17–20; FITZ 1999, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; KOS 1992, 211–214. A. KOS, argues that medallions were only issued in the case of Viminacium. *Numismatica* 1984, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; VIDA 2007, 145–150.
8. The legend *ANNO* was only used, when the medallions were not issued. For the introduction see PICK 1996, 24–25; ELMER 1999, 17–20; FITZ 1999, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; KOS 1992, 211–214. A. KOS, argues that medallions were only issued in the case of Viminacium. *Numismatica* 1984, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; VIDA 2007, 145–150.
9. The legend *ANNO* was only used, when the medallions were not issued. For the introduction see PICK 1996, 24–25; ELMER 1999, 17–20; FITZ 1999, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; KOS 1992, 211–214. A. KOS, argues that medallions were only issued in the case of Viminacium. *Numismatica* 1984, 24–25; MARTIN 1992, 9–12; VIDA 2007, 145–150.

The Reverse Types from the Local Mint of Viminacium

An Iconographic Analysis

A viminaciumi provinciális verde hátlapí típusai Ikonográfiai elemzés

This paper is dedicated to the reverse types from the provincial mint of Viminacium, the capital of the province Moesia Superior. Emphasis shall be laid on the variety and not the quantity of the coin reverses, since this is an iconographic analysis. Hitherto this particular field was little examined, although it is a valuable source of information. Two main monographs were dedicated to the Viminacian coins: Behrendt Pick's *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien* (1898), the other Ferenc Martin's *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia* (1992). These are vital catalogues that provide the most exhaustive summary of the Viminacian coinage. The newest publication in this field is the book by G. Žekov and N. Hristova: *Монетосеченето на Горна Мизия Виминациум* (2004). The special subject of the reverse types from Viminacium has been examined before by Bojana Borić-Brešković *Реверсне представе на новци колоније Виминацијум* in an article published in 1986.¹ The now presented analysis will approach this theme from a different perspective.

The local mint in Viminacium (today's Stari Kostolac, Serbia) was opened under the rule of Gordian III in 239 A.D. and was closed under Gallienus in 255.² 239 was also the year, when Viminacium was granted the rank of a *colonia*. These two occasions cannot be a coincidence.³ Still open to debate is the reason why this mint was established.⁴ Primarily bronze denominations were struck in Viminacium, but *antoniniani* were also produced here alongside medallions.⁵ The exact dating of these coins poses a more difficult question, although the years are marked in the reverse exergue by AN I–XVI, the mints own annual calendar.⁶ On the obverse the emperors' or their families' portraits were depicted with varying legends. The reverse legend on the other hand is standardised: P(rovincia) M(oesia) S(uperior) COL(onia) VIM(inacium). The soundness of this interpretation is attested by the Dacian provincial coinage, where the reverse legend is PROVINCIA DACIA. These coins show numerous similarities with those from Viminacium, but there are also major differences, especially in the reverse legends. The Viminacian coins not only specify the city, where they were minted, but also the province according to the administrative appellation. This in itself is unusual on Roman coins.⁷ This, however, is not the case by the Dacian reverses, which simply say *provincia Dacia* in singular, although administratively it was divided into several provinces. On the Viminacian coins it is not surprising that the newly bestowed *colonia* rank is advertised. The need to distinguish specifically Moesia Superior from Inferior could also be explained by the great cultural difference between them: the first one was a Latin, the latter a Greek speaking province.⁸ The Dacian provinces, however, are entirely Latin.

¹ BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986.

² PICK 1898, 24–26; MARTIN 1992, 9, 13.

³ PICK 1898, 23.

⁴ There are numerous different hypotheses, but none of them are fully satisfactory. It is not the purpose of this paper to take sides in this matter, so I will restrict myself to refer to the major theories. PICK 1898, 23; ELMER 1935, 37–38; MARTIN 1992, 9; FITZ 1995, 291–292; KOS 1992/2, 214; VIDA 2007, 149–150; IMS II p. 48–54.

⁵ The imperial coins, minted in Viminacium, were excluded from the present analysis because of their different character, which have strong connections with the central Roman mint. For the *antoniniani* see KOS 1992/2, 213. and for the medallions KOS 1992, 299–309. cp. with KOS 1992/2, 213–214. A. Kerényi argues that *antoniniani* were only minted in the time of Valerianus–Gallienus, KERÉNYI, András: Viminaciumban vert antoninianusok, *FA* 13 (1961) 81–93.

⁶ Year X was the only one, when provincial coins were not minted. For the problems concerning the dating see PICK 1898, 24–26; ELMER 1935, 35–37; FITZ 1971, 250–251; MARTIN 1992, 21; KOS 1992/2, 212. For the time of Valerianus and Gallienus see GÖBL, Robert: Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit V/1 Valerianus und Gallienus (253–260), *NZ* 74 (1951) 8–45, especially 11–13. For the most extensive summary see KOS 1992, 305–309.

⁷ It only occurs in the time of Galba, and later under Decius and the Pannonian usurper Julian. Galba TRES GALLIAE with three female busts: RIC I 89–92. PANNONIAE (AVG – on Julian's reverse) with two standing women: Decius RIC IV/3 21–26, 41, 124; Iulianus RIC V/2 p.593. no. 4.

⁸ MÓCSY 1974, 259–261.

One of the most perplexing things about the Viminacian reverses is that they neither resemble the Roman imperial coinage,⁹ nor those from Moesia Inferior, where the cities had a long minting tradition. This is also true of the latter ones' style.

The reverse depictions from Viminacium are quite variable, sometimes even unique. They can be divided into 4 main types (A-D), which again can be subdivided into minor groups.¹⁰

Type A

Fig. 1

The most common and best known Viminacian coin type was described by B. Pick as type A.¹¹ In my classification type A can be described as the group where the female figure holds nothing in her hands.

On Pick's type A, the standard type A reverses in this paper, a woman stands left, looking left, wearing a long *chiton*¹² belted under her breasts, her clothes reaching down to her feet (Fig. 1). From year IV she sometimes has a *himation* hanging down from her left hand. On her head she has a diadem, with her hair tied in a bun. The

personification holds her hands above two under life-sized animals that flank her. A bull at her right and an advancing lion at her left are shown in profile. The two animals symbolise Moesia Superior's two legions. The bull was the heraldic animal of the *legio VII Claudia* stationed in Viminacium, the lion of the *legio IV Flavia*, in Singidunum (today's Belgrade). From this we can conclude that the woman standing between them is the personification of the whole province, not only that of its capital.¹³ This is also attested by the previously mentioned Dacian coins on which the two sacred legionary animals (eagle – *legio V Macedonica* and lion – *legio XIII Gemina*) are depicted beside the province's personification, with the usual legend. Otherwise this type of representation can not be found by any other province personifications.

A woman antithetically flanked by two animals is a well-known type of representation, which can be traced back to the prehistoric *Potnia Theron* (Πότνια Θηρών).¹⁴ This is the name of an iconographic scheme and not that of a certain goddess.¹⁵ So it represents different divinities, mainly fertility goddesses (e.g. Artemis, Cybele) originating from Asia. The time and space distance between the origin of this gesture, and the use of it on the Viminacian reverses, is too big, to be of a direct effect.¹⁶ However, its message could still be intended and perceived as the same. The outstretched hands above the two flanking animals signify the complete control over the wild beasts, and the two legions that they represent. This gesture symbolises Moesia Superior's power, by which she tames and dominates them.¹⁷ The emperor was the sole ruler of all the provinces and more importantly over the army. So, in a figurative sense this depiction represents the sovereign's power, which was executed more directly in each imperial province through the provincial governor, chosen by him.

It is noteworthy that the A-type reverse is the only one, which appeared in each year on the coins issued in the Viminacian mint. This means that this representation has become the hall-mark for the province of Moesia Superior. This also implies that the message it transmitted has always kept its validity, and could fulfil its function.

⁹ Only in the latter period of the mint, and not very specifically. On this, see below.

¹⁰ Type A is based on B. Pick's classification, with my own modifications and subdivisions. PICK 1898, 26.

¹¹ PICK 1898, 26. For other division see LIMC *Moesia* 635; BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986, 129–155.

¹² The quality of the coins varies so much that only on the better reverses can the fine folds of the *chiton* be seen.

¹³ PICK 1898, 27; ELMER 1935, 35; LIMC *Moesia* 636.

¹⁴ BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986, 132. This can be traced back to oriental roots, where outstretched wings were frequently depicted instead of the goddess' hands. In the beginning of the Greek archaic period these were replaced by human hands. SCHEFOLD, Karl: *Götter- und Heldensagen der Griechen in der Früh- und Hocharchaischen Kunst*. München 1993, 69.

¹⁵ LIMC *Potnia* 1026.

¹⁶ This is reinforced by the fact that such fertility goddesses are never flanked by a lion and a bull together in the same depiction. It is not the goal of this current paper to determine how and why this connection between the *Potnia Theron* and the personification on the Viminacian coins functioned, so this problem has to be dealt with in a separate article.

¹⁷ LIMC *Potnia* 1026.

Subgroups of type A

The A-type coins can be grouped into 6 subtypes. They were all minted between year I–III, and show very informative modifications. The first one, minted in year I, only has the slight alteration, compared to the standard depiction, that Moesia turns her head to the right.¹⁸ The representation of a woman antithetically flanked by animals on coins resembles the cult statue of the Ephesian Artemis, or in some instances Cybele, which is well known from Greek colonial as well as imperial Roman mints.¹⁹ This similarity is especially great on a reverse from Viminacium issued in year II on which Moesia Superior is standing frontally (*Fig. 2*), flanked by the bull and lion, just like Artemis by two deer (*Fig. 3*).²⁰ However, this does not prove a direct connection between Viminacium and Asia. This iconographic scheme was very common and widely known, so it could have been employed separately from each other, thus transmitting the same message.

Another Moesian subtype portrays the animals protruding from behind their mistress on either side (*Fig. 4*).²¹ Only the animals' busts with forefeet can be seen, the rest is hidden by the personification. The bull on the left turns its head back towards her, while the lion looks straight ahead. This reverse type appeared in year I, and was later only minted again once, in year III. Interestingly enough Pisidian, Carian, Lydian and Phrygian coins show a striking resemblance with it.²² These Asian reverses depict Cybele standing between two lions, of which only their foreparts are visible.²³ Usually the animals look straight ahead,²⁴ but in some cases they turn their head back towards the goddess (*Fig. 5*).²⁵ On a Carian reverse, from Caracalla's time, only the left one looks back, just as on the Moesian coin (*Fig. 6*).²⁶ The Asian specimens not only predate the Viminacian one, but more variations can be found amongst them.

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

This iconographic similarity between Moesia Superior and a mother goddess is further attested by a reverse type from Viminacium minted in year I. It depicts the province standing on a podium between the two beasts, whose front legs rest on this platform (*Fig. 7*).²⁷ This representation is quite unique, so until now I have not been able to find a plausible parallel for it. The podium, however, suggests that it was modelled after a 3-dimension-

¹⁸ I have not been able to examine this variation personally, so I can only rely on F. Martin's description and drawing. MARTIN 1992, 1.05.

¹⁹ E.g. SNG AULOCK 1887, 1889 (Ephesos), 3433 (Ankyra), 3502 (Apameia), 3657 (Hierapolis); BMC III Hadrianus 1061-1062, 1085, Pl. 72/8-9, 74/9.

²⁰ MARTIN 1992, 1.11; BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986, T I/7; SNG AULOCK 2503 (Caria – Attuda) from the time of Iulia Domna.

²¹ MARTIN 1992, 1.06, 1.20; PICK 1898, no. 70.

²² SNG Cop. Phrygia I 358 (Docimeum) from the time of Faustina Iunior; SNG AULOCK 5123 (Pisidia – Lysiniana) from the time of Caracalla; SNG AULOCK 2506 (Caria – Attuda) from the time of Caracalla. SNG AULOCK 2933 (Briula-Lydia) from the 2nd century.

²³ In some instances this same type is issued with Artemis standing between the two deer (*Fig. 4*). SNG Cop. Phrygia I 395 (Eumeneia) from the time of Antoninus Pius.

²⁴ E.g. <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/853/> from the time of Antoninus Pius, minted in Attuda, Caria. SNG AULOCK 912-915 (Phrygia – Prynnessus) the same as <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3355/> From the Antonine period. Cybele rests her hands on the animals' head, like on the Moesian coin. The same can be seen on SNG AULOCK 2933 (Lydia – Briula) from the 2nd century.

²⁵ SNG Cop. Phrygia I 358 (Docimeum) from the time of Faustina Iunior.

²⁶ SNG AULOCK 2506 (Caria – Attuda) from the time of Caracalla.

²⁷ BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986, 131; MARTIN 1992, 1.04.

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

nal image. This would most probably have been some kind of a cult statue: either that of the province herself, or of a mother goddess. The first supposition is supported by a relief found in Viminacium (*Fig. 8*).²⁸ Moesia Superior and her animals are depicted in the usual type A manner, with only the foreparts of the beasts visible. The fact that the same kind of representation is attested on a coin, as well as on a relief, makes the presumption probable that there has been a common 3-dimensional prototype. This served as a model for the die-engravers, where certain iconographic elements or the whole composition was taken from. The cults of fertility goddesses are also attested in Viminacium as well as all over Moesia Superior.²⁹

Another type A Viminacian reverse from year II shows both animals advancing with their left feet (*Fig. 9*). The striding bull is represented with his left forehoof in the air, whereas the lion's is always on the ground. This will henceforth become the standard reverse type in Viminacium.

A coin, minted in year II, shows the lion sitting, while the bull is advancing, antithetically flanking the province (*Fig. 10*). Interestingly enough this is the only representation, when both animals raise their heads towards the goddess. It symbolises a closer connection between the Moesia and its two legions. The beasts are portrayed as though they would be waiting her every wish and command, and would obey them unconditionally. Again, this strengthens the concordance and loyalty of the troops to their province, their empire and above all their emperor.

²⁸ The relief is a spolium, so nothing more can be said about it. KANITZ 1867, 52; VULIĆ 1909, 163.

²⁹ Terra Mater and Mater Deum had the same function as a general fertility goddess. Terra Mater: IMS I 16, VI 7; Mater Deum: IMS II 61; Cybele statue: MIRKOVIĆ 2007, 83, 86; Diana's cult is also relevant as the Latin counterpart of Artemis: IMS III 2-4, 14, 26-29; MIRKOVIĆ 2007, 82.

Type B

On the type B reverses Moesia Superior holds one or two *vexilla* in her hands.³⁰ This makes this group the most militant of all Viminacian types. The standard B-type reverse is much the same as the A-type, but the province holds a *vexillum*, stabbed in the ground behind the animals, in each hand (Fig. 11). So, the new reverse stresses the importance of the army even more. On the standards' linens the numbers of the legions are visible, the VII above the bull, the IV above the lion.³¹ Often the handles, by which the standard bearer seized it, are also shown.³² The standard B-type was only minted in three years; first in year IIII for Gordian III, later in year V for Philip I, and finally in year XII for Decius, Etruscilla, Hostilianus and Trebonianus Gallus.³³

A woman holding two *vexilla* is a well-known reverse type that has its roots in the representations of the military aspects of Concordia and Fides (*exercituum* and *militum*). *Concordia exercituum* first appears between a standard on either side on a Hadrianic coin from 119–120/121, and was frequently employed afterwards (Fig. 12).³⁴ This is a simple, but very expressive combination of the standard A-type reverse with the message and depiction of *Concordia* and *Fides militum/exercituum* depictions. The B-type composition expresses the unity and loyalty of the province and its legions towards the emperor.³⁵ This was, especially in troubled times, of great importance, when these reverses were frequently employed.

Subgroups of type B

The type B representations can be ranged into 3 subtypes that are not only peculiar, but sometimes even unique. The first one, from year IIII, shows the two animals not under, but on the top of the *vexilla* (Fig. 13). It is interesting that the beasts have changed place: the lion is on the left, the bull is on the right standard. This inversion of the legionary symbols is unprecedented before and after on Viminacian coins.

This coin is very similar to another Moesian reverse from year IIII. This shows the standard B-type representation, but with two human busts on the top of the standards (Fig. 14).³⁷ The legions' numbers are visible on the *vexilla*'s linens. Another interesting thing about this type is that this is the only reverse on which Moesia Superior wears a *corona muralis*. The mural crown is a common attribute of city or province personifications, but in this case it could be explained by the fact that this is the single coin, where the emperor is shown alongside the province. This representation of busts on top of *vexilla* is unique in the Roman provincial and imperial coinage. Therefore their definition as a military standard type is also problematic. The military ensigns with the busts of emperors are the so called *imagines*. These, however, can not be matched with the ones on the coin reverses, because the *imago* was a plane pole with the bust at the end, without any cloth part that characterises the *vexillum*.³⁸ To find an answer to this perplexing problem, it is helpful to examine another Viminacian coin, also minted in year IIII that typologically belongs to type D. On this reverse the emperor, in military uniform, stands left, holds a reversed spear in his left hand (Fig. 15).³⁹ He sacrifices with a *patera* in his right hand over an altar. To his right and left stands a *vexillum*

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

³⁰ The vexillum was the oldest standard of the Roman army, which kept its significance and sanctity until late antiquity. As the standard of the emperors it had a special importance. ROSTOVITZ 1942, 93.

³¹ This is the type B described by F. Martin. MARTIN 1992, 1.38. G. Elmer calls this the "Moesia-Fides" type. ELMER 1935, 42.

³² For the variations of the *vexillum* see BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986, 133.

³³ MARTIN 1992, 1.38; 1.39; 2.06; 3.22; 3.36; 4.08; 5.02-4; PICK 1898, no. 85-86, 98, 156.

³⁴ BMC III 1182-1187; DOMES 2007, 83.

³⁵ HAMBERG 1945, 20.

³⁶ HAMBERG 1945, 22.

³⁷ The two busts have been identified by B. Pick as Gordian III and Tranquillina, but there is no evidence whatsoever to support this. PICK 1898, p. 27. and no. 87.

³⁸ The *imago*, unlike the *vexillum*, played only a symbolic and not tactical role in the Roman army. KÜNZL 2008, 26; TÖPFER 2008, 32.

³⁹ MARTIN 1992, 1.45; PICK 1898, no. 91.

Fig. 15

Fig. 16

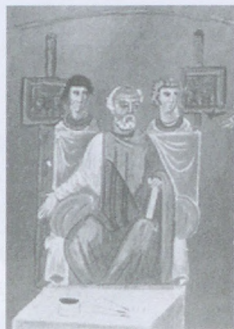

Fig. 17

Fig. 18

struck into the ground. On top of the left one is the forepart of a bull, whereas on the right a lions protome is visible.

All three coins listed above, apart from the same unprecedented composition, have in common that they were minted in year IIII. Previously it was possible to exclude the *imago* from the interpretation of the unusual *vexilla*. In addition we also know of the Roman habit of portraying the legions' sacred animals on the *vexillum*'s cloth.⁴⁰ The most likely explanation is that mounting the busts and complete animals on top of the ensigns, was an attempt to render the depictions on the *vexilla*'s linen.⁴¹ This is a completely new approach, the die engravers experimented with to overcome the problem of the very small surface. It was much easier for other masters working with different materials (e.g. the gem-cutters), who could work more detailed. The Licinius-cameo perfectly shows my point. It portrays Licinius' victory over Maximus in 313 (Fig. 16).⁴² The Victoria on the right, flanking the triumphal chariot, holds a *vexillum* in her hand. On the standard's linen two busts are depicted in relief. Another fine example can be found in the *Codex purpureus Rossanensis*, or also known as the *Rossano Gospels*, dating from the 5–6th century (Fig. 17).⁴³ In the scene Christ before Pilate, behind the enthroned Roman official, are two *vexilla* with two busts each on their cloths. Another solution for the same problem can be seen on the *centenionales* of Constantine I (Fig. 18).⁴⁴ The whole reverse is occupied by a *vexillum* ending in a Christogram stabbed in a snake. On the standards' linen there are three dots that symbolise the emperor and his two sons, Constantine II and Constantius II.⁴⁵ After these parallels it is quite obvious that the coin reverses from Viminacium with animals or busts on top of *vexilla*, are in fact meant to depict their cloths' decoration. However, there was not enough space to represent anything on the standards' linen, but to avoid the loss of information, and still transmit the message, a new way had to be found. This was achieved by putting the cloths' ornament on top of the standards, which can not be seen elsewhere.

This thesis is furthermore reinforced by the star-like decoration on the banners of Fig. 37. If we look at the dates of the parallel representations with decorated *vexillum* linens, it is clear that the Moesian coins are the oldest ones. This means that the provincial mint of Viminacium was not so "provincial" at all, because they have shown great innovative qualities in composition.⁴⁶

The most perplexing coin reverse represents Moesia Superior standing left, holding *vexillum* in her left hand and a hare by its hinds in her right (Fig. 19).⁴⁷ The animal is adapted perfectly to the round form of the coin with its front legs and ears, and fills out the open space on the right side of the province. This is the only depiction where the usual bull and lion is missing from beside the personification. This type was only minted in year II and IIII, making it the first reverse where the female figure holds a *vexillum*.

The interpretation of this completely unique depiction is very complex, and still open to debate. Some scholars have tried to explain it with the province's fertility and richness in minerals and mines, others with its abundance in hares or the victory over an enemy (most probably Shapur I).⁴⁸ It still is not easy to determine its message, even if compared with similar representations. A personification of a province with a hare can be seen in Hadrian's so called provinces series on Hispania's *restitutor* and *province*, but not on the *adventus* types.⁴⁹ On these coins a small hare

⁴⁰ ROSTOVITZ 1942, 92–95.

⁴¹ JUHÁSZ 2010, 1–2.

⁴² Its interpretation is disputed, but that does not affect my argumentation. FUHRMANN 1967, 58.

⁴³ FUHRMANN 1967, 62.

⁴⁴ RIC VII p. 572, 19.

⁴⁵ FUHRMANN 1967, 62.

⁴⁶ JUHÁSZ 2010, 2–4.

⁴⁷ MARTIN 1992, 1.19, 1.42; PICK 1898, no. 89.

⁴⁸ PICK 1898, 28; DUŠANIĆ 1961, 150; BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986, 138.

⁴⁹ TOYNBEE 1934, 103–104; RIC III 851–852, 952–955. The same reverse with the reclining female figure was used by Laelianus, but with the legend TEMPORVM FELICITAS. RIC V/2 1.

can be seen beside the kneeling or reclining female figure (Fig. 20). Later it is depicted on Antoninus Pius' Hispania, where she is shown holding an *aurum cononarium* and olive branch, with the hare at her feet.⁵⁰ These representations do not resemble the type from Viminacium at all, despite that they have the same animal on them.

The held up hare has a long history in the representation of season personifications. Seasons were originally personified by the Greeks in female form (Ὅραι), later in Hellenistic times male counterparts (Καίροι) also evolved.⁵¹ In Roman times the *Tempora anni* were often depicted first in the form of *putti* in the 2nd century, then later as *Genii*.⁵² They were most frequently employed simultaneously in the 2nd and in the beginning of the 3rd century A.D. all across the Roman Empire.⁵³ All seasons had their own clearly defined attributes, which nevertheless could vary from one representation to another.⁵⁴ Spring usually holds a garland or a basket of flowers, Summer a sickle and ears of corn. Autumn carries a hare, grapes or fruits. Winter can also have this same animal as an attribute, only it usually hangs down from a cane along with two duck-like birds. This season is dressed from top to toe, which distinguishes it from the rest. The hare could stand for both Winter and Autumn, because hunting was a typical activity in the cold part of the year, when no crops could be grown.

The seasons' personifications can be seen, from Hadrian onwards, on Roman TEMPORVM and SAECVLI-FELICITAS coins and medallions (Fig. 21).⁵⁵ On these reverses 4 *putti* are shown that are grouped 2 by 2, face to face. Spring is represented naked holding flower-basket, Summer also naked swinging with a sickle above his head. The bare Autumn is shown holding a fruit-basket and a lambkin or a hare, by its foreparts. Winter wears a short *chiton* that covers his head, holding a stick wherefrom a bird and a hare hangs down. On other variants the hare is held in the hand, and from the stick only birds are suspended.

Another fine example is provided by the sarcophagus in Kassel, dated between 200–220 A.D.⁵⁶ It depicts the winged and young male seasons as a part of a Dionysiac scene (Fig. 22). The god is seated in the middle on a panther, flanked by Spring and Summer. On the left side Winter is holding a cornucopia and two ducks, with a wild-

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

⁵⁰ TOYNBEE 1934, 149; RIC III 582.

⁵¹ LIMC *Horae* 510, LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 891–892; KOCH–SICHTERMANN 1982, 218.

⁵² KOCH–SICHTERMANN 1982, 220; KRANZ 1984, 137–138.

⁵³ HANFMANN 1951, 214–215.

⁵⁴ KOCH–SICHTERMANN 1982, 220.

⁵⁵ LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 893/11–19, 894/22–24. The same reverse was minted in the Phrygian Laodicea in the time of Caracalla.

LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 914/245.

⁵⁶ HANFMANN 1951, Cat. no. 461.

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

boar at his feet. Autumn is also depicted with a horn of plenty, but with a hare held by its hind feet, just like Moesia does.⁵⁷

These representations differ significantly from the Moesian coin in that they all depict four seasons, not just one. However, other depictions, especially on 3rd century sarcophagi, show that the seasons did not necessarily appear all together in a cycle.⁵⁸ This can be explained by the employment of the season *Genii* in the 3rd century, by which the use of season-cycles declined.⁵⁹ This led to that they have gradually lost their individual attributes, and became abstract symbols.

Another significant difference is that the hare held by a season, mostly occurs in the hands of male personifications.⁶⁰ On the other hand Moesia Superior holding the animal is represented in female form because all other province personifications were depicted as women. It would have been very confusing to have a man holding the hare, since the only male figures on the Viminacium coins are the emperors. The message would also have been lost, because it would not have expressed the strong link with this particular province.

A very interesting question is why Moesia Superior holds a *vexillum* beside the hare. It has evidently a reference to the military sphere, but the fact that it was minted in year II and IIII makes its interpretation even more complicated. At the current state of research it can not be sufficiently explained, so it needs further studying.

There is another very unusual and rare coin type from Viminacium, which typologically belongs to type C, but needs to be discussed here.⁶¹ It was minted in year V that is only one year after the reverse with the hare was last issued. It depicts the personification flanked by the bull and lion, but she is carrying something on of her garment (Fig. 23). It is hard to determine, what she is holding, but it is most likely fruit or crops.⁶²

The style of the reverse depiction is ambiguous. The folds on her clothes, along with the bull's body, are very vivid and plastic. On the other hand the lion appears very schematic and decomposed. This is most likely due to that the die engraver has never seen a lion in real life. The fine portrait on the obverse also attests the great artistic knowledge of its master. The reverse legend PMSC – VMNC is very peculiar, because this is the only occasion on which it is attested in this form. Striking is the complete absence of vocals amongst the finely cut letters.

A woman holding fruits or crops on a fold of their garments is a usual attribute of the season personifications. It can especially be found amongst the depictions of Autumn, like on the Campana reliefs (Fig. 24).⁶³ The same type can also be found on frescoes,⁶⁴ sculptures⁶⁵ and mosaics.⁶⁶ Their male counterparts can also hold something on a fold of their garments. One of the earliest examples can be seen on the arch of Trajan in Beneventum, where Autumn is holding grapes on a fold of his mantle (Fig. 25).⁶⁷

This representation, or at least a similar one, was not altogether unprecedented amongst the province personifications.⁶⁸ On a coin minted in 194 by Septimius Severus, Africa is depicted standing right with her usual elephant headdress.⁶⁹ She wears a

⁵⁷ For other examples see e.g. LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 902/123, 903/127, 904–905/142–145.

⁵⁸ E.g. LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 898/74,75.

⁵⁹ KRANZ 1984, 137–138; KOCH–SICHTERMANN 1982, 217–218.

⁶⁰ For some exceptions see HANFMANN 1951, Cat. no. 54. (Winter), no. 97. (Spring)

⁶¹ However some doubts may occur regarding the reverse's originality. <http://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=214424&AucID=295&Lot=50>; ŽEKOV–HRISTOVA 2004, Kat. Nr. 21A

⁶² The bulge of the garment is too big to be empty, so it is logical that she carries something in it.

⁶³ LIMC *Horae* 511–512/3. Sometimes Winter represented this way, but she is hooded: HANFMANN 1951, Cat. no. 87. Spring can also have this same attribute e.g. LIMC *Horae* 515/40, 522/102.

⁶⁴ LIMC *Horae* 513/15, 514/24.

⁶⁵ LIMC *Horae* 515/35–36, 38, 518/62–63, 522/101.

⁶⁶ LIMC *Horae* 522/100; HANFMANN 1951, Cat. no. 123. All four seasons are represented holding different attributes on a fold of their garments.

⁶⁷ LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 894/30. For other examples see LIMC *Kairoi/Tempora Anni* 898/74,75, 899/79, 905/147; HANFMANN 1951, Cat. no. 307.

⁶⁸ For the connection of the province personification and the seasons see HANFMANN 1951, 214–215.

⁶⁹ RIC IV/1 668, 676, 680.

long *chiton* and a cloak that is fixed at her shoulders. With one hand she grasps the end of her mantle so to hold fruit or corn ears.⁷⁰ At her left side a small lion is visible, coming forth from behind her. The reverse legend AFRICA leaves no doubt that this is a depiction of a province. However, the crops can here be interpreted as a symbol of fertility, which characterised this region. This could be the case by the reverse from Viminacium, but it is more likely that it has a different and deeper sense. The two reverse designs, although similar in attributes, are still very different in composition and message. Moreover Africa's richness and fertility can not be matched by the other provinces, especially not by Moesia Superior, which was constantly under attack in the 3rd century.⁷¹ A different meaning is also supported by that there are two different Viminacian reverses that can be interpreted as attributes of seasons, in two consecutive years.

The representation of seasons was popular amongst the emperors, because it symbolised the eternity of the Roman Empire and that of their leaders. It also had a very current message: to promote the *felicitas temporum*, which had great political importance.⁷² In the sepulchral sphere it symbolised the soul's eternity by its death and resurrection, which had a central role from the 2nd century A.D. onwards.⁷³ The season personifications' great popularity was due to the Roman court and aristocracy. Their frequency can be explained by a change in religious thought and aesthetic taste. However, this meaning and interpretation is hard to translate to the coins of Viminacium, where only one season is represented, if the analogies are to be trusted. It still is not clear why these two peculiar Moesian reverse types were minted, or what their purpose and true meaning was. It is hard to find an occasion that could link these three coins of year II, III and V together. The biggest and most important event at the time was the campaign against the Persians, led by Gordian III. The expedition moved out in 242, but the war began only in 243.⁷⁴ This would fit nicely to the year III and V, but not to year II, so this explanation seems unlikely.

All type B reverses appear in year III, apart from the one with the hare. Therefore it is likely that there has been an experimentation or competition amongst the different coin designs. This could be connected to the eastern expedition mentioned above. It is not clear why only one, the standard B-type reverse prevailed, since it is not usual to only have one kind of reverse type. Perhaps because it was the most simple composition, or maybe this was best suitable for the transmission of the desired message.

Type C

The forthcoming group contains those reverses on which the personification of Moesia Superior has an object in her hand that is not a *vexillum*. This ensemble is the most schematic of all, and date mostly to the latter part of the mint's existence between year XI–XIV. There is a minor group that can be distinguished from the rest, where Moesia holds a branch in her right hand that can be supplemented by other attributes. The province can hold a branch, 2 corn ears, globe, *sceptrum* or *cornucopia*. The latter two can be surmounted by a *Victoriola* holding palm branch and wreath. The type of year V with Moesia holding crops in a garment before her, has been already discussed before, but typologically belongs to type C.

Moesia holding a branch with globe (Fig. 26),⁷⁵ cornucopia surmounted by a *Victoriola* (Fig. 27) and sceptre,⁷⁷ with (Fig. 28) or without a *Victoriola* (Fig. 29) on top,

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

⁷⁰ DOMES 2007, Mz. 21. (fruit), Mz. 19. (corn ears)

⁷¹ MÓCSY 1974, 202–212.

⁷² MATZ 1958, 141–142.

⁷³ HANFMANN 1951, 230–231, 235–236; LIMC *Horae* 510.

⁷⁴ HALFMANN 1986, 233–234.

⁷⁵ MARTIN 1992, 3.08.

⁷⁶ MARTIN 1992, 3.03.

⁷⁷ MARTIN 1992, 3.01. (with *Victoriola*), 3.06. (without *Victoriola*); B. Pick calls this the "Moesia-Pax" type. PICK 1898, no. 123, 126.

Fig. 31

Fig. 32

Fig. 33

Fig. 34

first appeared in year XI. These 4 new reverse types were minted for Trajanus Decius, but they were also produced later. The province holding branch and globe was issued not only for Decius, but also for Etruscilla and their two sons.⁷⁸ Aemilianus reissued the reverse on which Moesia grasps a branch and sceptre.⁷⁹ Otherwise the new types of year XI can only be found amongst Decius' coins.⁸⁰ Decius was a big innovator of Viminacian reverse types, because all the components that are to be used on the coming years' reverses, could all be found in year XI.

In year XII the depictions of the previous year were decomposed, as already mentioned. Moesia appears only holding a branch (Fig. 30) on Decius', Etruscilla's, Herennius Etruscus', Volusianus' and Aemilianus' coins.⁸¹ Another new depiction is the personification grasping branch and cornucopia without *Victoriola* (Fig. 31), which can only be found with Trajanus Decius' portrait.⁸² The reverse showing the province with branch and a globe surmounted by *Victoriola*⁸³ (Fig. 32) was just issued in year XII for the same emperor. Moesia only holding a globe in her right hand (Fig. 33) is also attested for Trebonianus Gallus.⁸⁴ Merely a cornucopia is held by the province, usually in her right hand (Fig. 34), on Decius' and his children's coins.⁸⁵ The two previous attributes appear jointly on coins minted for Trajanus Decius and Etruscilla. In the year XIII and XIV on Trebonianus Gallus' reverse Moesia is depicted with just a cornucopia in her left, surmounted by a *Victoriola* (Fig. 35).⁸⁶

Striking is the sudden increase in the new reverse variations in the years XI–XII. The most common element portrayed in type C is the palm branch that is an explicit symbol of peace. It first appears on Trajanus Decius' coins, who makes frequent use of it. In fact, it is only absent on just 3 of his reverse variants. The branch never appears on Etruscilla's and Trebonianus Gallus', but once on Hostilianus', Volusianus', Aemilianus' and twice on Herennius Etruscus' issues. A female figure holding a branch is well known from the central mints from Decius' time. The sceptre along with the branch is an attribute of *Pax Aeterna*⁸⁷ or *Augusti* (Fig. 36).⁸⁸ The announcing of peace was a very important element of the imperial propaganda, especially in the troublesome 3rd century. Decius was constantly involved in different wars, until he himself died in a battle at Abrittus.⁸⁹

The palm branch along with the other attributes, on the Viminacian reverses, announces the peace and prosperity, which will come with the new emperor. Providing stability and welfare, in the constant outer and inner wars, was one of the hardest and most important objectives of the emperors.⁹⁰ The sceptre, as well as the palm branch, is a common attribute of *Pax*,⁹¹ which symbolises the power, leadership and government especially in times of great distress. The sceptre, just like Victory and *Victoriola*, was an attribute reserved to the emperors and the gods.⁹² In this respect it is very interesting that a province can be equipped with this important ensign. Victory surmounting the sceptre is a unique representation that can only be seen on Trajanus Decius' provincial coins from Viminacium and Dacia.⁹³ They both date from the same year

⁷⁸ MARTIN 1992, 3.18, 3.19, 3.25, 3.26, 3.35, 3.44, 3.45, 4.03, 4.10; PICK 1898, no. 132, 138, 144, 150, 159.

⁷⁹ MARTIN 1992, 6.02.

⁸⁰ Moesia only holding a cornucopia in her right hand (MARTIN 1992, 4.04) is the only reverse type, which was not issued for Decius, but only for his family, namely Herennius Etruscus.

⁸¹ MARTIN 1992, 3.15, 3.24, 3.37, 3.46, 5.29, 6.04. The coins for Volusianus and Aemilianus were issued in year XIII. PICK 1898, no. 133, 139, 146.

⁸² MARTIN 1992, 3.11, 3.16; PICK 1898, no. 131.

⁸³ MARTIN 1992, 3. 27.

⁸⁴ MARTIN 1992, 3.28, 5.17; PICK 1898, no. 134.

⁸⁵ MARTIN 1992, 3.29, 3.47, 4.04, 4.05 (in left hand); PICK 1898, no. 135, 147, 151, 152.

⁸⁶ Moesia with cornucopia and globe: MARTIN 1992, 3.30, 3.38. Cornucopia surmounted by *Victoriola*: MARTIN 1992, 5.16, 5.18.

⁸⁷ RIC IV/3 51.

⁸⁸ RIC IV/3 6, 27, 107, 115, 125.

⁸⁹ EDER 2005, 217–222.

⁹⁰ For the situation's short summary see FITZ 1995, 287–288; MARTIN 1992, 9–12.

⁹¹ These are frequent attributes of *Pax* from the time of Hadrian onwards. LIMC *Pax*, 208/30.

⁹² PANELLA 2008, 86–88.

⁹³ Viminacium: MARTIN 1992, 3.01, 3.09; Dacia: MARTIN 1992, 3.53. B. Pick's Moesia-Pax type. PICK 1898, no. 123 and page 28.

(249–250 A.D.) that is XI in Moesia and III in Dacia. This could be a reflection to Decius' accession to the throne, but it could also symbolise his early victories against the Carps and the Goths in 250.⁹⁴ The *Victoriola*'s significance is shown by the fact that only the coins of the Augusti are equipped with them, but not those of the other family members. On Decius' imperial coins Victoria appears in the aspect of *Victoria Augusti*, which again emphasizes the emperor's own skills and achievements in the interest of the Empire's preservation.⁹⁵ Her small size on the Viminacian issues is due to the lack of space, which the province and the two legionary animals take up. It was also not possible to announce it in the legend, but still a way had to be found. This clearly shows how important it was to stress this imperial virtue.⁹⁶

Pax holding branch and cornucopia expresses the prosperity and wealth in peaceful times. This depiction is known from the time of Octavianus onwards.⁹⁷ Unprecedented is the *Victoriola* on top of the cornucopia on the reverses of Decius and Gallus. The same is true of the *Victoriola* surmounting a sceptre on Decius' coins. This supports even more the idea of the piping days of peace achieved after the military triumph.

The globe that appears on the coins of Decius and his family symbolises the *orbis terrarum*. This is usually depicted along with cornucopia, palm branch or *Victoriola*. The C-type Moesia's most frequent attributes are the globe and the branch, which stand for peace that comes to the whole world.⁹⁸ This is ideologically completed by *Victoriola* surmounting the globe that symbolises the great peace, ensured by the victorious Roman army and its leader.⁹⁹ Thereafter the whole Roman Empire will prosper and flourish, which the cornucopia and globe refers to.

Type D

The following type contains the reverses on which the emperor and Victoria appear either jointly or alone. Typologically they could have been separated into 2-3 different types. I, however, found it more reasonable to discuss them together because they sometimes appear on the same reverse, and otherwise relate to each other in many cases. This is also the reason for the chronological and not typological treatment of these coins.

The type D reverses first appear under Gordian III in year IIII. One of them has already been mentioned, but it needs further examination. It is the coin where the emperor is sacrificing between two standards, topped by the bull's and lion's bust (Fig. 15).¹⁰⁰ The most interesting thing about it is that an almost identical reverse is known from Cyzicus and Pergamon from the time of Caracalla (Fig. 37).¹⁰¹ The only difference is that the standards are surmounted by the legionary eagles instead of the sacred animals' busts. This can easily be explained by the wish to express the Moesian coins' locality.

Another coin from year IIII shows Victory on the left crowning the emperor from behind (Fig. 38).¹⁰² He holds a shield at his feet and a reversed spear. The usual legionary animals are missing. A reverse from year V depicts Victoria striding left, grasping palm branch and wreath (Fig. 39).¹⁰³ She spreads both her wings to the sides above the animals. This is a very unusual depiction for Victory, because she is usually shown in profile, with only one wing visible.¹⁰⁴ Ho-

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37

Fig. 38

⁹⁴ EDER 2005, 221.

⁹⁵ RIC IV/3 7, 42, 48, 99, 108.

⁹⁶ Because of its importance this could be propagated constantly without any historical reference.

⁹⁷ LIMC Pax 208/19, 212.

⁹⁸ LIMC Moesia 636.

⁹⁹ The globe and Victoria were, especially in the 3rd century, often separated from one another, so they were exchangeable attributes. HÖLSCHER 1967, 30–31.

¹⁰⁰ MARTIN 1992, 1.45; PICK 1898, no. 91.

¹⁰¹ SNG AULOCK 1277 (Cyzicus); SNG Cop. Mysia 499 (Pergamon)

¹⁰² MARTIN 1992, 1.46.

¹⁰³ MARTIN 1992, 1.50. This and the previously mentioned reverse is most likely related to the eastern triumphs of Gordian III. GEHRKE 2005, 209; MARTIN 1992, 10; KIENAST 2004, 195.

¹⁰⁴ HÖLSCHER 1967, Taf. 1.

Fig. 39

Fig. 40

Fig. 41

Fig. 42

wever, this has also got its parallels in Asia. The same can be seen on a number of coins from Ionia, Lydia, Caria, Cilicia and Pisidia.¹⁰⁵ The same Victoria type is also found amongst Philip's coins from year V,¹⁰⁶ but the depiction changes in year VI for Philip II (Fig. 40).¹⁰⁷ These reverses were most likely minted to celebrate the accession of Philip I to the throne, along with the ending of the war with Shapur I.¹⁰⁸ This was repeated again in year XIII for Gallus, probably on the occasion of his imperial proclamation.¹⁰⁹ On the reverses from year V her wings are stretched out to both sides above the legionary animals. When only Victory is shown on the Viminacian reverses, she is always flanked by the bull and lion.

Another novelty is on the reverse from the time of Philip I that the emperor holds reversed spear in the left hand, sacrificing over an altar with *patera* in his right (Fig. 41).¹¹⁰ At the right side Victory is crowning the ruler from behind. The regular bull and lion is absent. Interestingly enough this representation has exact parallels, again only from Asia Minor. In the time of Caracalla the same reverse type occurs in Smyrna (Fig. 42).¹¹¹

Another reverse type for Philip II depicts the emperor standing left, holding spear in left and a globe, surmounted by *Victoriola*, in the right hand (Fig. 43).¹¹² The legions' symbolic animals flank the ruler. A very similar representation is found on coins, minted in Rome, from the time of Caracalla (Fig. 44).¹¹³ The only difference is that there is a sitting captive before the feet of the emperor. This was minted in 199–200 A.D., when the emperor was only 11 or 12 years old, which the reverse legend *IVVENTA IMPERII* also stresses.¹¹⁴ Interestingly enough the Moesian reverse issued in year XI by Philip II, when he also was at the age of 11 or 12.¹¹⁵ Due to their young age it is highly unlikely that they themselves played an active role in achieving military successes.¹¹⁶ This can only be explained by that Septimius Severus wished to propagate his son as a young, but worthy co-ruler and successor to the throne. This was a step to symbolically legalise and ensure the young co-ruler's right to power, and to establish the background for a dynastic rule. This step, and even the reverse image, was copied by Trebonianus Gallus, deliberately wanting to emphasise the likeness of the two imperial families. After all the most important quality for a Roman emperor was always to be victorious, so to prove that he is able protect and extend Rome's territorial sovereignty and interests.

The year XIII brings two new interesting medallions to type D. Both depict the bust of Trebonianus Gallus and Volusianus on the obverse. One of them has a very exciting composition on its reverse. The emperor is riding on a horse towards right, and Victoria comes towards him from the right, holding branch and wreath (Figs 45–46).¹¹⁷ The regular bull and the lion are now in the exergue, and uniquely the dating is found in the reverse legend. However unusual this representation may be, it is not unprece-

¹⁰⁵ SNG AULOCK 2676–2677, 2684 (Stratonikeia) from the time of Septimius Severus and Julia Domna, Caracalla and Geta; 1904 and 1907 (Ephesos) from the time of Julia Paula; 3295 (Tralles) from the time of Valerian; 4937 (Antiochia in Pisidia) from the time of Caracalla; 7985 (Smyrna) from the 2nd century. A variant, where Victoria is standing on globe: 5837 (Seleucia on Calycadnos) from the time of Gordian III, 5853 (Seleucia on Calycadnos) from the time of Gallienus; 6058 (Tarsos) from the time of Philip I. Again there is a concentration in Severan times. The variant with the globe can be regarded as a later addition.

¹⁰⁶ MARTIN 1992, 2.07; PICK 1898, no. 99.

¹⁰⁷ MARTIN 1992, 2.24.

¹⁰⁸ BORIĆ-BRESKOVIĆ 1986, 163.

¹⁰⁹ MARTIN 1992, 5.15; PICK 1898, no. 167. The picture, F. Martin published, is not a Victory, but simply the personification of Moesia holding a branch. However, this type clearly exists on a coin in the Münzkabinett in the Kunsthistorisches Museum in Vienna. For the reassurance I am indebted to Dr. Klaus Vondrovec.

¹¹⁰ MARTIN 1992, 2.08.

¹¹¹ SNG Cop. Ionia III 1386–87 (Smyrna)

¹¹² MARTIN 1992, 2.34; PICK 1898, no. 108.

¹¹³ RIC IV/1 20, 24 B, 29A, the same reverse, but with the legend *SEVERI PII AVG FIL* (SC) 45, 411.

¹¹⁴ KIENAST 2004, 162.

¹¹⁵ KIENAST 2004, 200.

¹¹⁶ The same can be said about the coin of Philip II depicting only Victory on the reverse from the year VI. MARTIN 1992, 2.24.

¹¹⁷ MARTIN 1992, 5.23; PICK no. 171; KOS 1992, 301–302.

¹¹⁸ SNG AULOCK 7365 (Cyzicus)

dented. The same can be seen on a coin from Cyzicus (Fig. 47).¹¹⁸ The only difference is that Victoria is standing on a base, indicating that it is a statue.¹¹⁹ The Asian coin is dated to the time of Gallienus, so after the Viminacian one. This could prove a two-sided relationship between the east and Viminacium. Until this reverse it was only the influence of Asia Minor that could be seen, but not the other way around. However, there is a possibility that this coin type from Cyzicus could also be the product of a local Asian development. There are similar representations with statues of other deities on small stands, with emperors approaching them on horse, but none of them are exact parallels.¹²⁰

The second reverse depicts two emperors standing face to face, both holding spear in one hand, and a globe, surmounted by a *Victoriola*, in the other (Fig. 48).¹²¹ The dating can be seen in the exergue, which is now flanked by the bull and lion. The main antithetical representation is a pure duplication of Philip II's above mentioned type on which only one emperor stands with a spear and a globe. The Victory above the globe represents the new age of prosperity and luck.¹²² P. Kos interprets these two medallions as "the *adventus* of both Augusti to Viminacium on their way to Rome" and so "should be dated to the very beginning of 252".¹²³ This, however, without any solid arguments, must remain a hypothesis.

Very similar to this coin is the one from year XVI. It depicts Valerianus and Gallienus on the obverse, while on the reverse the two emperors stand face to face, holding spear and globe (Fig. 49).¹²⁴ The main difference, compared to the previous medallion, lies in the globes, which are not surmounted by *Victoriolae*. A minor disparity is the absence of the *paludamentum*. A possible occasion for the emission of this medallion could have been in connection with Gallienus' affairs on the Balkans.¹²⁵ The same representation can be found on Caracalla's coins depicting him, or Sol with a mantle, globe in the right and reversed spear in the left (Fig. 50).¹²⁶ The reverse legend RECTOR ORBIS is also very enlightening.¹²⁷ Later the same reverse was issued for Elagabalus, Severus Alexander, as they hold the globe and reversed spear in military dress.¹²⁸ So, the intention was to represent Valerianus and Gallienus as rulers of the world, deliberately in a way that their predecessors have done before. To reuse the older coin reverses and to resemble previous dynasties in imagery was common amongst the Roman emperors.¹²⁹

The joint representation on the obverses and reverses has the same message as the ones of Philip II. They stress the parentage between the two rulers, and try to legitimise the new imperial dynasty. It transmits the message of stability and continuity, by propagating the existence of a worthy successor along with the current leader. Unusual about the last two Moesian medallions is that both emperors are holding a globe each. Normally two imperators jointly hold one globe, because there is only one world to rule.¹³⁰ Other representations depict the emperor receiving or giving the globe to somebody, which emphasises *providentia* and legitimacy.¹³¹ However, from the Severan

Fig. 43

Fig. 44

Fig. 45

Fig. 46

¹¹⁹ Because of the poor state of the Viminacian coin, the emperor and the horse cannot be examined in detail.

¹²⁰ SNG AULOCK 1414 and 7514 (Pergamon) from the time of Caracalla; 8222 (Blaundos) from the time of Trebonianus Gallus; 7871 (Ephesos) from the time of Caracalla and Geta.

¹²¹ MARTIN 1992, 5.22; PICK no. 170; KOS 1992, 301.

¹²² ALFÖLDI 1935, 118.

¹²³ KOS 1992, 308–309.

¹²⁴ MARTIN 1992, 7.10; KOS 1992, 302.

¹²⁵ Gallienus had his headquarters in Sirmium in 254–257, so he must have visited Viminacium and Moesia Superior several times. HALF-MANN 2005, 229–230.

¹²⁶ RIC IV/1 39–40, 141, 323, 410, 412, 474.

¹²⁷ HÖLSCHER 1967, 46; ALFÖLDI 1935, 118.

¹²⁸ RIC IV/2 Elagabalus 192; Severus Alexander 43–44, 46–48, 433–436.

¹²⁹ The propagation of the imperial dynasty had begun with the minting of posthumous coins for Valerianus' wife, Mariniana as Diva Augusta. KUHOFF 2005, 224.

¹³⁰ HÖLSCHER 1967, 25–27, Taf. 2, 6/1.

¹³¹ ALFÖLDI 1935, 119; HÖLSCHER 1967, 28–32. Interestingly enough Victory on the globe first appeared as an attribute in the hands of emperors, and only later in the hands of gods.

Fig. 47

Fig. 48

Fig. 49

Fig. 50

period not only Septimius, but also his sons Caracalla Augustus and Geta Caesar receive the globe, but not in the same depiction.¹³² This is a symbolic share of power, but it also means that the original idea of the globe, as the symbol of the world, was beginning to fade away. In the 4th century this process went as far as that every emperor was depicted with his own globe, even in the same picture.¹³³ It became an attribute, or an ensign, of the emperors that expressed their full sovereignty. This is easier to understand in the later Roman period, when the Roman Empire was divided between several rulers of equal rank. In the middle of the 3rd century it is not completely clear because of the scarce sources, how and when the administration was organised, when there was more than one Augustus. It is known that Valerianus and Gallienus agreed that the father would manage the eastern, while the son the western part of the Empire.¹³⁴ So, this could be the ideological background for depiction on the medallion from Viminacium with two globes. It is quite plausible that the division of the Empire was not altogether Diocletianus' novelty, but was also practised before.¹³⁵

It is interesting to see that the provincial mint of Viminacium produced a till now unprecedented depiction that only in the 4th century will appear again.¹³⁶ This is a new and final stage in the abstraction of the globe as an imperial ensign, which took place relatively quickly after it was handed over to the heirs in the Severan period. Why it was not employed later, but only in the 4th century is an interesting question. The message of this depiction was clear and comprehensible even in the previous century, but somehow it could not find its way to the imperial imagery.

Excluded reverse types

A few words have to be said about the types that can easily be misunderstood due to their poor condition and the flaws in the die. With a closer examination, and a comparison with other types, they can be excluded as non-existing Viminacian reverse types.¹³⁷ The Moesia holding globe in her right hand, from year XIII, proved to be wrong, because of its bad condition.¹³⁸ The only C-type coin of Aemilianus depicts the province with sceptre in her left and branch in her right hand.¹³⁹ The wreath seen by F. Martin at her left elbow is in fact only her mantle's fold. Another reverse shows Moesia with a short staff across her right hand that can not be interpreted as a sceptre.¹⁴⁰ It is more likely to explain this with the die engraver's error. The poor condition is the reason for F. Martin's misinterpretation of the type, where Moesia is, according to him, holding a branch and two corn ears.¹⁴¹ It is far more likely that she is depicted with cornucopia instead of corn ears. The reverse on which the province, looking left, has a sceptre or a whip in her left hand, is also highly improbable.¹⁴² One particular type of Moesia with sceptre can only be regarded as a normal type A representation, because the "sceptre" is merely a part of the *himation*.¹⁴³

¹³² ALFÖLDI 1935, 120; HÖLSCHER 1967, 25; RIC IV/1 Septimius Severus 287, 303; Caracalla 39-40, 141, 323, 410, 412, 474; Geta 61, 146.

¹³³ ALFÖLDI 1935, 120, Taf. 2/16, 10/11; About the pure decorative function of the globe with Victory see HÖLSCHER 1967, 47.

¹³⁴ KUHOFF 2005, 224-225. This is also attested by a reverse issued for Gallienus. It says IOVI VICTORI with a statue of the god, under which a podium depicted with the inscription IMP(erator) C(um) E(xercitu) S(uo). RIC V/1 p.70. Nr. 21-23.

¹³⁵ BARCELÓ, Pedro: Diocletian in: Clauss, Manfred (Hrsg.), *Die römischen Kaiser*, München 2005. 258-272. especially p. 260.

¹³⁶ The same can be said about the depictions' rendering on the vexilla's cloths by the type B subgroups.

¹³⁷ I am deeply indebted to István Vida, who guided me in the numismatic examination.

¹³⁸ MARTIN 1992, 5.17.

¹³⁹ MARTIN 1992, 6.02.

¹⁴⁰ In the collection of the Hungarian National Museum.

¹⁴¹ MARTIN 1992, 3.11.

¹⁴² MARTIN 1992, 2.13. Female figures on coins usually look in the direction, in which they are holding something in their hand. This, however, is not necessarily true for the cornucopia.

¹⁴³ MARTIN 1992, 3.13.

Conclusion

After analysing the reverse types from Viminacium, some conclusions need to be drawn. The ever present Moesian A-type originates from the *Potnia Theron* iconographic scheme, with the hands outstretched above the two legionary animals. Its subtypes, which are merely variations of the same subject, only appear in the first 3 years. It is likely that this can be regarded as an experimental period in which the die engravers tried to find the best image for the representation of the province. There is a possibility that they originally had a 3-dimensional model, probably a cult statue. This is not only supported by the A-subtypes, but also a relief from Viminacium. Furthermore there are exact parallels found on coins from Asia Minor, depicting statues of Artemis and Cybele, whose cult is also attested in Moesia Superior.¹⁴⁴ Which effect, if any, these had in the development of the A-type depictions, is a question still to be answered.¹⁴⁵

However, all Viminacian reverses have a strong military connection, because of the legionary animals, Victory and the emperor in military uniform, depicted on them. This can be explained by the role the army played in the life of the normal inhabitants. After all most important for a border province, which was constantly under attack in the 3rd century, was the protection provided by the troops. Moreover the two legions characterised the province perfectly, and there was not anything else that could have done it so precisely. Perplexing is on the other hand, why the *Potnia Theron* iconography was used for this, which is usually employed to depict cult statues.

The type B reverses are the most militant of all groups. They appear in year III, except for the one with the hare, which was first minted in year II. Together with the type D coins from year III and V they can be interpreted as a reflection to the eastern campaign of Gordian III, and the accession of Philip I to the throne.¹⁴⁶ Also the very disadvantageous peace treaty with the Persians was propagated as a Roman victory.¹⁴⁷ An interesting obverse, depicting a Victory on Gordian III cuirass, can be explained by Gordian III victories in Moesia on his way to the east.¹⁴⁸ It was minted in year III that is in 241–242, when the emperor marched against Shapur I.¹⁴⁹ The different reverse types also show interesting local development in the portrayal of the *vexilla*'s decoration. They all appear in year III, so this can be regarded as an experimental period, when a new type of representation was developed. Later these were not employed any more, only the most simple, the standard B-type reverse.

Another concentration of the normal B-type is in year XII. This can be explained by the turbulent military situation in that year, when Trajanus Decius was killed in a battle against the Goths, and Trebonianus Gallus was proclaimed emperor.¹⁵⁰ In these times the unity of the legions and their fidelity to their ruler, which the normal B-type reverses express, was of utmost importance. The issuers wanted to transmit this message, and reused the simplest reverses of those that express the same idea. Moesia holding a hare is still a perplexing representation, which shows a great resemblance with the personification of Autumn. In year V was a type C coin minted, Moesia holding fruit, crops or flowers on a fold of her garment, that can also be associated with the seasons, especially Autumn.

Apart from the last mentioned reverse, the C-type coins appear in year XI–XIII. The more complex depictions were minted for Trajanus Decius in year XI–XII, which later became simplified. These show no special iconographic features, and can easily be derived from the central imperial mints.¹⁵¹ The leading representation of this group is Moesia holding a branch, and sometimes another attribute, which mostly resembles Pax. However, this does not mean that this was a peaceful period, quite the contrary. These were very troublesome times with constant heavy wars and new emperors appearing continuously, but the imperial court deliberately propagated the opposite. After all one of the main virtues of a good ruler was to be victorious.

Very interesting are the type D reverses, which can be divided into 3 subgroups. They show a concentration in the years III–VI that reflect again to the eastern campaign of Gordian III, and the accession of Philip I to the throne. Alongside schematic Victory depictions more interesting ones are minted, with exact parallels from

¹⁴⁴ Terra Mater and Mater Deum had the same function as a general fertility goddess. Terra Mater: IMS I 16, VI 7; Mater Deum: IMS II 61; Cybele statue: MIRKOVIĆ 2007, 83, 86; Diana's cult is also relevant as the Latin counterpart of Artemis: IMS III 2–4, 14, 26–29; MIRKOVIĆ 2007, 82.

¹⁴⁵ Because of the widespread use of the *Potnia Theron* scheme, it is not clear if the Cybele/Artemis cult had a role in the Viminacian reverse types' development, or if it was just a common type of representation, which some die-engravers were acquainted with from the East.

¹⁴⁶ GEHRKE 2005, 209; MARTIN 1992, 10; HALFMANN 1986, 233–234; KIENAST 2004, 195.

¹⁴⁷ KLOFT 2005, 211–212.

¹⁴⁸ MARTIN 1992, 1.24; PICK 1898, no. 79. F. Martin explained this obverse with Gordian's eastern victories that are yet to come.

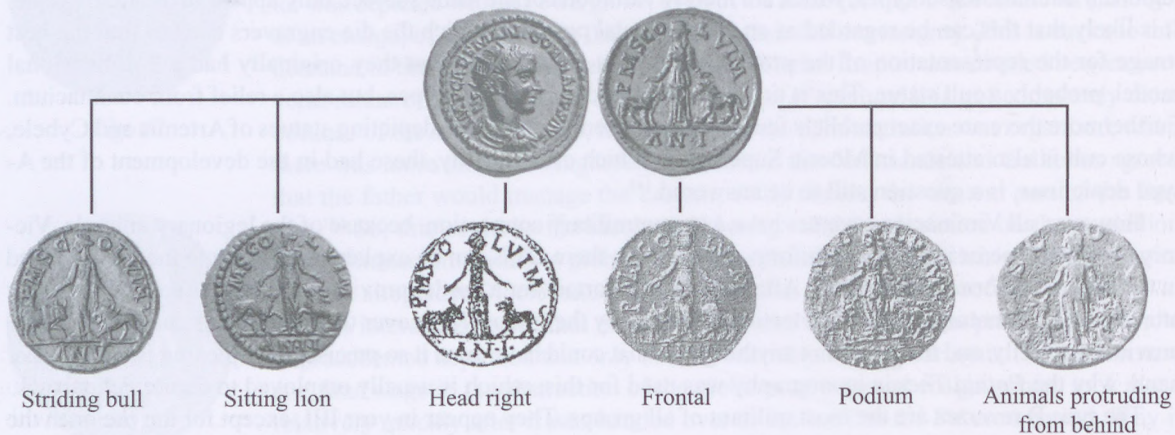
¹⁴⁹ SHA Gord. 26, 4–5; KIENAST 2004, 195. For the problems of Gordian's march route see HALFMANN 1986, 233–234.

¹⁵⁰ MARTIN 1992, 11; KIENAST 2004, 204; EDER 2005, 221–222.

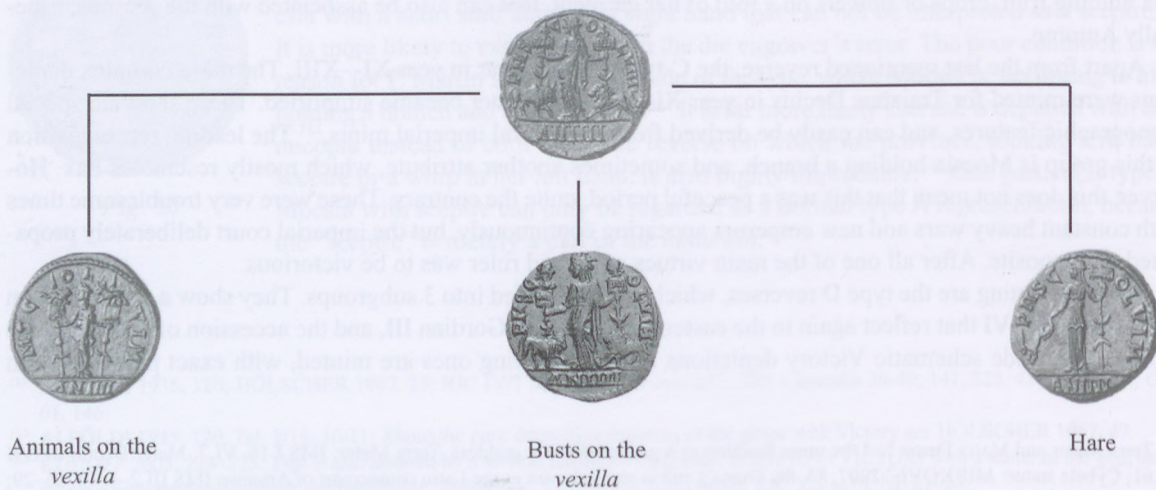
¹⁵¹ Both the mint in Rome and Viminacium issued *antoniniani*. The *Victoriola* on the sceptre can only be seen on the Viminacian coins.

The reverse types of Viminacium

Type A

Type B

Type C

Branch

Globe

Cornucopia

Cornucopia +
Globe

Cornucopia +
Victoriola

Carrying fruit
on a fold of
her garment

Scepter

Globe

Cornucopia

Scepter +
Victoriola

Cornucopia +
Victoriola

Globe +
Victoriola

Type D

Emperor

Animal busts on
vexilla

2 Emperors +
2 globes

Emperor + Victoria

Emperor on horse

Emperor + globe +
Victoriola

Victoria

2 spread wings

1 wing visible

Emperor sacrificing

2 Emperors + 2 *Victoriolae*
on globes

Emperor crowned by Victoria

Asia Minor, mostly from Caracalla's time. Two interesting medallions from the time of Gallus and Valerianus show the two emperors holding a globe each. This is an iconographic novelty that will only appear again in the 4th century, just as it was the case with the decoration of the *vexilla*'s cloths.

The great, and sometimes even exact, resemblance of the Viminacian coins with those from Mysia, Ionia, Phrygia, Caria, Cilicia, Lydia and Pisidia, point to a direct influence from that area. This is especially true when considering, that the greatest similarity can be found between the rarest types that have no parallels elsewhere. This implies that die-engravers were called in from Asia, when the mint in Viminacium was opened, since most of the eastern coins predate the Moesian ones. Noteworthy is the fact that there are no parallel depictions from Asia Minor from the time of Gordian III.¹⁵² Interestingly enough the Asian reverses, that can be regarded as the archetypes of the Moesian ones, mostly concentrate themselves to the time of Caracalla. The Asian die-engravers are even more likely, because there are no parallels from, or even a stylistic similarity with, the neighbouring Moesia Inferior, or some other parts of the Balkan Peninsula that had a local minting tradition. It is unclear how this process took place, but there is evidence of eastern trade and immigrants in Viminacium from Asia Minor.¹⁵³

P. Kos had also pointed to some eastern connections of Viminacium. He argued that the character of this mint is similar to the eastern provincial assemblies (*koinon*) that also issued their own coins.¹⁵⁴ Not only the fact that the *concilium provinciae* in the western part of the Empire did not have minting rights, but the local annotation of the year in the East and Viminacium, also supports his thesis.¹⁵⁵ Furthermore there is epigraphic evidence that attest the provincial assemblies in Moesia Superior from Severan times, although the place of its seat is still debated.¹⁵⁶ The provincial assemblies had full autonomy, and were often located in the same town as the provincial government.¹⁵⁷ P. Kos therefore came to the conclusion that there must have been two separate mints in Viminacium, or at least their administrations were separated: one imperial mint for the *antoniniani*, and a provincial for the bronze denominations.¹⁵⁸

Lajos Juhász

Department of Classical Archaeology,

Institute of Archaeological Sciences, Eötvös Loránd University

jlajos3@gmail.com

¹⁵² For the types in Asia Minor under Gordian III see SPOERRI BUTCHER, Marguerite: *Roman Provincial Coinage* VII.1 (Gordien I à Gordien III, Province d'Asie), Paris/London 2006.

¹⁵³ IMS II p. 57–59.

¹⁵⁴ The same applies to the Dacian provincial coins. KOS 1992/2, 210–211.

¹⁵⁵ *Koinon* is the Greek equivalent of the Latin term *provincia*, when the latter was applied in connection with *concilium*. DEININGER 1965, 140.

¹⁵⁶ For a summary of the debate see KOS 1992/2, 209; FISHWICK, Duncan: *The Imperial Cult in the Latin West*. Leiden 2002. 179.

¹⁵⁷ KOS 1992/2, 213; DEININGER 1965, 52.

¹⁵⁸ KOS 1992/2, 213–214. This does not mean that the two mints could not have been located in the same building or did not have any connection with each other at all.

Bibliography

- ALFÖLDI 1935. Alföldi, András: Insignien und Tracht der römischen Kaiser, *RömMitt* 50 (1935) 1–171.
- BMC III Mattingly, Harold: *Coins of the Roman Empire in the British Museum* III, London 1976.
- BORIĆ-BREŠKOVIĆ 1986. Borić-Bresković, Bojana: Ревесрне представе на новци колоније Виминацијум, *Zbornik Narodnog Muzeja u Beogradu* 12 (1986) 123–197.
- DEININGER 1965. Deininger, Jürgen: Die Provinzialallandtage der römischen Kaiserzeit, *Vestigia* 6 (1965)
- DOMES 2007. Domes, Ingeborg: *Darstellung der Africa. Typologie und Ikonographie einer römischen Provinzpersonifikation*. Rahden 2007.
- DUŠANIĆ 1961. Dušanić, Slobodan: Новац колоније Виминацијума и датуми из римске историје средине III века. *Starinar* 12 (1961) 141–155.
- EDER 2005. Eder, Walter: Decius. in: Clauss, Manfred (Hrsg.): *Die römischen Kaiser*. München 2005, 216–222.
- ELMER 1935. Elmer, Georg: Die Münzprägung von Viminacium und die Zeitrechnung der Provinz Ober-Moesien, *NZ* 28 (1935) 35–43.
- FITZ 1971. Fitz, Jenő: Clodius Celsinus und die Revolte in Viminacium, *Alba Regia* 12 (1971) 249–253.
- FITZ 1995. Fitz, Jenő: Die Tätigkeit des Münzamtess von Viminacium, *Alba Regia* 25 (1995) 287–301.
- FUHRMANN 1967. Fuhrmann, Heinrich: Zur Datierung des Licinius-Kameos, *SchwMüBl* 66 (1967) 58–63.
- GEHRKE 2005. Gehrke, Hans-Joachim: Gordian III. in: Clauss, Manfred (Hrsg.), *Die römischen Kaiser*, München 2005. 202–209.
- HALFMANN 1986. Halfmann, Helmut: *Itinera principum*. Stuttgart 1986.
- HALFMANN 2005. Halfmann, Helmut: Gallienus. in: Clauss, Manfred (Hrsg.), *Die römischen Kaiser*. München 2005. 229–235.
- HAMBERG 1945. Hamberg, Per G.: *Studies in Roman imperial art*. København 1945.
- HANFMANN 1951. Hanfmann, George M.A.: *The season sarcophagus in Dumbarton Oaks*. Cambridge/Massachusetts 1951.
- HÖLSCHER 1967. Hölscher, Tonio: *Victoria Romana*. Mainz 1967.
- IMS I Mirković, Miroslava – Dušanić, Slobodan: *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I. Beograd 1976.
- IMS II Mirković, Miroslava: *Inscriptions de la Mésie Supérieure* II. Beograd 1986.
- IMS III Petrović, Petar: *Inscriptions de la Mésie Supérieure* III. Beograd 1995.
- JUHÁSZ 2010. Juhász, Lajos : Három érdekes vexillumos hátlap a viminaciumi verdéből. *Az Érem* 66:1 (2010) 1–4.
- KANITZ 1867. Kanitz, Felix: Alterthumskunde der serbischen Donau. *Mittelungen der K. K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 12 (1867) 47–68.
- KLOFT 2005. Kloft, Hans: Philippus Arabs. in: Clauss, Manfred (Hrsg.), *Die römischen Kaiser*. München 2005. 210–216.
- KOCH–SICHTERMANN 1982. Koch, Guntram – Sichtermann, Hellmut: *Römische Sarkophage*. München 1982.
- KOS 1992. Kos, Peter: Medallions of the local mint of Viminacium. *Chiron* 22 (1992) 299–313.
- KOS 1992/2 Kos, Peter: The provincia Moesia Superior in Viminacium. *ZPE* 91 (1992) 209–214.
- KRANZ 1984. Kranz, Peter: *Jahreszeiten-Sarkophage. Entwicklung und Ikonographie des Motivs der vier Jahreszeiten auf kaiserzeitlichen Sarkophagen und Sarkophagdeckeln*. Berlin 1984. /Die antiken Sarkophagreliefs 5/4./
- KUHOFF 2005. Kuhoff, Wolfgang: Valerian. in: Clauss, Manfred (Hrsg.), *Die römischen Kaiser*. München 2005. 223–229.

- KÜNZL 2008. Künzl, Ernst: *Unter den goldenen Adlern*. Regensburg/Mainz 2008.
- LIMC *Horae* Abad Casal, Lorenzo A.: *Horae*. in: *LIMC* V (1990) 510–538.
- LIMC *Moesia* Popović, Ivana: *Moesia*. in: *LIMC* VI (1992) 635–636.
- LIMC *Pax* Simon, Erika: *Pax*. in: *LIMC* VII (1994) 204–212.
- LIMC *Potnia* Icard-Gianolio, Noëlle: *Potnia*. in: *LIMC* Suppl. (1997) 1021–1027.
- MARTIN 1992. Martin, Ferenc: *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*. Budapest–Bonn 1992.
- MATZ 1958. Matz, Friedrich: *Ein römisches Meisterwerk. Der Jahreszeitensarkophag Badminton-New York*. Berlin 1958.
- MIRKOVIĆ 2007. Mirković, Miroslava: *Moesia Superior, Sonderbände der Antiken Welt*. Darmstadt 2007.
- MÓCSY 1974. Mócsy, András: *Pannonia and Upper Moesia*. The Provinces of the Roman Empire 4, London/Boston 1974.
- PANELLA 2008. Panella, Clementina: Imperial insignia from the Palatine Hill, in: Aillagon, Jean-Jacques (ed.), *Rome and the Barbarians*. Milano 2008. 86–91.
- PICK 1898. Pick, Behrendt: *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*. Berlin 1898.
- RIC IV/1 Mattingly, Harold – Sydenham, Edward A.: *The Roman Imperial Coinage* IV/1. London 1936.
- RIC IV/2 Mattingly, Harold – Sydenham, Edward A. – Sutherland, Carol H.V.: *The Roman Imperial Coinage* IV/2. London 1938.
- RIC IV/3 Mattingly, Harold – Sydenham, Edward A. – Sutherland, Carol H.V.: *The Roman Imperial Coinage* IV/3. London 1949.
- RIC V/1 Webb, Percy H.: *The Roman Imperial Coinage* V/1. London 1972.
- RIV V/2 Webb, Percy H.: *The Roman Imperial Coinage* V/2. London 1972.
- RIC VII Bruun, Patrick M.: *The Roman Imperial Coinage* VII. London 1966.
- ROSTOVTZEFF 1942. Rostovtzeff, Michail: *Vexillum and Victory*. *JRS* 32 (1942) 92–106.
- SNG AULOCK *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung von Aulock*. Berlin 1957–1968.
- TÖPFER 2008. Töpfer, Kai: Der Adler der Legion. *AW* (2008):5, 30–36.
- TOYNBEE 1934. Toynbee, Jocelyn M.C.: *The Hadrianic School*. Cambridge 1934.
- VIDA 2007. Vida, István: Koracsászárkori pénzverés Pannoniában. In: Bíró, Szilvia (szerk.): *Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. 2007. 147–155.
- VULIĆ 1909. Vulić, Nikola: Antike Denkmäler in Serbien. *ÖJh* 12 (1909) Beiblatt, 147–204.
- ŽEKOV-HRISTOVA 2004. Žekov, Gospodin – Hristova, Nina: *Монетосеченето на Горна Мизия Виминациум*. Blagoevgrad 2004.
- AW Antike Welt
- LIMC Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
- ÖJh Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien

A VIMINACIUMI PROVINCIALIS VERDE HÁTLAGI TÍPUSAI IKONOGRÁFIAI ELEMZÉS

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a viminaciumi provinciális verdében készült hátlapokat teszem vizsgálatom tárgyává, amelyeket eddig a kutatás javarészt figyelmen kívül hagyott. Ezeket idáig nagyon sematikusnak és unalmasnak tartották, ami nagyban hozzájárult az éremverő helytel kapcsolatos érdektelenséghez. Az elemzés a különböző reversek lehető legteljesebb összegyűjtését és tipologizálását tűzte ki célul, nem pedig mennyiségi, illetve egyéb numizmatikai analízist.

A viminaciumi verdét III. Gordianus alatt nyitották meg 239-ben, és egészen 255-ig működött. A város, amely Moesia Superior tartomány székhelye is volt egyben, 239-ben kapta meg a *colonia* rangot, tehát a két esemény kétségkívül összefügg. Eleinte csak bronzpénzeket vertek, majd *antoninianus*okat és medallionokat is. Az elemzés csak a provinciális verde termékeire terjed ki, mivel a többi a központi császári veretek mintájára készült. A datálást az évek szerinti helyi időszámítás könnyíti meg, amely a revers alsó szegmensében található. Az állandó hátlagi körirat, P(rovincia) M(oesia) S(uperior) COL(onia) VIM(inacium), világosan utal a készítés helyére. A pénz hátoldalán általában a nőalakban megisméjelt Moesia Superior perszonifikációja látható oldalra kiterjesztett karokkal. Balról egy bika, míg jobbról egy oroszlán fogja közre. Előbbi állat a Viminaciumban állomásozó *legio VII Claudia*, a második pedig a singidunumi *legio IV Flavia* jelképe. A viminaciumi hátlapokat 4 fő (A-D) és számos altípusba soroltam, részben támaszkodva B. Pick felosztására. Az A-ba tartoznak azok az ábrázolások, ahol a perszonifikáció semmit sem tart a kezében. A standard A-típusú éremkép az ősi keleti Potnia Theron ikonográfiájából vezethető le, ami egy ábrázolási sémát takar, és nem köthető egy konkrét istennőhöz. Ez azonban túlságosan általános és elterjedt volt ahhoz, hogy közvetlen kapcsolatot lehessen feltételezni a két terület között. A viminaciumi hátlap ennek ellenére ugyanazt az üzenetet hordozza: az állatok úrnőjét jeleníti meg, aki teljhatalmú ura és megszeméjeltje a vadállatoknak. Átvitt értelemben a császár, illetve az ő nevében eljáró helytartó uralja a legiókat jelképező állatokat. Ez az ábrázolásmód azért is érdekes, mivel más provincia-perszonifikációknál nem fordul elő.

Az A-típushoz 6 variáció tartozik, amelyet mind az I–III. években vertek. Egyes hátlapok egy 3-dimenziós előképre engednek következtetni, ami a vésnököknek mintául szolgálhatott. Ez valószínűleg egy szobor, vagy talán kultuszszobor lehetett, amit az Artemist és Cybelét ábrázoló kis-ázsiai párhuzamok is alátámasztanak. Továbbá Viminaciumból ismert egy olyan relief is, amelyen a standard A-típusú kompozíció látható. Mivel ezek a variációk a verde működésének legelején keletkeztek, számolhatunk egy kísérletező fázissal. Ekkor több különböző megjelenítési móddal próbálkoztak, de az üzenet minden esetben ugyanaz maradt.

A B-típusú vereteken Moesia Superior mindig 1 vagy 2 *vexillum*ot tart a kezében. Ez az ábrázolásmód a *Concordia exercituum*, illetve a *Fides militum* leképezéseiből ered, akiket ugyanígy jelenítettek meg. Két időbeli koncentrációjuk figyelhető meg: először a IV. és V., majd pedig a XII. évben. Ez tökéletesen megfelel a hátlapok által hordozott üzenetnek. A gyelehető meg: először a IV. és V., majd pedig a XII. évben. Ez tökéletesen megfelel a hátlapok által hordozott üzenetnek. A katonák hűsége, illetve az uralkodóval való összhang különösen a zavaros időkben volt fontos. Ilyen például III. Gordianus keleti hadjárata vagy új császárok trónra kerülése, akiknek hatalma elsősorban a katonaságtól függött. Itt is felmerül egy kísérleti fázis meglete a III. évben, amikor egy új üzenet kifejezésére több különböző hátlapot terveztek, ám végül csak a legegyszerűbbet verték újra.

A B-típusnak 3 variációja különíthető el, amelyek nemcsak érdekesek, hanem teljesen egyediek is a római pénzverésben. Ilyen például, hogy a két *legio* „címerállata” vagy egy-egy emberi büszt, amelyek feltehetően a hadijelvények szövetét díszítették, a *vexillum*ok tetején jelennek meg. A felület kis mérete miatt ezeket nem lehetett a zászlón ábrázolni, ám, hogy az üzenet mégse vesszen el, a mintázatot egyszerűen a rudak tetejére helyezték. További érdekesség, hogy erre csak késő antik párhuzamok vannak, tehát Viminaciumban nemcsak egy teljesen újfajta megoldást találtak a problémára, hanem ezt már jóval korábban is tették.

A legkülönlegesebb hátlap viszont teljesen példa nélküli: Moesia egyik kezében *vexillum*ot, a másikban nyulat tart, míg a szokásos bika és oroszlán hiányzik. Párhuzamként az Ősz perszonifikációja említhető, amit ugyanígy kézben tartott nyúlal ábrázoltak, férfi és női alakban egyaránt. Itt meg kell említeni egy további viminaciumi veret, ami tipológiailag a C-típusba tartozik, de mindenképp most célszerű vele foglalkozni. Ezen Moesia leplet tart maga előtt, amelyben feltehetően valamilyen termény található. Párhuzamát szintén az évszakok megszeméjeltéseinél találjuk, elsősorban a Tavaszról és az Őszről. Fontos különbség, hogy míg a legkülönbözőbb tárgytipusokon megjelenő évszakok csoportosan állnak, addig a viminaciumi pénzek csak egy évszak attribútumai láthatóak. A *vexillum* viszont egyértelmű katonai utalás, ami hiányzik az évszakok mellől. A nyulas pénz a II. és III., a leples pedig az V. évben készült, tehát nem lehet a keleti hadjáratról magyarázni, mivel az a II. évben még nem indult meg. Valószínűleg valamilyen mélyebb, bonyolultabb üzenet van mögötte, ami azonban a kutatás jelenlegi állása alapján nem értelmezhető.

A C-típusú érmek közös jellemzője, hogy Moesia kezében egy olyan tárgyat tart, ami nem *vexillum*. Az V. évi leple hátlapot leszámítva, mind a XI–XIII. években készültek. Ez a legsematikusabb csoport is egyben, amelynek elemei megtalálhatóak a császári verdékben készült pénzekben is. Kivételt képez a *sceptrum* tetején álló *Victoriola*, amelyet szintén Viminacium újításának kell tekinteni. A C-típusú ábrázolásokon belül egy kisebb csoport különíthető el. Ezek a provincia egyik kezében valamilyen tárgyat tarthat, a másikban viszont mindig ágat, ami egyértelműen Pax ikonográfiájából vezethető le. A béke a folyamatos háborúkkal fémjelzett 3. században különösen fontos üzenet volt. Az ágat kiegészítő attribútumok mind a világbékével bekövetkező gazdagságot és prosperitást hirdették.

A D-típusba azok a pénzek kerültek, amelyeken nem Moesia Superior perszonifikációja látható. Helyette a császár és Victoria jelenik meg együtt vagy külön-külön. Elsősorban a III–VI. években koncentrálódnak, ami III. Gordianus keleti hadjáratával, majd ennek Philippus Arabs által való lezárásával, illetve trónra kerülésével függ össze. Két medallion Trebonianus Gallust és Valerianust ábrázolja, amint egy-egy *globust* tartanak. Ez megint egy olyan ikonográfiai újítás, amellyel csak később, a 4. században találkozhatunk újra.

Az elemzés legérdekesebb eredménye, hogy a C-típust kivéve, több esetben pontos kis-ázsiai párhuzamokat sikerült találni: Mysiából, Ioniából, Phrygiából, Cariából, Lydiából, Ciliciából és Pisidiából. Érdekes, hogy ezek nem III. Gordianus korából származnak, hanem elsősorban Caracalla idejéből, tehát mintegy 30 évvel megelőzték a viminaciumi hátlapokat. Minden valószínűség szerint Viminaciumban számolnunk kell kis-ázsiai vésnökökkel, akik nemcsak szakmai tudásukat hozták magukkal, de az általuk ismert és használt képi világot is. Ezt látszik alátámasztani, hogy Moesia Inferior városi pénzeitől nemcsak a hátlapok ábrázolásai különböznek, hanem még a stílusuk is eltérő. Hogy miért nem a szomszédos területekről hoztak éremvésnököket Moesia Superiorba, ezt a kérdést egyelőre nyitva kell hagynunk. Az ázsiai kapcsolat viszont III. Gordianus keleti hadjáratával, illetve az onnan visszatérő csapatokkal nem magyarázható. Ennek oka, hogy a viminaciumi a verde már akkor keleti mintájú hátlapokat használt, amikor a háború még el sem kezdődött.

Hunkori soliduslelet Tokod-Erzsébetakna területéről*

Hunnenzeitlicher Solidusfund aus dem Gebiet von Tokod-Erzsébetakna

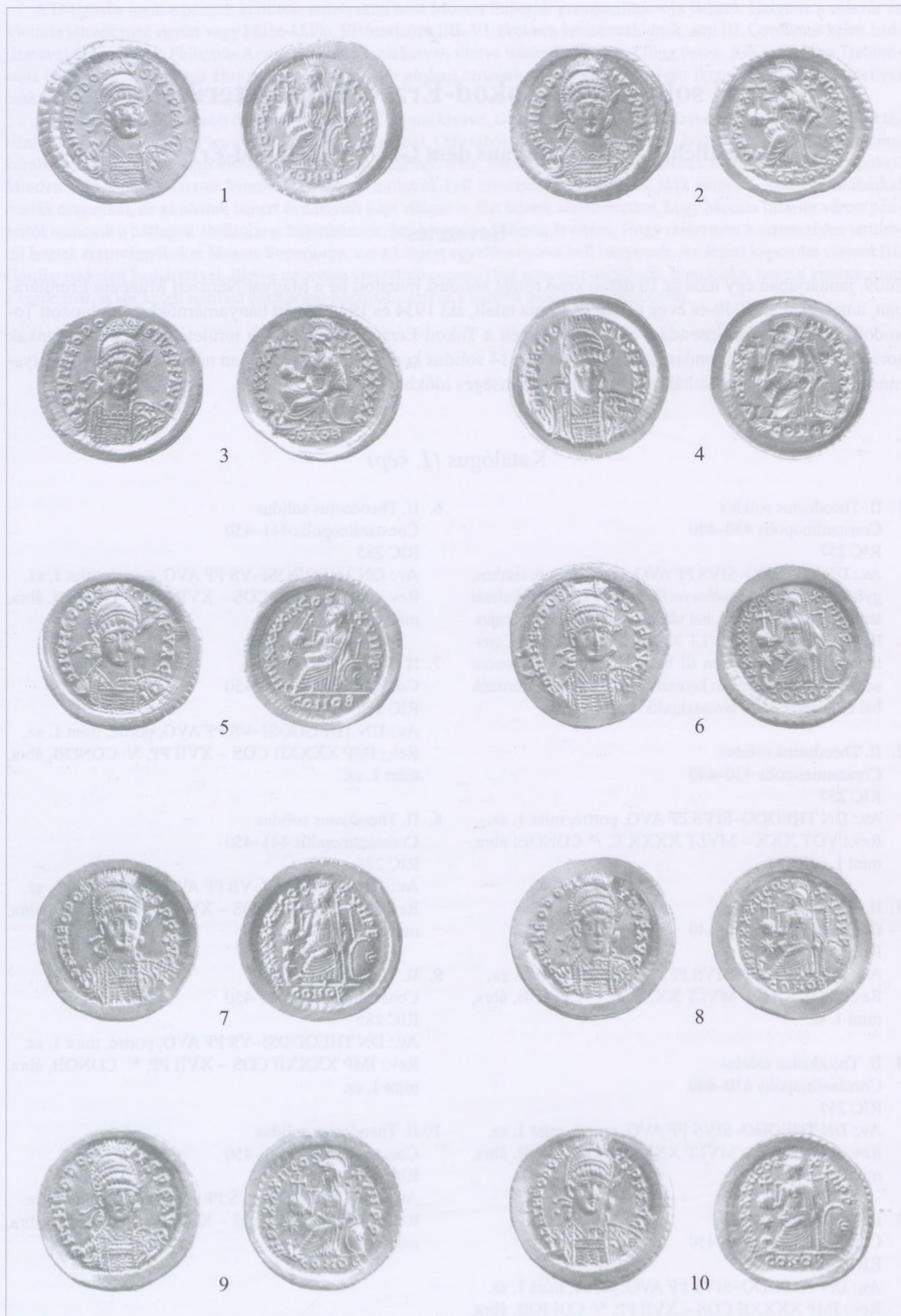
Bevezetés

2009. januárjában egy idős úr 10 darab késő római solidust mutatott be a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában, amelyeket az 1940-es évek elején édesapja talált, aki 1934 és 1944 között bányamérnökként dolgozott Tokodon. A tulajdonos elmondása szerint az érmék a Tokod-Erzsébetaknai bánya területén iszapolási munkák során kerültek elő. Elmondása szerint eredetileg 14 solidus került felszínre, azonban négy darab az idők folyamán eltűnt, bizonyára eladták a háborút követő ínséges időkben.

Katalógus (1. kép)

1. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 430–440
RIC 257
Av.: DN THEODO–SIVS PF AVG, szembe néző, sisakos, gyöngydiadémos, páncélos mellkép, jobb kezében lándzsát tart a feje mögé emelve, bal vállán lovas ábrázolásos pajzs.
Rev.: VOT XXX – MVLT XXXX E, /* CONOB Constantinopolis trónszéken ül balra, bal kezében hosszú sceptrum, jobb kezében kereszt gömböt tart, a trónszék bal oldalához pajzs támaszkodik.
2. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 430–440
RIC 257
Av.: DN THEODO–SIVS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: VOT XXX – MVLT XXXX E, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
3. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 430–440
RIC 257
Av.: DN THEODO–SIVS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: VOT XXX – MVLT XXXX E, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
4. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 430–440
RIC 257
Av.: DN THEODO–SIVS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: VOT XXX – MVLT XXXX E, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
5. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 441–450
RIC 322
Av.: DN THEODO–SIVS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: IMP XXXXII COS – XVII PP, /* COI IOB, ábra, mint 1. sz.
6. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 441–450
RIC 285
Av.: DN THEODOSI–VS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: IMP XXXXII COS – XVII PP, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
7. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 441–450
RIC 285
Av.: DN THEODOSI–VS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: IMP XXXXII COS – XVII PP, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
8. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 441–450
RIC 285
Av.: DN THEODOSI–VS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: IMP XXXXII COS – XVII PP, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
9. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 441–450
RIC 285
Av.: DN THEODOSI–VS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: IMP XXXXII COS – XVII PP, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.
10. II. Theodosius solidus
Constantinopolis 441–450
RIC 285
Av.: DN THEODOSI–VS PF AVG, portré, mint 1. sz.
Rev.: IMP XXXXII COS – XVII PP, /* CONOB, ábra, mint 1. sz.

* Az éremgyűttes a kulturális örökség védett javai körébe tartozik a tulajdonos kezdeményezésére.

1. kép A Tokod-Erzsébetaknai solidusok

2. kép Tokod és környéke

A lelőhely

Az érmék lelőhelyeként megnevezett Erzsébetakna Tokod községtől északkeletre, a Dorogra vezető út mellett terül el (2. kép), ahol a 19. század 90-es éveitől kezdték meg a bányaművelést.¹ Ennek során elsősorban iszapolással hordták le a föld felső rétegeit, amelyhez a meddőhányók és lejtaknák kialakítása társult.² A bányaművelésnek igen nagy számú régészeti objektum és lelet esett áldozatul, ugyanis Erzsébetakna területén római császárkori telep és a hozzá tartozó temető feküdt, melytől a falu felé, a dűlőút másik oldalán, a Várberékben egy késő római erőd falai állnak.³ (3. kép) Míg azonban az erődre és a környezetében előkerült leletekre a 19. század végétől felfigyelt a kutatás,⁴ addig az Erzsébetaknai telepről és temetőből az 1952–1953-ban megindult nagyobb arányú iszapolás miatt kezdtek előjönni a régibb korok emlékei, és korábbi leletekről alig tudunk.⁵ A telepet és a hozzá tartozó temetőt a felszínre került leletek alapján a Kr. u. 1.-től az 5. századig használták.⁶ A telep nyugati oldalán jöttek elő egy 4–5. századi temető sírjai.⁷ Ezek, valamint az Erzsébetaknáról és környékéről ismert kerámiaégető kemencék, továbbá egyéb leletek jelzik a telep használatát a kora népvándorláskorban.⁸ E tekintetben igen jelentős a soliduslelet, amely a lelőhely hunkori történetéhez kínál fontos adatokat.⁹

A Tokod-Erzsébetaknai lelet érmei a Kárpát-medence hunkori aranyéremforgalmának tükrében

A Kr. u. 5. század korábban nem látott aranygazdagságot hozott a Kárpát-medencében, amely egyaránt jelentkezik a régészeti és numizmatikai emlékanyagban. Ezen aranygazdagság forrása a korszak politikai kapcsolatrendszerében keresendő. Az 1. század végén új szereplőként a hunok jelentek meg a Római Birodalom és a Barbaricum kapcsolatrendszerében. Számos antik forrás számol be – még ha csak több-kevesebb részletesség-

¹ TÓTH 1981, 87–88

² MRT 5, 331; KELEMEN 1981.

³ MRT 5, 341–344.

⁴ PROHÁSZKA 2005, 2–4, 10–15.

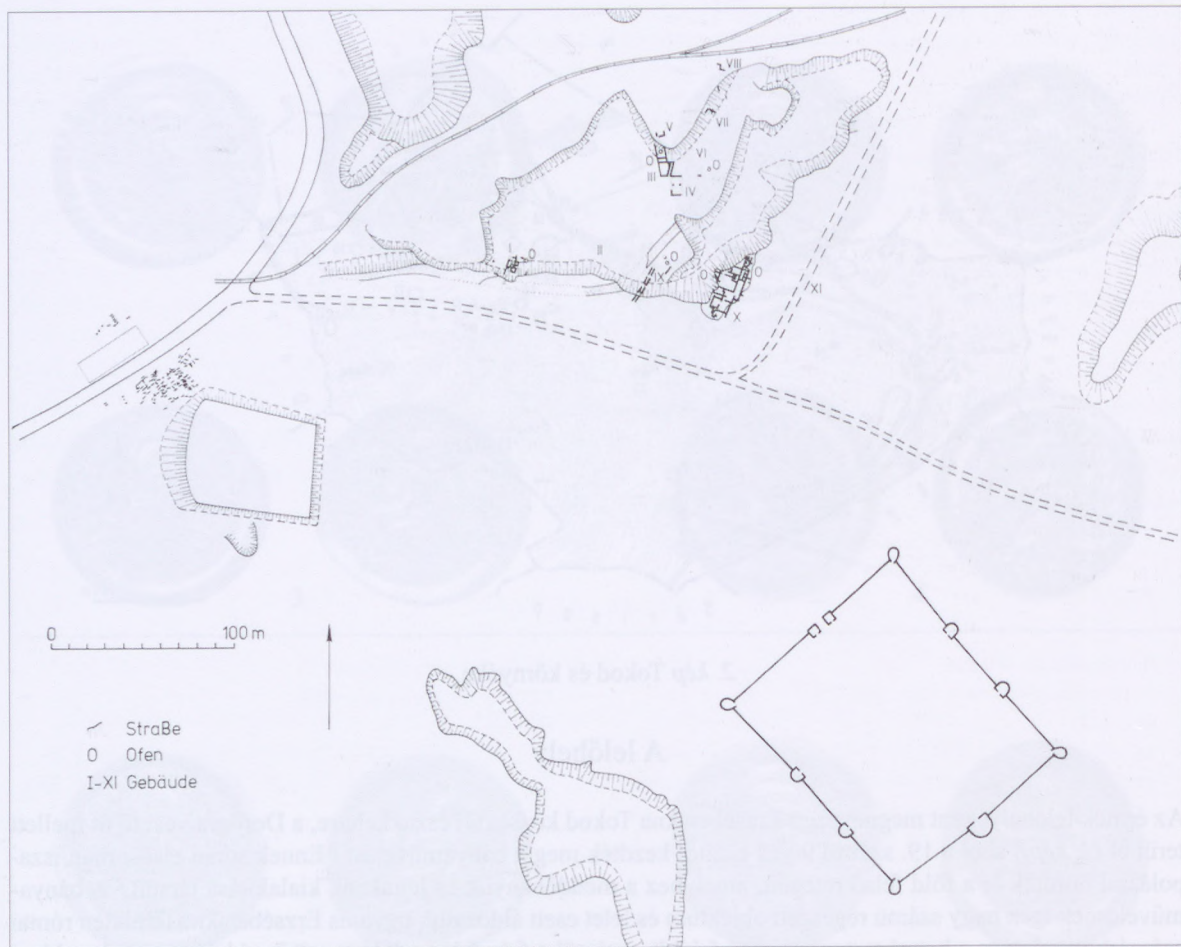
⁵ MRT 5, 333; KELEMEN 1981, 13.

⁶ MRT 5, 331.

⁷ MRT 5, 338.

⁸ MRT 5, 339; KELEMEN 1981, 21.

⁹ Tokodon emellett még egy soliduslelet előkerült, melyet azonban a találó nem szolgáltatott be múzeumnak. Néhány környékbéli éremgyűjtő elmondása szerint a várbereki erőd kapujának közelében került elő az alig egy tucat arany, melyek mind III. Valentinianus érméi voltak. Sajnos nem sikerült kideríteni a találó személyét és a leletek sorsával kapcsolatban csupán annyit tudtunk meg, hogy értékesítették őket.

3. kép Tokod-Ersébetakna és a várberkei castrum

gel is – a hunokról, valamint a korszak eseményeiről.¹⁰ A Római Birodalom külpolitikai eszközrendszerének egy sajátos részébe azonban csak kis mértékben kínálnak betekintést, így a hunoknak és az egyéb barbár népeknek nyújtott római ajándékokról, évpénzekről, tributumokról és egyéb juttatásokról csupán néhány auktor tudósít.¹¹ Mint korábban a germánokra, úgy a hun csapatokra is szüksége volt mind a keleti, mind pedig a nyugati birodalomrésznek, akik ezért ajándékokban és természetesen pénzügyi támogatásban részesültek. Erre azonban csak alkalmanként került sor, és a kifizetés módjáról (egy összegben vagy katonánként, solidusban vagy aranyrúdban stb.) sajnos nem állnak rendelkezésre adatok. Kezdetben a hunok zsoldosként való felfogadását a római és a constantinopolisi kormányzat egyaránt alkalmazta, azonban Arcadius császár halálát követően változás figyelhető meg. Míg Róma egyre nagyobb mértékben támaszkodott a hun segédcsapatokra, addig a keleti birodalomrész már a hunok támadásainak volt kitéve. A constantinopolisi kormányzat és a hunok között az első szerződéskötés még Arcadius uralkodása idején történt (400-ban), melyről Zosimus emlékezik meg történeti munkájában. Erre akkor került sor, amikor a Constantinopolisból elűzött gót Gaina a római területeket elhagyva, a Dunától keletre menekült. Itt ütközött meg Uldin csapataival, aki kihasználva az alkalmat a gyűlölt gót vezér fejét küldte ajándékként a keletrómai császárnak. Ezért ajándékokban részesült, és ezt követően békeszerződést kötött a rómaiakkal.¹² Arcadius császár 408-ban bekövetkezett halála azonban változást hozott a korábbi szövetségi viszonyban. A hunok megtámadták az al-dunai határt védő erődöket, és betörték a birodalom területére. Ezeknek az összecsapásoknak a Karaton nagykirállyal 412-ben kötött béke vetett véget, és a megfelelő ajándékok segítségével sikerült a bizánci követeknek békét kötniük.¹³

¹⁰ POHL 2000, 246; THOMPSON 2003, 21–25.

¹¹ GORDON 1949.

¹² Zosimus V 22 3; MAENCHEN-HELFEN 1973, 59–60; THOMPSON 2003, 38.

¹³ BÓNA 1993, 23.

Alig egy évtizeddel Karaton háborúját követően már az új király, Ruga intézett támadást Thracia ellen, és a háborút 424-ben záró béke nem csupán ajándékokat, hanem 350 font (25 200 db solidus) arany évpénzt is hozott a hunoknak.¹⁴ Ezt az összeget egy újabb háborúval, majd a 435-ben kötött margusi békében sikerült 700 fontra (50 400 db solidus) emeltetniük.¹⁵ A hun király gondolt harcosaira is. E szerződésbe ugyanis belefoglaltatták, hogy a foglyokért 8 solidus fejpénz jár.¹⁶ Természetesen nem csupán a Kelet-, hanem a Nyugatrómai Birodalom részéről is elvárták, hogy aranyban hálálja meg katonai szolgálataikat.¹⁷ Míg az aranyért a nyugati birodalomfél katonai segítséget kapott,¹⁸ addig a keleti azért fizetett, hogy területeit és lakosságát a betörésektől megkímélje, amikor csapatai más frontokon vannak lekötve.¹⁹ Így a hunok 440-ben kihasználva a bizánci haderő vandálok elleni fellépését támadást intéztek a balkáni tartományok ellen, amely ismét kiegyezésre kényszerítette a constantinopolisi kormányzatot. Ennek eredménye a 443-ban kötött ún. Anatolius első békéje, melyben az évpénzt 2100 fontra (151 200 solidus) emelték, és a 440–442 közötti háborús évek kieséséért 6000 font (432 000 db solidus) kárpótlást fizettek ki, illetve 12 solidusra emelték a foglyokért járó fejpénzt.²⁰ A 440-es évek hun-keletrómai békekötéseiről és azok feltételeiről egyedül Priscus számol be töredékesen fennmaradt művében, amely miatt ezek időpontjával és az akkor fizetett összegekkel kapcsolatban számos értelmezés található a szakirodalomban.²¹ A különböző elképzelések Priscus 5. töredékére épülnek, mely szerint a chersonesusi csata után Anatolius követ szerződést kötött a hunokkal.²² Ez tartalmazta a foglyok visszatérését a hunokhoz, hatezer font arany megfizetését és 2100 font évi tributumot. A megszökött római foglyokért vagy 12 solidust fizetnek, vagy vissza kell küldeni őket a hunokhoz.²³ A kutatók egy része a chersonesusi csata időpontját 442-re és Anatolius első békéjét 443-ra teszi.²⁴ Mások szerint a csata 447-ben történt, amit békekötés követett.²⁵ Ez utóbbi elképzelésnek egyrészt az ismertté vált II. Theodosius-féle solidusok típusainak megoszlása, másrészt a későbbi események ellentmondanak. Ugyanis Attila 447-ben ismét támadást intézett a Keletrómai Birodalom ellen, mellyel sikerült kicsikarnia az ezt záró ún. Anatolius második békét, melynek ratifikálását azonban az elhúzódo tárgyalások, majd II. Theodosius császár halála 450-ben megakadályozták.²⁶ Az évpénzek egészen eddig jutottak el a hunokhoz, mivel Marcianus – az új császár – a fegyverek erejében bízva leállította a kifizetésüket.²⁷ Attila hiába indított hadjáratot Gallia, majd pedig Itália ellen, céljait nem tudta elérni, halálát követően pedig a korábban meghódított népek a gepidák vezetésével fellázkodtak a hunok ellen. A nedaoi (455-ben) csata vetett véget a kárpát-medencei és közép-európai hun uralomnak.

Sajnos a római kormányzat által fizetett zsold, valamint az egyéb ajándékok, évpénzek összegéről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Mint, ahogy arról sem, hogy milyen módon fizette ki a római kormányzat ezeket az összegeket, vert pénzben vagy aranyrudakban. Azonban már maga a Constantinopolis által 424 és 447 között kifizetett évpénz és egyéb támogatás is több mint másfélmillió darab solidust jelentenek. Az arany egy része kereskedelmi javak ellentételezéseként kétségtelenül visszaáramolhatott a birodalomba.²⁸ Ezt támasztja alá, hogy számos esetben történik utalás mind a római határvárosokban, mind pedig a hunoknál élő kereskedőkre, akik a római kézműves termékekkel és luxus javakkal üzletelhettek. E kereskedelemben pedig a solidus játszott meghatározó szerepet, így el kell vetni azokat az elképzeléseket, mely szerint nem használták fizetőeszközként az aranyérméket.²⁹ A keletrómai kormányzat így vissza tudta szerezni az arany egy részét, támogatva ezzel kézműiparát. Ugyanakkor a kifizetett évpénz a birodalom bevételeit tekintve elenyésző volt, még ha a solidus a mindennapi életben komoly vásárlóértékkel is bírt.³⁰ Egy katona fenntartása évente 30 solidusba került, melyből zsoldként csak 10 solidus fizettek ki.³¹ Egy 445-ben kelt rendeletben a solidus áruértékét 350 liter búzában vagy

¹⁴ *Priscus Fr.* 1; GORDON 1949, 65; MAENCHEN-HELFEN 1973, 90; ILUK 1985, 87, 97; BÓNA 1993, 44; KISS 1999, 58.

¹⁵ *Priscus Fr.* 2; POHL 2000, 250; THOMPSON 2003, 71–72.

¹⁶ *Priscus Fr.* 2; MAENCHEN-HELFEN 1973, 90–91; BÓNA 1993, 50–52.

¹⁷ KISS 1986, 108; BÓNA 1993, 44–46; BÓNA 2004, 81; GUEST 2008, 298.

¹⁸ MAENCHEN-HELFEN 1973, 47–49, 68–71.

¹⁹ MAENCHEN-HELFEN 1973, 108–109; CROKE 1981, 159.

²⁰ BÓNA 1993, 55; THOMPSON 2003, 78.

²¹ POHL 2000, 251.

²² CROKE 1981, 161–170.

²³ *Priscus Fr.* 5.

²⁴ STEIN 1928, 434; GORDON 1949, 65; DEMBSKI 1982, 206–207; B. SEY 1988, 429–430; KISS 1986, 108; KISS 1999, 58; THOMPSON 2003, 78.

²⁵ MAENCHEN-HELFEN 1973, 114–118; POHL 1992, 182; POHL 2000, 251; GUEST 2008, 296–297.

²⁶ BÓNA 1993, 77–78; THOMPSON 2003, 88–90.

²⁷ *Priscus Fr.* 15; BÓNA 1993, 81; BÓNA 1994, 81; POHL 2000, 251.

²⁸ B. SEY 1988; BÓNA 1993.

²⁹ FARKAS 1996, 159.

³⁰ B. SEY 1976, 11–12.

³¹ STEIN 1928, 508, 511.

88 kg húsban, illetve 109 liter borban határozták meg.³² Az arany más részét beolvasztották, és nyersanyagként szolgált azon ékszerek és viseleti tárgyak számára, melyek Közép-Európa hunkori temetkezéseiből kerültek felszínre.³³ A több mint másfélmillió solidusból azonban elvesztettek, sírba helyeztek vagy kincsleletként elrejtettek számos darabot.

Az arany ékszerek és viseleti tárgyak mennyiségét tekintve a Kárpát-medencéből meglehetősen kevés solidusról van tudomásunk, pedig a 420-as évektől az Alföldre került a hun állam központja. Ez még abban a tekintetben is igaz, hogy egy nagy és egy közepes éremleret sikerült megmenteni a tudományos vizsgálatok számára, melyekhez számos kisebb-nagyobb kincslelet társul. Az 1963-ban Szikáncson napfényre került 1439 darab solidusból álló (mintegy 20 font, 6446 gramm súlyú) éremleret talán egy a hun vezető réteghez tartozó személy vagyona volt.³⁴ Sokkal kisebb a szlovákiai Biňa (Bény-Berek) területén 1964-ben talált, mindössze 108 solidust tartalmazó (482 gramm súlyú) éremleret.³⁵ E két éremleret mellett a Kárpát-medencéből mintegy 70 lelőhelyről közöltek hunkori érmekeket, melyből 58 darab II. Theodosius és 14 pedig III. Valentinianus császár verete volt.³⁶ Ha ezekhez hozzávesszük még Arcadius, Honorius és más meglehetősen rövid ideig hatalmon levő nyugatrómai császárok pénzeit (Iohannes, Anthemius stb.), akkor is korábban alig 100 publikált lelőhellyel számoltak.³⁷ Pedig az érmék széles körű elterjedése, illetve az írott források is jelzik, hogy a császárkorral ellentétben a solidusokat forgalmi pénzként is használták a birodalom és a barbaricum népei közötti kereskedelemben.³⁸

A Kárpát-medence 5. századi aranykorának kezdetét II. Theodosius késői típusok közé sorolt aranyai jelzik. Ez a folyamat Ruga 422-ben Tharcia ellen indított háborúját 424-ben záró békével és a 350 font arany évpénzzel kezdődött,³⁹ amihez a Nyugatrómai Birodalomból Honorius, Iohannes, majd 435 és 450 között III. Valentinianus aranyai társultak a katonai segítség fejében.⁴⁰ A Kárpát-medence a 420-as években jutott kiemelt szerephez a hun birodalomban, ugyanis ekkor (talán 424-ben) költözött be a Kárpát-medence déli részébe a nagykirály és környezete.⁴¹ Ehhez társult még a római provinciák fokozatos megszerzése, így került hun fennhatóság alá Valeria, Pannonia Prima és Secunda, valamint Savia a 430-as és 440-es években.⁴² A Kárpát-medencében a legnagyobb számban és elterjedésben II. Theodosius solidusai fordulnak elő, melyekből 86 lelőhellyel rendelkező szórványt sikerült felvenni. Ezek közül 66 darabot lehetett meghatározni. Nyugati verdeből csupán két darab származik, és egy thessalonicein kívül az összes többi a constantinopolisi verében készült. Ezekhez járul még nyolc kincslelet, melyek nagy része azonban töredékesen, vagy egyáltalán nem került közgyűjteménybe.

Sajátos tanúi a történeti eseményeknek a Kárpát-medencében talált 5. századi solidusleletek. Több lelet került elő, ám ezek nagy részéről vagy kevés adat áll a rendelkezésünkre, vagy csupán néhány darabot sikerült a kutatás számára megmenteni. Így a 18. században napfényre került Esztergom-várhegyi lelet kapcsán annak pontos számában és összetételében sem vagyunk biztosak. Csupán annyi vált ismertté, hogy 32 vagy 42 Theodosius solidust találtak a késő római magaslati település területén folytatott építkezés során.⁴³ A pannoniai éremanyag ismeretében nagy valószínűséggel nem I. hanem II. Theodosius aranyáról lehet szó. A másik jelentős 19. századi éremleret a Nógrád megyei Sóshartyán területén került elő, majd szóródott szét. Csupán annyit lehet róla tudni, hogy több mint száz aranyát találták II. Theodosiusnak.⁴⁴ Sajnos a nickelsdorfi lelet csak részben vált ismertté, és csupán néhány solidusról állnak rendelkezésre adatok.⁴⁵ Szerencsésebb körülmények között találták meg és gyűjtötték össze a barátöldpusztai castellumban,⁴⁶ Bényben⁴⁷ és Hódmezővásárhely-Szikáncs tanyán előkerült aranyakat.⁴⁸ Ezek lehetőséget biztosítanak numizmatikai és történeti elemzésekre is.

³² VÁRADY 1961, 91–92; *Novell. Valent* XIII:4 (445); B. SEY 1988, 422.

³³ WERNER 1956, 85–86; B. SEY 1988, 425; BÓNA 2004, 82. A Kárpát-medence aranyban gazdag 5. századi lelőhelyeiről: KISS 1986, 112, Abb. 3. és 122.

³⁴ B. SEY 1976; B. SEY 1988.

³⁵ KOLNIKOVÁ 1968; BÓNA 1993, 246; BÓNA 2004, 82.

³⁶ BÓNA 2004, 81.

³⁷ Lásd ehhez B. SEY 1973, 134.

³⁸ WERNER 1956, 86.

³⁹ BÓNA 1993, 44.

⁴⁰ BÓNA 2004, 81.

⁴¹ B. SEY 1988; BÓNA 2004, 81.

⁴² MAENCHEN-HELFEN 1973, 89–90; BÓNA 1993, 54, 74. A témával részletesen foglalkozik: VÁRADY 1969, aki rámutatott arra, hogy a provinciák átadásának pontos időpontjáról a források nem számolnak be.

⁴³ MATHES 1827, 35; FMRU 3, 108.

⁴⁴ KISS 1999, 63; PROHÁSZKA 2007, 197.

⁴⁵ DEMBSKI 1982, 206; HAHN 1990, 236.

⁴⁶ FMRU 2, 112.

⁴⁷ KOLNIKOVÁ 1968.

⁴⁸ B. SEY 1976.

A kárpát-medencei solidusleletek egyik része alig néhány, míg a másik száz vagy annál több aranyból áll. A barátföldpusztai castellumban három,⁴⁹ Hidán három,⁵⁰ Esztergom-Várhegyen pedig 30-40 solidus került elő.⁵¹ A Tokod-Erzsébetaknai leletből mindössze tíz került bemutatásra, és a bemutató elmondása szerint 14 darabból állt. Ezek a „kisebb” vagyonok a hunkori kárpát-medencei népek emlékei, melyek elrejtésének hátterében talán a történeti eseményeket – Bleda bukása, nedaoi csata – kereshetjük. A Kárpát-medencéből három nagyobb leletről van tudomásunk, míg azonban a sósárháti leletről csupán annyi adat áll rendelkezésünkre, hogy II. Theodosius több mint száz solidusából állt, addig a bényi és szikáncsi leletet teljes mértékben sikerült megmenteni és meghatározni. Míg a szikáncsi éremkincset Bleda halálához,⁵² addig a bényi leletet már az Attila halálát követő és a nedaoi csatával végződő zavaros időkhöz szokták kapcsolni.⁵³ A két lelet összetétele azonban eltérő, amely bizonyos következtetések levonására ad lehetőséget. A szikáncsi lelet 97 %-át II. Theodosius érmei adják, és a solidusok három kivételével a constantinopolisi verdében készültek.⁵⁴ A bényi leletben az 5. század első felében uralkodó császárok szinte mindegyikének a solidusa előfordul. Szikáncssal ellentétben Arcadius és Honorius korai – 420 előtti – veretei is megtalálhatóak benne. A lelet nagy részét a nyugatrómai verdékben készült solidusok teszik ki, ami arra utal, hogy a teauráló személy hosszú időn keresztül gyűjtötte az érmeket, és a római kormányzat által fizetett tributumból vagy zsoldból részesült. Ehhez társultak még II. Theodosius különféle típusú aranyai, valamint a keletrómai császár solidusainak utánzatai.⁵⁵ A lelet összetétele alapján feltehetően nem egy hun, hanem sokkal inkább egy germán vezető vagy család vagyona lehetett, aki/akik a rómaiak, majd a hunok oldalán katonaként részt vettek a különféle harcokban. Az érmék elrejtésére akkor kerülhetett sor, amikor az alárendelt népek fellázadtak a hun uralom ellen. Azt azonban már nem tudjuk, hogy a hunok oldalán vagy ellen harcolt/harcoltak-e.

A Tokod-Erzsébetaknai leletből tíz darab került a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában bemutatásra. Sajnos a további négy solidusról semmiféle adat nem áll a rendelkezésünkre. A bemutatott tíz érem II. Theodosius különféle típusú, de Constantinopolisban vert solidusai közé tartozik. Négy a RIC 257-es, öt a RIC 285-ös és egy a RIC 322-es típusba sorolható.

A RIC 257-es típust 430 és 440 közötti években verték a constantinopolisi pénzverdében. Datálását a hátlapi felirata – VOT XXX – MVLT XXXX – tette lehetővé.⁵⁶ Előlapjának körbefutó felirata – DN THEODOSIVS PF AVG – és a császár szembe néző, sisakos, gyöngydiadémos, páncélos mellképe, jobb kezében lándzsát tartva a másik két típuson is azonos. Ugyancsak megegyezik a hátlapi kép mindhárom típus esetében: Constantinopolis trónszéken ül balra, bal kezében hosszú sceptrum, jobb kezében keresztet gömböt tart, a trónszék bal oldalához pajzs támaszkodik. A különbségek a feliratokban jelentkeznek. A RIC 322-es típus ugyanis egyfajta átmenetet képez a 257-es és 285-ös típusok között. Előlapjának körirata és ábrázolása megegyezik a 257-es típuséval, azonban a hátapon már az IMP XXXXII COS – XVII PP felirat olvasható. A 285-ös típus esetében a hátlap mind feliratában, mind pedig ábrázolásában megegyezik a 322-es típuséval, azonban az előlapi felirat osztása a császár feje felett már máshogy történik: DN THEODOSI-VS PF AVG. A RIC 285-ös és 322-es típusokat a hátlapi feliratuk alapján II. Theodosius 42. imperátorsága és 17. consulsága alapján 441-től kezdik el verni.⁵⁷ A 322-es típus esetében nagy valószínűséggel a constantinopolisi pénzverde használta a korábbi, 257-es típus előlapjának verőtüveit, majd azok elhasználódása után újakat, más feliratosztással készítettek az új sorozatok számára. A 257-est váltó 322-es és 285-ös típus megjelenésének hátterében Wolfgang Hahn véleménye szerint éppen a hunoknak fizetendő egyre nagyobb évpénzek és váltságdíjak álltak. A császári kormányzat az új hátlapos érmekkel, melyek elő- és hátoldali ábrázolása a korábbi veretekkel megegyezett, akarta elkülöníteni a hunoknak vert érméket a pénzrendszeren belül.⁵⁸ Hogy ennek gazdasági, pénzügyi vagy politikai okai voltak, azt sajnos a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk eldönteni. Ha figyelembe vesszük a Kárpát-medence szórványként és leletből ismert és meghatározható solidusait, akkor ezek számbeli aránya részben alátámasztani látszik Hahn elképzelését. Egyedül a RIC 322-es típus jelent e tekintetben kivételt, mivel a gyűjteményekből és árverési katalógusokból számos darab ismert, azonban lelőhellyel a tokodi lelet példánya mellett, mindössze egy Nickelsdorfból talált és magángyűjteménybe került solidusról állnak rendelkezésünkre

⁴⁹ FMRU 2, 112.

⁵⁰ HARHOIU 1997, 197.

⁵¹ FMRU 3, 108.

⁵² B. SEY 1976; B. SEY 1988; BÓNA 2004.

⁵³ KOLNIKOVÁ 1968; BÓNA 2004.

⁵⁴ B. SEY 1988, 416.

⁵⁵ KOLNIKOVÁ 1968.

⁵⁶ HAHN 1979; HAHN 1989, 28.

⁵⁷ HAHN 1989, 29.

⁵⁸ HAHN 1989, 28–30.

adatok.⁵⁹ A RIC 257-es típusból 17 szörványlelet mellett a bényi leletből 26 solidus és a szikáncsi leletből több száz (a lelet mintegy 63,3 %-át teszik ki) ismert. A RIC 285-ös típusból 19 szörvány, valamint a nickelsdorfi leletből kettő, a bényiből három példány ismert, továbbá a szikáncsi lelet 17,15 %-t adják ezek az érmek.⁶⁰

A Tokod-Erzsébetaknai lelet a hunoknak fizetett bizánci aranyakból áll, azonban azzal kapcsolatban, hogy ki rejthette el és mikor, csupán találgatásokba bocsátkozhatunk. Tokod-Erzsébetakna területén elterülő római településen ugyanis egyaránt számolnunk kell provinciális lakossággal és esetleges hun vagy más etnikumú be-települőkkel.⁶¹ A vegyes népeiséget legjobban az Esztergom Bánomi-dűlő területén feltárt későcsászárkori és kora népvándorlás kori temető sírjai mutatják, melyekben a római provinciális viseleti és temetkezési szokások mellett az idegen, a hunkor divatjához tartozó és a Barbaricumra jellemző mellékletek és szokások szintén jelennek meg.⁶² Az elrejtés terminus post quemjét a leletben található RIC 285-ös típusúhoz tartozó solidusok adják meg, melyeket 441-től kezdtek verni a constantinopolisi pénzverdében egészen 450. júliusáig, II. Theodosius haláláig. Ugyancsak ezzel az éremtípussal záródnak azon kárpát-medencei solidusleletek, melyek érmeit meg lehetett határozni. Ezek egy része, mint Nickelsdorf, Esztergom-várhegy és Barátföldpuszta castellum a Tokod-Erzsébetaknai lelethez hasonlóan a Dunántúl északi részéről származik, és kapcsolatba hozható a római infrastruktúrával. A szikáncsi lelet elrejtését Bleda meggyilkolásához és követőinek hatalomból történt eltávolításához (445) szokták kapcsolni.⁶³ Ezen belpolitikai viszály mellett még az Attila halálát (453) és a hunok bukását hozó nedaoi csata (455) körüli évek jöhetnek szóba a leletek földbekerülésének idejeként. A hun uralom biztosította nyugalmas évek ekkor érnek véget a pannoniai provinciák területén, majd ezt követően osztják fel egymás között a Kárpát-medencét a volt hun szövetségesek. A kincsek elrejtői a leletek összetétele alapján a hunoknak fizetett bizánci évpénzekből részesültek, amely szoros szövetséges kapcsolatokra utal a hun vezetőréteggel. Hogy a Tokod-Erzsébetakna területén talált aranyakat Bleda meggyilkolását követően vagy a hun uralom összeomlásának idején rejtették el, és hogy elrejtőjük milyen etnikumú volt, azt rendelkezésre álló adatok hiányában nem dönthetjük el. Ezek a leletek azonban jól jelzik, hogy a késő római infrastruktúrát az 5. század közepén mind a hunok, mind pedig a provinciális lakosság maradéka továbbra is működtette, és betagozódása a hun birodalomba sikeresen megtörtént. A pannoniai, köztük a tokodi lelőhelyek – Erzsébetakna és Várberék – az itt előkerült leleteknek köszönhetően újabb mozaikkockákkal járulnak hozzá a folyamatok vizsgálatához.⁶⁴

Prohászka Péter – Torbágyi Melinda

Magyar Numizmatikai Társulat – Magyar Nemzeti Múzeum

⁵⁹ Itt szeretnénk megköszönni dr. Hubert Emmerignek és a bécsi Institut für Numismatik und Geldgeschichte munkatársainak, hogy lehetőséget biztosítottak az összeállított éremkatalógusok átnézésére és felhasználására.

⁶⁰ Lásd a Kárpát-medencében talált II. Theodosius solidusokról a tanulmányhoz tartozó katalógust.

⁶¹ MRT 5, 333–335; KELEMEN 1981, 13–15.

⁶² KELEMEN 2008.

⁶³ SEY 1979, 18–19.

⁶⁴ Lásd ehhez, pl.: PROHÁSZKA 2005; KELEMEN 2008.

Szórványként előkerült és kincsleletekből ismert II. Theodosius solidusok katalógusa

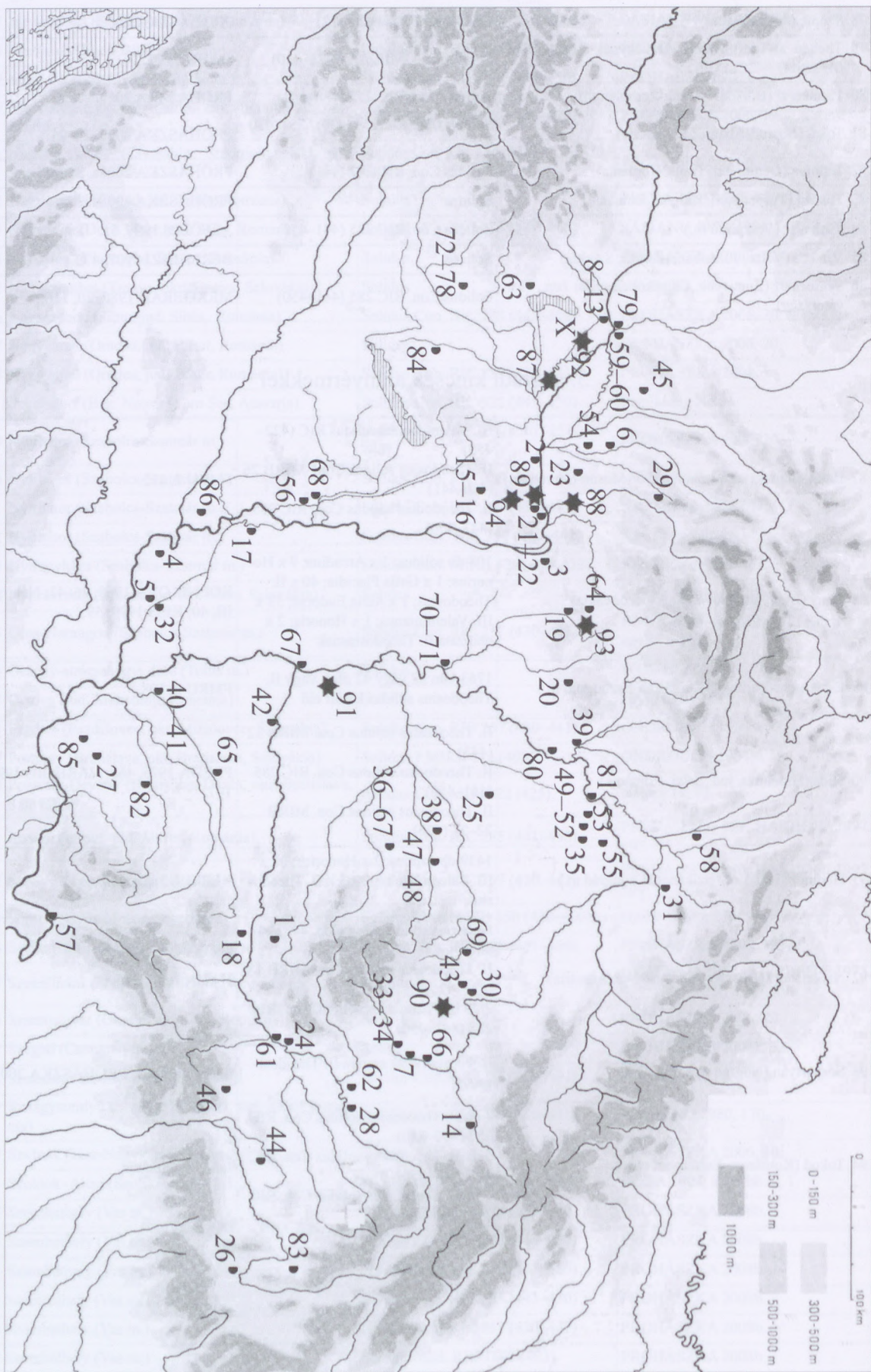
1	Ajtony (Aiton, jud. Cluj, Románia)	Solidus Con. MIRB 39–42 (422–430)	HARHOIU 1997, 195.
2	Almásfüzitő (Komárom-Esztergom m.)	Solidus Con. RIC 282 (441)	PROHÁSZKA 2006, 17.
3	Alsógöd (Pest m.)	Solidus Con. RIC 202 (408–420)	MRT 9, 45; MNMÉt. 99.1968.
4	Bácsordas (Karavukovo, Zapadnobački okr., Szerbia)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	MRKOBRAĐ 1980, 20, 116.
5	Bács-Petrovácz (Bački Petrovce, Južnobački okr., Szerbia)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	PROHÁSZKA 2006, 18.
6	Berencs (Branč, okr. Nitra, Szlovákia)	Solidus	Nálezy IV, 73.
7	Bonczhida (Rascruci Bontida, jud. Cluj, Románia)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	PREDÁ 1975, 477; HARHOIU 1997, 199.
8	Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha, Ausztria)	Solidus Con. RIC 219 (420–422)	Num. Carnuntina 1936.
9	Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha, Ausztria)	Solidus Con. RIC 257 (430–440)	Num. Carnuntina 1936.
10	Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha, Ausztria)	Solidus Con. RIC 257 (430–440)	Num. Carnuntina 1936.
11	Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha, Ausztria)	Solidus Con. RIC 257 (430–440)	Num. Carnuntina 1936.
12	Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha, Ausztria)	Solidus Con. RIC 286 (441–450)	Num. Carnuntina 1936.
13	Carnuntum (Deutsch-Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha, Ausztria)	Solidus Con. RIC 324/a3 (441–450)	Num. Carnuntina 1936.
14	Csépán (Cepari, jud. Timiș, Románia)	Solidus Con. MIRB 2 (430)	HARHOIU 1997, 196.
15	Csákvár (734. sír) (Fejér m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	FMRU 1, 45.
16	Csákvár (734. sír) (Fejér m.)	Solidus Con. MIRB (408–450)	FMRU 1, 45.
17	Dávod (Bács m.)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	GOHL 1921, 55.
18	Dobra (Dobra, jud. Hunedoara, Románia)	Solidus	PREDÁ 1975, 466..
19	Ecség (Nógrád m.)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	PROHÁSZKA 2007.
20	Eger (Heves m.)	Solidus Con. RIC 254 (430) / 257 (430–440)	PROHÁSZKA 2008a, 26.
21	Esztergom-Bánom (Komárom-Esztergom m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–440)	MATHES 112, 124; FMRU 3, 98.
22	Esztergom (Komárom-Esztergom m.)	Solidus Con. RIC 254 (430) / 257 (430–440)	PROHÁSZKA 2006, 18–19.
23	Fajkúrt (Dedinka, okr. Nové Zámky, Szlovákia)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	ONDROUCH 1964, 168.
24	Gyulafehérvár (Alba Iulia, jud. Alba, Románia)	Solidus Con. MIRB 12a (408)	HARHOIU 1997, 195.
25	Hajdúböszörmény (Hajdú-Bihar m.)	Solidus	PROHÁSZKA 2008a, 27
26	Mesendorf (Mesendorf, jud. Brașov, Románia)	Solidus	PREDÁ 1975, 472; HARHOIU 1997, 198.
27	Károlyfalva (Banatski Karlovac, Južnobański okr. Szerbia)	Solidus	BERKESZI 1907, 23.
28	Kerelőszentpál (Sânpaul jud. Mureș, Románia)	Solidus	PREDÁ 1975, 480; HARHOIU 1997, 199.
29	Keresztúr (Hostie, okr. Bars, Szlovákia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	ONDROUCH 1964, 168.
30	Kisdoba (Doba Mica, jud. Sălaj, Románia)	Solidus Con. MIRB 33 (443–450)	HARHOIU 1997, 197.
31	Kisdobrony (Mala Dobrony, Zakarpatskaja obl., Ukrajna)	Solidus Rav. MIRB 1320 (407)	LEHOCZKY 2001, 74.
32	Kiszács (Kisač-Vrbak, Južnobački okr., Szerbia)	Solidus	KISS 1998, 191.
33	Kolozsvár (Cluj Napoca, jud. Cluj, Románia)	Solidus	HARHOIU 1997, 196.
34	Kolozsvár (Cluj Napoca, jud. Cluj, Románia)	Solidus Con. RIC 257 (430–440)	GĂZDAC–CĂLIAN–ALFÖLDY–GĂZDAC 2007, 57–58.
35	Magy (Szabolcs m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	Kat. Nyíregyháza 155.
36	Mezőbikács (Bicaci, jud. Bihor, Románia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	SĂȘIANU 1980, 93–94.

37 Mezőbikács (Bicaci, jud. Bihor, Románia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	SĂȘIANU 1980, 93–94.
38 Mezősas (Hajdú-Bihar m.)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	PROHÁSZKA 2011
39 Muhi (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	PROHÁSZKA 2011
40 Nagybacsok (Zrenjanin, Srednjobanatski okr., Szerbia)	Solidus Con. RIC 202 (408–420)	PROHÁSZKA 2006, 19.
41 Nagybacsok (Zrenjanin, Srednjobanatski okr., Szerbia)	Solidus Con. RIC 254 (430) / 257 (430–440)	PROHÁSZKA 2006, 19.
42 Nagycsanád (Cenad, jud. Timiș, Románia)	Solidus	PREDA 1975, 462.
43 Nagydoba (Doba Mare, jud. Sălaj, Románia)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	SĂȘIANU 1980, 122.
44 Nagysink (Cincu, jud. Brașov, Románia)	Solidus	PROHÁSZKA 2008a, 29.
45 Nagyszombat (Trnava, okr. Trnava, Szlovákia)	Solidus	Nálezy III., 40.
46 Nagyszeben (Sibiu, jud. Sibiu, Románia)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	PROHÁSZKA 2006, 20.
47 Nagyvárad (Oradea, jud. Bihor, Románia)	Solidus	PROHÁSZKA 2006, 20.
48 Nagyvárad (Oradea, jud. Bihor, Románia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	PROHÁSZKA 2008c.
X Nickelsdorf (Bez. Neusiedl am See, Ausztria)	Solidus Con. RIC 322 (441–450)	Sammlung Novak
49 Nyírbátor (Szabolcs-Szatmár m.)	Solidus Con. RIC 254 (430) / 257 (430–440)	PROHÁSZKA 2006, 20.
50 Nyírbátor (Szabolcs-Szatmár m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	GOHL 1914, 20.
51 Nyírbátor (Szabolcs-Szatmár m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	Kat. Nyíregyháza 147
52 Nyírbátor (Szabolcs-Szatmár m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	Kat. Nyíregyháza 147.
53 Nyíregyháza (Szabolcs-Szatmár m.)	Solidus Con. MIRB 12a (408–422)	Kat. Nyíregyháza 153.
54 Nyitrakiskér (Milanovce, okr. Nitra, Szlovákia)	Solidus	Nálezy IV, 74.
55 Oros-Harangod (Szabolcs-Szatmár m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	BÓNA 2004, 82, Abb. 2, 2; Kat. Nyíregyháza 155.
56 Öcsény-strázsahegyi dűlő (Tolna m.)	Solidus	WOSINSKY 1896, 786.
57 Orsova (jud. Mehedinți, Románia)	Solidus	HARHOIU 1997, 199.
58 Pazdics (Pazdišovce, okr. Mihalovce, Szlovákia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	ONDROUCH 1964, 168.
59 Pozsony (Bratislava, okr. Bratislava, Szlovákia)	Solidus ? MIRB 12a (408).	ONDROUCH 1964, 171.
60 Pozsony-Dévény (Bratislava-Devín, okr. Bratislava, Szlovákia)	Solidus Con. MIRB 22 (425).	Nálezy IV, 73
61 Radnót (Iernut, jud. Mureș, Románia)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	PREDA 1975, 469; HARHOIU 1997, 197.
62 Sebes (Sebeș, jud. Alba, Románia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	PREDA 1975, 480, HARHOIU 1997, 199.
63 Sopron (Győr-Moson-Sopron m.)	Solidus Thes MIRB 55b (410–430)	HAHN 1990, 236.
64 Sósartyán-Aranyosgödör (Nógrád m.)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	PROHÁSZKA 2007, 199.
65 Szakállháza (Săcălaz, jud. Timiș, Románia)	Solidus	BERKESZI 1907, 37; PREDA 1975, 479; HARHOIU 1997, 199.
66 Szamosújvár (Gherla, jud. Cluj, Románia)	Solidus	PROHÁSZKA 2006, 20
67 Szeged (Csongrád m.)	Solidus	PROHÁSZKA 2008a, 32.
68 Szekszárd öcsényi határ (Tolna m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	BÓNA 1991, 241.
69 Szilágysomlyó (Simleul Silvaniei, jud. Sălaj, Románia)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	SĂȘIANU 1980, 170.
70 Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok m.)	Solidus	PROHÁSZKA 2006, 20.
71 Szolnok–Alicsi (Szolnok m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	BÓNA 2004, 82, Abb. 2, 1.
72 Szombathely (Vas m.)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	PROHÁSZKA 2008b.
73 Szombathely (Vas m.)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	PROHÁSZKA 2008b.
74 Szombathely (Vas m.)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	PROHÁSZKA 2008b.
75 Szombathely (Vas m.)	Solidus Con. RIC 285 (443–450)	PROHÁSZKA 2008b.
76 Szombathely (Vas m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	PROHÁSZKA 2008b.
77 Szombathely (Vas m.)	Solidus Med. RIC 1803 (423)	PROHÁSZKA 2008b.

78 Szombathely (Vas m.)	Sem. ?. RIC 223 (420/422)	PROHÁSZKA 2008b.
79 Theben an der March (Dévénynél a Morvából) (Ausztria)	Solidus Con. MIR 23Z (425–430)	HAHN 1990, 242
80 Tiszakeszi (Borsod—Abaúj-Zemplén m.)	Solidus Con. RIC 257 (430–441)	PROHÁSZKA 2011.
81 Tokaj (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)	Solidus Con. RIC 254 (430) / 257 (430–440)	PROHÁSZKA 2006, 20–21.
82 Topolya (Denta, jud. Timiș, Románia)	Solidus Con. RIC 282 (441)	PROHÁSZKA 2008a, 32.
83 Tusnád (Tusnad, jud. Hargita, Románia)	Solidus	PROHÁSZKA 2008a, 33.
84 Tüskevár (Veszprém m.)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	ALFÖLDI 1924, 55.
85 Versecz (Vršac, Južnobanatski okr, Szerbia)	Solidus	BERLKESZI 1907, 47.
86 Vörösmart (Zmajevac, Osječkobaranjska žup., Horvátország)	Solidus Con. RIC 285 (441–450)	MRKOBRAĐ 1980, 20, 116.

5. századi kincsek aranyérmekkel

87 Barátföldpuszta Castellum (Győr-Moson-Sopron m.)	III. Valentinianus solidus RIC (422–455) II. Theodosius solidus Con. MIRB 26 (430–441) II. Theododius solidus Con. RIC 285 (443–450)	FMRU 2, 112.
88 Bény (Bína, okr. Nové Zámky, Szlovákia)	108 db solidus: 1 x Arcadius; 9 x Honorius; 1 x Galla Placidia; 40 x II. Theodosius; 1 x Aelia Eudocia; 53 x III. Valentinianus; 1 x Honoria; 2 x utánzata II. Theodosiusnak	KOLNIKOVÁ 1968, 26–43; Nálezy III, 40; KISS 1999, 59.
89 Esztergom-Várhegy (Komárom-Esztergom m.)	1763-ban 32 vagy 42 db I. vagy II. Theodosius solidus került elő	FMRU 3, 108.
90 Hida (Hidalmás, jud. Șalaj, Románia)	II. Theodosius solidus Con. MIRB 32 (443) II. Theodosius solidus Con. RIC 285 (441–450) II. Theodosius solidus Con. MIRB 22–23 (425)	PREDĂ 1975, 468; HARHOIU 1997, 197.
91 Hódmezővásárhely-Szikáncs (Csongrád m.)	1439 db solidus: 2 x Honorius; 32 x III. Valentinianus; 1405 x II. Theodosius.	KISS 1999, 61.
92 Nickelsdorf (Bez. Neusiedl am See, Ausztria)	Honorius solidus Med Coh. 44 (394–402) II. Theodosius solidus Con. MIRB 18 (423–425) 2 db II. Theodosius solidus Con. RIC 285 (441–450)	HAHN 1990, 236.
93 Sóshartyán (Nógrád m.)	„több mint száz aranya II. Theodosiusnak”	KISS 1999, 63; PROHÁSZKA 2007.
94 Tokod (Komárom-Esztergom m.)	4 db II. Theodosius solidus Con. RIC 257 (430–440) 5 db II. Theodosius solidus Con. RIC 285 (441–450) 1 db II. Theodosius solidus Con. RIC 322 (441–450)	Ld. e tanulmányt

Irodalom

- ALFÖLDI 1924 Alföldi, András: *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I.* Berlin–Leipzig 1924.
- BERKESZI 1907 Berkeszi István: *Délmagyarország éremleletei.* Temesvár 1907.
- BLOCKLEY 1983 Blockley, Roger C.: *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus.* Part 2: Text, Translation and Historiographical Notes, Liverpool 1983.
- BÓNA 1993 Bóna István: *A hunok és nagykirályaik.* Budapest 1993.
- BÓNA 2004 Bóna, István: „Barbarische” Nachahmungen von spätrömischen Goldmünzen im Bereich der Hunnen und Germanen im Karpatenbecken. In: „*Quasi liber et pictura*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára.* Budapest 2004, 81–86.
- CROKE 1981 Croke, Brian: Anatolius and Nomus: Envoys to Attila. *Byzantinoslavica* 42 (1981) 159–170.
- CSEH 1990 Cseh János: Adatok az V–VII. századi gepida emléktárgy anyag egységéhez. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 7 (1990) 29–77.
- DEMBSKI 1982 Dembski, Günther: Münzprägung und Münzumlauf im Donauraum des 5. Jahrhunderts. In: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung.* Linz 1982, 201–216.
- FARKAS 1996 Farkas Edit: Münzgeld bei den Hunnen. In: F. Daim (Hrsg.), *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren.* Eisenstadt 1996, 159–160.
- FMRU 1 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn.* Komitat Fejér. Hrsg. Fitz J. Bonn–Budapest 1990.
- FMRU 2 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn.* Komitat Győr-Moson Sopron. Hrsg. Lányi V. Bonn–Budapest 1993.
- FMRU 3 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn.* Komitat Komárom-Esztergom. Hrsg. Redő F. Berlin–Budapest 1999.
- GĂZDAC–CĂLIAN–
ALFÖLDY-GĂZDAC 2007 Găzdac, Cristian.–Călian, Livia–Alföldy-Găzdac, Ágnes: *The Ancient and Byzantine Gold Coinage in the National History Museum of Transylvania.* Cluj-Napoca 2007.
- GOHL 1914 Gohl Ödön: Éremleletek. *NK13* (1914) 17–22.
- GOHL 1921 Gohl Ödön: Éremleletek. *NK 20* (1921) 55–57.
- GORDON 1949 Gordon, C. D.: Subsidies in Roman Imperial Defence. *Phoenix* 3 (1949) 60–69.
- GUEST 2008 Guest, Peter: Roman Gold and Hun Kings: the use and hoarding of solidi in the late fourth and fifth centuries. In: A. Bursche – R. Ciolek (ed.), *Roman coins outside the empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceeding of the ESF/SCH Exploratory Workshop* Radziwill Place, Nieborów (Poland) 3–6 September 2005. Collection Moneta 82. Wetteren 2008, 295–307.
- HAHN 1979 Hahn, Wolfgang: Die östliche Gold- und Silberprägung unter Theodosius II. *Litterae Numismatae Vindobonenses* 1 (1979) 103–127.
- HAHN 1989 Hahn, Wolfgang: *Moneta Imperii Romani Moneta Imperii Byzantini. Die Ostprägung des römischen Reiches im 5. Jahrhundert (408–491).* Wien 1989.
- HAHN 1990 Hahn, Wolfgang: Die Fundmünzen des 5.–9. Jahrhunderts in Österreich und den unmittelbar angrenzenden Gebieten. In: *Typen der Ethnogenese unter Berücksichtigung der Bayern.* Teil 2. Hrsg.: Friesinger, H.–Daim, F. Wien 1990, 235–249.
- HARHOIU 1997 Harhoiu, Radu: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien.* Bukarest 1997.
- HOREDT 1986 Horedt, Karl: *Siebenbürgen im Frühmittelalter.* Bonn 1986.
- ILUK 1985 Iluk, Jan: The export of gold from the Roman Empire to barbarian countries from the 4th to the 6th centuries. *Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte* 4 (1985) 79–102.
- Kat. Nyíregyháza *Das Gold von Nyíregyháza* (Archäologische Fundkomplexe mit Goldgegenständen in der Sammlung des Jóna-András-Museums Nyíregyháza). Nyíregyháza 1997.

- KELEMEN 1981 H. Kelemen, Márta: Funde und Grabungen in Tokod. In: *Die spätromische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Hrsg. A. Mócsy, Budapest 1981, 13–36.
- KELEMEN 2008 H. Kelemen Márta: *Solva. Esztergom későrómai temetői*. Budapest 2008.
- KISS 1986 Kiss, Attila: Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5–10. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Hungarica* 38 (1986) 105–145.
- KISS 1998 Kiss Attila: Régészeti és numizmatikai adatok a Duna-Tisza-köz 5. század második felének és a 6. század első felének településtörténetéhez. – Archäologische und numismatische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der zweiten Hälfte des 5. und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts. *MFME – Studia Archaeologica* 4 (1998) 189–194.
- KISS 1999 Kiss Attila: A 375 és 1000 közötti kincsleletek, mint a Kárpát-medence kora középkori történeti forrásai. A kincsleletek katalógusa. *Zalai Múzeum* 9 (1999) 55–75.
- KOLNIKOVÁ 1968 Kolniková, Eva: Nález neskororímskych solidov v Bíni, okres Nové Zámky. *Numismatický Sborník* 10 (1968) 5–50.
- LEHOCZKY 2001 Lehoczky Tivadar: *Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére I–II*. Ungvár 2001.
- MAENCHEN-HELFEN 1973 Maenchen-Helfen, Otto: *World of the Huns: Studies in their History and Culture*. Berkeley 1973.
- MATHES 1827 Mathes, Joanne Nep: *Veteris Arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio*. Strigonium 1827.
- MIRB HAHN 1989 Mrkobrad, D.: *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*. Beograd 1980.
- MRKOBRAD 1980 Horváth István et alii: *Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás*. Budapest 1979.
- MRT 5 Dinnyés István et alii: *Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Pest megye régészeti topográfiája. A Szobi és a Váci járás*. Budapest 1993.
- MRT 9 Hunka, Jan – Kolniková, Eva – Kraskovská, Ludmilla – Novák, Josef: *Nálezy mincí na Slovensku III*. Bratislava 1978.
- Nálezy III. Hunka, Jan – Kolniková, Eva: *Nálezy mincí na Slovensku IV*. Nitra 1994.
- Nálezy IV. Alram, Michael – Schmidt-Dick, Franciska (Hrsg.): *Numismata Carnuntina. Forschungen und Material FMRÖ III, 2. Die antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum*. Band. I–III. Wien 2007.
- Num. Carnuntina Ondrouch, Vojtek: *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava 1964.
- ONDROUCH 1964 Pohl, Walter: Konfliktverlauf und Konfliktbewältigung: Römer und Barbaren im frühen Mittelalter. *Frühmittelalterliche Studien* 26 (1992) 165–207.
- POHL 1992 Pohl, Walter: Hunnen. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 15 (2000) 246–256.
- POHL 2000 Preda, Constantin: Circulați monedelor romane postauréliene în Dacia – Circulation des monnaies romaines post-aurélienne en Dacie. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 26 (1975) 441–486.
- PREDA 1975 Prohászka Péter: *Tokod a rómaiak korában – Tokod in der Zeit der Römer*. Tokod 2005.
- PROHÁSZKA 2005 Prohászka Péter: Régi-új 5. századi római aranypénzek a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából – Altneue römische Goldmünzen des 5. Jahrhunderts aus der Archiv des Ungarischen Nationalmuseums. *NK* 104–105 (2006) 15–30.
- PROHÁSZKA 2006 Prohászka Péter: 4–5. századi solidusleletek Nógrád megyéből. (Adatok Nógrád megye kora népvándorláskori történetéhez) – Solidusfunde des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. aus Komitat Nógrád. (Angaben zur frühvölkerwanderungszeitlichen Geschichte des Komitats Nógrád). *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 31 (2007) 195–214.
- PROHÁSZKA 2007 Prohászka Péter: *Kincsek a levéltárból II*. Budapest 2008.
- PROHÁSZKA 2008a Prohászka Péter: Adalékok Savaria/Szombathely római kori éremforgalmához. (A Petrédi gyűjtemény). – Beiträge zum römischen Münzverkehr von Savaria/Szom-
- PROHÁSZKA 2008b

PROHÁSZKA 2011	bathely (Die Petrédi-Sammlung). (in print). Prohászka Péter: Adatok a Kárpát-medence észak-keleti felének római kori éremforgalmához I. (Az aranypénzek). – Angaben zum römischen Münzverkehr der nordöstlichen Hälfte des Karpatenbeckens. (in print).
RIC X.	Kent, John: <i>The Roman Imperial Coinage, Vol. X: The divided empire and the fall of the western parts A. D. 395–491</i> . London 1994.
SĂȘIANU 1980	Sășianu, Alexander: <i>Moneda antică în vestul și nord-vestul României – Ancient Coinage in Western and North-Western Romania</i> . Oradea 1980.
B. SEY 1976	Bíró Sey Katalin: A szikáncsi V. századi solidus lelet – The fifth century solidus find of Szikáncs. <i>NK</i> 74–75 (1975–1976) 7–19.
B. SEY 1988	Bíró Sey Katalin: Beziehungen der Hunnen zu Byzanz im Spiegel der Funde von Münzen des 5. Jahrhundert in Ungarn. In: <i>Popoli delle Steppe, unni, avari, ungari</i> . Spoleto 1988, 413–431.
STEIN 1928	Stein, Ernst: <i>Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476 n. Chr.)</i> . Wien 1928.
THOMPSON 2003	Thompson, E. A.: <i>A hunok</i> . Budapest 2003.
TÓTH 1981	Tóth Tibor: <i>Szénbányászat a dorogi medencében</i> . Dorog 1981.
VÁRADY 1962	Várady László: <i>Későrómai hadiügyek és társadalmi alapjaik</i> . Budapest 1962.
WERNER 1956	Werner, Joachim: <i>Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches</i> . München 1956.
WOSINSKY 1896	Wosinsky Mór: <i>Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig. I–II</i> . Budapest 1896.
Zosimus	<i>Neue Geschichte</i> . Übersetzt und eingeleitet von Otto Veh, Bibliothek der griechischen Literatur 31. Stuttgart 1990.

A jelen tanulmány az OTKA PD 84158. sz. pályázat támogatásával készült el.

HUNNENZEITLICHER SOLIDUSFUND AUS DEM GEBIET VON TOKOD-ERZSÉBETSCHACHT

Resümee

Am Anfang der 1940er Jahre kam bei Bergbauarbeiten ein Solidusfund auf dem Gebiet von Tokod-Erzsébetakna (Tokod-Erzsébschacht, Komitat Komárom-Esztergom, Ungarn) zum Vorschein, welcher von einem hiesigen Bergbauingenieur erhalten wurde. Heute sind 10 Goldmünzen von Theodosius II. im Besitz der Familie, aber zum Fund gehörten noch vier Stücke ebenfalls dieses Kaisers, welche aber verlorengegangen sind. Ein Nachkomme des Ingenieurs brachte 2009 die 10 Solidi ins Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums, um eine staatliche Schützung des Fundes zu verwirklichen.

Zwischen den vorgezeigten Münzen befanden sich drei Typen: 4 Solidi gehörten zum Typ RIC 257, 5 zum Typ RIC 285, und ein zum Typ RIC 322. Die Solidi von Theodosius II. kommen am häufigsten in Mitteleuropa, besonders im Karpatenbecken vor. Es ist zweifellos, dass das zweite Viertel des 5. Jahrhunderts einen bis dahin unbekannten Goldreichtum im Karpatenbecken bescherte, auch in Transdanubien. Deren Gründe sind im eigenartigen Beziehungsgeflecht der Hunnen und des Oströmischen sowie Weströmischen Reichs zu suchen. Der erste Vertragsschluss zwischen Konstantinopel und den Hunnen kam noch unter der Regierung von Arcadius zustande (400 n. Chr.), als Uldin die Truppen des gotischen Anführers, Gania besiegte und deren Kopf an Arcadius schickte. Dafür erhielt Uldin Geschenke und schloss einen Frieden mit den Römern. Der Tod des Kaisers 408 n. Chr. veränderte jedoch die Lage der früheren Verbündeten. Die Hunnen gingen gegen den Limes an der unteren Donau vor und plünderten dessen Hinterland. Die Kriegszüge fanden erst 412 n. Chr. ein Ende, als man mit dem hunnischen König Karaton mithilfe von Geschenken Frieden schloss. Kaum ein Jahrzehnt später führte bereit der neue hunnische Anführer, Ruga seine Truppen gegen Thracia und der Frieden von 424 brachte nicht nur Geschenke sondern auch 350 Pfund (25 200 Solidi) Jahreszahlung für die Hunnen. Diese Summe konnten sie mit dem Frieden von Margus im Jahre 435 auf 700 Pfund erhöhen, für die Gefangenen wurde acht Solidi Kopfgeld zusätzlich ausgehandelt. In 440 führten die Hunnen einen weiteren Feldzug gegen die Balkanprovinzen, als die byzantinischen Streitkräfte gegen die Vandalen gebunden waren, was weitere Verhandlungen erbrachte. So kam 443 n. Chr. zum sogenannten ersten Frieden von Anatolius, als die Jahreszahlungen auf 2100 Pfund erhöht, für die Ausfälle der Kriegsjahre 440 bis 442 n. Chr. 6000 Pfund Gold Schadenersatz gezahlt und das Kopfgeld pro Gefangene auf 12 solidi festgesetzt wurden. Dies hätte noch im Zuge des zweiten Friedens von Anatolius 447 n. Chr. gesteigert werden können, die den Feldzug Attilas beendete. Die hinziehenden Verhandlungen scheiterten jedoch 450 n. Chr., als Kaiser Theodosius II. starb. Bis dahin flossen die Gelder an die Hunnen, der neue Kaiser Marcianus stellte jedoch die Zahlungen in der Hoffnung auf seine militärische Kraft ein. Aus dem Gebiet

von Pannonia I und Valeria kommen, rechnet man die Solidi aus Schatzfunden hinzu, die Goldmünzen von Theodosius II am häufigsten vor: 18 Streufunde und über 50 aus Schatzfunde. Diese sind ausschließlich Prägungen aus Konstantinopel, dazu kommt noch ein ebenfalls dort geprägter Solidus von Valentinianus III.

Die Solidi vom Typ RIC 257 wurden zwischen 430 und 440 in den Münzstätten Konstantinopels geprägt. Ihre Datierung ist Dank der Inschrift von Rückseite – VOT XXX – MVLT XXXX – möglich. Die Darstellung der Vorderseite bei diesen Typen ist gleich: behelmte und gepanzerte Büste des Kaisers von vorn, Speer und Schild tragend mit der Inschrift DN THEODOSIVS PF AVG, bloß bei der Teilung der Inschrift ist ein Unterschied bemerkbar. Die Darstellung auf ihrer Rückseite zeigt ebenfalls ein gleiches Bild: Stadtgöttin sitzt nach links, hält Globus mit Kreuz und Zepter. Der Typ RIC 322 ist ein Übergang zwischen RIC 257 und 285. Die Darstellung und Inschrift seiner Vorderseite ist mit dem Typ RIC 257 identisch, aber seine Rückseite ist mit Typ RIC 285 gleich. Die Goldmünzen von Typen RIC 285 und 322 wurden ab 441 n. Chr. geprägt. Die Erscheinung beider Typen könnte mit den immer höher gewordenen den Hunnen gezahlten Jahresgeldern in Verbindung stehen. Die meisten im Karpatenbecken zum Vorschein gekommenen Solidi von Theodosius II. gehören zu den Typen RIC 257 und 285. Nur der Solidus vom Typ RIC 322 ist eine Ausnahme. Obwohl wir einige Stücke aus Auktionskatalogen bzw. Museumsammlungen ohne Fundortangabe kennen, ist neben der Münze aus dem Tokoder Fund bloß ein Stück aus Nickelsdorf (Österreich) im Karpatenbecken bekannt.

Im Verlauf des 5. Jahrhunderts kam es zu zahlreichen derartigen Veränderungen in Pannonia I und Valeria, die auch im Goldmünzverkehr nachzuvollziehen sind. Die beiden Provinzen kamen in den 430er bis 440er Jahren unter hunnische Herrschaft, was mit dem Abzug der römischen Zivil- und Militäradministration einherging. Ob es gleichzeitig auch ein Abzug der römischen Bevölkerung bedeutete, bildet noch Gegenstand weiterer Forschungen. Mit großer Wahrscheinlichkeit kamen große Gruppen der pannonischen Bevölkerung unter hunnischer Macht, die es auch als Gewinnbringend betrachten konnten, da diese friedliche Verhältnisse garantierten. Die wichtigsten Fundstellen dieser Epoche, wo ein Zusammenleben der Provinzialbevölkerung mit den „Barbaren“ archäologisch erforschbar ist, befinden sich in dem Donauknie. Zu diesen gehören die Gräberfelder von Solva/Esztergom, Visegrád und Tokod. Die Fundstelle liegt nordöstlich vom Dorf, entlang der nach Dorog führenden Landstraße, wo in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts die ersten Bergwerke eröffnet wurden. Hier wurden durch Abschlämmen die oberen Schichten abgetragen. Dem Bergbau sind zahlreiche archäologische Funde und Denkmäler zum Opfer gefallen, weil sich auf dem Gebiet vom Erzsébet-schacht kaiserzeitliche Siedlung und Gräberfeld befanden, südlich vom Erzsébet-schacht, auf anderer Seite der Flurstraße, in Várberék, stehen die Mauerreste einer spätromischen Festung. Die Siedlung und das Gräberfeld von Erzsébet-schacht wurden vom 1. bis die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts benutzt. Auf der westlichen Seite der Siedlung kamen Gräber aus dem 4.-5. Jahrhundert zum Vorschein.

Aus dem letzten Jahrzehnt der Hunnenherrschaft datieren drei Schatzfunde, die im Norden Transdanubiens, aus Orten entlang der Donau zum Vorschein kamen. Es handelt sich um Militärstützpunkte bzw. deren Umgebung (Barátföldpuszta castellum, Esztergom-Várhegy, Tokod-Erzsébet-schacht). Diese kleinere „Vermögen“ sind Hinterlassenschaften einzelner Personen, über deren Abstammung wir nichts wissen. Sie könnten zur hunnischen, germanischen bzw. provincialrömischen Oberschicht ebenfalls gehören. Ihre Verbergung erklärt sich vielleicht aus den historischen Ereignissen der Hunnenzeit, wie beispielsweise der Untergang Bledas oder die Schlacht von Nedao. Da sie nur bruchstückhaft überliefert sind und insgesamt wenige Schriftquellen die inneren Verhältnisse des Hunnenreichs beleuchten, kann ihre genauere Interpretation nicht erfolgen. Mit großer Wahrscheinlichkeit sind sie mit dem Untergang der Hunnenherrschaft zu verbinden.

Újabb numizmatikai adatok Brigetióról

New Numismatic Data on Brigetio

Néhány éve elkezdtem összegyűjteni a Brigetióval (ma: Komárom-Szőny) kapcsolatos numizmatikai adatokat. Nem csupán a közgyűjteményeket, valamint a vonatkozó szakirodalmat, hanem helyi magángyűjtemények anyagát is módomban állt tanulmányozni. Jelen írás célja a Brigetióval kapcsolatos numizmatikai adatok gyarapítása, továbbá az eddig megjelent publikációk lehetőleg mind teljesebb összegyűjtése és pontosítása.

Külön tárgyalom a temetőken, szörményként és kincsleletekben előkerült éremanyagot. A korábban már ismert adatokat – mindenek előtt Bíróné Sey Katalin e témában született alapművében¹ foglaltakat – csak annyiban említem, amennyire azt a cikk összefoglaló jellege, illetve az újonnan felmerült adatok értelmezhetősége megkívánja.

Brigetióból előkerült érmékről először Edward Brown angol utazó írásaiból értesülünk. 1669-ban tett szőnyi látogatásáról így számol be: „Az ottani bíró segítségével számos régi pénzhez, közöttük néhány aranyhoz jutottam. A szőnyiek ezeket pogány pénzeknek nevezik. Mivel Szőny helyadót fizet a töröknek, eddigelé még nem nagyon sokan kutattak itt régiségek után, miért is a nevezetességek még mind megvannak.”² Később Brown ezeket Peter Lambeciusnak, a bécsi császári éremtár vezetőjének ajándékozta, aki I. Lipót királynak is megmutatta őket. Nagyon megörültek nekik, mert a kincsek a töröknek adózó (tehát nem királyi fennhatóság alatt álló) helyről származtak.³

Valószínűleg a török háborúk végétől számíthatjuk a modern műkincsvadászat kezdetét Brigetióban, amellyel egyúttal megkezdődött az itt előkerült érmék máig tartó elvándorlása is.⁴ „De hogy mennyi és mekkora értékű emléket szolgáltatott az ókorról a buzgó történetkutatóknak ez a mai nyomorúságos falu (ti. Szőny), azt nem egykönnyen számlálhatja el az ember. Mellőzve az ott talált minden méretű bronz-, ezüst- és aranypénzeket, amelyből szinte határtalan mennyiség forog az egész világban, csak azt a néhány fennmaradt hagyatékát fogom ismertetni ennek az uralkodó népnek..., amelyet azon a környéken találtak és az idevalósi Kazzay-múzeumba hoztak. De ki sorolhatná föl egyenként a római ókor gyönyörű szőnyi tárgyait? Nem hinném, hogy akadna még egy hely egész Pannóniában, amely az újkorban több pénzt vagy más kincset szolgáltatott volna a római ókorról.”⁵

Itt említendő meg, hogy a tatari vár ásatásai során középkori rétegekben terrakotta szobortöredékek, mécsesek és egyéb római tárgyak kerültek napvilágra.⁶ Brigetióból származó kőfaragványok is kerültek Tatára, Mátyás udvarába.⁷ Talán a király híres éremgyűjteményének néhány darabja is származhatott Brigetióból, a városból, melyet Bonfini tanúsága szerint az antik múlt és az udvar olasz tagjai iránti tiszteletből újjá akart építeni (*latinae gentis colonia*).⁸

I. Temetők

Brigetio temetői nyugatról keleti irányba haladva a következők: polgárvárosi II. (a főút déli oldalán) polgárvárosi III. (a főút északi oldalán), polgárvárosi I., Sörházkert, Járóka, Caecilia, Cellás és a Gerhát. Utóbbi négy a *canabae*hoz (katonaváros) kapcsolódik.⁹ A temetők éremanyagának értékelésével legújabbban Alföldy-Gázdac Ágnes foglalkozott¹⁰ Bíróné Sey gyűjtésére támaszkodva. Az FMRU III is közli a temetők anyagát, mindenképp figyelembe veendő az azonban Prohászka Péter¹¹ kritikai megjegyzései (különösen a Sörházkert- és a Gerhát-temető vonatkozásában). Ezúttal néhány újabb adatot, megfigyelést szeretnék közölni.

¹ BÍRÓNÉ SEY 1977

² BARANYAY 1928, 161.

³ GÖMÖRI 1994, 70–71. Klaus Vondrovec, a bécsi Münzkabinet antik gyűjteményének kurátorától kapott tájékoztatás szerint az aranyérmék és más brigetiói érmék sem azonosíthatók a gyűjteményben, mert a régi leltárkönyvekben rendszerint nem jegyezték fel a lelőhelyet.

⁴ Rómer Flóris a Magyar Tudományos Akadémia 1865. november 27-ei ülésén elhangzott beszámolójában Szőnyvel kapcsolatban egy „Mondók nevű pogánypénzkereső”-t említ, tehát már annak a kornak is megvoltak a „fémkeresői”.

⁵ Weszprémi Istvánt idézi GESZTELYI 2001, 4. Kazzay Sámuel komáromi származású debreceni gyógyszerész volt. Hazalátogatásait egyúttal régiséggyűjteménye gyarapítására is felhasználta, így sok brigetiói tárgy, érme kerülhetett a gyűjteményébe.

⁶ SZÁMADÓ 1997, 149.

⁷ PANNONIA REGIA 321.

⁸ BONFINI 1581, 633.

⁹ Brigetio részletes topográfiáját lásd BARKÓCZI 1951, az általa készített térképet lásd I. kép. Alföldy-Gázdac a Gerhát-temetőt tévesen a legiotáborról (*castrum*) nyugatra teszi, valójában keletre van.

¹⁰ ALFÖLDY-GÁZDAC 2009

Polgárvárosi temetők

A polgárvárosi II. és III. temető anyagát szőlőrigolízásnál jórészt kiszedték, anyaga Kállay Ödön gyűjteményébe került.¹² A dunaalmási Kállay-Lenhardt-hagyaték¹³ tanulmányozása közben akadtam egy kimutatásra, amely ezen leleteknek síronkénti felsorolását tartalmazza a Kállaytól megszokott alapossággal. A régészeti leletanyag minden bizonnyal a Kállay-gyűjtemény részeként a Kuny Domokos Múzeumban van, úgy tűnik ugyanakkor, hogy az éremanyag nem került a múzeumba, és ezért nem szerepel egyik átfogó publikációban sem.

Kállay kimutatásaiban korabeli tájékozási pontokat ad meg az egyes temetőrészek meghatározásához, így pl. „*Déli vasúton felül, gyümölcsöskertek*” vagy „*Csárdai vitéztelek*”. Míg e kettő beazonosíthatóan a II. és III. temető területére esik (utóbbi az út északi oldalára, tehát a III.-ra), a „*Vitézi telek Jánosy mellett*” pontos elhelyezkedése még tisztázásra vár. Az említett két temetőből Bíró Sey és az ő nyomán az FMRU III is mindössze 9 érmét hoz. Bíró Sey katalógusában a 238. számú érméhez írt jegyzet azt sugallja, mintha a polgárvárosi I., II. és III. temetőkből felsorolt pénzek Barkóczi László és Bíró Endre ásatásaiból származnának.¹⁴ A „K”-val kezdődő leltári számok és a cikk viszont, amelyre Bíró Sey az érmék kapcsán hivatkozik, elárulják, hogy a pénzek a Kállay-gyűjteményből valók. Az általam tanulmányozott listán a II. és III. temetőhöz köthetően 113 sír van felsorolva és ebből 37 (32,74%) tartalmaz éremmellékletet az alábbi felsorolás szerint.¹⁵ (1. táblázat) Mindössze egy sír tartalmazott egynél több érmét (2 db, 136. sír), a 43. sírban pedig egy kétszer átlukasztott pénz volt. Amennyiben a „*Vitézi telek Jánosy mellett*” is temetőink területére esik, az arány kissé módosul: összesen 140 sír, 48 éremmelléklettel (34,28%). Akárhogy is, ez az arány sokkal magasabb, mint Alföldy-Gázdac számításai szerint a Járóka-, Sörházkert- és Gerhát-temetők bármelyikében (29,46%, 21,46% és 19,64%).

a sír száma	típusa	az érme kora	címlete	a sír száma	típusa	az érme kora	címlete
4.	hamvasztás	II. század	?	64.	hamvasztás	?	?
6.	hamvasztás	Domitianus	bronz	65.	hamvasztás	Hadrianus	?
7.	hamvasztás	Traianus	bronz	73.	hamvasztás	?	?
20.	csontváz	II. század	?	77.	hamvasztás	Caligula	bronz
21.	csontváz	Sept. Severus	?	79.	hamvasztás	?	?
22.	csontváz	Hadrianus	?	80.	hamvasztás	?	?
24.	hamvasztás	?	?	84.	hamvasztás	Hadrianus	bronz
27.	hamvasztás	Hadrianus	dupondius	115.	hamvasztás	Traianus	?
32.	hamvasztás	?	?	120.	hamvasztás	Hadrianus	középbronz
33.	csontváz	Nerva	dupondius	121.	hamvasztás	Claudius	bronz
34.	csontváz	korai	nagybronz	128.	hamvasztás	II. század	dupondius
36.	csontváz	Caracalla	dénár	130.	hamvasztás	Hadrianus	középbronz
37.	hamvasztás	I. század	nagybronz	132.	hamvasztás	korai	bronz
43.	hamvasztás	? 2x átfűrt	?	133.	hamvasztás	korai	középbronz
50.	csontváz	?	?	134.	csontváz	Traianus	középbronz
57.	hamvasztás	Marcus Aurelius	bronz	136.	csontváz	? (2 db!)	nagybronz
58.	hamvasztás	Faustina	dupondius	153.	hamvasztás	Antoninus Pius	középbronz
59.	csontváz	?	?	171.	hamvasztás	II. század	középbronz
63.	hamvasztás	Hadrianus	kisbronz				

1. táblázat A Kállay-hagyatékban talált jegyzékben szereplő érmék a polgárvárosi II. és III. temetőkből

¹¹ PROHÁSZKA 2001, 229–230.

¹² BARKÓCZI 1951, 6.

¹³ Kállay Ödönnek számos jegyzete maradt fenn a dunaalmási Kállay-Lenhardt hagyatékban. Ezúton köszönöm az iratok tulajdonosának, Szakál Dénesné Csala Csilla néninek és férjének, hogy ezt a gazdag anyagot tanulmányozhattam. Amikor jelen munkában Kállayval vagy Lenhardt Györggyel kapcsolatos dokumentumot említek, azok forrása mindig ez a hagyaték.

¹⁴ BÍRÓ SEY 1977, 122., 125. A pénzek minden bizonnyal már nem voltak meg, hiszen csupán az uralkodó megnevezését közli a szerző. A jegyzetekben közölt leltári számok nem az érméket, hanem az üvegtárgyakat jelölik, amelyekkel a pénzek előkerültek.

¹⁵ A sírokat Kállay nem lelőhelyenkénti egységekben sorolta fel, így fordulhat elő, hogy 113 sírt említek, az utolsó sorszáma mégis 171. A Bíró Sey által említett 9 érmét a fenti táblázatból kihagytam további egyeztetésekig a duplikáció elkerülése érdekében.

Járóka-temető

A Járóka-temetőnél megjegyzendő, hogy Bíróné Sey¹⁶ és az FMRU III¹⁷ is a Magyar Nemzeti Múzeum által 1929-ben végzett ásatás érméit közli, amelyeket 1931-ben vettek leltárba a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ezt a Paulovics István által vezetett ásatást a Magyar Tudományos Akadémia gróf Vigyázó Ferenc Alapítványa támogatja. Azért került rá sor, mert a magtár mögötti Járóka-ház építésekor, majd azt követően gazdag temetőre bukkantak. „A sok esetben érmekkel datált sírok anyagát Kállay Ödön szőnyi jegyző mentette meg nagy áldozatkészséggel a leletkörülmények lelkiismeretes feljegyzésével együtt.”¹⁸ Kállay saját maga számára készített, korabeli leltárkönyvében 24 különböző, 1927-ben és 1928-ban előkerült sírnál található azonosítható éremmelléklet. Az 1929-es “hivatalos” ásatások éremanyaga tehát mindenképpen kiegészítendő Kállay leletmentéseivel az alábbiak szerint (2. táblázat):

A leltári számok a Kállay-gyűjtemény azon tárgyait jelölik, amelyekkel az érmék előkerültek a leltárkönyvi leírás szerint. Kállay ezen nyilvántartása a polgárvárosi II. és III. temetőnél említettel szemben inkább tárgy-, mint sírközpontú, így az éremmelléklet nélküli sírok számának meghatározásához még egyeztetések szükségesek. A 350. és 367. szám alatti érmét Bíróné Sey is hozza, de csak az uralkodó feltüntetésével. Mindenesetre az Alföldy-Gázdac által közölt szám adatok mindenképpen változnak. A Járóka-temetőben a Kuny Domokos Múzeum is végzett leletmentő ásatásokat 1969-ben, a rövid ásatási jelentésből azonban nem derül ki sem a római kori sírok pontos száma, sem az esetleges éremmellékletek jelenléte.¹⁹

leltári szám	sír típusa	az érme kora	címlete	leltári szám	sír típusa	az érme kora	címlete
K 277	hamvasztás	Alex. Severus	nagybronz	K 338	?	Faustina	nagybronz
K 286	?	Antoninus Pius	nagybronz	K 343	hamvasztás	Augustus	?
K 292	csontváz	Faustina	?	K 345	?	?	nagybronz
K 295	hamvasztás?	Vespasianus	nagybronz	K 347	csontváz	Traianus 2db	nagybronz
K 295	hamvasztás?	Antoninus Pius	nagybronz	K 347	csontváz	? átfűrt	kisbronz
K 298	csontváz	Antoninus Pius	nagybronz	K 350	?	Antoninus Pius	kisbronz
K 307	csontváz	Antoninus Pius	nagybronz	K 361	csontváz	Antoninus Pius	bronz
K 310	csontváz	Traianus	nagybronz	K 367	hamvasztás	Hadrianus	bronz
K 312	csontváz	Gordianus	nagybronz	K 373	hamvasztás	Antoninus Pius	?
K 326	hamvasztás?	Antoninus Pius	középbronz	K 437	hamvasztás	Marcus Aurelius	középbronz
K 329	csontváz?	? 2x átfűrt	kisbronz	K 449	csontváz	Traianus?	bronz
K 333	csontváz	Antoninus Pius	nagybronz	K 450	hamvasztás	Marcus Aurelius	nagybronz
K 334	csontváz	Philippus	bronz	K 461	?	Alex. Severus	nagybronz

2. táblázat A Kállay-leltárkönyvben szereplő érmék a Járóka-temetőből

Caecilia-temető

A Caecilia-temetőhöz Bíróné Sey mindössze két érmét említ, csak az uralkodó feltüntetésével (mindkettő a Kuny Domokos Múzeumban).²⁰ Kállay feljegyzéseiből kiderül, hogy Augustus esetében dupondiusról, Hadrianusnál pedig középbronzról van szó, továbbá említ még egy meghatározatlan középbronzot is. A gyűjtő további feljegyzéseiben egy Marcus Aurelius dupondius és egy Traianus bronz szerepel a Caecilia-temető egy-egy sírjából, egy másik sírban 10 darab, pontosabban meg nem határozott IV. század végi bronzpénz volt. 1992-től a Klapka György Múzeum az ELTE Régészettudományi Intézetével végzi az ásatásokat Brigetio területén. A múzeum által lefolytatott leletmentő sírfeltárások közül az 1998-ban talált 2. számú szarkofág Maximinus Daia 305-ben Aquileában vert follisát (RIC 71b), a 3. számú pedig III. Gordianus AN III viminaciumi veretét (Pick 79-82) tartalmazta.²¹ A 2007-ben a Gerhát-temetőben talált kólada-sírban szintén volt érem (még restaurálás alatt).

¹⁶ BÍRÓNÉ SEY 1977, 116–118.

¹⁷ FMRU III, 202–205.

¹⁸ PAULOVICS 1930, 198.

¹⁹ Régészeti Füzetek 23, 1969 (1970) 38. A K 461-es tételnél szereplő Severus Alexander nagybronz görög feliratú.

²⁰ BÍRÓNÉ SEY 1977, 115.

²¹ BORHY-SZÁMADÓ 1999, 15–16.

Végül a 2009-ben a Lidl-leletmentés során feltárt temető mintegy 100 sírjából mindössze 5-6 darab érme került elő (a temető anyaga még feldolgozás alatt).²² A temető topográfiaiilag a polgárvárosi III. temető területére esik, de az éremmellékletek ilyen alacsony aránya minden eddigi vizsgált brigetioi temetőt alulmúl.

II. Szórványpénzek

Bíróné Sey Katalin monográfiája és az FMRU III-ban közölt szórványérméken kívül az alábbi adatok állnak még rendelkezésemre a Brigetio területén előkerült éremanyagról.²³

A Pápai Református Kollégium gyűjteményének is jelentős forrása volt Brigetio. Már a gyűjtemény 1814-ben történt alapítását követő években láthatóak Kiss Ádám szőnyi rektor adományai a leltárkönyvben.²⁴ Komárom vármegye főszolgabírája, Sárközy József „*Fiatalabb éveiben Ó-Szőny közelében lakván nem csekély számú régi pénzeket s más régészeti tárgyakat gyűjtött össze.*”²⁵ 3000 darabos érem- és 600 darabos régiséggyűjteményét 1863-ben Pápanak ajándékozta, a kollégiumi gyűjtemény katalógusában²⁶ a Sárközy-gyűjteményből származó darabok „S”-sel vannak jelölve, 2345 darabból 758.²⁷ Az 1868/69-es tanév értesítője szerint Bíró Ignác szőnyi népiskolai tanító adományozott 100 darab „*régi rézpénzt*”.

1898-ban egy 349 darabból álló római éremgyűjteményt vásárolt meg a kollégium, amely tisztán brigetioi érmékből állt.²⁸ Ellentmondások a fennmaradt információk arról, hogy Pap Gábor református püspök (egykori szőnyi lelkész) éremgyűjteménye tartalmazott-e római érmeket, mindenestre magyar pénzeit a kollégiumra hagyta. A fentiek mellett további érmék is kerülhetnek Pápra pl. Caracalla perinthusi medalionja Fodor János komáromi tanító ajándékaént.²⁹

A Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet (KTRE) 1886-os megalapításától kezdve gyűjtötte többek között a Komárom vármegye területén előkerült numizmatikai anyagot, érthető módon az antik pénzek nagy része Brigetióból származott. Az egylet és jogutódjának³⁰ évenkénti gyarapodási listái alapján ez az anyag tömegében jobban köthető Brigetióhoz, mint a Sárközy-gyűjtemény, noha az egyes érmék azonosítása a korabeli leírásokkal csak a legritkább esetben lehetséges. Az egylet másik jelentős gyarapodási forrása Brigetio balparti ellenérődje, Celamantia.

Az egylet legjelentősebb gyarapodása a Vásonkeő-gyűjtemény megszerzése volt. Szőny legnagyobb része Vásonkeő Imre birtoka volt, így a mezőgazdasági munkák folytán előkerült számos római kori tárgy az ő gyűjteményét gazdagította. Az arany ékszerek, gemmás gyűrűk mellett a gyűjtemény tartalmazott 40 db érmét is, ebből 17 db ezüst, egy darab Nero aureusa. 1887-ben bekövetkezett halála után özvegye a KTRE-nek ajándékozta régiséggyűjteményét.³¹

Otto Voetter (1841–1926) a Komáromban állomásozó 19. gyalogezred tisztje volt. Egy a szőnyi Zichy-Vásonkeő birtokot leíró munka 1875-ben 200-300 darabosra teszi éremgyűjteményét megemlítve nyolc, Brigetióban előkerült ritkaságot, köztük egy Traianus-aranyat.³² Voetter is csatlakozott a KTRE-hez, megtalálhatjuk nevét az adományozók között is, de feltehetően csak a kisebb értékű érmeket vagy másodpéldányokat bocsátotta az egylet rendelkezésére. Közreműködött a KTRE-hez került pénzek meghatározásában és katalogizálásában, 1877-ben a Pápai Református Kollégium antik éremgyűjteményét is rendszerezte. A győri bencés

²² Dévai Kata szíves közlése, a temető anyaga hamarosan publikálásra kerül.

²³ A polgárvárosban (Vásártér) 1992-ben megindult ásatások éremanyagát lásd FMRU III 194–195. és <http://www.ripapannonica.hu/magyar/kulturalis.php?id=13>, egyúttal megegyezik a Klapka György Múzeum kiállítás-vezetőjének szövegével. Egy 2000-ben megjelent asztali naptár 13 db 1992 és 1994 között előkerült érme képét tartalmazza illusztrációként.

²⁴ BORSOS 1904, 19; BÍRÓNÉ SEY 1977 is említi.

²⁵ Vasárnapi Újság 1867. február 10. 62.

²⁶ BORSOS 1911. A győri bencés gimnázium 1898. évi értesítőjének 49. oldalán arról olvashatunk, hogy gr. Laszberg Rudolf főispán az iskolának adományozta Sárközy saját gyűjteményét leíró kéziratát. Matus Zsanett tájékoztatása szerint ez, a gyűjtemény kutatása és további tárgyak (mint pl. Sárközytól a Magyar Nemzeti Múzeumba került gemmák) lelőhelyének lokalizálása szempontjából is ígéretes dokumentum nem lelhető fel a gimnáziumi régiséggyűjtemény jogutódjánál, a győri Xantus János Múzeumban.

²⁷ A Sárközy-gyűjteményt bővebben lásd PROHÁSZKA 2002a. Ezúton köszönöm Szetey Szabolcs barátomnak a pápai évkönyvek gyarapodási jegyzékeinek átnézését. Szintén ő hívta fel a figyelmemet Sárközy egy korábbi numizmatikai tárgyú adományozására. A komáromi Venerabilis Tractus 1831. március 2-án kelt közgyűlési jegyzőkönyvének 4. pontja szerint ugyanis a gyűjtő „a Komáromi Református Gymnasiumot szép régi pénzek gyűjteményével megajándékozta...”

²⁸ BORSOS 1904, 19.

²⁹ BORSOS 1911, 5. (kat. 39.)

³⁰ A jelenlegi jogutód az észak-komáromi (Komárno, Szlovákia) Dunamenti Múzeum, antik éremgyűjteményét lásd BAKOS-LÁNYI-TORBÁGYI 1994. A Szlovák Nemzeti Múzeumba került brigetioi érmeket lásd MINAROVICHOVÁ 1990, 17.

³¹ A KTRE 1887. évi jelentésben található gyarapodási lista alapján.

³² SZABÓ 1875, 17. Brigetióból származó Regalianus-veretet a Voetter-gyűjteményben lásd KUBITSCHKE 1899, 214.

gimnáziumnak is adományozott ó-szőnyi lelőhelyű antik érméket.³³ 1890 körül történt nyugdíjba vonulását követően Bécsbe költözött, számos numizmatikai tárgyú publikációt és könyvet jelentett meg. Amennyiben létezik a gyűjteményről olyan leírás, amely az 1890 körüli állapotot mutatja, úgy az a Sárközy-gyűjteménnyel együtt óvatosan bár, de bevonható lenne Brigetio *territorium*ának (nagyjából az egykori Komárom vármegye) pénzforgalmi vizsgálatába.³⁴

Kállay Ödönnek (1879-1960) már édesapját is megtaláljuk a KTRE adományozói között, gimnáziumi osztályfőnöke pedig a KTRE vezetője volt.³⁵ Kállay 1929 és 1949 között tagja volt a Magyar Numizmatikai Társulatnak, ő dolgozta fel az öregcsémi³⁶ és a Petrovics-féle³⁷ több száz darabos éremleleteket. 1946-ban Alföldi András 2870 darabosra teszi helyi lelőhelyű pénzekből álló gyűjteményét külön felsorolva az I. századi darabokat.³⁸ Huga által írt életrajza szerint éremgyűjteményét anyagi okok miatt eladta a veszprémi múzeumnak. Ez az információ azonban nem tűnik helytállónak.³⁹

Kállay Ödön éremgyűjteményének nagyobb része valójában még életében rokonához, Lenhardt György-höz került. A gyűjteményt Lenhardt egyéb, Brigetióból származó érmével együtt Répásy Gyula katalogizálta 1956-1957-ben, összesen 2057 db-ot.⁴⁰ Ezt a 314 oldalas, több száz veret pacskolatát is tartalmazó kéziratot Lenhardt a Kuny Domokos Múzeumnak adta letétbe sajtó alá rendezés és kiadás céljából, önálló kiadványként való megjelentetése eddig nem történt meg.⁴¹ Lenhardt védett éremgyűjteménye nagy részét 1967-ben eladta Farakas László tatabányai gyűjtőnek.⁴²

Végül Klujber László (1927-1997) nevét kell megemlíteni, akinek mintegy 2000 darabból álló éremgyűjteményét régiséggyűjteményével együtt örökösei 2001-ben a Klapka György Múzeumnak ajándékozták. Klujber nagyon ügyelt arra, hogy csak brigetioi tárgyak kerüljenek gyűjteményébe, rendszerint feltüntette a pontos lelőhelyet is. Gyűjteménye, amely jelenleg feldolgozás alatt áll, szinte kizárólag a katonaváros és tábor területéről származik (MOLAJ városrész).

III. Éremkincsek

- 1885-ben a tábor területén egy böggrébe rejtve találtak 4 db arany medaliont, 5 db *aureust* és 46 db *denariust*.⁴³ 293-ban vagy azt követően rejthették el.
- 1925-ben Hajósy Antal telkén látott napvilágot egy dénárlelet. Kállay Ödön beszámolója szerint „a pénzek tekercsekbe rakva kerültek a földbe és kiásásukkor is úgy álltak. A burkolóanyag nyilván elpusztult, úgyhogy szép sorjában rakva találtak rá.” A lelet Neróval indul és a kvád betörés idején (167-ben) zárul. Kállay Ödön és Komárom város hivatalnokai által három, különböző időpontban készített nyilvántartásban⁴⁴ ez a lelet mindig 198 darabbal szerepel, és az egész lelet Komárom város tulajdonaként van feltüntetve. Barkóczy közölte a 177 általa ismert darabot uralkodók szerinti lebontásban, de további 40-50 darab elkallódott veretet említ.⁴⁵

³³ BÖRZSÖNYI 1903, 27. A katalógusban sajnos nincs feltüntetve a származás az egyes daraboknál. Ugyanakkor a gimnázium által kiadott tanulmányi értesítőkből megtalálható néhány, más adományozótól származó szőnyi római érme. A komáromi bencés gimnáziumba is kerültek pénzek Brigetióból, de ez utóbbi által kiadott tanulmányi értesítők kevesebb figyelmet szenteltek a lelőhelyek feltüntetésének, így nehezebb az azonosítás.

³⁴ Jelentős számban brigetioi érméket tartalmaztak Milch Ármin, Fülöp Zsigmond, Angyal Kálmán és az ácsi Patzenhoffer-család gyűjteményei is.

³⁵ Életéről bővebben lásd FEHÉR 2010.

³⁶ RADNÓTI 1942.

³⁷ RADNÓTI 1946.

³⁸ ALFÖLDI 1946, az I. századi darabokat v.ö. FMRU III, 306–307.

³⁹ RAINER 1994, a szerző megerősítésével. A Kuny Domokos Múzeumban lévő Kállay-életrajz vonatkozó részét idézi GESZTELYI 2001, 5. is.

⁴⁰ Biróné Sey 2037-et említ, ez valószínűleg elgépelés, az utolsó Répásy-sorszám 2057. A munka fejében Répásy 32 darab római ezüstdénárt kapott meg a Kállay-Lenhardt-gyűjteményből.

⁴¹ Leírásai alapján azonban mind BIRÓNÉ SEY 1977, 41-97., mind az FMRU III 305-344. meghatározta és közölte a benne szereplő érméket.

⁴² Lenhardt György Biróné Sey Katalinnak 1970. november 23-án írott levele.

⁴³ HAMPEL 1891, HAMPEL 1891a, KENNER 1891, KENNER 1894 és FMRU III, 214. Noha ez utóbbi hivatkozik KENNER 1894-re (1893-as évszámmal), a felsorolásban azonban nem szerepel a Bachofen von Echt-gyűjteménybe jutott Diocletianus-medalion, PROHÁSZKA 2001 sem említi. A Trau-gyűjteménybe jutott aranymedaliont lásd még az 1935-ös Trau árverési katalógus 3459. tételeként és a Sotheby's Nelson Bunker Hunt 1990 katalógusban.

⁴⁴ Egy ilyen jegyzék valószínűleg a Kállay-Lenhardt-hagyaték mellett a Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban is megtalálható 162-1 jelzet alatt a Komáromi Járás 1949. évi iratai között.

⁴⁵ BARKÓCZI 1951, 16.

- 1930-ban Petrovics Jenő telkén egy köcsögben 508 darab, zömmel III. Gordianus és az őt követő uralkodók *antoninianusaiból* álló éremkincs került elő. Radnóti publikációjában azonban csak a kincs záródását jelző Trebonianus Gallus és Volusianus érméinek pontos meghatározását hozta.⁴⁶ Az általam átnézett nyilvántartásokban ez a lelet is teljes egészében azon tárgyak közé tartozik, amelyeket Kállay Ödön vásárolt Komárom város számára a város által biztosított pénzen.

Feltűnő a hasonlóság a fent említett két lelet anyaga és az FMRU III 299–305. oldalán „Sammlung von Kállay” alatt listázott érmék között. Meg vagyok győződve arról, hogy a 95. sorszámgig (101 db) a Hajósy-féle dénárlelet egyes darabjai, míg a 96-os sorszámtól (256 db) a Petrovics-féle lelethez tartozó darabok találhatók ebben az elkülönített anyagban. Kállay neve azért kerülhetett tévesen feltüntetésre, mert az ő saját régiséggyűjteménye mellett az általa gondozott Komárom város gyűjteménye is a Kuny Domokos Múzeumba került az 1950-es években és mivel mindkettő Brigetiőhöz és a volt szőnyi jegyzőhöz kötődött, a két anyag elkezdett összekeveredni. Ezen érmék pénzforgalmi statisztikákban szórványleletként történő szerepeltetése tehát indokolatlan. A felsorolásban magángyűjteményi darabok is szerepelnek PB-jelzéssel.⁴⁷

- 1946-ban a tábor *praetoriuma* mellett 7 db verdefényes *aureus*ból és aranyékszerekből álló kincslelet került napvilágra,⁴⁸ 287-ben vagy azt követően rejthették el (v.ö. az 1885-ös lelettel).
- 1957-ben egy kisebb, „rollniban” elrejtett Hadrianus-kori éremlelet került elő a tábor területéről.⁴⁹
- 1959-ban az olajfinomító területén került elő Pannónia eddigi legnagyobb *aureus*-lelete, 118 darab, egy bronzedényben rejtve. Az első veretek Nerótól származnak, és Iulia Domna RIC 582-es *aureusa* alapján 196-ban vagy nem sokkal azután rejtették el.⁵⁰
- Az 1970-es években a *canaba*tól nyugatra egy szürke bögrében AE 3 és AE 4-esekből álló kincslelet került elő.⁵¹ 346-ban vagy azt követően rejthették el.
- A katonavárosban, a molaji vasúti kereszteződés környékén csupa Septimius Severus PROVID AVGG hátlapú dénárjaiból álló kincslelet lehetett elrejtve. A lelet mintegy kétharmadát *subaeratusok* alkothatták. A lelet érdekessége, hogy ezek a PROVID AVGG hátlapú érmék a beszámolók tanúsága szerint azonos verőtővel készültek.⁵²
- 1995-ben gázcsőfektetés közben került elő egy anyagedényben elrejtett mintegy 670 darabból álló kincslelet a tábor területén, a limes úttól nem messze. Nagyjából egyharmad részben kopott dénárok (Hadrianustól kezdődően), kétharmad részben *antoninianusokból*, zömmel III. Gordianus, Philippus Arabsig bezárólag alkották (későbbi veretek jelenléte teljesen nem zárható ki). Aránylag sok ritka veretet (Pupienus, Balbinus, Gordianus Africanus) tartalmazott.⁵³ A lelet nagy része Milakovszky János esztergomi gyűjtő és kereskedő birtokába jutott. A Milakovszky-gyűjteményt 1997-ben elárverezték,⁵⁴ de tudomásom szerint az árverés anyagában nem szerepelt ebből a kincsleletből származó veret.
- A katonavárosban, az amfiteátrum környékén egy kb. 70 darabból álló *foliis*-lelet került elő. A négy ismert darab mind Maxentius augustus aquileai verete (RIC 112), de nem azonos officinából.⁵⁵
- Torday László gyűjteményéből jutott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába egy 372-ben záródó 594 darab bronzpénzt, zömmel *centenionalist* tartalmazó lelet, amelyet ma inkább szórványleletnek, mint sem kincsleletnek tekintenek.⁵⁶ Hasonló a helyzet az Éremtárba az 1930-as években bekerült Tussla-gyűjteménnyel is.⁵⁷

⁴⁶ Az FMRU III 213. oldalán található felsorolás pontatlan, PROHÁSZKA 2001 nem említi.

⁴⁷ A kérdéses darabok talán azonosak azokkal a pénzekkel, amelyek csere útján kerültek a Kuny Domokos Múzeumból Rolkó István gyűjtőhöz. A múzeumi darabok 86.1.1–86.55.1 és 90.1.1–90.1.113 leltári számokkal szerepelnek az FMRU III-ban, László János gyűjteménykezelő tájékoztatása szerint azonban jelenleg az utolsó leltári szám 90.1.109.

⁴⁸ R. ALFÖLDI 1950 és FMRU III, 214.

⁴⁹ BARKÓCZI 1958 és FMRU III, 212.

⁵⁰ BARKÓCZI–BÍRÓNÉ SEY 1964 és FMRU III, 209–212.

⁵¹ FMRU III, 215–218.

⁵² Szóbeli közlések és VIDA 2006 alapján. A veretek egyedi stílusa felveti, hogy esetleg helyi pénzverés termékei is lehetnek, lásd a 74. jegyzetet és VIDA 2006, 151.

⁵³ Szóbeli közlések alapján.

⁵⁴ Pannonia Terra 2. numizmatikai aukció katalógusa, 1997. október 18–19. 75–120.

⁵⁵ Szóbeli közlések alapján, 2 darabot magam is láttam.

⁵⁶ BÍRÓNÉ SEY 1974 és FMRU III, 215–218.

⁵⁷ FMRU III, 359–395. Megjegyzendő, hogy Tussla Tivadar birtokai Almásfüzitőn voltak, amely 1958-ig közigazgatásilag Szőnyhöz tartozott. Így tehát elképzelhető, hogy a pénzek inkább Füzitőhöz köthetők. IV. század végén záródó kincsleletet Brigetio territoriumáról: lásd RADNÓTI 1942. Tapasztalataim szerint ma is helytállónak tűnik Kállay Ödön megállapítása, mely szerint „a Brigetio területén található római érmék sora Gratianus érmeivel zárul, s II. Valentinianus vagy a 379. január 19-én kinevezett Theodosius császárnak pénzei már csak nagy ritkaságként kerülnek elő.” (KÁLLAY 1944, 24. v.ö. BÍRÓNÉ SEY 1977, 16.)

IV. Provinciális veretek⁵⁸

A legkorábbi tudósítás Brigetióban előkerült provinciális pénzekről a Sárközy-gyűjteményhez kapcsolódik: „Az ugyanitt feltaláltatott urnák, régiségek, pénzek s a t. közt különös említést érdemel Nagy Sándor rézpénze. Ennek jobb oldalán Alexandroi, felírás, s egy meztelen szakálatlan fő bizonyos Herculesé, bal oldalán Neocorum Macedonon felírás mellett Ugyanitt találtatott egy samaritanus pénz, ezen jobb felől pálma dactilifera, egy ferde D és visszafordult C Írással, balfelől kehely caldeus betűkkel való körírással.”⁵⁹ Nagy Sándor lovon nyargalva jobbját felemelve látható. A pénz közepnagyságú.”⁶⁰ E pénzt a második jeruzsalemi templom felépítése után; s Relandus Adrián 1709-ben kiadott munkája szerint e pénz Janneus királynak tulajdonítható, ki Aristobolus öccse s a cammeneusok közül való volt. Jobb felől a kétbetűnyi körírás mutatja az évszámot 224-et az első templom építésétől számítva, a balfelöli írás a görögöktől megszabadulás emléke, a pálmafa pedig Palestina címere.”⁶¹

Ezeknek a pénzeknek már a pusztá jelenléte is kuriózum, hiszen Pannoniában kevés provinciális veret került elő. Indirekt módon e pénzek előkerülési helyét is lokalizálni tudjuk. Az 1992 óta folyó vásártéri ásatások során nem került elő provinciális érme, leszámítva egy igen érdekes szamoszi Alexander Severus veretet, melyet ezüstoffalatban medálként használt tulajdonosa nyilvánvalóan a hátoldalán ábrázolt Héra istennő miatt.⁶² Van tehát egy viszonylag jelentős éremanyagunk lelőhely nélkül. Az általam magángyűjteményekből ismert néhány darab és a lelőhelyes darabok (egy kivételével, lásd a következő oldalon a 8. tételt) mind a tábor, illetve a katonaváros területén kerültek elő. Azt hiszem, nem tévedünk, ha a lelőhely nélküli provinciális veretek előkerülési helyét is a település ezen részére tesszük. Mindez azt mutatja, hogy a provinciális érmék jelenléte elsősorban a katonasághoz kapcsolódik. A katonaság jelenléte azonban önmagában, úgy tűnik, nem feltétlenül elegendő a provinciális veretek megjelenéséhez. Legalábbis a szomszédos Azaum/Odiavumban (Almásfüzitő) sem az 1960-as években a tábor területén végzett leletmentő, sem az 1998-ban kezdődött tervásatások során a vicus területén nem került elő ilyesmi.⁶³

A provinciális érméket valószínűleg a keleti hadjáratokban résztvevő katonák és/vagy kereskedők hozták Pannoniába. Kevésbé valószínű, de idekerülhettek a Brigetióban jelentős számban betelepült keleti népességgel is. A Brigetióban feltűnően nagy számban előkerülő görög medalionok esetében Barkóczi felvetette a katonai kitüntetésként való értelmezés lehetőségét.⁶⁴ A pénzek némelyike egyfajta „kegyérméként” is szolgálhatott (a rajtuk ábrázolt istenségek nyomán), mint azt láttuk fentebb, a szamoszi Héra-veret esetében.

A (görög) provinciális vereteket nehéz utolérni a magángyűjteményekben, mert csak kevés gyűjtőt érdekelnek a görög feliratú pénzek, részben nyelvi okok (ahogy a középkorban mondták: *graeca sunt, non leguntur*), részben a szerteágazó pénzverés miatt, nem lehet olyan összefoglaló katalógust találni, mint a birodalmi veretekhez.

Íme néhány, az FMRU III-ban nem közölt, brigetiói lelőhelyű provinciális veret:

1. Traianus 98–99-ben vert lyciai drachmája (BMCG 10 vagy 11). Ez és a 8–9. sorszám alatti érmék az eddig ismert provinciális ezüstpénzek Brigetióból.
2. Traianus 98–99-ben vert sárgaréz középbronz a cappadociai Caesareából (MNMÉt. 41.1892.1., BMCG 100)
3. A 2. pont alatti típusból még egy brigetiói darab ismert, amely az olajfinomító területén került elő.
4. Hadrianus bronz, Alexandria, Aegyptus (MNMÉt. 41.1892.2., DATTARI 1806.)
5. Marcus Aurelius középbronz, Philippopolis, Thracia (Milch-gyűjtemény)

⁵⁸ Itt a viminaciumi és daciai vereteket nem tekintem provinciálisnak. Ahol az érme származása nincs feltüntetve, ott jelenleg magángyűjteményben található darabról van szó.

⁵⁹ Nem azonosítható egyértelműen BORSOS 1911, 18. oldalon található két judeai érme egyikével sem (kat. 197. és 198.). A leírás alapján valószínűbb, hogy egy Bar-Kochba pénzről van szó. Pontosan ilyen érmét nem sikerült a katalógusokban találnom, talán hibrid veretről van szó. PROHÁSZKA 2001, 230. elfogadta Fényes meghatározását.

⁶⁰ BORSOS 1911, 4. (kat. 32.), valójában Caracalla macedoniai medalionja. Fényes említ még egy Pescennius Niger ezüstpénzt is, BORSOS 1911, 116. (no. III.)

⁶¹ FÉNYES 1848, 157.

⁶² BORHY-SZÁMADÓ 2005 és BORHY 2006

⁶³ FMRU III, 45. illetve Horváth Friderika ásatásvezető szíves közlése. A feltevést gyűjtői tapasztalatok is megerősíteni látszanak.

⁶⁴ BARKÓCZI-KERÉNYI 1958. Medalionokról még lásd BARKÓCZI 1958a és BÍRÓNÉ SEY 1961. Egy visszaemlékezés szerint Rolkó István egykori gyűjteménye is tartalmazott legalább egy, görög feliratú, Brigetio *canabaejában* talált medalliont.

6. Septimius Severus serdicaei (Thracia) bronz, egy stobii (Macedonia) provinciális bronzsal együtt került elő és jutott Mandl Károly gyűjteményébe.⁶⁵
7. Septimius Severus nagybronz, Adramyteum, Mysia (Milch-gyűjtemény)
8. Septimius Severus 194-ben vert drachmája, Caesarea, Cappadocia (BMCG 219), a polgárváros területén került elő.
9. Iulia Domna veret (MNMÉ. 41.1892.6.)
10. Caracalla és Geta nagybronz Stratonicae, Caria. Pallas-fejes ellenjeggyel. (MNMÉ. 41.1892.9., BMCG 68)
11. Macrinus kisbronz, Nicopolis ad Istrum, Moesia Inferior (Milch-gyűjtemény)
12. Elegabalus thessalonicaei (Macedonia) bronz, (Milch-gyűjtemény)⁶⁶
13. Elegabalus kisbronz Nicaea, Bithynia. (MNMÉ. 41.1892.7., v.ö. Waddington 603, de ott Severus Alexander portréval)
14. Elegabalus nagybronz, Tyrus, Phoenicia (MNMÉ. 41.1892.11.)
15. Severus Alexander kisbronz, Nicaea, Bithynia (Milch-gyűjtemény, feltehetően BMCG 102 vagy 103)
16. III. Gordianus hátoldalán két ülő istent ábrázoló bronz medalionja feltehetően Ephesusból, Ionia. (A leírás alapján valószínűleg FRANKE 554A)

Külön említést érdemelnek a zsidó pénzek, melyek közül legnagyobb számban az ún. Bar-Kochba érme került elő Brigetióban, amelyek a 132–135 között zajlott felkelés alatt készültek. Kettő van a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában: MNMÉ. 41.1892.16 (Reifenberg 200)⁶⁷ és MNMRég. 4/1940-17 (Reifenberg 204/a).⁶⁸ Négy, jelenleg közelebről meg nem határozható darabról van tudomásom magángyűjteményekben.⁶⁹ További, feltehetően ebbe a körbe tartozó pénz Brigetióból a Fényes által Jannaeus királynak tulajdonított veret a Sárközy-gyűjteményből (lásd 60. jegyzet). Kézenfekvőnek tűnik ezen érme jelenlétét a *legio I adiutrix* (vagy egy *vexillatio*-jának) a felkelés leverésében való részvételével magyarázni.⁷⁰ Végül egy Pontius Pilatus helytartósága alatt, 31-ben vert judeai érmet kell megemlíteni (Reifenberg 133), amely az MOLAJ-olajfinomító területén került elő.

A provinciális pénzek fő korszaka az egész birodalomban a Severus-kor, így nem véletlen, hogy Brigetióban is ebből az időszakból származik a provinciális érme zöme. Az ezt megelőző és követő időszakban a jelenlétük minimális, talán III. Gordianus uralkodása emelhető még ki. A pannoniai tendenciáknak megfelelően Nicaea vereteiből van a legtöbb, különösen Severus Alexander BMCG 102 és 103 típusból.⁷¹ Legalább 30 darabról tudok a *canabae* területéről, nemcsak vert, hanem öntött formában is előkerülnek. A bithyniai Nicaea a keletre menő, illetve onnan visszatérő légiók téli szállásaként is szolgáló Nicomedia közelében található. Bizonyára ez a verde biztosította a napi pénzforgalomhoz szükséges aprópénzeket. Severus Alexander parthus háborújából hazatérő katonák hozhatták haza a „zsebükben” megmaradt helyi érmeiket, akárcsak egyes perintusai medalionokat.⁷² Darabszámban a második helyen Stobi (8 db) áll. A harmadik cappadociai Caesarea (5 db), a negyedik pedig Perinthus (4 db). További 25 kibocsátó csak egy vagy két darabbal képviselteti magát. Egyes kutatók (pl. Szentgáli Károly) már jó ideje Brigetióban feltételeztek egy *limes falsa* készítő műhelyt, nem lehetetlen, hogy az említett nicaei öntött „hamisítványok” is a repertoárba tartoztak. Brigetióban egyébként öntőforma is előkerült,⁷³ de azzal készített érme tudtommal még nem,⁷⁴ ugyanakkor vannak esetleges helyi pénzverésre utaló jelek is.⁷⁵

⁶⁵ PICK 1891, 67., a serdicaei veretről leírással.

⁶⁶ GOHL 1920, 9. utal az Archaeológiai Értesítő XII. évfolyam 187.-ra. A Milch-gyűjtemény 1933-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került, görög vereteit Gohl hozza bővebb leírás nélkül. Ezek szerepelnek BIRÓNÉ SEY 1977-ben is (kat. 360., 459., 520., 541. és 626.), de az FMRU III-ban nem.

⁶⁷ Otto Voetter gyűjteményéből vásárolták, mint brigetiói eredetű anyagot 17 másik éremmel együtt, leltári szám: MNMÉ. 41.1892.1–41.1892.18. Ezúton köszönöm meg Torbágyi Melindának ezen érme azonosítására tett erőfeszítéseit, valamint a múzeum zsidó pénzeinek és lelethelyeinek ellenőrzését.

⁶⁸ FMRU III, 222. (kat. 181.)

⁶⁹ Általánosságban elmondható, hogy a magángyűjteményekben levő érme némelyikénél minden igyekezetem ellenére pontosabb meghatározás jelenleg nem adható.

⁷⁰ PANNONIA 84.

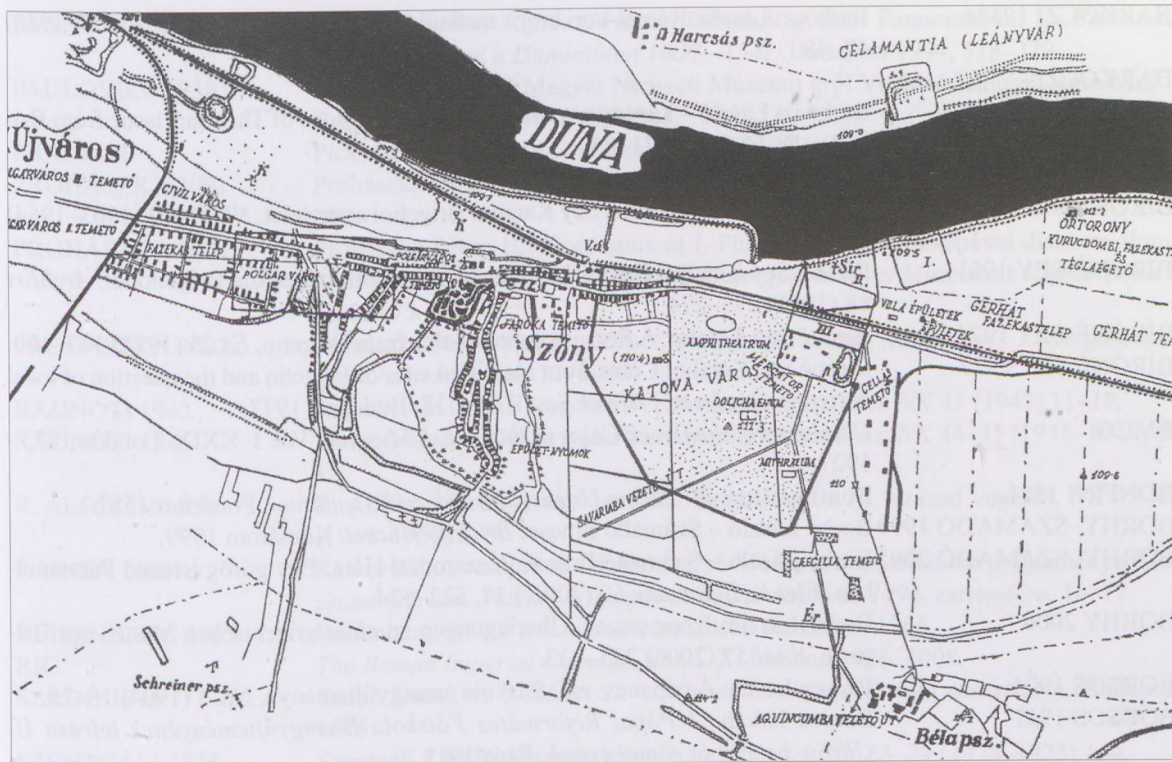
⁷¹ Vida István megfigyelése szerint ezek a pénzek még IV. század végén záródó kincsletekben is előfordulnak.

⁷² Pl. MÓCSY 1970.

⁷³ MNM 32A/1901.3

⁷⁴ Brigetiói hamisítványokról lásd SZENTGÁLI 1925, amely a Milch-gyűjtemény vonatkozó anyaga alapján íródott. A szerző saját gyűjteménye a II. világháború idején a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárából eltűnt, lásd FMRU III, 344-350.

⁷⁵ Szóbeli beszámolóik szerint egy verető került elő a legio tábor környékén.

1. kép A katona- és polgárváros topográfiája
Fig. 1 Topography of the Camp and the Civil town of Brigetio

Jelen tanulmány célja elsősorban adatok közzététele és nem azok elemzése volt. Szívesen fogadok minden észrevételt vagy új adatot, amely bővítheti a Brigetióval kapcsolatos numizmatikai ismereteinket. Ezeket előre is köszönöm, akárcsak az anyaggyűjtés során kapott sok segítséget.

Fehér Tamás
Magyar Numizmatikai Társulat
fehertam@gmail.com

Irodalom

- ALFÖLDI 1946 Alföldi András: A Dunántúl felé terjeszkedő korarómai kereskedelem új nyomai. *Magyar Múzeum* (1946) 47–59.
- ALFÖLDY–GÄZDAC 2009 Alföldy-Gäzdac Ágnes–Gäzdac, Cristian: Coins in funerary contexts. The case of Brigetio. In: Szilvia Bíró (ed.): *“Ex officina...Studia in honorem Dénes Gabler”*. Győr 2009. 161–174.
- BAKOS-LÁNYI–TORBÁGYI 1994 Bakos Miklós–Lányi Vera–Torbágyi Melinda: *Römische Münzen in der Museumssammlung*. Podunajské Múzeum Komárno Katalog IV. Rímske zbierky. Komárno 1994.
- BARANYAI 1928 Baranyay József: Régi utazások Komárom vármegyében. In: *Baranyay József nagyobb munkái*. Pozsony 2002. 123–245.
- BARKÓCZI 1951 Barkóczi László: *Brigetio*. Budapest 1951. /Dissertationes Pannonicae II. 22./
- BARKÓCZI 1958 Barkóczi László: Hadrianus-kori éremlelet Brigetióból. *NK* 56–57 (1957–1958) 17–19.

- BARKÓCZI 1958a Barkóczi László: Római-kori bronz medaillonok Szőnyből. *NK* 56–57 (1957–1958) 47–48.
- BARKÓCZI–KERÉNYI 1958 Barkóczi László – Kerényi András: Bronze medallions of Thracian issue from Brigetio. *FA* 10 (1958) 71–87.
- BARKÓCZI–BÍRÓNÉ SEY 1964 Barkóczi László – Bíróné Sey Katalin: Brigetioi aranyelet. *NK* 62–63 (1963–1964) 3–8.
- BÍRÓNÉ-SEY 1961 Bíróné Sey Katalin: Egy újabb thráciai veretű bronzmedália Brigetióból. *ArchÉrt* 88 (1961) 273–274.
- BÍRÓNÉ-SEY 1974 Bíróné Sey Katalin: A find of centenionales from Brigetio. *FA* 25 (1974) 147–160.
- BÍRÓNÉ SEY 1977 Bíróné Sey Katalin: Coins from identified sites of Brigetio and the question of local currency. *Régészeti Füzetek* Ser. II. No. 18. Budapest 1977.
- BMCG *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Vol. I–XXIX. London 1873–1927.
- BONFINI 1581 Bonfini, Antonio: *Rerum Ungaricarum decades quattuor*. Frankfurt 1581.
- BORHY–SZÁMADÓ 1999 Borhy László – Számadó Emese: *Brigetio kincsei*. Komárom 1999.
- BORHY–SZÁMADÓ 2005 Borhy László – Számadó Emese: A szamoszi Héra. Egy görög istennő Pannoniában. *Élet és Tudomány* 60 (2005.):17, 522–524.
- BORHY 2006 Borhy László: Ιερος γαμος. Überlegungen zu einer griechischen Münze aus Brigetio. *AAH* 57 (2006) 225–233.
- BORSOS 1904 Borsos István: A pápai ev. ref. főiskola éremgyűjteménye. *NK* 3 (1904) 18–20.
- BORSOS 1911 Borsos István: *A Pápai Református Főiskola Éremgyűjteményének leírása II. Görög, barbár és római érmek*. Pápa 1911.
- BÖRZSÖNYI 1903 Börzsönyi Arnold: *A győri főgymnasium régiségtárának római érem- és pénzgyűjteménye*. Győr 1903.
- CASTELIN 1970 Castelin, Karel: Keltische Kleinsilbermünzen von Brigetio. *NK* 68–69 (1969–1970) 3–12.
- DATTARI Dattari, Giovanni: *Nummi Augg. Alexandrini*. Cairo 1901–1902.
- FEHÉR 2010 Fehér Tamás: „Róma követe a jeges Danuvius partján” – 50 éve hunyt el Kállay Ödön, *Komáromi Újság V. évfolyam* 3. szám 11.
- FÉNYES 1848 Fényes Elek: *Komárom vármegye leírása*. Pest 1848.
- FMRU III Redő Ferenc (szerk.): *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn, Bd. 3. Komitat Komárom-Esztergom*. Budapest 1999.
- GESZTELYI 2001 Gesztelyi Tamás: *Gemmák és gyűrűk Brigetióból. – Gemstones and Finger Rings from Brigetio* Tata 2001. /A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei 6. – Collections of Kuny Domokos Múzeum 6./
- GOHL 1923 Gohl Ödön: A görög pénzek forgalma Magyarországon. *NK* 21–22 (1922–1923) 3–12.
- GÖMÖRI 1994 Gömöri György (szerk.): *Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737*. Budapest 1994.
- HAMPEL 1891 Hampel József: Egy bregetioi éremkincs. *ArchÉrt* 2 (1891) 350–352.
- HAMPEL 1891a Hampel József: Ein Münzenfund aus Bregetio. *NZ* (1891) 85–88.
- KÁLLAY 1944 Kállay Ödön: *Adatok Szőny történelméhez*. Komárom 1944 (1997).
- KENNER 1891 Kenner, Friedrich: Nachtrag zu dem Münzenfunde aus Bregetio. *NZ* 1891) 89–94.
- KENNER 1894 Kenner, Friedrich: Zweiter Nachtrag zu dem Münzenfunde aus Bregetio. *NZ* (1894) 1–4.
- KUBITSCHKEK 1899 Kubitschek, Wilhelm: Die Münzen Regalians und Dryantilla. *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Institutes in Wien* (1899) 211–221.
- LÁNYI 1979 Lányi Vera: Pannonia pénzforgalma az I. században. *ArchÉrt* 106 (1979) 188.
- MINAROVICHOVÁ 1990 Minarovičová, Elena: *Rimske Mince v Zbierke Slovenskeho Narodneho Muzea*. Bratislava 1990.
- MÓCSY 1970 Mócsy János: Egy ritka perinthosi medallion. *Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* (1970) 21–27.
- PANNONIA Mócsy András – Fitz Jenő (szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990.

- PANNONIA REGIA Ritoókné Szalay Ágnes: A római föliratok gyűjtői Pannoniában. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Budapest 1994, 318–329.
- PAULOVICS 1930 Paulovics István: A Magyar Nemzeti Múzeum gróf Vigyázó ásatásai. Rómaikor I. Brigetio. *ArchÉrt* (1930) 198–201.
- PICK 1891 Pick, Behrendt: Inedita der Sammlung Mandl in Budapest. *NZ* (1891) 29–79.
- PROHÁSZKA 2001 Prohászka Péter: Könyvismertetések (FMRU III) *CommArchHung* (2001) 227–230.
- PROHÁSZKA 2002 Prohászka Péter: III. Gordianus és I. Philippus Arabs arcképével díszített ólom-bulla Brigetio-Szőnyből. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 9 (2002) 73–84.
- PROHÁSZKA 2002a Prohászka Péter: Sárközy József, a műgyűjtő. *Limes (Komárom- Esztergom Megyei Önkormányzat)* 52 (2002) 105–116.
- RADNÓTI 1942 Radnóti Aladár: Az öregcsémi centenionalis pénzlelet. *NK* 41 (1942) 11–18.
- RADNÓTI 1946 Radnóti Aladár: Néhány adat a consecrátiós érmekhez. *NK* 44–45 (1945–1946) 6–12.
- R. ALFÖLDI 1950 R. Alföldi Mária: Aranykincslelet Brigetióból a III. század végéről. *NK* 48–49 (1949–1950) 5–9.
- RAINER 1994 Rainer Pál: A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum numizmatikai gyűjteménye, *Múzeumi diárium. Veszprém megyei múzeumi napló az 1994. esztendőre*. 14–17.
- REIFENBERG 1965 Reifenberg, Adolf: *Ancient Jewish Coins*. Jerusalem 1965.
- RIC *The Roman Imperial Coinage*. Vol. I–X. London 1926–2008.
- SZABÓ 1875 Szabó János: *Az ó-szőnyi 2/3-os uradalom közgazdasági statisticája*. Budapest 1875.
- SENTGÁLI 1925 Szentgáli Károly: Brigetio római hamis pénzei. *NK* 23–24 (1924–1925) 1–4.
- VIDA 2006 Vida István: Koracsászárkori pénzverés Pannoniában. In: Bíró Szilvia (szerk.): *Fiatalkorai Római Koros Kutatók Konferenciakötete I*. Győr 2007, 147–155.
- WADDINGTON Waddington, William H.: *Recueil général des monnaies grecques d'Asie mineure*. Paris 1910.
- WINTER 1996 Winter, Heinz: Fünf römische Bleibullen aus Brigetio. *MÖNG* 36 (1996): 6, 101–105.

NEW NUMISMATIC DATA ON BRIGETIO

Summary

The aim of this article is to present new numismatic data on the Roman city of Brigetio (today Komárom-Szöny in the North-Western part of Hungary) and also to summarize some previously published information (with corrections where necessary).

Roman coins found in Brigetio (amongst them some *aureii*) were first mentioned by an English traveller, Edward Brown in 1669. In the following centuries Brigetio became one of the richest sources of international trade in antiquities, which lead to the relative abundance of coins found in Brigetio.

Cemeteries

The writings of Ödön Kállay, former notary of Szöny, list several coins coming from the cemeteries of Civil Town II, III and Járóka (see the map for the location). These should be added to the previously published coin finds, when the occurrence of coins in the graves is studied. In this report I also give information on coins found in the Caecilia cemetery which are mentioned in Kállay's notes and the ones discovered during the cemetery excavations done by the Klapka György Museum since 1992.

Scattered coins

As noted before, the numismatic collection of the Presbyterian (Calvinist) College of Pápa contains several coins from Brigetio. Otto Voetter, a famous numismatist, who lived for at least 15 years close to Brigetio during his military service, had a coin collection which may have contained several pieces from Brigetio as well.

Coin hoards

The most important change related to the coin hoards is that the coins listed in FMRU III under 'Sammlung von Kállay' are deriving from two separate coin hoards found in 1925 and 1930 (buried ca. A.D. 167 and 253) in Brigetio. There were two further, unpublished coin hoards which ended up in private collections. The first one consisted of approximately 670 pieces, of which one third is *denarii* and two thirds are *antoniniani*. It was probably buried under the reign of Philippus Arabs. The second hoard is about 70 folles minted under Maxentius Augustus in Aquileia.

Provincial coins

There is a significant presence of the Greek provincial coins in Brigetio, among which we can find medallions as well. The coins most frequently came from Nicaea (there are also cast pieces among them which might have been produced in a local *limes falsa* workshop), but also Stobi, Caesarea in Cappadocia and Perinthus are represented in large quantities. There are another 25 issuing cities, however, only one or two coins have been found in each of them. I have listed some coins which were not published in FMRU III. It must be mentioned that some Jewish coins were found in Brigetio as well: 7 pieces were minted under the Bar-Kochba revolt, the remaining one belonged to Pontius Pilate.

III. Béla kufikus jellegű rézpénzeinek osztályozása

Classification of the Cufic-like Copper Coins of Béla III

A magyar középkori numizmatika igazi erőssége mindig az éremkorpuszokban rejlett, amelyek 1801-től, Schönvisner István alapművétől kezdve, felújított, kiegészített formában menetrend szerint mindig megjelentek. Rupp Jakab munkája (1841, 1846), Weszerle József *Képtáblái* (1873), majd a nagy mű, Réthy László *Corpusa* (1899, 1907), illetve annak Zimmermann Lajos által összeállított *Pótléka* (1907) után Unger Emil *Magyar Éremhatározója* (1958–) és ennek későbbi, bővített kiadásai (1997), Pohl Artúr verdejegy-katalógusai (1974, 1982), s mindezek betetőzéseként Huszár Lajos napjainkban is széles körben használt, bár egyre nehezebben és egyre drágábban beszerezhető *Münzkatalogja* (1979) koruk tudásának megfelelően, magas színvonalon elégtették ki az igényeket,¹ és tettek eleget az ilyen jellegű munkákkal szemben támasztott elsődleges és egyben legfontosabb követelménynek: segítségükkel biztonsággal meg lehetett határozni a középkori magyar pénzeket.

A pénz azonban sorozatgyártás terméke, néhány különleges kivételtől eltekintve nem egyedi műtárgy, s ebből következően még egyazon típuson belül is rengeteg a változatok száma. Különösen igaz ez a középkori veretekre, amelyek változatosságát a korabeli, precízként közel sem jellemezhető technika tovább növelte. A gipszmodell, az apató és a vezérszerszám használata nélkül, közvetlenül a verőőbe véssett, illetve poncolt éremképek korában, amikor a ponttűk és a verőszerszámok elhasználódása lényegesen gyorsabb volt a maiaknál, amikor az elő- és hátlapi verőöveket tetszés szerint párosították (amelyek ráadásul nem is azonos ütemben koptak), amikor a szigorú minőségbiztosítás hiányában nagy számban készültek hibás, olykor retrográd köriratú és tükrözött éremképű verőövek, még az egyazon típusban kivert pénzek egyes sorozatai is számos részletben különböztek egymástól. Ezt a hihetetlen változatosságot meglehetősen nehéz visszaadni a típuskatalógusok segítségével, és ez az oka annak, hogy az 1801-től napjainkig megjelent korpuszok különböző módon kísérelték megközelíteni ezt a kérdést. Míg Rupp és Weszerle munkái az általuk látott összes darab leírásával, illetve képi ábrázolásával megkísérelték visszaadni ezt a sokszínűséget, Réthytől kezdve a típuskatalógusok összeállítása felé mozdult el a kutatás iránya, ami magától értetődik: míg a korai munkák minél nagyobb mintavétellel, járható utakon igyekeztek rendet teremteni a „káoszban”, addig Réthy, Unger és Huszár már az elődök alapku-ratlan utakon igyekeztek rendet teremteni a „káoszban”, addig Réthy, Unger és Huszár már az elődök alapku-ratlatáira támaszkodva kísérelhetette meg egy-egy letisztult, könnyen kezelhető típuskatalógus összeállítását. Ennek viszont meg kellett fizetni az árát: az egyszerűsítéssel, a néha egymástól jelentősen különböző típusok összevonásával számos alapvető információ elveszett, éppen a változatosságban rejlő sokszínűség. Ez eredményezi aztán az írott és elektronikus árverési tételekben oly sokszor és oly fölöslegesen használt „publikátlan változat” megjegyzést, amelynek persze – magától értetődően – komoly árfelhajtó hatása is van. Mindeközben az adott változat tucatnyi példányban ismert, esetleg már száz éve közölték, csupán a modern katalógusokban már áldozatul esett az egységesítési törekvéseknek. Ezért van az, hogy ha egy antik numizmatikával foglalkozó precíz kutató véletlenül középkori magyar veretet kap kézhez meghatározásra, tanácstalanul áll egyik kezében a pénzzel, másikkal az „Éremhatározóval”, és képtelen megfejtani, hogy ez az egyébként közönséges érme miért nem szerepel a katalógusban. Természetesen azért, mivel a típuskatalógusok sokszor egy idealizált képet jelenítenek meg, még akkor is, ha fényképet közölnek az adott darabról, hiszen volt már arra példa, hogy egy egyébként sok példányból ismert típusból éppen egy a többségtől eltérő, ritka változat került bemutatásra. Félreértés ne essék, elengedhetetlen szükség van a típuskatalógusokra, viszont ezek mellett léte-znie kellene a gyűjteményi katalógusoknak is, amelyek minden szóba jöhető változatot leközölnek az adott gyűjteményből, lehetőséget teremtve így arra, hogy az érdeklődő a rengeteg változat között megtalálja azt a variánst, amely őt érdekli. Sajnos a magyar pénzek vonatkozásában fehér hollónak számít a British Museum Catalogue, a Sylloge Nummorum Graecorum vagy a Sylloge of the British Isles mintájára készült gyűjteményi katalógus, a csupán az utóbbi években jelent meg két olyan munka, amelyet követendő példaként lehetne állítani: a Magyar

¹ SCHÖNVISNER 1801; RUPP 1841, 1846; WESZERLE 1873; RÉTHY 1899, 1907; ZIMMERMANN 1907; UNGER 1958–; POHL 1974, 1982; HUSZÁR 1979.

Nemzeti Bank középkori aranyforintjainak katalógusa,² illetve a bécsi Kunsthistorisches Museum középkori magyar pénzeit és emlékérmeket bemutató kötet.³

A gyűjteményi- és a típuskatalógusok mellett magunk egy harmadik utat választottunk a kora középkori magyar pénzek típusai és azok változatainak bemutatására, amely egy kicsit talán a két előbbi forma hibridjének tekinthető, amiben megpróbáljuk összeolvasztani azok előnyös tulajdonságait. Célunk, hogy minél nagyobb anyagfelhasználással, minden apró változat bemutatásával, ugyanakkor rendezetten állítsuk össze a kora középkori magyar pénzek típuskatalógusát.

Egy típuskatalógus elengedhetetlen kelléke a ritkasági fokok jelölése. Ezt mindenki más formában oldotta meg, a hivatalos katalógusok mellett terjednek ilyenek kéziratban is.⁴ Magunk egy alternatív módot választottunk: nem írunk ritkasági fokot, viszont megadjuk minden típusnál és változatnál azt a darabszámot, amennyit feldolgoztunk különféle köz- és magángyűjteményekből. Ez a szám sokkal biztosabban meghatározza a ritkasági fokot, és így közvetve az árat is, és akkor is maradandó értéket képvisel, ha holnap egy korábban ritkán előforduló típusokat tartalmazó lelet kerül elő és szóródik szét a piacon, amint arra már több ízben is sor került.⁵

Jelen rövid tanulmány apropóját az adta, hogy az évekkel ezelőtt megkezdett, de néha szüneteltetett sziglakutató munkálataink a végéhez érkeztek, a kéziratot hamarosan lezárjuk, és a kötet talán egyszer meg is jelenik. A mintegy kétszáz típus több mint ötezer változatát bemutató kéziratot előre kidolgozott, egységes szempontrendszer alapján készítettük, de az anyag sokszínűségéből következőleg gyakorta rákényszerültünk a metodológia felülvizsgálatára és időnkénti módosítására. A szempontrendszer megváltoztatása miatt pedig az eddig már publikált típusok közlésében is eltérések találhatók.⁶

A katalógus felépítésének bemutatására egy olyan, mindenki által jól ismert, gyakori és viszonylag egyszerű éremtípust választottunk, amely a modern típuskatalógusokban (*Münzkatalog, Magyar Éremhatározó*) egy hivatkozási szám (MÉ115, H73) alatt található, miközben kétszáznál is több, jól megfogható, elkülöníthető és leírható változatra bontható szét.

A középkori magyar pénzverés talán legtöbbet vitatott veretcsoportját alkotják azok a III. Béla (1172–1196) uralkodása alatt kibocsátott rézpénzek, amelyeknek két fő típusa az ún. „bizánci” és a „kufikus” vagy „arab” név alatt ismert a szakirodalomban és a gyűjtők körében. A rézpénzek kutatástörténetének és számos történet-numizmatikai kérdésének felsorolása alól felment Ujszászi Róbertnek nemrégiben megjelent, erről a tárgyról írt kiváló monográfiája, amely a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete gondozásában jelent meg,⁷ így az alábbiakban csupán a lényegre koncentrálni megkíséreljük a „kufikus” típus vereteinek osztályozását.

A kufikus pénzeket éremképük, köriratuk és sziglarendszerük alapján három fő típusba (*kat. 1–3.*) lehet sorolni. Sajnálatos módon, pusztán szöveges leírás alapján nem, vagy csak nehezen megállapíthatók azok a különbségek, amelyek ránézésre még a gyakorlatlan szem számára is szembetűnőek. Mindhárom típus előlapján két gyöngyör között pontokból, körökből és vonalakkal álló, a kufikus arab írásmódot utánzó, ugyanakkor értelmezhetetlen szövegimitáció, egyszóval körirat látható. A belső gyöngyörben négy sorban szintén arab írást utánzó szövegimitáció található. A hátlap leírása ezzel megegyező, annyi eltéréssel, hogy az éremkép kisebb, a kora Árpád-kori pénzekre jellemzően nem tölti ki a teljes felületet, a külső gyöngyör nem fut ki a lapka pereméig. A három típus „körirata” külön-külön meglepően egységes, néhány apró eltéréssel nagyjából hasonló jellegű jegyek követik egymást.

Az 1. típus (*1. kép 1*) esetében a két gyöngyör között elhelyezkedő „köriratban” az ismert példányok túlnyomó többségén nagyjából 10 óránál látható egy „2”-eshez hasonló, kampószerű jegy, ami előtt, hozzávetőleg a 9–10 óra közötti körcíkkben, egy üres mező található, itt vannak elhelyezve a különféle változó mellékjegyek, vagyis a sziglak. Ez az üres mező, bár általában az említett helyen van, időnként elcsúszhat, akár 20–30 fokot is bármely irányba (*1. kép 4–5*), de találkoztunk már olyan példánnyal is, amelyen ez a körcíkk a

² GYÖNGYÖSSY 2005.

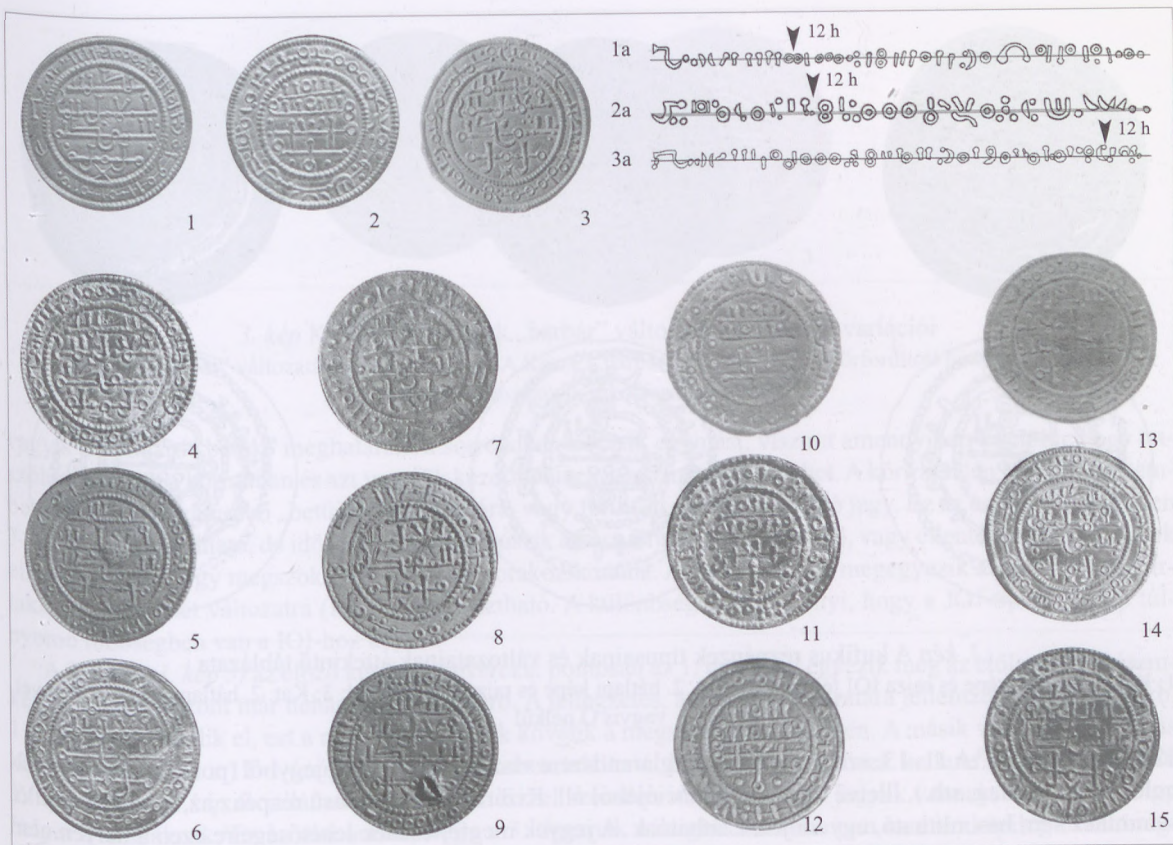
³ GYÖNGYÖSSY–WINTER 2007.

⁴ Pl. „A C.H.N. (sic!) I. Árpádházi királyok pénzeinek Korona értékben feltüntetett hivatalos becslési árai, amelyeket: dr.Réthy László a M.N.M. Éremtárának vezetője, továbbá Fejér József, Nuber Károly, Szentgáli Károly, dr.Sziklay Jenő és dr.Zimmermann Lajos a Magyar Numizmatikai Társulat tagjaiból választott bizottsága megállapított 1910 évben.” Igazi csemegét jelent a listán a legdrágábbra, ke-reken 2000 koronára értékelt CNH I.102. típus, ami így nem csak hogy elviszi a vastagon aranyozott pálmát, de egyben igen megbízhatóan megadja a lista használati értékét is. A szóban forgó darab ugyebár éppen az ekkor (ti. 1910-ben) még Bécsben, a Kunsthistorisches Museum Münzkabinettjében őrzött kufikus típusú aranypénz, amiről csak 1933-ban derült ki, hogy csupán aranyozott réz... Vö. UJSZASZI 2010, 30.

⁵ Jó példa erre az 1980-as évek végén előkerült, több ezer darabos Kálmán-kori denárlelet és az „elefántos” brakteáták esete, vagy a korábban nagy ritkaságnak számító Mária aranyforintok dömpingje az utóbbi évtizedben.

⁶ KISS-TÓTH 2004, 2004a, 2005, 2005a; FEKETE–KISS–TÓTH 2005.

⁷ UJSZASZI 2010.

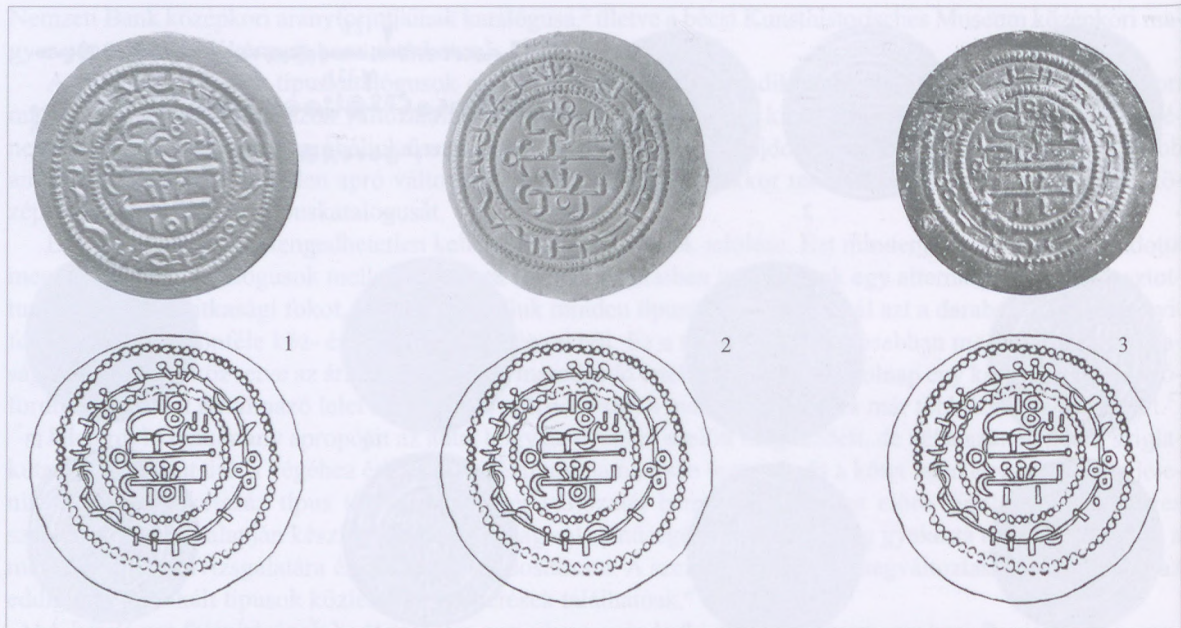
1. kép A kufikus rézpénzek típusainak és változatainak áttekintő táblázata

1: Kat. 1. (CNH.I.101/H73/MÉ) előlap; 2: Kat. 2. (CNH.I.103/H73a/MÉ) előlap; 3: Kat. 3. (CNH.I.102A/CP16/H73a/MÉ), 4–5: A Kat. 1. elfordult köriratú változatai; 6: Kat. 1a. típus; 7: A Kat. 1. tökörfordított, „barbár” változata; 8–9: A Kat. 1. „barbár” változatai; 10–12: A Kat. 2. „barbár” változatai; 13: A Kat. 3. elfordult köriratú változata; 14: A Kat. 3. változata; 15: A Kat. 3. „barbár” változata

megszokottól meglehetősen távol, kb. 2 óránál helyezkedik el (1. kép 6). A belső gyöngykörben látható éremkép egy négy vízszintes vonalra komponált jelsorból áll, ahol az egyes betűk megszokott sorrendben követik egymást. Az éremkép jellegzetes elemei az első sorban lévő fordított „N” alakú jel, a harmadik sorban egy kampó, a legalján pedig két, J-betűre hasonlító jel között egy kereszt. Ugyanez elmondható a „köriratról”, ahol apróbb eltérésekkel gyakorlatilag mindig ugyanazok a jellegzetes jelek követik egymást. (1. kép 1a). A hátlap tekintetében további két altípust lehet elkülöníteni: az egyiknél a belső gyöngykörben látható „körirat” alsó sora alatt néha IOI, máskor JOJ betűk látszanak (2. kép).⁸ Katalógusunkban feltüntetjük a különféle variációknál, hogy mely típushoz tartoznak.

Az 1. típus abból a szempontból is különlegesnek számít, hogy sziglarendszere egyedülálló a magyar pénzek sorában. A magyar pénzekben először I. András (1046–1060) második típusú denárveretén (CNH.I.12–14; H9) láthatóak sziglak, majd ezeknek a mellékjegyeknek az alkalmazása egészen a 12–13. század fordulójáig, pontosabban Imre király pénzeivel bezárólag kimutatható. II. András (1205–1235) korai pénzeinek egy részén még elkorcsosult formában jelen vannak, de hamarosan teljesen megszűnik használatuk. A magyar vereteknek van ugyan még egy ennél is későbbi csoportja, amelyen ismét feltűnik a sziglarendszer, és ezek azok a IV. Béla (1235–1270) által kibocsátott egyoldalas lemezpénzek, vagyis brakteáták, amelyek a leletösszefüggések tekintetében a kutatás mai állása szerint a király uralkodásának első felében készülhettek, valószínűleg 1235–

⁸ Kevésbé közismert Dinnyés Istvánnak az abonyi rézpénzleletről írott, példáértékű feldolgozása. Ő volt az, aki elsőként vette észre, hogy nem csak a CNH.I.101. típuson, hanem a CNH.I.103., illetve a CP16. (CNH.I.102A) fajokon is találhatóak sziglak, csak teljesen más rendszert alkotnak. Szintén ő figyelte fel elsőként a hátlapi IOI/JOJ jelsorok változásaira is, sőt a leletben lévő CNH.I.101. pénzek között az előlapi körirat tekintetében is három változatot (a–c) különített el. DINNYÉS 1985. Megfigyelései minden esetben helytállóak, azonban az az apró változat, amelyet egy lelet közlésénél vagy egy gyűjteményi katalógus esetében mindenképpen fel kell tüntetni, egy típuskatalógusba nem kell feltétlenül bekerülnie. Magunk – gondos mérlegelés után – azért nem tüntettünk néha fel olyan, főként a vésőki tévedés rovására felróható változatokat a katalógusunkba, mivel ezek némelyike miatt érthetlenné válna a rendszer.

2. kép A kufikus rézpénzek típusainak és változatainak áttekintő táblázata

1: Kat. 1. hátlapi képe és rajza IOI jeggyel; 2: Kat. 2. hátlapi képe és rajza JOJ jeggyel; 3: Kat. 2. hátlapi képe I-I jeggyel, vagyis O nélkül

1241/1242 között.⁹ A 11–13. századi pénzek sziglarendszere viszont néhány alapjegyből (pont, kör, karika, félhold, vonal, csillag, stb.), illetve ezek kombinációjából áll. Kizárólag az 1. típusú rézpénz az, amelyen önálló, semmihez sem hasonlítható, egyedi jelek láthatóak. A jegyek megfejtésének lehetőségeire ezen a helyen nem szeretnénk kitérni, a megfejtést egy későbbi tanulmány számára szeretnénk fenntartani. Korábban többször is közölték már a rézpénzek szigláinak rajzos listáját, ezeknek legteljesebb gyűjtése Huszár Lajos *Műnzkatalog*-jában található, 138 változattal. Felmerült az ötlete, hogy katalógusunkban az egyes változatoknál hivatkozunk ezekre a listákra, de elvetettük az ötletet. Jeszenszky és Huszár a jegyeket nem a pénzen elfoglalt pontos pozíciójában közölte, így nem egyértelmű a jegy pontos képe. Kivételt csupán az abonyi lelet szigláji jelentenek, mivel Dinnyés István cikkében a darabok fotóját is közölte, így a jegyek visszaazonosíthatók.¹⁰

A 2. típushoz (1. kép 2) tartozó pénzek teljesen más sziglarendszerrel bírnak. Az előző típustól eltérő jegyekből álló „körirat” megszakítás nélkül fut körbe (1. kép 2a), a mellékjegyek tetszőleges módon a köriratban vagy a belső gyöngykör által határolt mezőben helyezkednek el. Ezek a sziglak teljesen más jellegűek, mint az 1. típuson lévők: ebben az esetben egyszerűbb, pontokból (1–3 darab), körökből (1 darab), illetve félholdból (1 darab) álló jegyeket használtak, amelyek leginkább III. Béla másik, ún. bizánci típusú rézpénzein lévőkkel mutatnak rokonságot. Eddig, a szigla nélküli példányt is beleszámítva, összesen 50 sziglavariációt sikerült elkülöníteni. Ennél a típusnál is megfigyelhető, hogy a körirat és a belső éremkép egymáshoz viszonyítva önálló „életet él”,

⁹ A korábban vitatott keltezésű, illetve inkább III. Béla uralkodásához sorolt brakteáták (valamint a CNH. I. 263/H69 denár) időrendje az utóbbi években revízió esett át. Főként a tatárjárás kori éremleletek elemzéséből levonható tanulságok szerint ezeket a pénzeket az 1241–1242-es mongol pusztítást megelőzően bocsáthatták ki. Vö: TÓTH 2007. Az, hogy ezeken a pénzekon a sziglarendszer feléledésének lehetünk tanúi, különösen élesen exponálja ezt a jelenséget. Korábban úgy gondolták, hogy éppen a sziglarendszer megléte sorolja a brakteátákat a 12. századba, III. Béla korába. Ma inkább úgy véljük, bár ez még csak egy nem kellőképpen alátámasztott, és ezért máig nem publikált megérzés, hogy a megoldást valahol a pénzverdék rendszerének átalakítása körül kell keresnünk. II. András (1205–1235) uralkodása idején a magyar pénzverés olyan mélységű átalakításon esett át, ami révén éles cezúra húzható a 11–12., illetve a 13. századi magyar pénzügypolitika közé. Bár ennek az átalakításnak egyes elemei külön-külön jól ismertek a magyar numizmatikai szakirodalomban, ha együttesen vizsgáljuk őket, egy olyan magas szintű pénzügyi reform tárul a szemünk elé, amelyhez hasonló volumenű a középkori magyar pénztörténetben csupán három – I. (Szent) István, I. (Anjou) Károly, I. (Hunyadi) Mátyás – ismerünk. Elég, ha csak a pénzverdék decentralizációjára, a kamarabérleti-rendszer bevezetésére, a poncolási technika használatának megszűnésére, a veretek pénzlábiának átalakítására, az éremképek megváltozására és a sziglarendszer megszűnésére gondolunk. Amennyiben ezeket az elemeket egy közös koncepció részeként vizsgáljuk, rögtön kitűnik, hogy az egyes elemek egymással szorosan összefüggenek. Az okok, a következmények és az ok-okozati kapcsolatok még nem tisztázottak, viszont, ha az írott forrásokban tisztán kitapintható, akár a kül- és belpolitikai irányultságban, akár a személyes habitusban egyaránt megfigyelhető apa–fiú ellentét nyilván a pénzügyekben is éreztette hatását. A kérdés tehát – nagyon sarkítva – a következő: amennyiben II. András pénzreformjai nem tették szükségessé tovább a sziglarendszer használatát, harminc évvel később, a brakteáták verésekor miért kellett újra elővenni ezt, majd a tatárjárás után ismét negligálni. Véleményünk szerint valahol itt rejlik a sziglarendszer használata okainak megfejtése.

¹⁰ JESZENSZKY 1935–1936, 45; HUSZÁR 1964, 147–148, 69–70. ábra; HUSZÁR 1979, 41–42, 2–3. ábra; DINNYÉS 1985, VII. tábla.

3. kép Kufikus rézpénzek „barbár” változatainak hátlapi variációi

1: A Kat. 1. „barbár” változatának hátlapja; 2-3: A Kat. 1. „barbár” változatának tükörfordított hátlapja; 4: A Kat. 3. „barbár” változatának tükörfordított hátlapja

vagyis a standard „betűk” meghatározott sorrendben követik egymást, viszont amennyiben kijelölünk egy tet-
szőleges jegyet a köriratban és azt vesszük kezdőbetűnek, az szinte bárhol lehet. A körirat talán legjobban szem-
betűnő, legjellegzetesebb „betűje” egy kampóra, vagy fordított „2”-re hasonlító jegy. Ez az esetek többségében
7-8 óra tájban található, de időnként onnan elcsúszik az óra járásával megegyező, vagy ellentétes irányba, ennek
ellenére a többi jegy megszokott sorrendben sorakozik utána. A típus hátlapja megegyezik az 1. típusban leír-
takkal, szintén két változatra (IOI és JOJ) osztható. A különbség csupán annyi, hogy a JOJ-típusú hátlap túl-
nyomó többségben van a IOI-hoz képest.

A 3. típus (1. kép 3) az előző két típus keveréke: pontosan az 1. típusával egyezik meg az előlapi belső érem-
kép, a körirat viszont már néhány ponton eltérő. A jellegzetes, az 1. típus köriratára jellemző kampós jegy kb.
1 óránál helyezkedik el, ezt a már ismert jegyek követik a megszokott sorrendben. A másik változás az 1. típus
köriratához képest a 12-1 óra közötti szegmensben található. Itt egy üres mezőnek kellene lennie, akár a kat.
1. típusnak az 1. kép 6-on látható variánsnak. Ezzel szemben itt más körirati jegyek vannak, nem hagyva így
helyet a szigláknak. Ez az oka annak, hogy a 3. típusnak a sziglarendszere nem az éremképileg ezzel meg-
egyező 1. típusal, hanem a 2. típuséra hasonlít. Sajnos ebből a típusból kevés példánnyal rendelkezünk, ezért
a szigla nélkülivel együtt összesen 11 változatot (1-3 pont, 1 kör) sikerült elkülöníteni. A jegyek minden eset-
ben a belső gyöngykör által határolt területen találhatóak, vagyis ott, ahol az 1. típus esetében nem található sem-
miféle változó mellékjegy. A körirati mezőnek a belső éremképhez viszonyított helyzete változhat az első két
típusnál elmondottak szerint. Szinte minden példány hátlapján IOI betűsor látható.

Ki kell hangsúlyozni, hogy bár az előlapok eltérnek egymástól, mindhárom típus hátlapi éremképe gyakor-
latilag azonos. Az IOI és a JOJ változó jelsor, ha nem is fajtaspecifikus, előfordulási aránya a típusokon mégis
jellemző képet mutat. Míg az 1. típus főként IOI jelsorral fordul elő, a 2. és 3. típusokon túlnyomórészt a JOJ
jegyekkel találkozunk.

A három fő típusnak, a sziglarendszer sokszínűsége mellett, még számos változata ismert, amelyek a tech-
nikai előállítás sajátágaiból adódnak. Minden típusnak van tükörverete, amikor a vésnök helytelenül készí-
tette el a verőtövet. Adódnak olyan változatok, amelyeknél hiányzik az éremképből vagy a köriratból egy-egy
jegy, ez szintén a vésnöki tévedés rovására írható. Ezen túl minden típusnak megvan a maga zavaros, barbari-
zált változata, nagyon sok példányban. A barbárok közé azokat a példányokat soroljuk, amelyeknek az érem-
képe stílusában jelentősen elüt a megszokottól. Készítésük okát és célját nem ismerjük, de nem tarthatjuk
feltétlenül hamisítványoknak őket, inkább a nagy mennyiségű kibocsátással járó tömegtermelés óhatatlan se-
lejtjei lehetnek. Bár ezek a vésnöki munka tévedéseinek következtében létrejött változatok nem a következtete-
sen végiggondolt tervezés eredményei, két okból is kihagyhatatlanok egy típuskatalógusból. Egyrészt a gyűjtői
társadalom igényli a technikai hibás veretek katalogizálását, másrészt ezekből a „hibákból” sokszor több kö-
vetkeztetést lehet levonni készítésük módjára nézve, mint egy formailag tökéletes példányból.

Az egyéb változatokat, úgy mint a különböző mértékben körülnyírt darabok és a lapos, illetve tál alakú ve-
retek arányának beillesztése a katalógusba, nem indokolt, hiszen ezek a technikai sajátosságok utólag is na-
gyon könnyen előállíthatóak, és ugyanez az eset áll fenn az ezüstözött vagy aranyozott példányoknál is.

Irodalom

- DINNYÉS 1985 Dinnyés István: XII. századi éremlelet Abonyból. *Studia Comitatus* 17 (1985) 409–430.
- FEKETE–KISS–TÓTH 2005 Fekete András – Kiss József Géza – Tóth Csaba: Az új „Corpus” előkészületeinek munkálatai. *Éremtani Lapok* 91 (2005. június) 3–9.
- GYÖNGYÖSSY Gyöngyössy Márton: *Középkori magyar aranyforintok*. Kincsek a Magyar Nemzeti Bank Látogatóközpontjából. Budapest, 2005.
- GYÖNGYÖSSY–WINTER 2007 Gyöngyössy Márton – Winter, Heinz: *Münzen und Medaillen des ungarischen Mittelalters 1000–1526*. Wien 2007.
- HUSZÁR 1979 Huszár, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest–München 1979.
- JESZENSZKY 1935–1936 Jeszenszky Géza: Az első magyar rézpénzek. *NK* 34–35 (1965–1936) 35–47.
- KISS–TÓTH 2004 Kiss József Géza – Tóth Csaba: Az Árpád-kori magyar pénzek szigla-rendszerének kutatása. Előzetes jelentés. *Az Érem* 2004/2. 8–9.
- KISS–TÓTH 2004a Kiss József Géza – Tóth Csaba: I. András denárának sziglaváltozatai. *Éremtani Lapok* 88 (2004 december) 3–8.
- KISS–TÓTH 2005 Kiss József Géza – Tóth Csaba: Az Árpád-kori magyar pénzek szigla-rendszerének kutatása. II. rész. *Az Érem* 2005/1. 3–6.
- KISS–TÓTH 2005a Kiss József Géza – Tóth Csaba: A H91 (CNH.I.75.) és a H92 (CNH.I.76–77.) „anonim” denárok sziglaváltozatai. *Éremtani Lapok* 89 (2005. február) 3–8.
- POHL 1974 Pohl, Artúr: *Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1541)*. Graz 1974.
- POHL 1982 Pohl, Artúr: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*. Graz–Budapest 1982.
- RÉTHY 1899 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I. Árpád-házi királyok kora*. Budapest 1899.
- RÉTHY 1907 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár II. Vegesházi királyok kora*. Budapest 1907.
- RUPP 1841 Rupp Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti és pénztudományi kútfők után magyarázva. I. Árpádi korszak*. Pest 1841. (=Jacobus Rupp: *Numi Hungariae hactenus cognitī, quos delineatos, ac e monumentis historico-numariis exhibit. I. Periodus Arpadiana*. Pestini 1841.)
- RUPP 1846 Rupp Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti és pénztudományi kútfők után magyarázva. II. A Vegyes házakból királyok korszaka*. Pest 1846. (=Jacobus Rupp: *Numi Hungariae hactenus cognitī, quos delineatos, ac e monumentis historico-numariis exhibit. II. Periodus mixta*. Pestini 1846.)
- SCHÖNVISNER 1801 Schönvisner István: *Notitia Hungarica erei numariae ab origine ad praesens tempus*. Buda 1801.
- TÓTH 2007 A tatárjárás korának pénzekkel keltezett kincsleletei. In: Ritoók Ágnes – Garam Éva (szerk.): *A tatárjárás*. Kiállítási katalógus. Budapest 2007. 79–90.
- UJSZASZI 2010 Ujszaszi Róbert: *A XII. századi magyar rézpénzek*. Budapest 2010.
- UNGER Unger Emil: *Magyar éremhatározó. I–II. Középkor; I–V. Újkor*. Budapest 1958–1959. Egy kötetben: Budapest 1960. További kiadásai: Budapest 1974, 1997.
- WESZERLE 1873 Weszerle József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest 1873.
- ZIMMERMANN Zimmermann Lajos: *Pótlék a Corpus Nummorum Hungariae I. füzetéhez*. Budapest 1907.

A katalógusban használt rövidítések:

A	Abonyi lelet (ld. DINNYÉS 1985.)
CNH.I.	ld. RÉTHY 1899.
CP	ld. ZIMMERMANN 1907.
H	ld. HUSZÁR 1979.
M	Magángyűjtemény
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár
U	ld. UNGER 1958–

1.

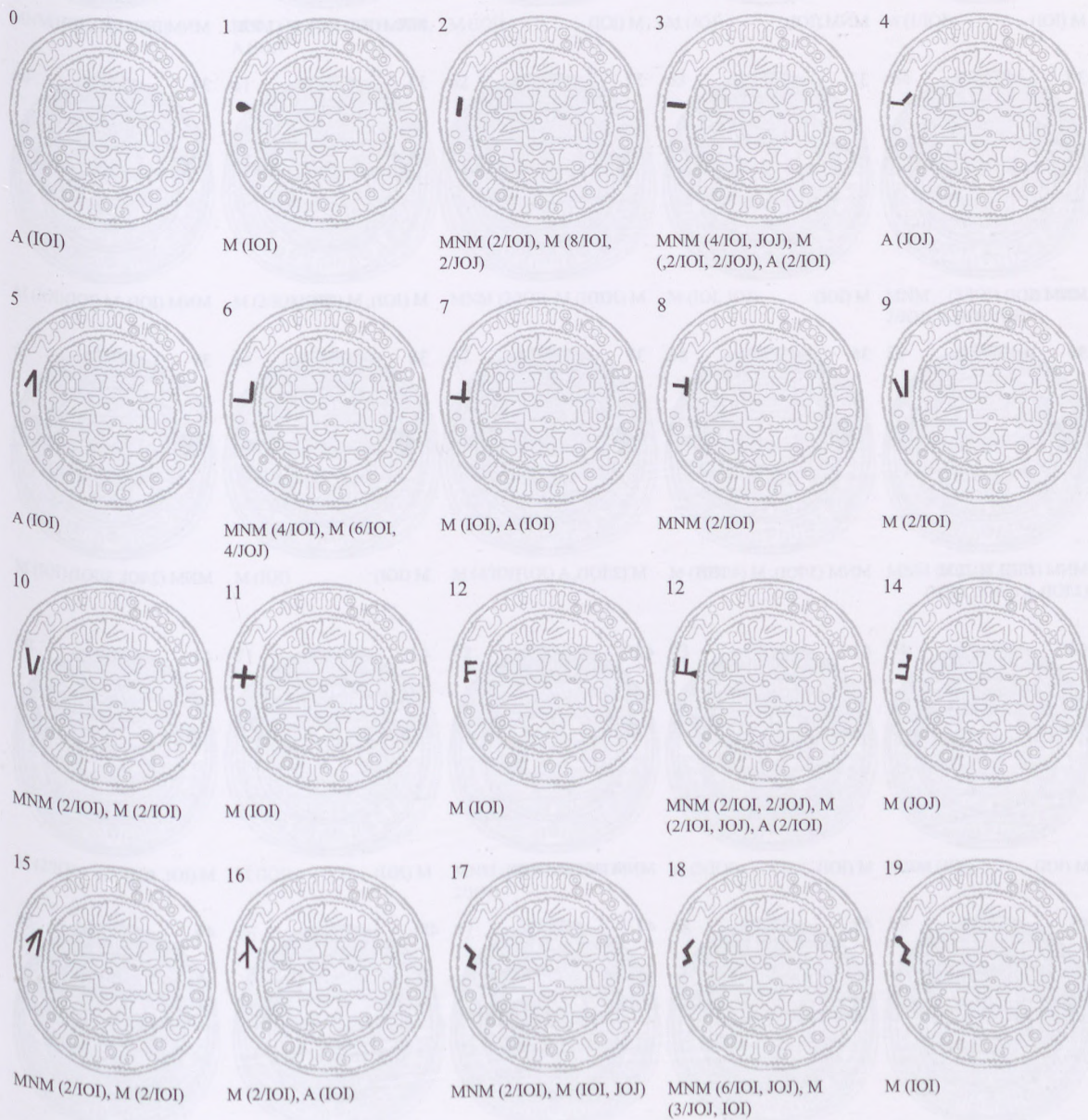
H73; CNH.I.101; U. 115.
Feldolgozott anyag:
MNM (211), M (265), A (51)
Szigla nélkül: 1
Sziglával ellátott: 526
Sziglavariációk száma: 166
IOI (418)
JOJ (109)

Átmérő: 23 mm
Átlagsúly: 1,65 g

Av: Két gyöngykör között köriratszerűen értelmetlen kufikus arab felirat-imitáció, belső gyöngykörben hasonló jelek négy vízszintes sorban.

Rv: Két gyöngykör köriratszerűen értelmetlen kufikus arab felirat-imitáció, belső gyöngykörben hasonló jelek vízszintes sorokban.

Sziglavariációk

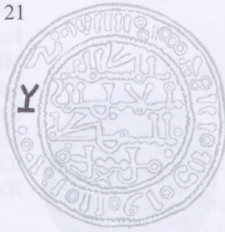

20

M (JOJ)

21

MNM (IOI), M (IOI)

22

MNM (8/IOI), M (3/IOI,
2/JOJ), A (IOI, JOJ)

23

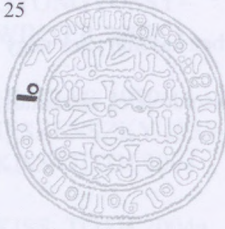
MNM (JOJ)

24

MNM (2/IOI), M (IOI)

25

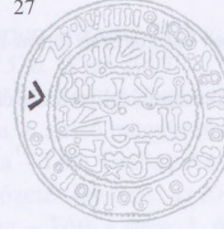
M (IOI)

26

MNM (IOI)

27

M (IOI)

28

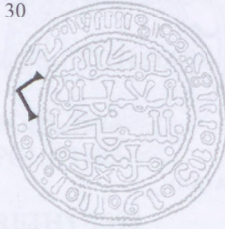
MNM (IOI, JOJ), M (2/IOI)

29

MNM (IOI, JOJ), (IOI)

30

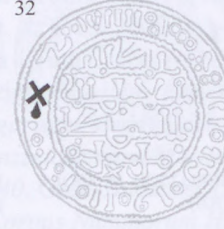
MNM (IOI)

31

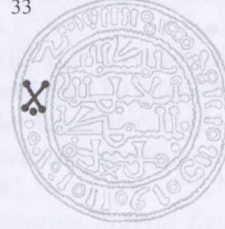
M (IOI)

32

M (JOJ)

33

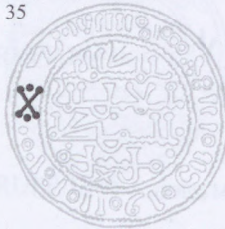
M (JOJ), M (2/IOI)

34

MNM (IOI), M (IOI)

35

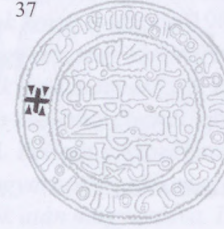
MNM (2/IOI, JOJ), M
(2/IOI), A (5/IOI, 1/JOJ)

36

MNM (5/IOI), M (4/IOI)

37

M (2/IOI), A (JOJ)

38

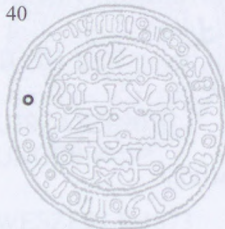
M (IOI)

39

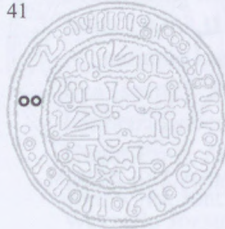
MNM (2/IOI, 3/JOJ)

40

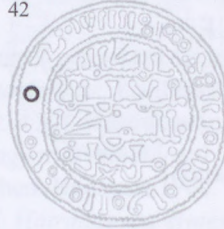
M (IOI)

41

M (IOI)

42

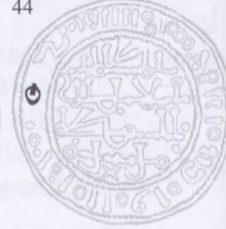
MNM (JOJ), M (IOI)

43

M (JOJ)

44

M (IOI, JOJ)

45

M (IOI)

46

M (2/IOI, JOJ)

47

M (IOI, 2/JOJ)

48

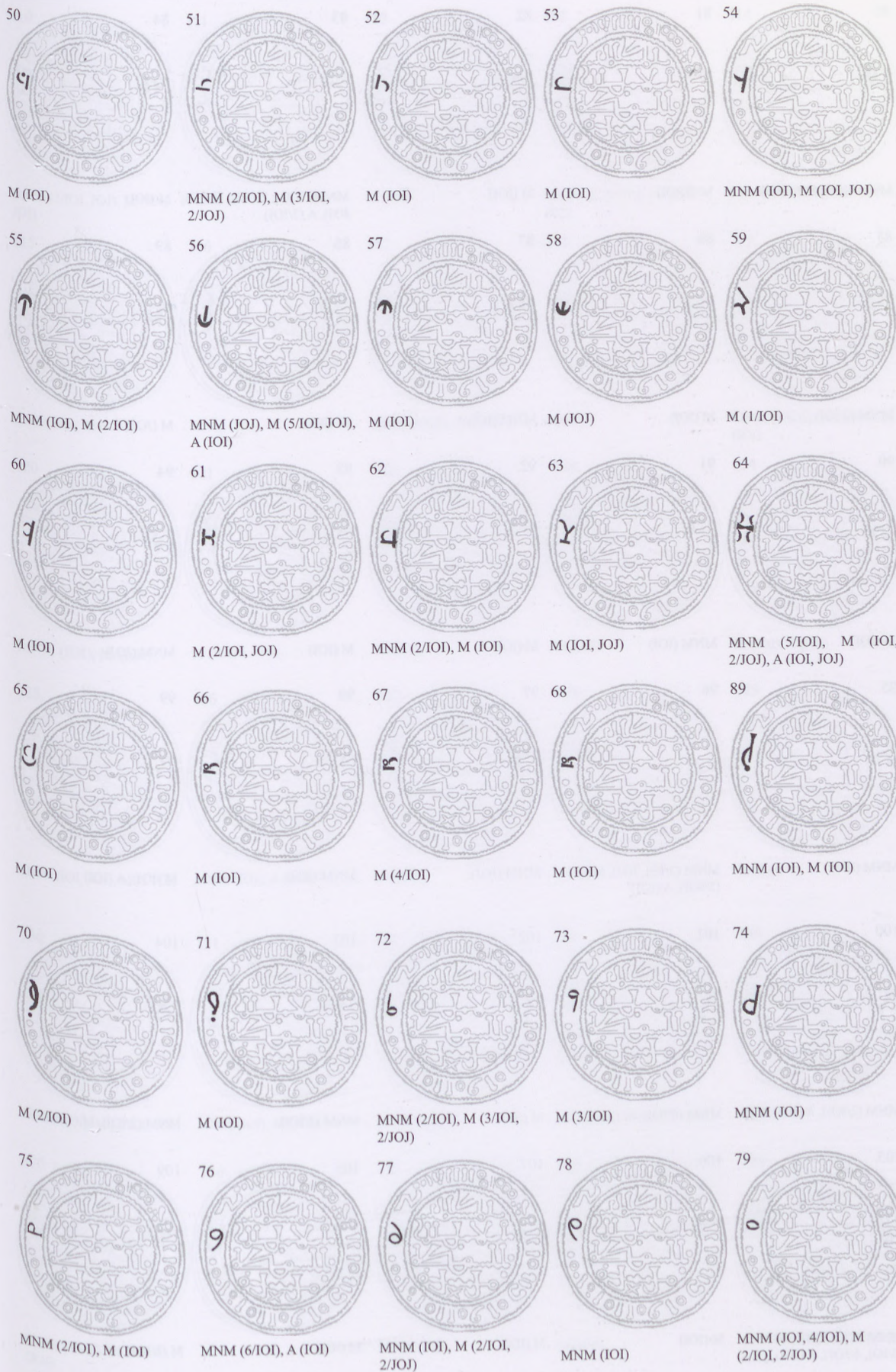

M (3/IOI)

49

M (IOI)

80 MNM (IOI), M (4/IOI)

81 M (2/IOI)

82 M (IOI)

83 MNM (3/IOI, 2/JOJ), M (IOI, M (IOI) JOJ), A (2/IOI)

84 M (IOI)

85 MNM (2/IOI)

86 M (IOI)

87 MNM (IOI)

88 M (IOI)

89 M (JOJ)

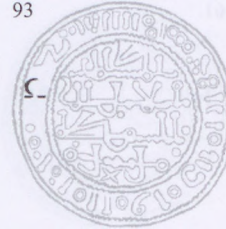
90 M (IOI)

91 MNM (IOI)

92 M (IOI)

93 M (IOI)

94 MNM (JOJ)

95 MNM (IOI)

96 MNM (2/IOI, JOJ), M (3/IOI), A (IOI)

97 MNM (JOJ)

98 MNM (JOJ)

99 M (IOI), A (IOI)

100 MNM (2/IOI), A (IOI, JOJ)

101 MNM (4/IOI), M (2/IOI)

102 M (JOJ)

103 MNM (2/IOI)

104 MNM (2/IOI), M (4/IOI)

105 MNM (IOI, 2/JOJ), M (3/IOI, 4/JOJ), A (IOI)

106 M (IOI)

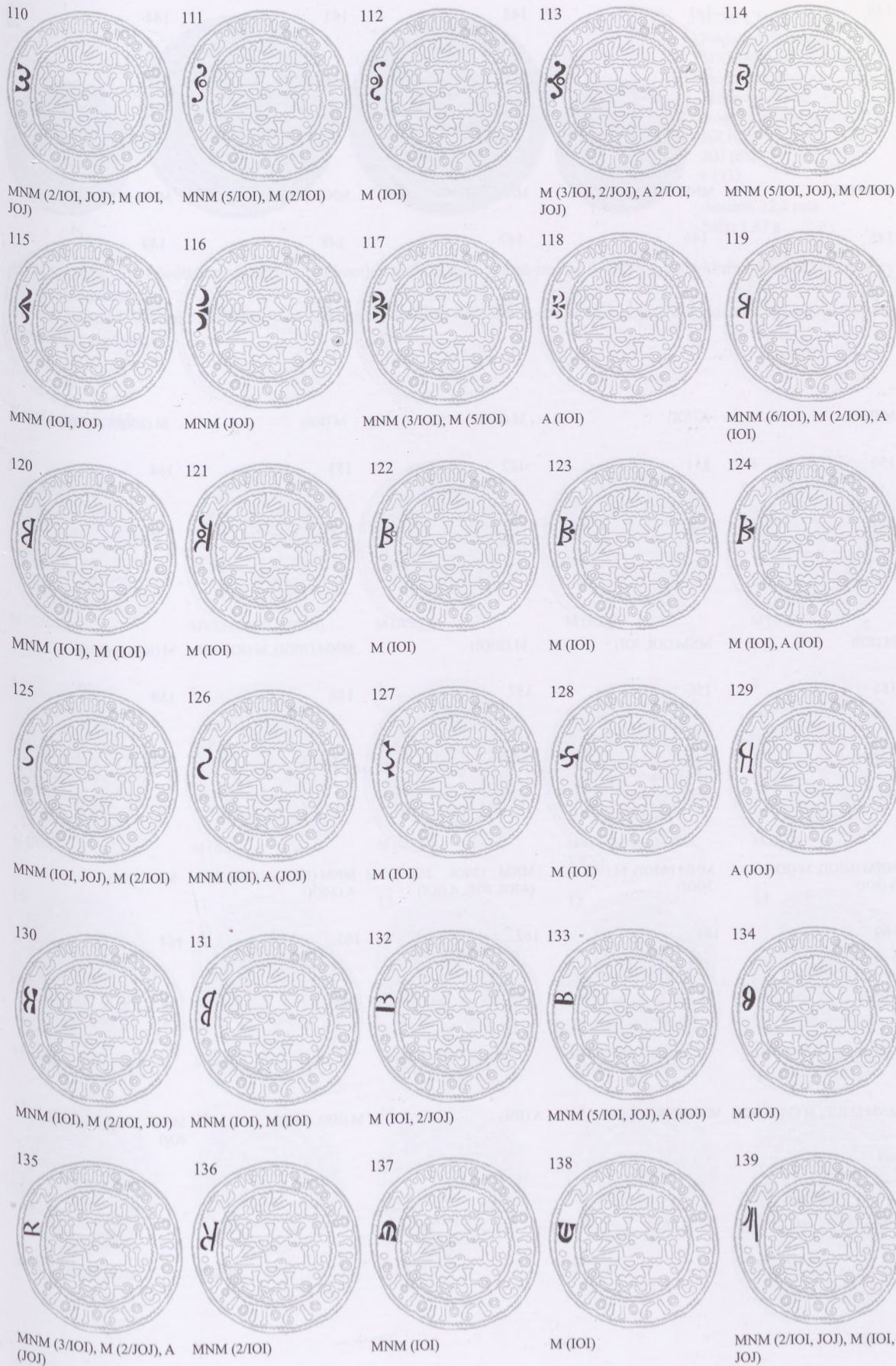
107 M (IOI)

108 M (IOI)

109 M (2/IOI)

MNM (JOJ)

MNM (IOI)

MNM (IOI)

MNM (JOJ)

MNM (IOI)

M (IOI)

A (IOI)

M (IOI)

M (IOI)

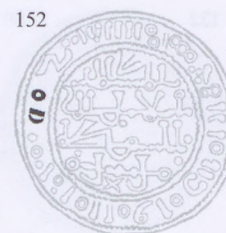
M (2/IOI), A (2/IOI)

M (IOI)

MNM (IOI, JOJ)

M (2/IOI)

MNM (7/IOI), M (IOI, JOJ)

M (IOI), A (JOJ)

MNM (6/IOI), M (IOI), A (IOI)

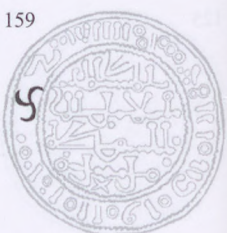
MNM (4/IOI), M (IOI, 2/JOJ)

MNM (2/IOI, 2/JOJ), M (4/IOI, JOJ), A (IOI)

MNM (IOI), M (6/IOI, JOJ), A (2/IOI)

MNM (IOI)

MNM (2/IOI), M (3/IOI, JOJ)

MNM (IOI)

A (IOI)

M (IOI), A (IOI)

MNM (5/IOI), M (2/IOI, JOJ)

A (IOI)

2.

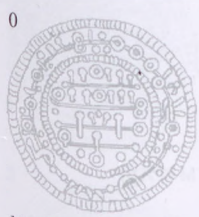
H73a; CNH.I.103; U.–
Feldolgozott anyag:
MNM (20), M (73), A (4)
Szigla nélkül: 2
Sziglával ellátott: 95
Sziglavariációk száma: 51
IOI (8)
JOJ (88)
I-I (1)

Átmérő: 22,3 mm
Súly: 1,43 g

Av: Két gyöngykör között köriratszerűen értelmetlen kufikus arab felirat-imitáció, belső gyöngykörben hasonló jelek négy vízszintes sorban.

Rv: Két gyöngykör között köriratszerűen értelmetlen kufikus arab felirat-imitáció, belső gyöngykörben hasonló jelek vízszintes sorokban.

Sziglavariációk

M (2/JOJ)

MNM (4/JOJ), M (JOJ)

M (JOJ)

M (JOJ)

M (2/JOJ)

M (JOJ)

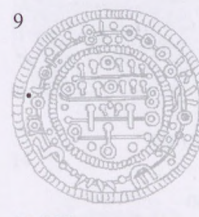
M (JOJ)

M (2/JOJ)

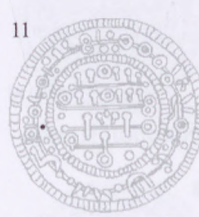
MNM (2/JOJ), M (IOI, 3/JOJ)

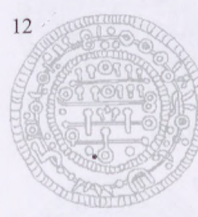
M (JOJ)

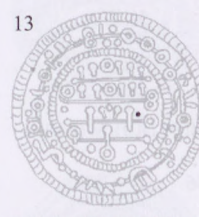
M (JOJ)

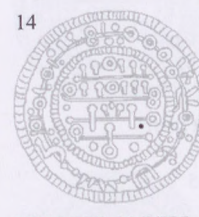
M (JOJ)

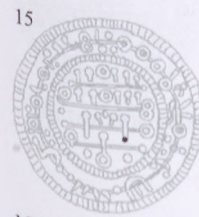
M (JOJ)

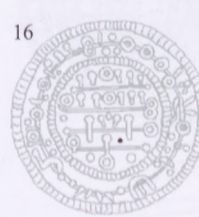
MNM (IOI), M (JOJ), A (2/JOJ)

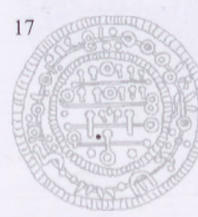
MNM (JOJ), M (2/JOJ)

MNM (JOJ), M (JOJ)

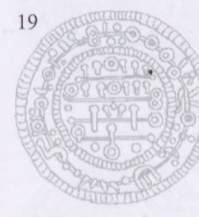
M (JOJ)

M (JOJ)

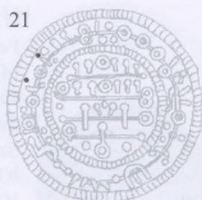
M (JOJ)

M (JOJ)

M (2/JOJ), A (JOJ)

M (JOJ)

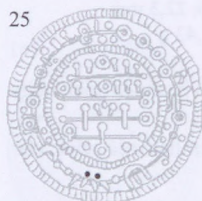
M (JOJ)

M (2/JOJ)

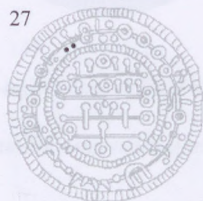
M (JOJ)

MNM (IOI), M (2/IOI),
A (JOJ)

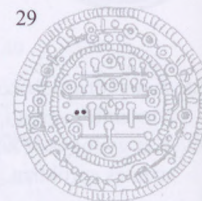
M (JOJ)

M (JOJ)

MNM (2/JOJ),
M (II, IOI, 4/JOJ)

M (JOJ)

M (JOJ)

M (JOJ)

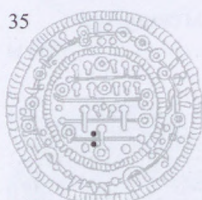
M (JOJ)

MNM (JOJ), M (2/JOJ)

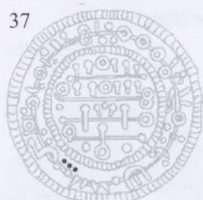
M (2/JOJ)

M (JOJ)

MNM (JOJ), M (JOJ)

M (2/JOJ)

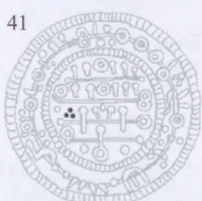
M (JOJ)

M (JOJ)

M (JOJ)

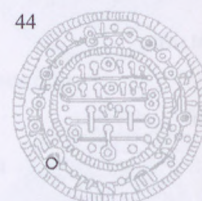
MNM (JOJ), M (JOJ)

M (JOJ)

MNM (2/JOJ), M (2/JOJ)

MNM (JOJ)

M (JOJ)

M (JOJ)

MNM (JOJ)

M (JOJ)

MNM (JOJ), M (2/IOI,
4/JOJ)

M (JOJ)

3.

H73a; CP16; U.-

Feldolgozott anyag:

MNM (5), M (6), A (2)

Szigla nélkül: 0

Szeglával ellátott: 13

Szignavariációk száma: 11

JOJ (12)

IOI (1)

Átmérő: 22,9 mm

Súly: 1,59 g

Av: Két gyöngykör között köriratszerűen értelmetlen kufikus arab felirat-imitáció, belső gyöngykörben hasonló jelek négy vízszintes sorban.

Rv: Két gyöngykör között köriratszerűen értelmetlen kufikus arab felirat-imitáció, belső gyöngykörben hasonló jelek vízszintes sorokban.

0

M (JOJ)

MNM (IOI, JOJ)

M (JOJ)

A (JOJ)

M (JOJ)

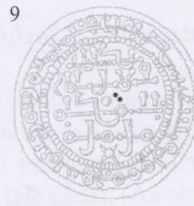
MNM (JOJ)

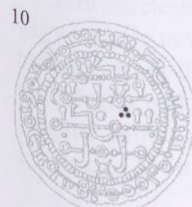
A (JOJ)

MNM (JOJ), M (JOJ)

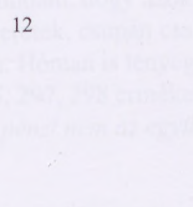
M (JOJ)

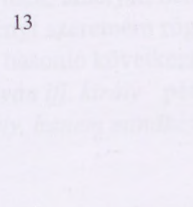
MNM (JOJ)

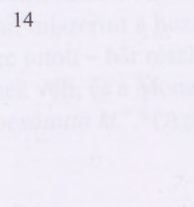
M (JOJ)

12

13

14

V. István pénzverésének időrendjéhez

A késő Árpád-kori uralkodók pénzverésének időrendjéről meglepően kevés tanulmány született. Hóman Bálint szerint a korrendnek túl nagy szerepe nincs is a pénztörténetben, mert a „*pénzsúlyokban nagy volt az állandóság*”.¹ Ennek ellenére bármilyen kis adat, amely egy érme datálását lehetővé teszi, hasznos lehet a kutatásban, a már meglévő és még fellelendő kincsek elrejtési idejének pontos megállapításában.

V. István pénzverése a katalógusok tükrében

Réthy László 26 fajta érmét tulajdonít V. Istvánnak,² plusz egyet a bécsi fillérekkel rokon magyar veretek és két másikat a Dél-Stájerország számára vert érmek közül.³ A 26 fajta közül kilenc, a másik három fajta közül pedig kettő olyan van, amelyen István neve és a rex szó is szerepel – teljesen kiírva vagy rövidítve – s így egyértelműen királyi veretnek tekinthető. (Megjegyzendő, hogy a CNH 286, bár nincs rajta István neve, szintén ide sorolható, hiszen érmekepe alapján a CNH 285 obulusaként azonosítható. Talán csak helyhiány miatt maradt le a név.)

Huszár Lajos katalógusában 20 fajta érmét sorol V. Istvánhoz,⁴ melyekből 14 fajtát denárként, hatot pedig obulusként határoz meg. Ezek közül kilenc denár és három obulus feliratában olvasható a király neve és a rex szó.

Unger Emil katalógusában⁵ Huszár Lajossal szinte teljes mértékben megegyező listát közöl V. István pénzeiről (az egyetlen kivétel a CNH 355 számú érme).

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a CNH megjelenése óta eltelt több mint száz év alatt nem merült fel olyan adat, hogy az V. Istvánhoz sorolt érmék közül legalábbis azok, amelyek a király nevét és a rex szót is tartalmazzák, máshová lehetnének besorolhatóak. Ily módon bizonyosan V. István királyi vereteinek kellene tekintenünk a következő érmekepeket: CNH 284, 285, 287, 288, 289, 290, 292, 355, azaz nyolc féle pénzt. (Az obulusok közül ez igaz a CNH 286, 291, 293 számú tételekre.)

Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy azok az érmék, amelyek nem tartalmazzák a rex szót vagy a király nevét, ne lehetnének királyi veretek, csupán csak a tényt szeretném rögzíteni, miszerint a hozzá besorolt érmék ilyen elkülönítése lehetséges. Hóman is lényegében hasonló következtetésre jutott – bár részletes indoklás nélkül – mikor a CNH 294, 295, 297, 298 érméket „*István ifj. király*” pénzeinek véli, és a Moneta Ungarie feliratukból valószínűsíti, hogy „*a pénzt nem az egyik király, hanem mindkettő bocsátotta ki*”.⁶ (Azaz IV. Béla és V. István.)

V. István pénzverése a történelem tükrében

V. István 1270. május 3. – 1272. augusztus 6. között uralkodott. Ha elfogadjuk azt az – egyébként általánosan elfogadott – állítást, hogy Magyarországon a pénzváltás évenként március 15-étől Szent György napjáig történt,⁷ akkor érthetetlennek tűnik ennyiféle pénz verése alig több mint két éves uralkodás alatt. De ha figyelembe vesszük, hogy „*Az ország területének az uralkodócsalád tagjai közt – orosz mintára – történt megosztásának szokása azonban magával hozta, hogy a herceg, az ország egyharmadának teljes királyi hatalmat gyakorló uralkodója (és nem mint pénzverési joggal megadományozott hűbérúr) pénzt is veretett*”,⁸ akkor árnyaltabb képet kapunk. (Igaz, Hóman ezt a 11–12. század vonatkozásában említi, de semmilyen okunk sincs arra gondolni, hogy a 13. század végén szakítottak ezzel a hagyománnyal.)

¹ HÓMAN 1916a. 319.

² CNH I. 15. tábla (XVI. sorozat)

³ CNH I. 17. tábla (XVIII. sorozat)

⁴ HUSZÁR, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest–München 1979. 67–68.

⁵ UNGER Emil: *Magyar Éremhatározó I.* Budapest 1974. 99–101.

⁶ HÓMAN Bálint: II. András- és IV. Béla-kori szlavón denárok. NK 18–19 (1919–1920) 35. 6. lábjegyzet

⁷ HÓMAN 1916a. 415.

⁸ HÓMAN 1916a. 217.

Nagykorúvá válása jeleként István 1257-ben megkapta a keleti országrész kormányzását, majd 1258-ban a frissen magyar uralom alá került Dél-Stájerország ura lett. Nyilván ekkorra datálhatóak Réthy által a CNH XVIII. tábláján közölt érmek. Ez egyben azt is valószínűsíti, hogy más, szintén az ő fennhatósága alatt lévő területen – jelesül a keleti országrészben – is veretett pénzt. Feltételezhetjük tehát, hogy 1257-től haláláig, azaz 1272-ig pénzt veretett.⁹ Ha évenként vertek különféle denárt, akkor ez (1258-at véve az első évnek, 1272-t pedig az utolsónak) 15 különböző denárt jelent, ami különösen jó egyezést mutat a katalógusokban található fajták számával.

István nem elégedett meg azzal, amit apjától kapott. Többet szeretett volna, és ezért harcolni is kész volt. 1262-ben elérte, hogy IV. Béla egészen a Duna vonaláig kiterjessze felségterületét, valamint felvette az ifjabb király címet. Ezután viszont apja indított hadjáratot ellene, ami 1265-ben Isaszegnél V. István döntő győzelmével végződött. Ezután saját országrészében szuverén uralkodóként regnált, önálló külpolitikát folytatott, hadjáratokat vezetett.

Az 1266 – 1272 közötti 7 éves időszak hét pénzkibocsátásra adott időt számára.¹⁰ Feltételezhetjük – bár igazolni egyelőre nem lehet –, hogy ez idő alatt veretett a rex szót is tartalmazó 8 fajta denárja közül 7-et. (Lehet, hogy csak véletlen egybeesésről van szó, hiszen ifjabb királyi címét már 1262-ben megkapta, tehát ettől az évtől használhatta volna a rex megjelölést az érméken.¹¹ Az is lehetséges azonban, hogy az isaszegi döntő csata után, hatalmának kifejezéséeként kezdte el használni, azaz már nem tartotta szükségesnek, hogy jelezze, hogy a pénzt mindkét király együtt adta ki.)

A napfogyatkozások a történettudomány szolgálatában

Azt, hogy V. István egyik denárja – a CNH 288 – napfogyatkozást ábrázolhat, már Réthy is felvetette az érme leírásakor.¹² Sajnos nem vizsgálta tovább a kérdést, pedig Theodor von Oppolzer több mint 8000 napfogyatkozást részletesen leíró munkája már rendelkezésre állt.¹³ Hogy egy napfogyatkozás jól használható egy történelmi esemény datálásához, már kiderült a magyar honfoglalás pontos idejének meghatározásakor. Keszthelyi Sándor regényes lendületű művében leírja, mennyi számolást kellett Lakits Ferenc csillagásznak – kinek Oppolzer műve viszont még nem állt rendelkezésre – elvégeznie ahhoz, hogy a honfoglalás dátumát meghatározza.¹⁴

Ma már az internet elterjedésével bárkinek elérhető a NASA öt évezredre kiterjedő napfogyatkozás katalógusa.¹⁵ Itt néhány másodperc alatt, pár kattintás az „egérrel”, megjeleníthetők a Kr. e. 2000-től Kr. u. 3000-ig terjedő időszak bármely napfogyatkozásának részletes adatai, és kirajzolható a Föld térképén a fogyatkozás sávja. A továbbiakban bemutatandó térképek is ennek az oldalnak a segítségével készültek.

Fontos még említést tennünk a fogyatkozások meghatározásának pontosságáról. Amíg a Föld pályája a Nap körül nagy pontossággal ismert és – csillagászatilag rövid idő, azaz – évezredek alatt alig változik, ez nem mondható el a Föld tengelyforgásáról és a Hold pályájáról. A távcsöves megfigyelések előtti korokra – azaz 1600 előttiekre – csak becsülni tudunk. Ennek az a következménye, hogy bár az biztosan megmondható, hogy fogyatkozás történt-e vagy sem, annak pontos helye és fázisának nagysága a Föld felszínén egyre bizonytalanabb, minél inkább visszamegyünk az időben. A legutolsó vizsgálatok azt mutatták,¹⁶ hogy Kr. e. 700-ig a megadott események helye nagy pontosságúnak mondható. Vizsgálatunk tárgyának szempontjából egyébként mindegy, hogy a totalitás sávja néhány km-rel odébb volt-e vagy sem, a lényeg, hogy az országot átszelő totalitásokat érdemes megvizsgálni.

⁹ HÓMAN 1916b. 2. 2. lábjegyzetben az 1260–1270. időszakot valószínűsíti.

¹⁰ A békét IV. Béla és V. István 1266. márciusában kötötte meg. Lásd ZSOLDOS Attila: Az Ifjabb Király Országá. *Századok* (2005) 231.

¹¹ V. István király okleveleken megjelenő címeiről lásd. SZENTPÉTERY Imre: V. István ifjabbkirálysága. *Századok* (1921–22) 87.

¹² CNH I: 33. „Av. Gyöngykörben: MONET . R . STPHAN. Középen asztronómiai kép (fogyó nap).”

¹³ OPPOLZER, Theodor Egon Ritter von: *Canon der Finsternisse*. Wien, Kaiserlich-Königlichen Hof-und Staatsdruckerei, 1887.

¹⁴ KESZTHELYI Sándor: *Napfogyatkozás és honfoglalás, Lakits Ferenc csillagász élete*. Magyar Csillagászati Egyesület 2000.

¹⁵ <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SEcatalog.html>

¹⁶ MORRISON, L. V. – STEPHENSON, F. R.: Historical values of the Earth's clock error ΔT and the calculation of eclipses. *Journal for the History of Astronomy* Vol. 35 (2004):3, 327–336

Napfogyatkozások érméken

Marshall Faintich kiválóan megírt könyvében¹⁷ rengeteg ókori és középkori érmét mutat be, amelyeket az adott területről az adott időben megfigyelhető napfogyatkozások ihlettek. (Érdekes, hogy könyvében – bár referenciaként használja Réthy Corpusát, és sok magyar példát említ – nyoma sincs a CNH 288-as denárnak. Ennek az lehet az oka, hogy a magyar szöveget nem tudta elolvasni, a rajzolt ábra viszont elnagyolt, nem adja vissza pontosan az éremképet, pl. a Napot körülvevő sugarak sincsenek lerajzolva.)

A napfogyatkozások komoly hatást gyakorolnak az emberi cselekedetekre. Elég itt a Milétoszi Thalész által leírt, a lüdiaiak médek ellen vívott csatájára gondolni, ami megszakadt, ahogy a totalitás beállt. Középkori írott forrásaink is vannak, amelyek egy az embereket készületlenül ért napfogyatkozás hatását beszélik el. Álljon itt például Tamás spalatói (Split, Horvátország) esperes leírása: „Azon időben, Urunk születésének 1239. esztendejében, június havának 3. napján csodálatos és rettenetes napfogyatkozás lőn, mert az egész Nap elhomályosodott, és az egész levegőég besötétedett, és az égen a csillagok, mint éjszaka, feltűntek, és egy nagyocskos csillag ragyogott a Nap mellett nyugat felől. És mindenkit olyan rémület lepett meg, hogy mintegy ész nélkül kiabálva futkosott idestova azt hívén, hogy eljött a világ vége.”¹⁸

Az események ilyen eszkalálódására csak a totalitás sávjában számíthatunk, ami alig több mint 100 km széles (hossza azonban több ezer km). Általában 80%-osra teszik azt a fedettséget, ennél kisebb esetében viszont az esemény akár észrevétlen is maradhat a jelenségről nem tudó emberek között. Vizsgáljuk meg tehát, mely fogyatkozásokat lehet összefüggésbe hozni a kérdéses éremképpel.

Az 1270. március 23-i napfogyatkozás

Ha elfogadjuk azt az – egyelőre nem bizonyítható – hipotézist, hogy a rex feliratú denárok 1265 – 1272 között készültek, akkor csak ez az egy napfogyatkozás jöhet szóba. A kérdéses időszak többi fogyatkozása vagy egyáltalán nem volt látható hazánkból, vagy legfeljebb 75%-os fedettséget ért el (1267. május 25-én).

Ha az ég derült volt, akkor minden bizonnyal látványos lehetett a fogyatkozás. Az esemény közvetlenül napkelte után – a Nap 3 fokos horizont feletti magasságánál – kezdődött. A Nap ilyenkor még elég alacsonyan van ahhoz, hogy bele lehessen nézni, tehát a fogyatkozás előrehaladását bárki nyomon tudta követni. (Kicsit hasonló lehetett, mint amit a korán kelők 2003. május 31-én láthattak Budapestről.) Ez a fogyatkozás gyűrűs, a maximális fázis 99%-os volt, és 14 fokos magasságú napállásnál következett be. Ekkor csak az ún. tűzgyűrű volt látható, azaz a Nap középső 99%-át a Hold kitakarta, és a fénylő felület 1%-a mint izzó gyűrű állt az égen.

Minthogy az évenkénti pénzcsere március 15-én kezdődött, ez az esemény csak az 1271-ben kiadott érmére kerülhetett rá, hiszen 1270. március 23-án már javában folyt a régi érmék cseréje. Nincs okunk feltételezni, hogy 1272-ben is verték, mert minél távolabb kerülünk az eseménytől annak hatása egyre halványabb lesz. Ilyen módon állíthatjuk, hogy ezt az érmét vagy 1270 második felében vagy 1271 elején verték, és az éremkép olyan biztosan datálhatóvá teszi, mint mai pénzen az évszám.

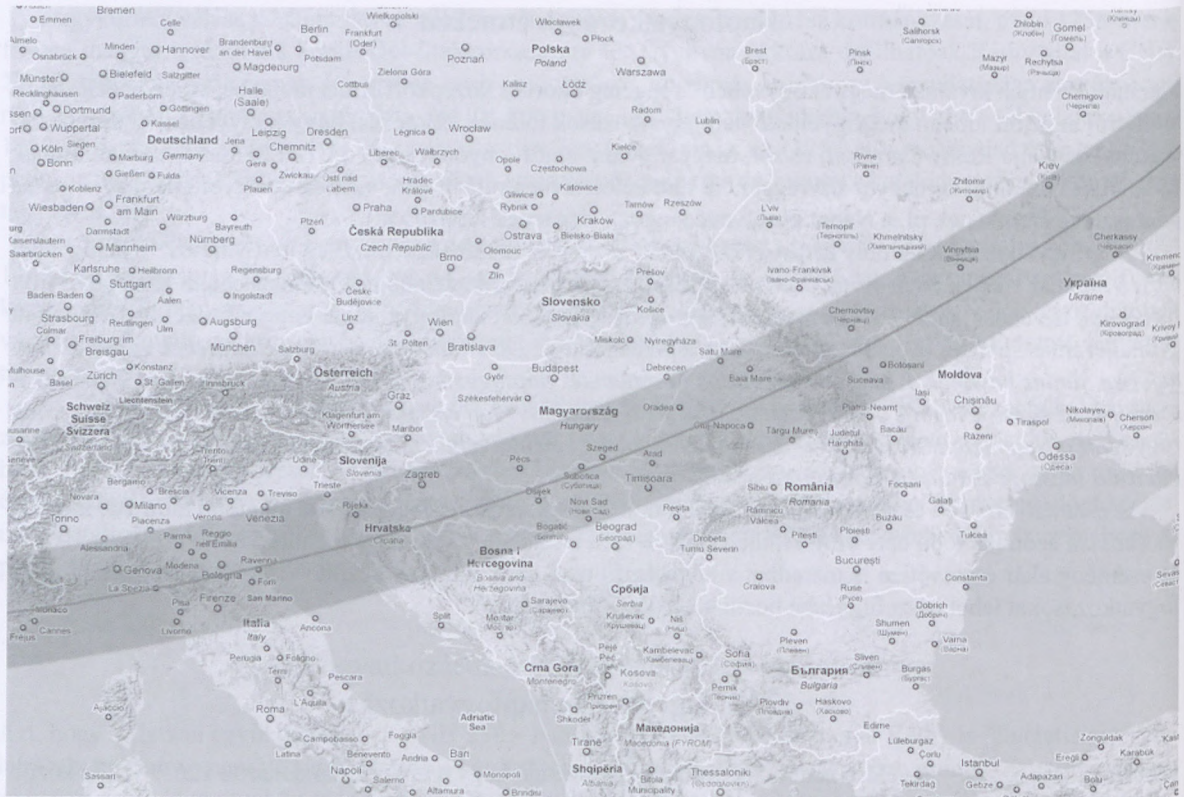
Az 1263. augusztus 8-ai napfogyatkozás

Általában ritka az, hogy egy adott területről valaki több mint egy teljes, vagy gyűrűs napfogyatkozást figyelhessen meg életében. Magyarországról 1999 előtt utoljára Petőfi Sándor láthatott teljes napfogyatkozást, a következőre 2081-ig kell várnunk. Egészen ritkán azonban vannak szerencsés helyek, ahol néhány év alatt kettő is bekövetkezhet. Vizsgálatunk szempontjából ez az inkább kedvezőtlennek mondható eset állt elő.

Magyarország keleti részét előzőleg egy másik gyűrűs napfogyatkozás sávja is fedte 1263-ban. Ha az a feltételezés a helytálló, hogy a rex feliratú pénzeket már 1265 előtt, mondjuk 1262-től – az ifjabb király cím elnyerésétől – verette, akkor ez a fogyatkozás is szolgálhatott mintául. Ha ez a fogyatkozás – amelynek maximális fázisa 15 óra 40 perc körül volt, a Nap magassága 31 fok volt – ihlette az érmét, akkor verését a következő pénzcsere előtti időszakra, tehát 1264 elejére kell tennünk.

¹⁷ FAINTICH, Marshall: *Astronomical Symbols on Ancient and Medieval Coins*. McFarland & Company, Inc. 2008

¹⁸ Tamás Spalatói Esperes: *Historia Solonita*, In: *Magyarország történetének forrásai I.* kötet XXXIV, XXXVII fejt. 58 (Ford. Szabó Károly, Pest 1860.)

Az 1270. március 23-i napfogyatkozás legnagyobb (99%-os) sávja

Az 1263. augusztus 5-i napfogyatkozás legnagyobb (97%-os) sávja

A CNH 288 denár¹⁹

Meglehetősen kevés adat áll rendelkezésre erről az érdekes denárról. Hóman négy darab érme metrológiai adatait közli, melyből kettő a Magyar Nemzeti Múzeumban, kettő a Zágrábi Nemzeti Múzeum Éremtárában került megmérésre.²⁰ A mérések alapján levont átlagsúly a kevés minta miatt statisztikailag gyenge lábon áll. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban négy darab CNH 288-as denár található, súlyuk egyenként 0,47, 0,48, 0,51 és 0,52 gramm. Ezekből átlagot számolva 0,495 grammot kapunk. Ez az érték jelentősen eltér a Hóman Bálint által közölt értéktől, aki 0,437 grammot állapított meg, viszont jobban illik a Hóman -féle csoportosítás II. csoportjába, amelynek súlyát 0,5119 gramm.²¹

Az érmék leletbeli előfordulását Saltzer Ernő foglalta össze.²² A leletekből mindössze 3 db CNH 288-as érme került elő. Budapest Margitszigeten 1 db, illetve Vaskohsziklásán 2 db. Mindkét leletben mind IV. Béla, mind IV. László pénzeivel együtt, így ezek a leletek datálásra a mi szempontunkból nem használhatóak.

Az érme előlapján a már ecsetelt napfogyatkozás – meglehetősen hűen sikerült – ábrázolása látható. Az érme fotóján jól látszik, hogy a rajzolt katalógus pontatlan, a napkorongból kilépő kis túske alakú sugarak igen Nap-szerűvé teszik az ábrát, és nyilvánvalóvá válik, hogy a hold-arc az, amelyek a Nap elé kerül. (Ha nem lenne a sugarak, akár holdfogyatkozásra is gondolhatnánk). Ezek a kis sugarak a rajzolt katalógusból teljesen hiányoznak. Az általam megvizsgált – a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő – 4 példány mindegyikén 7 pont szegélyezi a hold-arcot a jobb oldalon. A 4 példány kétféle verőtővel készült. Az egyik esetében a feliratot MONET:R:STPHAN kettőspontok szakaszolják, a másik verőtő esetében sima pontok. A napsugarak betűkhöz képesti elhelyezkedéséből arra következtettem, hogy mindkét verőtővel levert érmékből 2-2 példány szerepel a gyűjteményben.

Az érme hátlapján a jól kivehető velencei Szent Márk oroszlánja első pillantásra talán kevésbé tűnik izgalmasnak, mint a napfogyatkozásos oldal. Azonban semmi olyan eseményt, vagy okot nem sikerült felkutatnom, hogy V. Istvánnak akár 1263-ban, akár 1270-ben köze lett volna Velencéhez, és oka lett volna ilyen hátlapot veretni. Miért tette volna egy idegen – ráadásul a Dalmát tengerparti városok fennhatóságát magának követelő ellenséges – hatalom jelvényét egy magyar pénzre? Sok érdekes hátlapú pénzérme készült abban az időben: állatok, szörnyek, vadászjelenetek, stb.²³

De ez aligha tartozik ezek közé, mert azt valószínűtlennek tartom, hogy véletlenül került oda, mintha nem tudták volna, hogy a jelvény Velencéé. Van olyan Árpád-házi érme – a CNH 362 és 363 –, ami rendkívül hasonló hátlapi képet mutat. Azt azonban III. András verette, akinek anyja Morosini Tomasina velencei előkelőség, és nyilván ennek tiszteletére került a velencei oroszlán az érmére.

Amíg nem tudjuk megnyugtatóan indokolni, miért verette V. István a velencei oroszlánt erre az érmére, addig más – elsőre talán furcsának ható – ötleteket sem lehet kizárni. III. András apja az a – szintén István névre hallgató – herceg, akit „Utószülött István herceg” néven is ismerhetünk, aki szerette volna jogát a magyar trónra érvényesíteni, és akit sem IV. Béla, sem Kálmán herceg nem ismert el II. András törvényes fiának, és aki életének nagy részében, 1249-től Velencében élt.²⁴

¹⁹ Az érme fotójáért, és az éremsúlyok megméréséért ezúton mondok szíves köszönetet a Magyar Nemzeti Múzeumnak, Torbágyi Melinda és Soós Ferenc tagtársaknak

HÓMAN 1916a. 633.

²¹ HÓMAN 1916a. 322–323.

²² SALTZER Ernő: *A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpád-házi éremkincslelet összefüggő áttekintése*. Budapest 1996.

²³ GEDAI István: *Román kori Magyar Éremművészet. A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* (1970) 5–10.

²⁴ Életről részletesen lásd. NYÁRY 1869.

*

Utószülött István herceg, (vagy Posztumusz István) 1236-ban született II. András utószülött fiaként a harmadik feleségétől, Estei Beatrix királynétól. Apja halála után a vele várandós királynénak menekülnie kellett Magyarországról, mert II. András két idősebb fia, IV. Béla és Kálmán herceg kétségbe vonták az elhunyt király apaságát, Dénes nádort gyanítva az igazi apának. A királynénak kalandos úton sikerült megszöknie. István Velencében nevelkedett. Kétszer nősült. Az első felesége Traversari Erzsébet, Tomaso de Foliano özvegye és Paolo (Guglielmo) Traversari ravennai patrícius törvényesített lánya, akivel 1263-ban kötött házasságot. A házasságból egy fiú, István született, akinek a születése az anya életébe került, és a kisfiú is meghalt csecsemőkorában. Másodsorra Michele Morosini velencei patrícius lányát, Morosini Tomasinat vette feleségül. Az ő fiuk volt a későbbi III. András, akit a nagypapa után neveztek el. István hercegnek még két házasságon kívül született fia volt, akiknek sem a neve, sem az élete nem ismeretes. István herceg életében nem tudta érvényesíteni a magyar trónhoz való jogát, viszont azt átruházta fiára, András hercegre. Velencében halt meg – ennek időpontja bizonytalan – valószínűleg 1272-ben. Minden bizonnyal élt azonban még az 1271. évi július 3-án kötött pozsonyi békeszerződés (V. István és II. Ottokár között) idején, mert abban, ahogy Nyáry fogalmaz: „...a diadalmas V. István: a Stiriát, Carinthiát és Carniolíát, valamint az Anna hercegné által Prágába vitt családi kincseket illető jogairól, csak azért mond le a cseh király részire, hogy ez, a magyar pártosokkal, különösen pedig a békeokmányban a „lombard, estei örgróf unokájának” címzett Istvánnal való minden további összeköttetéseivel, szakítson...”.²⁵

*

Utószülött Istvánnak volt oka, hogy IV. Béla halála után velencei oroszlános pénzt veressen. Ezt az első pillanatra valószínűtlennek tűnő állítást erősíteni látszik – túl azon, hogy az 1270-es napfogyatkozás sávja Velencén is átment (lásd térkép) – hogy „Ottokár ezek által [t. i. V. István ellen fellépő magyar urak által] legelsőbbben is Posthumus Istvánt Magyarország királyává kiáltatta ki”.²⁶ Ez az „ellenkirályság” Nyáry szerint mindössze fél évig tartott, és az 1271. július 3-ai pozsonyi béke után Utószülött István szövetségeseitől cserbenhagyva visszatért Velencébe.

Elképzelhetőnek tartom tehát, hogy IV. Béla halála után – minthogy egész életében ragaszkodott a trónhoz való jogához – ő, vagy nevében azok, akik ellenezték V. István trónra lépését, propaganda célból, vagy akár az V. István és Ottokár között kitört háború finanszírozására ilyen pénzt veressenek. Ebben az esetben nem feltétlenül alkalmazkodtak az évenkénti pénzverés időpontjához, sőt valószínűleg IV. Béla halála (1270. május 3.) után – amint a megegyezés Utószülött István és Ottokár között megszületett – rögtön elkészítették. Talán Velence is részt vett a vállalkozásban – legalábbis hallgatólagosan – és nem tiltakozott az oroszlános ábrázolás ellen. Ezzel az éremképpel azt sugallták, hogy ez itt a „Velencei István király” pénze, és nem a (szerintük nyilván) trónbitorló V. Istváné.

Egy lehetséges menete az eseményeknek a következő: 1270. március 23-án dramatikus napfogyatkozás rémítette el az urakat és szolgálóikat egyaránt. Rá alig több mint egy hónappal meghalt IV. Béla. A közbeszéd hamar összekapcsolta a két eseményt. Az égen izzó tűzgyűrű akár mint rossz előjel IV. Béla számára, de inkább mint jó előjel Utószülött Istvánra alkalmas volt arra, hogy a politikai propaganda felhasználja. A (feltehetőleg) titkos tárgyalások Ottokár és Utószülött István között hamarosan dülőre jutottak az egyező érdekek miatt. Ekkor határozhatták el a pénz verését is, melynek egyik oldalára a többség által átél és még mindig beszédtéma napfogyatkozás, a másikra István megkülönböztetése érdekében családja (hiszen felmenői már nem éltek), azaz Velence jegye került. Mindez 1271 elejére, királlyá történő kikiáltására már le is zajlott.²⁷

Mindez természetesen egyelőre csak fikció, nem ismerek olyan irodalmi adatot, hogy ezt valaki is felvetette volna. A fentiek ismeretében azonban azt nagyon valószínűtlennek tartom, hogy V. István rávereti Velence jelvényét egy magyar forgalmi pénzre, miközben ott egy trónkövetelő él, aki van annyira fontos, hogy a pozsonyi békeszerződésben külön is ki kell emelni a nevét. (Hacsak nem valamiféle figyelmeztetésnek szánták ezt az éremképet. Azonban ez egy eléggé erőltetett magyarázat, mivel ehhez legalábbis a velencei oroszlánt valamiféle legyőzött pozícióban kellene ábrázolni.)

Felmerült még, hogy nem is Velencét, csupán Szent Márkot kívánták az érmén ábrázolni. Esetleg azért, mert Márk evangéliuma a legharcosabb, legenergikusabb (emiatt is lett az oroszlán a jele), és ez illik egy olyan hasonlóan harcos királyhoz, mint V. István. Azonban szerintem ebben az esetben is elkerülték volna az egyértelműen Velencére emlékeztető ábrázolást.

²⁵ NYÁRY 1869. 395.

²⁶ NYÁRY 1869. 394. A forrás azt is megemlíti, hogy mennyire nincs ennek nyoma hazai évkönyvekben, de az olasz évkönyvek többnyire magyar királynak nevezik

²⁷ Itt szeretném megjegyezni, hogy 1271. április 10.-én Velencében kelt végrendeletét ismerjük. Abban a magyar koronáról szó sem esik. Lásd. *Hazai Okmánytár* VIII. kötetének 359. oklevele (431-437. old.)

Talán nincs jelentősége, de még megemlítem, hogy ez az egyetlen olyan denár az István nevet és a rex szót is tartalmazók közül, ahol a rex rövidítve szerepel. Ha ezt az érmét kivesszük V. István pénzei közül, akkor a 1266–1272 időszak hét pénzűjítási évére pont hét darab rex és István nevét feltüntető érmét kapunk.

A továbblépés lehetőségei

Úgy gondolom, hogy további vizsgálatok szükségesek a kibocsátó személy megállapításának érdekében. Ez egyfelől lehetne olyan kutatás, amely ki tudja mutatni, mi oka lehetett mégis V. Istvánnak arra, hogy „Velen-cés” érmét adjon ki. Ezzel nyilván cáfolni lehetne a fenti hipotézist.

Érdekes lenne összehasonlító – roncsolásmentes – anyagvizsgálatot végezni a CNH 288-as és más V. István denárokkal. Ez olyan kérdésekre adhatna választ, hogy mely bányákból származhat a pénzhez használt ezüst.²⁸ Ha nagyon eltérő az ezüst mellett található ötvöző anyagok összetétele, akkor ez erősítheti a fentieket. Hasonlóképpen az éremkép és a betűk rajzolatát, elkészítésének módját is érdemes volna összevetni.

Levéltári kutatások – főleg külföldiek – feltárhatnának újabb adatokat Utószülött István rövid királyságáról, ahogy az is érdekes, miért nem emlékezik meg a későbbi III. András király apjáról, akinek nyilván elégtételt jelentett volna fiát a trónon látni.²⁹ Érdemes volna az okleveleket átkutatni esetleges „hamis pénzek” után, mert mint más – de korabeli – példa is mutatja, ez a tevékenység akkoriban is létezett.³⁰

Eredményt hozhat a megadott napfogyatkozások maximális fázisába eső országok pénzverését a kérdéses időpontban tanulmányozni, napfogyatkozásra utaló éremképeket keresve.

Összefoglalás

Jelen tanulmány a megfigyelhető napfogyatkozások alapján a CNH 288-as érem verésének évére két lehetséges dátumot állapított meg: 1264 vagy 1271 eleje. Hogy a kettő közül melyik a helyes, azt csillagászati megfontolások alapján eldönteni nem lehetséges. A politikai és katonai események elemzése azonban azt valószínűsíti, hogy az érme verését 1271 elejére tehetjük. A velencei oroszlánt ábrázoló hátlap azt a felvetést látszik erősíteni, hogy egy „új” Árpád-házi (ellen)királlyal – Velencei Istvánnal – és annak egyetlen pénzérméjével van dolgunk.

Maróti Tamás

Magyar Numizmatikai Társulat

Rövidítések

CNH I.	Réthy László: <i>Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I. – Árpád-házi királyok kora.</i> Budapest 1899.
HÓMAN 1916a	Hóman Bálint: <i>Magyar pénztörténet 1000–1325.</i> Budapest 1916.
HÓMAN 1916b	Hóman Bálint: V. István korabeli lilomos obolus. <i>NK</i> 15 (1916) 1–3.
NYÁRI 1869	B. Nyári Albert: Posthumus István, az utolsó Árpád-király atyja. <i>Századok</i> (1869) 378–396.

²⁸ TÓTH Csaba: Az Árpád-kori pénzek ötvözőelemeinek vizsgálata. *NK* 102–103 (2003–2004) 35.

²⁹ „Azontúl megszakad a fonal... Istvánnak neve a történelem rejtelmes hallgatásába vész; – annyi bizonyos, hogy 1278-ban nem létezett többé.” Báró NYÁRI Albert: Postumus István és az estei örökség, Modena 1863. Tudomásom szerint b. Nyári óta senki sem kutatta részletesen Postumus István életrajzát, pedig majdnem másfél évszázad telt el.

³⁰ HÓMAN 1916b. 2.

Dating the Coinage of Arpadian King Stephan V*

There are only a few monographs published on dating the coinage of late Arpadian kings. Although there was stability in the coinage of this era,¹ any small detail that can date the issue of a coin may support further research of both existing hoards and those found in the future.

The coinage of Stephan V according to catalogues

László Réthy's catalogue assigns 26 coins to Stephan V,² plus one similar to Vienna pfennigs and two others for South-Styria.³ Nine of the 26 Hungarian types and two from the other three have both the name of Stephan and the word Rex – fully written or shortened – definitely identifying them as regal issues.

Lajos Huszár's catalogue enumerates 20 coins to Stephan V,⁴ identifying 14 of them as deniers and 6 as obols. The name of the king and the word Rex shows up in the legends of nine deniers and three obols.

Emil Unger has almost the same list in his catalogue⁵ as Huszár, the only exception being CNH 355.

Based on these catalogues, and because no evidence has emerged during the last century refuting that the coins should be assigned to Stephan V, or at least the ones that have both his name and Rex, we can assume that these coins should not be assigned to any other ruler. Therefore the following coins can be certainly accepted as regal coinage of Stephan V: CNH 284, 285, 287, 288, 289, 290, 292, 355 deniers, i. e.: eight coins, and CNH 286, 291, 293 obols.

Certainly we do not want to say that coins that do not display the word rex or the name of the king could not be regal issues, we just want to note that such a differentiation is possible. Hóman was led to the same conclusion – although without justification – when he mentioned (items) CNH 294, 295, 297, 298 as „*Stephan the younger king's*” coins and from the legend “*Moneta Ungarie*” he suspected that „*the coin was issued by both kings and not just one*”.⁶ (I. e. Béla IV and Stephan V.)

The coinage of Stephan V from historical point of view

Stephan V ruled as king from May 3, 1270 to August 6, 1272. If we assume the concept – (the otherwise) generally accepted – that the annual coin replacement took from March 15 to St George's Day⁷ then it is hard to understand how so many coins were issued during this slightly more than two years period. But if we take into account that „*the duke bearing full royal rights as the ruler of one third of the country ... could also struck coins*”,⁸ we get a better picture.

Upon attaining full age Stephan received the governance of eastern part of the country in 1257, and in 1258 he became the ruler of South-Styria. The coins displayed in plate XVIII of Réthy's CNH can be dated to this event. This also makes it likely that he issued coins in other territories that he ruled – namely the eastern part of Hungary. We can therefore set up the hypothesis that he issued coins from 1257 until his death in 1272.⁹ If a new denier was struck in each year (counting 1258 as the first and 1272 as the last year) we get 15 different deniers, which is a good match to the number of coins listed in the catalogues.

Stephan was not satisfied with what he had gotten from his father. He was ready to fight for more. In 1262 he forced his father to enlarge his territory to the river Danube and Stephan adopted the Younger King title. Soon

* Special thanks to Marshall Faintich for his kind help to correct my English translation

¹ HÓMAN 1916a. 319.

² CNH I. Plate 15. (Serie XVI.)

³ CNH I. Plate 17. (Serie XVIII.)

⁴ HUSZÁR, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest–München 1979. 67–68.

⁵ UNGER Emil: *Magyar Éremhatározó I*. Budapest 1974. 99–101.

⁶ HÓMAN Bálint: II. András- és IV. Béla-kori szlavón denárok. NK 18–19 (1919–1920) 35. 6. footnote

⁷ HÓMAN 1916a. 415.

⁸ HÓMAN 1916. 217.

⁹ HÓMAN 1916b. 2. 2n. suggests the period 1260–1270.

after this his father commenced a campaign against him which ended with smashing victory for Stephan V in 1265 at Isaszeg. He became the sovereign of his territory with separate foreign and military policy.

He issued seven coins in the seven years between 1266 and 1272 (one in each year).¹⁰ We may suppose – without any justification for the time being –, that he issued seven of the eight deniers bearing the title Rex. (However, this may be a coincidence, because he got the Younger King title in 1262, so he could have used the title Rex from that time.¹¹ It is also possible that he used the title Rex after the victory at Isaszeg, feeling that it was unnecessary to continue showing that the coin was issued by both kings.

Solar eclipses supporting historical research

The fact that one of the deniers of Stephan V may depict an eclipse, was already mentioned by Réthy.¹² Unfortunately, he did not carry out further examinations, even though Theodor von Oppolzer's work containing data of more than 8000 solar eclipses might have been available then.¹³ Eclipses are very useful in determining the date of a historical event. The date of the arrival of Hungarians to the Carpathian Basin is also based on an eclipse. Sándor Keszthelyi writes in his well written book, how many calculations the astronomer Ferenc Lakits – for whom the work of Oppolzer was not available – had to perform to get the exact date.¹⁴

Today the NASA eclipse catalogue for a five thousand year time span is available for anybody through the internet.¹⁵ It is just a few mouse clicks to display the maximum eclipse phase band over the map of Earth for any eclipse between 2000 B. C. to 3000 A. D. Maps appearing in this article were also generated by website.

We also have to consider the accuracy of eclipse calculations. Although the path of Earth around the Sun is well known for high accuracy and only slightly changes during – astronomically short – thousands years, the same cannot be said for the rotation of the Earth and the path of the Moon. For dates prior to telescope observations – i. e. before 1600 A.D. – we can just estimate the rotation rate of the Earth. As a result of this, we can be fairly sure that an eclipse occurs or does not but its exact path and magnitude of phase is more uncertain the more we go back in time. Recent studies¹⁶ showed that for 700 B.C., the position of eclipse paths is fairly accurate. From our point of view the exact path of eclipse is not so important, and we should only be concerned with those eclipse paths that cross the country.

Eclipses on coins

Marshall Faintich in his well written and interesting book¹⁷ mentions many ancient and medieval coins that were inspired by eclipses. A lot of Hungarian examples are also shown. (It is interesting that – although he uses Réthy's Corpus as a reference – he does not mention denier CNH 288. The reason may be that he could not read the Hungarian text and the drawing shows the coin imprecisely, e. i.: the rays of Sun are not displayed.)

Eclipses have severe effects on people. Consider the war between Lydians and Medes that was stopped when the totality occurred as reported by Thales of Miletus. We have also medieval scripts that report the effect of eclipses on unknowledgeable people. The description of Thomas dean of Spalato (Split, Croatia) says: „At the same time, A. D. 1239 on the third day from beginning of the month of June a wonderful and terrible eclipse of the Sun occurred, for the entire Sun was obscured, and the whole of the clear sky was in darkness. Also stars appeared in the sky as if during the night, and a certain greater star shone beside the Sun on the western side. And such great fear overtook everyone, that just like madman they ran about to and fro shrieking, thinking that the end of the world come.”¹⁸

¹⁰ The peace was negotiated in March 1266 between Béla IV and Stephan V. See ZSOLDOS Attila: Az Ifjabb Király Ország. *Századok* (2005) 231.

¹¹ Coats of arms of Stephan V see SZENTPÉTERY Imre: V. István ifjabbkirálysága. *Századok* (1921–1922) 87.

¹² CNH I: 33. p.: „Av. In pearl ring: MONET . R . STPHAN. Astronomical image in the center (eclipsing sun).”

¹³ OPPOLZER, Theodor Egon Ritter von: *Canon der Finsternisse*. Wien : aus der Kaiserlich-Königlichen Hof-und Staatsdruckerei, 1887.

¹⁴ KESZTHELYI Sándor: *Napfogyatkozás és honfoglalás, Lakits Ferenc csillagász élete*. Magyar Csillagászati Egyesület 2000. (Eclipse and the invading of Hungarians, the life of astronomer Ferenc Lakits)

¹⁵ <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SEcatalogue.html>

¹⁶ MORRISON, L. – STEPHENSON, V. F. R.: Historical values of the Earth 's clock error ΔT and the calculation of eclipses. *Journal for the History of Astronomy* 35 (2004):3, (No. 120) 327–336.

¹⁷ FAINTICH, Marshall: *Astronomical Symbols on Ancient and Medieval Coins*. McFarland & Company, Inc. 2008.

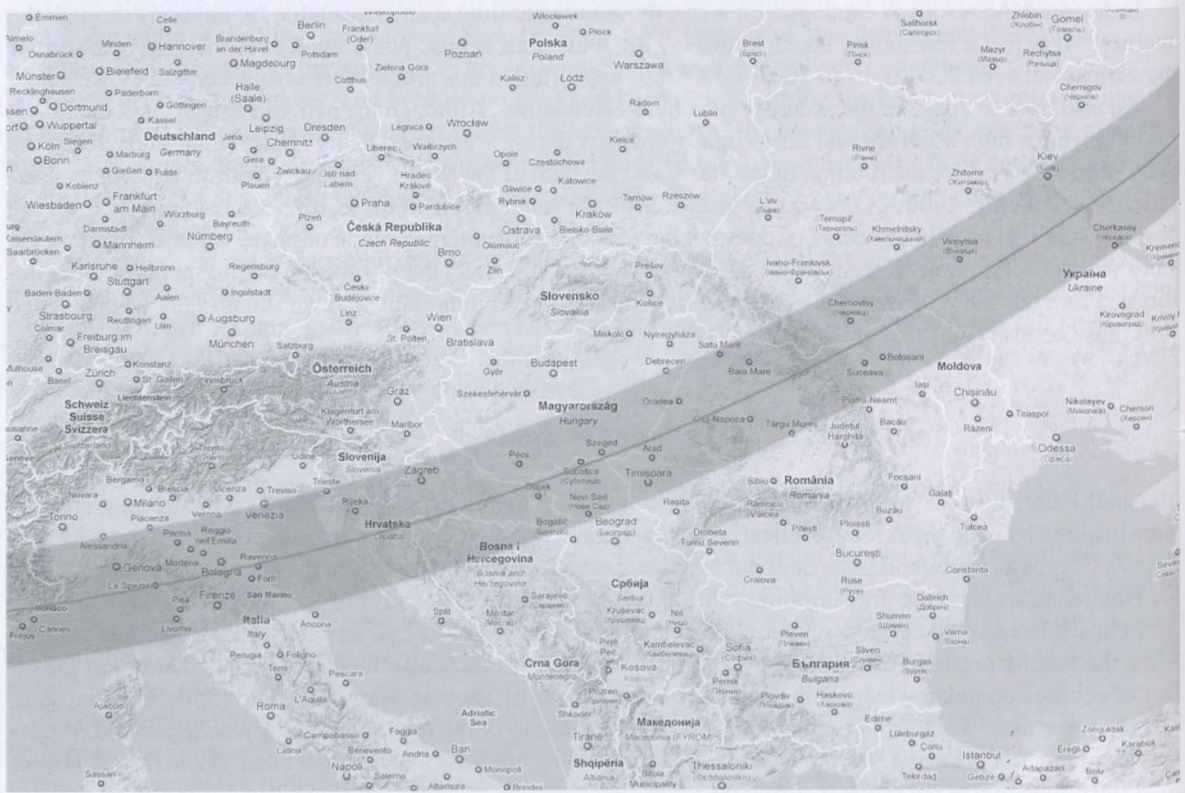
¹⁸ *Thomae Historia Pontificum Salontanorum et Spalatinorum* Quoted from Stephenson, F. R.: Historical Eclipses and Earth's Rotation. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press 1997.

The escalation of the events to this level can only be expected in the path of totality, which is generally slightly more than 100 km wide (although its length might be more than thousand km). It is often estimated that a partial eclipse of less than 80 percent of totality would be unnoticed by people who were unaware of event. Let us now examine the eclipses that may be connected to the coin in question.

Annular eclipse of 23rd March 1270

If we accept the – currently unproven – hypothesis that the deniers bearing Rex in the legend were struck between 1265 and 1272 then only one eclipse is fitting. Other eclipses were either not seen from Hungary or the coverage was less than 75 percent (on May 25, 1267).

If the sky was clear this eclipse should have been impressive. The event started right after sunrise – the Sun was above the horizon by three degrees. This altitude is small enough for people to look into the Sun, so the progress of eclipse must have been followed by them. (Similar to what early risers could have experienced during the eclipse of May 31, 2003.) This eclipse was annular with 99 percent of the solar disk covered at 14 degrees above the horizon. At that time the so called ring of fire could be seen, when the Moon covered the central portion of the Sun and the remaining 1 percent of the bright surface appeared in the sky as a glowing ring.

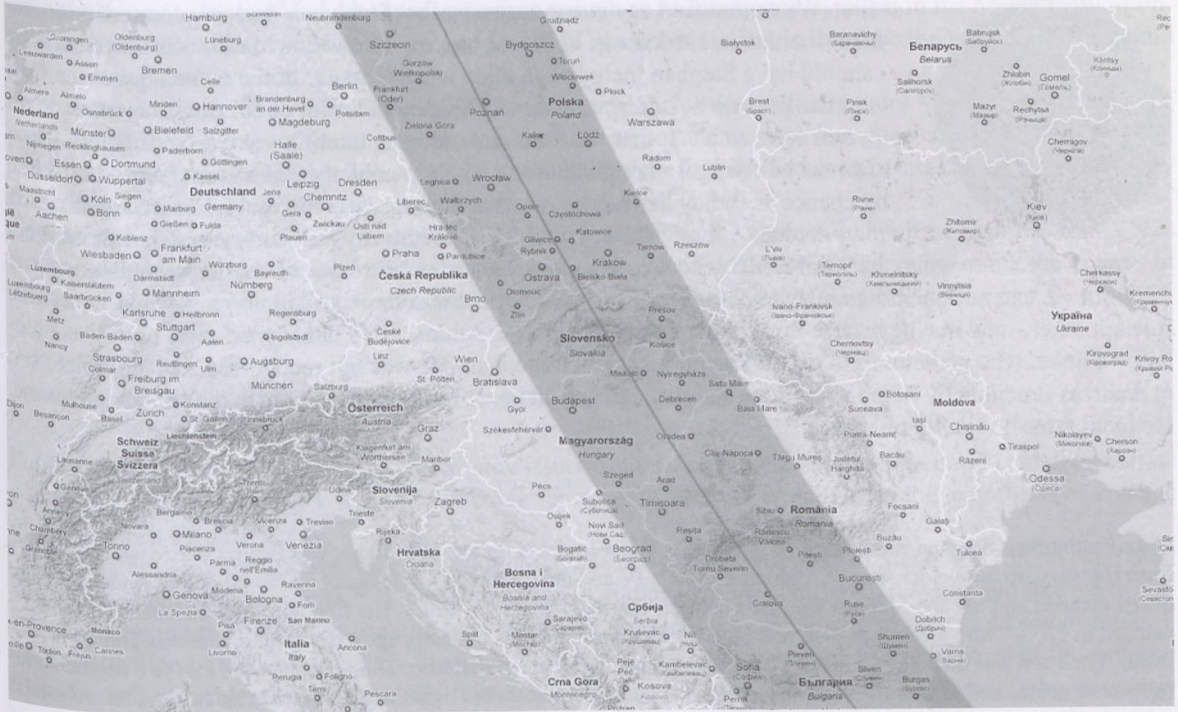
The path of annularity (99 percent) of March 23, 1270 eclipse

Because the eclipse occurred after the annual coin replacement has already started on March 15, this event could have been placed only on coins issued in 1271. We have no reason to think that 1272 or a later date for the issue because the farther we get from the event the less impression it had. So we can state that this coin was struck either in late 1270 or in early 1271 and *the eclipse represented on the coin dates it as much as a year dates a coin of today.*

The annular eclipse of 8th August 1263

It is usually rare that from a given territory more than one annular or total eclipse would be observable within a lifetime. The last eclipse prior to 1999 in Hungary was in 1842, and the next will not occur until 2081. On very rare occasions two eclipses can be seen from one place within a short time span. From our point of view this

unfavorable situation occurred in this case. The eastern part of Hungary was crossed by a path of another eclipse in 1263. If the assumption that deniers with Rex legend were struck before 1265 is correct, perhaps from 1262 – when Stephan got the Younger King title – then this 1263 eclipse could also be the event represented on this coin. If this eclipse – reaching its maximum phase at 3:40 at a 31 degree altitude above the horizon – were depicted on this coin then the coin was struck in early 1264.

The path of annularity (97 percent) of March 5, 1263 eclipse

The CNH 288 denier¹⁹

We have relatively few information on this interesting denier. Hóman gives metrological data of four coins, two from the Hungarian and two from the Zagrabian National Museum.²⁰ The average weight is statistically less meaningful because of the small sample. Currently there are four examples of CNH 288 in the Hungarian National Museum. Their weights are 0.47, 0.48, 0.51 and 0.52 gram, with an average weight of 0.495 gram. This value significantly diverges from that Hóman wrote (0.437 gram) but better matches his group II coins whose average weight is 0.5119 gram.²¹

Ernő Saltzer summarized the occurrences of this coin in hoards.²² Only three examples of CNH 288 have known find place. One was found in Budapest and two were found in Vaskohsziklás. In both cases they were discovered together with deniers of

Béla IV and László IV and therefore from my point of view these hoards cannot be used for dating.

The 1270 eclipse (or the 1263 eclipse) is well represented on the obverse of this denier. The picture shows how imprecise drawings are of this denier in the catalogues. The spike-like rays that make the design very Sun-like are completely missing from the drawings. It is also clear that the Moon-face is that can be seen in front of the Sun. (If there were no rays we can consider lunar eclipse, too.) On the four examples in the collection of Hungarian National Museum seven dots flank the moon-face on the right side. The four examples were made from

¹⁹ Special thanks for photographs and weight measurements to Hungarian National Museum, Melinda Torbágyi and Ferenc Soós fellow-members

²⁰ HÓMAN 1916a. 633.

²¹ HÓMAN 1916a. 322–323.

²² SALTZER Ernő: *A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpád-házi éremkincslet összefüggő áttekintése*. Budapest 1996.

two different dies. In the first case the legend is separated by colons MONET:R:STPHAN, in the case of second die only by single dots. From the relative position of the rays to the letters in the legend of these four coins it can be deduced that 2-2 samples were struck from each set of dies.

The very well represented Saint Mark's lion on the reverse looks much less exciting at first. We cannot find any event or reason that Stephan V had any connection to Venice – neither in 1263 nor in 1270 – or had any motivation to use such a reverse. Why should have Stephan included an alien and – because of the ownership of the Dalmatian cities – hostile state's sign in his design? A lot of coins with interesting reverse were made at that time: animals, beasts, hunting scenes, etc.²³ But this lion can not be counted among them, and it is also unlikely to represent Saint Mark's lion by chance as if they had not known that this sign was for Venice. There are other Arpadian deniers – the CNH 362 and 363 – with very similar reverse, but those were struck by Andreas III whose mother was Tomasina Morosini a Venetian notability.

Until we can not unambiguously explain why Stephan V struck the Venetian Lion on his denier we cannot rule out other – and maybe bizarre for the first time – ideas. King Andreas III's father was – also named as Stephan – a duke, who sometimes is called Posthumous Duke Stephan. He was not recognized as a legitimate son of Andreas II neither by Béla IV nor duke Kálmán, but he had never renounced his right to the Hungarian throne. He lived most of his life in Venice.²⁴

*

Duke Posthumous Stephan was born in 1236 after his father Andreas II died. His mother was Beatrix d'Este who had to flee from Hungary because elder sons of Andreas II – Béla IV and duke Kálmán – cast doubt on fatherhood of Andreas II. The queen escaped and her son Stephan was grown up in Venice. He had two wives. His first wife was Elisabeth Traversari – married in 1263 – who died when their son Stephan was born (also died in early age). His second wife was Tomasina Morosini. Their son was the latter Andreas III, who was named after his grandfather. Duke Stephan had also two natural children whose names and further lives are unknown. He couldn't vindicate his rights to the throne in his life and he assigned it to his son Duke Andreas. He was died in Venice probably in 1272. He must have been living at 3rd July 1271, the time of peace treaty between Stephan V and Ottokar II in Pozsony (Bratislava, Slovakia), because in that he is named as “grandson of count of Este”.²⁵

*

Posthumous Stephan had reason to strike coins with the design of Venetian Lion after the death of Béla IV. While this statement may look implausible at the first sight, it is strengthened knowing – that the path of the 1270 eclipse crossed Venice (see map) – that “*Ottokár proclaimed Posthumous Stephan to king of Hungary* [by barons who stepped up against Stephan V]”.²⁶ According to Nyáry this proclaimed kingdom lasted only for a half year and after the peace treaty in Pozsony (Bratislava, Slovakia) at July 3, 1271 Posthumous Stephan – disappointed by his allies, – went back to Venice.

It is possible therefore that after the death of Béla IV – as Posthumous Stephan asserted his rights to the throne in his whole lifetime – he or in his name those who stood against the accession to throne by Stephan V struck such coins for propaganda reasons or for financing the war between Ottokár and Stephan V. In this case they did not need to adjust the issue of the new coin to the date of annual coin replacement, but started striking coins immediately after the death of Béla IV (3rd May 1270) – as soon as the agreement between Posthumous Stephan and Ottokár was realized. Perhaps Venice also took part in this enterprise – at least implicitly – and did not raise objection against the use of Venice's Lion. This design emphasized that this coin is of “Stephan of Venice” and not Stephan V.

One possible scenario is that on March 23, 1270 a dramatic solar eclipse frightened people. Slightly more than a month later Béla IV died. Common talk would have quickly connected these two events. The ring of fire on the sky might have been a bad sign for Béla IV or even more so, a good sign for Posthumous Stephan for his political propaganda. The (presumably) secret talks between Ottokár and Posthumous Stephan were soon negotiated because of their common interests. During this meeting the decision was made about issuing this coin.

²³ GEDAI István: Román kori Magyar Éremművészet. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* (1970) 5–10.

²⁴ About his life see NYÁRY 1869.

²⁵ NYÁRY 1869. 395.

²⁶ NYÁRY 1869. 394. Explicitly mentioned that there is no trace of this in Hungarian sources, but Italian sources name him Hungarian King.

with the eclipse – that had been seen by the many – being placed on the obverse and the sign of Venice being placed on the reverse to show Stephan's sign of his family (as his ancestors were not alive). This might have been accomplished by the beginning of 1271, when he was proclaimed to king.²⁷

It should be emphasized that this is only a hypothesis at the moment. But it is highly unlikely that Stephan V would have struck a coin with the sign of Venice on one side, while there also lived another person who claimed the throne to himself and who was important enough to be mentioned by name in the peace treaty of Pozsony. (A possible solution is that this design was used as a warning. But in this case the lion of Venice should have been depicted in a beaten position.)

Another possible option is that the design doesn't represent Venice, but only Saint Mark. Saint Mark as the most energetic and fighter of the evangelists and thus he is associated with the lion. Stephan V was a fighter king, and for this reason Saint Mark's lion would be a fitting emblem for him. But even in this case the design highly resembling to the emblem of Venice would have been avoided.

It should be mentioned that this denier is the only one among the deniers which bear both the name *Stephan* and the title *Rex*, where the *Rex* is shortened by *R*. Also if we do not count this coin among the deniers of Stephan V, we get seven deniers for the seven issuing periods of his reign 1266–1272.

Possible further steps

Further investigation is necessary to identify the issuer of this denier. One possible direction is to demonstrate a reason that forced Stephan V to issue a "Venice" coin. Such a reason would refute the hypothesis of coinage of Posthumous Stephan above.

Comparative nondestructive material testing for CNH 288 and other deniers of Stephan V can reveal if their silver came from different mines.²⁸ If the composition of alloying metals is different that may enforce the hypothesis. Comparing the form of letters, the figures and the production technology also may yield some results.

Investigation of archives – mainly foreign – may reveal new facts about the short kingdom of Posthumous Stephan. It is also interesting to find the reason why Andreas III never mentioned his father, who obviously would have been gratified to see his son on the throne.²⁹ Documents of contemporary coin forgeries may be also useful, as this activity was common in that era as demonstrated by a close example.³⁰

Also results may emerge from investigating and identifying eclipse designs on coins of contemporary coinage of other territories that were in the path of the eclipse.

Conclusion

This study established two possible dates for the striking of CNH 288 based on solar eclipses: either the beginning of 1264 or 1271. A decision between these dates cannot be made solely by astronomical consideration. Analysis of the political and military events supports the beginning of 1271. The reverse of the coin with the Lion of Venice enforces the hypothesis of a "new" Arpadian king – *Stephan of Venice* – and his only coin.

Tamás Maróti
Hungarian Numismatic Society

²⁷ It must be mentioned here that we know his testament signed in Venice in 10th April 1271. There is no word on the Hungarian crown in it. See: *Hazai Okmánytár* Vol. VIII. Diplome No. 359. (431–437. p.)

²⁸ TÓTH Csaba: Az Árpád-kori pénzek ötvözülemeinek vizsgálata, *NK* 102–103 (2003–2004) 35.

²⁹ „The thread is broken... Staphan's name disappears in the silence of history; – it is sure that he did not live in 1278.” Báró NYÁRY Albert: *Postumus István és az estei örökség*. Modena 1863. As far as I know no one researched in detail the life of Posthumous Stephan after b. Nyáry, although almost one and half century has already passed.

³⁰ HÓMAN 1916b. 2.

Abbreviations

- CNH I. RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I. Árpád-házi királyok kora*. Budapest 1899.
- HÓMAN 1916a. HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000-1325*. Budapest 1916.
- HÓMAN 1916b. HÓMAN Bálint: V. István korabeli liliomos obolus. *NK* 15 (1916) 1-3.
- NYÁRI 1869. B. NYÁRY Albert: Posthumus István, az utolsó Árpád-király atyja. *Századok* (1869) 378-396.

Adalékok a kevei pénzverés kérdésköréhez

Beiträge zur Problematik der Münzprägung in Keve

Zsigmond királyt 1437 végén bekövetkezett halála után veje, Habsburg Albert követte a magyar trónon. Mint-hogy nem vér szerinti jogon került hatalomra, ráadásul pártja sem igen létezett, kénytelen volt olyan koronázási feltételeket elfogadni, amelyek az uralkodás minden területén erősen leszűkítették mozgásterét. Mindezek miatt bevételei annyira megcsappantak, hogy trónra lépése után nem sokkal muszáj volt visszatérnie a pénzűjtés és a pénzrontás igencsak káros eszközéhez. Albertnek 1439-ben bekövetkezett halálakor nem volt törvényes örököse, bár felesége – Erzsébet királyné – állapotos volt a későbbi V. Lászlóval. Az örökös születése után a rendek azonban nem akarták, hogy egy csecsemő legyen a király, így meghívták a magyar trónra a fiatal lengyel uralkodót, Jagelló III. Ulászlót. Az új király – még a korábinál is nyomasztóbb koronázási feltételek miatt – igencsak csekély hatalmat kapott. Nehéz helyzetét csak tovább súlyosbította, hogy az újszülött Lászlót is megkoronázták, így két királya lett az országnak. A nyugati széleket Erzsébet és hívei tartották ellenőrzésük alatt, míg a felvidék nagy része az özvegy királyné szolgálatában álló cseh zsoldosvezér, Giskra kezén volt (tehát V. Lászlónak hódolt ez a terület is). Mindeközben a törökök egyre nagyobb aktivitást mutattak a déli határszéleken, így a védekezés költségei is folyamatosan növekedtek. Egy egységes ország számára ezek a költségek minden bizonnyal nem lettek volna olyan – szinte végtelenig – megterhelőek. Az új uralkodó jelentősen megcsappant bevételeit viszont – miután lényegében elveszítette országának egy jelentős, ráadásul gazdasági szempontból rendkívül fontos részét – még tovább apasztották. Az előállt nehéz helyzetet a pénzrontás fokozásával próbálták megoldani, amely során olyan inflációs pénzek kerültek forgalomba, amelyek ezüsttartalma a rendelet szabályozásai szerint is alig 10 % volt, a gyakorlatban pedig sokszor csak 5–6 % ezüstöt használtak fel a pénzek veréséhez, vagyis tulajdonképpen rézpénzek kerültek forgalomba.¹

Az elveszített pénzverdék – főként Kassa és Körmöcbánya – termelésének kiesése arra kényszerítette az uralkodót, hogy ideiglenes jellegű szükségverdék állítasson fel, amelyek pótolják a hiányt. Egyes ilyen időlegesen működő verdék esetében tulajdonképpen magánpénzverési jogot is adományozott, mint ahogyan ezt az Alsólendvai Bánfiak esete is jól példázza.² A szakirodalomban az ilyen szükségverdék sorában gyakran feltűnik a kevei pénzverde neve is, amellyel először Pohl Artur foglalkozott néhány mondat erejéig.³

A kevei verde léte mellett Pohl két érvet hozott fel. Az egyik az a jelenség, hogy – ahogyan Pohl fogalmaz: „G betűs verdehely mindaddig ismeretlen volt. De hiányzik Ujlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán, több jelből következtethető, e korból származó pénzverése. A negyvenes évekből ismeretes de Kallis Gáspár újlaki kapitány és kevei (Covin-i) comes, aki egyszersmind Ujlaki Miklós pénzverő kamaragrófja volt. Ez Keve vármegye székhelyére Kevi (Cubin) városára és várára tereli figyelmünket.”⁴

A másik érve egy írásos forrás volt, amely szerint: „... secundo die ... Caspar de Kallis, capitaneus de Vylak, Kouienisique comes necnon cusionis monetarum per magnificum Nicolaum Wayuodam Transilvanie etc. comes, non sine rationabili causa in Vylak predicta constitutus...”⁵ Az oklevél dátuma sajnos olvashatatlan, minthogy az évszám utolsó számjegye és a keltezés többi része kiszakadt.⁶ Így tehát datálása nem egyértelmű, bár Huszár Lajos 1444-re, vagy 1445-re keltezi, valószínűleg tartalma miatt.

¹ GYÖNGYÖSSY 2003, 32.

² Bár az engedély bécsi denárok veretésére szól, a verdejegyekből levonható tanulságok megengedik azt a következtetést, hogy az alsólendvai verdében magyar királyi pénzek is készültek (még hozzá feltehetően nem is kis mennyiségben). POHL Artur: Az alsólendvai Bánfi család pénzverése a 15. században. NK 70–71 (1971–1972) 71–73.

³ POHL 1974, 54.

⁴ POHL 1974, 54.

⁵ HUSZÁR 1966, 56. A Huszár által leközölt szöveg nem egyezik meg teljesen a Pohl által 1974-ben közölt oklevélszöveggel. Ugyanakkor mindketten ugyan arra az oklevélre hivatkoznak. Pohl szerint ugyanis: „Caspar de Kallis Capitaneus de Vylak, Comesque Comes necnon Cusionis monetarum per magn. Nicolaum Woywodem Transilvaniae” OL DL 48266. Huszár közölte ugyan a diploma szövegét – szerepeltetve kamaragrófokat felsoroló jegyzékében de Kallist – katalógusának verdehelyeket is közlő bevezetőjében azonban már meg sem említi a kevei pénzverést. HUSZÁR 1979.

⁶ ENGEL 1996, 164. Újlakinál.

Sokáig magam is elfogadtam a kevei verde működését ezen bizonyítékok alapján, bár valamelyest mindig is kételkedéssel tekintettem Pohl elméletére. Alaposabban elmélyedve a témában számos olyan nyugtalanító jelenséget tapasztaltam, amelyek arra ösztönöztek, hogy részletesebben foglalkozzam a kevei pénzverde történetével.

A kevei pénzverés kérdésének taglalásakor feltétlenül szükséges szétválasztani, hogy milyen minőségében beszélünk Kevéről: először is le kell szögezni, hogy Pohl Artur a már idézett oklevél szövegét vizsgálva teljesen helyesen az al-dunai Kevéről beszélt. Keve névvel azonban több mindent is illettek, még a déli területeken is: létezett ezzel a névvel város, vár és vármegye is. Hogy a vár, vagy a város pénzveréséről van-e szó, azt pontosan nem lehet tudni. Pohl inkább talán a várra gondolt, mint a pénzverde helyére, de nem fogalmazott egyértelműen. Jelen tudásunk szerint mind a vár, mind pedig a város nagy jelentőséggel bírtak, így bármelyikben folyhatott pénzverés.

Keve városa nagy és népes település volt, amelynek lakosai a XV. században jelentős részben szerbek voltak, akik főként a déli kereskedelemről éltek (még hozzá nem is rosszul). A kevei szerbek többsége feltehetően a török hódítók elől menekült magyar földre.⁷

Keve városát – minden bizonnyal a déli területek erősítése miatt – Zsigmond király emelte fel civitas rangra többszöri jogadományozásokkal. 1405-ben évi vásártartási jogot kaptak a kevei polgárok és hospesek. 1428-ban évi két mázsa viasz és a kevei dunai kikötő őrzése fejében teljes adómentességet nyertek, illetve nekik adta Zsigmond a közeli Bálványos és Zkronova nevű falvakat. Országos vámmentességet és szabad mozgást élveztek, Keve városában idegen kereskedők számára posztó és bor csak az évi vásárkor volt árulható akkor is csak kis tételben. Ezen kívül még számos egyéb jogot is elnyertek, például az önálló bíraskodás jogát. 1435-ben két további kiváltságot kaptak: mentesültek a harmincadvám fizetése alól és a Szerbia felől érkező kereskedőkkel szemben árumegállító jogot élveztek. Albert király 1438-ban megerősítette a keveieket korábbi jogaikban. Jól látszik tehát, hogy Keve kifejezetten kereskedőváros volt, amelyet a magyar királyok igyekeztek szinte minden lehetséges módon támogatni.⁸

1439–1440-ben komoly török támadás érte a déli területeket, amely annyira megrémítette a szerb lakosságot, hogy azok az ország belseje felé menekültek. Erről tanúskodik I. Ulászló egy 1440. augusztus 20-án kiállított oklevele, amelyben az országszerte kóborló keveiek feletti bíraskodási jogot magának tartotta fenn. Valószínűsíthető, hogy az elmenekült szerbek először Szentendrén kerestek menedéket, ahol 1428 óta Zsigmond által letelepített bolgárok laktak. Ulászló nem sokkal később, október 10-én kelt oklevelében engedélyezte a keveiknek, hogy a Csepel-szigeten az egykori Szentábrahám falu helyén telepedjenek le,⁹ amelyet a források nem sokkal később már Kiskeve, vagy Ráckeve néven emlegetnek.¹⁰ Nem csak értékeiket vitték azonban magukkal az elmenekült szerbek, hanem szerzett jogaikat is, amelyek szinte mindegyikét az új településen is szabadon gyakorolhatták.¹¹

A szerbek nagy részének kiköltözése után az ősi, déli végvidéken fekvő Keve nem néptelenedett el teljesen, bár jelentősége értelemszerűen csökkent.¹²

Keve váráról a városhoz képest meglehetősen keveset tudunk. Csánki szerint 1435-től – az ekkor kapott újabb kiváltságok fejében – a kevei lakosok feladata volt a várat fenntartani és megvédeni.¹³

Már magából a vár és város státuszából és geopolitikai helyzetéből is adódnak kérdések. Ha a város bírta volna a pénzverés jogát 1440-ben, akkor feltehetően ezt a kiváltságot Ráckeve is ugyan úgy megörökölte volna, bár igaz, hogy a Kevéből menekült szerbek Csepel szigeten való letelepedését I. Ulászló még 1440 őszén engedélyezte, amely időszakban még Pohl sem számolhatott kevei pénzveréssel.

Pohl Hunyadi János pénzverésével kapcsolatban így fogalmaz „... a régi déli kamarák pedig a török közelsége miatt már jóideje nem működhettek, nyersanyagbázisukat, a határbánságok nemesfémhányait elvesztve.”¹⁴ Igaz ugyan, hogy itt kamarákról beszél, nem pedig verdékről, de mégis ellentmond annak a lehetőségnek, hogy élénk pénzverés folyhatott az 1440-es években a Török Birodalommal közvetlenül határos területeken.¹⁵

⁷ PESTY 1880, 381–383.

⁸ A kiváltságokat jól összefoglalja: MAGDICS István: *Diplomatarum Ráczkeviense*. Székesfehérvár 1888.

⁹ KUBINYI 2000, 146–148.

¹⁰ HAJDÚ 1982, 172–182.

¹¹ KUBINYI 2000, 149.

¹² PESTY 1880, 382–385.

¹³ A kevei vár katonai-közigazgatási hovatartozásáról még a későbbiekben szó fog esni.

¹⁴ POHL Artur: Hunyadi János pénzverése. *NK* 68–69 (1969–1970) 49–56, főként 52. Minthogy ezt a nézetét a CNH 156 típusú denárok-kal kapcsolatban fejtette ki, minden bizonnyal az 1446–1447 körüli időszakra tartja érvényesnek. Az ehhez képest számított „...jóideje...” kifejezés értelme ugyan kétes, azért mégis feltételezhető, hogy Ulászló korát is beleértette.

¹⁵ POHL Artúr: A délvidéki magyar pénzverdék ezüstállatása a középkorban. *Az Érem* 43–44 (1968) 7.

Önmagában véve tehát Keve határhoz közeli fekvése is kétségesse teszi a pénzverést, ugyanis ebben az időben ez a terület már a törökök által erősen fenyegetett rész volt, ahol kockázatos lett volna bármilyen pénzverési tevékenységet is folytatni. Keve nem fekszik bányavidéken, vagy annak közvetlen közelében, így a verde nyersanyaggal való ellátása is komoly gondot okozhatott volna. Hogy nem tartották érdemesnek a déli részekre verdék telepítését, azt egyértelműen mutatja az a tény is, hogy a korszakban az egész déli határszakaszon egyetlen verde sem működött (leszámítva az erdélyieket, amelyek azonban a hegyvidék – illetve bizonyos esetekben – kiváltságolt jogi helyzetük miatt teljesen más megítélés alá esnek). Keve kereskedelmi és stratégiai szempontból is fontos hadiúton feküdt. Mind a vár, mind a város valóban jelentős volt, de közel sem annyira, mint például Nándorfehérvár, ahol szintén nem folyt pénzverés.¹⁶

Egy 1982-ben megjelent, verdejegyeket tárgyaló katalógusában Pohl rendre C betűként olvasott olyan verdejelölő betűket, amelyek könyvének tipográfiai jelölése alapján egyértelműen és határozottan G betűk.¹⁷ Ezeket az általa C betűnek olvasott jegyeket pedig I. Ulászló esetben minden alkalommal azonosította Kevével. Magam ezzel az olvasattal nem értek egyet, de úgy hiszem a rendelkezésre álló numizmatikai példák sem támogatják Pohl értelmezését.¹⁸ Idézett 1974-es cikkében még nem oldotta fel a C és G betű olvasatának problémáit és azt sem írta le egyértelműen, hogy a kevei verde verdejegye a C betű. Csak a verdejegyeket összefoglaló táblázatban szerepeltetett konkrét betűket, azonban nem latin betűt, hanem a görög ábécé kis szigma (σ) betűjelét használja a kérdéses forma jelzésére. A táblázat utáni oldalon két G verdejegyű darabot is felsorolt és a már citált szöveg szerint a G betűs vereteket Kevéhez kötötte. Érdekes módon egy korábbi, még 1972 folyamán megjelent katalógusában egyáltalán nem szerepeltette a kevei verdét és azokat a verdejegyeket, amelyeket később Ulászló pénzveréséről megjelent cikkében szigmával, majd utolsó katalógusában C betűvel jelölt, itt még rendre G formában adja vissza.¹⁹

Zsigmond utolsó, CNH 124 típusú denárjait, amelyeket 1427 és 1437 között veretett kiválóan alkalmasak a maiuscula C és G betűk összehasonlítására. Ezen típus körirata előoldalán ugyanis MON SIGISMUNDI, hátoldalán pedig REGIS VNGARIE ET C, így tehát már eleve köriratában megvan mindkét kérdéses betű, ugyanakkor vizsgálatuk azért is célszerű, mert verdejegyeik között is megtalálható a C betű. A Móra Ferenc Múzeum Éremtárának, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának, valamint több magángyűjtemény anyagának átnézése után arra a következtetésre jutottam, hogy a két betű jelölése mindig következetes marad a köriratok esetében, vagyis nincs jelentős változás a formájában. Egy pénzdarabon belül csak elvétve találkozunk két kissé eltérő stílusú g betűvel, aminek inkább a beütő-szerszámok különbözőségei lehetnek az okai.²⁰ Érvélemet igazolja az is, ha megnézzük Huszár és Unger katalógusait és összevetjük Pohl 1982-es ezüstpénzeket tárgyaló katalógusával. Az egyes vereteken végighaladva a Pohl által C-nek olvasott betűkről rendre kiderül, hogy azokat Huszár és Unger G betűnek tartották, s az éremanyag ismeretében magam is így gondolom. Álláspontom további igazolására az említett típuson kívül vizsgálat alá vontam Ulászló összes típusát, valamint Hunyadi János CNH 156-os típusú denárjait is és minden esetben a fent leírtakat tapasztaltam, bár meglehetősen kevés olyan darabot találtam, amelyik verdejegyében C betű van, de a köriratban minden esetben igaz a fent leírt megfigyelés.²¹ Szintén hasonló megfigyeléseket tehetünk epigráfiai, illetve paleográfiai emlékek vizsgálata során is. A pénzek felirataihoz hasonlatosan a C és G betűk jelölésében a pecséteken is mindig következetesek voltak, amire a XIV–XV. századból számos példát lehetne hozni. Ez igaz mind a királyi, mind a főpapi, mind pedig a főúri pecsétekre is.²²

¹⁶ Nándorfehérvárat Újlaki 1438-tól vagy maga, vagy familiárisai révén, mint macsói bán folyamatosan a kezében tartotta, tehát lett volna alkalma pénzt veretni.

¹⁷ POHL, Artur: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*. Budapest–Graz 1982.

¹⁸ Ahogyan ezt korábban több más írásomban is kifejtettem. Például: UJSZÁSZI Róbert: Pénzverési problémák I. Ulászló korából. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 125 (2007) 69–77.

¹⁹ Előfordulhat, hogy azért is volt ilyen óvatos Pohl, mert maga is csak nagy fenntartással fogadta el a G betűk C-ként való olvasását. Bár megjegyzendő, hogy Pohl igencsak önkényesen értelmezte ezeket a vitás betűket, és szinte mindig aszerint, ahogyan valami értelmet tudott adni nekik. (Kiváló példa erre a P 127A-11 és a P 135-6 esete). Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy Pohl sokszor valószínűleg nem az eredeti darabokat, vagy fényképeket kézbe véve készítette el munkáját, ezért rajzolt betűi között sok hibás is lehet. Jó példa erre a P 128 és a P 129 esete, amelyeknél a katalógus fotóján látható pénz verdejegyének c betűje és a rajzon látható forma nem egyeznek.

²⁰ Ezen tulajdonságok figyelembe vételével a CNH 121 típusú denár is alkalmas lehet vizsgálatra, azonban az időbeni távolság miatt ezeket nem vettem figyelembe. Ugyanakkor kisebb mennyiséget ezek közül is átnéztem és ugyan azt tapasztaltam, mint a CNH 124-esek esetében.

²¹ Néhány – ritka – esetben a körirat és a verdejegy betűtípusai kisebb eltéréseket mutathatnak. Néhányszor lehet találkozni következetlen betűjelölésű példányokkal is.

²² Zsigmond király első magyar királyi kettős felségpecsétje (1397). 31. Zsigmond első középpecsétje (1393). 32. Albert király titkospecsétje (1439). 36. Mátyás király aranypecsétje (1465). 69. Nagymartoni Pál országbíró pecsétje (1340). 70. Szécsi Miklós első országbírói pecsétje (1365). 71. Bebek István országbírói nagypecsétje (1365). 72. Szécsi Miklós harmadik országbírói nagypecsétje (1382). 75. Szécsényi Frank országbírói nagypecsétje (1397). 91. Szécsi Dénes esztergomi bíboros esztergomi érsek pontifikális pecsétje (1463). 120. Az esztergomi székeskáptalan nagyobb pecsétje (1420). 131. Újbánya város pecsétje (1348). *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergom-ból*. Esztergom 2000. (a tételek előtti számok a kötet sorszámaira utalnak) Valamint Zsigmond király utolsó magyar királyi kettős felségpecsétje (1433). *Sigilla regum – Reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár Pecsétgyűjteményéből*. Budapest 2001.

A kevei verde létezését elfogadja Gyöngyössy Márton is, Pohl elméletét ismertette.²³ Egész cikket szentelt a kevei verde működésének bemutatására Gerlovics Szilveszter, aki a kérdéses betűt ugyan G-nek tekinti, de jelentését egészen sajátosan értelmezi: „*A denárok hátlapján szereplő G-betű Újlaki pénzverő kamaragróffjának, Kallis Gáspár újlaki kapitánynak és kevei főispánnak a nevére utal.*”²⁴ Ez az állítás, vagyis hogy az első betű a pénzverésért felelős személy nevének rövidítése, mindenképpen téves. Ebből a korból ugyan ismert V. László olyan pénze, amelyen a király nevének kezdőbetűje szerepel a verdejegy első tagjaként, de ez jelenlegi tudásunk szerint Ulászló területeire nem érvényes, illetve éppen hogy azért került az L betű a pénzekre, mert az inflációs denárok veretését a kamaraispán nem volt hajlandó nevével vállalni. Tehát éppen ellenkezőleg lehetett – inkább kibújtak a hálátlan feladat alól, mintsem hogy saját jó hírüket és becsületüket tették volna kockára.²⁵

A kevei verde kérdését boncolgatva mindenképpen fontos a leletek tanulságait is felhasználni. A leletelemzések kapcsán Pohl megjegyzi, hogy a csataji leletben számos korábban ismeretlen verdejegyű denár volt, mintegy bizonyítva, hogy újabb verdék kerültek felállításra Ulászló király uralkodásának első időszakában. A csataji leletet feltehetőleg 1442 elején rejtették földbe, így valójában leginkább az 1441-es pénzforgalmat tükrözi. Ebben a leletben már feltűnik két G betűs verdejegy is. Elvileg ezen pénzek 1441-es forgalmi megjelenése utalhatna arra, hogy Újlaki nyomban kinevezett pénzverőispánja megkezdte működését a kevei ispánság területén, de a leletben könnyen lehetnek 1440 folyamán vert pénzek is (hiszen Zsigmond és Albert, illetve V. László denárai is megtalálhatóak benne), így ez az érvelés nem áll túl szilárd lábakon. Másrészt pedig azt is fontos megjegyezni, hogy a lelet elrejtésének időpontja nem teljesen egyértelmű.

Ulászló első denárai között tehát már találhatóak G jegyű darabok (Pohl szerint C – B és C – R formában).²⁶ A CNH 149-es típust 1441 végéig, vagy 1442 elejéig verték, vagyis a kevei verdének legkésőbb 1441 végén már üzemben kellett lennie.

További problémát jelentenek a szűk időhatárok is. A de Kallis Gáspárt pénzverőispánként megnevező oklevél, mint erdélyi vajdát említi Újlakit, vagyis csak vajdai kinevezése után kelhetett. Újlakit 1441 márciusának elején állította Ulászló király Erdély élére Hunyadi Jánossal együtt (ugyan abban a hónapban lettek mindketten temesi ispánok is). Kérdéses, hogy az 1441 legvégéig, vagy esetleg 1442 legelejéig veretett CNH 149-es denárok készítésére maradt-e még elég idő? Egy pénzverőház létrehozása ugyanis nem csak pusztán elhatározás kérdése. Sok minden szükséges hozzá, de ami alapvető, az a kohóberendezések kialakítása és a megfelelő, gyakorlott szakemberek telepítése. Mindezen alapok megteremtése jónéhány hónapot igénylő folyamatként képzelhető el, amelyet nem lehetett jelentősen felgyorsítani a kor viszonyai között.

A kevei pénzverés kérdésköre azonban nem csak történeti, vagy numizmatikai szempontból közelíthető meg, hanem nyelvészeti illetve nyelvtani szögéből is. Feltűnő ugyanis Keve várának, városának és a vármegyének a történetét tanulmányozva, hogy Keve nevének korabeli írásmódja nem engedi meg, hogy c betűs verdejegyet kössünk hozzá. Ugyanis a Keve névalak nem jelenik meg C kezdőbetűvel írva (legfeljebb csak rendkívül ritkán), hanem az írott forrásokban rendszeresen K betűs formában találkozunk vele.

Keve nevének eredetével kapcsolatban több álláspont létezik. Egyes feltevések szerint személynévi eredetű, mások azonban inkább a kő szóból származtatják, amely jelzős szerkezetként köve (illetve köves) értelemmel bír. Mindkét magyarázat elfogadható, bár megjegyzendő, hogy önmagában a Keve személynév is származhat a kő szóból, így áttételesen mindkét értelmezés ugyan abból a töből eredhet. Mégsem mindegy azonban, hogy tulajdonnév, vagy köznévv adja az elnevezés alapját, ugyanis ejtés szempontjából az elhomályosult jelentésű Keve személynévnél a kő szótó hosszú magánhangzója már nem érezhető ki. Megjegyzendő, hogy már Pesty Frigyesnek is feltűnt, hogy bár Hunyadi János néhány Kevében kelt levelében „*in terra Rasciae vadum Danubii quod vulgo lapideum dicitur*”²⁷ formulával nevezi meg a várost, vagy a várat (máshol azonban kiírja a település nevét), Keve vidéke, de még a Duna túlsópartja is sehol sem köves, vagy kavicsos, hanem sokkal inkább mocsaras.²⁸

Ha igaz is az a feltevés, amely szerint a kő szóhoz van köze a Keve névnek, akkor is mindenképpen fennmarad az a tény, hogy a forrásokban c betűvel írva nem, vagy csak elvétve jelenik meg. A fentiek bizonyítására egy kis nyelvtani kitérőt mindenképpen érdemes tenni.

²³ GYÖNGYÖSSY 2003, 34., valamint 311–312. GYÖNGYÖSSY Márton: *Altin, akcse, mangir...* Budapest 2004. 33.

²⁴ GERLOVICS Szilveszter: Középkori magyar pénzek veredőhelyei a Vajdaságban I. *Bácsország* (2003):10–12, 45.

²⁵ POHL Artúr: Erzsébet királyné L-betűs verdejegyű pénzei. *NK* 64–65 (1965–1966) 49–53.

²⁶ A Pohl által közölt két jegy könnyen lehet, hogy valójában azonos verdejegyet takar.

²⁷ „*a rácok földjén, a Duna révénél, amelyet gyakran kövesnek neveznek*”

²⁸ PESTY 1880, 387–388. Pesty szerint Keve névváltozatai: Kevi, Kevy, Ku, Keu, Cevinium, Kevee, Keune, Quer, Kövi, Kövin, Kovin, Covin, Kubin. Ezek közül több olyan is van, amellyel magam nem találkoztam, de a kő szótőre visszamenő változatokkal kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a történeti etimológiai szótár szerint a kő szó írásmódja is következetesen K betűvel történt, tulajdonképpen az egész középkor folyamán. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II.* (Szerk.: Benkő Lóránd). Budapest 1970.

A Kiss–Pusztai féle Magyar nyelvtörténet szerint: „A *k* kapcsán általános szabályként az ragadható meg, hogy a *c* elvileg minden fonotaktikai helyzetben jelölheti e hangot (...) ugyanakkor azonban – *k* hangértékben – *e*, *é*, *i*, *í* hangok előtt nem szerepel. (E jelenség minden bizonnyal a középkori latin ejtésben leli magyarázatát, ott ugyanis a *ce*, *ci* betűkapcsolat nyelvektől függően *c-s*, illetőleg *cs-s* ejtést mutat.) Éppen a fenti palatális magánhangzók előtti helyzetben törvényszerű tehát a *k* betű megjelenése. (...) A *k* használata azonban bővebb körű is lehet: a *TA.* és az *OMS.* rendszerében például rendkívül gyakran találkozunk vele...”²⁹

Középkori helyesírásunk történetét általában négy szakaszra szokás osztani.³⁰ Minket most ezek a korok csak a *C* és *K* betűk szempontjából érdekelnek, és bár egyszerűbb lenne csak a IV. periódust tanulmányozni, mégis célszerű mindegyik időszakra egy kis figyelmet fordítani.³¹ Ugyanakkor rendkívül fontos megjegyezni, hogy nem csak idő, hanem alkalmazás szerint is elkülönítendőek helyesírási csoportok, irányzatok. Így megkülönböztethetünk, kancelláriai helyesírást (általában oklevelek), nem kancelláriai helyesírást (többnyire szójegyzékek) és kódex helyesírást.

A kancelláriai helyesírás I. korszakára jellemző, hogy a *K* hangot túlnyomórészt *K* betűvel jelölték.³² Bár ez a II. periódus elejére némiképpen megváltozott, általában magánhangzók előtt *K* betű áll *K* hangértékben. A II. korszak későbbi időszakára jellemző, hogy a *C* betű előtérbe kerül a *K*-val szemben, de csak olyan esetekben, amikor nem palatális – vagyis magas hangértékű – magánhangzók előtt áll. A XIII. század első felében keletkezett, úgynevezett Albeus-féle jegyzék *K* hangértékű jeleinek vizsgálatakor Kniezsa igen egyértelműen fogalmaz: „A *k* jelei a *k* és *c* körülbelül egyforma arányban. A kettő között az a különbség, hogy a *k* bárhol állhat, a *c* azonban palatálisok előtt nem.”³³ A III. korszakban a *K* hang jelölésére szinte „egyeduralkodóvá válik” a *K* betű, *C*-t alig találni, és ha elő is fordul, palatálisok előtt akkor sem jelenik meg.³⁴ A IV. korszakban a *K* betű továbbra is meghatározó a *K* hangérték jelölésében, *C* betű *K* hangértékben csak rendkívül ritkán fordul elő.

Nem kancelláriai eredetű kisebb emlékek helyesírása: Anonymus Gesta Hungarorumában a *K* hang jelölésére következetesen a *K* betűt használja palatális magánhangzók előtt, minden más esetben viszont *C* betűt.³⁵ Az Ómagyar Máriásiralomban és a Gyulafehérvári Glosszában ugyanakkor a *K* betűk aránya jóval magasabb, mint a *C* betűké és velárisok előtt is többször előfordul.³⁶

A kódexek hangjelölése három csoportba osztható. Léteznek mellékjel nélküli, mellékjeles és vegyes jelölési rendszerek. Kniezsa anyaggyűjtése nyomán látható, hogy az első csoport esetében a *K* hangot az esetek legnagyobb részében minden helyzetben *K* betű jelöli, *C* csak rendkívül ritkán és csak egyes kódexek esetében fordul elő. A mellékjeles helyesírási rendszerek esetében már jóval többször jelenik meg *C* betű *K* hangértékfordul elő. A mellékjeles helyesírási rendszerek esetében már jóval többször jelenik meg *C* betű *K* hangértékben, de itt is mindig velárisok, vagy mássalhangzók előtt. Ebben a csoportban is sok olyan írás van, amelyben a *K* betű használata – *K* hang esetében – kizárólagos. A harmadik – vegyes, vagy keverék – csoportban a *C* használata valamivel kiterjedtebb, de itt is az esetek többségében velárisok, vagy mássalhangzók előtt fordul elő gyakrabban. Kniezsa szerint palatálisok előtt nem találkozni *K* hangértékben *C*-vel ezekben a forrásokban.³⁷

²⁹ KOROMPAY Klára: Helyesírás – történet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (Szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest 2003. 281–300., 284. *TA.* = a tihanyi apátság alapítólevele, *OMS.* = Ómagyar Máriásiralom. A kiemelések az eredeti szövegből származnak.

a tihanyi apátság alapítólevele, *OMS.* = Ómagyar Máriásiralom. A kiemelések az eredeti szövegből származnak. A korábbi évszázadokban – nem lévén Akadémiai helyesírás csak 1831 óta létezik, így ekkortól datálható egységes helyesírásunk kezdete. A korábbi évszázadokban – nem lévén Akadémiai helyesírás csak 1831 óta létezik, így ekkortól datálható egységes helyesírásunk kezdete. A korábbi évszázadokban – nem lévén Akadémiai helyesírás csak 1831 óta létezik, így ekkortól datálható egységes helyesírásunk kezdete. A korábbi évszázadokban – nem lévén Akadémiai helyesírás csak 1831 óta létezik, így ekkortól datálható egységes helyesírásunk kezdete.

³⁰ A *K* hangérték jelölésénél nem foglalkoztam a többi variációval, csakis a *C* és a *K* betűk elemzésével. Így nem esik szó a *ch*, *hc*, *qu*, *q*, *ku*, *g*, *gy* betűkről, illetve betű párokról, amelyeket szintén használtak a *K* hangérték kifejezésére, bár ezek előfordulása leginkább az első három korszakra jellemző, és többnyire csak igen marginálisan.

³¹ A *K* hangérték jelölésénél nem foglalkoztam a többi variációval, csakis a *C* és a *K* betűk elemzésével. Így nem esik szó a *ch*, *hc*, *qu*, *q*, *ku*, *g*, *gy* betűkről, illetve betű párokról, amelyeket szintén használtak a *K* hangérték kifejezésére, bár ezek előfordulása leginkább az első három korszakra jellemző, és többnyire csak igen marginálisan.

³² Kniezsa 1952, 15. ³³ Kniezsa 1952, 32. A Váradi Regestrum anyagában inkább a *C* betű dominál a *K* hangérték jelölésekor, de itt is rendre *K* áll palatálisok előtt. ³⁴ Kniezsa 1952, 34–35.

³⁵ Kniezsa 1952, 50. Igen ritka esetekben nem csak *C* betű jelölhetett *K* hangot, hanem *K* betű is *C* hangot. Kniezsa ezt tollhibának tekintette, gyűjtésében csak három ilyen szó van: Zopurka (Szaporca), pinke (pince), kemenke (kemence).

³⁶ A Halotti Beszédben szintén következetesen *e* és *i* betűk előtt *K* betű áll *K* hangértékben, a többi esetben azonban rendre *C* betűvel találkozhatunk. Hasonlóan következetes a *K* hangzók esetében az imént leírt szabály szerint a Königsbergi Törödek, illetve ennek úgynevezett szálagjai.

³⁷ Kniezsa 1952, 86–87. A Beszercei Szójegyzékben a *K* hang jele többnyire *K* betű, *C* betűre alig akad néhány példa a nagy mennyiségű szóanyagban. Hasonló a helyzet a Schälgi, a Soproni és a Königsbergi szójegyzékekben. A Szabács viadala című költeményben *K* hangérték esetén a *K* betű használata teljesen egyeduralkodó. Kniezsa 1952, 99–100.

³⁸ Kniezsa 1952, 152.

Jól látszik tehát, hogy a IV. korszakra már kialakult egy általános szabály a K hang jelölésére, amely teljesen egybevág azzal az alap megfigyeléssel, amelyet a nyelvtörténészek elfogadnak a K és C betű használatával kapcsolatban.

A személynevek is a K betű használatának „szabály szerinti” módját erősítik meg. Ehhez elégséges néhány példát idézni Kázmér Miklós családnév szótárából,³⁸ amely szerint az alábbi K kezdőbetűs vezetéknév szerepelnek a XV–XVI. századi magyar névanyagban úgy, hogy mellettük C kezdőbetűvel álló keresztnév van: Kedey, Keléses, Kenyeres, Kerékgyártó, Kertész, Kesely, Keserű, Kettős, Kevély, Kilyéni, Király, Kis, Kiskelemen.³⁹ Az adatok vizsgálata közben nem talákoztam egyetlen olyan vezetéknévvel sem, amelynek második betűje e, vagy i lett volna, s az első C, hanem minden esetben a felállított szabályos forma szerint tűntek fel a nevek.

Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtár című munkájában nagyszámú K hangzóval kezdődő nevet találhatunk, amelyek tanulmányozása alapján a fentebb ismertetett tendenciák érvényesülnek.⁴⁰ Györffy György történeti földrajza alapján kigyűjtöttem a Kevével kapcsolatos említéseket, illetve a ke-, ki- kezdetű települések neveit. Bár Györffy adatgyűjtése csak a XIV. század közepéig terjed, mégis a településnevek esetében is a fentebb leírt szabályszerűségek voltak tapasztalhatóak.⁴¹ Keve esetében alábbi névalakokat figyeltem meg: Keuee, Keue, Kewe, Kauin, Kauinvar, Gowin, Kewiensi, Keve, Keweiensem, Keueyensi, Reueriensi, Kyeiensem, Remeiensi, Keurusiensi, Keuensem, Quev, Reweiensi, Keuve, Kuét, Keu, Kewy, Kwe, Keuy, Chevin.⁴² Hasonló jelenség volt tapasztalható Csánki Dezső történeti földrajzában is, amely leginkább a Hunyadiak korának adatait tartalmazza.⁴³

Egyes esetekben előfordulhat, hogy a K betűt C helyettesíti, például a kis szó esetében. Így például Kicsi helységnév többször fordul elő C kezdőbetűvel, mint K-val (pl.: Cusit alakban), vagy a kis melléknév cuiseb, cufold formában. Ennek az az oka, hogy a kis szó ejtése az ómagyarban, illetve a középkori magyar nyelvben kettős volt. Ejtették hasonló formában, mint ma, vagyis i betűvel „kis”-ként, de ü betűvel is „kü” hangzással.⁴⁴

Átnézve az elérhető okmánytárakat és egyéb gyűjtéseket szintén azt találtam jellemzőnek, hogy mintegy másfélszáz említés közül alig néhány olyan van (eddig négy), amely esetében Keve vára, városa, vagy akár a megye nevét C betűs formában írták volna.

Más olyan településeket is találni, amelyek nevében szerepel a keve szó. Ilyen például Túrkeve,⁴⁵ Fülöpkeve,⁴⁶ Keveaszó.⁴⁷ Ezek neveit tanulmányozva is arra a megfigyelésre juthatunk, hogy az írásmód meglehetősen egyoldalúan K betűvel írtnak mutatkozik. Hajdú Mihály gyűjtötte össze Ráckeve neveinek említéseit. Munkája a XV–XVI. századra vonatkoztatva teljességre törekvőnek tekinthető. Jólal több, mint száz adatából egyetlen olyan sincs, amelyben ne K betűvel szerepelt volna a Keve helységnév.⁴⁸

Rövid nyelvészeti kalandozások után érdemes visszatérni a többi forráshoz. Az okleveles adatok alapján a kevei pénzverés kérdéskörének vizsgálatakor két személy szerepét kell alaposan elemezni. Az egyik Újlaki Miklós főúr, az ország egyik legnagyobb birtokosa, későbbi bosnyák király, a másik pedig familiárisa, de Kalis Gáspár.

³⁸ KÁZMÉR Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Budapest 1993.

³⁹ 1505, Clementem Kedei, 1542, Clemens Kelesses, 1548, Caspar Kenyeres, 1522, Crucis Kerekgyartha, 1557, Clemens Kertesz, 1454, Clemente Kesey; 1542, Cristoforus Kesely, 1522, Crucis Keserw. Kázmér, 1522, Kerezthes Ketthes, 1448, Clementis Kewyl (Megjegyzendő, hogy a Kevé név vezetéknévként két ízben is szerepel a XV–XVI. században, mindkétyszer K betűvel írva. Ugyan ilyen formában láthatjuk a Kevermes és a Kevi családneveket is.), 1453, Kilyéni Czerjék, 1470, Clemente Kyrál, 1489, Clementis Kws, 1512, Kyskelemen. (Itt ugyan nem ismeretes keresztnév, azonban jól látszik, hogy az egyébként latinos Kelemen név magyarított formája következetesen K-val íródott.)

⁴⁰ FEHÉRTÓI Katalin: *Árpád-kori személynévtár 1000–1301.* Budapest 2004.

⁴¹ GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest 1963.; II. Budapest 1987.; III. Budapest 1987.; IV. Budapest 1998.

⁴² A Kauin és Kauinvar formák Idrisi arab utazó művéből (1154), Govin – Ansburtus III. keresztshadjáratot leíró munkájában (1189), Reuiensi – torzult, hibás alak (1209), Keurusiensi – talán inkább a „kőrosi” ejtés lenne helyes, így valószínűleg nem is Kevére vonatkozik, Chevin – Árpád-kori vonatkozásban csak az *Analecta Franciscana*-ban fordul elő.

⁴³ Megye: Comitatus de Kewe, Kewew, de Kewy, Kowiensis, Koueniensis. Vár: Couiniense, Kouiniense, Castrum Kouienise. Város: Civitas Koviniensis, Oppidum Koviense, Kewe, Kewy, Kovinium. Ráckeve: oppido nostro Kevi, Civitas Keve al, Kys Kewy, in opido Kewy, Kys Kevy, Kys Kewy. Keve-aszó: Kavazozenthpether, Keueozou, Vallis Kuaza, Keweoza, Vallis Keaza, Vallis Kayassow, Keueaza, Kayasowlg, Locus Kayaza.

⁴⁴ SZAMOTA István: *Magyar oklevél-szótár.* Budapest 1902–1906. (reprint) Megjegyzendő, hogy ezek a formák többnyire korai, XIII. századi forrásokban maradtak fenn, amikor a helyesírás, illetve a fonetika visszaadása sokkal bizonytalanabb volt. Talán a küs ejtémód eltűnése is közrejátszott abban, hogy XIV – XV. századi formájára már nem jellemző a C betűs írásmód.

⁴⁵ CSÁNKI 1890, 671.

⁴⁶ PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története II.* Budapest 1884. 165–166.

⁴⁷ GYÖRFFY 1987a, 389–390. Ma Kajászó néven.

⁴⁸ HAJDÚ 1982, 172–176.

Sajnálatos módon Újlaki hivatalviselésének időpontjai nem adnak kellő információt arról, pontosan mikor is volt ő maga – vagy valamelyik familiárisa – Keve megye ispánja. Engel Pál archontológiája szerint 1441 és 1446 között viselte a kevei ispán címet Újlaki. Oklevelek alapján annyi kikövetkeztethető, hogy valószínűleg 1445–1446 folyamán ő állított a vármegye élére alispánt, méghozzá de Kallis Gáspárt.⁴⁹ Az írott forrásokból úgy tűnik, hogy a kevei ispáni titulus ebben az időszakban folyamatosan egyesítve volt a krassói ispáni címmel, vagyis aki viselte az egyiket, az a másikat is kellett hogy viselje. Érdekes módon azonban a krassói ispánok sorában nem szerepel Újlaki. Ugyanakkor a kevei és a krassói ispánságok ezidőben egyesítve voltak a Szörényi Bánsággal is. Engel szerint Hunyadi János 1441-től 1456-ban bekövetkezett haláláig viselte a szörényi bán címet, Újlaki viszont csak igen rövid ideig, 1445–1446 folyamán, de akkor is Hunyadival közösen. Kérdéses tehát, hogy Újlaki pontosan mikor is lehetett kevei ispán.

Mindemellett tovább nehezíti a helyzet megítélését az is, hogy elvileg mindezen címek viselése (leszámlítva a szörényi bánságot) egyesítve volt a temesi ispáni címmel is, így jött létre az úgynevezett temesi vég(ek), amely több megyét is magában foglalt. Ezt ugyan megszüntették az 1420-as évek végén, de Ulászló korára visszaállították. A temesi végek élére 1441 márciusában a király Hunyadi és Újlakit nevezte ki közösen (valószínűleg a szörényi bánsággal együtt).⁵⁰ 1446. márciusának közepéig töltötték be ezt a pozíciót, bár Hunyadi egészen haláláig ellenőrzése alatt tartotta a területet familiárisai által.⁵¹ Kérdéses azonban, hogy hogyan is osztották meg egymás között a hatalmat. Nem világos, hogy közösen vitték-e az általuk irányított területek kormányzását, vagy pedig felosztották maguk között az egyes címekkel járó területeket.⁵² Ugyanígy nem egyértelmű az sem, hogy vajon az olyan összevont területeket is felosztották-e, mint amilyen a krassói-kevei kettes ispánság volt, amely az Ozorai Pipo halálát követő rövid, három éves időszakot leszámítva a XIV. század közepe óta egyesítve volt.

Nem világos az összefüggés, illetve a kapcsolat a temesi ispánság és a szörényi bánság területi és hatalmi funkcióit illetően sem. Az sem tudható pontosan, hogy ha területüket illetően bizonyos megyék valamelyik katonai–közigazgatási egységhez tartoztak is, akkor egyes váraik – főként a határ menti, első vonalbeli végvárak – tartozhattak-e máshová. Leginkább a Szörényi Bánság hátországba nyúló területi kiterjedése tűnik igen nehezen megfoghatóknak.⁵³

Tehát a rendelkezésre álló adatokból nem állapítható meg egyértelműen, hogy mikor is viselt kevei ispáni címet Újlaki, illetve, hogy mikor is gyakorolt egyedüli hatalmat Keve megyében (így valószínűleg a várban is), azonban valószínűnek tűnik, hogy Ulászló életében nem.

Engel Pál véleménye szerint Zsigmond korában a kevei kapitányi cím a kevei ispáni tiszttel járt együtt, bár éppen egy kivételt is említ 1390 környékéről, amikor a vár a szörényi bán fennhatósága alá tartozott. Hogy Zsigmond alatt így volt, az a kisszámú fennmaradt írott forrás fényében is igen valószínűnek tekinthető.⁵⁴ I. Ulászló korában azonban a kevei vár valószínűleg újra a Szörényi Bánsághoz volt csatolva, a második interregnum (1444–1446) ideje alatt pedig már bizonyosan. Újlaki viselte a szörényi báni méltóságot, de csak 1445–1446 folyamán. Mivel Újlaki két familiárisa (Himfi Basi és Szalánci János) szörényi vicebánként viselte a kevei kapitányságot, így a Szörényi Bánsághoz való tartozás ténye bizonyosra vehető.⁵⁵ Ez tehát egyértelműen Újlaki Miklós 1444 előtti kevei pénzverése ellen szól.⁵⁶

Ugyanakkor a fentebb előadottak alapján arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy nem tartható az az érvelés, amely szerint Keve megye igazgatása Ulászló korában Újlaki kezében lett volna. Feltehetően – a környék sok más megyéjéhez hasonlóan – Keve megye is Hunyadi János irányítása alá tartozott 1444–1445 tájáig (bár erre vonatkozó pozitív forrással nem rendelkezünk).

De Kallis (da Colle) Gáspár pályafutásáról nem sokat tudunk. A fennmaradt okleveles adatok alapján annyit bizonyos, hogy Itáliából származott és Újlaki Miklós familiárisai közé tartozott. Egy 1443-ban kelt levelében Újlaki megparancsolta de Kallinak és Albenei Jakabnak, mint erdélyi királyi sókamarásoknak, hogy 500 fo-

⁴⁹ Bár a hivatalos titoktartásról az, amelyet Pohl is használt, így dátuma sérülés miatt nem adható meg pontosan.

⁵⁰ REJSZIG Ede: Az Újleki család. Első közlemény. *Turul* 1 (1943):2, 1-13.

5 PETROVICS István: A középkori Temesvár. *Capitulum* 4. (Szerk.: Koszta László). Szeged 2008. 95. Eközben ők ketten viselték a székelyispán
és az erdélyi vajda címeket is.

Újlaki még macsói bán is volt eközben.

FENYVESI László: A temesközi-szörényeségi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*. (Szerk.: Batai Zoltán, Tóth László, Székely István) *Studia Aariensia* 14 (1993) 235–288.

⁵⁴ ENCS: *Magyarország történelme a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Budapest 1977. 122.

55 OL DL 102496. Ugyancsak Újlaki ezen két embere volt Görény, Haram, Keve, Orsova, Sebes és Szörény várainak kapitánya is 1445-ben.

Ugyan ezen várak közül a legtöbbet azonban Hunyadi familiárisai bírták 1443-ban (Szörény, Orsova, Sebes) és feltehetően a kevei vár is az ő kezükben volt.

⁵⁶ Csánki szerint 1445-ben a Szörényi Bánsághoz tartozott Keve vára. Értesüléseinek forrását nem adja meg, de feltehetően ugyan azt az oklevelet használhatta, amelyre Engel is hivatkozik. CSÁNKI 1890.

rintos tartozását a gyulafehérvári sókamara sójából fizessék ki hitelezőinek.⁵⁷ Néhány nappal később hasonló kifizetések kapcsán tűnnek fel mindketten, de mint Székesfehérvárba állított királyi sókamaraispánok.⁵⁸ A pénzverést is említő oklevélben, mint újlaki kapitány szerepelt, majd egy 1445-ben kelt iratban, mint újlaki várnagy.⁵⁹

De Kallis pénzverésben betöltött szerepéről csak egyetlen adata tanúskodik, mégpedig az az okleveles említés, amelyet Huszár Lajos is közölt és amelyet Pohl Artur is idézett. Ez azonban nem fogalmaz teljesen egyértelműen de Kallis kapcsán. Az oklevél necnon szavának értelmezése vitára adhat okot, ugyanis ez mint és kötőszó (vagy ennek szinonimája) értelmezhető. Így egyértelmű, hogy nem mint kevei kamaraispán szerepel de Kallis, hanem mint kevei ispán és mint pénzverő kamara ispán (nem utalva a kamarára). Így tehát már önmagában a pénzverés tényét felvető oklevél értelmezése is a kevei pénzverés lehetősége ellen szól. Igaz ugyan, hogy Pohl nem is erre utalt, hanem csak azt vetette fel, hogy: „*Mivel Garai László veresége után Újlaki birtokába került Keve vármegye és comes-e (főispánja) egyben Újlaki pénzverő-kamaragrófia, talán arra következtethetünk, hogy a pénzverés Keve városában, vagy még inkább várában folyhatott.*”⁶⁰ Vagyis Pohl is csak egy meg lehetősen halvány lehetőséget említett meg, ugyanakkor elméletét helyesnek tartva az ebből levonható következtetéseket katalógusaiban megjeleníti. Tehát összességében elmondható, hogy de Kallis Gáspár kevei pénzverése írott forrásokkal nem igazolható.

Ugyanakkor lehetséges, hogy Újlakinak valóban köze volt a pénzveréshez, hiszen ismeretes egy 1445-ből származó oklevele, amelyben felszólította Nagyszeben városát, hogy Pepo nevű (egyébként szintén olasz származású) kamaraispánjának engedjék meg, hogy városukban pénzt verjen.⁶¹ Tehát Újlakinak lehettek kamaraispánjai, illetve familiárisai, akik a neki tett szolgálatok mellett betölthettek kamaraispáni méltóságot is. Talán de Kallis is a szebeni kamara ispánja lehetett valamikor, erre azonban írott forrás nem utal. A későbbi időszakokra vonatkozóan egy aranyforintokon verdejegyként szereplő címerrel is kapcsolatba hozta Pohl Újlakit, azonban erről kiderült, hogy valójában dengelei Pongrác János címere.⁶² Újlaki, mint boszniai király került újra kapcsolatba a pénzveréssel, hiszen mint uralkodónak, önálló pénzkibocsátása volt az 1470-es években.⁶³

Egyébiránt az is valószínűtlenné teszi a C betűs pénzek kevei veretésének lehetőségét, hogy a de Kallis kamaraispánként megnevező oklevél keltezése bár bizonytalan (tartalma alapján magam sem tudtam pontosabban datálni), de 1445–1446-ra helyezése nagyjából helyes lehet. Vagyis de Kallis esetleges kevei kamaraispánságát is erre az időre tehetnénk csak. Márpedig Ulászló 1444 őszén bekövetkezett halála után nem vertek a nevére pénzt legfeljebb csak fél évig és minden bizonnyal csak egyetlen típust. Ulászló feltehetően utolsó veretén, a CNH 143-as típuson és variációin még megjelenik a Pohl által C betűnek olvasott G jegyek. Vagyis a kevei verde jegye fel kellene, hogy tűnjön interregnum denárokon is. Ilyen C (G) jegyű denár azonban nem ismert, így – az Ulászló-kori működéshez hasonlóan – az okleveles adatokon túl a verdejegyek sem támogatják de Kallis interregnum alatti pénzverését. Ez a tény is tovább erősíti azt a gyanút, miszerint Újlaki Kevében soha sem veretett pénzeket.

Felmerül ugyanakkor a kérdés: ha a Pohl által C-nek olvasott betűk döntő többsége nem C, hanem G, akkor milyen verdét jelöl ez a betű? G betűvel kezdődő nevű verdét csak kettőt ismerünk, még hozzá Gyulafehérvárat és Nagyváradot. Az I. Ulászló kori gyulafehérvári pénzverés kérdése tulajdonképpen nem tisztázott. A gyulafehérvári pénzverőház működésével kapcsolatban ugyanis semmiféle információnk sincs a XV. századból. (Ugyanakkor XIV. századi, illetve XVII–XIX. századi működése igazolható.) A verde működésének lehetőségét szintén Pohl vetette fel, a koronázó püspökök pénzverési jogára vonatkozó elmélete kapcsán, amely szerint az I. Ulászlót megkoronázó püspökök hűségük jutalmaként pénzverési jogot kaptak.⁶⁴ Ugyanakkor a gyulafehérvári verdéhez már feltételezen köthető verdejegy, ami pedig az I betű lenne, amely a város latin nevéből származik (Alba Iulia).⁶⁵

⁵⁷ OI DL 92943.

⁵⁸ OI DL 92944.

⁵⁹ ENGEL 1996, 452., OI. DI. 102493.

⁶⁰ POHL 1974, 54.

⁶¹ POHL Artur: Újlaki Miklós pénzverési rendelkezése Szeben városához 1445-ben. *NK* 68–69 (1969–1970) 74.

⁶² SOÓS Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerai*. Budapest 1998. 46.

⁶³ GYÖNGYÖSSY 2003, 143–156.

⁶⁴ Az elmélettel kapcsolatban azonban komoly kételyek merülhetnek fel.

⁶⁵ Felmerül annak lehetősége is, hogy a g betű Nagyvárad német nevének (Grosswardein) rövidítése lenne, azonban ebből a korból még nem mutatható ki, hogy használták volna Várad nevének németes formáját, a nagy jelző megjelenésére pedig csak a XVII. század második feléből találtam adatot. A nagyváradi verde középkori történetével egy már íródó cikkemben kívánok részletesebben foglalkozni.

Bár a Pohl által C-nek olvasott betűk túlnyomó része valójában G (legalábbis erre a korszakra vonatkoztatva) az vitathatatlan, hogy a verdejegyek között azért néhány C betűvel is találkozhatunk. A zárt, gótikus típusú C betűk esetében ez mindenféleképpen így van, de olyan nyitott C betűket is láthatunk, amelyek olvasata egyértelmű. Ezeket sem egyszerű verdéhez kötni, főként azért, mert a C betű hagyományosan a kassai verde jele volt, ahol azonban valószínűleg nem vertek Ulászló nevére pénzt, hiszen ez a verde V. Lászlóhoz tartozott.⁶⁶ Az Ulászló király fennhatósága alá tartozó területen a C betű lehetett Brassó (Cronstadt), de Kolozsvár (Clausenburg) nevének rövidítése is.⁶⁷ A kérdés végleges eldöntése még hosszús kutatásokat igényel, így csak néhány problémát igyekeztem felvetni ezzel kapcsolatban, bármiféle válasz igénye nélkül.

Jól látszik tehát, hogy Pohl Artur kevei verdével kapcsolatos elméletének minden egyes pillére kategorikusan és teljesen egyértelműen cáfolható, vagyis a kevei pénzverés lehetősége mindenképpen elvetendő. A kevei verde létének kérdése tömören összefoglalva néhány oldalon tisztázható lett volna. Hogy mégis hosszabb írás készítését választottam, annak az az oka, hogy szándékomban állt nyomatékosan törölni a kevei pénzverdét (mint soha sem létezett műhelyt) a magyar pénzverés történetéből egyszer és mindenkorra, elosztatva mindenmű kialakult félreértést.

Ujszászi Robert
Móra Ferenc Múzeum
Szeged

Rövidítések

CNH	Réthy László: <i>Corpus Nummorum Hungariae II.</i> Budapest 1907.
CSÁNKI 1890	Csánki Dezső: <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.</i> Budapest 1890.
ENGEL 1996	Engel Pál: <i>Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I.</i> Budapest 1996.
GYÖNGYÖSSY 2003	Gyöngyössy Márton: <i>Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon.</i> Budapest 2003.
HAJDÚ 1982	Hajdú Mihály: <i>A Csepel-sziget helynevei.</i> Budapest 1982.
HUSZÁR 1966	Huszár Lajos: <i>Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. NK 64–65 (1965–1966) 55–59.</i>
H	Huszár Lajos: <i>Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.</i> Budapest–München 1979.
KNIEZSA 1952	Knieszsa István: <i>Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.</i> Budapest 1952.
KUBINYI 2000	Kubinyi András: <i>Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-Alföldi Évszázadok 14.</i> Szeged 2000.
P	Pohl, Artur: <i>Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540.</i> Graz–Budapest 1982.
PESTY 1880	Pesty Frigyes: <i>Az eltűnt régi vármegyék I.</i> Budapest 1880.
POHL 1974	Pohl Artur: <i>I. Ulászló király pénzverése. NK 72–73 (1973–1974) 49–57.</i>

⁶⁶ Körömbányá, minthogy V. László, illetve Giskra uralma alá tartozott, kiesik I. Ulászló verdéinek sorából (bár bizonyos időszakokban a „bérverés” lehetősége sincs egyértelműen kizárva). Analógiák sem használhatóak a C verdejegy feloldására, mivel a korábbi és későbbi időkban a K és C betűk viszonylagosan nagy biztonsággal köthetőek Körömbányához, illetve Kassához.

⁶⁷ Kolozsvár neve inkább K-val írva valószínű és ennek meg is felelnek Ulászló k verdejegyű pénzei. Egyáltalán nem jellemző ugyanakkor, hogy ugyan az a verdejegy létezne zárt és nyitott c betűvel. Kérdéses ugyanakkor, hogy a kis számú nyitott és a sokkal nagyobb számú zárt c betűk megfeleltethetők-e egymásnak – és csak formai eltérés van közöttük – vagy bizonyos formák kizárólagosan csak egy verdéhez köthetők.

IN ADDITION TO THE TOPIC OF KEVE COIN MINTING

Summary

After the labour of Artur Pohl, it is widespread in the relating literature that there was an active coin minting work in Keve, in the first part of the 1440s during the reign of King Ulászló I. The castle or town of Keve was situated near the south border of the medieval Hungary, on the bank of the Danube. In Pohl's opinion the leader of the Keve minting house was *de Callis Gáspár*, one of *Újlaki Miklós* voivode's familiarises. After dealing with the history of the south-Hungarian Keve minting house the author ascertains from the only written source, referring to the existence of the mint, that there are no direct mention of the coin minting in Keve. The source says about *de Callis Gáspár* only as the comes and the comes camarae of Keve, but it never gives the location of his minting house. Pohl analyzes the mint-marks, their linguistic historical and paleographic relations, and the spelling of the placename Keve. On the base of archontologic deliberation, he shows that in the questionable term *Újlaki Miklós* and his familiaris had no relation to Keve comitatus or any part of it. After all the author was led to the conclusion that there was never coin minting in Keve.

Az 1907-es jubileumi 5 és 100 koronás érmék keletkezési körülményei

Az 1907-es jubileumi 5 és 100 koronás érmék keletkezési körülményei

I. Ferenc Józsefet 1867. június 8-án koronázták magyar királlyá a budavári koronázó templomban. A koronázás feltételeként a király hitlevelet adott ki, és letette a koronázási esküt, amelyben megfogadta az ország alkotmányának és törvényeinek megtartását.

Az 1906-os országgyűlési választásokat Kossuth Ferenc Függetlenségi Pártjának vezetésével a nemzeti koalíció fölényesen nyerte. A koronázás 40 éves évfordulójára a nemzeti koalíció kormányzása idején került sor, amint a korabeli iratokból kitűnik, az évfordulón a kötelező tisztelet mellett elsősorban az ország alkotmányának helyreállítását ünnepelték. A korabeli jogszabályok átnézését követően képet kapunk a jubileumi 5 és 100 koronás érmék keletkezési körülményeiről.

A képviselőház 161. országos ülésén, 1907. május 27-én, hétfőn – alig két héttel az évforduló előtt – az alábbiak történtek az évforduló megünneplése ügyében.

Wekerle Sándor miniszterelnök: T. képviselőház! Van szerencsém beterjeszteni egy törvényjavaslatot (írom. 522) a koronázás évfordulójának megörökítése alkalmából alkotandó művekről; egy törvényjavaslatot (írom. 523) az állami vasgyárak beruházási költségeinek fedezéséről; egy harmadik törvényjavaslatot (írom. 524) a korona-érték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. t.-cz. további kiegészítéséről és egy negyedik törvényjavaslatot (írom. 525) az Ausztriával kötött érme- és pénzrendszerre vonatkozó pótszerződésről.

Kérem mindezen javaslatokat előzetes tárgyalás végett a pénzügyi bizottsághoz utasítani. *(Helyeslés.)*

Justh Gyula elnök: Kérem a t. házat: méltóztatik-e a miniszterelnök úr javaslatához hozzájárulni? *(Felkiáltások: Igen!)* Ha igen, akkor ezek alapján kimondhatom, hogy a benyújtott törvényjavaslatok előzetes tárgyalás és jelentéstétel végett kiadatnak a pénzügyi bizottságnak.

A képviselőház minden hétköznapi ülésezett, az évfordulóval kapcsolatos ügyek további intézésére a május 31-i, pénteki ülésen került sor.

Justh Gyula elnök: Hoitsy Pál, a pénzügyi bizottság előadója kíván a háznak jelentést tenni.

Hoitsy Pál előadó: T. képviselőház! Van szerencsém következő jelentéseit a pénzügyi bizottságnak bemutatni: először a dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről szóló törvényjavaslat (írom. 522, 526) tárgyában, másodszor a koronaérték megállapítását tárgyaló 1892. évi XVII- t.-cz. további kiegészítéséről szóló törvényjavaslat (írom. 524, 527) tárgyában, és harmadszor azon törvényjavaslat tárgyában, mely az 1892. évi XVIII. t.-cz. alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésre (írom. 525, 528) vonatkozik. Kérem a t. házat, méltóztassék ezen jelentéseket kinyomatni és a képviselő urak közt szétosztani, és tekintettel a dolgnak sürgősségére, méltóztatnak talán a házszabályok által megengedett módon ezeket az osztályok mellőzésével tárgyalásra kitűzni.

Elnök: Kérem a t. házat: méltóztatik-e az előadó úr javaslatához hozzájárulni? *(Igen !)* Ha igen, akkor ilyen értelem mondom ki a határozatot.

A törvényjavaslatok, azok miniszteri indoklása és a vonatkozó pénzügyi bizottsági jelentések a következők.

522. szám.

Törvényjavaslat

a dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről.

1. §.

A törvényhozás dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának száltal az alkotmány helyreállításának maradandó emlékével való megörökítéséül elhatározza, hogy

- a) Budapesten alkalmas helyen munkás-kórházat létesít,
- b) az »Erzsébet« népakadémiának népkönyvtárral egybekötött munkásotthon létesítésére a székesfőváros VIII. kerületében Szentkirályi-utca 7. sz. alatt levő női-ipariskolai épületet átengedi, és ezenkívül több vidéki közpon-
ton a közművelődés minden ágának a helyi viszonyokhoz alkalmazott teljesítésére kultúrházak létesítését segíti elő,
- c) újból felépíti azt a templomot, a melyet Szent István király az óbudai határban Árpád fejedelem emlékére
ennek temetési helye fölé emelt volt,
- d) a zágrábi kereskedelmi múzeumot megnagyobbítja.

2. §.

Az 1. §-ban részletezett alkotásokkal járó munkálatok költségeinek fedezésére a következő hitelek engedélyez-
tettek:

- a) a munkáskórház létesítésére 2 millió korona;
- b) az Erzsébet-népakadémia céljaira átengedendő nőipariskolai épület átalakítási és felszerelési költségeire
100.000 korona s a vidéki kultúrházak létesítésére 500.000 korona;
- c) az óbudai határban emelendő templom építésének költségeire s az a körül létesítendő liget és ebben emelendő
obeliszk költségeire a telek megszerzési árán felül 600.000 korona; végre
- d) a zágrábi kereskedelmi múzeum megnagyobbítására 200.000 korona.

3. §.

A 2. §. a) és d) pontjai alatt részletezett kiadások a kereskedelemügyi tárczánál, a b) pont alattiak a vallás- és
közoktatásügyi tárczánál, a c) alatti költségek pedig a miniszterelnökségnél a mutakozó szükséglethez képest az il-
lető év költségvetésében az átmeneti kiadások czíme alatt lesznek előirányzandók.

4. §.

Jelen törvény kihirdetése után azonnal életbelép és végrehajtásával a ministerium bízatik meg.
Budapest, 1907. évi május hó 27-én.

Dr. Wekerle Sándor s. k.
m. kir. miniszterelnök.

Melléklet az 522. számú irományhoz.

Indokolás

„a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának megörökítésére
alkotandó művekről” szóló törvényjavaslathoz.

A nemzet széles rétegeiben megnyilvánult az a közóhajtás, - hogy dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József ki-
rályunk megkoronáztatásának negyvenedik évfordulója s ezáltal az alkotmány helyreállítása megünnepeltessék.

Ennek a közóhajtásnak kíván eleget tenni a kormány a jelen törvényjavaslat előterjesztésével. A kormányt ja-
vaslataiban az az elv vezérelte, hogy az évforduló megünnepelése ne zajos ünnepek által történjék, hanem hogy a nem-
zet ebből az alkalomból széles társadalmi rétegek szükségleteit elégítse ki, vagy lerója a kegyelet adóját, és hogy az
e végett létesítendő alkotások maradáno és méltó emléket képezzék dicsőségesen uralkodó királyunknak a nem-
zet történetében örömteljes fordulópontot képező megkoronáztatásának.

A kormány tehát azonkívül, hogy az évforduló emlékét megörökítő verettel ellátott currans érnek forgalomba
hozatalát tervezi - mire nézve külön törvényjavaslatot leszek bátor bemutatni - a fentebb jelzett irányelvnek meg-
felelően a következő alkotások létesítését hozza javaslatba:

Budapesten alkalmas helyen 2.000.000 K költséggel munkáskórház lenne építendő. Ez a kórház, melynek léte-
sítése súlyosan érzett szükségletet elégítene ki, a lehető tág keretben létesítenék, a legmodernebb egészségügyi kö-
vetelményeknek megfelelően szereltetnék fel, és azért, hogy céljának teljesen megfelelhessen, a
munkás-betegsegélyző pénztár kezelésébe adatnék. A kórház építésére szükséges telket a székesfőváros közönsége
engedné át ingyen.

A népművelődés előmozdítása végett, mód nyújtatnék az Erzsébet-népakadémiának könyvtárral egybekötött
munkás-otthon létesítésére azáltal, hogy átengedtetnék részére a Budapest székesfőváros VIII. kerületében Szent-
királyi-utca 7. sz. a. levő és 100.000 K költséggel új rendeltetésének megfelelően átalakítandó és felszerelendő nő-
ipariskolai épület, - és hogy ezenkívül több vidéki közpon-
ton a közművelődés minden ágának a helyi viszonyokhoz
alkalmazott teljesítésére 500.000 K költséggel kultúrházak létesítése elősegítenék. Úgy a Budapesten létesítendő
nagyobbszabású munkásház, mint a vidéki központokon felállítandó kultúrházak hathatósan fogják szolgálni a mun-
kások érdekeit, a mennyiben módot nyújtván nekik a művelődésre, anyagi boldogulásukat is elő fogják segíteni.

Mint hogy Árpád fejedelem halálának ezredik évfordulója szintén a folyó évre esik és miután a honalapító szob-
rának felállítása iránt már is történt gondoskodás, király és nemzet legmegfelelőbbben azzal róna le a kegyelet adó-
ját, ha királyunk megkoronáztatásának évfordulóján elhatározná az Alba Ecclesiának (Fehér egyháznak) újból leendő
felépítését, a melyet Szent István király az óbudai határban Árpád király emlékére ennek történelmileg beigazolt te-

metési helye fölé emelt volt. A templom környezete ligetté alakíttatnék át és abba obelisztk emeltetnék; mindennek létesítésére pedig a teleknek ezidőszerint még számszerűleg meg nem állapítható árán felül 600.000 korona hitel volna engedélyezendő.

Állami összetartozandóságunk végül kíváncsossá teszi, hogy ebből az alkalomból Horvát-Szlavón országok területén is létesíttessék valamely maradandó alkotás. Az ott felmerült kíváncsalomhoz képest ez azáltal lenne megvalósítható, ha a zágrábi kereskedelmi múzeum megnagyobbítására 200.000 K szenteltetnék.

A törvényjavaslat részleteit illetőleg tisztelettel megemlítem, hogy az 1. §. a létesítendő alkotásokat sorolja fel, a 2. §. az azok létesítésére engedélyezett költségeket állapítja meg, a 3. §. a költségek fedezéséről intézkedik, a 4. §. pedig a végrehajtási záradékot tartalmazza.

Budapest, 1907. május hó 27-én.

Wekerle Sándor s. k.
m. kir. miniszterelnök.

526. szám.

A pénzügyi bizottság

jelentése

„a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről” szóló 522. számú törvényjavaslat tárgyában.

A kormány nem zajos ünnepekkel akarja megünnepelni a koronázásnak s egyszersmind az alkotmány visszaállításának negyvenedik évfordulóját, hanem oly állandó jellegű intézmények alkotásával, melyek maradandók lesznek s melyek részben az emberszeretet ügyének állanak szolgálatában.

E végből egy nagy munkás-kórházat akar a kormány építeni, egy munkásotthonnal egybekötött népkönyvtárat s több vidéki kultúrházat óhajt emelni, fel akarja újból állítani a templomot, melyet Árpád sírján Szent István királyunk emelt s végül a zágrábi kereskedelmi múzeum megnagyobbítását tervezi.

A bizottság helyeslőleg veszi tudomásul a kormánynak ebbeli szándékát s a javaslatot azzal a megjegyzéssel ajánlja a tisztelt Képviselőháznak, hogy az Árpád sírjának helyére nézve méltóztassék a kisajátítási jogot is megadni az esetre, ha méltányos áron az másként megszerezhető nem volna.

Budapest, 1907. évi május hó 29-én.

Hoitsy Pál s. k.
a pénzügyi bizottság előadója

Széll Kálmán s. k.
a pénzügyi bizottság elnöke.

524. szám.

Törvényjavaslat

a koronaérték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. törvény-czikk további kiegészítéséről.

1. §.

Az 1892. évi XVII. törvenyzikk 4. §-a értelmében veretendő húsz- és tíz-koronás arany értékerméken kívül száz-koronás arany értékermék is veretendők.

Egy kilogramm ötvözt aranyból 29,52 száz-koronás, tehát egy kilogramm finom aranyból 32,8 száz-koronás arany érme veretik.

A száz-koronásnak nyers súlya e szerint 33,8753387 gramm, finom súlya pedig 30,4878048 gramm lesz.

A mennyiben az egyes érménél teljes pontosság nem érhető el, oly eltérés fölfelé, vagy lefelé meg van engedve, amely úgy a súlyban, mint a finomságban egy ezredrészt nem halad meg.

A száz-koronás átmérője 37 milliméter lesz, forgalmi súlya pedig 33,8 grammal állapítatik meg.

A száz-koronásoknak magánosok számlájára való veretésére nézve megállapítandó verdedíj a húsz-koronások veretésére nézve érvényes százalékos verdedíj legmagasabb mértékét meghaladhatja.

Minden egyéb tekintetben a koronaérték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. törvenyzikknek az arany értékermékre vonatkozó rendelkezései a száz-koronás arany értékermékre is megfelelően alkalmazandók.

2. §.

A jelen törvény hatálybalépésétől 1908. június 8-ig terjedő időtartam alatt veretésre kerülő száz-koronások képlapjára Ő Felsége mellképe jó az 1892. évi XVII. törvenyzikk 5. §-ában foglalt körirattal, valamint a veretés évszáma; a hátlapra jó Ő Felségének megkoronáztatását ábrázoló csoportozat ezzel a körirattal: »Megkoronáztatásának negyvenedik évfordulójára« és folytatólag 1867—1907 évszámok; a rajz alá az értékjelzés: »100 korona.«

Karimájok sima és rajta mélyített betűkkel e szavak lesznek: »Bizalmam az ősi érényben.«

A lapok pereme emelkedett és sima és azon belül gyöngysor vonul körül.

A főnnebb megállapított időtartamon túl veretésre kerülő száz-koronások külalakja tekintetében az előző §. határozatai irányadók.

3. §.

Az 1899. évi XXXII. t.-cikk alapján vert 19,200.000 K öt-koronás ezüst érmén felül további 19,200.000 K öt-koronás ezüst érme veretendő.

A pénzügyminister felhatalmaztatik, hogy ezekből az érmékből 1.500.000 K öt-koronás ezüst érmét az 1908. évi június hó 8-áig terjedő idő alatt kibocsátandó száz koronás arany értékérmékre nézve a 2. §-ban megállapíthatóhoz hasonló külső kiállítással verethessen.

Egyebekben az 1899. évi XXXII. törvénycikk határozatai ezekre az ezüst érmékre is változatlanul érvényesek.

4. §.

Jelen törvény kihirdetése napján lép életbe; az 1892. évi XVIII. törvénycikkkel az ország törvényei közé iktatott, az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződés hatályának tartama alatt azonban csak a mellett a feltétel mellett léptethető életbe, ha a száz-koronás arany érték-érmék veretése és az öt-koronás ezüst érmék további veretése iránt a magyar szent korona országainak kormánya a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormányával megfelelő szerződést köt.

A törvény végrehajtásával a pénzügyminister bizatik meg.

Budapest, 1907. évi május hó 27-én.

Wekerle Sándor s. k,

a pénzügyministerium vezetésével megbízott m. kir. minister elnök

Melléklet az 524. számú irományhoz.

Indokolás

„a koronaérték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. törvény cikk további kiegészítéséről” szóló törvényjavaslathoz.

Az 1892. évi érmeügyi törvényhozás kizárólag pénzérmékre terjedt ki. Úgynevezett történeti érmék, vagyis olyanok, a melyek a pénzrendszerbe tartozó fizetési eszközöket képeznek, de e mellett az ország történetében jelentős események megörökítésére is alkalmasak, az 1892-ben meghonosított érmerendszerben eddigelé nem találtak helyet.

Ennek lehetővé tétele végett és mert a folyó évben erre kiváló alkalom kínálkozik, a tisztelettel előterjesztett törvényjavaslat száz-koronás arany értékérméknek, történeti érmék gyanánt leendő veretésére adná meg a módot.

1907. június 8-án lesz negyven esztendeje annak, hogy dicsőségesen uralkodó királyunk Ő Felsége Szent István koronájával a nemzet osztatlan lelkesedése között megkoronáztatott.

Történelmünk ez emlékezetes, az alkotmány újjáébredését betetőző eseményének megörökítéséhez járulhatunk akkor, a midőn emlékérmek jellegével bíró, azonban érmerendszerünkbe mégis beilleszkedő száz-koronás arany érték-érmét veretünk.

Midőn még megjegyezném azt, hogy a javasoltakhoz hasonló nagyságú arany érték érmék más pénzrendszerben is ismeretesek (ilyen pl. a 100 francos, a 20 dolláros, a japán 20 yenes arany érme) és hogy a száz-koronásokra nézve a javaslat 2. §-a szerint tervezett külső kiállítással azok az érmék lennének veretendők, a melyek a koronázás negyvenedik évfordulóját követő egy esztendő tartama alatt kerülnek kibocsátásra, míg a később kibocsátandó száz-koronásokra nézve az alaptörvényben (1892. évi XVII. törvénycikk) az értékérmékre nézve megállapított kiállítás megfelelő alkalmazást nyerne, a veretés részleteire nézve a következőket van szerencsém előterjeszteni.

Általában véve a száz-koronásokra is az 1892. évi XVII. törvénycikknek az arany értékérmékre vonatkozó határozatai, — a törvényjavaslatban tervezett és vagy a dolog természetéből, vagy tárgyi szempontokból indokolt változtatásokkal, — érvényesek.

Ezen változtatások közül az egy kilogramm ötvözt, illetve finom aranyból veretendő érmék számára, azok nyers és finom súlyára vonatkozó rendelkezések egyedül abból a körülményből folynak, hogy az ez alkalommal veretendő száz-koronás aranyérmék az idézett törvény 4. §-ában meghatározott 20, illetve 10 koronás érméknek öt-szörösét, illetve tízszeresét teszik.

A korábban megállapított elvi rendelkezések alól kivételt egyedül a százkoronások veretésénél súlyban megengedhető eltérésre, ezen érmék forgalmi súlyára s a magánosoknak felszámítandó verdedij mérvére nézve tartottam indokoltnak.

A húsz- és tíz-koronás aranyérmék veretésénél súlyban megengedhető eltérést ugyanis az 1892. évi XVII. t.-cz. 6. §-a 2/1000 részben állapítja meg. Ezen eltérés mérve szoros összefüggésben áll az érmék veretésének technikájával. Nagyobb érmék veretése nagyobb pontossággal eszközölhető, minélfogva a száz-koronások veretésénél súlyban megengedhető eltérés mérvét elegendőnek véltem csupán 1/1000 részben megállapítani, míg a finomságban megengedhető s a most idézett törvényszakaszban megállapított eltérés a száz-koronás érméknél is változatlanul fenntartható.

A forgalmi súly megállapításánál nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a száz-koronások kopása az érmék nagyságánál s forgalmuk lassúbb voltánál fogva előreláthatólag csekélyebb lesz, minélfogva forgalmi súlyuknak 33,8 grammal való meghatározása, a mi egy-egy érménél átlag 22 fillér veszteséget jelent, teljesen indo-

koltnak mutatkozik. Ezzel szemben a 20, illetve a 10 koronás aranyérmek forgalmi súlyára vonatkozólag a többször idézett alaptörvényben megállapított rendelkezések alkalmazása egy-egy darab száz-koronás érménél átlag 52 fillér veszteséget jelentene.

A magánosoknak felszámítandó verdedíj mérvére nézve az 1892. évi XVII. t.-cz. 8. §-a akkép rendelkezik, hogy az a húsz-koronások veretése esetén az érték 0,3 százalékát, tíz-koronásoknál az érték 0,5 %-át meg nem haladhatja. Nincs ugyan indok arra nézve, hogy a száz-koronásoknak magánosok részére leendő veretése kizárassék, mindazonáltal azok a valutapolitikai indokok, amelyek a húsz- és tíz-koronások verdedíjának korlátozása tekintetében fennforognak, ezekre az érmékre alkalmazást alig nyerhetnek. Erre való tekintettel tehát, valamint abból a célból, hogy az érmeforgalom szabályozásának hathatós módja biztosíttassék, felhatalmazást kérek arra, hogy a száz-koronások verdedíját rendeleti úton az idézett törvényben megállapított százaléknál magasabb mértékben állapíthassam meg.

Ezzel az alkalommal a pénzforgalom igényeinek eleget teendő bátor vagyok azt is javasolni, hogy az öt-koronás ezüst érméket szaporítsuk. A magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között 1899-ben kötött pótszerződés (1899. évi XXXII. és XXXIII. törvénycikkek) alapján Magyarországon és Ausztriában vert összesen 64,000.000 K ezüst öt-koronás érme kibocsáttatása után mind forgalomba került és főleg olyan vidékeken, ahol nagyobb mérvű munkabérfizetések vannak, ilyen érme iránt állandó a kereslet, amelyre a készlet teljesen elfogyván, kielégíteni nem lehet.

Ez a helyzet már 1903. elején megvolt, és arra indította az akkori kormányt, hogy a szaporítás iránt előterjesztést tegyen. Ez az előterjesztés azonban törvényerőre nem emelkedett. A forgalomnak időközben még fokozódott ez igényével számítva ezúttal is ugyanannyi ezüst öt-koronás veretése iránt kérem a törvényhozás intézkedését, mint a mennyit az 1899-iki törvény alapján vertünk. E szerint Magyarország 19,200.000 K névértékű ily érmét veretne.

A veretés és kibocsátás fokozatosan, a pénzforgalom igényeihez igazodó mértékben történék.

A veretéshez szükséges ezüstöt éppúgy, mint 1899. évben, a veretendő öt-koronások névértékével egyenlő összegű a. é. ezüst egy-forintosnak az Osztrák-magyar bank érckészletéből törvényes más fizetési eszközök ellenében való átvétele útján szereznők be.

Az ötvetet, a súlybeli és finomságbeli eltérés és a fizetési erő tekintetében az 1899-iki törvényes határozatok változatlanul érvényesek az öt-koronásoknak most tervezett újabb veretésére is.

A végből, hogy kevésbé tehetőseknek is módjuk legyen Ő Felsége megkoronáztatásának negyvenedik évfordulóját megörökítő érme birtokába jutni, felhatalmazást kérek, hogy a veretendő kontingens egy részét, 1,500.000 K névértékig vagyis 300.000 darabig terjedhető mennyiséget oly külső kiállítással verethessenek, hogy ezek az érmék a jelzett célra alkalmasak legyenek.

A többi érme külső kiállítása tekintetében ugyancsak az 1899-iki törvényes határozatok lennének érvényesek.

Figyelemmel arra, hogy az Ausztriával fennálló és az 1892. évi XVIII. törvénycikkbe beczikkelyezett érme-szerződésünk tartama alatt új értékérmék veretése és a váltópénz mennyiségének szaporítása csupán a szerződő felek egyetértésével eszközölhető, a törvény hatályba lépte ily szerződéses megállapodás létrejöttéhez kötendő.

Az érmeszerződést kiegészítő újabb pótszerződés tervezetét a II. számú javaslatban vagyok bátor előterjeszteni.

Budapest, 1907. május 27-én.

Wekerle Sándor s. k.

a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnök

527. szám.

A pénzügyi bizottság

jelentése

„a koronaérték megállapítását tárgyzó 1892. évi XVII. törvénytörvénycikk további kiegészítéséről” szóló 524 sz. törvényjavaslat tárgyában.

Nálunk eddig a 20 koronás arany volt a legnagyobb értékű érme. Most a kormány 100 koronás aranyérmeket is akar veretni, melyeknek finomsága ugyanolyan legyen, mint a mostani aranyaké, súlya pedig ép ötször akkora legyen, mint a 20 koronás aranyaké. Ezen 100 koronások közül azokra, melyek 1908. június 8-ig lesznek kiverve, Ő Felsége mellképe jön, hogy így azok egyszersmind emlék-érmet is képezzenek a koronázás negyvenedik évfordulója alkalmából.

Ez utóbbi körülményre való tekintettel a kormány ötkoronás ezüst-érméket is akar veretni, hogy a szegényebb sorsúak is szerezhessenek emlékérmeket. Minthogy pedig az ötkoronásokra amúgy is nagy szükség van — különösen oly fizetéseknel, a midőn a napszám tetemes — a kormány 19,200.000 K értékben akar ily érméket veretni. A bizottság helyesli a törvényjavaslat intenczióit s azt a tisztelt Képviselőháznak elfogadásra ajánlja.

Budapest, 1907. május hó 29.

Hoitsy Pál s. k.

a pénzügyi bizottság előadója

Széll Kálmán, s. k.

a pénzügyi bizottság elnöke

525. szám.

Törvényjavaslat

az 1892. évi XVIII. törvénycikk alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésről.

1. §.

Felhatalmaztatik a kormány, hogy a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormányával az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződést kiegészítő következő pótszerződést köthesse:

I. CZIKK.

A húsz- és tíz-koronás arany értékerméken felül száz-koronás arany értékermék is veretendők.

Egy kilogram ötvozott aranyból 29,52 száz-koronás, tehát egy kilogramm finom aranyból 32,8 száz-koronás aranyérme veretik.

A száz-koronásnak nyers súlya e szerint 33,8753887 gramm, finom súlya pedig 30,4878048 gramm lesz.

A mennyiben az egyes érménél teljes pontosság nem érhető el, oly eltérés fölfelé vagy lefelé meg van engedve, amely úgy a súlyban, mint a finomságban egy ezredrészt nem halad meg.

Az átmérője 37 milliméter.

A száz-koronás forgalmi súlya 33,8 grammban állapittatik meg.

A száz-koronásoknak magánosok számlájára való veretésére nézve megállapítandó verdedij a húsz-koronások veretésére nézve érvényes százalékos verdedij legmagasabb mértékét meghaladhatja.

Egyebekben az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződésnek az arany értékpénzre vonatkozó rendelkezései a száz-koronás arany értékermékre is megfelelően alkalmazandók.

II. CZIKK.

A már vert 64,000.000 K öt-koronás ezüst érmén felül, ezekből az érmékből mindkét államban további 64,000.000 K veretendő, a mely összegből a magyar szent korona országaira 19,200.000 K, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokra pedig 44,800.000 K esik.

Az öt-koronások előbb említett kontingensének veretése céljából a két pénzügyminister az Osztrák-magyar banktól az ellenértéknek törvényes fizetési eszközökben való lefizetése mellett együtt 64,000.000 K ezüst egy-fórintost fog átvenni és pedig a m. kir. pénzügyminister 19,200.000 Kt, a cs. kir. pénzügyminister 44,800.000 Kt.

Az érme- és pénzrendszerre vonatkozó szerződést kiegészítő és öt-koronás ezüst érmék veretése tárgyában kötött pótszerződés határozatai egyebekben az öt-koronás ezüst érmék fölemelt kontingensére is változatlanul érvényesek.

2. §.

Jelen törvény kihirdetése napján lép életbe és végrehajtásával a ministérium bízatik meg.

Budapest, 1907. május hó 27-én.

Wekerle Sándor s. k.,

a pénzügyministerium vezetésével megbízott m. kir. miniszerelnök

Melléklet az 525. számú irományhoz.

Indokolás

„az 1892. évi XVIII. törvénycikk alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződés tárgyában” előterjesztett törvényjavaslatához.

A tervezett pótszerződés megkötésének szükséges voltáról és az annak tartalmát képező határozatok anyagáról az egyúttal előterjesztett I. számú törvényjavaslat indokolásában voltam bátor megemlékezni.

Ez alkalommal csupán az öt-koronás ezüst érmékre vonatkozólag tartom kiemelendőnek azt a körülményt, hogy mindkét államban együtt, ép úgy mint az az 1899. évi pótszerződés alapján történt, ismét 64 millió korona öt-koronás ezüst érme veretése van tervbe véve. A szerződéses kulcs szerint ebből az összegből 30 %, vagyis 19,200.000 K a magyar szent korona országaira, 70 %, vagyis 44,800.000 K a birodalmi tanácsban képviselt királyságokra és országokra esik.

Budapest, 1907. évi május hó 27-én.

Wekerle Sándor s. k.

a pénzügy ministerium vezetésével megbízott m. kir. miniszerelnök.

528. szám.

A pénzügyi bizottság

jelentése

azon 525. sz. törvényjavaslat tárgyában, mely „az 1892. évi XVIII. törvénycikk alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésre” vonatkozik.

A kormány egyrészt új, még pedig 100 koronás arany érmétet szándékozik veretni, másrészt pedig ötkoronás ezüst érmétet. Ezt az Ausztriával kötött szerződés értelmében csak úgy teheti, ha az osztrák kormánynyal erre vonatkozólag újabb szerződést köt.

E szerződés megkötésére kér a kormány felhatalmazást.

A pénzügyi bizottság e felhatalmazás megadását és a törvényjavaslat elfogadását hozza javaslatba.

Budapest, 1907. évi május hó 29.

Hoitsy Pál s. k.
a pénzügyi bizottság előadója.

Széll Kálmán s. k.,
a pénzügyi bizottság elnöke.

166. országos ülés 1907. június 3-án, hétfőn.

Justh Gyula elnök: Napirend szerint most következik a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása 40.-ik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről szóló törvényjavaslat (írom. 522, 526) tárgyalása. Az előadó urat illeti a szó.

Hoitsy Pál előadó: T. képviselőház! (*Halljuk ! Halljuk!*) Negyven esztendővel ezelőtt a magyar történelemnek oly korszaka záródott le, a melynek megvoltak nemcsak a maga megpróbáltatásai és szenvedései, de megvoltak a maga nagy tanulságai is. Maga Ő felsége jött rá arra a tapasztalati tényre, hogy az ő hatalma is akkor nagy, kifelé is akkor dicsőséges, ha háta mögött egy megelégedett magyar nemzet áll. (*Igaz! Úgy van !*) Rájött arra a tapasztalati tényre is, hogy ezt a nemzetet másként sikeresen kormányozni lehetetlen, csak úgy, ha tiszteletben tartják annak ősi alkotmányát és ősi szabadságait. Pedig a magyar nemzetre nézve akkor szomorú idők voltak, mikor ezt a tapasztalatot tette. (*Úgy van!*) Nem arról volt szó, hogy az alkotmány biztosítékait alkossuk meg, vagy pedig szerezzük vissza, hiszen alkotmány sem létezett és kérdéses volt az is, hogy fel fog-e valaha akkora erővel támadni ez a nemzet, a mely erővel visszaszerezheti azt a helyet, mely őt a nyugati államok többi nemzetei közt méltán megilleti. A nemzet ellenségei szabadon gazdálkodtak a magyarságnak szellemi és erkölcsi javaiban. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Még azok az államférfiak is, a kiket nem vezetett rosszakarat a nemzet iránt, tisztán kísérleti objektumnak tekintették a magyar nemzetet, a melyen kipróbálták a különféle, alkotmányos és nem alkotmányos teóriákat. És mikor a baj a legnagyobb volt ennél a nemzetnél, akkor Ő felsége saját szívére hallgatva, megtalálta az utat a magyar nemzet szívéhez.

Oly nagy tanulság rejlik ebben, hogy szinte lehetetlennek látszik, hogy a kiben ez a meggyőződés egyszer megfogamzott, az valaha megpróbálja még más úton kormányozni ezt a nemzetet és ezt az országot.

Ennek a ténynek és ennek folyományaképp a koronázásnak most lesz negyvenéves évfordulója. Ezt az évfordulót a kormány nem külső ünnepek rendezésével akarja megünnepelni, hanem intézmények felállításával, olyan intézményekkel, a melyek egyrészt a jótekonyságnak szolgálatában állanak, másrészt a magyar kultúrát mozdítják elő, illetőleg a magyar régi dicsőségre emlékeztetik a késő unokákat.

Ezt czélozza a jelen törvényjavaslat. Kérem a t. házat, méltóztassék azt elfogadni. (*Helyeslés.*)

Daranyi Ferencz jegyző: Hodzsa Milán!

Hodzsa Milán: T. képviselőház ! Uralkodónk iránti megingathatatlan hűségünkől következik, hogy fájdalomk szava elnémul akkor, midőn egy, az emberiség előrehaladásának szentelt uralkodás évfordulója előtt állunk. Hódolatteljes örömünknek kívánunk kifejezést adni, mi, kik e parlamentben az ellenzék padjain foglalunk helyet, a felett, hogy a gondviselés felséges királyunkat az ország javára annyi időn keresztül tartotta meg.

Hazánk, annak minden népe, annak minden társadalmi osztálya szeretettel, ragaszkodással veszi körül felséges királyunk felkent személyét. Az időközökben váltakozó kormányok és tanácsadók oly ténykedései, melyek felséges királyunknak, az ország, annak minden népe, minden társadalmi osztálya iránt egyrészt táplált szeretetének félremagyarázására adhattak alkalmat, bennünket e hűség érzetében meg nem ingatták.

A dinasztia és az uralkodó felkent személye iránt érzett mélységes hűségünk viszontagságok és nagy szenvedéseink közepette állotta ki a tűzpróbát, mert ez a hűség nem az uralkodói kegyeknek szüntelen megnyilatkozásai-ból, hanem az állami életcélz mélységes megértéséből és az uralkodó iránt velünk született bizalmunkból fakadt.

Új tápot nyert eme bizalmunk a jelen időben, midőn a felséges király az országgal és az ország népeivel szemben táplált hajlandóságának és az újkor modern szelleme iránt való fogékonyságán adta lélekemelő tanújelét, hozzájárulván Magyarország népei összességének ama forró óhajához, hogy az ország sorsa a jövőben az általános, titkosan és községenként gyakorlandó választói jogosultság alapján létesítendő parlament közbenjötté mellett intézendő.

Felséges uralkodónk, ki ezernyi viszontagságok közepette öszült meg, ifjú szívvel kívánja a politikai egyensúlyt és az elégedettséget ezen országban helyreállítani és mi ezen érzelmektől áthatva és abban a reményben, hogy

az ország jelenlegi kormánya és jelenlegi népképviselője nem fog akadályokat gördíteni annak útjába, hogy az ország sorsát fenséges királyunk uralkodása mellett a jövőben az általános választói jogból eredő parlament irányozza, a beterjesztett törvényjavaslatokhoz hozzájárulunk.

Elnök: Szólásra senki sincs feljegyezve. Ha senki sem kíván szólni, a vitát bezárom. Az előadó úr nem kíván szólni, a tanácskozást befejeztnek nyilvánítom.

Következik a szavazás. Kérem a t. házat: méltóztatik-e a most tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadottnak jelentem ki.

Következik a részletes tárgyalás. Kérem Egry Béla jegyző urat, szíveskedjék a törvényjavaslat címét felolvasni.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslat címét).*

Elnök: Az előadó úr kíván szólni.

Hoitsy Pál előadó: T. képviselőház! A cím-hez egy iránybeli módosítást vagyok bátor beterjeszteni, azt t. i., hogy a második sorban e szó helyett: »megörökítésére« tétessék: »emlékére«. *(Helyeslés.)*

Elnök: Szólásra senki sincs feljegyezve. Ha senki sem kíván szólni, a vitát bezárom.

Kérem a t. házat: méltóztatik-e a javaslat eredeti címét elfogadni, szemben az előadó úr módosításával, igen vagy nem? *(Nem!)* Azt hiszem, kijelenthetem, hogy a képviselőház nem fogadja el a törvényjavaslat eredeti címét, hanem elfogadja azt az előadó úr módosításával.

Következik az 1. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa az 1. §-t).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérem a t. házat: méltóztatik-e az 1. §-t változatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt változatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 2. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a 2. §4).*

Elnök: Az előadó úr kíván szólni.

Hoitsy Pál előadó: T. képviselőház! Ezen paragrafusnak intézkedése szerint, a mint méltóztatnak látni, a kormány azon a helyen, ahol a Szent István által emelt templom állott, Árpád sírhelyén ismét templomot akar építeni, illetőleg parkírozni akarja azt az egész területet és annak közepén egy emlékoszlopot, obeliszket akar felállítani. Aggályok merültek fel, nehogy ezen teleknek mesterségesen felferjék az árát és nehogy exorbitáns összegeket csikarjanak ki a kormánytól annak fejében, hogy ez olyan telek, a melyre a jelzett célra okvetlenül szükség van. Azért szükségesnek látszik, t. képviselőház, hogy megtoldjuk ezt a paragrafust és megadjuk a kormánynak azt a jogot, hogy azt a területet, ha máskülönbén méltányos alku létre nem jöhetne, kisajátítás útján is megszerezhesse. *(Helyeslés.)* Ezért kérem, hogy a 2. §. végére új kikezdés gyanánt méltóztassék felvenni, *(olvassa):* »A c) pontban említett telek megszerzése végett szükség esetén kisajátításnak van helye.« *(Helyeslés.)*

Elnök: Szólásra senki sincsen feljegyezve. Ha szólni senki sem kíván, a vitát bezárom. Kérem a t. házat: méltóztatik-e a 2. §. meg nem támadott részét változatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor kijelentem, hogy a ház a 2. §. meg nem támadott részét változatlanul elfogadja.

A 2. §-hoz az előadó úr módosítást nyújtott be. Miután felolvasta, talán nem méltóztatnak kívánni, hogy az újból felolvastassák. *(Nem!)* Ha nem, kérem a t. házat: méltóztatik-e az előadó úrnak azt a módosítását, hogy a 2. §. végére a felolvasott új bekezdés tétessék, elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 3. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a 3. §-t).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérem a t. házat: méltóztatik-e a 3. §-t változatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor a 3. §-t változatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 4. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a 4. §-t).*

Elnök: Szólásra senki sincs feljegyezve. Ha szólni senki sem kíván, kérem a t. házat: méltóztatik-e a 4. §-t változatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt változatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Ezzel, t. képviselőház, a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat általánosságban és részleteiben letárgyaltatván, javasolom, hogy annak harmadszori olvasását méltóztassék a ház legközelebbi ülésének napirendjére kitűzni. Méltóztatnak ezen javaslatomhoz hozzájárulni? *(Igen!)* Ha igen, akkor ilyen értelemben mondom ki a határozatot.

Következik a koronaérték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. t.-cz. további kiegészítéséről szóló törvényjavaslat (írom. 524, 527) tárgyalása.

Az előadó urat illeti a szó.

Hoitsy Pál előadó: T. képviselőház! A gyakorlati életben szüksége merült fel annak, hogy nagyobb súlyú és nagyobb értékű aranypénzek is veressenek, mint a milyenek eddig forgalomban vannak. Amint méltóztatnak tudni, nálunk a 20 koronás arany a legnagyobb, holott más államokban nagyobb aranyok is vannak forgalomban és az élet is szükségessé teszi, hogy forgalomban legyenek.

Így pl. Franciaországban vannak 100 frankos aranyak, Amerikában 20 dolláros aranyak, Angliában is a sovereign körülbelül 60 koronának felel meg, a mi pénzünk pedig nagyon kicsiny. Ezért a kormány most 100 koronás aranypénzeket is szándékozik veretni, s ebből a célból kéri ezen törvényjavaslat elfogadását.

Ezek az új 100 koronás aranyak ötszörösét fogják képezni a 20 koronás aranyaknak, úgy súlyban, mint belső értékre nézve; természetesen meglesz nekik a teljes belső értékük.

Azonkívül szüksége merült fel annak is, hogy az 5 koronásak száma szaporíttassék, hogy ezen nagyobb aprópénzből több álljon rendelkezésre, a mire különösen ott van szükség, a hol nagyobb napszámfizetésekről van szó. A mostani 2 koronások vagyis a régi forintosok voltaképen nem illenek be a mi pénzrendszerünkbe. A kormány tehát azt tervezi, hogy ezeket a 2 koronásakat, a régi ezüst forintosokat, be fogja vonni és át fogja veretni 5 koronásokká. És mivel mindkét pénz nagyobb, azokra az érmekekre, a melyek egy esztendőn belül, vagyis a következő év június 8-áig fognak veretni, Ő felségének arcképe mellé oda lesz vésve, hogy a koronázás 40-ik évfordulójának emlékére verettek.

Ezáltal a vagyonosabb osztály hozzájut egy olyan nagyobb pénzdarabhoz, – 100 koronához – a melyet el tehet magának emlékül; a szegény ember pedig 5 koronásban fogja azt a pénzdarabot megkapni, a mely neki emlékműül szolgálhat.

Kérem a t. házat, méltóztassék a törvényjavaslatot elfogadni. *(Helyeslés.)*

Elnök: Szólásra senki sincs feljegyezve. Ha senki sem kíván szólni, kérdem a t. házat: méltóztatik-e a most tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadottnak jelentem ki.

Következik a részletes tárgyalás és pedig a törvényjavaslat címe.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslat címét).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérdem a t. házat: méltóztatik-e a címet változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor a címet változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik az 1. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa az 1. §-t).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérdem a t. házat: méltóztatik-e az 1. §-t változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Felkiáltások: Igen!)* Ha igen, akkor az 1. §-t változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 2. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslat 2. §-át).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérdem a t. házat: méltóztatik-e a 2. §-t változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Felkiáltások: Igen!)* Ha igen, akkor a 2. §-t változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 3. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslat 3. §-át).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérdem a t. házat: méltóztatik-e a 3. §-t változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Felkiáltások: Igen!)* Ha igen, akkor a 3. §-t változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 4. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslat 4. §-át).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérdem a t. házat: méltóztatik-e a 4. §-t változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Ezzel most a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat általánosságban és részleteiben is letárgyaltatván, javasolom a t. háznak, hogy annak harmadszori olvasását a ház legközelebbi ülésének napirendjére méltóztassék kitűzni. *(Helyeslés.)*

Méltóztatnak ezen javaslatomhoz hozzájárulni? *(Igen.)* Ha igen, akkor ily értelemben mondom ki a határozatot.

Következik az 1892. évi XVIII. t.-czikk alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésről szóló törvényjavaslat (írom. 525, 528) tárgyalása,

Az előadó urat illeti meg a szó.

Hoitsy Pál előadó: T. képviselőház! *(Halljuk!)* Az ímént elfogadott törvényjavaslat szükségessé teszi, *(Halljuk!)* hogy a kormány pótegyezséget kössön az osztrák kormánynyal ennek a törvénynek végrehajtása tekintetében.

A mint méltóztatnak tudni, nekünk szerződésünk van Ausztriával, a mely megállapítja az arra vonatkozó feltételeket és módokat, hogy melyik kormány mennyi pénzt verethet és bocsáthat forgalomba. Minthogy a kormány most új pénzt akar veretni és kibocsátani, nagyon természetes, hogy erre nézve az osztrák kormánynyal meg kell állapodnia, hogy azután az is a megfelelő összegű pénzt verethesse. Ebben a törvényjavaslatban – épen úgy mint a múltkor, a mikor nikkelpénzekről volt szó – a kormány felhatalmaztatik arra, hogy az osztrák kormánynyal ezen szerződést megkötthesse.

Kérem a t. házat, méltóztassék a törvényjavaslatot elfogadni.

Elnök: Ha szólni senki sem kíván . . .

Szappanos István: T. képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* Bátorkodom megkérdezni a pénzügyminiszter úrtól, hogy miután az ország jelenleg abban az állapotban van, hogy 1910-ben le fog járni az Ausztriával való szerződésünk, vajon ezen szerződést kitolni, vagy pedig a szerződést épen csak 1910-ig betartani akarja-e a t. miniszter úr? Mert határozottan kinyilvánítom, hogy részemről semmi néven nevezendő szerződésnek kitolásába beleegyezésemet nem adom. *(Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

Hoitsy Pál előadó: Ez egyáltalában nem függ azzal össze!

Elnök: A miniszterelnök úr kíván szólni.

Wekerle Sándor miniszterelnök: T. képviselőház ! *(Halljuk!)* A képviselő úrnak felvilágosításul azt vagyok bátor megjegyezni, *(Halljuk!)* hogy ez a szerződés azzal az ügygel semminemű összefüggésben nincs. Ez a szerződés a pénzverésre vonatkozik és így a kiegyezési szerződésekkel nincs összefüggésben. Ez a szerződés a mi pénzrendszerünkkel áll kapcsolatban. Ezek az aranyok, a melyeket mi veretünk, maradandó, állandó jellegűek, mert a pénzrendszeren alapulnak és akkor is megmaradnak, ha – nem tudom – teljesen elkülönítjük is magunkat, kivéven azt az esetet, ha magát pénzrendszerünket óhajtának megváltoztatni.

Feleletem tehát egyszerűen az, hogy ennek a szerződésnek a kiegyezési tárgyalásokkal, s az azok rendjén köntendő szerződésekkel semminemű összefüggése és összeköttetése nincs. *(Helyeslés.)*

Szappanos István: Könyörgöm alássan . . .

Elnök: Milyen czímen kíván a képviselő úr szólni?

Szappanos István: Megelégedésemet akarom kinyilvánítani. . . .

Elnök: A házszabályok ezt nem engedik meg.

Ha szólni senki sem kíván, a vitát bezárom.

Az előadó úr nem kívánván szólni, a tanácskozást befejezettnek nyilvánítom.

Kérem a t. házat: méltóztatik-e a most tárgyalás alatt lévő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadottnak jelentem ki.

Elnök: Következik a részletes tárgyalás.

Kérem, méltóztassék a törvényjavaslat címét felolvasni.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslat címét).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérem a t. képviselőházat: méltóztatik-e a törvényjavaslat címét változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik az 1. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa az 1. §-t).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérem a t. házat: méltóztatik-e az 1. §-t változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Következik a 2. §.

Egry Béla jegyző *(olvassa a 2. §-t).*

Elnök: Ha szólni senki sem kíván, kérem a t. házat: méltóztatik-e a 2. §-t változtatlanul elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt változtatlanul elfogadottnak jelentem ki.

Ezzel, t. képviselőház, a most tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat általánosságban és részleteiben letárgyalatván és elfogadtatván, javasolom a t. háznak, hogy annak harmadszori olvasását a ház legközelebbi ülésének napirendjére méltóztassék kitűzni. *(Helyeslés.)*

Méltóztatnak ezen javaslatomat elfogadni? *(Igen.)* Ha igen, akkor ilyen értelemben mondom ki a határozatot.

T. ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Az imént elfogadott törvényjavaslatokkal kapcsolatban javasolom, bízva meg a képviselőház elnökségét, hogy a koronázás és az alkotmány helyreállításának negyvenedik évfordulója alkalmából hódolatának és szerencsekívánatainak Ő felsége I. Ferencz József, Magyarország királya előtt adjon kifejezést. Egyszersmind határozza el a ház, hogy az évforduló napján, június hó 8-án ülést nem tart. *(Helyeslés.)*

Méltóztatnak ezen javaslatomhoz hozzájárulni? *(Igen!)* Ha igen, akkor ilyen értelemben mondom ki a határozatot.

167. országos ülés 1907. június 4-én, kedden

Justh Gyula elnök: Következik a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére alkotandó művekről szóló törvényjavaslat (irom. 522, 526.) harmadszori olvasása.

Kérem Egry Béla jegyző urat, szíveskedjék a törvényjavaslatot felolvasni.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslatot).*

Elnök: Kérem a t. házat: méltóztatik-e a most felolvasott törvényjavaslatot harmadszori olvasásban elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt harmadszori olvasásban elfogadottnak jelentem ki. Egyszersmind javasolom, hogy miután a törvényjavaslat most már harmadszori olvasásban is elfogadtatott a ház által, határozza el a ház, hogy a törvényjavaslatot tárgyalás és szíves hozzájárulás végett a főrendiházhoz átküldi. Méltóztatik ezen javaslatomhoz hozzájárulni? *(Igen!)* Ha igen, akkor ilyen értelemben mondom ki a határozatot.

Következik a koronaérték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. t.-cz. további kiegészítéséről szóló törvényjavaslat (irom. 524, 527.) harmadszori olvasása.

Kérem Egry Béla jegyző urat, szíveskedjék a törvényjavaslatot felolvasni.

Egry Béla jegyző *(olvassa a törvényjavaslatot).*

Elnök: Kérem a t. házat: méltóztatik-e a most felolvasott törvényjavaslatot harmadszori olvasásban elfogadni, igen vagy nem? *(Igen!)* Ha igen, akkor azt harmadszori olvasásban elfogadottnak jelentem ki, és javasolom, hogy a törvényjavaslat most már, miután harmadszori olvasásban is elfogadtatott, tétessék át a főrendiházhoz tárgyalás és szíves hozzájárulás céljából. Méltóztatnak ezen javaslatomhoz hozzájárulni? *(Igen!)* Ha igen, akkor ilyen értelemben mondom ki a határozatot.

Következik az 1892. évi XVIII. törvény-czikk alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésről szóló törvényjavaslat (írom. 525, 528.) harmadszori olvasása.

Egry Béla jegyző (olvassa a törvényjavaslatot).

Elnök: Kérem a t. házat: méltóztatik-e a most felolvasott törvényjavaslatot harmadszori olvasásban elfogadni, igen vagy nem? (*Igen!*) Ha igen, akkor azt harmadszori olvasásban elfogadottnak jelentem ki. Javaslom a t. háznak, hogy a törvényjavaslat, miután a ház által már harmadszori olvasásban is elfogadott, tétessék át a főrendiházhoz tárgyalás és szíves hozzájárulás céljából. Méltóztatnak ezen javaslatomhoz hozzájárulni? (*Igen!*) Ha igen, akkor ilyen értelemben mondom ki a határozatot.

Most nagyon kérem a t. házat, szíveskedjék ezen három törvényjavaslatra vonatkozó részét mai jegyzőkönyvünknek nyomban hitelesíteni, hogy azután a törvényjavaslatokat azonnal átküldhessük a főrendiházhoz. (*Helyeslés.*)

Kérem Ráth Endre jegyző urat, hogy mai jegyzőkönyvünknek vonatkozó részét felolvasni szíveskedjék.

Ráth Endre jegyző (olvassa az ülés jegyzőkönyvének idevonatkozó részét).

Elnök: Kérem a t. házat: van-e valakinek észrevétele a mai ülés jegyzőkönyvének most felolvasott része ellen, igen vagy nem? (*Nincs!*) Ha nincs senkinek észrevétele, a mai ülés jegyzőkönyvének most felolvasott részét hitelesítettnek jelentem ki.

A képviselőház a fentiek szerint együtt tárgyalta az 522., 524. és 525. szám alatti, a koronázás 40 éves évfordulójával kapcsolatos törvényjavaslatokat. Egy-egy baloldali és jobboldali képviselő hozzászólása mellett a tárgyalás teljesen formális volt, a törvényjavaslatokat az előterjesztésnek megfelelő formában fogadta el a képviselőház.

A főrendiház a törvényjavaslatokat a soron következő ülésén – csak formai vita mellet – egy nap alatt elfogadta. Csak a három törvénnyel kapcsolatos eseményeket mellékelem.

A FŐRENDIHÁZ XX. ÜLÉSE 1907. június 6-án, csütörtökön, Dessewffy Aurél gróf elnöklete alatt.

Elnök: A képviselőháztól beérkeztek: . . . ,
a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása 40-ik évfordulójának emlékére alkotandó művekről,

a koronaérték megállapításáról szóló 1892. évi XVII. t.-cz. további kiegészítéséről és
az 1892 : XVIII. t.-cz. alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya közt az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésről szóló törvényjavaslatok.

Az első törvényjavaslat az egyesült pénzügyi és közgazdasági, az utóbbi három pedig a pénzügyi bizottságnak adatott ki tárgyalás és jelentéstétel végett. A pénzügyi bizottság a hozzá utalt három törvényjavaslatra vonatkozó jelentéseit beadván, azok kinyomattak és szétosztattak és a mai ülés napirendjére kitűzettek. Minthogy azonban szétosztásuk óta a házszabályokban megszabott három napi idő nem telt el, azoknak a mai ülésben való tárgyalása csak akkor lehetséges, ha a méltóságos főrendek e három törvényjavaslatra vonatkozólag, a melyek mind ő Felsőége megkoronáztatásának 40-ik évfordulója alkalmával függnek össze, elfogadják abbéli indítványomat, hogy azok a három napi határidő mellőzésével tárgyalassanak. Méltóztatnak ezen sürgősségi indítványomhoz hozzájárulni? (*Igen!*)

Ha igen, a sürgősségi indítványt elfogadottnak jelentem ki s a napirenden lévő három törvényjavaslat a mai ülésben fog tárgyalatni.

Méltóztatnak tudomásul venni.

Következik a mai napirend tárgyalása. . . .

Következik a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére alkotandó művekről szóló törvényjavaslat tárgyalása. Kérem a pénzügyi bizottság jelentésének felolvasását.

Csekonicz Sándor gróf jegyző (olvassa a bizottsági jelentést).

Elnök: Kíván valaki a javaslatához általánosságban hozzászólni? (*Nem!*) Ha szólni senki sem kíván, a vitát bezárom.

Felteszem a kérdést: méltóztatnak-e a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni? (*Igen!*)

A törvényjavaslatot tehát általánosságban elfogadottnak jelentem ki. Következik a részletes tárgyalás. Kérem a cím és a szakaszok felolvasását.

Csekonicz Sándor gróf jegyző (olvassa a törvényjavaslat címét és 1–4. §-ait, a melyek elfogadottnak).

Elnök: Ezzel a törvényjavaslat részleteiben is le lévén tárgyalva, kérem : méltóztatnak-e azt végszerkezetében elfogadni? (*Igen!*)

Kérem azokat, a kik a törvényjavaslatot végleg elfogadják, méltóztassanak felállani. *(Megtörténik.)*

A törvényjavaslatot tehát a képviselőház szövegezése szerint végleg elfogadottnak jelentem ki, miről a képviselőház a szokott módon értesíttetni fog.

Következik a koronaérték megállapításáról szóló 1892: XVII. t.-cz. további kiegészítéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása. Kérem a pénzügyi bizottság jelentésének felolvasását.

Csekonics Sándor gróf jegyző *(olvassa a bizottsági jelentést).*

Elnök: Kíván valaki általánosságban szólni a törvényjavaslatához? *(Nem!)* Ha szólni senki sem kíván, a vitát bezárom. Felteszem a kérdést: méltóztatnak-e a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni? *(Igen!)*

Ha igen, akkor azt általánosságban elfogadottnak jelentem ki. Következik a részletes tárgyalás. Kérem a cím és a szakaszok felolvasását.

Csekonics Sándor gróf jegyző *(olvassa a törvényjavaslat címét és 1–4. §-ait, a melyek észrevétel nélkül elfogadottnak).*

Elnök: Ekként a törvényjavaslat részleteiben is letárgyalatván, kérdem: méltóztatnak-e azt végszerkezetében is elfogadni? *(Igen!)* Kérem azokat, kik a törvényjavaslatot végleg elfogadják, méltóztassanak felállani. *(Megtörténik.)*

A törvényjavaslatot ekként végszerkezetében is elfogadottnak jelentem ki, miről a képviselőház a szokott módon értesíttetni fog.

Következik az 1892: XVIII. t.-cz. alapján a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya közt az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő újabb pótszerződésről szóló törvényjavaslatok tárgyalása,

Kérem a jelentés felolvasását.

Csekonics Sándor gróf jegyző *(olvassa a jelentést).*

Elnök: Kíván-e valaki általánosságban a törvényjavaslatához szólni? Ha szólni senki sem kíván, a vitát bezárom. Kérdem: méltóztatnak-e a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni? *(Igen!)*

A törvényjavaslatot általánosságban elfogadottnak jelentem ki.

Következik a részletes tárgyalás. Kérem a cím és a szakaszok felolvasását.

Csekonics Sándor gróf jegyző *(olvassa a törvényjavaslat címét és 1–2. §-ait, a melyek észrevétel nélkül elfogadottnak).*

Elnök: Ekképp a törvényjavaslat részleteiben is elfogadottnak, kérdem: méltóztatnak-e ezt végszerkezetében is elfogadni? Kérem azokat, a kik a törvényjavaslatot végleg elfogadják, méltóztassanak felállani. *(Megtörténik.)*

A törvényjavaslatot ekként végszerkezetében is elfogadottnak jelentem ki, miről a képviselőház a szokott módon értesíttetni fog.

Egyéb tárgy nem lévén, kérem az ülés jegyzőkönyvének felolvasását.

Széchényi Bertalan gróf jegyző *(olvassa az ülés jegyzőkönyvét).*

Elnök: Kérdem: van-e észrevétel a jegyzőkönyv ellen? Ha nincs észrevétel, a jegyzőkönyvet hitelesítettnek jelentem ki és az ülést bezárom.

(Az ülés végződik délután 12 óra 45 perczkor.)

Annak ellenére, hogy a törvényeket a főrendiház csak június 6-án fogadta el, az 522. szám alatt benyújtott törvényjavaslatot a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére alkotandó művekről, a törvényt az uralkodó már másnap, június 7-én szentesítette, s 1907. évi XXVIII.-ik törvényként másnap, a június 8-i jubileum napján kihirdetésre került, s ezzel érvénybe lépett.

A törvényjavaslat a jubileumi érmék verési idejét eleve 1908. június 8-ig határozta meg, nem szándékozta az évfordulóra megjelentetni, s a koronázás évfordulójának megünneplése ürügyén valójában az ország törvényeinek és alkotmányának helyreállítását ünnepelte.

A jubileumi 5 és 100 koronás pénzérmék verését lehetővé tevő, 524. szám alatt benyújtott törvényjavaslat csak augusztus 11-én lett szentesítve, s augusztus 20-án kihirdetve XLVII. törvénycikk néven. Evvel együtt 525. szám alatt lett benyújtva a további 19 200 000 koronaértékű ezüst 5 koronás váltópénz és tetszőleges számú arany 100 koronás értékpénz verését lehetővé tevő XLVIII. törvénycikk, mely törvénybe iktatta a magyar szent korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormányai között az érme- és pénzrendszerre vonatkozó pótszerződést.

Az 524. szám alatt benyújtott törvényjavaslat indoklásában szerepel, hogy 1903-ban az akkori kormány törvényjavaslatot készített az 5 koronások további veréséről, de az akkor nem nyert szentesítést. Az országgyűlés iratai közt megtalálható az 1903. március 31-én Lukács László m. kir. pénzügyminiszter által az ez ügyben be-terjesztett, s az országgyűlés által letárgyalt 370. számú törvényjavaslat az 5 koronások verésére. Ezért 1906-ban csak 1263 db 5 koronás volt verhető a forgalomból kivont sérült 5 koronások pótlására.

A m. kir. állami számvevőszék váltópénzek verésére vonatkozó negyedévenkénti kimutatása külön-külön tartalmazza a verde által készített és forgalomba hozott váltópénzek mennyiségét, a negyedév előtt már forga-

lomban levő mennyiséget, megkülönböztetve belőle a sérülés miatt átvert darabszámot, a főkémlő hivatalnak ellenőrzésre átadott s végül a készletben levő mennyiséget. Ez a rendszer biztosította, hogy Magyarország és Ausztria kölcsönösen tudjon az érmeszerződésben foglaltak betartásáról. Az 1908. január 17-i jelentésből tudjuk, hogy 1907. negyedik negyedévében jubileumi és forgalmi 5 koronából összesen 600.088 db-ot vertek. Az 1892-es XVIII. törvény értelmében a koronaérték aranyérméi mindkét kormány által az illető állam pénzverdejében, korlátlan mennyiségben voltak verhetők, ezért a számvevőszék jelentésében nem szerepeltek

A fentiek miatt valószínűsíthető, hogy a szentesítésig a kormány nem tett lépéseket a szükséges ezüst-mennyiség átvételére az Osztrák-magyar banktól, s nem utasította a pénzverdét sem a verőtövek elkészítésére.

A szentesítés szövegét is érdemes elolvasni a XLVII. és a XLVIII. törvénycikk előtt és után.

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.

Kedvelt Magyarországunk és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvénycikket terjesztették szentesítés végett Felségünk elé: ...

Mi e törvénycikket s mindazt, mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más Híveink által megtartatjuk.

Kelt Ischlben, ezerkilencszázhetedik évi augusztus hó tizenegyedik napján.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

(P. H.)

A szentesítés megtörténtét elősegítette az a körülmény is, hogy 1908-ban következett Ferenc József 60 éves uralkodói jubileuma, amit Ausztria emlékpénzek kiadásával is meg kívánt ünnepelni. Ez 100, 20, 10, 5 és 1 koronás, DUODECIM LUSTRIS GLORIOSE PERACTIS felirattal, s a dicsőséges uralkodást szimbolizáló éremképekkel később megvalósult. A nagy felületet biztosító 100 és 5 koronást csak a pótegyezmény megkötése után adhatta ki Ausztria is.

Már az 524-es törvényjavaslat szövege előre pontosan meghatározta a jubileumi érmék mindkét oldali képét:

2.§. A jelen törvény hatálybalépésétől 1908. jún. 8-ig terjedő időtartam alatt veretésre kerülő száz-koronások képlapjára Ő felsége mellképe jő az 1892. évi XVII. törvénycikk 5. §-ába foglalt körirattal, a hátlapra jő Ő Felségének megkoronáztatását ábrázoló csoportozat ezzel a körirattal: «Megkoronáztatásának negyvenedik évfordulójára.» és folytatólag 1867–1907 évszámok; a rajz alá az értékjelzés: «100 korona». Karimájok sima és rajta mélyített betűkkel e szavak lesznek: «Bizalmam az ősi erényben.» A lapok pereme emelkedett és sima és azon belül gyöngysor vonul körül.

Huszár Lajos az 1963-ban kiadott *Münzkunst in Ungarn* című könyve 42. oldalán Franz Kollarz litográfiáját tartja a hátlapi éremkép előzményének. „*Unter den ungarischen Münzen ist als Beispiel die Goldmünze zu 100 Kronen anzuführen, die 1907 zum vierzigjährigen Jubiläum der Krönung Franz Josephs I. zum König von Ungarn ausgegeben wurde (Bild 96). Das Münzbild stellt den Krönungsakt dar und wurde unter Verwendung eines Holzschnitts des in Wien lebenden Zeichners böhmischer Abstammung Franz Kollarz (1829–1894) geschaffen. Das Münzbild dieser Gedenkmünze repräsentiert solcherart den „offiziellen“ Kunstgeschmack in historisierender Stilrichtung der dualistischen Ära.*”

A kép a Koronázási emlékkönyv 1867. június 8. című díszkötetben található. „*Természet után rajzolt 20 illusztrációval Kolarz, Kriehuber, Katzler és Jankótól. A szöveget írták: Falk Miksa tudor és Dux Adolf. Kiadják: Deutsch testvérek, Pesten.*” A kötetben szereplő egyik kép: „*A magyar király megkoronáztatása a budavári plébánia-templomában, június 8-án 1867. Természet után rajzolta Kolarz Ferenc.*” (1. kép)

Mivel a könyv sok példányban jelent meg, a képek ténylegesen a Rusz Károly által készített fametszetről készültek, s Kolarz Ferencz nevével jelentek meg. Sajnos, a kép beállítása nem hasonlít annyira az éremképhez, hogy biztosan előzményének lehessen tekinteni, mint ahogy azt Huszár Lajos írta a *Münzkunst in Ungarn* című könyvében Kollarz Holzschnittjéről. A könyvről azonban bizonyosan elmondható, hogy a legismertebb és legegánssabb magyar nyelvű koronázási kiadvány lehetett, amit a döntéshozók és Huszár Lajos is bizonyára ismertek.

Az érméken a kép beállítását kissé módosították, hogy a jubileumi érmék hátlapi képe megfeleljen annak az elvárásnak, hogy a koronázás a magyar alkotmány újjáébredésének legmagasztosabb pillanata. Ezért az éremkép azt az előző pillanatot örökíti meg, mikor a térdeplő uralkodó feje fölél Simor János hercegprímás és gr. Andrássy Gyula miniszterelnök magasra tartva felmutatja Szent István koronáját.

A magyar király megkoronázása a budavári plébánia-templomban, június 8-án 1867.
Tervezet után rajzolta Kolarz Ferenc.

1. kép Kolarz Ferenc: I. Ferenc József megkoronázása

A szentesítés után a körmöcbányai magyar királyi pénzverő hivatalnak sürgősen el kellett végezni a két különböző 100 koronás és a két különböző 5 koronás verőtüveinek (és szélező acéljainak) az elkészítését, ugyanis az emlékpénzek mellett forgalmi pénzek is készültek. Az 1907-es forgalmi ötkoronások előlapi portréján az uralkodó idősebb, mint az 1900-as és 1906-os darabokon.

Greisziger Róbert főmérnök, pénzügyőr 1909-es leírása alapján ismert a körmöcbányai m. kir. pénzverő hivatal feladata, szervezete, az üzem technológiai leírása. Nagyon részletes a nemesfém beváltás és a pénzveréshez szükséges nemesfémek finomításának, az előírt finomság és érmesúly beállításának leírása, beleértve a folyamatok belső ellenőrzését is. A felügyeleti ellenőrzésről ezt írja: „A súly és darabszám szerint átvett arany-
pénzekből a pénztár legelőször is veszen egy-egy darabot, azokat megfelelő fölírással ellátott borítékokba csomagolva úgynevezett pénzpróbákul küldi, egyet-egyét a körmöczy m. kir., illetve bécsi cs. kir. főkémlőhivatalnak megvizsgálás végett, úgy, hogy ezen új pénz csak akkor bocsátható forgalomba, ha ezen két főkémlőhivaltól az értesítés beérkezett, hogy a próbapénzek kifogástalannak találtattak.” Az ezüstpénzeknél lényegében ugyanez az eljárás.

A verőtökészítés ekkor alkalmazott hosszadalmas technológiáját Ráth György: *Az iparművészet* c. könyvéből ismerjük. 126. old.: „A bélyegtők most a következő módon készülnek. A tervezéssel megbízott művész az érem mindkét oldalán alkalmazandó rajzokról viaszban mintegy háromszor akkora dombormintát készít, mint minő az érem nagysága. Ezekről a mintákról vett fősöntvények után készül egy-egy relief, szintén gipszből, melyek megint hasonló nagyságú vasöntvények mintájául szolgálnak; azután eme domború vasöntvényekből a redukáló géppel a kérdéses éremfajta nagyságának megfelelő kisebbitett másolatok vésnek és a művész által végleg kidolgoztatnak. Az ily módon előállított »eredeti bélyegtők« hengeralakúak, s hogy használhatókká váljanak, felül kúpalakúvá, kissé rézsutosan esztergályoztatnak, továbbá edzés után erős kovácsolt vasabronccsal vésnek körül. Eme bélyegtőkből viszik azután át a veretet, a mélyítő-gép segítségével a kellően előkészített lágy acéldarabokba.

Az utóbbi gép jóformán azonos a csavaros verőgéppel, csak hogy a felső bélyeget az említett eredeti bélyegző helyettesíti és az alsó bélyegző és lapka helyett az imént említett acéldarab jó, melybe az eredeti bélyegző reliefe beverendő. Ha a mélyítő eljárás közben a gép már 6–8 lökést adott, az alsó acéldarabot kivesszik és fa-

A kőrmöcsbányai pénzverde tisztviselő-kara : 1) Hurtay Lajos, gyakornok, 2) Burghardt József, gyakornok, 3) Henrik Károly, gyakornok, 4) Reisner József, vésnök, 5) Novák Béla, mérnök, aranyválasztói ellenőr, 6) Starna György, főmérnök, pénztárnok, 7) Laczfalvi Ferencz, mérnök, művezető, 8) Körös Rezső, mérnök, pénztári ellenőr, 9) Kelemen Ferencz, szertárnok, 10) Schubert Ede, főmérnök, pénzbecsőr, 11) Mayer Elek, főmérnök, vésnök, 12) Reitzner Miksa, főbányatanácsos, pénzverdei igazgató, 13) Greisziger Róbert, főmérnök, pénzbecsőr, 14) Ürmössy Kálmán, főmérnök, főaranyválasztó.

2. kép A kőrmöcsbányai pénzverde tisztviselőinek csoportképe 1907 decemberéből

(A képen már nem szerepel Gerl Károly éremművész, vésnök, aki 1907. november 8-án halt meg)

szénpor között izzítják, mert ekkor az acél tömecsei már nagyon összeszorultak. Ezután folytatják a mélyítést mindaddig, míg az egész relief le van nyomva; majd leesztorgályozzák a nyert homorú bélyegtő karimáját, s azon a netán még szükséges utánvést eszközlik, végül azt edzik és keményítik.

Ez a vésett ellátott és edzett vasdarab képezi az eredeti másodbélyegtőt (Urmatrix), melyet tényleg még nem vesznek használatba; hanem ebből készitik épp oly módon az eredeti domború harmadbélyegtőt (Urpatrix) és az utóbbiból viszont azokat a homorú bélyegpéldányokat, melyekkel a verést eszközlik.

Az edzés izzítás és gyors lehűtés által történik. Hogy pedig a bélyegtő maga az edzésnél sérülést ne szenvedjen, azt az izzítás előtt egy bádoggal szelencébe helyezik és itt agyaggal körülvesszik, több ily szelencét továbbá együttesen egy vasszekrénybe faszénpor közé rakják, melyet vörös izzásig hevítenek. Az onnét kivett s szintén izzóvá vált bélyegtőket vízbe mártják.

Eme bélyegtők készítésére kitűnő minőségű és igen kevés szénenynyel bíró acél fordítandó, minő a Krupp-féle öntött acél, az angol Huntsmann-féle és a bécsi Böhler-féle Wolfram-acél. Csak az ily minőségű acél bír a szívóssággal és ruganyossággal, melynél fogva jól edzhető, a nélkül hogy repedéseket kapjon.

Egy jól sikerült bélyegtőpárral gyakran 50,000–60,000 darab érmet lehet verni.

A leírásban harmadbélyegtőnek nevezett apatóból és a verőtövekből a verendő érmeszámnak megfelelő darabszámot kell készíteni."

A 140.336/1907. (XII. 31.) PM. sz. rendelet az arany 100 és ezüst 5 koronás emlékpénzek, valamint arany 100 koronás forgalmi érmek forgalomba hozatalával és ismertetésével foglalkozott. Melléklete tartalmazta az új pénzek életnagyságú rajzait. Közli, hogy a százkoronás emlék- és forgalmi érmék a m. kir. állampénztartól, az ötkoronás emlékérmék az Osztrák-magyar banktól és annak fiókintézetektől lesznek beszerezhetők. A leírás a törvénynél annival közöl többet, hogy az arany emlékérmék előlapján Ő Felsége mellképe és az azt környező kör alakú terület homályosítva van, a körirat és az évszám fényesített alaplóból emelkedik ki, hátlapján a

koronázási jelenet és az azt környező kör alakú terület homályosított, a körirat, értékelzés és verdejegy fényes alapból emelkedik ki.

A numizmatikai szakirodalom 1907–1908-ban nem foglalkozott az emlékpénzekkel. Legközelebb Gohl Ödön az 1917. évi Numizmatikai Közlönyben 28 oldalas cikket közöl *A magyar királyok koronázási érmei* címmel. 255 koronázási érmet sorol fel, köztük Ferenc József koronázási érmei közt 60. és 61. sorszámon a koronázás negyvenedik évfordulójára vert 100 és 5 koronást, részletes leírást adva róluk.

„60. Középen ő felsége koronás feje jobbfelé. Úgy a kép, mint a mező homályosítva van. A fényes szegélyen körül: FERENCZ JÓZSEF I.K.A.CS. ÉS M.H.S.D.O.AP.KIR /Lenn: 1907/. H.: Középen ő felsége jobbfelé fordulva térdel a koronázási palástban, gr. Andrássy Gyula és a hercegprímás a király két oldalán állanak és együttesen helyezik fejére a sz. koronát. Jobbra, a háttérben oltár s a templom íveinek körvonalai. Ez az egész kép homályosítva van. A fényes szegélyen körül: MEGKORONÁZTATÁSÁNAK NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA 1867–1907. / Lenn: 100 KORONA /K.B./ Külső peremén homorú betűkkel: BIZALMAM AZ ŐSI ERÉNYBEN * * * Arany. 37 mm. Circa 34 gr.

61. Ugyanolyan mint az előbbi érme, kivéve, hogy hátlapjának alján a felirat ez: 5 KORONA /K.B./ - ezüst. 36 mm. 24 gr. NM.”

Több éremnél közölte az alkotóművész nevét, az 5 és 100 koronásnál azonban nem. IV. Károly koronázási érmeiről ugyanekkor ezt írta: „Beck Ödön Fülöp műtermében most készülnek, hivatalos megbízásból, a következő, még csak mintázás stádiumában levő koronázási emlékérmék, melyek esetleg két-két különböző nagyságban – mint medáliák és zsetonok – kerülnek majd kivitelezésre.” Az előszóban a következőket írta: „I. Ferenc József koronázási érmeit már régebben, Budapest Újabb Emlékérmeiben közzétettem; ezeknek újból való leírását társulatunk választmányának határozott kívánságára vettem föl, teljesség kedvéért, megfelelően kiegészítve és új elrendezéssel e sorozatba.” Ez a könyv 1905-ben jelent meg.

A jubileumi emlékérmék kérdése 1966-tól került ismét előtérbe az ARTEX megrendelésére készült és külföldön forgalomba hozott érmékkel. A nyilvánosságra hozott adatok szerint U. P. jelzéssel 1966-ban 10 db, 1967-ben 60 db arany emlékérmék készült. Platinából 4 db 100 koronás készült U. P. jelzéssel. A verési technológiai sorrend és a közbeeső hőkezelés miatt az eredeti darabok peremirátának betűi deformáltak, a betűk belseje gyűrődött és vöröses színű. A homályosított felület textúrája lényegesen különbözik az U. P.-s veretek és a mostani proof veretek matt felületétől. A kiemelkedő élek kevésbé mattok, mint a mélyebb részek, és köztük az átmenet folyamatos. Előfordulnak olyan ismeretlen eredetű darabok is, ahol a körben levő felület egyformán matt, hiányzik az U. P. jelzés, és a peremirat betűinek belseje sárga.

Ismert olyan – valószínűleg eredeti – veret, ahol a hátlapon a körvonal hiányzik. Az 1907-es rendelet nem említi a változatot, Huszár Lajos: *Münzkunst in Ungarn* című könyvében és a *Münzkatalog Ungarnban* (MKU) a 2213-as számon is ilyen kép szerepel.

1. Az 1907-es XLVII. törvénynek megfelelő jubileumi 100 koronás. (3. kép)
2. Jubileumi 100 koronás, teljes felület matt, hátlapon vonalkör hiányzik. (MKU 2213.) (4. kép)
3. Jubileumi 100 koronás, utánveret U. P. jelzéssel. (MKU 2213 b.) (5. kép)
4. Jubileumi 100 koronás, jelzés nélküli utánveret, felület mindenhol egyformán matt, peremirat betűinek belseje sárga. (6. kép)
5. Jubileumi 100 koronás, platina utánveret UP jelzéssel. (7. kép)
6. Jubileumi 5 koronás, eredeti. (MKU 2214.) (8. kép)
7. Jubileumi 5 koronás, utánveret UP jelzéssel, éremkép eredetivel egyezik, UP jelzés elhelyezése, mint a 100 koronásnál. (MKU 2214 a.)
8. Jubileumi 5 koronás, utánveret proof kivitelben. (9. kép)
9. Jubileumi 5 koronás, külföldi hamisítvány, háromszori FERT peremirattal. Az éremkép az eredetivel azonos, ezüst és sárgás színben létezik. (10. kép)
Ezüst emlékérmékből proof kivitelben 1965–1966-ban 1025 db, U. P. jelzéssel 1967-ben 2000 db készült. FERT peremirattal ismeretlen számú, könnyen azonosítható ezüst és sárgás színű veretek is készültek. A proof kivitelű darabokkal az a probléma, hogy idővel vesztenek a fényükből, s egyre jobban hasonlítanak a kiváló minőségű eredeti darabokhoz.
10. A forgalmi 100 koronás arany értékérmék verését a jubileumi érmékkel együtt tette lehetővé az 1907-es XLVII. sz. törvény. (11. kép)

3. kép Az 1907-es XLVII. törvénynek megfelelő jubileumi 100 koronás

4. kép Jubileumi 100 koronás változata

5. kép Jubileumi 100 koronás utánverete U. P. jelzéssel

6. kép Jubileumi 100 koronás jelzés nélküli utánverete

7. kép Jubileumi 100 koronás platina utánverete UP jelzéssel.

8. kép Jubileumi 5 koronás

9. kép Jubileumi 5 koronás proof kivitelű utánverete

10. kép Jubileumi 5 koronás hamisítványa, háromszori FERT peremirattal.

11. kép 100 koronás arany értékérme

A 100 koronás forgalmi érméről és utánvereteikről a *Weltmünzkatalog* 1991/92-es kiadásának 1015-ik oldalán ez áll:

II (D36) 100 Korona (G) 1907–1908

- a) 1907, 1908. *Original*
- b) 1907. *offizielle Nachprägung, Herrscherfigur matt*
- c) 1907. *offizielle Nachprägung mit UP von 1966*
- d) 1908. *offizielle Nachprägung, Herrscherfigur matt*
- e) 1908. *offizielle Nachprägung für den USA-Markt, Herrscherfigur glänzend (seit Anfang 1974 in Mengen geprägt)*

A jelzés nélküli utánveretek a magyar numizmatikai szakirodalomban nem szerepelnek.

Domoki Ferenc
Magyar Numizmatikai Társulat

Irodalom

Budapesti Közlöny 1907–1908.

GARAI Ferenc: Hogy készül a pénz. *Tolnai Világlapja* 52 (1907) 2130–2141.

GOHL Ödön: A magyar királyok koronázási érmei. *NK* 16 (1917) 1–28.

SCHÖN, Günther: *Weltmünzkatalog* 20. Jahrhundert. München 1991–1992.

GREISZIGER Róbert: A körmöczbányai m. kir. pénzverőhivatal feladata, szervezete és üzemei. *Bányászati és Kohászati Lapok* 2 (1909) 275–317. (Interneten: http://marki.lib.uni-miskolc.hu/bkl/1909_2/index.php)

HUSZÁR Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest–München 1979.

HUSZÁR Lajos: *Münzkunst in Ungarn*. Budapest 1963.

Koronázási emlékkönyv. Pest 1867. június 8.

Magyarországi Rendeletek Tára. 1907.

Országgyűlési Dokumentumok. (Naplók és irományok 1861–1990. Interneten: <http://mpgy.ogyk.hu>)

Országos Törvénytár. 1907. (1000 év törvényei – Interneten: <http://www.1000ev.hu>)

RÁTH György: *Az iparművészet könyve*. Budapest 1902.

TÓTH János: Ki a tervezője a Ferenc József megkoronázásának negyvenedik évfordulójára kiadott 5 és 100 koronás emlékpénzeknek? *Az Érem* (2006):2, 2–3.

Az esztergomi hadifogolytábor története és pénzei

Die Geschichte und Gelder des Kriegsgefangenenlagers in Esztergom

A katonai tábor létesítése

Az 1900-as évek elején Esztergom szabad királyi város tulajdonát képezte a Kis-Strázsa hegy alatti terület. Városi marhalegelőként hasznosították, egy részén pedig egy kis üveggyár¹ és egy téglagyár működött.

Az Esztergomban állomásozó 26. gyalogezred őrnagya, Vrkyan György kezdeményezte az itteni állandó katonai lőtér kialakítását. Vimmer Imre esztergomi polgármesterrel egyeztette elképzelését, a Strázsa hegy alatti, és a Bábszky dűlőben lévő gyenge minőségű legelő és erdős terület katonai célú használatáról, amely ideális harcászati lőtérnek bizonyult az időnként itt tartott lövészeti és más hadgyakorlatok alatt. Javaslatát az őrnagy felterjesztette a Pozsonyban székelő V. hadtest parancsnokságra. 1500 kh terület igénybevételével számoltak a lögyakorlatokhoz. A katonák elhelyezésére, állandó katonai tábor céljára az üresen álló üveggyár épületeit alkalmasnak találták. Az épületek megvásárlása 50 321 koronáért már 1903-ban megkezdődött. De 1909-ben, amikor a szerződést kötötték a legelő bérbeadásáról, Esztergom város a bérbeadás feltételeként megszabta, hogy a kincstár az ott lévő üveggyári telket az épületekkel együtt megvásárolja. Ez azután meg is történt. Esztergom város az állandó lőtér céljára kért 1500 kh területet 30 évre engedte át a kincstárnak évi 10 000 korona haszonbérért. A megvásárolt üveggyári épületeket ugyanakkor a célnak megfelelően átalakították, így jött létre az állandó katonai tábor. (1–2. kép)

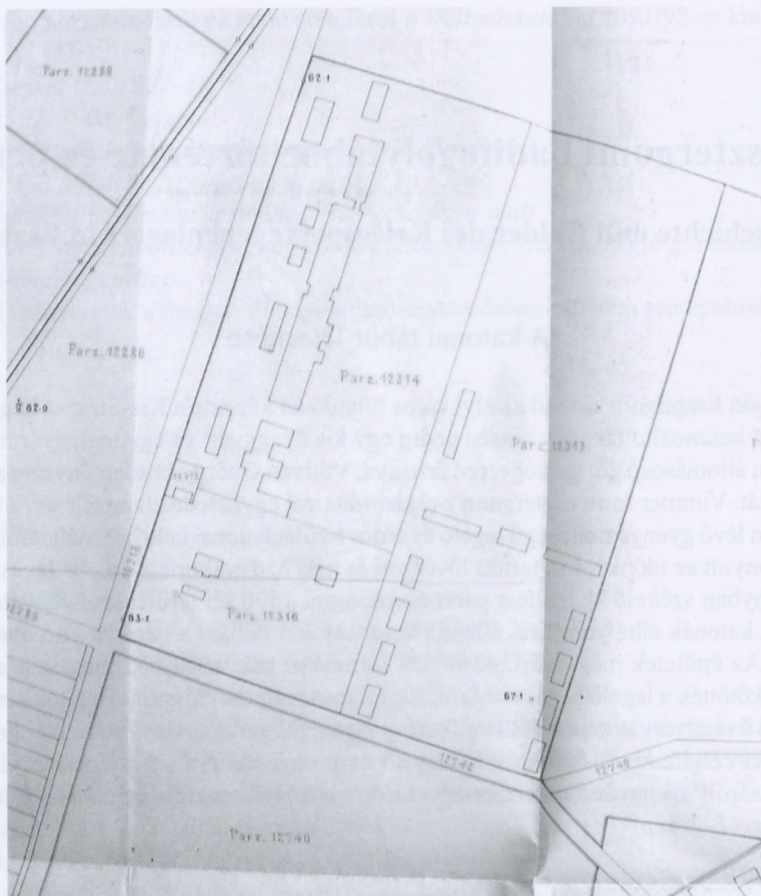
1. kép Az üveggyári lakótelepből átalakított katonai tábor

A tábor 1911-ben még egészen üresen állt, mert a fenyegető kolera járvány miatt a katonai egységek mozgását nem tartották kívánatosnak. Csak a következő évben, 1912-ben jelentek meg az első katonák, a budapesti IV. és a pozsonyi V. hadtest különböző egységei.

1913-ban a IV. hadtesttől 5 zászlóalj, azután az V. hadtest 23. gyalogezred három zászlóalja, majd a 6. gyalogezred két zászlóalja, később a 29. és 30. honvéd gyalogezred gépfegyveres osztálya és még néhány egység vett részt – egy-két hetes időt eltöltve a táborban – a lőtéri gyakorlatozáson.

Esztergom számára a katonai tábor ilyen kis létszámmal és rövid ideig tartó igénybevétele előnytelen volt, mert a katonák így, mint fogyasztók, nem vettek részt a kereskedelmi forgalomban. Többetfogyasztásukból (hús, bor, élelmiszer, szikvíz stb.) származó adóbevétel a városnál is elmaradt, pedig ezek a joggal várható előnyök szerepet játszottak a bérbeadásnál. A vendéglősök, szállodások, kávé kisiparosok bővítéseket, beruházásokat hajtottak végre, költségeket fektettek be, de a remélt haszon elmaradt. Kaufmann Ferenc esztergomi kávé is ekkor alakította ki tisztí kávéházát és legénységi kávéházát a katonai tábor területén.

¹ Első Magyar Üveggyár, 1894-ben Heye Herman alapította és 300 fő részére szolgáló 80 lakásból álló lakótelepet épített hozzá. 1901-ben az üveggyár megszűnt.

2. kép Az üveggyári lakótelepből átalakított katonai tábor

Ekkor a tábor 800-900 fő részére volt téli elszállásolásra is alkalmas. Mivel többnyire üresen állt, Esztergom város tanácsa úgy vélte, hogy a lőtér működésével a bérbe adott legelőt sikerült tönkretenni, de a bérleti díj mellett semmi egyéb haszon nem keletkezett. Ezért levelet intéztek az V. hadtest parancsnokához, hogy egyáltalán igényt tartanak-e rá. Kell-e a lőtér és a tábor? Ha szükség van rá, akkor kérik, hogy gondoskodjanak állandó katonaságról, írta egy levelében 1913. augusztus 6-án a város főjegyzője.²

A hadifogolytábor kialakítása

A háború kitörésekor megváltozott a helyzet. Az itt létesült gyakorlóterén a frontra induló katonák gyors kiképzése és lövészeti gyakorlatozása folyt, és ezért a tábor gyorsan be is népesült. Többek közt a közös hadseregbe sorolt 26. gyalogezred, (K. u. K. Regiment Nr. 26.) Esztergom házi ezrede is itt kapta az utolsó harcászati kiképzést, és tartott éles lögyakorlatokat.

Majd rövidesen itt kapott elhelyezést 600 civil internált, a szembenálló államok Monarchiában élő polgárai, akik egy részét megfigyelés és igazoló eljárás után később elbocsátották. Majd fogolytáborrá alakították át a tábor, és az elfogott szerb és orosz katonákkal fokozatosan benépesült. Az első hadifoglyok 1914. augusztus 27-én érkeztek. Az elsőként érkező szerb, majd orosz hadifoglyokat kezdetben a tábor meglévő épületeiben helyezték el.

A gyorsan alakuló táborról a korabeli városi sajtó így írt:³ „A tábor udvarán is sátoztábor van, mintegy 3000 hadifogollyal. A tágas katonasátrakban szalma. Szerb komitácsik, gyalogosok, lovasok, tüzérek. Szerb altiszt sorakoztatja vacsorára a katonákat. Orosz dragonyosok és kozákok is vannak már. Az oroszokkal van a legkevesebb baj.” – írták. Majd újabb szállítmány érkezett, 300 orosz gyalogos. A tiszti pavilonban helyezték el az

² Esztergom Tábor harcászati lőtér keletkezésének története és a városnak ehhez fűzött kívánságai. Komárom- Esztergomi Megyei Levéltár, Esztergom város 1920. II. 534.

³ Esztergomi Friss Újság, 1914. augusztus 29.

3. kép Orosz katonák várakoznak az esztergomi táborban (1916. 03. 11-én Esztergomban feladott lap)

Ausztriában és Magyarországon rekedt orosz, francia, szerb, angol alattvalókat, egy csapat orosz és szerb tisztel. Köztük egy orosz tábornok is volt. Ápolt, tágas szobákban kaptak szállást, a maguk költségén külön étkeztek. Egy francia 6000 koronát tett aranyban a tábor pénztárába, ebből pezsgőzött és volt pénze kenyérre. 4 fillér volt ekkor egy vékony szelet kenyér ára. Kezdetben ilyenekről számoltak be a lapok. Utcái látványosságot jelentett Esztergomban, amikor szeptemberben orosz tiszteket kísérték a városi fürdőbe. Az összegyűlt bábmészakodók megjegyzéseire másnap az *Esztergom és Vidéke* így reagált: „*aki oroszral akar kikezdeni, menjen a csatatérre, ne pedig fegyvertelen foglyokkal éreztesse felsőbbtségét.*”

A korabeli sajtóból a fontosabb események továbbra is követhetők.

1914. szeptember 2. Újabb 3000 orosz fogoly érkezett.

1914. szeptember 3. Megint 1600 hadifogoly érkezett. Orosz katonák, köztük lengyelek is vannak. A hírek szerint a szerbeket el fogják szállítani ebből a táborból.

1914. szeptember 4. Megérkezett az orosz sebesültek első szállítmánya is Esztergomba. A 47 sebesültet a Szent Anna zárdában helyezték el.

A később érkező foglyokat a strázsahegyi szőlők és a Wimmer telep alsó részén elterülő legelőkön, a pusztaföldön helyezték el sodronykerítés között. Amikor már itt sem volt hely, a Strázsahegy másik oldalán a rózsavölgyi domb hajlatában helyeztek el újabb katonákat. (3. kép) Közben folyamatosan építették a tábor, mivel a foglyok száma már tízezer fölé emelkedett. Mivel még élt a remény a háború gyors befejezését illetően, ezért az ideiglenes megoldás is elfogadhatónak tűnt. A tél viszont közeledett, a háború meg csak nem akart befejeződni, a foglyok pedig egyre csak érkeztek. Világossá vált, hogy tartós, télen is lakható táborra van szükség.

Első megoldásként a Timok divízióból elfogott szerb katonák egy részét két nagy cirkuszi sátor alatt, más részüket a halastóba vezető csatorna felső folyása mentén helyezték el. A tábor eközben egyre terjeszkedett. Beépült a legelő a Kesztlőci út jobb oldalán, majdnem a Sátorkőpusztáig.

Az olaszok hadba lépése után olasz foglyok is érkeztek, és újabb területet vettek igénybe. Az olasz tiszteknek négyszegletes, földszintes épületet emeltek, amelybe a háború után az Állami Fiúnevelő Intézet került.

A tábor területén uszodák és fürdők létesültek, amelyek melegvíz szolgáltatásra voltak berendezve. Elsősorban a tiszteknek, de a legénységnek is rendelkezésre álltak. Raktárak, tiszti házak, barakkok, szennyvíztisztító telep létesült. Utcákkal és terekkel, jól burkolt utakkal, csatornázva, világítással, jól felszerelt kórházzal a tábor valóságos „várossá” nőtte ki magát. Egy barakk épületben görög-keleti istentisztelet részére templomot is avattak. Orosz kézművesek dolgoztak rajta, és orosz művészek festményei ékesítették az ikonosztázát. Az őszirózsás forradalom napjaiban sajnos összetörték az ikonokat, és mindent elpusztítottak.

1914. szeptember 8-án az oroszok és szerbek között verekedés tört ki. Az oroszok gyilkos szerbnek nevezték őket, hogy miattuk kellett harcolniuk és idekerülniük. Ekkor már 25.000 fogoly volt a tábor kényszerű lakója.

1914. szeptember 13-án kijelölték az újabb 20 óriásbarakk helyét. Egyes adatok szerint egy ilyen barakkban 600 embert tudtak elhelyezni. Időközben 11.000 szerb és orosz foglyot szállítottak el a táborból, de még mindig maradt 32.000. Ugyanis minden foglyot először idehoztak. Az esztergomi tábor a későbbiekben is hadifogoly elosztó-állomásként működött.

1914. szeptember 18-án újabb foglyok érkeztek, miközben másokat meg elszállítottak.

1914. szeptember 23-án kolera járvány ütötte fel a fejét. A testileg és lelkileg is rossz állapotban lévő foglyok közt nagy pusztítást végzett a kór. A cirkuszi sátor alatt elhelyezett szerbek közt lépett fel először, akik vesztgár alá kerültek, de a fertőzés így is áterjedt az oroszokra. A hadifoglyoknak kezdetben csak egy orvosuk volt, Dr. Fonyó János, aki lelkiismeretesen látta el a feladatát és óriási munkát végzett. Lassan jött a segítség, orvosok, kórházbarakk, járványkórház, patika létesült. Járványorvosokat is kapott a tábor, de a beállt hűvös idő is jelentősen hozzájárult a járvány elfojtásához.

1914. szeptember 26-án a kolerabetegek egy részét kiszállították a táborból Tokodra.

1914. szeptember 27-én minden fogoly földel alá került. Októberre szerencsére a kolera is alábbhagyott.

A sebesült hadifoglyokat hosszú ideig nem vitték a fogolytáborba, hanem Esztergomban, az erre a célra lefoglalt, és ott létesített külön szükségkórházakban ápolták őket. Úgy látszik, az egészségügy igyekezett felkészülni a várható eseményekre. Augusztus 6-án ápolónői tanfolyam indult a gimnázium dísztermében. A Vörös Kereszt Kórházat is felszerelték, 100 ágyán 100 sebesültet tudott fogadni. 50 fő részére Párkányban hoztak létre ideiglenes kórházat. Szeptember végén megnyitották a Kolos Kórház fiókkórházát, az un. Ivanovics házban. Csak a műtétet igénylő sebesülteket hozták a Kolos Kórházba. A Szent Anna zárdában is sebesültek voltak, később még 200 főt az Érseki Szemináriumba helyeztek el. Az *Esztergomi Friss Újság* munkatársa 1914. október 2-án a III. sz. tartalékkórházba látogatott, melynek a reáliskola falai adtak otthont. (Ma a Levéltár épülete a Deák Ferenc utcában). 68 orosz sebesült gyógyult itt. A kórházat dr. Wilhelm József vezette. Két vöröskeresztes felügyelőnője, Kopernecky Boriska és Büttner Róbertné szerzetesnőkhöz illő önfeláldozással gondozta a sebesült hadifoglyokat. Mattyasovszky Mariska, Mohos Mancsi, Halmos Annus önkéntes ápolónők és két papnő vendék volt a segítségük.

1914. október 7-én Linhard tábornok, a tábor parancsnoka megköszönte az Oltáregyletnek a foglyok részére gyűjtött ajándékokat.

1914. október 29-én papokat kértek a fogolytáborba. A 30.000 pravoszláv orosznak is csak egy görögkeleti pópá volt a lelki segítőtje, de a katolikusoknak még egyáltalán nem volt papjuk.

1914. november 1-én végre elkészült a fogolytábor. Weiner törzsorvos jelentése szerint 1914. november 5-re 20.000 fogoly számára 40 épületben biztosítottak fűthető helyiséget. Azonban jóval több volt a fogoly katoná. 12.000 orosz a lefoglalt Sátorkőpusztai épületekben, 1400 a városi téglagyárban, 1200 Tokodon, Ebszönyben, 1500 Kenyérmezőn és mellette 8000. A régi táborban benn, 5000 embert helyeztek el.

Újabb 40 nagy fűthető épületet (barakkot) emeltek, és mintegy 500 embernek újabb ponyvasátort állítottak. Az építkezést úgy akarták lefolytatni, hogy 100.000 embert is el tudjanak helyezni, de erre szerencsére nem került sor. Az épületeket esztergomi építő iparosok emelték, nyilván a táborban rendelkezésre álló munkaerő felhasználásával.

1914. november 7-én megjelentek a hadsegély bélyegek. Minden címletből 2 fillért a hadiözvegyek és hadiárva segélyezésére fordítottak.

1914. november 10-én Csernoch János bíboros hercegrímás megbízta Pauer Károly főszékesegyházi káplánt a katolikus foglyok gondozásával, aki magyarul, németül és több szláv nyelven is tudott velük beszélni.

1914. december 24-én előléptetések történtek a fogolytábor tisztikárában. Fábos György a VI. népfelkelő őrzászlóaljtól a gazdasági hivatal főnöke lett, Horváth Győző, Gräfl Andor ezredparancsnok, Linder László dr. főhadnagy lett.

1914. december 29-én érdekes és emlékezetes eseménye volt Esztergomnak, amikor 2700 orosz hadifogoly a Bazilikába vonult, ahol rutén nyelven tartottak szentbeszédet, és orosz karácsonyi énekeket énekeltek.

1915. január 15-én a fogolytábornak küldött újévi ajándékok: 700 ing, 200 alsó, 100 trikó, 300 pár harisnya, 350 férfikabát, 300 mellény, 250 nadrág, 220 pokróc.

Esztergomban az első valódi riadalmat a táborban megjelent újabb járványos megbetegedések okozták. Előbb szeptemberben a kolera, majd 1915. február 2-án megjelent a kiütéses tifusz. A várost szerencsére nem fenyegette nagyobb veszély. Linhard vezérőrnagy táborparancsnok szigorú rendet tartott, a tifuszosokat magas deszkakerítéssel szigetelték el a többiektől. Februárban a tábor is lezárták. Ennek és a hathatós egészségügyi intézkedéseknek köszönhetően a városban nem történt fertőzés. A leghatékonyabb módszer az elkülönítés volt.

A szerbek jelentős részét Nagymegyerre és Jánossomorjára szállították, a beteg katonák egy részét pedig a totkodi bányatelep épületeiben helyezték el. A járvány elleni harc legfontosabb része a megelőzés volt. A foglyoknak kötelezően előírták a fürdést, ruháikat és fehérneműiket gőzfertőtlenítő gépekben fertőtlenítették. Hét ilyen gép működött a táborban. Külön főegírtő részleget is felállítottak. Három nagy kemencét építettek, melyekben, míg a foglyok fürödtek, ruháikat vették hőkezelésbe. A fekhelyeket és a takarókat gyakran szellőztették, hetenként kétszer szódával és szappannal súrolták a padlókat és a falakat. A táborba látogató királyi biztos, gróf Károlyi Gyula elismerőleg nyilatkozott az eredményes erőfeszítések láttán.

Az viszont tény, hogy a tábor temetőit elsősorban a járványok áldozatai töltötték meg. Az eddig feltárt adatok szerint a Kenyérmező térségében 11 katonai temetőben 4378 halott nyugszik, beleértve az őrszemélyzet halottait is.

Még 1916. november 12-én is helyeztek el sebesült katonákat Szenttamáson az iskolában.

1917. elején viszont már csak 6300 hadifogoly volt a táborban. Az egészségesek a mezőgazdaságban és a környék ipari üremeiben dolgoztak.

1918 nyarán újra felduzzadt a tábor, amikor a foglycserék miatt a külső munkákra küldött foglyokat visszahívták.

1918. november 14-én az esztergomi 26-os gyalogezred maradéka hazatért a frontról.

A tábor kapuit az őszirózsás forradalom nyitotta meg. Az örök és a fogoly katonák közül is sokan hazaindultak. Voltak, akik a vörösökhöz csatlakoztak. De legtöbben maradtak és várták a hazaszállításukat.

1918. december 9-én tengerészek érkeztek Esztergomba. Rovásukra írták a tábor teljes kifosztását. A tábori pénztárat elrabolták, Kaufmann raktárait feltörték, és minden mozgatható értéket elvittek.

1919. június 21-én kiadták Esztergomban az 1 és 2 koronás címletű szükségpénzeket, az ún. „Szokob” pénzeket.

1919. augusztus 14-én érte el Esztergomot a román katonai megszállás, amely október 10-ig tartott.

1919. november 10-én Horthy Miklós látogatott a városba.

Sajnos a táborról és kényszerű lakóiról sok a hibás, egymásnak is ellentmondó adat, amelyet az egymásról másoló írárok folyamatosan szaporítanak. Gyakran olvasni, hogy közel 2 millió fogoly fordult meg az ország legnagyobb fogolytáborban és az állandó létszáma 100 000-120 000 főt tett ki. Jól értesültek szerint 100 000 halottat temettek itt el. Hogy ezek milyen nagy számok, álljon itt, hogy ekkor Esztergom vármegye lakossága 90 000 fő volt.

Elég azonban csak annyit hozzátenni, hogy a cs. és kir. Hadügyminisztérium 1918. október 27-én összesített adatai szerint a Monarchia területén mindösszesen egy millió háromezrezer hadifogoly volt.

Érdemes a részleteit is megtekinteni.⁴

Származás	tiszt	legénység
Orosz	989	855 654
Szerb	560	88 727
Montenegró	6	5 407
Olasz	9 630	369 439
Román	7	3 047
Francia	16	540
Angol	44	321
Amerikai	2	1
Összesen:	11 254	1 323 036

Ezek közül 3-400.000 katona a magyar mezőgazdaságban dolgozott. 250-270 000 főt a közös hadsereg hadtáp területein vettek igénybe. 140 000 foglyot átadtak a németeknek. Természetesen ezek a számok szinte naponta változtak, de sem a százezer esztergomi fogoly, sem a két millió átmenő fogoly nem akar kijönni belőle. A valóságban többnyire mintegy 100-120 000 foglyot tartottak őrizetben az összes magyarországi hadifogolytáborban. A mezőgazdasági munka téli szünetelése idején nyilván jóval többet. A táborok állandó lakóinak többsége beteg, vagy munkára alkalmatlan gyenge volt, akiket a járványok tényleg tizedeltek. A Magyarországra került hadifoglyok nagy része valóban megfordult Esztergomban. A tábor tényleges létszáma pedig csúcspontján tett ki mintegy 30 000 főt. Érdemes megjegyezni, hogy ekkor Esztergom lakossága a 18 000 főt sem érte el. Miután 1915-től a táborlakók egy jelentős részét mezőgazdasági és ipari munkákra adták ki, néha 5000 főre is lecsökkent a létszámuk.

⁴ Hadifogoly magyarok története. Szerk.: Baja Benedek, Dr. Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilachy Lajos. Atheneum Budapest [1930]. I. kötet 75.

4. kép Faragott díszítésű varrodoboz

A táborlakók az 1907. évi hágai egyezményeknek megfelelő ellátásban részesültek. A tisztek rangjuknak megfelelő zsoldot kaptak, amelyből ételmezésükről, ruházatukról maguk gondoskodtak. A legénységi állományuk zsold helyett ételmezésben részesültek. De a keresetüket a foglyok megtarthatták. A munkára kiadottak bére és ételmezési költsége szabályozva volt. Bár ezt sok helyen a foglyok rovására nem tartották be. Az ügyes kezű, emléktárgyakat faragók, kosárfonók és más hasonló mesterek termékeiket igyekeztek eladni. Néhány faragvány a mai napig fennmaradt. (4. kép)

Tábori pénzek

A katonai foglyotáborok mindennapjait jelentő nélkülözés, összezárttság, elszigeteltség és a betegségektől való félelem természetesen fokozta a szökési kísérleteket és a ténylegesen sikeres szökéseket. Ma általánosan elfogadott vélemény, hogy a foglyotáborokban kibocsátott és kötelezően egyedüli fizetési eszközzé tett tábori pénzeknek egyetlen feladata a hadifoglyok szökési esélyének csökkentése volt, mert készpénzüket csak tábori pénzben lehetett, azt pedig a táboron kívül senki nem fogadta el fizetesként. Ez az érv a hadban álló országok valamennyi foglyotáborára érvényesnek tekinthető.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül a tábori pénzek kiadásánál az a tény sem, hogy a foglyoknál lévő bármilyen nemzet valutája, otthoni pénzküldeménye, munka után megkapott bevétele a tábori pénztárba került tábori pénzek ellenében. Ezért a bankügyletért kamatszolgáltatást nem adtak. Tehát a befektetett jelentős összegű hadifogly követelések kamatozását a tábori pénzekkel kizárták.

Az újabb német irodalomban azt is vitatják, hogy a tábori pénzek jelentős visszatartó hatást gyakoroltak volna a foglyok szökésére.⁵ Szerzője szerint az I. világháború idején Németországból 107 391 hadifogly hajtott végre sikeres szökést, akiket többet soha nem fogtak el. Úgy vélte, hogy az alapvető ok inkább a hadigazdálkodás volt, a tábori pénzek használata nélkül a forgalmi pénz mérhetetlen növekedésével kellett volna számolni. Ez elsősorban a viszonylag kisebb címletekre vonatkozik.

Talán még azt is érdemes megjegyezni, hogy a foglyotáborok pénzei, bár korlátozott forgalmú fizetőeszközök, pénzhelyettesítők voltak, amelyek térbeni használatát a táborok kerítései korlátozták, mégsem voltak valódi szükségpénzek. A szükséghelyzet valójában az volt, hogy ne legyen a foglyoknak pénze, a törvényes fizetőeszköz hiánya nem ok volt, hanem cél a kibocsátásuknál. Ennek ellenére a magyar és a nemzetközi szakirodalom is a szükségpénzek közé sorolja őket, megjelölve különleges voltukat.

A Monarchia területén több mint 50 hadifoglyotáborban használtak tábori pénzt. Magyarországon foglyotáborok, egyes munkáltatók és tábori bevásárló helyek (kantinok) bocsátottak ki ilyen pénzeket. A táborok számolásánál zavart okoz, hogy Esztergomot és Esztergom Kenyérmezőt külön kibocsátó táboroként tartják számon. (Ambrus Béla is így jelölte meg térképén.) Ez természetesen téves. Esztergomban csak egy hadifoglyotábor

⁵ KRAMER, H. J.: Warum wurde im Ersten Weltkrieg Kriegsgefangenen-Lagergeld ausgegeben? *Münzen & Papiergeld* (2002);2, 141–144.

volt, amelyet esetenként, mint katonai tábor, Tábornak, vagy a közeli Kenyérmező májorról Kenyérmezőnek neveztek. Magyarországon helységnévvel az alábbi hadifogoly pénzeket ismerjük, függetlenül attól, hogy a táborparancsnokság, vagy a foglyokat foglalkoztató helység nevével bocsátották ki.

1. Antalóc (Antalovci, Ukrajna)	8. Nagymegyer (Velký Meder, Szlovákia)
2. Boldogasszony	9. Nezsider (Neusiedl an See, Ausztria)
3. Csót	10. Ostffyasszonyfa
4. Dunaszerdahely (Dunajská Streda, Szlovákia)	11. Somorja (Šamorín, Szlovákia)
5. Esztergom (Tábor, vagy Kenyérmező)	12. Sopronnyék
6. Hajmáskér	13. Városszalónak (Stadt Schlaining, Ausztria)
7. Leibic (Lubica, Szlovákia)	14. Zalaegerszeg

Kantinpénzek

Az Esztergomi K. und K. katonai táborban már létesítésekor megszervezték a tiszti kávéházat és vendéglőt, valamint külön a legénységi kantint. (5. kép) Ezek nyilván megőrizték funkciójukat a fogolytáborra átalakulás után is. Legfeljebb a tábor lényeges bővítése még további kantinok létesítését tette szükségessé.

Ezek a kantinok voltak az első előállítói a tábori pénzeknek. Ahogy a civil életben a váltópénzhiány első sorban az ilyen kis értékű, de nagymennyiségben forgalmazott áruk eladóit készítette legkorábban cselekvésre, ez ugyanúgy jelentkezett a fogolytáborokban is. Bár 1915-ben, ezeknek az okoknak a hatására, még csak kis számú, jóformán mutaványszámba menő szükségpénz kiadás volt az egész országban. Tehát a táborban sem dühönghetett olyan mértékben az aprópénzhiány, hogy megoldhatatlan, kényszerítő körülményként kellene értékelni. Úgy véljük, inkább az elzárt terület különleges feltételei okozták a kiadásokat, a valódi tábori pénzeknek előfutárai lehettek.

5. kép Legénységi káftin épülete, balra mögötte a tiszti kávéház látszik. Képes levelezőlap

Az Esztergomi Katonai Tábor élelmiszer és ital ellátásáról Kaufmann Ferenc⁵ esztergomi kávéos gondoskodott. Mivel Esztergomban az előkelő Központi Kávéházat is bérelte és működtette, nyilván otthon volt ebben a szakmában. Az első meglehetősen egyszerű kivitelű tábori pénzek kiadása is elképzelhető, hogy kenyérmezei munkálkodásának eredménye. Az egyetlen eddig ismert példány, egybefüggő 50 fillér és 1 korona címletű jegy. Szokatlan, hogy a két címlet szövegezése lényegesen eltér egymástól. (6. kép)

⁵ Kaufmann Ferenc esztergomi lakos 1896-ban szerzett kávéos iparendélyt, később kávéházra és vendéglőre szóló iparendélye volt. 1948-ban törölték a cégajstromból. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Esztergom. Esztergom városi tanács iratai 19428/1948

6. kép

50 fillér

Megsárgult, eredetileg gyenge minőségű fehér papíron lila indigóval sokszorosított kézírás. Felirata: KRIEGSGEF. LAGER S / 50 fill / KENYÉRMEZŐ/EGOM / 1915. XII. 1. A jobb felső sarokban lévő S és alatta 12 talán a sorsszám.

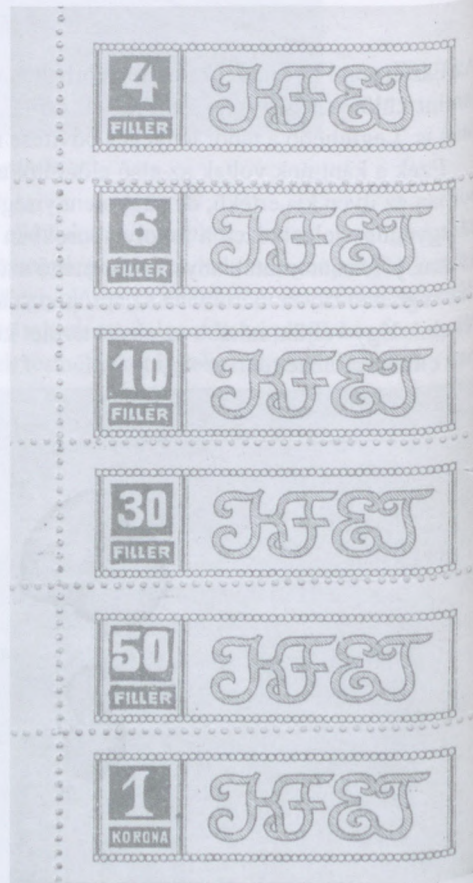
1 korona

Az előbbi 50 filléressel összefüggő papíron. Teljesen hasonló sokszorosítás. Felirata: KGF LAGER / 1 / KORONA / KENYÉRMEZŐ, 1915. XII. 1. / No----- Sorszáma nincsen. Mindkét jegy keretezve van. A kettős jegy hátoldalán kék körbélyegző látható. Középen koronás magyar címer cser- és olajágak között. Körirata: M. KIR. SZABADALMI HÍVATAL KÖNYVTÁRA * A bélyegzés összefüggése a jeggyel nem állapítható meg.⁷

A kettős pénzjegy eredetisége vitatható, bár felbukkanása nem meglepő és hasonlít a korabeli elsőként kibocsátott szükségpénzekhez.

7. kép

8. kép

Egy másik, szép nyomdai kivitelű tábori pénzjegy sorozat már valóban Kaufmann nevéhez fűződik. (7. kép) A nyomtatványon nem szerepel sem keltezés, sem a hadifogolytáborra utaló kifejezés. Az Esztergomi tábor, mint felhasználóhely inkább a korábbi, még háború kitörése előtti állapotra, a katonai táborban lévő vendéglő és leányegységi kávéház felhasználoira utal. Valószínű, hogy erre a célra is készült. De megérte a fogolytáborra alakulást. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában lévő példány borítója belső oldalán a következő kézzel írt szöveg olvasható „Az esztergomi fogolytáborban lévő orosz tisztok és önkéntesek részére érvényben levő értékszelvény könyvecskék mutatójának száma. Esztergomtábor 1916. január hó 11-én”. Alatta KAUFMANN FERENCZ lila egysoros bélyegző lenyomata, az aláírás viszont nem Kaufmann, hanem Stark.⁸ Ez mindenképpen arra utal, hogy a Kaufmann féle pénzjegyeket még 1915-ben is forgalmazták a táborban. Valószínűleg nem sokáig, mert megjelentek a fém váltópénzek. Az 1916-os keltezés a múzeumba küldés időpontja, tehát semmiképpen nem

⁷ ADAMOVSZKY István: *Magyar szükségpénz katalógus 1723–1959*. Adamo, Budapest 2008. 255.

⁸ Steinhardt László hívta fel rá figyelmemet.

tekinthető a kibocsátás keltezésének. Az viszont elgondolkodtató, hogy ha ilyen minőségű pénzjegyek voltak a táborban, miért kellett indigóval primitívet gyártani, lényegében ugyanabban az időben. Talán ezt firkálták gyorsan a legénységi kázinóban fogyasztóknak? Vagy csak egy jóval később keletkezett, pénzszerű indigós munka?

A borítóba zárt füzetben összesen 10 korona értékű szelvény volt. Laponként 4, 6, 10, 30, 50 fillér és 1 korona értékű szelvény, tehát minden szelvényívre összesen 2 korona értékű kis szelvény került. A szelvények perforáció mellett voltak leválaszthatók a tömbről.

Baloldalt keretben a címlet, mellette KFET rövidítésű (Kaufmann Ferenc Esztergomi Tábor) felirat olvasható. A szelvényfüzet hátsó borítójának hátoldalán a nyomda jegye helyezkedik el, mely szerint Budapesten, a Rosenthal Műintézetben állították elő. A szelvények keretmérete 48×14 mm.⁹ (8. kép)

Címletek:

4 fillér	KFET	30 fillér	KFET
6 fillér	KFET	50 fillér	KFET
10 fillér	KFET	1 korona	KFET

Fémpénzek

A különböző ismert és eddig ismeretlen kámpénzek forgalma a tábori kiadású fém váltópénzek megjelenésével megszűnt. Feltételezhetően a tábori kámpénzek hatására és aligha az ausztriai táborok mintájára készítették el az esztergomi fémpénz sorozatot. Az ausztriai táborok pénzei cinkből, vagy vasból készültek. Bár ezek is 1915-ös keltezésűek, de valószínű későbbi kiadások voltak, mint az esztergomi sorozat. Egyedül a Deutsch-Gabelnben lévő osztrák fogolytábor adott ki sárgaréz anyagú vereteket, de ugyanazok a pénzek vasból és cinkből is készültek. Tehát a drágább rézermék kibocsátását megszüntették, és olcsóbb fémre cserélték.¹⁰ Ezért úgy véljük, hogy az esztergomi tábor sárgarézből vert pénzsorozata a legkorábbi kiadások közé tartozik. A pénzeket az esztergomi táborparancsnokság adta ki. A Honvédelmi Minisztérium 1918-ban kiadott katalógusa is egyértelműen ide sorolta.¹¹

A pénzérme sorozat kétoldalú sárgaréz veret. Egyik oldalán magyar, másikon német nyelvű a felirat szövege, mely valamennyi érménél, a címlet névértékét kivéve azonos.

Magyar oldal körirata: CS. ÉS KIR. HADIFOGOLYTÁBOR *KENYÉRMEZŐ*

Német nyelvű körirat: K. U. K. KRIEGSGEFANGENENLAGER ·KENYÉRMEZÖ·

Címletek:

- 1 fillér: A névértéket keretező olajág 7-7 levelet tartalmaz. Felette az évszám, 1915. A körirat szövege és a Kenyérmező között vasokos ponttal jelezték az elválasztást. $\varnothing = 17,1$ mm. A Hirschberg-Ortutay katalógusban kismértékű méretbeli eltérések szerepelnek, elsősorban a pénzermék vastagságában és ebből következően súlyában. Tehát nem pontosan azonos vastagságú lemezből verték őket.
- 2 fillér: Mint az előzőnél. $\varnothing = 18,1$ mm.
- 10 fillér: 11-11 levél az olajágban. Elválasztó jel hatágú csillag. $\varnothing = 19$ mm.
- 20 fillér: 17-17 levél az olajágban. Elválasztó jel hatágú csillag. Évszám egyik oldalon sincs. $\varnothing = 21,2$ mm.
- 50 fillér: 17-17 levél az olajágban. Elválasztó jel hatágú csillag. Évszám mindkét oldalon a címlet megnevezés alatt helyezkedik el. $\varnothing = 23$ mm. (9. kép)

9. kép

A gyűjtők kezében felbukkanó sárgaréz fillérek igen nagy része a forgalomban megkopott, ami tartós használatukra utal. Legfeljebb azok a sorozatok kerültek el a forgalom okozta sérüléseket, amelyeket már megjelenésükkor eltettek emlékébe, főleg ott szolgáló katonák, esetleg gyűjteményekbe kerültek.

⁹ AMBRUS Béla: Magyarország papírszükségpénzei 1914-től 1919. VIII. 1-ig. I. kötet. MÉE, Budapest 1986. 188–189.

¹⁰ HIRSCHBERG, Helmut – ORTUTAY, Julius: Ein Beitrag zum Kriegsgefangenenlagergeld in Österreich-Ungarn 1914–1918. NZ 99 (1985) 41–50.

¹¹ Hadifogolytábor-pénzek. Kiadja a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala. Budapest 1918. 5.

Tábori papírpénzek

Az Esztergom Kenyérmezői Tábor papírpénzei, mint szinte valamennyi magyarországi hadifogolytábori kiadvány, követi a kiegyezés után a bankjegyeknél is kialakult rendet. Szövege az egyik oldalán magyar nyelvű, a másikon német nyelvű. Ezek a jegyek viszont lehagyták a város nevét, csak „Kenyérmezőtábor” szerepel a felíratban. A tábori papírpénzek kiadásának pontos idejét nem tudjuk. A pénzjegyeken szereplő keltezés 1916. január 15. Ezért forgalomba helyezésük valószínűleg már január hónapban megkezdődött.

Szövegük a címlet kivételével azonos:

Cs. és K. HADIFOGOLYTÁBOR / KENYÉRMEZŐ / EGY KORONA / A HADIFOGLYOK LETÉT-PÉNZEIBŐL / KENYÉRMEZŐTÁBOR. 1916. JANUÁR HÓ 15. / Majd a kiadásért és pénz értékéért felelős három tábori gazdasági tiszt aláírása olvasható: LETÉTKEZELŐ, Szemere Erlm Karl. A KEZELŐ / ÉS PÉNZ-TÁRBIZOTTSÁG ELNÖKE Pentý Oberte, majd J. Koženilek Roff a FŐPÉNZTÁROS. Alul: EZEN TÁBORI ÉRTÉKJEGYET CSAKIS AZ ERRE FEL- / HATALMAZOTTAK FOGADHATJÁK EL ÉS VÁLTHATJÁK BE. / Keretben: A TÁBORI ÉRTÉKJEGYEK UTÁNZÁSA HADBÍRÓSÁGILAG BÜNTETTETIK. Végül legalul CSAK A TÁBOR TERÜLETÉN ÉRVÉNYES. A címlet névértékét számmal is felírták a jegy két oldalán. Alul két oldalt, kerek fémkorona imitációja látható.

A másik oldalon ugyanez a felírat olvasható német nyelven. Viszont a német oldalon találjuk a sorozat és sorszámokat. A „Serie” és „No” jelek között elhelyezett, sűrűn bevonalkázott téglalapon számozó géppel beírt számokat. A sorozat és sorszám is valamennyi címletnél 5 jegyből áll.¹²

A papírpénzek magyar oldalán alul A TÁBORI ÉRTÉKJEGYEK UTÁNZÁSA HADBÍRÓSÁGILAG BÜNTETTETIK felírat keretének két oldalán balról négy pont között V, jobb oldalon M betű található. Ugyanígy és ugyanott a német oldalon három íves vessző között elől B, hátul F betű található. A betűk valószínű két tervező nevét rejtik, talán V M és B F monogramok lehetnek. Érdekes, hogy csak az eltérő rajzú 20 és 50 koronás magyar oldalán alul baloldalt fedezhető fel nyomtatott nagybetűkkel a SZEMERE felírat, talán nyomdai jegy? Bár elgondolkodtató, hogy a pénzjegyet aláírók között a letétkezelő is igen szép, szinte rajzolt aláírás is Szemere. Lehet, hogy a 20 és 50 koronás kliséket másutt készítették, és csak a nyomtatásnál rakták őket az 5 és 10 koronással egy táblára. A pénzjegyek nyomtatásának helyét egyébként nem ismerjük.

Címletek:

Egy korona Fehér papíron halványkék alapnyomás, értékjelzés számmal az alapnyomatban felül. Az EGY KORONA felírat, alul a két pénzérme és a CSAK A TÁBOR TERÜLETÉN ÉRVÉNYES szöveg lilászvörös. A többi szövegnyomás fekete. A színek mindkét oldalon azonosak. Keretezve nincsen. A német szövegű oldalon balra felül Serie, majd sűrűn vonalkázott téglalap a sorozatszám részére. Jobbra felül a sorszámnak vonalkázott téglalap és utána a No felírat. A számokat külön számozógéppel nyomtatták a pénzjegyre. Egyaránt öt számjegyű a sorozat- és sorszám is valamennyi pénzjegynél.
Mérete: 112 × 64 mm (10. kép)

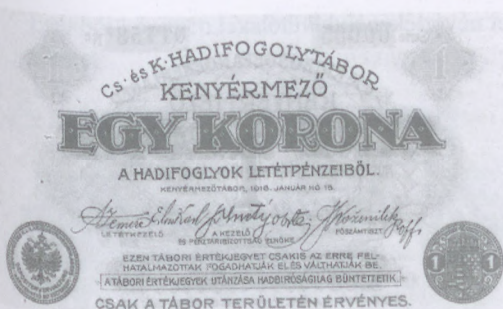
Két korona Az előzővel teljesen azonos, a címlet névértékének kivételével. Mérete is. (11. kép)

Öt korona Az előzővel teljesen azonos, a címlet névértékének kivételével. Mérete is. (12. kép)

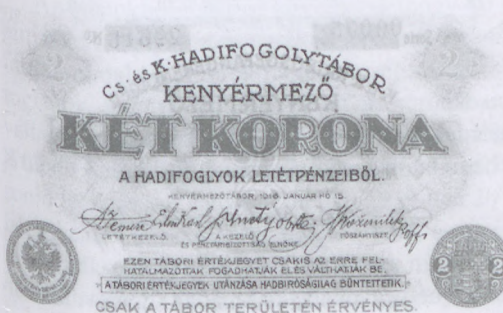
Tíz korona Az előzővel teljesen azonos, a címlet névértékének kivételével. Mérete is. (13. kép)

Húsz korona Új rajzú a pénzjegy. Alapnyomása halvány sárgásbarna hálóminta. Szövege azonos az előzőekkel. Az első sorban a K. helyett, már hosszabb a rövidítés is elfért: KIR. Alul nincsen lila pénzérme ábra. Helyette feketével nyomva a szöveges címlet mellett balról, tulipánokból álló keretben számmal 20. A lilás vörös címlet szöveg mellett jobbról a magyar oldalon a korona nélküli magyar címer, német oldalon koronás kétfejű sas feketével.
A magyar oldalon alul SZEMERE felírat, talán nyomdajelzés. (14. kép)
Méret: 118 × 68 mm.

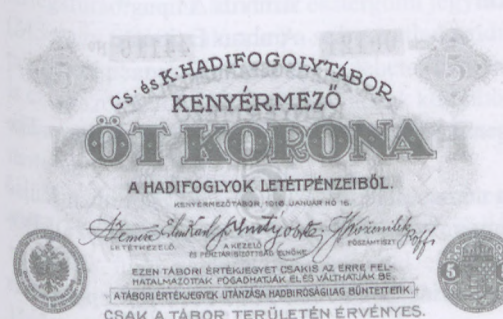
¹² GOHL Ödön: Magyarországi hadifogolytáborok papír- és ércpénzei. NK 16 (1917) 114–116; AMBRUS Béla: Magyarország papír- és ércpénzei ... 194–198.

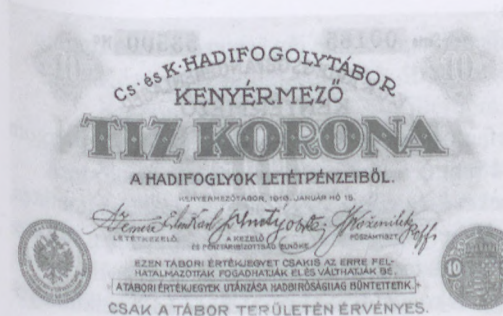
10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

Ötven korona Felirata az előzővel teljesen azonos, a címlet névértékének kivételével.

Méret: 125 × 68 mm. (15. ábra)

15. kép

Pontatlan szétvágás miatt 1-5 mm eltérés rendszeresen előfordul, elsősorban a 20 és 50 koronásnál.

Nyomdai íven $4 \times 8 = 32$ pénzjegy szerepel. Ambrus által bemutatott íven 8 db 5 K, 8 db 10 K, 4 db 20 K és 4 db 50 K van elhelyezve 3 függőleges oszlopban.¹³

A pénzjegyek eddig ismert változatai:

A hadifogolytáborban a forgalom során különböző célból eltérő bélyegzőket is használtak. Ez növeli a változatok számát.

1. Ötjegyű arab sorozat- és sorszámozással, bélyegzés nélkül
2. Sorozatszám nélkül, de sorszámmal
3. Sorozat- és sorszámozás nélkül.
4. Sorozat- és sorszámmal. Bélyegzés mindkét oldalon:

Ambrus A típus¹⁴

Ambrus E típus

Ambrus F típus

Kommando d. Offizierabteilung / des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers / in Kenyérmező bei Esztergom Háromsoros lila bélyegző 75 × 18 mm.

Ambrus B típus

5. Sorozat és sorszámmal. Körbélyegzés, a magyar, vagy a német oldalon: Középen a közös címer. Külső körirat: Kommando des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers in Kenyérmező bei Esztergom Belső körben: DEPOSITEN VERHALTUNG (letét).

A piros körbélyegző átm.: 38 mm. Ambrus szerint a bélyegzés színes, tehát más színű bélyegzőlenyomat is létezik.

Ambrus C típus

6. Sorozat- és sorszámmal, bélyegzés csak a német oldalon:

Kommando der Offizierabteilung / des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers / in Kenyérmező bei Esztergom Három soros lila bélyegző, 75 × 18 mm.

Ambrus D típus

7. Sorozat- és sorszámmal, bélyegzés mindkét oldalon:

Kommando der Offizierabteilung (ital) des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers / in Kenyérmező bei Esztergom Háromsoros lila, esetleg más színű bélyegző, mérete: 75 × 18 mm.

Ambrusnál nincs.¹⁵

Külön változatként kezelni a kettős, vagy hármas bélyegzéseket nem szükséges, bár ilyen is több ismeretes. Valójában a felhasználásukról keveset tudunk. Nem tudni, mely bélyegzésekkel jelölték a beváltást, és melyekkel a megkülönböztetett felhasználást. Ilyen ismert felhasználás az olasz tiszti részlegé.

Adamovszky katalógusában az 1 és 2 koronásnál szerepel egy vékonyabb papírra, alapnyomás nélküli nyomtat, talán félkész próbanyomat?

Ha a tábori pénzek sorozat- és sorszámaint alaposan megvizsgáljuk, határozott összefüggés fedezhető fel, amely alkalmas a kinyomtatott mennyiség kiszámítására.¹⁶

Az 1 K sorozatszámai 00001–00050-ig terjednek, sorszámai pedig 00001–20000-ig.

A 2 K sorozatszámai 00051–00100-ig, sorszámai pedig 20001–40000-ig.

Az 5 K sorozatszámai 00101–00150-ig, sorszámai 40001–50000-ig.

A 10 K. sorozatszámai 00151–00200-ig, a sorszámai 50001–55000-ig.

A 20 K sorozatszáma 00201–00250-ig, a sorszámai 55001–56000-ig.

Az 50 K sorozatszámok 00251–00260-ig, a sorszámai 56001–58000-ig.

¹³ AMBRUS Béla: Magyarország papírszükségpénzei ... 198.

¹⁴ AMBRUS Béla: Magyarország papírszükségpénzei ... 194.

¹⁵ A szerző és Steinhardt László gyűjteményében.

¹⁶ A számadatok elemzéséhez több gyűjtemény adatait volt lehetőségem felhasználni, a legnagyobb segítséget Steinhardt Lászlótól kaptam, amelyért e helyen is köszönetet mondok.

Ezekből könnyen kiszámítható:

Címlet	Példányszám	Értéke K-ban
1 K	1 000 000	1 000 000
2 K	1 000 000	2 000 000
5 K	500 000	2 500 000
10 K	250 000	2 500 000
20 K	50 000	1 000 000
50 K	20 000	1 000 000
Összesen:	2 820 000 db	10 000 000 K értékben.

Az adatokból tehát az következik, hogy 10 millió korona értékben nyomtatták ki az esztergomi tábor papírpénzeit. A nyert számértékek jó összhangban vannak a hadifogolytábor nagyságával és a szükséges pénzforgalommal. A táborban a legénység, ha el is ment dolgozni, a tisztek ott maradtak, munkára nem voltak foghatók, és havonta felvették tábori koronában az illetményüket. Nem beszélve a hazulról küldött pénzek átváltásáról, amelyet szintén csak tábori koronában lehetett felvenni. A munkából időnként visszatért legénység is tábori pénzben kapta meg a keresetét. A fenti összeg tehát nem látszik indokolatlanul nagy számnak. Pécs hasonló lélekszámú lakosság mellett 1919-ben 20 000 000 korona értékben adott ki szükségpénzt, az ellátási nehézségekkel küszködő, de mégis létező, és a pénzforgalomban folytonosan résztvevő törvényes fizetőeszköz, az osztrák-magyar korona bankjegyek mellé. A táborban pedig másik pénz nem volt forgalomban!

Az Esztergom Kenyérmezői hadifogolytábor pénzeit is árusította segélyezések céljából a nagyközönség részére a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala, illetve a bécsi K. u. K. Kriegsministerium, Kriegsfürsorgeamt. Mivel az esztergomi jegyeken nincsen megkülönböztető jelzés a sorozat-, vagy sorszámmal (MS vagy SGY), valószínű a számozatlan példányok képezték a megkülönböztetést a számozott, forgalomképes tábori pénzekről. Ezért aligha lehet minta, vagy próbanyomtatnak tekinteni őket. Előfordulásuk gyakorisága is ezt igazolja. Rövid ideig alkalmaztak különböző lyukasztást is megkülönböztetésre, de a gyűjtők az ilyet nem szívesen látták és nem vásárolták meg. Esztergomi kiadásával nem találkozottam, noha kizárni természetesen nem lehet.

Magyarországon a Hadsegélyző Hivatal megbízásából a gyűjtők részére a Szent-György Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete már 1916 januárjától árusította a hadifogoly pénzeket. Az ismertetésben kihangsúlyozták, hogy névértékükön kerülnek eladásra. Kínálatukban egy csonka sorozatot szerepelt: 10, 20, 50 fillér fempénz, és 1, 2, 5, 10, 20 korona címletekből 38 korona 80 fillérért.¹⁷ 1918-ban három változatát kínálta a Hadsegélyző Hivatal, szintén névértéken:

- Teljes sorozat: 1, 2, 10, 20, 50 fillér fém, 1, 2, 5, 10, 20, 50 korona papír. Értéke 88 korona 83 fillér.
- Közép sorozat: 1, 2, 10, 20, 50 fillér fém, 1, 2, 5 korona papír. Értéke 8 korona 83 fillér.
- Kis sorozat: 1, 2, 10, 20, 50 fillér fém, 1 korona papír. Értéke 1 korona 83 fillér.¹⁸

Ambrus azt írta, hogy 10% felárral árusították, amely ellentmond a budapesti Hadsegélyző Hivatal kiadványában írtaknak: „A pénzeket névértékükön árusítjuk, az özvegyek és árvák alapja javára.” Az általam ismert magyar nyelvű borítékokon nem találni az eladási árat, csak a pénzek névleges értékeit sorolják fel, viszont volt hadifogolytáborokat említenek, tehát ezek a borítékok már az összeomlás után, 1918. novemberében keletkezettek és tetszőleges sorozat és sorszámmal, korábban forgalomképes pénzjegyeket is tartalmazhattak.

Az osztrák kiadású német nyelvű borítékon viszont a kenyérmezei teljes sorozat ára 97 korona 70 fillér. (Ganze Satz K 97.70). (16. kép) Ez viszont valóban 10 % felár. Tehát úgy látszik, Bécsben drágább volt a tábori pénz a civileknek.

A fogolytábor a Monarchia összeomlása és a budapesti megmozdulások és forradalom után megváltozott. Ebből az időszakból ismét igen egyszerű, írógéppel írt, indigóval sokszorosított értékjegy maradt meg.

Felirata: Esztergomi Tábor Parsága / 10 Koron / felosztott k. u. k. / hadifogoly tábor / orosz bizottsága / bér fizetésre / 1919. V. 1. (17. kép)

¹⁷ „Elvül szolgál, hogy e fogolytábor pénzek névértékükért eladók”. Magyar és osztrák hadifogolytábor pénzek. Gyűjtő 6 (1916. január 1.) 119 (175)

¹⁸ Hadifogolytábor-pénzek. Kiadja a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyző Hivatala Budapest 1918. 5. A leírásban a középső sorozatból hiányzik az 5 koronás. Valójában benne volt, mivel az árusítók részére készült borítékon szerepel. Egyértelműen névértéken való árusítást írtak le.

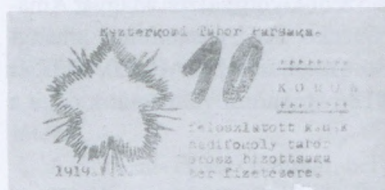

16. kép Boríték

Talán az sem meglepő, hogy az első hírt erről a jegyről Rudolf Richter írta.¹⁹ Adamovszky katalógusában 5 korona is szerepel.

5 korona²⁰

10 korona

17. kép Orosz bizottság pénze

Rudolf Richter még egy esztergomi 1 korona névértékű szükségpénzt sorolt a tábori pénzekhez. Azzal a fejtegetéssel, hogy azt az egykori Esztergomi Tábor részére valószínűleg a közeli Esztergomban hozták forgalomba. Véleményem szerint nem a tábor kiadása volt, hanem valamelyik esztergomi kereskedőé. Hiszen ebből az időből hasonló primitív kiadvány több is ismert a városból. Korábbi dolgozatomban ezek közé is soroltam.²¹ Túlzás lenne ezeket is összefüggésbe hozni a már felszámolás utolsó napjait érő táborral.

Szövege: Ezen jegy aprópénz hiányában bármikor beváltható: 1 Kr értékben üzletemben. Esztergom, 1919. június 1. Alul balra négy vonalon a sorszám tintával, majd írógéppel: számú jegy. Richter is ugyanazt az ábrát közölte, amelyet Adamovszky.²²

Természetesen az esztergomi hadifogolytábor története még igen hiányos, kevés hiteles forrásra tud támaszkodni, de nem is volt célunk bővebb ismertetés elkészítése. Legfeljebb néhány zavaró, légből kapott adat kritikáját tartottuk fontosnak.

Az Esztergomi hadifogolytábor valódi és jól ismeret, már többször is leírt pénzeit, valamint a táborhoz kapcsolódó néhány pénzkiadványt kíséreltük meg áttekinteni és rendszerbe foglalni. Reméljük, hogy talán sikerült néhány újabb adatot gyűjteni az ismertekről is és bemutatni őket.

Rayman János
Magyar Numizmatikai Társulat

¹⁹ RICHTER, Rudolf: Österreich-Ungarn Kantinenbons und diverse Anweisungen für Kriegsgefangene im Ersten Weltkrieg. *Der Geldschein Sammler* 14 (2000):4, 32

²⁰ Az 5 koronást Adamovszky közölte le, de ábra csak a 10 koronásról van. ADAMOVSZKY István: *Magyar szükségpénz katalógus...* 254.

²¹ RAYMAN János: Szükségpénzek Esztergomban 1919–1924. NK 106–107 (2007–2008) 109.

²² ADAMOVSZKY István: *Magyar szükségpénz katalógus...* 149. old.

A katonai szolgálati időt elismerő jelzések a Habsburg korszak (1780–1918) hadseregében

Militär-Dienstzeichen in der Armee des Habsburg Zeitalters 1780–1918

Tisztelt Olvasó! Az Ön által kézbevett összeállítás több mint kétéves gyűjtő-, tájékozódó és rendszerező munkám eredménye. Céloom, hogy a katonai szolgálati időt elismerő jelvények és kitüntetések évtizedeken keresztül történt változásait egy összefoglaló táblázatban tegyem közzé, melynek alapját a különböző német és magyar nyelvű közlönyök képezik.

A Császári Királyi Udvari Haditanács 1845-ben az Osztrák Császárság egész területén nyolc évben határozta meg a katonai szolgálati időt. A tiroliai és az olaszok már ez előtt is nyolc évet szolgáltak, további kötelezett-ségük nem volt. A magyarországi és erdélyi megajánlott újoncnak 1830-ban és 1840-ben 10 évet kellett szol-gálniuk. Korábban nem voltak ritkák a 20 éven túli szolgálatok sem, mert az időt nem szabályozta törvény. Az osztrákok 18 évet szolgáltak és utána még 13 éven át behívhatók voltak a Landwehr-zászlóaljakra.

A DISTINKTIONSZEICHEN, azaz a megkülönböztető jelzést, vagy az ABZEICHEN ÖSTERREICHI-SCHER VETERANEN, azaz az osztrák veterán jelvényt a későbbi elterjedt néven Veteranis-nak nevezzük, amelyet feltételezhetően II. József alapított 1780-ban (?) a katonai legénység számára.¹ Azok a legénységi ál-lományú katonák kapták meg, akik nyolc, illetve 16 éves tényleges katonai szolgálati idejük letöltése után to-vább szolgáltak a hadseregben.

A nyolc éves szolgálati idő után adott jelvény ovális formájú, préselt, rézlemezből készült. A jelvény le-írása: mérete 55/60 mm (később 55–58/65–68 mm között változott), a peremén körben babérkoszorú, mellette 5 mm széles bemélyített barázdá. Középen pajzs, ebben felül köriratban VETERANIS, alatta stilizált osztrák lovassági sisak² kétoldalt lelógó állszíjjal (a leírásokban tévesen oszlop) egy-egy lándzsa, zászló, kard és szu-ronyos puská, bal oldalon ágyúcső, jobb oldalon dob, alul zászlórúdon áthajtott zászló (nem talpazat, mint a le-írásokban). A bal- és jobb oldalon ágyúgolyók láthatók. A fentiekben leírtakat nevezzük tropheum-nak.

A 16 év után járó szolgálati jelvény hatszögletű, befelé ívelt oldalú, szintén rézlemezről préselt. A jelvény leírása: mérete 70/60 mm (később 70–76/60–66 mm között változott), pereme csillagsugaras, középen 52 mm-es kör alakú két bemélyített barázdá, közte babérkoszorú, amelyet alul és felül keresztbe kötött szalag fog össze. A körirat VETERANIS, közepén rozetta.

Mindkét osztály³ jelvénye egyoldalú lemez. A katonák vörös posztó alátétet viseltek a mell bal oldalán eze-t a jelvényeket. A feltűzéshez a babérkoszorúban vagy a bemélyített barázdában, illetve a csillagsugarban körben négy helyen egymás mellett két-két lyuk van, ezek segítségével varrták fel.

A Veteranis szolgálati jeleket a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum numizmatikai gyűjteményében (továbbiakban HM HIM) és a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában (továbbiakban MNM) fellelhető darabokon tanulmányoztam. A HM HIM numizmatikai gyűjteményben lévő két Veteranis jelvény összehasonlításakor azt tapasztaltam, hogy az egyik,⁴ amelyen alul W-betű látható, megegyezik a MNM Érem-tárában lévő hasonló darabbal⁵ (1. ábra). A másik⁶ formájában és megjelenésében szintén hasonlít a MNM Éremtárában lévő jelvényhez⁷ (2. ábra), csak súlykülönbség van közöttük.

A Magyar Katonaiújság III. évf. 1940. június 15-ei számában a 4. oldalon jelent meg egy cikk az I. és II. osz-tályú veterán jelvényekről [név nélkül]. A képeken szereplő jelvények további változatot jelentenek. Itt az I. osz-tályú Veteranis jelvények jobb oldalán 5, bal oldalán 3 ágyúgolyó látható. Az osztrák lovassági stilizált sisak teteje a Veteranis felirat első E betűjénél kezdődik.⁸

¹ MĚŘIČKA 1974, 250.

² Dragonyos, vértess.

³ Az I. osztály 8 év, a II. osztály 16 év szolgálati időt jelent.

⁴ HM HIM Numizmatikai gyűjtemény, ltsz.: 4470/É. 57/66 mm ovális, súlya: 9,7 g.

⁵ MNM Éremtára, ltsz.: R. III. 3077. 57/67 mm ovális, súlya: 9,2 g.

⁶ HM HIM Numizmatikai gyűjtemény, ltsz.: 9870/É. 57/67 mm ovális, súlya: 8,7 g.

⁷ MNM Éremtára, ltsz.: R. III. 3073. 55/64 mm ovális, súlya: 12,4 g.

⁸ Idézet a cikkből: „Mindkét díszjelvény manapság már igen ritka. A m. kir. Hadimúzeumban (II. terem) az eredeti darabokról – csontszinű hominai anyagból – készült másolatok láthatók.” Az 4. képpel mutat nagy hasonlóságot.

A Veteranis jelvényeken látható W és D betűk mesterjegyek lehetnek.

Tény az, hogy amíg pl. a Hadseregkereszt egykori tulajdonosairól nagyszámú korabeli (akár magyar) ábrázolás ismert, ezen jelvények tulajdonosainak 1849 előtti ábrázolásai nem váltak ismertté.⁹

Az altisztek esetében az őrzetű egy, a tizedes kettő, a szakaszvezető és az őrmester három darab 17 mm átmérőjű fehér posztóból készített csillagot viselhetett a zubbony gallérján. Az őrmester és az első osztályú számvető altiszt ezen kívül még egy 13 mm széles aransujtást is viselt a galléron. 1869. augusztus 5-től fegyvernemtől függetlenül minden altiszt, aki a törvény szerint szolgálati idején túl önként szolgált, és még nem nyerte el a Katonai Szolgálati Jelet, karpaszományt viselt a felsőruházat¹⁰ bal ujján.

A szolgálati jelek alapítására marosnémeti és nádaskai gróf Gyulay Ferenc¹¹ altábornagy hadügyminiszter tett javaslatot I. Ferenc Józsefnek. Az 1849-ben alapított Katonai Szolgálati Jelek formájukban és elnevezésükben lényegesen megváltoztak. A Katonai Szolgálati Jelek kereszt alakúak, a tiszti kereszt közepén osztrák császári kiscímer, a legénységénél középpajzsban római szám volt. A Katonai Szolgálati Jelet 1849-től ovális karikába fűzött hosszúkas szalagon adományozták (16. kép), amit az 1860-as évektől háromszög alakú, kapcsos megoldású szalag váltott fel.

A Katonai Szolgálati Jelek keresztoszárainak kiképzése többféle lehet, egyenes, gyengén, vagy erősen ívelt. A szalagot felfogató fül alakja – a Rendeleti Közlönyök alapján – lapos és kör alakú. Azonban ettől eltérők is előfordulnak: gömb vagy gyűrű, illetve lapos ovális alakú, tetejük kissé ívelt, két oldalon egy-egy kis karommal. A gyűrű típusúnál némely esetben középen, hosszanti irányban gömbdísztetés található.

A Katonai Szolgálati Jelek szélessége 1849-től 33 mm, 1890-ben 35 mm-re változott. Ettől eltérő méretűek is léteznek, néhány tized milliméter eltéréssel. A keresztteken lévő osztrák császári kiscímer 1849-ben 16/21 mm, 1890-es évektől 15/23 mm, majd 1913-tól 18/25 mm. Ettől eltérők is előfordulnak. 1867-ben egységesítették a Katonai Szolgálati Jelek legénységi osztály középpajzsának átmérőjét 17 mm-re. Ezeket a kitüntetések különböző gyártók gyártották, ezért méretbeli eltérések vannak. Az alacsonyabb osztályú kitüntetést a magasabb osztály elérésénél vissza kellett szolgáltatni, ezek azután újból adományozásra kerültek. Ilyenek a tiszteknél a 25, majd később a 40, illetve a 35 éves, legénységnél pedig a 12 éves Katonai Szolgálati Jelek. A tisztek közül csak a katona állományúaknak, később a mérnökkari tiszteknek és a katonaorvosoknak volt igényjoga a Katonai Szolgálati Jelre, ha ténylegesen szolgálatban álltak.

„A katonai szolgálati jelvény a katonai pályán töltött hosszabb és jó szolgálatnak nyilvános elismeréséül szolgál s ennél fogva ezen jelvény az illetőknek mindenkor megfelelő katonai ünnepélyességgel adandó át előjárójuk által.”¹²

„A legénységi, valamint a harmadosztályú Tiszti Katonai Szolgálati Jel a csapatparancsnok (hatóság, intézet) részéről szolgáltat ki és a napiparancsban közzé teendő. A másod és első osztályú Katonai Tiszti Szolgálati Jel az illető miniszter részéről a személyhez intézett okirat kíséretében adatik ki. Az ezen Szolgálati Jeleken való részesítés az illetőnek előjáró parancsnoka részéről közhírré teendő, és az átadás megfelelő módon eszközözlendő.”¹³

Említést érdemel Graf Friedrich von Beck-Rzikowsky¹⁴ tábornagy esete, aki I. Ferenc József régi munkatársa volt, és 1906. október 17-én gyémántdíszítménnyel kapta meg a Tiszti Katonai Szolgálati Jel első osztályát hatvanéves szolgálatának elismeréséül.

A Katonai Szolgálati Jel az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után is viselhető kitüntetés maradt. 1923-ban a tiszti fokozatoknál magát az egész kitüntetést lecserélték, míg a legénységiéknél lényegében csak szalagszere történt.¹⁵

Egyes szolgálati jelek hátlapját tulajdonosaik vésettel látták el, amely tartalmazhatta nevükön kívül rendfokozatukat, a különböző szolgálati évszámokat és az egységük megjelölését is, de egy mesterjegy vésete is rákerülhetett a hátlapra (17. kép).

⁹ Dr. Pandula Attila C.S.c. szíves szóbeli közlése alapján.

¹⁰ Atilla, dolmány, köpeny, mente, zubbony.

¹¹ Született: Pesten 1798. 09. 01. – meghalt: Wien 1868. 09. 01. Révai Nagy Lexikona – Az Ismeretek Enciklopédiája – Révai testvérek Irodalmi Intézet Rt. Budapest 1912. IX. köt. 241–242.

¹² Rendeleti Közlöny 1882. 12. 08. 30. szám. – / 222–228. 6579/eln. sz. 1882. 12. 05. keltű rendelet, az 1873. 06. 09. kelt és jóváhagyott 1873. 11. 15. 44160./II. számon-hatályon kívül helyezi, kivéve az 1882. 07. 07. 3723/eln. sz. rendeletet.

¹³ Rendeleti Közlöny 1890. 03. 31., 19 sz., p. 122. A Katonai Szolgálati Jelre vonatkozó alapszabályának 7. pontja.

¹⁴ Született: Freiburg im Breisgau, 1830. 03. 21. – meghalt: Wien, 1920. 02. 09. Révai Nagy Lexikona – Az Ismeretek Enciklopédiája – Révai testvérek Irodalmi Intézet Rt. Budapest 1912. II. köt. 749–751.

¹⁵ Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek: 1923. 05. 26. 24. szám 7018/eln. 8. 1923. számú Kőrrendelet, mely kelt Budapesten, 1923. évi május hó 19-én.

„Mennyire becsülték a «Fehér sast», ahogyan sok helyen ezt a jelvényt nevezték, talán legjobban mutatják a volt cs. és kir. 101-ik (békéscsabai) gyalogezred tisztí intézményeinek alapszabályai. Ott külön fejezet tárgyalja a «25 évi szolgálat díszalbuma»-t. Ez a fejezet következőképpen hangzik: «Hogy azokat a bajtársakat kelőképpen megtiszteljük, kik szolgálati idejük alatt a tisztí szolgálati jelt ezredünknel kapják meg, továbbá, hogy a választott hivatásban teljesített hosszú szolgálatokért bajtársias módon is kifejezzük elismerésünket, a tisztíkar díszalbumot létesít. Minden tisztet, aki ezredünk kötelékében szolgálati jubileumát ünnepli, a tisztíkar megajándékozva egy aranyozott tisztí szolgálati jellel, melynek hátsó lapját a következő felirattal díszítjük: «Dem (rendfokozat és név) / von seinen Kameraden» / (sorozási év és nap). Ezt a szolgálati jelt kénsárga tokban (az ezred hajtókájának színe) mindig bajtársias összejövetel keretében át fogják nyújtani az ünneplőnek. A tisztíkar által létesített «Díszalbum»-ban minden ilyen kitüntetettnek egy lapoldalt szánunk, amelyen a díszjellel kitüntetettnek fényképe mellett szolgálatának rövid leírását hozzuk. A «Díszalbumot» külön vitrinben a tisztí ékezdé fogadószobájában őrizzük.»” „Hasonló szokást más csapattesteknél is gyakoroltak.”¹⁶

Léteznek olyan Tisztí Szolgálati Jelek is, amelyek hátlapja gyöngyházborítású, ami az egyenruha védelmére szolgált.

A táblázatban szereplő Katonai Szolgálati Jelek adatait, a már említett két múzeum anyagán kívül magángyűjtők darabjainak adataival is kiegészítettem. Bemutatok egy adományozási okmányt (19. kép, 210×340 mm), azonban eredeti Katonai Szolgálati Jel kitüntetésdobozza nem került látókörmbe.

Az 1890-es 40 éves II. osztályú Katonai Tisztí Szolgálati Jel hátlapján a vésés a következő. Fent: DAS / OFFICERS / CORPS., középén: DES / INFANTERIE / REGIMENTS / № 52., alul: IHREM / OBERSTEN., két oldalt: 1858–1898. A kitüntetés hátlapján körben gömbsor díszítés van (13. kép).¹⁷ Az 1890-es 25 éves III. osztályú Katonai Tisztí Szolgálati Jel hátlapján a vésés a következő. Középén: JUNI. 12 / 1869–1894. A fülkariában: K. F. mesterjegy található, fémjelzés (3-as=800-as finomsággal, agárfejjel) az 1872-es osztrák minta szerint (14. kép).¹⁸ Egy másik 25 éves III. osztályú Katonai Tisztí Szolgálati Jelen a vésés a következő. Felül: vom / Officiers Corps des / alul: № 54 / 1901, bal oldalon: J. F. Ernst¹⁹ / Graf von, jobb oldalon: Rüdiger / Starhemberg. A kereszt mérete 33×37 mm, rajta középén ezüst áttört osztrák császári kiscímer 18/24 mm rátét. A kereszt sima peremétől 2 mm-re gömbsor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, gyűrű alakú fül, a függesztő karika átmérője 10 mm. Súlya: 10.3 g.

A 10. képen látható kitüntetés egy példánya jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában van, egy másik példány egykor prágai magángyűjteményben volt. Különböző vélemények vannak, hogy az ábrán látható kitüntetés prototípus-e vagy másodpéldány. Egyesek szerint ez az 1890-es Tisztí I. osztályú kitüntetés, azonban a Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek alapján ez nem az. Leírása: a kereszt mérete 35×38 mm, rajta domború, áttört ezüst osztrák császári kiscímer 17/22 mm. A kereszt peremétől 2 mm-re, 1 mm szélességben fekete zománc szegélyezi a bemélyedt szemcsés részt, kis N betű alakú fül 5×3 mm. A korona egybeöntött a vízszintes irányban hullámos fémzalaggal, mérete 35×31 mm. A korona mérete 20×22 mm, vastagsága 9 mm. A hátlap sima. Súlya: 23.2 g.²⁰

Az a kitüntetés, amelynél a karikába, a fülbe, a fémszalagba egy negatív csillagot ütöttek be, az bronzból készült. Ezzel a jelzéssel ellátott kitüntéseket a háború után nem lehetett becserélni nemesfémből készütekre. A korabeli Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek egyedül az arany Vitézségi éremnél jelzi az aranyra való becserélési lehetőséget a háború után.²¹ A cserék tényleges megtörténésére nem találtam írott forrást.

Az 1890-es év elejétől 1918 végéig a Katonai Tisztí Szolgálati Jel I., II., III. osztályából 80, 6 200, és 13 500 darabot adományoztak.²²

Az első világháborút követően részleteiben egyáltalán nem ismert, térben és időben sem tisztázott körülmények között (csak az Osztrák Köztársaságban, csak a Magyar Királyságban, Csehszlovák Köztársaságban (?)) egyesületek és bajtársi szervezetek készítették maguknak nem hivatalos Katonai Szolgálati Jeleket, „Kitüntetések”. Különböző forrásokból ismerünk ezüst pajzsban és tölgykoszorúban VI, VIII, X, XII, XIV, XV, XXX római számokkal ellátott darabokat. E számok jelentése, funkciója is teljesen bizonytalan, kérdéses. Kezembbe került egy 1903 után kiadott katalógusa az Ulbrichts Witwe GmbH Wien cégnek, melyben a hivatalos-

¹⁶ FELSZEGHY 1943, 413.

¹⁷ HM HIM Numizmatikai gyűjtemény, ltsz.: 78.185.1./É.

¹⁸ HM HIM Numizmatikai gyűjtemény, ltsz.: 72.41.1./É.

¹⁹ Juch Ernst 1873. 05. 01.-től lép be az ezredbe és már 1878. 12. 03.-án megkapja a Katonai Érdemkeresztet Hadidíszítménnyel (Verdinst).

Werordnungsblatt für das K. K. Heer. Personál-Angelegenheiten. Nr. 74.-09. 12. 1878. 705. (717.-03. 12. 1878. 7623.-06. 12. 1878.)

Nr. 52.-17. 09. 1878. 437. Hadnagy; majd Nr.74.-09. 12. 1878. 705. Főhadnagy

²⁰ MNM Éremtára, ltsz.: 4./937.4.

²¹ A magyar kir. Honvédség számára. Kisközlöny a „Rendeleti Közlöny”-höz: 1917. 11. 20. 63. szám. 380-as sorszámu 24237/eln. 3. 1917. számú rendelet. (Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1917. 06. 16. 57. sz. 411. 12258/eln. a. sz. rendelet a Kisközlöny létrehozására.

Szurmay Sándor s. k.)

²² STEINER 1993, 29.

tól eltérő megjelenésű másod- és harmadosztályú Katonai Szolgálati Jelek is kerültek feltüntetésre, úgymint ezüst pajzzsal és koszorúval. Egyáltalán – idevágó – kereszttek ezek? Jellemző pl. kereszt mérete 36×39 mm, peremétől 2 mm-re gömbsor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, ezüst pajzs tölgyfakoszorúval, átmérője 17 mm, tölgykoszorú 2 mm széles, a XII-es szám magassága 6,7 mm, fül hátrafelé hajlítva, függesztő karika átmérője 13 mm. Súly: 14,2 g.

Manapság is gyártanak Katonai Szolgálati Jelekhez hasonlólt színházaknak és gyűjtőknek, melyek valamivel vékonyabbak és kisebbek, de sajnos a nemzetközi kópia jelét, a „C” betűt nem ütik be. A szalagok korabeliségének megállapításához hasznos lehet az UV-lámpás vizsgálat, ugyanis a későbbi, általában műszalat is tartalmazó szalagok másként verik vissza az ultraibolya fénysugarakat.

A német és magyar nyelvű közlönyöket a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtárában, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban tanulmányoztam.

„Magyar kitüntetések beszerezhetése Morzsányi József cégtől (Budapest IV., Eskü-út 5.) az alább feltüntetett árban árusítja: A Tiszti Katonai Szolgálati Jel I., II., III. osztályát 60, 30, 20 ezer korona, a Legénységi Katonai Szolgálati Jel I., II., III. osztályát 12, 12, 10 ezer korona, a szalag 8, a szalagsáv 4 ezer korona. Budapest, 1925. évi november hó 4-én.”²³ Ugyanez év júniusában egy arany korona megegyezett 14 500 ezer papírkoronával.²⁴

Köszönetet mondok az összeállításban nyújtott segítségért Dr. Pandula Attila C.Sc.-nak, dr. Pallos Lajos főmúzeológusnak (MNM Éremtára), dr. Sallay Gergely Pálnak, a HM HIM Numizmatikai gyűjtemény vezetőjének, dr. Torbágyi Melindának a MNM Éremtár főosztályvezetőjének. Soós Ferencnek és Szikits Péternek a fényképek elkészítéséért. Valamint Hajdu Bélának, Kenessey Ferencnek, Márton Sándornak, Tajti Ákosnak, Varga Lászlónak, Zeidler Sándornak, Zombori Lajosnak, és Zombor Zoltánnak és mindazoknak, akik segítették munkámat.

Kovács Ákos Ferenc
Magyar Numizmatikai Társulat

Irodalom

FELSZEGHY 1943	Felszeghy Ferenc – Rátvay Imre – Petrichevich György – Ambrózy György (szerkesztő bizottság). (A valódi szerző Rainer Rudolf) <i>Rendjelek és kitüntetések történelmükben</i> . Társadalmi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Koszó B. András. Budapest [1943]].
HESSENTHAL–
SCHREIBER 1940	Dr. Hesselthal, Waldemar Edlen Hesse von – Schreiber, Georg: <i>Die tragbaren Ehrenzeichen des Deutschen Reiches einschließlich der vormals selbständigen deutschen Staaten sowie des Kaisertums und Bundesstaates Österreich, der Freien Stadt Danzig, des Großherzogtums Luxemburg, des Fürstentums Liechtenstein und der Ehrenzeichen der NSDAP</i> . Verlag Uniformen-Markt Dietrich, Otto. Berlin SW 68 [1940]].
MAKAI–HÉRI 2002	Makai Ágnes – Héri Vera: <i>Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben</i> . Helikon Kiadó. Budapest 2002.
MĚŘIČKA 1966	Měříčka, Václav: <i>Orden und Auszeichnungen</i> . Artia. Prague 1966.
MĚŘIČKA 1974	Měříčka, Václav: <i>Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch – Ungarischen Monarchie</i> . Verlag Schroll, Anton & Co. Wien und München 1974.
PROCHÁZKA 1974	Procházka, Roman Freiherr von: <i>Österreichisches Ordenshandbuch</i> . Herausgeber Graf Klenau oHG. München 1974.
ROSENFELD–
STRÖHL 1899	Rosenfeld, Heyer Friedrich von – Ströhl, Gerard Hugo: <i>Die Orden und Ehrenzeichen der K. und K. Oesterreichisch – Ungarischen Monarchie</i> . Verlag von Schroll, Anton & Comp. Wien 1899.
SCHWARZ 1966	Schwarz, Walter Alexander: <i>Der Militärdienstzeichen in. Österreichs Orden von Mittelalter bis zur Gegenwart</i> . (Hrsg. Stolzer, Johann und Steeb, Christian): Akademische Druck-u. Verlagsanstalt/Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Graz/Austria 1966.
SCHWARZ 1999	Schwarz, Walter Alexander: 150 Jahre Österreichs Militärdienstzeichen 1848–1999. „Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde” 34 (1999) 1–4.
STEINER 1993	Steiner, C. Jörg: <i>Die Militär-Dienstzeichen 1849 bis 1989</i> . Vienna–Austria 1993. S&H.

²³ Honvédségi Közlöny: LII. évf. 1925. 12. 01. 33. sz. 240–241. 1 5682/eln. 8. 1925. számú értesítés.

²⁴ Honvédségi Közlöny Személyes Ügyek: LII. évf. 1925. 07. 15. 19. sz. 147–148.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

10

12

13

14

13

15

17

18

16

K. u. k. Kriegsministerium.

Präf. Nr. 5860.

Präf. Nr. 26.

Das kaiserliche und königliche
Kriegsministerium

verleiht

Euer Hochwohlgeboren

mit

22. Juni 1914

das

Militärdienstzeichen 3. Klasse
für Offiziere.

Wien, am 21. Mai 1914.

Der Kriegsminister:

Friedrich
Wm

An den Herrn k. u. k. Rittmeister des Ulanenregiments
Nikolaus II. Kaiser von Rußland Nr. 5

V i k t o r W e d l .

A katonai szolgálati időt elismerő jelzések a Habsburg korszak (1780–1918) hadseregében.					
Érvényesség kezdete és vége a R. K. alapján – egyéb leírások	Tisztek		Leírás a R. K. és darabok alapján		Leírás a R. K. és darabok alapján
	Oszt.	Év	Oszt.	Év	
Veterán jelzés: 1780 – (1806. 08. 15. óta rendszeresített!) – 1849. 09. 19.			I.	8	– Jelvény 57/67 mm, babérszorú 6 mm, a barázda 4 mm széles, betű m: 4 mm, zászló áthajta a zászlórúdon alatta W betű, jobb oldalon 7, bal oldalon 3 ágyúgolyó, pajzs sz: 39 mm, súlya: 9.2 g, MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3077, (1. kép) – Jelvény 55/64 mm, babérszorú 4 mm, a barázda 4 mm széles, betű m: 4 mm, jobb oldalon 4, bal oldalon 8 ágyúgolyó, pajzs sz: 40 mm, súlya: 12.4 g, MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3073, (2. kép) – Jelvény 56/68 mm, babérszorú 4 mm, a barázda 5 mm széles, betű m: 4 mm, jobb oldalon 7, bal oldalon 2 ágyúgolyó, pajzs sz: 38 mm, súlya: 11.2 g, MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3074, (3. kép) – Jelvény 60/65 mm, babérszorú és a barázda 5 mm széles, betű m: 4 mm, jobb oldalon 5, bal oldalon 3 ágyúgolyó, pajzs sz: 34 mm, súlya: 12.2 g, MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3076, (4. kép) – Jelvény 58/64 mm, babérszorú 6 mm, a barázda 4 mm széles, betű m: 4 mm, zászló áthajta a zászlórúdon, alatta D betű, jobb oldalon 7, bal oldalon 2 ágyúgolyó, pajzs sz: 39 mm, súlya: 11.0 g MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3075, (5. kép) – Jelvény 66×76 mm, barázda 5, babérszorú 4, barázda 3 mm széles, betű m: 5 mm, rozetta Ø 7 mm száraz között és középen pontok, súlya: 7.4 g, MNM Éremtára ltsz.: 74.872.2, (6. kép) – Jelvény 65×75 mm, barázda 4, babérszorú 3, barázda 3 mm széles, betű m: 6 mm, rozetta Ø 8 mm száraz között és középen pontok, súlya: 9.2 g, MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3071, (7. kép) – Jelvény 62×71 mm, barázda 4, babérszorú 5, barázda 4 mm széles, betű m: 5 mm, rozetta Ø 9 mm középen pont, súlya: 9.3 g, MNM Éremtára ltsz.: R. III. 3072, (8. kép) – Jelvény 61×70 mm, barázda 4, babérszorú 5, barázda 3 mm széles, betű m: 6 mm, rozetta Ø 8 mm középen pont, súlya: 8.7 g, MNM Éremtára ltsz.: 41A.1904.1. (9. kép)
			II.	16	A többszöri kitüntetésen W és D betűk mesterjegyek lehetnek? Örmestertől lefelé, ha a 8, illetve a 16 év szolgálati időn túl is szolgálatban maradtak.
Gránátos jelzés: 1867. 04. 14.–1869. 08. 05. K. K. Armee-Verordnungsblatt. Normal-Verordnungen. Nr. 22. – 08. 05. 1867. – (p. 253. Circular-Verordnung. 27. 04. 1867. – 3347)			3–12		A továbbszolgálok 1859–1869 között a gránátosok korábban viselt fehér posztóból készült gránát alakú jelvényét viselték a gallérjukon. Kiüntető megnevezésük „gránátos” lett. A valódi gránátos zászlóaljakat ekkorra már megszüntették.
					1869. 08. 05. A gránátosokra vonatkozó rendelet hatályát veszti. Nr. 73. – 10. 08. 1869. – (pp. 661–663 Circular-Verordnung. 25. 08. 1869. – 2753)

Érvényesség kezdete és vége a R. K. alapján – egyéb leírások	Tisztek		Leírás a R. K. és darabok alapján	Legénység		Leírás a R. K. és darabok alapján
	Oszt.	Év		Oszt.	Év	
Altiszti továbbbszolgáló jelzés: 1869. 08. 05.–1897. 12. 31. K. K. Arme-Verordnungsblatt. Normal-Verordnungen. Nr. 73. –10. 08. 1869. (pp. 661–663 Circular-Verordnung. 25. 08. 1869.–2753)						Az önként továbbbszolgáló altisztek 4" széles sárga selyem karpaszománt viseltek, közepén hosszában egy fekete csikkal, amely 1" széles. Viselése a felsőruházat ² bal karjának külső oldalán; derékszíjban meghajlítva a csücs váll közepére mutat. A derékszíj szárainak kezdése mindkét oldalon 3.5"-ra van az ujj torkolatától. A karpaszományok közötti távolság 4".
A tizedes, a szakaszvezető és az őrmester altiszteknél számított, az őrzető nem. A zászlósok és a hadapródok altisztekhez soroltak 1909-ig.						3 6 9 tényleges szolgálati év után egy karpaszományt tényleges szolgálati év után kettő karpaszományt tényleges szolgálati év után három karpaszományt
Altiszti továbbbszolgáló jelzés: 1897. 12. 31.–1918. 10. 31. Verordnungsblatt für das K. und K. Heer. Normal-Verordnungen. Nr. 1.–03. 01. 1898.–(pp. 1–8. és I. melléklet: Circular-Verordnung. 31. 12. 1897.–5934.)						Régi osztrák zoll = 2,634 cm, ennek 1/12 része a vonal. Jelölésük: 1 zoll " , 1 vonal "
A tizedes, a szakaszvezető és az őrmester altiszteknél számított, az őrzető nem. A zászlósok és a hadapródok altisztekhez soroltak 1909-ig.						Az önként továbbbszolgáló altisztek egy 13 mm-es paszományt, mint továbbbszolgáló jelzést viseltek. Melléje egy vagy több 6 mm széles karpaszományt. Mindegyik aranyozott és nikkelezett fémszalakból szőtt a felsőruházat bal karjának külső oldalán; derékszíjban meghajlítva a csücs váll közepére mutat. A derékszíj szárainak kezdése mindkét oldalon 84 mm-re van az ujj torkolatától. A karpaszományok közötti távolság 5 mm.
						3 6 9 tényleges szolgálati év után egy karpaszományt – tényleges szolgálati év után kettő karpaszományt – tényleges szolgálati év után három karpaszományt – viselnek a 13 mm-es paszomány mellett.
Altiszti továbbbszolgáló jelzés a katonai csendőrségnél: 1898. 08. 18.–1918. 10. 31. I. F. J. sk. Rendelet: 1898. 08. 18. Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1898. 09. 19.–47. sz. (pp. 243.–244. és I. melléklet: 5949./ eln. sz. 1898. 09. 09.)						Az önként továbbbszolgáló altisztek egy 13 mm-es és melléje egy vagy több 6 mm széles paszományt viseltek a dolmány, zubbony bal ujján a hármas karika fölött. Mindegyik aranyozott ályhuzalból készült és majdnem derékszíjhoz képezve az ujj felső részén 10 mm-re az alsó részén pedig 60 mm-re az ujj varrásától végződve—akként van felvarrva, hogy a két vége, a zubbonymál és dolmányál egyformán, 85 mm-re, a belső szög csücsa pedig a zubbonymál 190 és a dolmányál 200 mm-re essék az ujj torkolatától.
Az Uralkodó a m. kir. és a m. kir. horvát-szlavon csendőrségre is kiterjeszti ezt a viselési jelzésformát. Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1904. 07. 01. 28. sz. (p. 218. 5102./ eln. sz. 3. pontja változik.)						3 6 9 tényleges szolgálati év után egy karpaszományt – tényleges szolgálati év után kettő karpaszományt – tényleges szolgálati év után három karpaszományt – viselnek a 13 mm-es paszomány mellett.

² Attila, dolmány, mente, zubbony.

Érvényesség kezdete és vége a R. K. alapján – egyéb leírások	Tisztek Osz. Év	Leírás a R. K. és darabok alapján		Legénység Osz. Év		Leírás a R. K. és darabok alapján
		I.	II.	I.	II.	
Katonai Szolgálati Jel: 1869. 08. 05. – 1890. 03. 12. I. F. J. sk. Rendelet: 1869. 08. 05. K. K. Armeé-Verordnungsblatt. Normal- Verord- nungen. Nr. 18. – 06. 03. 1869. – (p.135. Circular-Verordnung. 01. 03. 1869. –1306) Nr. 50. – 18. 06. 1869. – (p.398. Circular-Verordnung. 12. 06. 1869.–1195) Nr. 73.–10. 08. 1869.–(pp. 661–663. Circular-Verordnung. 25. 08. 1869.–2753)	I.	25		I.	12	Bronz pajzsban XII Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömb- sor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, hl. sima vagy szegecsel, kör alakú fül ovál karikával, m: 15 mm, szalag háromszög. – Kereszt 33×37 mm, pajzs Ø 17 mm, XII m: 7 mm, koszorú széles- sége 2 mm, gömb alakú fül, függesztő karika Ø 10 mm, hl. sima, súlya: 10 g, vékony, egy darabból, szalag háromszög.
1869. 08. 05-étől tényleges szolgálat után. Szalag alapszíne (arany) sárga, szélessége 41 mm, ⁴ egy-egy 1–3 mm közötti (arany) sárga sáv és mel- lettük egy-egy 8,5 mm széles fekete sáv.	II.	50		II.	24	Ezüst pajzsban tölgykoszorúval XXIV Ø 17 mm, kereszt sima pere- metől 2 mm-re gömbor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, kör alakú fül karikával, hl. sima vagy szegecsel, szalag háromszög. – Kereszt 33×37 mm, pajzs Ø 17 mm, XXIV m: 5 mm, pajzs szeg- csel, tölgykoszorú 3 mm széles, gyűrű alakú fül, függesztő karika Ø 10 mm, hl. szegecsel, súlya: 12,7 g. MNM Eremitára lts.z: 53.1931.42
Katonai Szolgálati Jel: 1890. 03. 12.–1911. 12. 28. I. F. J. sk. Rendelet: 1890. 03. 12. Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1890. 03. 31.–19. sz. (p. 119. 1721/eln. 1890. 03. 27.) Verordnungsblatt für das K. und K. Heer. Normal-Verordnungen. Nr. 10.–31. 03. 1890. (pp. 49–51.Circular-Verordnung. 18. 03.1890. –1220.) Verordnungsblatt für die K. K. Landwehr. Nr. 10.–31. 03. 1890. (pp. 53–56.; Statuten 1–2 és II.–III. melléklet.) Circular-Verordnung. (pp. 54–56. Nr. 10.– 24. 03. 1890. –535.) Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1890. 03. 31.–19. sz. (pp. 119–125. 1721/eln. sz. 1890. 03. 27. keletű rendelet a 6579/eln. sz.–t. hatályon kívül helyezi.) – (Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1882.12. 08.–30. sz. pp. 222–223. és I.–V.-ig. 6579/eln. sz. 1882.12. 05. keletű rendelet az 1873. 06. 09. kelt. jóváhagyott 1873. 11. 15. 44160./II. számon-hatályon kívül helyezni, kivéve az 1882. 07. 07. 3723/eln. sz. rendeletet.)	I.	50		I.	24	Ezüst pajzsban tölgykoszorúval XXIV Ø 17 mm, kereszt sima pere- metől 2 mm-re gömbor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, kör alakú fül karikával, hl. sima vagy szegecsel, szalag háromszög. (A Verordnungsblatt für das K. und K. Heer-ben az ábrázoláson nincs elforgatva a kör fül 90°-kal a keresztkezt képest. A Rendeleti Közlöny Szabályrendeletekben a kör fület 90°-kal elforgatva ábrázolja a ke- reszthez képest.)
	II.	40		II.	12	Bronz pajzsban XII Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömbor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, kör alakú fül karikával elforgatva 90°-kal a keresztkezt képest a Verordnungsblatt-ban is és a Rendeleti Közlöny Szabályrendeletekben is az ábrázolásokon, hl. sima vagy szegecsel, szalag háromszög. – Kereszt 35×39 mm, pajzs Ø 18 mm, XII m: 7 mm, koszorú széles- sége 3 mm, kör alakú fül elforgatva, hl. szegecsel, függesztő karika Ø 10 mm, súlya: 11 g. MNM Eremitára ltsz.: 23.1971.111

⁴ Rendeleti Közlöny.1882. 12. 08. 30. sz. p. II. A szalag szélessége ebből idézve.

Érvényesség kezdete és vége a R. K. alapján – egyéb leírások	Tisztek		Leírás a R. K. és darabok alapján	Legénység		Leírás a R. K. és darabok alapján
	Oszt.	Év		Oszt.	Év	
Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1900. 05. 02.–22. sz. (p. 132. 3614/eln. sz. 1900. 04. 24.–8. pont változik.) Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1909. 08. 26.–29. sz. (p. 381–383./10033.) 1910. 01. 29.–3. sz. (p. 17. 367/eln. sz. 1910. 01. 20.) Leírás a Rendeleti Közlöny Szabályrendeletekből. 1890. 03. 31.–19. száma alapján. (pp. 119–125.) A csoportosítályok osztályszámozásának sor- rendje ebben az évben fordul meg. Kereszt aranyozott ezüst az I. osztálynál, a II–III. osztálynál bronz. Sz: 35 mm-re változik. Diszítés hl-on csak az I., II. osztálynál fordul elő. Szalag alapszíne (arany)sárga, szélessége 40 mm, 3–5 mm (arany)sárga sáv, mellettük egy-egy 7–10 mm közötti széles, fekete sáv.	III.	25	karika Ø 9 mm, a fül és karika között 2×9 mm lemez közép- pen domborítva, karikával összeforrasztva, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan törtvonaltú véset vonaldiszítés 1 mm szélességben teljesen körbe, súlya: 13,6 g. HM HIM Numiz- matikai Gyűjt. ltsz.: 78.185.1./É. (13. kép elő- és hátoldal) Bronz kereszt, ezüst osztrák császári kiscimer (koronás két- fejú sas) 15/23 mm ovális rátét, kereszt sima peremétől 2 mm- re gömbör keretezi a bemélyedt szemcsés részt, pajzs szegescelt, kör alakú fül, hl. sima, szalag háromszög. – Kereszt 33×36 mm, ezüst átört osztrák császári kiscimer 15/23 mm, gömb alakú fül, függesztő karika Ø 14 mm, mes- terjegy K. F. fémjelzés 1872-es osztrák minta, hl-on vésett felirat, súlya: 15,8 g. HM HIM Numizmatikai Gyűjt. ltsz.: 72.41.1./É. (14. kép elő- és hátoldal)	I.	24	Ezüst pajzsban tölgykoszorúval XXIV Ø 17 mm, kereszt sima pere- métől 2 mm-re gömbör keretezi a bemélyedt szemcsés részt, kör alakú fül karikával, hl. sima vagy szegescelt, szalag háromszög. – Kereszt 34×38 mm, pajzs Ø 17 mm, XXIV m: 5 mm, pajzs szeg- csett, tölgykoszorú 2 mm széles, gyűrű alakú fül, függesztő karika Ø 11 mm, hl. sima, súlya: 13,9 g. oxidált.
	II.	40	Bronz kereszt, ezüst osztrák császári kiscimer (koronás két- fejú sas) 15/23 mm ovális rátét, kereszt sima peremétől 2 mm- re fekete zománc szegély 1 mm szélességben keretezi a bemélyedt szemcsés részt, hl-on a kereszt szélével párhúza- mosan véset vonaldiszítés, kör alakú fül, szalag háromszög.	II.	12	Ezüst pajzsban XII Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömb- ör keretezi a bemélyedt szemcsés részt, kör alakú fül karikával, hl. sima vagy szegescelt, szalag háromszög. – Kereszt 35×39 mm, pajzs Ø 17 mm, XII m: 8 mm, koszorú széles- sége 2 mm, függesztő karika Ø 11 mm, fül hátrafelé hajlítva, súlya: 13,7 g, egy darabból.
	III.	25	Bronz kereszt, ezüst osztrák császári kiscimer (koronás két- fejú sas) 15/23 mm ovális rátét, kereszt sima peremétől 2 mm- re gömbör keretezi a bemélyedt szemcsés részt, pajzs szegescelt, kör alakú fül, hl. sima, szalag háromszög. – Kereszt 34×37 mm, osztrák császári kiscimer 15/22 mm, gömb alakú fül, függesztő karika Ø 11 mm, súlya: 11 g.	III.	6	Bronz pajzsban VI Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömb- ör keretezi a bemélyedt szemcsés részt, kör alakú fül karikával, hl. sima vagy szegescelt, szalag háromszög. – Kereszt 35×40 mm, pajzs Ø 15 mm, VI m: 6 mm, koszorú széles- sége 2 mm, gömb alakú fül, függesztő karika Ø 12 mm, súlya 14,9 g, egy darabból.

Érvényesség kezdete és vége a R. K. alapján – egyéb leírások		Tisztek		Leírás a R. K. és darabok alapján		Legénység		Leírás a R. K. és darabok alapján	
Oszt.	Év	Oszt.	Év			Oszt.	Év		
I.	50	I.	50	Aranyozott ezüst keresztben arany osztrák császári kiscímer (koronás kétféjű sas) 18/25 mm ovális rátét, mely aranyozott császári koronáról függ alá, szalagja ívelt. A korona alacsonyabb, de szélesebb, mint az 1890-es típusú, áttört díszítésű, kereszt sima peremétől 1 mm-re fekete zománc szegély 2 mm szélességben keretezi a bemélyedett szemcsés részt, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan véset vonaldisztítás, kör alakú fül, korona 20×21×9 mm, szalag háromszög. – Kereszt 33×36 mm, koronával együtt m: 59 mm, korona 20×21×9 mm, ovális karmos alakú fül, osztrák császári kiscímer 18/25 mm, fül és a korona között 3×7 mm lemez középen domborítva korona alatti szalagra forrasztva elől és hf. hajlítva, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan véset vonaldisztítás 1 mm szélességben, súlya: 17,3 g. – Kereszt 33×37 mm, koronával együtt m: 58 mm, korona 18×20×8 mm, áttört osztrák császári kiscímer 17/23 mm, címer nagyon domború, fül és a korona között 3×8 mm lemez középen domborítva korona alatti szalagra forrasztva elől és hf. hajlítva, ovális karmos alakú fül, kereszt közepén 6,5 mm vastag, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan véset vonaldisztítás 2 mm szélességben a keresztcsíkokon, súlya: 15,9 g. (Szalag vízszintes jobb oldalán egy domború csillag található, feltételezhető, hogy a háború alatt készült.) ⁵ (15. kép előoldal)		I.	20	Ezüst pajzsban és tölgykoszorúban XX Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömbösor keretezi a bemélyedett szemcsés részt, gömb alakú fül karikával, hl. sima vagy szegecselt, szalag háromszög. – Kereszt 36×39 mm, pajzs Ø 17 mm, XX m: 8 mm, pajzs szegecselt, koszorú szélessége 2 mm, fül hf. hajlítva domború, függesztő karika Ø 10 mm, súlya: 16 g.	
II.	35	II.	35	Bronz keresztben arany osztrák császári kiscímer (koronás kétféjű sas) 18/25 mm ovális rátét, kereszt sima peremétől 2 mm-re fekete zománc szegély 1 mm szélességben keretezi a bemélyedett szemcsés részt, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan véset vonaldisztítás, kör alakú fül, korona 20×21×9 mm, szalag háromszög. – Kereszt 33×36 mm, lapos osztrák császári kiscímer 18/25 mm, ovális karmos alakú fül, karika Ø 9 mm a fül és karika között 3×8 mm lemez középen domborítva karikával összerforrasztva, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan véset vonaldisztítás 1 mm szélességben a kereszt szárain, súlya: 11,4 g. – Kereszt 34×38 mm, lapos osztrák császári kiscímer 18/25 mm, kör alakú fül a karika Ø 13 mm, a fül és karika között 2×7 mm lemez középen domborítva, karikával összeformázva, hl-on a kereszt szélével párhuzamosan véset vonaldisztítás 1 mm szélességben körbe, sas szegecselt, súlya: 14,2 g.		II.	10	Ezüst pajzsban X Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömbösor keretezi a bemélyedett szemcsés részt, gömb alakú fül karikával, hl. sima vagy szegecselt, szalag háromszög. – Kereszt 35×41 mm, pajzs Ø 17 mm, X m: 7 mm, pajzs szegecselt, tölgykoszorú szélessége 2 mm, fül hf. hajlítva középen gömbösor, függesztő karika Ø 11 mm súlya: 14,9 g. – Kereszt 35×40 mm, pajzs Ø 16 mm, X m: 6 mm, koszorú szélessége 2 mm, gömb alakú fül, függesztő karika Ø 12 mm forrasztott, súlya: 16 g.	

⁵ A bronz anyagot negatív csillag beütésével jelölték. Ebben az esetben a csillag domború, vagyis már a verőszerszámban volt elhelyezve.

Érvényesség kezdete és vége a R. K. alapján – egyéb leírások	Tisztek		Leírás a R. K. és darabok alapján	Legénység		Leírás a R. K. és darabok alapján
	Oszt.	Év		Oszt.	Év	
Kereszt aranyozott ezüst az I. osztálynál, a II., III. osztálynál bronzból. Diszítés hl-on csak az I., II. osztálynál fordul elő. Szalag alapszíne (arany)sárga, szélessége 40 mm, 3–5 mm (arany)sárga sáv, mellettük egy-egy 7–10 mm közötti széles, fekete sáv.	III.	25	Bronz kereszt, ezüst osztrák császári kiscímer (koronás két-féjú sas) 18/25 mm ovális rátét, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömbör keretezi a bemélyedt szemcsés részt, pajzs szegecsel, kör alakú fül, hl. sima, szalag háromszög. (18. kép hátoldal)	III.	6	Bronz pajzsban VI Ø 17 mm, kereszt sima peremétől 2 mm-re gömbör sor keretezi a bemélyedt szemcsés részt, gömb alakú fül karikával, hl. sima vagy szegecsel, szalag háromszög. – Kereszt hadifém 35×39 mm, pajzs Ø 17 mm, VI m: 7 mm, függesztő karika Ø 10 mm, tölgykoszorú szélessége 3 mm, pajzs szegecsel, hl. sima, fül hf. hajlítva közepén gömb sor, súlya: 12,9 g. – Kereszt hadifém 35×40 mm, pajzs Ø 16 mm, VI m: 6 mm, koszorú szélessége 2 mm, gömb alakú fül, függesztő karika Ø 11 mm, kereszt vékony, súlya: 9,3 g. – Kereszt hadifém 35×38 mm, pajzs Ø 17 mm, VI m: 6 mm, függesztő karika Ø 8 mm, koszorú szélessége 2 mm, hl. sima, fül hf. hajlítva, közepén gömbör, súlya: 8,2 g. egy darabból. – Kereszt bronz 35×38 mm, pajzs 17 mm, VI m: 7 mm, gyűrű alakú fül, hl. szegecsel, súlya: 11 g. MNM Éremtára ltsz.: 55.1954.2
Katonai Szolgálati Jel: 1911. 12. 28.–1918. 11. Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1912. 01. 08.–1. sz. (p. 1. 98/eln. sz. 1912. 01. 05.– 6. és 7. pontok változnak.) Rendeleti Közlöny Szabályrendelete. 1914. 04. 25.–18. sz. (p. 156. 5808/eln. 2. sz. 1914. 04. 19.) Katonai Szolgálati Jel: 1917. 11. 19.–1918. 11. Rendeleti Közlöny Szabályrendeletek. 1917. 12. 27.–120. sz. (pp. 689–690. 27021/eln. 1. sz. 1917. 12. 20.–p. 691. 26917/eln. 2. sz. 1917. 12. 27.)			Mézőkari tisztek is megkaphatták a Katonai Szolgálati Jelet a tényleges szolgálati idő letelte után, ha tovább szolgáltak. Katonasorvosok is megkaphatták a Katonai Szolgálati Jelet a tényleges szolgálati idő letelte után, ha tovább szolgáltak.			

Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulatjelvények nemesfémről¹

Austro-Hungarian Military Unit Badges of the First World War in Silver and Gold

Az osztrák-magyar haderő katonái az első világháborúban megteremtették a jelvényviselés harctéri divatját. Az első osztrák-magyar katonai alakulatjelvények 1915 tavaszán jelentek meg. A cs. és kir. 7. huszárezred 1923-ban kiadott „hadi emlékkönyve” szerint ők, azaz a „Vilmos-huszárok” voltak az első ezred a hadseregben, amely a háború alatt az ezredjelvény gondolatát felvetette és megvalósította. Jelvényüket Bécsben gyártatták 1915 márciusában, s az első 200 példány elkészülte után azokat az ezred akkori parancsnoka osztotta szét az alakulat tisztjei és legénysége között.² Ezt azonban megelőzte az 1. és a 4. hadseregek jelvényeinek megjelenése, hiszen 1915 márciusában az alakulatoknál már köröztették az ezeket bemutató és megrendelhetőségükről tájékoztató körlevelet.³

A közkedvelt viselési helyük alapján sapkajelvényeknek nevezett kitűzőket többnyire bronzból, fehér- és szürkefémről, esetleg vasból, később a legkülönbözőbb ötvözetű, gyenge minőségű ún. „hadifémekből” készítették. Minél nagyobb darabszám készült egy-egy jelvényből (néhányikból, pl. a hadseregjelvényekből akár tízezres nagyságrendben is), annál kedvezőbb áron juthattak hozzá a katonák. Darabáruk általában 50 fillér és 2 korona között mozgott, de ennél magasabb árjelzéseket is találhatunk egyes jelvények hátoldalára felírva. Bizonyos alakulatok többféle kivitelben is elkészítették jelvényeiket: a szebb kivitelű, zománcozott (és értelemszerűen drágább) jelvényeket a tisztek rendelték és viselték, míg a legénység tagjai az egyszerűbb, olcsóbb változatokat vásárolták. Emellett egyes sereg- és csapattestek jelvényeiket különleges kivitelben nemesfémről: aranyból és ezüsből is legyártatták, természetesen jóval kisebb példányszámban. Például a m. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság 1916. február 28-án kelt dokumentuma szerint a hadosztályjelvények horgany és bronz kivitel mellett aranyból és ezüsből is rendelhetőek voltak. A horgany változat 1,20, illetve a bronz kivitel 1,50 koronás árával szemben az ezüst jelvény 3 koronába került, míg az arany változat ára egyelőre nem volt meghatározva.⁴

Feltételezhető, hogy a nemesfémről készített jelvényeket az egyes sereg- és csapattestek tisztjei vásárolták, illetve az alakulatok tisztikara ajándékozási céllal rendelte azokat például az egység parancsnoka vagy tulajdonosa, esetleg valamely magasabb egység parancsnoka számára emlékül. Ezt támasztja alá a cs. és kir. 38. gyalogezred két ezüstjelvénye is, amelyeket hátlapjuk vésett feliratai szerint az ezred tisztikara a felettes hadseregparancsnoknak, illetve az uralkodónak (a Legfelsőbb Hadúrnak) ajánlott fel.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található alábbi 45 darab nemesfém jelvény vizsgálata alapján a következő megállapításokat lehet tenni: a nemesfémről készült jelvények túlnyomó részét az előírásoknak megfelelően gyártójellel, finomsájjellel és a fémjelző hivatal betűjével látták el. A gyártó- vagy névjelet és a finomsájjellel rendszerint a jelvényttest ugyanazon részébe ütötték bele, tehát mindkettőt vagy az elő- vagy a hátlapba (olykor a tű beakasztására/rögzítésére szolgáló kampóba). Előfordult, hogy a gyártójelzést a jelvény tőrébe is beleütötték. A fémjelző hivatal betűjelét minden esetben a tűbe ütötték bele. A vizsgálat alá vetett 45 jelvény közül kettő készült aranyból (feltételezhetően mindkettő Budapesten), egy aranyozott ezüsből, a többi ezüsből. A finomsájjellel ellátott ezüst alapanyagú jelvények 45%-a 900‰, 42,5%-a 750‰, 12,5%-a 800‰ finomságú ezüsből készült. Az ezüstjelvények túlnyomórészt bécsi készítőik termékei, sok esetben a honvéd alakulatokéi is. A legtöbb a Schneider Fivérek gyártmánya, de több darab származik a Winter & Adler cég és Gustav Gurschner műhelyéből is.

Érdekes az a két jelvény, amelyekbe nem osztrák-magyar fémjeleket ütöttek, illetve egyik Monarchia-béli fémjelző hivatal sem látta el betűjével, holott osztrák-magyar alakulatok jelvényeiről van szó. Az egyik ilyen tárgy a magyarországi kiegészítésű cs. és kir. 69. gyalogezred jelvénye, amelynek hátlapján (nagy valószínű-

¹ A cikk alapjául szolgáló előadás, Sallay Gergely Pál: I. világháborús alakulatjelvények nemesfémről címen 2009. május 14-én hangzott el a Magyar Numizmatikai Társulatban.

² A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékkönyve 1914–1918. Budapest 1923. 309.

³ K. u. K. 3. Armee-Etappenkommando. No. 56.294. 1915. március 21.

⁴ M. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság. 14-v. o. sz. 1916. február 28.

séggel) német fémjel található. Mivel az ezrednek von Hindenburg volt a tulajdonosa, nem elképzelhetetlen, hogy az alakulatnak ezt a fajta jelvényét (többféle is volt) a német ezredtulajdonos Németországban készítette az ezred katonái számára, így érthető, hogy német fémjel van a hátába ütve. Különös viszont, hogy a tűje – az összes többi vizsgált tárgytól eltérően – vasból van. A másik jelvény, amely fémjelzés szempontjából kilóg a sorból, a cs. és kir. 15. dragonos ezred alakulatjelvénye. Ennek hátlapjába STERLING jelzést ütöttek, amely Nagy-Britanniára jellemző, s 925 ‰ finomságot jelöl. Az alakulatnak azonban nem a brit uralkodó, hanem Habsburg József főherceg volt a tulajdonosa, tehát a 69. „közös” gyalogezred jelvénye esetében okkal feltételezhető külföldi gyártás nem merül fel a dragonos ezred jelvénye kapcsán.

A vizsgált jelvények mind 1915 és 1918 között készültek. Érdekes, hogy több miniatűr változat is van közöttük, (a vizsgált darabok közel egyötöde miniatűr jelvény). Ezek közül némelyiknek nagyobb (eredeti méretű) kivitele ugyancsak ismert nemesfémről.

A jelvények egynegyede m. kir. honvéd alakulatjelvény, amelyeknek azonban fele Bécsben készült. A „közös” alakulatok jelvényei ugyanakkor kivétel nélkül Magyarországon kívül készültek, akkor is, ha magyarországi kiegészítésű volt az egység.

Az alábbiakban a vizsgált alakulatjelvények adatait közlöm.

1. **A cs. és kir. Károly főherceg seregarcvonal jelvénye, 1916**
Anyag: ezüst, finomsági fok: ?
Készítő: Winter & Adler, Bécs (?)
Gyártójel: –
Finomságjel: –
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 37,6×32,8 mm
HTM lt. sz.: 6710/É
2. **A cs. és kir. 1. hadsereg 1914. karácsonyi (miniatűr) jelvénye, 1915**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Névjel: J H (?) (tűrögztítő kampón)
Finomságjel: A 4 (tűrögztítő kampón)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 26,1×17,3 mm
HTM lt. sz.: 91.235.1./É
3. **A cs. és kir. 3. hadsereg (miniatűr) jelvénye, 1915**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (hátlapon és tűn)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 31,2×22,4 mm
HTM lt. sz.: 2009.67.1./É
4. **Az Isonzó hadsereg jelvénye, 1915**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Winter & Adler A. G., Bécs
Gyártójel: W&A (hátlapon és tűn)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 43,9×29,4 mm
HTM lt. sz.: 6721/É
- 4A. **Az Isonzó hadsereg (miniatűr) jelvénye, 1915**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Winter & Adler A. G., Bécs
Gyártójel: W&A (hátlapon és tűn)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 29,4×20,1 mm
HTM lt. sz.: 9805/É
5. **A cs. és kir. 7. gyaloghadosztály karácsonyi jelvénye, 1916**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (hátlapon)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
- Fémjelző hivatal: – (tű hiányzik)
Méret: 26,5×18,2 mm
HTM lt. sz.: 2009.183.1./É
6. **A cs. és kir. 8. gyaloghadosztály jelvénye, 1917**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon és tűn)
Finomságjel: 2 A (előlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 50×32 mm
HTM lt. sz.: 2009.66.1./É
7. **A cs. kir. 21. Landwehr gyaloghadosztály jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Gustav Gurschner, Bécs
Névjel: J H (hátlapon)
Finomságjel: A 4 (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 33,6×26,2 mm
HTM lt. sz.: 2010.133.1./É
8. **A cs. és kir. 32. gyaloghadosztály jelvénye, 1917**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: B. Rost
Névjel: J H (hátlapon)
Finomságjel: 4 (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 37,9×29,4 mm
HTM lt. sz.: 2008.218.1./É
9. **A m. kir. 37. honvéd gyaloghadosztály jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon)
Finomságjel: 2 A (előlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 37,9×50,8 mm
HTM lt. sz.: 2009.68.1./É
10. **A m. kir. 39. honvéd gyaloghadosztály jelvénye, 1917**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon)
Finomságjel: 2 A (előlapon)
Fémjelző hivatal: – (tű hiány)
Méret: 48,2×40,5 mm
HTM lt. sz.: 2516/É

11. A m. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály jelvénye, 1916

(Pettko-Szandtner Tibor hagyatékából)

Anyag: arany, finomsági fok: 580‰

Névjel: W V (hátlapon)

Finomságjel: P 4 (hátlapon)

Fémjelző hivatal: –

Méret: 41,4×20 mm

HTM lt. sz.: 2005.12.1./É

11A. A m. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály jelvénye, 1916

Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰

Gyártójel: olvashatatlan (előlapon)

Finomságjel: ? 4 (előlapon)

Fémjelző hivatal: –

Méret: 41,3×20 mm

HTM lt. sz.: 73.433.1./É

11B. A m. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály jelvénye, 1917

Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰

Gyártójel: M. L. (?) (előlapon)

Finomságjel: P (?) 4 (előlapon)

Fémjelző hivatal: – (pótolt tű)

Méret: 41,8×20,2 mm

12. A cs. és kir. 19. tüzérdandár jelvénye

Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰

Névjel: J S (hátlapon)

Finomságjel: A 4 (hátlapon)

Fémjelző hivatal: Bécs

Méret: 32,6×23,2 mm

HTM lt. sz.: 2008.73.1./É

13. A cs. és kir. 59. hegyidandár jelvénye

Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰

Készítő: Brüder Schneider, Bécs

Gyártójel: B S / W (előlapon és tűn)

Finomságjel: 2 A (előlapon)

Fémjelző hivatal: Bécs

Méret: 50,9×28,7 mm

HTM lt. sz.: 8927/É

14. A cs. és kir. 3. gyalogezred jelvénye, 1916

Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰

Névjel: J C (hátlapon)

Finomságjel: 2 A (hátlapon)

Fémjelző hivatal: –

Méret: 41×33,3 mm

HTM lt. sz.: 2008.181.1./É

15. A cs. és kir. 23. gyalogezred (miniatűr) jelvénye, 1916

Anyag: aranyozott ezüst, finomsági fok: 750‰

Készítő: Gustav Gurschner, Bécs

Névjel: J H (?) (tűn)

Finomságjel: A 4 (hátlapon)

Fémjelző hivatal: Bécs

Méret: 30×19,3 mm

HTM lt. sz.: 2008.214.1./É

16. A cs. és kir. 32. gyalogezred jelvénye, 1916

Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰

Készítő: Brüder Schneider, Bécs

Gyártójel: B S / W (hátlapon és tűn)

Finomságjel: 2 A (hátlapon)

Fémjelző hivatal: Bécs

Méret: 40,3×31,7 mm

HTM lt. sz.: 5515/É

17. A cs. és kir. 34. gyalogezred jelvénye, 1915

Anyag: ezüst, finomsági fok: 800‰

Névjel: A M & S (hátlapon)

Finomságjel: 3 A (hátlapon)

Fémjelző hivatal: Bécs

Méret: 57,2×39,9 mm

HTM lt. sz.: 2010.199.1./É

18. A cs. és kir. 38. gyalogezred jelvénye

(Hátlap vésése: SEINEM HOCHVEREHRTEN / ARMEEEKOMDTEN / DAS OFFZKORPS DES K u. K. I. R. 38)

Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 750‰

Névjel: C S (?) (előlapon)

Finomságjel: A 4 (előlapon)

Fémjelző hivatal: –

Méret: 34,7×48,2 mm

HTM lt. sz.: 2006.72.1./É

18A. A cs. és kir. 38. gyalogezred jelvénye

(Hátlap vésése: SEINEM ALLERHÖCHSTEN KRIEGSHERRN / IN / TREUE U. TIEFSTER / EHRFRUCHT / GEWIDMET DAS / OFFIZIERSKORPS / DES / K u. K. I. R. 38)

Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: ?

Névjel: –

Finomságjel: –

Fémjelző hivatal: Bécs

Méret: 34,6×46,6 mm

HTM lt. sz.: 2583/É

18B. A cs. és kir. 38. gyalogezred (miniatűr) jelvénye

Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 750‰

Névjel: C S (?) (előlapon)

Finomságjel: A 4 (előlapon)

Fémjelző hivatal: Bécs

- Méret: 21,5×30,3 mm
HTM lt. sz.: 2584/É
19. **A cs. és kir. 47. gyalogezred jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Névjel: S & A (?) (tűrögztető kampón)
Finomságjel: A 4 (tűrögztető kampón)
Fémjelző hivatal: – (tű hiányzik)
Méret: 31,1×34,9 mm
HTM lt. sz.: 2010.4.1./É
20. **A cs. és kir. 61. gyalogezred rokkantalapjának jelvénye, 1918**
Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon)
Finomságjel: A 4 (előlapon)
Fémjelző hivatal: –
Méret: 60,7×56,6 mm
HTM lt. sz.: 4089/É
21. **A cs. és kir. 69. gyalogezred jelvénye, 1917**
Anyag: zománcozott ezüst (vas tüvel!), finomsági fok: 800‰
Finomságjel: 800 Z (hátlapon)
Fémjelző hivatal: –
Méret: 37,9×30,2 mm
HTM lt. sz.: 5365/É
22. **A cs. és kir. 70. gyalogezred jelvénye, 1918**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon)
Finomságjel: A 4 (előlapon)
Fémjelző hivatal: – (tűhiány)
Méret: 41,3×29,9 mm
HTM lt. sz.: 5712/É
23. **A cs. és kir. 76. gyalogezred jelvénye, 1917**
Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon)
Finomságjel: A 4 (előlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Átmérő: 35,8 mm
HTM lt. sz.: 2654/É
24. **A m. kir. 15. honvéd gyalogezred jelvénye, 1915**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 900‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (előlapon és tűn)
Finomságjel: A 4 (előlapon)
- Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 40×26,5 mm
HTM lt. sz.: 8772/É
25. **A m. kir. 16. honvéd gyalogezred (miniatűr) jelvénye, 1917**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 800‰
Készítő: Fáklya Műipari Vállalat, Budapest
Gyártójel: LÖCSEY (hátlapon)
Finomságjel: 3 P (tűrögztető kampón)
Fémjelző hivatal: Budapest
Méret: 23×36,5 mm
HTM lt. sz.: 73.37.1./É
26. **A m. kir. 20. honvéd gyalogezred jelvénye, 1916**
Anyag: arany, finomsági fok: ?
Készítő: Fáklya Műipari Vállalat, Budapest (?)
Gyártójel: –
Finomságjel: –
Fémjelző hivatal: – (tű nélkül)
Méret: 49,5×34 mm
HTM lt. sz.: 2009.59.1./É
27. **A m. kir. 31. honvéd gyalogezred jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 800‰
Készítő: Morzsányi József, Budapest
Gyártójel: olvashatatlan (előlapon)
Finomságjel: 3 P (?) (előlapon)
Fémjelző hivatal: –
Méret: 39,5×39 mm
HTM lt. sz.: 2004.5.1./É
28. **A m. kir. 34. honvéd gyalogezred jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 950‰
Névjel: F O (hátlapon)
Finomságjel: 1 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: –
Méret: 67,1×43,9 mm
HTM lt. sz.: 2003.143.1./É
29. **A m. kir. 307. honvéd gyalogezred (miniatűr) jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Gustav Gurschner, Bécs (?)
Gyártójel: –
Finomságjel: A 4 (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 17×11,4 mm
HTM lt. sz.: 2007.167.1./É
30. **A cs. és kir. 29. tábori vadászászlóalj jelvénye, 1917**
Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 900‰

17

18

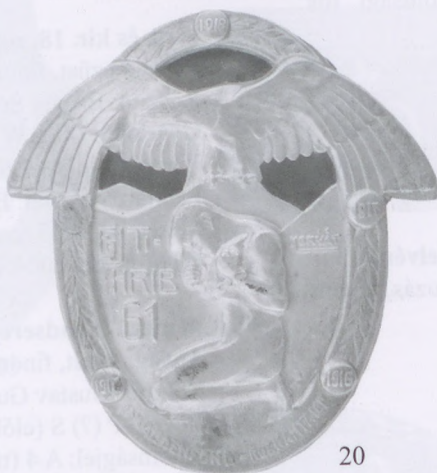
18A

18B

19

20

21

22

23

24

25

26

27

- Névjel: T&B (hátlapon)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 27×42,3 mm
HTM lt. sz.: 2005.16.1./É
31. **A cs. és kir. 4. bosznia-hercegovinai gyalogezred jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Névjel: J H (előlapon)
Finomságjel: A 4 (előlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 46,5×31,1 mm
HTM lt. sz.: 8868/É
32. **A cs. és kir. 11. dragonyosezred (miniatűr) jelvénye**
Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 900‰
Névjel: R S (?) (hátlapon)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 24,8×13 mm
HTM lt. sz.: 3073/É
33. **A cs. és kir. 15. dragonyosezred jelvénye**
Anyag: zománcozott ezüst, aranyozás, finomsági fok: 900‰ (?)
Névjel: R S (hátlapon)
Fémjel: STERLING (hátlapon)
Fémjelző hivatal: –
Méret: 49,5×21 mm
HTM lt. sz.: 3069/É
34. **A m. kir. 51. honvéd tábortarackos ezred jelvénye, 1916**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 800‰
Készítő: Josef Zimmler, Bécs
Névjel: J Z (tűn és tűrögztítő kampón)
Finomságjel: 3 A (tűrögztítő kampón)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 25,1×30,9 mm
HTM lt. sz.: 5234/É
35. **A cs. és kir. 5. tábortarackos ezred 1. ütegeinek jelvénye, 1917**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Névjel: olvashatatlan (tűn)
Finomságjel: A 4 (tűrögztítő kampón)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 19,1×23,2 mm
HTM lt. sz.: 2010.123.1./É
36. **A cs. és kir. 6. hegyi tüzérezred jelvénye**
Anyag: zománcozott ezüst, finomsági fok: 900‰
Névjel: R S (hátlapon)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 37,2×24,5 mm
HTM lt. sz.: 2004.10.1./É
37. **A görzi tüzérség jelvénye, 1916**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Winter & Adler A. G., Bécs
Gyártójel: W&A (hátlapon)
Finomságjel: A 4 (hátlapon)
Fémjelző hivatal: – (tühiány)
Méret: 46,3×34,7 mm
HTM lt. sz.: 2004.11.1./É
38. **A cs. és kir. 18. repülőszázad jelvénye**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Brüder Schneider, Bécs
Gyártójel: B S / W (hátlapon)
Finomságjel: 2 A (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 42,9×43 mm
HTM lt. sz.: 2004.135.1./É
39. **A német 11. hadsereg jelvénye, 1915**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Gustav Gurschner, Bécs
Névjel: P (?) S (előlapon)
Finomságjel: A 4 (tűrögztítő kampón)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 36,7×25,9 mm
HTM lt. sz.: 99.8.1./É
40. **A déltiroli frontszakasz jelvénye, 1917**
Anyag: ezüst, finomsági fok: 750‰
Készítő: Gustav Gurschner, Bécs
Gyártójel: J H (hátlapon)
Finomságjel: A 4 (hátlapon)
Fémjelző hivatal: Bécs
Méret: 34,7×24 mm
HTM lt. sz.: 3937/É

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

AUSTRO-HUNGARIAN MILITARY UNIT BADGES OF THE FIRST WORLD WAR IN SILVER AND GOLD

Summary

During the First World War, Austro-Hungarian troops introduced the battlefield fashion of wearing cap badges. The first such (unofficial) unit badges appeared in the spring of 1915. Cap badges were mostly made of bronze, white or grey metal alloys, but rarely of iron. Poor-quality alloys were later used when industrial demand for bronze and other metals increased. Certain units had more than one versions of their badges produced. The nicer, enamelled ones were bought and worn by officers, while the other ranks purchased simpler, cheaper versions. There were units that also had their badges manufactured in silver and gold, in much smaller quantities. Most probably the silver and gold badges were sold to officers, or were given as souvenirs by the officers' corps to dignitaries, commanders and honorary colonels.

In the present article the author catalogues the silver and gold unit badges preserved in the collection of the Hungarian Military History Museum. Based on their examination most of the badges were hallmarked according to regulations. The maker's mark and the mark indicating the silver content were usually struck on the same part of the badge, usually on the obverse or the reverse (sometimes on the hook fixing the pin). In certain cases, the maker's mark was also struck on the pin. The mark of the assay office was always struck on the pin. Most of the silver badges that have marks regarding their precious metal content were made of 900‰ and 750‰ silver alloys, while some of them have a silver content of 800‰. The majority of the silver badges were produced in Vienna in the workshops of the Schneider Brothers (Brüder Schneider), the Winter & Adler Company and Gustav Gurschner. Even half of the Royal Hungarian Honvéd troops' badges, which comprise one quarter of all of the examined items, were made in the Austrian capital. All of the inspected badges were manufactured between 1915 and 1918. Interestingly, almost one fifth of the catalogued badges are miniature versions, and some of their normal-size variants are also known to exist in precious metal.

A magyar biztosítótársaságok kitüntetései, érmei, plakettjei és jelvényei

Auszeichnungen, Medaillen, Plaketten und Abzeichen der ungarischen Versicherungsanstalten

A biztosítás fogalma

„Nagyszámú, hasonlóan veszélyeztetett gazdaság, gazdálkodó véletlen, felbecsülhető pénzszükségletének kölcsönösségen nyugvó fedezése. „

Alfred Manes

„A biztosítás olyan gazdasági-pénzügyi szolgáltatás, amely meghatározott veszélyközösség tagjainak (a biztosítottaknak) díj ellenében a tagok jövőbeli, felbecsülhető, véletlen károsító események folytán keletkező szükségleteit a kockázatfelosztás, illetve elporlasztás módszerével kielégíti; azoknak biztosítási védelmet nyújt. „

Csabay Dezső

„A biztosítás az a gazdasági intézmény, amely lehetővé teszi, hogy valaki ellenszolgáltatás fejében meghatározott, esetleges jövőbeni szükségletek kielégítését kapja a biztosítótól, aki az érdekelteket érintő hasonló kockázatok nagy számát egyesíti és az azok által támasztott szükségleteket statisztikai és matematikai alapon a kölcsönös beszámítás segítségével elégíti ki. „

Kuncz Ödön

Európában a 17. század közepén alakult ki a biztosítás, mint kapitalista üzletág, de csak a 19. században vált szélesebb körben ismertté és terjedt el. A biztosítás eszméje és első gyakorlati megvalósítása azonban sokkal régebbi keletű. A bajok következményeinek enyhítését szolgáló első társulásokat a Római Birodalomban hozták létre. Az ó-, közép- és újkori segélyegyletek még lényegesen különböztek a modern gazdasági vállalkozásoktól, mert célnak az üzleti haszon nélküli kártérítést tekintették.

A középkori kezdetekre visszanyúló, de már üzleti alapon működött első biztosítási ágazat a tengeri szállítmányozás volt. Ez korán összekapcsolódott az életbiztosítással, a 17. századtól pedig egyre újabb ágazatok jöttek létre: tűz-, jég-, és állatkár ellen, valamint az egyéni és csoportos balesetbiztosítások. Fiatalabb üzletágaknak számítanak az üvegkár és a különböző értékbiztosítások, betöréses lopás- és autóbiztosítások.

Magyarországon az első biztosító a Rév-Komáromi császári királyi kiváltságos hajózást bátorságosító társaság volt, amelyet 1807-ben alapítottak. A 19. század első felében több külföldi biztosítótársaság képviselte magát hazánkban, főleg tűz-, jég-, élet- és szállítmánybiztosítással foglalkoztak. Nagy szerepük volt a biztosítási eszme elterjesztésében. A külföldiek mellett néhány magyar alapítású intézet is működött, ezek azonban nem tudtak tartósan haszonnal dolgozni. A hazai biztosításügy fejlődésében jelentős esemény volt 1857-ben az Első Magyar Általános Biztosító Társaság megalapítása, amely a korszak egyik legnagyobb biztosítótársasága lett. A 19. század második felére jellemző a sok alapítás és a gyors bukás. A 20. század elején jelentős fejlődés mutatkozott, a legtöbb üzletágban magyar társaságok jutottak vezető szerephez. Az első világháború kitörésekor 69 biztosító tevékenykedett Magyarországon. A két világháború között rendeletileg szabályozták az új intézetek alapítását. 1928-ban 70 (34 hazai, 36 külföldi), 1932-ben 51 (23 hazai, 28 külföldi), 1938-ban 44 (19 magyar, 25 külföldi) biztosítótársaság működött.

A második világháború után Magyarország biztosítási piacán az Állami Biztosító Nemzeti Vállalat – közismert Állami Biztosító – 1949 és 1992 között volt jelen, 1986-ig egyeduralkodóként. 1986-ban a tulajdonos – a magyar állam – a törzstőke és a szerződésállomány elfelezésével létrehozta a Hungária Biztosítót. Néhány év múlva pedig már sorra alakultak a különböző biztosítótársaságok és a magyar piacon újból megjelent a külföldi tőke is. 2008-ban már 35 biztosító működik (27 külföldi, 2 vegyes, 6 magyar) hazánkban valamilyen társasági formában.

A biztosítótársaságoknak természetüknél fogva ügyfeleket kell gyűjteni. Ehhez már a kezdetektől fogva felhasználtak különböző reklámokat, bemutatókat, ajándékokat, kedvezményeket, szponzorálásokat stb. A reklámanyagok és ajándékok egy része csak magához a társasághoz kapcsolódik, más részük pedig egy-egy termékhez, szolgáltatáshoz. A társaságot reklámozó színes táblákat, plakátokat, szórólapokat, gyufacímkeket, különböző használati- és dísz tárgyakat (tollak, mappák, naptárak, órák, pénzgyűjtő perselyek), játékokat a sokszínűség jellemzi.

A biztosítótársaságok vezetői minden korban éltek azzal a lehetőséggel, hogy dolgozóikat különböző szintű elismerésekben és kitüntetésekben részesítsék vagy részesíttessék a hatályos jogszabályokban előírtak szerint. Ezek az elismerések hosszú időn keresztül végzett jó munkához, kiemelkedő munkateljesítményhez vagy munkában töltött időhöz kötődtek. A dolgozók megbecsülését szolgálta a bizonyos eltöltött idő után adományozott jelvény vagy kitüntetés is, amelyhez több esetben pénzjutalom is járt. Ilyen a törzsgárdatagság és a hozzá tartozó törzsgárdajelvény.

A társaság kerek évfordulóira sok esetben neves művészekkel emlékérmét, vagy plakettet is készíttettek. A cég által szervezett sport- és más szakköri események résztvevőit vagy győzteseit saját éremmel, plakettel jutalmazták.

Igen gyakori, ma már szinte minden biztosítónál elterjedt a kitűző viselése, amely egy aprócska gomblyuk-jelvény. Szerepe a hovatartozás kifejezése, jelzése, az összetartozás erősítése.

A magyar biztosítótársaságok kitüntetéseit, érmeit, plakettjeit és jelvényeit itt bemutató anyag biztosan nem tekinthető teljesnek. Kérem, hogy akinek a témakörbe tartozó olyan példánya van, ami ebből kimaradt, arról szíveskedjék tájékoztatni a Magyar Numizmatikai Társulat valamely elérhetőségén.

Adriai Biztosító Társulat

Az anyaintézetet Triesztben alapították 1838-ban Riunione Adriatica di Sicurta néven. Kezdetben csak tűz- és szállítmánybiztosítással foglalkozott, később kibővült tevékenységi köre jég- és életbiztosítással, majd a többi ágazatokkal. Hazánkban úttörő tevékenységet végzett a biztosítás népszerűsítésében. Megalakulása óta vezérképviselte volt Budapesten, majd a hálózat kiépítése után valamennyi magyar városban rendelkezett ügynökséggel. Magyarországon 1952-ben „államosították” a biztosítótársaságokat (a biztosítás állami monopólium).

100 éves évforduló

E: Mezőben: RIUNIONE / ADRIATICA / DI-SICURTA / TRIESTE .

Köriatban: IX·MAGGIO·MDCCCXXXVIII~MCMXXXVIII~XVI.

H: AVXILIVM·IN·ADVERSIS.

Tervező: S. A. Pagani / Mistruzzi.

Átmérő: 57,5 mm, öntött bronz. (1. kép)

Állami Biztosító

Az Első Magyar Általános Biztosító és a Gazdák Biztosító Szövetkezetének összevonásával 1949-ben jött létre. Magyarországon az Állami Biztosító Nemzeti Vállalat 1949 és 1992 között volt jelen, 1986-ig egyeduralkodóként a biztosítási piacon. 1990. június 1-jén az ÁB százszázalékos állami tulajdonú részvénytársasággá alakult át. A társaságot 1992-ben privatizálták.

Az Állami Biztosító ágazati besorolás szerint a Pénzügyminisztériumhoz tartozott. Miniszteri szintű kitüntetéseit is innen kapta, amelyek a Kiváló Pénzügyi Dolgozó, majd a Kiváló Munkáért kitüntető jelvények voltak.

- Kiváló Pénzügyi Dolgozó kitüntető jelvény adományozása a 17–79/1953. PM. sz. rendelet alapján történik (PK 23/1953). Két változata van. (2–3. kép) A jelvények adományozását az 1006/1977. (II. 17.) MT. sz. határozat megszüntette (Magyar Közlöny 15/1977). Ez a határozat intézkedett egy egységes formájú kitüntető jelvény alapításáról, amelyet több ágazati miniszter és országos hatáskörű szerv vezetője is adományozhatott dolgozóinak.
- Kiváló Munkáért kitüntető jelvények csak abban különböztek egymástól, hogy a tartószalagra olykor az adományozó némely minisztérium ágazatára jellemző kisméretű emblémát helyeztek el. Részletes szabályozása a 2/1978. (PK 9) PM utasításban (Pénzügyi Közlöny 7/1978). Megszüntetése, újabb változás: 4/1992.

(III. 18.) PM rendelet (Magyar Közlöny 28/1992). (A Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvény 7. § (1) és (2) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján.) (4. ábra)

Szocialista Biztosításért kitüntetés

Vörös alapon arany szegélyű ívelt szalagon: SZOCIALISTA / BIZTOSÍTÁSÉRT felirat. Erre két helyen felerősített, aranyszínű láncon lóg egy kerek, aranyszínű levélkoszorúval keretezett érem, amelynek vörös mezejében aranyszínű körben kék felirat: • ÁLLAMI • BIZTOSÍTÓ. Körön belül kék mezőben aranyszínű ÁB ligatúra.

Teljes magasság: 60 mm

Felirati szalag hossza: 40 mm, szélessége: 5 mm.

Érem magassága: 30 mm, szélessége: 27 mm.

A miniatűr ehhez hasonló, de szöveg nélkül. (5. kép)

A miniatűr magassága: 15 mm, felirati szalag hossza: 15 mm, az érem átmérője: 10 mm.

A kitüntetés és a miniatűr is színezett műgyanta.

Törzsgárda jelvény – arany

Felirat 4 mm széles, aranyszínű körön: ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ / TÖRZSGÁRDA. Középen 10 mm átmérőjű kék mezőben aranyszínű ÁB ligatúra.

Átmérő: 18 mm (6. kép)

Törzsgárda jelvény – ezüst

Ua., mint előző, de ezüstsínű körön a körirat és ezüstsínű az ÁB ligatúra.

Törzsgárda jelvény – bronz

Ua., mint előző, de bronzsínű körön a körirat és bronzsínű az ÁB ligatúra.

Emlékérem nyugdíjba vonulás alkalmából

E: A biztosítótársaság épülete a Kálvin tér felől nézve. Az épület homlokzatán és a talapzat síkja alatt felirat: ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ. Az érem alsó-középső részében a társaság emblémája, pajzsban ligatúra: ÁB.

H: Nyolcsoros felirat: EMLÉKÜL / a hosszú időn át végzett / jó munkájáért nyugdíjba / vonulása alkalmából az / ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ / Vállalatvezetősége, / MSZMP Szervezete, / Szakszervezeti Bizottsága. (Több esetben az adományozott nevét és a biztosítótársasághoz történt belépés, ill. nyugdíjba vonulás időpontját is bevésték a hátlapba.)

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 60 mm, öntött bronz. (7. kép)

Emlékérem nyugdíjba vonulás alkalmából – változat

E: Az érem alsó-középső részében dupla körvonalban: • ÁLLAMI • BIZTOSÍTÓ felirat, a középső körön belül ligatúra: ÁB. (8. kép)

Az ÁB nyugdíjba vonuló dolgozói részére rendszeresített emléklapokról az 1961. szeptember 28. IV/40. sz. főig. utasítás rendelkezett. (Biztosítási Szemle XL/1965. 11/ 703. old.) 1961. decemberében osztották ki először ezeket az emléklapetteket. Azok kapták meg, akik 1958. január 1-je után mentek nyugdíjba és a biztosítótársaságnál legalább 5 éves munkaviszonnyal rendelkeztek. Akkor az ország területén 202 nyugdíjasnak adták át. Az éremről fotó van, de leírás nincs. (Biztosítási Tájékoztató 1962. március, 27. old.). A Biztosítási Tájékoztatóban (1963. májustól Biztosítási Szemlében) folyamatosan közzétették a nyugdíjba vonult és emlékérmeket kapott dolgozók névsorát. Ez így történt 1972-ig, ekkor a Biztosítási Szemle arculatának megváltozása miatt a közzététel elmaradt.

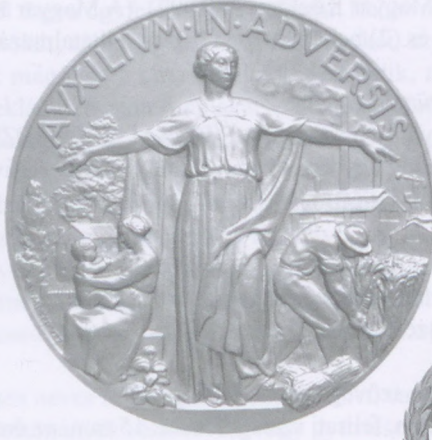
Bélyeggyűjtő kör

E: ÁLLAMI / BIZTOSÍTÓ / PRO / AUXILIO / 4387. / BÉLYEGGYŰJTŐ / KÖR. Mesterjegy: KÁ. Álló téglalap alakú bélyegfogazott mezőben körön belül ligatúra: ÁB.

H: – (név bevésve)

1

2

3

4

5

6

7

8

Tervező: Kutas Ágnes.

Átmérő: 65 mm, eo. öntött plakett arany-, ezüst-, bronz színben. (9. kép)

Bélyegérem

Bélyegfogazatú álló téglalapban az Állami Biztosító reklámfigurája, az alabárdos. Bal kezében tartott pajzson ligatúra: ÁB, lába alatt fekvő helyzetű biztosítótú szárai között felirat: ÁLLAMI / BIZTOSÍTÓ.

Tervező: nem ismerjük.

Készítő: Állami Pénzverő.

Méret: 27×22 mm, Ag 835 ‰, proof. (10. kép)

Plakett

E: + BIZTOS • AMI • BIZTOS / ÁLLAMI • BIZTOSÍTÓ +

Középmezőben az Állami Biztosító reklámfigurája, az alabárdos. Bal kezében tartott pajzson ligatúra: ÁB.

H: SZOT

Tervező: nem ismert.

Átmérő: 85 mm, öntött bronz. (11. kép)

Sportérem

E: IBUSZ MARATON / 1989

Városkép körvonala előtti úttesten két futó alak.

H: ÁB ligatúra.

Tervező: nem ismert.

Átmérő: 40 mm, vert bronz. (12. kép)

Kitűzők

– Zöld alapon az Állami Biztosító reklámfigurája, az alabárdos. Bal kezében tartott pajzson ligatúra: ÁB. (13. ábra)

Méret: 20×22 mm, ívelt oldalú álló téglalap; színes műgyanta.

– Kerek mezőben vörös alapon fehér- vagy aranszínű ligatúra: ÁB.

Átmérő: 8, ill. 10 mm. (14. kép)

ÁB–AEGON Általános Biztosító

Az Állami Biztosító 1990-ben részvénytársasággá alakult, majd a társaságot 1992-ben privatizálták. A hollandiai központú AEGON biztosítási világcég tőkeemeléssel 75 százalékban többségi tulajdont szerzett. A társaság neve ÁB-AEGON Általános Biztosító Rt-re módosult. Az állam 1995 októberében eladta megmaradt aranyrészvényét is, ezzel a holland AEGON csoport 100 százalékos tulajdonossá vált. Jelenleg AEGON Magyarország Általános Biztosító Zrt. a neve.

10 éves évforduló

E: TÍZÉVES AZ ÁB-AEGON / 1992–2002. Az érem közepén AEGON embléma.

H: A biztosító egyik reklámképe, burleszkfilm jelenet: Harold L'loyd lóg a Big Ben toronyórája leszakadó számlapjának mutatóján. A felirat is a reklámhoz kapcsolódik: ÁB-AEGON. / BIZTOS / MEGOLDÁS.

Tervező: Kiss György.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Rt.

Átmérő: 32 mm, Au 916 ‰, proof, 20 g. (220 db); Ag 999 ‰, proof, 15 g. (75 db). (15. kép)

AEGON érem

E: Spirálvonalban felsorolva az AEGON leányvállalatai.

H: Kézírást utánozó számokkal a cég alapításának éve: 1844, alatta összeadás-szerűen az eltelt idő: 150, és a végeredmény (az évforduló): 1994. Jobb oldalon AEGON embléma.

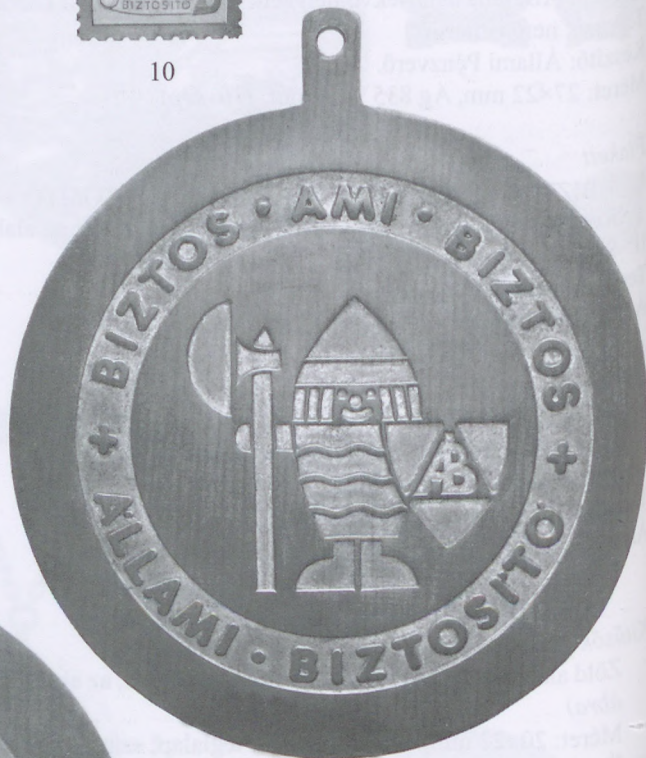
Az érmet 179×69×9 mm, kékszínű, három részből lepeorelló-szerűen összehajtható papírdobozba helyezték. A doboz tetején benyomott AEGON embléma.

9

10

11

12

13

14

15

Tervező: Bruno Ninaber van Eijben.
Kivitelező: Holland Állami Pénzverde, 's Rijks Munt.
Átmérő: 38 mm, Ag 720 ‰. (16. kép)

AEGON munkaverseny érem

E: AEGON

Lévéldísz koszorúban, 26 mm átmérőjű, tükrösített felületű körben gravírozott felirat.

H: ÉLET KUPA / 2004 Július (gravírozva)

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 44 mm, sárgaszínű fém (22 mm széles 400 mm hosszú, kéksínű ripsz szalagon). (17. kép)

Sportérem

E: ÁB-AEGON – XVII – SPORTNAPOK / SZOMBATHELY + SAVARIA * MCMXCIV. Idealizált szombathelyi látványosságok: központban a székesegyház, kettőtört oszlop az Iseum, előtérben a Borostyánkő-út olyan részlete, amelyet az ókori Savariát – Szombathelyt – romba döntő földrengés szabályosan összegyűrt (Romkert).

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 96 mm, eo. öntött bronz. (18. kép)

Kitűzők

– Fehér alapon AEGON embléma.

Méret: 9×15 mm. (19. kép)

– Kék alapon AEGON felirat.

Méret: 8×8 mm. (20. kép)

Allianz Hungária Biztosító

A többszereplős hazai biztosítási piac megteremtésének első lépéseként 1986. július 1-én Magyarországon megszűnt az állami biztosítási monopólium. Az addigi egyetlen biztosítótársaságból kiválva született meg a Hungária Biztosító, amely 1990. február 28-án részvénytársasággá alakult. Ezzel egy időben a világ egyik legnagyobb biztosítócsoportja, a müncheni székhelyű Allianz 49 százalékos tulajdonosi részesedést szerzett a társaságban. A következő évek részvényvásárlásainak eredményeként 1996-tól az Allianz a társaság 100 százalékos tulajdonosa, a Hungária Biztosító Rt. pedig az Allianz Csoport teljes jogú tagja lett. 2001. július 1-jétől a társaság neve Allianz Hungária Biztosító Rt-re egészült ki.

15 éves évforduló

E: ♦ HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. ♦ AZ ALLIANZ CSOPORT TAGJA.

Éremmező közepén H-betű.

H: ♦ 15 ÉVES A HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. ♦ ALAPÍTVÁ 1986.

A székház homlokzata.

Tervező: Csóka Zsuzsa.

Kivitelező: Állami Pénzverő.

Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 925 ‰. (21. kép)

Allianz érem

E: • GLOBAL PRESENCE, LOCAL COMPETENCE • THE POWER ON YOUR SIDE. Középen Allianz felirat és embléma.

H: ALLIANZ HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. 2001.

A székház homlokzata.

Tervező: Csóka Zsuzsa.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Rt.

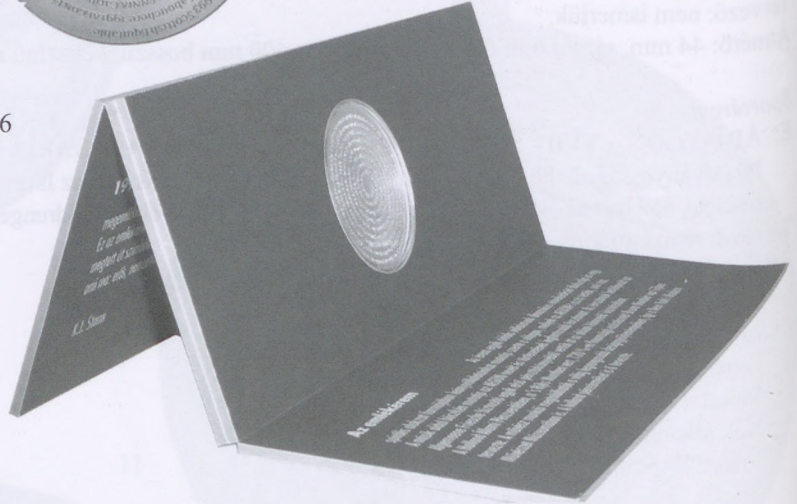
Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 925 ‰. (22. kép)

Eötvös József emlékérem

E: AZ ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG ALAPÍTÓJA •

16

17

18

19

20

EÖTVÖS JÓZSEF •

Portré féljobbra. Szignó: Ki.

H: ALLIANZ HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. 2002.

A székház homlokzata.

Tervező: Kósa István.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Rt.

Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 925 ‰. (23. kép)

Deák Ferenc emlékérem

E: AZ ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG ALAPÍTÓJA •

DEÁK FERENC •

Portré szemből.

H: ALLIANZ HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. 2003.

A székház homlokzata.

Tervező: Török József.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Rt.

Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 925 ‰. (24. kép)

Jókai Mór emlékérem

E: A TRIESZTI ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT IGAZGATÓSÁGI TAGJA / • JÓKAI MÓR •

Portré féljobbra. Szignó: Ki.

H: ALLIANZ HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. 2004.

A székház homlokzata.

Tervező: Kósa István.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Rt.

Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 925 ‰. (25. kép)

Fényes Elek emlékérem

E: AZ ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG TAGJA / • FÉNYES ELEK •

Portré szemből.

H: ALLIANZ HUNGÁRIA BIZTOSÍTÓ RT. 2005.

A székház homlokzata.

Tervező: Török József / Kósa István.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Rt.

Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 925 ‰. (26. kép)

Jelvények

– Kék alapon ezüstsínű H-betű.

Méret: 10×10 mm (paralelogramma). Kitűző. (27. kép)

– Arany színű H-betű.

Méret: 9×12 mm (paralelogramma). Gomblyukjelvény. (28. kép)

– Kék alapon ezüstsínű Allianz felirat és embléma.

Méret: 8×20, ill. 8×26 mm, fekvő téglalap. Gomblyukjelvény. (29. kép)

Argosz Biztosító

Az Argosz Biztosítót 1992-ben alapította a belga ABB Biztosítótársaság. 1998-ban az ABB összeolvadt több jeles belga pénztintézettel, s megalapította a KBC Csoportot. A KBC 2000 végén többségi részesedést szerzett a Kereskedelmi & Hitelbank Rt.-ben, amelynek következményeként 2005. június 1-jével az Argosz Biztosító neve K&H Általános Biztosítóra változott.

5 éves évforduló

E: 5 éves / A / ARGOSZ / Biztosító Rt.

H: 1922 / 19975 / ABB

21

22

23

24

25

26

Tervező: Nem ismerjük.
Átmérő: 32 mm, vert alumínium. (30. kép)

Colonia Biztosító

A Colonia Biztosító Részvénytársaságot az UAP-csoport tagjaként 1990-ben alapították, 100%-os külföldi tulajdonban állt. Részvényesei: a Nordstern Colonia Central-Europa Holding (Ausztria) és a Colonia Finance Holdings BV (Hollandia). A kezdetekben Colonia, majd AXA Biztosító Rt. 2003 októberétől UNIQA Biztosító Rt. néven működik Magyarországi biztosítási piacán.

Emlékérem

E: COLONIA / BIZTOSÍTÓ Rt. / 1991.

Székház homlokzata.

H: COLONIA

Régies viseletben, épület ajtajában álló szállítmányozó, mellette az elszállításra váró hordók. Háttérben városkép-részlet.

Tervező: Nem ismerjük

Átmérő: 65 mm, öntött bronz. (31. kép)

Első Magyar Általános Biztosító Társaság

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot 1857-ben alapították, de hivatalosan a császári-királyi engedély időpontja: 1858. március 13. A társaság célja volt biztosításokat vállalni: tűz- és jégkárok, vízen és szárazon szállított javak veszélye ellen, és emberi életre (életbiztosítás). Ezen kívül a részvényesek által hozott határozat alapján – külön kormányengedéllyel – a társaság másfajta biztosítási ágazatokat is művelhetett. 1860-ban már 132 vezérigynökséggel, főigynökséggel rendelkezett. 1861. évtől a Társaság minden fő biztosítási ágban kötött biztosításokat, és évről évre kiemelkedő eredményeket tudott felmutatni. A biztosítási kultúra alapjait hazánkban az Első Magyar Általános Biztosító Társaság rakta le. 1948-ban az akkori kormány állami érdekeltiségüvé nyilvánította az Első Magyar Általános Biztosítót és két leányvállalatát, s ezzel megszűnt a 91 éves működése.

Plakett

E: ELSŐ MAGYAR / ÁLTALÁNOS / BIZTOSÍTÓ / TÁRSASÁG / BUDAPEST

H: –

Tervező: Nem ismerjük.

Méret: 38×55 mm, préselt bronzlemez. (32. kép)

Európa Biztosító

Az Európa Biztosító tulajdonosa a francia Groupama Csoport. 1991-től működik Magyarországon. 2004 októberében vette fel az anyacég nevét Groupama Biztosító Zrt. formában.

Kitűző

– Stilizált kék-sárga E-betű, alatta Európa / Biztosító felirat.

Méret: 10×15 mm, álló. (33. kép)

Európai Utazási Biztosító

A világon elsőként Magyarországon alapítottak utazásra szakosított biztosítótársaságot: 1907-ben az Európai Áru és Podgyászbiztosító Rt-t. A társaságban később többségi tulajdont szerzett az Assicurazioni Generali biztosító és így néhány év alatt kialakult az utasbiztosítás európai méretű hálózata. A részvények egy része később a Münchener Rückversicherung, a világ legnagyobb viszontbiztosítójának a kezébe került. A világháború és az

államosítás után közel négy évtizedig szünetelt a tevékenysége Magyarországon, csak az 1989-ben, a Generali megjelenésével indult be újra a hagyományos utasbiztosítások értékesítése. 1997. január 1-jén új fejezet kezdődött a társaság életében, ekkor alakult meg az önálló Európai Utazási Biztosító Rt.

100 éves évforduló

E: 100 ÉV UTASBIZTOSÍTÁS 100 YEARS TRAVEL INSURANCE.

Vonalkörön belül szembejövő gözmozdony, alatta: 1907 – 2007.

H: A VILÁGRASZÓLÓ BIZTOSÍTÁ(R)S / THE FIRST.

Az éremmező közepén a társaság emblémája.

Tervező: nem ismerjük.

Kivitelező: Magyar Pénzverő Zrt.

Átmérő: 42,5 mm, vert, Ag 999 ‰. (34. kép)

Fonciére Biztosító

Fonciére Pesti Biztosító Intézet néven jött létre 1879-ben, miután fuzionált a Pesti Biztosító Intézettel. 1920-tól Fonciére Általános Biztosító Intézet néven működött és a biztosítás szinte minden ágát művelte.

Telefonérme

E: * FONCIÉRE * BIZTOSÍTÓ / BUDAPEST.

H: TE – LEF – ON / É – RE – M.

Egymást keresztező két vízszintes és két függőleges vonal osztja a teret.

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 21 mm, sárgaréz. (35. kép)

Generali Providencia Biztosító

A Generali Budapest Biztosító Rt.

A második világháború utáni politikai és gazdasági változásokat követően a Generali elsőként tért vissza Magyarországi biztosítási piacára. Az Állami Biztosító vezetői által kezdeményezett első vegyes tulajdonú biztosítótársaság, az ÁB-Generali Budapest Biztosító Rt. megalakításához 1989. szeptember 12-én a magyar kormány hozzájárulását adta. A részvények 60 százaléka az Állami Biztosító rendelkezett, a fennmaradó 40 százalékot egyenlő arányban osztott a trieszti Assicurazioni Generali S. p. A. és az osztrák EA-Generali AG. Alig két évvel a megalakulás után, 1991. október 1-jén az EA-Generali AG. megvásárolta az Állami Biztosító részesedését, és ezzel egy időben a társaság neve Generali Budapest Biztosító Rt-re változott.

A Providencia Osztrák-Magyar Biztosító Rt.

A Providencia Osztrák-Magyar Biztosító Rt. 1989-ben alakult, és 1990-ben kezdte meg működését a magyar biztosítási piacon, mint az első külföldi többségi tulajdonban lévő biztosító. Alapítója a Wiener Allianz volt, amely 1991-ben eladta részesedését az EA-Generali AG-nak.

A Generali-Providencia Biztosító Zrt.

A Generali konszern két magyarországi leányvállalata, a Providencia Osztrák-Magyar Biztosító Rt. és a Generali Budapest Biztosító Rt. 1999. májusban egyesült, ezzel létrehozva a biztosítási piac második legnagyobb társaságát, a Generali-Providencia Biztosító Rt-t, amely 2007-től Generali-Providencia Biztosító Zrt. néven működik. A Generali-Providencia Biztosító Zrt. 100%-os tulajdonosa a Generali Holding Vienna AG.

Generali Budapest Biztosító Rt. érme

E: GENERALI / BUDAPEST BIZTOSÍTÓ RT.

Álló téglalapban velencei oroszlán, alatta GENERALI felirat.

H: ALAPÍTÁS ÉVE / 1989.

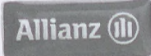
Székház épülete. Jobbra BOGNÁR mesterjegy.

27

28

29

30

31

34

32

35

33

36

Tervező: Bognár György.

Kivitelező: ?

Átmérő: 42 mm, vert, Ag 925 ‰. (36. kép)

Az egységes Európáért

E: WITH REMEMBRANCE TO THE HUNGARIAN PARTICIPANTS / OF THE INTERNATIONAL ROUND THE WORLD RALLY köriratban földgömb földrészekkel, hajóút térképe. Középen horgony. Az éremkép középső felső részében kis téglalapban velencei oroszlán, alatta ÁB GENERALI felirat. Az éremkép középső bal oldalán FOR A / UNITED / EUROPE !, a középső alsó részében AZ EGYSÉGES / EURÓPÁÉRT ! felirat.

H: Földgömb földrészekkel. Alul vitorlás hajó, a vitorlán magyar címer. Az éremkép középső felső részén: europa 92, alatta kissé jobbra NEMZETKÖZI / VILÁG KÖRÜLI VITORLÁS / VERSENY (1991-92) / MAGYAR / RÉSZTVEVŐIRE / EMLÉKEZVE felirat. Középen kis téglalapban velencei oroszlán, alatta ÁB GENERALI felirat. Az éremkép jobb alsó részében BOZÓ mesterjegy, alatta művészcímer.

Tervező: Bozó Gyula.

Átmérő: 42 mm, vert bronz, ezüstözve, aranyozva. (37. kép)

Kenya szafari

E: Virágkoszorúban: Kenya / szafari felirat, alul a koszorúban 2000.

H: GENERALI / PROVIDENCIA

Középen stilizált velencei oroszlán részlete.

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 30 mm, öntött fehér fém. (38. kép)

15 éves évforduló (2004)

E: 15 ÉVE ÚJRA MAGYARORSZÁGON * GENERALI *

Stilizált velencei oroszlán részlete.

H: A velencei oroszlán éremkép talpíkjá alatt szalagon: ALAPÍTVÁ 1831.

Tervező: nem ismerjük.

Kivitelező: Szabó Éremverde, Szeged.

Átmérő: 42 mm, vert, Ag 925 ‰, bronz. (39. kép)

10 éves munkáért

E: KÖSZÖNETTEL A 10 ÉV MUNKÁJÁÉRT

Csillagokkal telehintett mezőben velencei oroszlán.

H: GENERALI

Csillagokkal díszített kettős vonalkör közepében stilizált velencei oroszlán részlete.

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 42 mm, vert bronz. (40. kép)

Generali geuró

E: GENERALI / GEURÓ

Csillagokkal díszített, kettős vonalkör közepében stilizált velencei oroszlán részlete.

H: Csillagokkal telehintett mezőben velencei oroszlán.

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 25 mm, vert fehér fém (peremében FÉM beütés). (41. kép)

Törzsgárda jelvény

Velencei oroszlán felett szalagon: 15.

Átmérő: 15 mm, fehér fém. (42. kép)

Kitűzők

– Stilizált velencei oroszlán részlete.

Átmérő: 15 mm, bronz. (43. kép)

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

- Velencei oroszlán.
Mérete: 15×10 mm, sárga fém. (44. kép)
- Velencei oroszlán színezett körvonala, alatta GENERALI felirat.
Méret: 18×21 mm, fehér fém, színes betét. (45. kép)
- PR / PROVIDENCIA
Méret: 10×13 mm, színes műgyanta. (46. kép)

GRAWE Életbiztosító

Tulajdonosa a grazi székhelyű Grazer Wechselseitige osztrák biztosító holding. A Magyarországon működő biztosítók közül egyedülként pécsi székhellyel alapította meg a holding 1996. szeptember 25-én a magyarországi GRAWE Életbiztosító Részvénytársaságot.

175 éves évforduló

E: ERZHERZOG JOHANN / GRAWE GRÜNDER 1828.

János főherceg jobbra néző portréja.

H: 175 JAHRE / GRAWE / 2003

Az éremmező közepén a társaság emblémája.

Tervező: Csóka Zsuzsa.

Kivitelező: Metal-Art Nemesfémipari Rt.

Átmérő: 60 mm, arany-, ezüst- és bronzszínű fém. (47. kép)

OTP Garancia Biztosító

A Garancia Biztosító 1987 novemberében alakult. A társaság az első részvénytársasági formában működő biztosító volt Magyarországon. Miután az OTP Bank 1992-ben tulajdonostársaitól megvásárolta a társaság részvényeit, az OTP Garancia Biztosító az OTP Bankcsoport tagjává vált.

5 éves évforduló

E: G

H: 5 ÉVES A GARANCIA BIZTOSÍTÓ RT. / 1987 / 1992.

Tervező: nem ismerjük.

Átmérő: 38 mm, vert, aranyszínű fém. (48. kép)

10 éves évforduló

E: OTP – GARANCIA / BIZTOSÍTÓ RT.

Az éremmező közepén Magyarország térképe felett G-betű.

H: Egy nagybank és / egy biztosítótársaság: / PÁRATLAN PÁROS / 1989 – 1999.

Tervező: Ágh Fábián Sándor.

Átmérő: 42,5 mm, vert, aranyszínű fém.

Kivert mennyiség: 300 db. (49. kép)

Értékesítési sikerek

E: Legsikeresebb Generáció Találkozó / 2003. október 22.

Az éremmező közepén G-betű.

H: Spirálvonalban: Generáció termékcsalád Lakásbiztosítás / Bankkártya balesetbiztosítás / Stádium Utasbiztosítás / Planéta.

Tervező: Ágh Fábián Sándor.

Átmérő: 42,5 mm, vert, ezüst- és aranyszínű fém.

Kivert mennyiség: ezüstszerű 110 db. Az aranyszínű éremből 10 db készült, amelyeket egy 180×70×15 mm-es, mohazöld színű, három részből álló, leprellő-szerűen összehajtható papírdobozban helyeztek el, amelynek tetejét benyomott G-betű díszíti. (50. kép)

48

49

50

51

52

53

54

Kitűző

- G-betű

Átmérő: 10 mm, aranyszínű fém. (51. kép)

Phönix Életbiztosító Társaság

Az „Azienda” Osztrák-Francia Élet- és Járadékbiztosító Társaság alapította Bécsben 1882-ben. Magyarországi működését 1889-ben kezdte meg. Agresszív terjeszkedési politikájának köszönhetően 1934-ben a Phönix Életbiztosító Társaság már a világ 17 országában biztosítási tisztviselők és ügynökök tízezreit foglalkoztatta. A társaság tönkrement, magyarországi üzletének felszámolásába az államnak kellett beavatkozni 1936-ban.

50 éves évforduló

E: PHÖNIX / BIZTOSÍTÓ / 1882 – 1932.

Bevésve: A / TISZTVISELŐK / SPORTEGYESÜLETÉTŐL.

Álló atléta felemelt jobb kezében babérágat tart. Lent a háttérben lebegő fönixmadár.

H: –

Tervező: Szödy Szilárd.

Méret: 83×46 mm, öntött bronz. (52. kép)

SIGNAL Biztosító

A SIGNAL Biztosító Zrt. a németországi SIGNAL IDUNA Csoport leányvállalata. 1993-tól működik Magyarországon.

Kitűző

- Kék alapon aranybetűs felirat: SIGNAL / Biztosító Rt.

Méret: 11×18 mm, fekvő, lekerekített sarkú téglalap. (53. kép)

UNIQA Biztosító

Két osztrák biztosító, az Austria-Collegialität és a Bundesländer egyesültek 1997-ben, és ezáltal létrejött a BARC holding. Két évvel ezután a BARC megalapította a mostani UNIQA-t. A társaság jogelődjei révén 1990 óta van jelen Magyarországon, a kezdetekben Colonia, majd AXA Biztosító Rt., 2003 októberétől UNIQA Biztosító Rt. néven.

Kitűző

- Az UNIQA Biztosító emblémája.

Méret: 7×15 mm, fehérszínű fém. (54. kép)

Soós Ferenc
Magyar Numizmatikai Társulat

- APOR Sándor: *Magyar Biztosítási Compass 1925*.
- BAJAI Ferenc–CSABAY Dezső (szerk.): *Az állami biztosítás Magyarországon*. Közgazdasági Kiadó, Budapest 1972.
- BAJAI Ferenc: Adalékok az életbiztosítás hazai múltjához 1926–1940. *Biztosítási Szemle* 38 (1992):5
- BOGÁR János: *A magyar biztosításügy keletkezése és fejlődése*. Biztosítási Tájékoztató, Budapest (1958–1959).
- CSURY Jenő–MAROSI Imre: *A magyar biztosításügy története*. Kiadta: Gyarmati Ferenc, Budapest 1931.
- GESZLER Ödön: *Biztosítás története az európai működésben*. Munkásfőiskolai előadás, Magyar Biztosítástudományi Társulat, Budapest 1943.
- HAJDRIK Sándor: Biztosításügyünk fejlődése és jelen állása. *Magyar Statisztikai Szemle* (1925): 5.
- HAZAI Géza: *A magánbiztosítás kereskedelempolitikai jelentősége és jelen állása Csonka-Magyarországon*. Doktori értekezés, Budapest 1933.
- JAKOBOVITS János: *A biztosítási gondolat elmélete, fejlődése és jelentősége*. Doktori értekezés, Budapest 1938.
- KÖVÉR Péter: Grawe érem. *Az Érem* (2004): 2, 33.
- KUTASI Elemér: *A magyar biztosításügy tíz éve*. Biosz kodex, Budapest 1929.
- POÓR Jakab: *Közép-európa és a magánbiztosításügy Magyarországon*. Budapest 1977.
- SIMON László: A Vám- és Pénzügyőrség tagja részére adományozott kitüntetések (1950–2000) II. rész. *Az Érem* (2005): 1, 25.
- SOÓS Ferenc: AEGON érem. *Az Érem* (2004): 2, 31.
- SOÓS Ferenc: Az Állami Biztosító érmei. *Éremtani Lapok* 93 (2005) 16–17.
- SOÓS Ferenc: Az ÁB-AEGON érem. *Éremtani Lapok* 96 (2006) 22.
- SOÓS Ferenc: Az OTP Garancia Biztosító érmei. *Az Érem* (2007):1, 32.
- SUDÁR Kornélia: *Biztosító intézetek fondjainak repertóriuma*. A Magyar Országos Levéltár segédletei 8. Budapest 2002.
- VARGA László: *Kitüntető jelvények és címek a polgári életben 1948–1990*. Budapest 1997. 69. sz. 156. ábra.
- A Triesti általános Biztosító Társulat és a biztosítási intézmény 100 éves története Magyarországon 1831–1931*.
- ZOMBORI Lajos – TÓTH József: *Magyar közlekedési bárcák*. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2007. 224. T–I 1.

Aranyaknak örültje

Wahnsinniger von Goldmünzen

„Méltóságos dr. Hampel József magyar nemzeti múzeumi érem- és régiségtári igazgató úrnak

Méltóságos Uram!

Beteg vagyok, két egész év óta; kedélyállapotom meg van zavarva, fel van dülva. Búkorban és üldözésben szenvedek, amely állapot napról napra fokozódik.

Agyamban egy átkozott féreg fúr; irtóztató kínok gyötörnek. (A sors túlságos érzékenységgel és nagy fantáziával vert meg, melyet nincs erőm megboláztani. Képek vibrálnak szemeim előtt roppant gyorsasággal, fényesek, lángolóak, sötétek, borzasztók, gyorsak, mint a kinematográf s ez a sokféle kép még álmomban is mozog s alig enged pihenni.) Álmatlan éjeket töltök ágyamban, mindig egy gondolat nyomja az agyamat, hogy én egyszer réges régen, mikor még fiatal, tapasztalatlan ember voltam, a múzeumba lépésemkor egy formahibát követtem el, melyért nagyon meg kellett s még ma is kell szenvednem. (S e hibának a súlya képzeletben már annyira megnövekedett, hogy egész hegygé nőtt, melyet nem tudok helyéből kimozdítani. Emberek vigyorgását hallom: „tolvaj!” s nincs módomban, hogy letörjem azt, aki e borzasztó szót súgja fülembe...)

Senki sem sejtí azt, Méltóságos Uram, hogy én, aki Löwy Árpád név alatt ezer és ezer embert mulattattam verseim felolvasásával, a legboldogtalanabb embernek érzem magamat. (Ha a felolvasásról, ahol nagy hahotákat szoktam kelteni, haza megyek s lefekszem: órákig nem tudok elaludni s álmaimban is hallok gúnyos nevetést s ezt az átkozott suttagást „tolvaj.”)

A levelet, melynek elejéről származik a fenti idézet, dr. Réthy László, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtári igazgató öre, alias Löwy Árpád „szarköltő” írta hivatali főnökének közel három évtizedes múzeumi szolgálat, kiemelkedő tudományos teljesítmények, akadémiai tagság és – habár kétes, mégis – országos költői hírnév birtokában.

A levél a következőképpen zárul:

„Én, Méltóságos Uram, az idén töltöm be életem 60-ik évét s a numizmatikai, aprólékos, kicsinyes és lelketlen foglalkozást annyira gyűlölöm, hogy mihamarább végleg fel akarok hagyni vele. (Kérem azért Méltóságodat, hogy ajándékozzon meg régi jóságával s tegye nekem lehetővé, hogy jelen állásomtól megválva, leányom és unokáim közé mehessek s köztük tölthessem életem hátralévő részét. Lelki nyugalmamat köztük fogom megtalálni. Kiváló tisztelettel alázatos szolgálja Dr. Réthy László.”)

A felmondó levelet Réthy 1909 júliusában, „idegbetegsége tetőpontján” kezdte el írni, 1910-ben folytatta és csak 1911-re fejezte be. Úgy érezte, szükséges írásba foglalnia mindazt, amit szóban már elmondott Hampelnek és két barátjának betegsége történetéről és annak kiváltó okairól.

Maga a betegség – Réthy saját diagnózisa szerint – depresszió és üldözéses paranoia.

A kiváltó okok: elsőként vétség a múzeumi etika ama szabálya ellen, hogy múzeumi tisztviselőnek – kézikönyvtár kivételével – szakbeli tárgyat gyűjteni vagy birtokolni nem szabad. Másodsorban? A bűnre következő bűnhődés, a megszaroltatás. Végül a lelepleződéstől való folytonos, egyre fokozódó rettegés.

Réthy tizenhárom sűrűn teleírt oldalon mondja el szenvedéstörténetét megrázó erejű stílusban. Az elbeszélés folyama akadozik, hol az egészséges előtér-figura életrajzából, hol a beteg háttér-figura, az árnyék kórtörténetéből emelkednek ki a végkifejlet felé haladó mozzanatok. Réthy tragikus vétsége mindössze annyi volt, hogy múzeumba kerülésekor eladott ifjúkori éremgyűjteményéből öt aranypénzt magánál tartott, nem tudott nem akart megválni tőlük még akkor sem, amikor már tisztában volt etikai felelősségével, ám állása és jó híre védelmében inkább kiszolgáltatta magát zsarolóinak. Réthy baklövését baklövésre halmoz:

1. Elzálogosított érmeit egy hordárral váltatja ki. Ez volt az első baklövés.
2. Egy múzeumi etikai botrány kapcsán megijed, magához hivatja ezt a hordárt és annak feleségét, mutatja nekik otthon őrzött aranyait, s könyörög, ne szóljanak róluk senkinek.

3. Majd, amikor újsághír jelenik meg arról, hogy „*a régiségtárban még most is ott van az a tisztviselő, ki érmekeket adott zálogba*”, magára veszi, és pánikba esik. Újból kéri a hordárakat, hogy hallgassanak.
4. Amikor a hordárak pumpolni kezdik, ő pedig ebbe belemegy.
5. Aztán sorozatosan elmulasztja az alkalmat arra, hogy könnyítsen lelkiismeretén és feltárja régi formahibáját hivatali főnökei előtt. Hogy még a gyanú árnyéka se vetődhesse rá, elfojtja magában büntudatát.
6. Végül a legvégzetesebb baklövés: mindezek után házába fogadja gyereklánynak a hordár mostohalányát, aki rövidesen folytatja a zsarolást. Ő lesz az a személy, aki az üldözési mániát és a kényszerképzeteket a végsőkig fokozza Réthyben.

„Arra jöttem, hogy a nő üldöz engem, tudatosan, kiszámítva, következetesen. Még anyja instruíta, hogy sikkasztó vagyok s ennek a díját be kell hajtani... (Így fejlődött ki bennem Vilmával szemben a bizalmatlanságom s leküzdhetetlen félelmem, hogy ő nekem csak házi ellenségem, aki mihelyt nem lát hasznát belőlem, rögtön ellenem fog fordulni s híreket fog rólam terjeszteni...) *A félelem oly méreteket öltött nálam, hogy Vilmát mindig nevetni hallottam. Éjjel nappal azt képzeltem, hogy nevet rajtam, abban a tudatban, hogy árthat nekem.* (Néhány hét előtt a „Fehér ló”-ban, ahol étkezni szoktam, este váratlanul, mint tüszúrás, egy kínos érzés tört ki belőlem. Hallottam mintha csak mellettem lett volna, Vilmát nevetni rajtam. Aznap váltottam ki ékszerait. Ez a köszönet! S sírva fakadtam, mint egy gyermek, ami feltűnést keltett az étteremben az emberek között, amit egypár pillanat múlva roppantúl restelltem.”)

Réthy végig tisztában van vele, hogy bajainak egyik forrása saját lelkialkatában rejlik: „*roppant érzékeny és képzelődő vagyok...*”, „*képzeletem kizökkent a mederből s kritikámat teljesen elvesztettem*” – írja. Ugyanakkor túlságos érzékenységet és nagy fantáziáját sorscsapásként értelmezi, és gyakran szól a sors, a végzet, a véletlen szerepéről: „*Az élet sokszor nagyon apró tényezőkön fordulhat meg, javunkra vagy vesztünkre egyaránt*”, „*a sors játéka milyen szeszélyes, kiszámíthatatlan. Minden a végzet dolga.*” Esetem „*nem egyéb a sors rettenetes kártyavetésénél.*” Még előljáróban elmond két tantörténetet a véletlenről: „*Egy cseresznyemagban megbotlik valaki, s oly szerencsétlenül bukik, hogy szörnyethal vagy egész életére megbénul...*”. „*Egy tisztességes leány az utcán észreveszi, hogy cipőzsínörja kibomlott s a legközelebbi ház kapuja mögött megigazítja. Az a ház pedig egy Hotel Garni volt. Valaki meglátja, pletyka keletkezik s szegény leány jó neve tönkre van téve.*” E két történetre aztán többször visszautal: „*itt a cseresznyemag, mely nyomorúságaim hosszú sorát megkezdte.*” „*Sorsom ugyanaz, mint a levelem elején említett leányé.*”

Mint tipikusan paranoid alkatú személyiség, Réthy úgy manipulálja szövegét, hogy mindent a külső körülményekre hárítson át, miközben önmagát az ártatlan áldozat szerepében tünteti fel: „*szorgalmas, pontos, lelkiismeretes vagyok...*”, „*tevékeny, tisztességes jó ember vagyok, soha jellemtelenséget nem követtem el, nem okoztam kárt senkinek.*” „*Mindenki a legjobb emberek közé soroz.*”

Réthynek ez a feltűnő fatalizmusa indíthatja a vele foglalkozó kutatót arra, hogy énjének megértéséhez a tudattalan három nyelve közül ne a freudi szimptomatikus, vagy a jungi szimbolikus, hanem a Szondi Lipót-féle választásos nyelvet szólaltassa meg. Mint ismeretes, Szondi az egyén sorsát választásaiban ragadja meg, választásainkat (szüleink, barátaink, szerelmeink, hivatásunk, betegségünk és halálmünk) megválasztását részben családi tudattalanunkból, részben saját szabad akaratunkból eredezteti. Sorsanalízisének eszköztárában (a genotest és a sorselemzéses terápia mellett) különös figyelmet szentel a családfakutatásnak, hogy a családi tudattalannak génikus eredetű ösztöneink révén megnyilvánuló hatásait nyomon kövesse. A családtörténetben a továbbhagyományozódó traumákat, az örökletes adottságokat, az idegrendszeri érzékenységet, a szorongásra való hajlamot, a kórformák és a foglalkozások gyakoriságát, stb. vizsgálja.

Ez az elemzés-kísérlet nem vállalkozhat ugyan Réthy teljes sorsanalízisének elkészítésére, de arra igen, hogy néhány adalékkal hozzájáruljon Réthy sorsanalitikus családtörténetének összeállításához – választásai tükrében, körülbelül úgy, ahogy Ferdinándy Mihály feldolgozta *Az istenkeresők* című könyvében az Árpád-házi királyi család szentjeit és gyilkosait.

Ehhez a következő primer források állnak rendelkezésünkre:

1. az eddig tárgyalt levél, ill. Réthy egyéb levelezése,
2. Réthy elveszett önéletrajza, melyből egyik nekrológirója idéz,
3. Réthy nagyapjának elveszett naplója, melyből három oldal nyomtatásban megjelent,
4. végül a Réthy saját összeállításában megjelent annotált genealógiai munka 1908-ból „*A békés- és aradmegyei*

Réthy-család történetére vonatkozó adatok” címen, melyet Réthyék családi nyomdája adott ki Aradon. Szekunder forrásként számba jöhet Réthy teljes életműve a Corpus Nummorum Hungariae-tól kezdve a Lőwy-versek corpusáig.

A Baden-Württembergből származó család eredete a 14. századig nyúlik vissza, is. Tagjai közt feltűnően sok a lelkész, orvos, nyelvtanár, gyógyszerész és művész.

Még egy bizalmasa volt Réthynek, a corvinakutató Csontos János, szintén a Konyvtárból. Réthy rendszeresen kér tőle kölcsön levelezésük tanúsága szerint – nyilván a zsarolók okán – és utazásai előtt mindig Csontosot bízta meg, hogy intézze folyó anyagi ügyeit.

A párválasztás

Réthy párválasztásáról keveset tudunk. Úgy látszik, nagyon is megtalálta a kellő génrokont. Házassága boldogtalan volt, családi élete csupa tragédia. Felesége az első perctől fogva betegeskedett, ami Réthyt „*elégedetlenné és elkeseredetté*” tette. „*Ez az állapot életkedvemben annyira megzavart, hogy sokszor az öngyilkosság gondolatával foglalkoztam*” – írja levelében. Az asszony hatévi házasság után meghal, de betegsége természetét nem ismerjük, mint ahogy nevén kívül (Tokaji Nagy Irén, egy földbirtokos lánya), felmenőiről sincs tudomásunk. Neje halála után Réthy Aradra vitte két kisgyermekét, hogy nővérénél nevelődjének, ő maga pedig sötét józsefvárosi panziókban, olcsó kiskocsmákban élte legényéletét.

Hatéves kisfia (Aladár) váratlan halálát (1894), melynek okát szintén nem ismerjük, Réthy igen nehezen heverte ki. Annál több örömet lelt lányában, Margitban (a későbbi Uray Józsefnében), aki két leányunokával ajándékozta meg (Margit, Ilona).

Volt azonban Réthy életében egy titokzatos nagy Ő, akit szeretett, de aki soha nem lett az övé, amint ez Réthy 1912-ben írt saját sírverséből kiderül. Nincs okunk feltételezni, hogy itt pusztán költői szerepjátszásról lenne szó, de hogy ki lehetett e boldogtalan szerelem tárgya, rejtély marad.

A génrokonság furcsa „Wahlverwandschaft”-ja figyelhető meg Réthy környezetében. Fő barátja, Thallóczy Lajos Pulszky Polyxenába volt szerelmes, aki viszont Hampel Józsefet, Réthy főnökét választotta férjéül.

Pályaválasztás

Réthy László választásai közül talán legérdekesebb pályaválasztása, illetve ehhez szorosan kapcsolódóan hobbyválasztása, amennyiben Löwy Árpád életművét hobbynak értelmezzük.

Már kisiskolás korában fölfedezik festői hajlamait, erre külön tanítatják. Felmenői között három festőt és rézmetszőt találunk, közülük leghíresebb Schlotterbeck Vilmos Frigyes, aki különösen az aquatinta technikában jeleskedett. Jó barátja volt Schillernek, meg is örökíti saját magával együtt egyik népszerű művén.

Írni – verset és prózát egyaránt – Réthy a gimnáziumban kezd Thaly Kálmán mellett. S íme, vér- és génrokonai között ott van az ős-Löwy Árpád, Schlotterbeck János Frigyes, württembergi udvari költő és színházi titkár a 18. század végéről, aki közismert katonadalai mellett alkalmi versei révén vált népszerű és felkapott poétává. Egy közelebbi rokona, egyik Réthy-nagybátyja írói tehetségéről is tudunk.

Érmekhez fűződő ösztönös szenvedélyét talán anyai ágú, aradi nagybátyjától örökölte egy éremgyűjteménnyel együtt, és a végzetes öt arany egyikét ugyancsak vérrokonától, szarvasi unokaöccsétől vásárolta meg.

Éremgyűjtés, numizmatikai szakkönyvek bűvárlása, írás, festés mellett vajmi kevés ideje maradt a tanulásra; akárcsak művészi hajlamú eleinek, akik sorra kimaradtak iskoláikból. Réthy ki ugyan nem maradt, de egyszer három tárgyból pótvizsgázott, és többször váltogatta iskoláit. „*Rossz tanuló voltam, de író: mással foglalkoztam, mint amivel kellett volna*” – írja büszkén önéletrajzában.

Bár felső tanulmányait jogászként kezdi, Thaly Kálmán tanácsára (génrokonok? – kérdezhetnénk) átiratkozik bölcsésznek. Átmenetileg polgári iskolai tanárságot vállal, de – mint írja – „*leköszöntem a nem nekem való pályáról*”. Rövidesen ledoktorál numizmatikából, 1881-ben kerül a Múzeumba.

A kiválasztott betegség Réthynél, mint már láttuk, depresszív paranoiaként határozható meg. Tudunk hipochonder hajlamairól is: eredetileg a krakkói Jagelló-egyetemen kezdett tanulni, de képzelt betegsége miatt hazajött.

A depresszió Szondi rendszerében a tárgyhoz kötődési ösztön sorsterébe esik. A kötődési ösztön lehetséges kórképei közül Réthyre illik a melankólia és a depresszív neuraszténia. A lehetséges lelki jegyek közül a mélabú, a tapadás a régi tárgyakhoz, a kiapadhatatlan panaszkodás, a döntési képtelenség, halálgondolatok, szentimentalitás, körülményesség. A lehetséges pályák között sorolja föl Szondi a műgyűjtést, a múzeumi munkát, a festőművészetet és a kereskedőséget.

A paranoid skizofrénia viszont az énes ösztön sorsterébe esik, ez az egyik legjellegzetesebb kórképe. Lehetséges halálnemei közé tartozik a revolver általi öngyilkosság, gyakori pálya gyógyszerész, orvos, kém, nyelvtanár (melyekben Réthy családfája bővelkedik), végül a régész és a költő.

A paranoid, különösképpen Réthy László által megvalósított figurája, Löwy Árpád azonban jobban értelmezhető a kötődési ösztön analízis-vetületéből. Nem véletlen, hogy a Löwy-versek kizárólag a szexualitás, az emberi-állati genitáliák és az analízis tárgyköréből merítik infantilis poénjaikat. Hogy Löwy Árpád bekerülhetett a magyar irodalomtörténet *comme il faut* alakjai közé, az Schöpflin Aladár Nyugatban megjelent Réthy-nekrológiának tudható be.

Halálnemének megválasztásáról, halála közvetlen okáról semmit sem tudunk. Szuicid gondolatairól már hallottunk házassága kapcsán. Egy hamvába holt öngyilkossági próbálkozásáról számol be levelében: (1908-ban) „rheumámmal és idegbetegséggel Pöstyénbe mentem s megálltam Losoncon vagy Füleken? Olyannyira le voltam hangolva, hogy bementem egy vaskereskedésbe (gondoljunk nagyapjára!), hogy egy revolvért vegyek. De mielőtt kértem volna, görcsös sírásban törtem ki. Két kis unokám jutottak eszembe s a vasúthoz menve sírva vártam be a következő vonatot.”

Réthy László 1914. novemberében halt meg Aradon, hatvanhároméves korában, röviddel nyugdíjba vonulása után. Nincs tudomásunk arról, hogy a sors szerint hozzá illő halálnevet választotta volna. Ha mégis revolverhez nyúlt, azt családja ügyesen elleplezte. Sokkal inkább feltételezhetjük, hogy a joggal sorsanalitikusnak nevezhető levél megírása, a szembenézés saját sorsával, terapeutikusan hatott rá, s állapota jobbra fordult. Nem tudjuk, levele eljutott-e egyáltalán a címzetthez, Hampel Józsefhez, mert csak fogalmazványban maradt ránk, sűrű javításokkal, törlésekkel, betoldásokkal. Az aranyak mindenesetre bekerültek az Érentár állományába, úgy, ahogy Thallóczy javasolta. Hampel 1913-ban bekövetkezett halála után Réthy azt remélte, egy évi szabadságot kér, onnan visszatérve megkapja az igazgatói címet és rangot, ezzel aztán végleg megválna a Múzeumtól. Előléptetésére azonban nem került sor.

Körülbelül ennyit lehet összeszedni a történeti forrásokból Réthy László sorsára vonatkozóan. A történetnek azonban még nincs vége. Réthy sorsa szorosan összefonódik egy másik család történetével, egy másik családi tudattalannal, nevezetesen a hordáréval.

Levele utolsó előtti bekezdésében Réthy ezt írja: „*Én ezeknek az aranyaknak örültje voltam, vagyok, ez volt az a bogár, melyet egykori jó emberem, Kutak István házi hordárom feltűrt illetéktelen hazug híreszteléseivel s nekem életem 20 esztendejét keserítette meg. (Az illető már hét-nyolc éve halott)!*”

Réthy itt, a levél végén nevezi először néven azt a személyt, aki az ösvonzás révén oly sokáig hatalmában tartotta. Megnevezi, hogy a névvarázs erejével végképp megsemmisítse génrokonát. Réthy László és Kutak István ugyanannak az ösztönnek a hatása alatt vannak, csak míg egyikük annak szociálpozitív törekvéseit valószínűsíti meg, addig a másik a szociálnegatív szélén áll.

Az énes ösztön Réthynél paranoid-szuicid hajlamokban nyilvánult meg, a hordárék családi tudattalanjában viszont az én-kitágítás, nagyzás, hatalomgyakorlás (az üldözés) jelenségében és abban az ötletességben manifestálódott, ahogy a hatalomgyakorlásra (zsarolásra) kínálkozó alkalmakat felismerték.

A kapaszkodási ösztön tárgya Réthynél is, Kutakéknál is a pénz volt, az aranyak örültjei voltak, csak más módon. Réthynél ez egyrészt szociálpozitív formában szublimálódott a numizmatika területén, másrészt kóros (de nem szociálnegatív) úton jelentkezett az öt aranyhoz kapcsolódó beteges ragaszkodásban. Kutakék a pénzben nem az érmet látták, hanem az anyagi haszonszerzés eszközeit. Kapaszkodásuk nem a tárgyra, hanem az ügyre, a pénzszerezésre irányult és szociálnegatív módon realizálódott.

Míg a kapaszkodási ösztön analízis jellege Réthynél feloldódott a Löwy-jelenségben, addig ez Kutakéknál pályaválasztásukban érhető tetten. Analízis foglalkozások jellegzetes színhelye a piszkos utca (lásd utcaseprő, csatornatisztító), Kutak István hordári standhelye a Kecskeméti utca sarka volt. Analízis foglalkozásnak tekintendők az utca mocskával ellentét, a tisztasággal kapcsolatos pályák a vegytisztítótól a takarítónőig. Kutakné mosónő volt.

A kapaszkodási ösztön depressziós vetülete nyilvánul meg a mosónő lányának, Vilmának a döntésképtelenségében. Először arra veszi rá Réthyt, fogadja be cselédnek. Aztán kiházassíttatja magát, hogy háziasszony legyen. Házassága nem sikerül, gépírást tanul Réthy pénzén, majd varrógépet vetet magának. Végül Réthy lakást szerez neki, hogy szobaurakat tarthasson, akiket majd kedvére gyötörhet-zsarolhat. Ez lesz a génikusan hozzáillő foglalkozás.

Réthy szentimentalizmusból teljesíti a felkapaszkodó cseléd lány újabb és újabb követeléseit, mert tudja, Vilma mennyire szerette feleségét. Pedig esetünkben csak ugyanannak az ösztönnek két ellentétes széléről van szó. Gyűlölet és szeretet ugyanúgy összetartoznak, mint Káin és Ábel, mint üldöző és üldözött, mint zsaroló és zsarolt. A Löwy-verseket hallgató barátok vidám hahotája és Vilma gúnyos nevetése egy tőről fakadnak.

Löwy Árpád sírfelirata így végződik:

*És írtam kacagtató verseket,
Hogy megcsaljam a szívemet.*

Mi csak ennyit íránk Réthy László fejfájára:

Aranyaknak örültje.

Karsay Orsolya
Országos Széchenyi Könyvtár
Kézirattár ny. vezetője

Egy középkori zarándokjelvény Esztergom-Szentkirályról*

Ein hochmittelalterliches Pilgerzeichen aus Esztergom-Szentkirály

A középkori zarándoklatok sajátos emlékei az ólom zarándokjelvények (*signa plumbea*), amelyek árnyalhatják és kiegészíthetik az írott forrásokat, különösen olyan területek esetében, mint például a Magyar Királyság, ahol ezek nagyjából nem maradtak meg.¹ A zarándoklatoknak azonban más típusú emlékei is fennmaradtak, mint a szintén jelvényként használt Jakab-kagyló, Santiago de Compostella zarándokhely jelvénye,² vagy azon am-pullák, amelyekben szentelt olajat, vizet tartottak a jeruzsálemi zarándoklat emlékeiként.³ Ugyan a zarándoklat ezen utóbbi emlékei már a késő antikvitástól megjelennek, azonban a fém-ből készült zarándokjelvények széleskörű elterjedése a 12. századtól kezdődött el.⁴ Ez a jelenség szoros kapcsolatban állt a zarándoklatnak tömegmozgalommá válásával,⁵ amelynek számos fajtája (a kegyes, a vezeklő, a politikai, a lovagi, vagy a helyettes) ismert az írott forrásokból.⁶ Ezek kezdetben a legjelentősebb zarándokhelyekre, a *peregrinationes majores*ra – Jeruzsálem, Róma és Santiago de Compostella – irányultak és elsősorban a társadalom felsőbb rétegei vettek bennük részt. A változást a 11. század hozta, amely tömegmozgalommá tette a zarándoklatot, és ezzel számos kisebb-nagyobb jelentőségű zarándokhely vált új célpontjává a vezeklőknek.⁷ Mind a nagyobb helyeken, mind a kisebbek nagy részénél meg lehetett vásárolni a zarándoklatra emlékeztető ólom jelvényeket, amelyeken a kultusz hely szentjének ábrázolása látható, illetve sokszor a körbefutó felirat vagy a felületen található betűk, mint rövidítések utalnak a szent(ek)re vagy a zarándokhelyre.⁸ Az ólom-ön ötvözetből készült tömör, 40 × 30 mm méretű, téglalap alakú, lapos öntvény (*Flachgüsse*) zarándokjelvények a 12. század első felétől jelennek meg.⁹ Ezt a típust váltják fel 1350-től az ún. rácsos öntvények (*Gittergüsse*), amelyek többnyire áttörtek, és csupán a keret, valamint a motívum van öntve, a hátlap nem. A nagyobbakat nyakban, zsinóron viselték.¹⁰ A zarándoktömegek igényeinek kielégítése miatt sorozatgyártásban készültek, és ezért modelleket, illetve könnyen formálható ólomötvözetet használtak.¹¹ Ennek hátterében az is állt, hogy a zarándokhelyek fenntartóinak jelentős bevétele származhatott a jelvények eladásából.¹² Ám annak ellenére, hogy a tömegtermelés miatt évente minden egyes jelvényből több tízezer darabot készítettek, mégis elég kevés maradt meg, amelyek nagy része inkább a késő középkorra tehető.¹³

A zarándokjelvényeknek különleges szerepet tulajdonítottak a vezeklők, zarándokok, mivel azok státuszát jelezték és azt, hogy a szent/szentek védnökségét bírják, biztosítva bizonyos privilégiumokat, védeltséget a zarándoklaton résztvevő személyeknek.¹⁴ Ezért erősítették fel a jelvényeket – a rajtuk található fülek segítségével – a ruhájukra, botjukra vagy a kalapjukra.¹⁵ Másrészt a jelvényekkel bizonyították, hogy céljukat elérték és vezeklésük megtörtént. Ugyanakkor relikviák is voltak, amelyektől a szentély és az ott tisztelt szent támogatását, segítségét várták.¹⁶ A zarándokjelvények helyét a kora újkortól kezdve átveszik a különféle kegyérmek és egyéb tárgyi emlékek.

Zarándokjelvények nem csupán régészeti leletként kerülnek elő vagy gyűjteményekből ismertek, hanem harangokon, festményeken és imakönyvekben is fennmaradtak ábrázolásaik. Annak ellenére, hogy már a 19. század második felében megkezdődött kiadásuk, az egyes területekről előkerült jelvények katalógusszerű közre-

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Az első írott forrás zarándokjelvény említésével és leírásával III. Ince 1200 körüli bullája, amelyben a római Szent Péter és Szent Pál ábrázolásos jelvényekkel foglalkozik: DE WALL 1900, 63; RODOLFO 1999, 154.

² KÖSTER 1983, 143; BENKŐ 2008, 167–168.

³ KÖSTER 1984, 220.

⁴ OHLER 2000, 52.

⁵ SCHMUGGE 1979, 17, 26.

⁶ SCHMUGGE 1979, 28–29; CSUKOVITS 2003, 48–88.

⁷ SCHMUGGE 1979, 18.

⁸ SCHMUGGE 1979, 29; OHLER 2000, 224–226.

⁹ KÖSTER 1984, 204; HAASIS-BERNER-HABERHAUER 1995, 11.

¹⁰ HAASIS-BERNER 1999, 272.

¹¹ KÖSTER 1984, 206, 208.

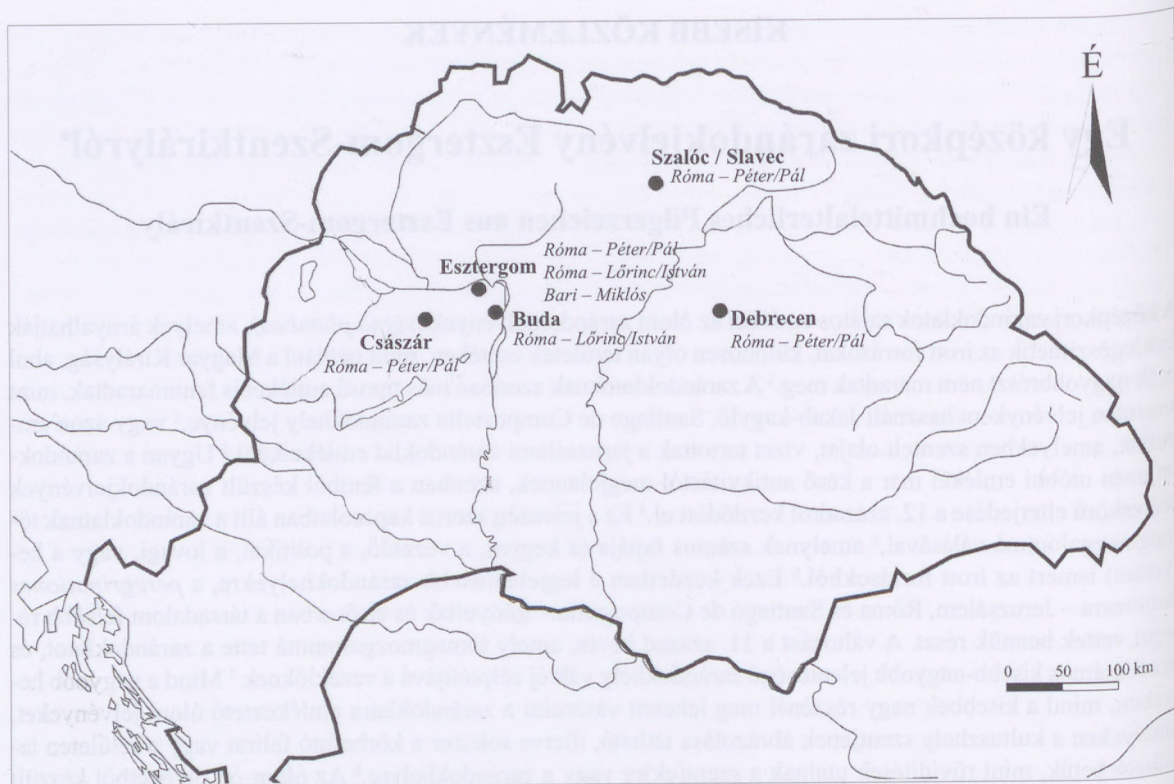
¹² DE WALL 1900, 63–64.

¹³ KÖSTER 1983, 18–20; HAASIS-BERNER 1999, 272; OHLER 2000, 225; SPENCER 2010, 13–15.

¹⁴ SCHMUGGE 1979, 18–19; HAASIS-BERNER 1999, 274.

¹⁵ KÖSTER 1983, 149; OHLER 2000, 226.

¹⁶ SPENCER 2010, 4–5.

1. kép Az Árpád-kori ólom zarándokjelvények elterjedése a Kárpát-medencében

dása a 20. század hetvenes éveivel bontakozott ki.¹⁷ Számos katalógus és tanulmány foglalkozott és foglalkozik típusaikkal, elterjedésükkel és szerepükkel.¹⁸ Igen fontosak azon katalógusok, amelyekben egy terület vagy gyűjtemény anyagát adták közre.¹⁹ Újabban nagy előrelépést jelentenek a jelvények azonosításánál az internetes adatbázisok.²⁰ A Magyar Királyság, a Kárpát-medence területe sokáig fehér folt volt a zarándokjelvények kutatásában, mivel az első jelvények közreadása csak 2008-ban történt meg.²¹ Sajnos az írott források, oklevelek és elbeszélő művek csekély száma, illetve hiánya miatt a Magyar Királyság területéről származó zarándokokról, valamint a zarándoklatokról alig egy tucat oklevél tartalmaz adatokat.²² Pedig e néhány utalás alapján a magyar zarándokok már a 12. század elejétől látogatják a különböző zarándokhelyeket, elsősorban a Szentföldön és Itáliában.²³ A 14. századtól a német zarándoklatok jelentősége nő meg, amely elsősorban Aachenbe irányult.²⁴ A zarándokjelvények akár régészeti objektumból, akár szórványként kerülnek elő, fontos adatokkal gazdagítják a rendelkezésünkre álló forrásokat a középkori magyar zarándoklatokról.

A középkori Magyar Királyság területéről elsősorban az erdélyi harangokon megmaradt lenyomatokkal foglalkoztak, amelyek a 15. század második felére datálhatóak.²⁵ Az első Árpád-kori darabok közlése 2008-ban történt (1. kép), amikor több zarándokjelvény mellett a zarándokkagylókkal is foglalkozott a szerző.²⁶ A Jakabkagylók (*Pecten maximus*) a Santiago de Compostellába tett zarándoklat emlékei,²⁷ és eddig Esztergom, Tác, Buda, Marosvásárhely és Székesfehérvár lelőhelyekről ismertek.²⁸ Benkő Elek tanulmányában a fém jelvények

¹⁷ HAASIS-BERNER 1999, 271.

¹⁸ Ld. pl. ANDERSSON 1989; BRUNA 1996; BEUNINGEN–KOLDEWEIJ 1993; HEERINGEN–KOLDEWEIJ–GAALMAN 1987; KÖSTER 1983; MITCHINER 1986; MITCHINER 1986.

¹⁹ ANDERSSON 1989; BRUNA 1996; BEUNINGEN–KOLDEWEIJ 1993; HEERINGEN–KOLDEWEIJ–GAALMAN 1987; KÖSTER 1983; MITCHINER 1986; MITCHINER 1986.

²⁰ <http://www2.hu-berlin.de/sachkultur/pz/wallfahrt.html> és <http://www.kunera.nl/>

²¹ SOJÁK 2008; BENKŐ 2008.

²² CSUKOVITS 1994, 6–7; CSUKOVITS 2003, 10–12; BENKŐ 2008, 170–171.

²³ CSUKOVITS 2003, 24.

²⁴ CSUKOVITS 1994, 8.

²⁵ BENKŐ 2004.

²⁶ BENKŐ 2008. Talán ugyancsak zarándokjelvény szerepe volt annak az ólom keresztnek, amely a budai vár feltárása során 15. századi rétegből került elő: HOLL 1987–1988, 188, 3. kép: 9 és 189. v. ö. BENKŐ 2004, 61.

²⁷ KÖSTER 1983, 143.

²⁸ BENKŐ 2008, 174–175, 177. v. ö. egy újabb példány a Budapest, Logodi utca 11–13.-ból: BENDA 2009, 39–41.

3. kép Zarándokjelvény Esztergom-Szentkirályról (nagyított kép)

zolása utal. Szent Lőrinc attribútuma a hosszúszerű kereszt mellett a rostély, amit a kezében vagy a hátán visz. Lőrinc halálához Damasus beszámolója alapján kínzások, tűz és börtön vezettek.⁴⁰ Egy későbbi legenda szerint, amely legelőször Ambrosiusnál maradt fenn, izzó rostélyon süttették meg.⁴¹ Egyes kutatói vélemények szerint társaihoz, a többi vértanúhoz, Sixtus püspökhöz és a többi hat diakónushoz hasonlóan 258-ban lefejezheték.⁴² A rostéllyal történő ábrázolás azonban már az 5. századtól jellemző.⁴³ Lőrinc már a késő császárkortól a legnépszerűbb római szentek közé tartozott,⁴⁴ amit jelez, hogy sírja a San Lorenzo fuori le Mura bazilikában található, amelyet még Nagy Konstantin császár építtetett.⁴⁵ Ugyanebben a bazilikában nyugszanak Szent István protomártír földi maradványai, ami miatt a székesegyház már igen korán a zarándoklatok célpontjává vált. Szent Péter és Szent Pál, a Veronika kendőjeként ismert Krisztus-képmás, az ún. „Vera icon” ábrázolása mellett a harmadik olyan csoportját jelentik az Istvánt és Lőrincet megjelenítő jelvények, melyek a Róma városi zarándoklatból származnak. Az első két csoporthoz képest azonban igen ritkán kerülnek elő. Az első példányt 1849-ben Párizsban a Petit-Pont közelében sóderkitermelés közben találták, ezt Arthur Forgeais közölte.⁴⁶ (4. kép) Az ábrázolás megegyezik, a felirata azonban másmilyen: +SIGN/A MARITR/VM LAVREN/TII ET STEF/ANI.⁴⁷ Ugyanez a felirat olvasható még azon zarándokjelvényen, amely a középkori budai várban, a Szent György utca 4–10 területén, 1998-ban került elő.⁴⁸ A jelvény töredékessége miatt azonban a felirat vége hiányzik: +SIGN/A MARITR/VM LAVREN/TII ET S[...]. A terület további leletei a 14. század első feléből származtak,⁴⁹

⁴⁰ SCHÄFER 1936, 85.

⁴¹ PETZOLD 1990, 374.

⁴² PETZOLD 1990, 374.

⁴³ SCHÄFER 1936, 85; PETZOLD 1990, 374.

⁴⁴ SCHÄFER 1936, 83; MAZAKARINI 1985, 51; PETZOLD 1990, 375.

⁴⁵ SCHÄFER 1936, 86.

⁴⁶ SCHÄFER 1936, 86–87; PETZOLD 1990, 374.

⁴⁷ FORGEAIS 1858, 19.

⁴⁸ FORGEAIS 1858, 19–20 v.ö. SPENCER 2010, 249–250.

⁴⁹ BENKŐ 2008, 171, 172, Abb. 1.

⁴⁹ BENKŐ 2008, 171.

amely azonban nem zárja ki a jelvény Árpád-kori datálását.⁵⁰ Még egy példány ismert: 1974-ben Bad Wimpfen katolikus plébániájának területén építési munkálatok közben egy megbolygatott sírból került elő egy kereszt kíséretében, amely egy luccai zarándoklat emléke.⁵¹ Az ábrázolás itt is megegyezik, azonban a felirat másfajta: SIGNA LAVRENTII ET STEFANI.⁵² Ezen feliratok alapján a LOPISO szó nagy valószínűséggel a Laurentius név rontott alakja, elírása.⁵³ A felirat betűinek alakja, valamint a többi lelet alapján az Esztergom-szentkirályi darabot a 13. századra datálhatjuk

4. kép

Róma városi zarándokjelvény
Párizsból

Esztergom-Szentkirályról nem csupán ez a jelvény ismert, hanem további két darabról állnak rendelkezésünkre információk, amelyek egyike az esztergomi Balassi Múzeum kiállításában is szerepelt. Közlésükre azonban csak 2008-ban került sor.⁵⁴ Az elsőre még 1978-ban egy régészeti ásatás során bukkantak. Egy szemétdögörből került elő, amelyet a kerámiatöredékek a 12–13. századra datálnak.⁵⁵ A négyzet alakú, ólom jelvényen két fej látható, alattuk kulcsokkal, amelyhez hasonló darab található a Cluny-gyűjteményben. Ezen a fejek felett olvasható SPA+SPE felirat utal Szent Péterre és Szent Pálra, amely alapján egy római zarándoklat emléke.⁵⁶ A másik darab 1993-ban szórványként került elő, majd jutott az esztergomi Balassi Múzeumba. A négyszögletű, felső részén lekerekített darabon csupán egyetlen alak látható, amelyet a két váll feletti S[anctus] és N[icolaus] betűk alapján azonosíthatunk Szent Miklóssal, akit püspöki öltözetben ábrázoltak.⁵⁷ Ezen típusba tartozó jelvények a Bariba tett zarándoklatok emlékei.⁵⁸ Az Adriai-tenger partján fekvő itáliai város a 11. századtól vált jelentős zarándokhellyé, amikor 1087-ben a kisázsiai Myrából bari kereskedők elhozták Szent Miklós hamvait.⁵⁹ A hasonló jelvények alapján a 12–13. századra datálható a szentkirályi példány.⁶⁰

Sajátos jelensége a kárpát-medencei zarándokjelvények elterjedésének, hogy az alig egy négyzetkilométeres területéről, mint Esztergom-Szentkirály, három darab is ismert. Ennek magyarázatául szolgálhatnak az írott forrásokban található településre vonatkozó adatok, valamint az itt folytatott régészeti kutatások eredményei.⁶¹ A mai Esztergom mellett, attól délnyugatra feküdt az Árpád-kori Abony település, amely István király szentté avatása után kapta a Szentkirály nevet.⁶² II. Géza itt adományozott nagy földet ispotályos ház, templom és műhelyek építésére az ispotályosoknak, amelyek rövidesen fel is épültek.⁶³ Az ispotály jelentőségét az Árpád-korban számos forrás támasztja alá, és a 12. század végén már közvetlenül a pápa alá tartozott.⁶⁴ Az ispotályosok a zarándokok és a betegek ellátása mellett azonban még hiteleshelyi tevékenységet is folytattak, illetve többször őriztettek itt anyagi javakat, amely felveti esetleges banki tevékenységüket. Mindenesetre politikai súlyuk a forrásokban található események tekintetében jelentős volt az Árpád-korban.⁶⁵ Ugyan az ispotályosok rendháza a török megszállásig működött, azonban jelentőségéből már a 14. századtól kezdve fokozatosan veszített.⁶⁶ A területen folytatott régészeti feltárások felszínre hozták a templom és egyes épületek maradványait, illetve sírokat, amelyek azonban ki voltak rabolva.⁶⁷ Az ispotályosok feladatai közé tartozott a zarándokok ellátása, akik így zarándoklataik során az ispotályos házakban kaptak ellátást. Így talán az itt megfordult magyar vagy más etnikumú zarándokok veszíthették el a jelvényeket, vagy pedig a Szentkirályon lakó személyek zarándoklatainak emlékei az itt előkerült darabok.

A Kárpát-medencéből eddig ismert jelvények legnagyobb része a Róma városi zarándoklatokkal áll összefüggésben, amely Compostella és Jeruzsálem mellett a legfontosabb zarándokhely volt a középkorban. Ennek magyarázata amellelt, hogy a zarándokok több kegyhelyet is meglátogathattak a Szent Városban,⁶⁸ mint Szent

⁵⁰ BENKŐ 2008, 171.

⁵¹ HAASIS-BERNER-HABERHAUER 1995, 12.

⁵² HAASIS-BERNER-HABERHAUER 1995, 13.

⁵³ KÖSTER 1983, 83.

⁵⁴ BENKŐ 2008.

⁵⁵ BENKŐ 2008, 170.

⁵⁶ BRUNA 1996, 198, Nr. 304. Került még elő Skandináviából: ANDERSSON 1989, 101.

⁵⁷ BENKŐ 2008, 174 és 175, Abb. 3.

⁵⁸ SPENCER 2010, 256, Nr. 254i.

⁵⁹ SPENCER 2010, 255.

⁶⁰ ANDERSSON 1989, 103–105; SPENCER 2010, 257.

⁶¹ GYÖRFFY 1987, 277–280.

⁶² KISS 2011, 609, 612. A területen végzett régészeti kutatásokról ld.: MRT 5., 183–189.

⁶³ KRÓNIKÁS 1926, 26; NÉMETHY 1896, 49; MRT 5, 183–189; GYÖRFFY 1987, 280.

⁶⁴ MRT 5., 188; GYÖRFFY 1987, 280.

⁶⁵ KISS 2011, 612.

⁶⁶ MRT 5., 188.

⁶⁷ NÉMETHY 1896; NÉMETHY 1898; MRT 5., 183–189.

⁶⁸ RODOLFO 1999.

Péter és Szent Pál, Szent István és Szent Lőrinc sírját vagy tisztelhatték a „Vera icon” kultuszát, illetve imádkozhattak a Lateráni Szent János bazilikában őrzött, Szent Péternek és Pálnak tulajdonított fejereklyéknél,⁶⁹ könnyebben elérhető volt a magyarországi zarándokok számára, mint Compostella vagy Jeruzsálem. Egy római zarándoklat ugyanis körülbelül három hónapot vett igénybe és így a társadalom valamennyi rétege számára megvalósítható volt, szemben a Szentföldi zarándoklattal.⁷⁰ E zarándokjelvények nagyobb része pedig Szent Péter és Pál sírjához tett zarándoklatról tesz tanúbizonyságot.⁷¹ Sajnos írott forrásaink alig néhány esetben emlékeznek meg az Árpád-korban Rómába zarándokolt személyekről, mégha a magyar peregrinusok már a 11. században meg is jelentek a Szent Városban, amelyre Szent István király nagyobb legendája utal. Eszerint ellátásukra alapított zarándokházat, amely a San Lorenzo fuori le Mura bazilika mellett állt.⁷² Itt, valamint több római templomban magyar szerzetesek segítették a zarándokokat, sőt több magyar gyóntató is működött.⁷³ Okleveles forrásaink kizárólag a főnemesekről emlékeznek meg, akik közül csupán néhányat ismerünk név szerint. Így például az 1208–1220 közötti évek valamelyikében járt Rómában a Győr nembeli Poth ispán, vagy 1300-ban a feleséggyilkos Benedek kötelezte magát aacheni és római zarándoklatra.⁷⁴ 1307-ben a szepesi szász ispánja előtt megtartott törvényszék küldte a Görgei család tagját Rómába, Bariba, Compostellába és Aachenbe.⁷⁵ A zarándokjelvényeket azonban az alsóbb társadalmi osztályba tartozó személyek hozhatták magukkal a Kárpát-medenceébe. Bár a 14. századtól a források alapján Aachen vált a magyar zarándokok legjelentősebb célállomásává, innen származó zarándokjelvény eddig még nem vált ismertté.⁷⁶

Már István király támogatta a zarándokokat 1018-ban megnyitva az országon átvetető zarándokutat a Szentföldre, és ellátásukra mind itthon, mind külföldön zarándokházakat hozott létre. Az első kegyhelyek azonban csak a 11. század végén jöttek létre a Magyar Királyság területén.⁷⁷ László király kihasználva a kedvező politikai helyzetet elérte, hogy 1083-ban István királyt, fiát Imrét és Gellért püspököt, valamint a zobori remetét szentté avassák. A legfontosabb zarándokhellyé István és Imre székesfehérvári sírja vált.⁷⁸ Ide külföldről is érkeztek, mint például egy Konrád nevű német, aki Szent Imre sírjánál szabadult meg bűneiért viselt láncaitól, vagy III. (Ferdeszájú) Boleszló lengyel fejedelem, aki Kálmán uralkodása alatt gyalog, mezítláb zarándokolt Szent István sírjához.⁷⁹ Alig száz évvel később, 1192-ben László királyt avatták szentté, amellyel temetkezési helye – Nagyvárad – vált zarándokhellyé.⁸⁰ Magyarországon készült, illetve valamelyik itteni zarándokhellyel kapcsolatban álló jelvényről eddig nem állnak rendelkezésünkre adatok.⁸¹ Nem kizárt létezésük, mivel az ismertté vált darabok alapján Közép- és Kelet-Európában ugyancsak készítettek zarándokjelvényeket: a Lengyel Királyságban Krakkóban Szaniszló krakkói püspök, valamint Lettországból Riga városa Szűz Mária tiszteletére, amely jelvények megjelenését a 13. századra tehetjük.⁸² Azokon a helyeken, ahol a zarándok pápai bűnbocsánatot nyerhetett vétkeiért, nagy valószínűséggel zarándokjelvényeket is készítettek.⁸³

A zarándoklatok emlékei, mint arra már utaltunk, sokfélék lehettek, készülhettek ólomból, bronzból, ezüsből. Elsősorban az ólomból készült jelvények kaptak kiemelt figyelmet a kutatás részéről. Pedig a közép- és újkorban érmek, medállok és egyéb tárgyak készültek a zarándokok számára, amelyeket mindenki társadalmi anyagi helyzetétől függően tudott megvásárolni.⁸⁴ A 9. és 10. században például Rómában a Péter apostol attribútumának tartott kulcsokat készítették aranyból és ezüsből, amelyeket enkolpiónként hordtak a nyakban.⁸⁵ Talán ugyancsak a középkori zarándoklatokhoz kapcsolódik a középkori magyar numizmatikai anyag két sajátos emléke, a CNH.I. 98-as rézérme és az ún. Szent István aranyak. Szerepükről és készítésük okairól csak tálgatásokba bocsátkozott a numizmatikai, történeti és régészeti kutatás, mivel az Anjou-korig csupán ezüstdénárokon alapult a magyar és az európai pénzrendszer. Az egyetlen kivételt Bizánc jelenti, ahol egyaránt használatban voltak bronz, ezüst és arany pénzek a középkor nagy részében. Talán ezért igyekeztek elsősorban bi-

⁶⁹ SPENCER 2010, 248–254.

⁷⁰ CSUKOVITS 1994, 15, 17; CSUKOVITS 2003, 116.

⁷¹ OHLER 2000, 24.

⁷² CSUKOVITS 1994, 14.

⁷³ CSUKOVITS 1994, 14.

⁷⁴ CSUKOVITS 1994, 8; CSUKOVITS 2003, 25, 56–57.

⁷⁵ CSUKOVITS 1994, 8.

⁷⁶ CSUKOVITS 1994, 13.

⁷⁷ A témához ld. BARNA 1994.

⁷⁸ KRALOVÁNSZKY 1988, 166.

⁷⁹ CSUKOVITS 2003, 9. A róluk szóló források: SRH II, 457 és CHF I. 491.

⁸⁰ CSUKOVITS 2003, 9, 66.

⁸¹ BENKŐ 2008, 169.

⁸² ANDERSSON 1989, 54–55: A Gamla Lödöse, Passagarden-i darab. Az ovális jelvény közepén Szűz Mária, a körbefutó felirat: SIGNUM S MARIE IN LIV(ONIA REM)ISSIONIS PECCATO(RU)M

⁸³ SCHMUGGE 1979, 29; HAASIS-BERNER 1999, 274.

⁸⁴ SPENCER 2010, 10–13.

⁸⁵ DE WALL 1900, 61–62.

Irodalom

- ANDERSSON 1989 Andersson, Lars: *Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*. Lund 1989.
- BARNA 1994 Barna, Gábor: Fernwallfahrten und Wallfahrtsorte in Ungarn in der Arpadenzeit (11.-14. Jahrhundert). *Acta Ethnographica Hungarica* 39 (1994) 275–294.
- BENDA 2009 Benda Judit: Pecten maximus, avagy egy Santiago de compostelai zarándokjelvény Budán. *Tanulmányok Budapest múltjából* 35 (2009) 39–54.
- BENKŐ 2004 Benkő, Elek: Mittelalterliche Pilgerzeichen auf siebenbürgischen Glocken. In: „*Quasi liber et pictura*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest 2004, 55–64.
- BENKŐ 2008 Benkő, Elek: Pilgerzeichenforschung und Pilgerzeichenübelieferung in Ungarn und in Siebenbürgen. In: *Das Zeichen am Hut im Mittelalter*. Hrsg.: Harmut Kühne – Lothar Lambacher – Konrad Wajna. Berlin 2008, 167–184.
- BEUNINGEN–KOLDEWEIJ 1993 Beuningen, H. J. E. – Koldeweij, A. M.: *Heilig en Profaan. 1000 Laatmiddeleeuwse Insignes uit de Collectie H. J. E. van Beuningen*. Rotterdam Papers VIII. Cothen 1993.
- BRUNA 1996 Bruna, Denis: *Enseignes de pèlerinage et enseignes profanes*. Paris 1996.
- CSUKOVITS 1994 Csukovits Enikő: „Cum capsula, cumbacillo”. *Középkori magyar zarándokok*. *Aetas* (1994):1, 5–27.
- CSUKOVITS 2003 Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest 2003.
- FORGEAIS 1858 Forgeais, Arthur: Notice sur des plombs historiques trouvés dans la Seine. Paris 1858.
- GEDAI 1992 Gedai István: Pénztörténeti kérdések Szent László korában. In: *Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Szerk.: Magyar Kálmán. Kaposvár 1992, 118–126.
- GEDAI 1999 Gedai István: *Szent István arany pénzverése*. Budapest 1999.
- GYÖRFFY 1987 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest 1987.
- HAASIS-BERNER 1999 Haasis-Berner, Andreas: Die Pilgerzeichen des 11.-14. Jahrhunderts. Mit einem Überblick über die europäische Pilgerzeichenforschung. In: *Archäologie als Sozialgeschichte. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag*. Hrsg.: Brather, S. – Bucker, Ch. – Hoepfer, M. Rahden 1999, 271–277.
- HAASIS-BERNER–HABERHAUER 1995 Haasis-Berner, Andreas – Haberhauer, Günther: Zwei mittelalterliche Pilgerzeichen aus Bad Wimpfen. Regina Wimpia. *Beiträge zur Wimpfener Geschichte* 7 (1995) 10–15.
- HEERINGEN–KOLDEWEIJ–GAALMAN 1987 Heeringen, R. M. van – Koldeweij, A. M. – Gaalman, A. A. G.: *Heiligen uit de modder in Zeeland gevonden pelgrimstekens*. Utrecht 1987.
- HEERINGEN–RUCHHÖFT 2000 Heeringen, Robert van – Ruchhöft, Fred: Pilgerzeichen aus Saint-Nicolas-de-Port, Bari und aus anderen Nikolausnadelorten. In: *Gevonden voorwerpen Opstellen over middeleeuwse archeologie voor H. J. E. Beuningen*. Ed: Kicken, D. et alii. Rotterdam 2000, 164–177. /Rotterdam papers 11./
- HOLL 1988 Holl Imre: A Budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése – Analyse einer mittelalterlichen Schichtreihe des Burgpalastes von Buda. *Archaeológiai Értesítő* 114–115 (1987–1988) 183–198.
- KISS 2011 Kiss Gábor: Adatok Szentkirály helységneveinkhez – Angaben zum Ortsnamen „Szentkirály” („Heiliger König”). *Studia Archaeologica* 12 (2011) 609–628.
- KOVÁCS 1988 Kovács Éva: Iconismus casulae Sancti Stephani regis. Vázlat. In: *Szent István és kora*. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Budapest 1988, 133–144.
- KÖSTER 1983 Köster, Kurt: *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagosstraßen Saint-Léonard – Rocamadour – Saint Gilles – Saintiago de Compostella. Ausgrabungen in Schleswig*. Berichte und Studien 2. Neumünster 1983.

- KÖSTER 1984 Köster, Kurt: Mittelalterliche Pilgerzeichen. In: *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Hrsg.: Kriss-Rettenbeck, L.–Möhler, G. München–Zürich 1984, 203–223.
- KRALOVÁNSZKY 1988 Kralovánszky Alán: Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése. Vázlat. In: *Szent István és kora*. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Budapest 1988, 166–172.
- KRÓNIKÁS 1926 Krónikás: Jánoslovagok temploma és rendháza Esztergom mellett. *Esztergom Évkönyve* 2 (1926) 25–39.
- MAZAKARINI 1985 Mazakarini, Leopold, K.: *Die Attribute der Heiligen. Die Symbole in der mittelalterlichen Kunst*. Wien 1985.
- MITCHINER 1986 Mitchiner, Michael: *Medieval Pilgrim and Secular Badges*. London 1986.
- MRT 5 Horváth István et alii: *Magyarország Régészeti Topográfiája 5. Komárom megye régészeti topográfiája Esztergom és a Dorogi járás*. Budapest 1979.
- NÉMETHY 1896 Némethy Lajos: Tudományos czélú ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken. *Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyve* 1 (1896) 33–54.
- NÉMETHY 1898 Némethy Lajos: Tudományos czélú ásatás az esztergomi határban, a szentkirályi földeken. *Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat Évkönyve* 2 (1898) 114–118.
- NITZ 1976 Nitz, G.: Stephan, Erzmart. In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Bd. 8. Rom–Freiburg 1976, 395–403.
- OHLER 2000 Ohler, Norbert: *Pilgerstab und Jakobsmuschel. Wallfahrten in Mittelalter und Neuzeit*. Düsseldorf 2000.
- PETZOLD 1990 Petzold, Leander: Laurentius (von Rom). In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Bd. 7. Rom–Wien 1990, 374–380.
- PROHÁSZKA 2005 Prohászka Péter: *Kincsek a levéltárból*. Budapest 2005.
- RODOLFO 1999 Rodolfo, Alessandro: „Signa super vestes”. In: *Romei et giubilei. Il pellegrinaggio medievale a San Pietro (350–1350)*. Cura di D’Onofrio, M. Milano 1999, 151–156.
- SCHÄFER 1936 Schäfer, Ernst: Die Heiligen mit dem Kreuz in der altchristlichen Kunst. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 44 (1936) 67–105.
- SCHMUGGE 1979 Schmugge, Ludwig: „Pilgerfahrt macht frei” – Eine These zur Bedeutung des mittelalterlichen Pilgerwesens. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 74 (1979) 16–31.
- SOJÁK 2008 Soják, Marián: Osídlenie jaskyne Leontina v Gombaseckom kameňolome. *Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote* 4 (2008) 149–159.
- SPENCER 2010 Spencer, Brian: *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. (Medieval finds from the excavations in London 7). London 2010.
- SZILÁRDFY 1976 Szilárdfy, Zoltán: Stephan von Ungarn. In: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Bd. 8. Rom–Freiburg 1976, 407–409.
- UJSZÁSZI 2010 Ujszászi, Róbert: *A XII. századi magyar rézpénzek*. Budapest 2010.
- DE WALL 1900 de Wall, A.: Andenken an die Romfahrt im Mittelalter. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 14 (1900) 54–67.

EIN HOCHMITTELALTERLICHES PILGERZEICHEN AUS ESZTERGOM-SZENTKIRÁLY

Resümee

Die bleiernen Pilgerzeichen (*signa plumbea*) sind wichtige Denkmäler der mittelalterlichen Wallfahrten, welche die spärlichen schriftlichen Quellen in Ungarn ergänzen können. Sowohl die grössere, als auch die kleinere Wallfahrtsorte hatten ihre eigenen Pilgerzeichen, auf denen die Bilder der Heilige/en des Wallfahrtsortes dargestellt werden und daneben noch Inschriften über Herkunftsort unterrichten. Sie wurden in Massenfertigung hergestellt und den Büsser verkauft. Trotzdem blieben nur wenige Exemplare erhalten. Die Pilgerzeichen hatten eine besondere Rolle für die Pilger, weil sie ihre Status zeigten, Schutz baten und über einen gelungenen Wallfahrt zeugten. Sie wurden daher an Mantel, Tasche oder Hut getragen.

Das Gebiet des Ungarischen Königreichs – das Karpatenbecken – war bis 2008 ein weisser Fleck für die Pilgerzeichenforschung. Die ersten hochmittelalterlichen Zeichen wurden erst dann veröffentlicht. Zwei Stücke (Rom und Bari) kamen in Esztergom Szentkirály zum Vorschein. Ein anderes Exemplar wurde bei der Erforschung der Budaer Burg, ein drittes in slowakischem Slavec gefunden. Die beiden sind Zeugen von Pilgerfahrten nach Rom. Ein römisches Zeichen aus Debrecen wurde während einer Konferenz vorgeführt. Diese Reihe wird hier mit zwei neuen Pilgerzeichen bereichert. Ein Stück mit der Darstellung der Apostel Petrus und Paulus gelangte aus Császár in die Sammlung des Kuny Domokos Museums. Ein seltenes Exemplar kam ebenfalls in Esztergom Szentkirály zum Vorschein. Seine Länge beträgt 35 mm, Breite 30 mm, Dicke 2 mm. Die umlaufende Inschrift ist +SIN/A SANT/O STEFAN/VS LOP/ISO. Das Bild zeigt die Heiligen, Laurentius und Erzmärtyrer Stephan, mit ihren Attribute: Rost und Stein. Die Darstellung kommt bisher nur auf drei anderen Zeichen vor, welche in Paris, in Buda und in Bad Wimpfen zum Vorschein kamen. Sie tragen aber andere Inschriften. Nach Darstellung und Form der Buchstaben wurde das Exemplar von Esztergom im 13. Jahrhundert gegossen.

Aus Esztergom Szentkirály sind insgesamt drei Pilgerzeichen bekannt und für diese Fundhäufung könnte der unter König Géza II. gegründete Spital und Kloster eines Hospitaler Ordens eine Erklärung bieten. Obwohl die ersten Wallfahrtsorte in Ungarn schon ab 1083 die Pilger erwarteten, sind bisher keine ungarische Pilgerzeichen bekannt. Die Pilgerfahrten hatten aber auch andere Denkmäler aus Gold, Silber und Bronze und daher muss man die Möglichkeit annehmen, dass zwei hochmittelalterlichen Münztypen – die Kupfermünzen des Béla III. und die sogenannten Goldmünzen des Heiligen Stephans – damit zu tun haben können. Die Goldmünzen wurden vielleicht als Denkmäler 1083 bei Kanonisation des ungarischen Königs Stephan I. geprägt. Die Kupfermünzen Typ CNH.I. 98 könnten als Denkmäler der Kanonisation des Königs Ladislaus I. zwischen dem Volk verteilt werden.

Anjou István herceg szlavón pénzei

Die slawonischen Münzen des Fürsten Stephan von Anjou

Slavonski novac vojvode Ištvana Anžuskog

Szlavónia két különböző történelmi régiót jelöl a Dráva és a Száva között, a mai Horvátország területén. A 13–14. században Szlavónia alatt az ún. egész Szlavóniát (*tota Sclavonia*) kell érteni, ami földrajzilag sokkal nagyobb területet foglalt magába, mint a mai Horvátországban: északi határát Magyarország felé a Duna képezte, nyugati határa a Gvozd hegységig terjedt, délen pedig Bosznia felé a bihaći és banjalukai körzet is hozzá tartozott.¹ Ez a terület nem alkotta Magyarország szerves részét, hanem a Magyar Királyság keretében belső önállóságot élvező tartomány (bánság, illetve hercegség) volt. Az újkori és mai Szlavónia területe a középkortól jelentősen különbözik. Az újkori történelmi Szlavónia (a 19. századig gyakran *Tótország*) elnevezés a korábbival ellentétben a Dráva-Száva-köze keleti felét jelentette, a mai Kelet-Horvátország területén. Ez a vidék a középkorban még Magyarország szerves részét alkotta, csak az újkorban került Horvátországhoz. A mai Szlavónia megegyezik az újkori történelmi Szlavónia területével a Nyugat-Szerémséggel kiegészülve. A Szerémség ma Horvátországhoz tartozó része (Nyugat-Szerémség) történelmileg ugyan nem tartozott ide, a mai horvát tájszemlélet azonban már ezt a vidéket is Szlavónia részeként kezeli.²

A középkori Magyarországon a pénzverés királyi felségjog volt, de az Árpád-korban néhány esetben különlegességnek számító hercegi pénzekkel is találkozunk (Béla herceg 1048–1060, Géza herceg 1064–1074).³ Szlavóniában hosszú időn keresztül sajátos pénzverés folyt. A szlavón bán a magyar király nevében verette a pénzt (dénárt, obulust), köriratuk általában: a király pénze Szlavóniában (*moneta regis per Sclavoniam*), vagy egyszerűen csak: Szlavónia pénze (*moneta Sclavonie*). A herceg viszont saját nevében veretett pénzt, ami a köriratban is megnyilvánul (*moneta ducis per Sclavoniam*). Megjelenésük, kivitelük az 1200-as évek közepétől az 1300-as évek közepéig egységes: előoldalon körirat és futó nyest, hátlapon kettős kereszt, a keresztoszár két oldalán, annak tövével, egymással szembe fordult két koronás fő. Ezzel a fő szabállyal együtt a szlavón pénzekben változatos motívumokat és képi elrendezéseket találunk. A pénzverőjegyek sokasága mellett gyakran szerepel a bán nevének és tituluszának valamilyen változata, illetve családi címere is.⁴ Ezek alól egy kivétel van, István herceg szlavóniai pénzei, tanulmányunk tárgya.⁵

Anjou István herceg 1332. augusztus 20-án született Károly Róbert király és Piast Erzsébet (I. Ulászló lengyel király lánya) gyermekeként. Területi hatalommal is rendelkező hercegi működése 1349-ben kezdődött, előbb Sáros és Szepes, majd Erdély hercegévé nevezte ki Nagy Lajos király. A következő évben (1350) szlavón, horvát, dalmát herceggént olvashatunk róla a forrásokban. Hamarosan ismét Erdély élén áll, de 1352-ben már újból Szepes és Sáros tartozik uralma alá. Legutolsó titulus- és területváltása 1353 elején történt, amely időponttól újra Szlavónia élén találjuk. A király innen már nem mozdította el öccsét, aki 1354. augusztus 9-én hunyt el, egy szerbek ellen vezetett királyi had hazafelé tartó útján. Zágrábban, a Szent István katedrálisban temették el.⁶

A fennmaradt oklevelek keltezése szerint két esetben viselte a szlavón hercegi címet. Először 1350-ben (oklevelek: 1350. február 20. – 1350. október 22.), másodszor 1353–1354-ben (oklevelek: 1353. március 10. – 1354. július 13.). Titulusa ebben az időben: *Stephanus Dei gratia totius Sclavonie Croatie et Dalmatie dux* (István, Isten kegyelméből egész Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege).

Az utóbbi években több tanulmány is foglalkozott személyével és szerepével, amelyekből részletesen megismerhetjük rövid életének szinte minden mozzanatát,⁷ pénzveréséről azonban keveset tudunk. Az egyik tanul-

¹ TRUHELKA 6.

² <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szlav%C3%B3nia>

³ HUSZÁR 33–34. – UNGER 63–64.

⁴ TRUHELKA – RENGJEO 17–38.; – NAGY Lóránt: A Corpus Nummorum Sclavoniae (CNS) tervezete. *Az Érem* 20 (1964):27–28, 107–117., *Az Érem* 20 (1964):29–30, 145–154.; – SZÉKELY V., György: *Slawonische Banalmünzprägung*. Régészeti dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Ser. II. No. 8. Budapest 1980. 149. II. tábla.; – UNGER 227–241.; – Az e témában korábban megjelent írások felsorolásától itt eltekintünk. Az érdeklődő eligazítást talál az idézett művek irodalomjegyzékeiben.

⁵ TRUHELKA 126. 1. sz.; – RENGJEO 38. 404. sz.; – UNGER 241. 53. sz.

⁶ HALÁSZ 2005. 32.

⁷ SPEKNER 403–425.; – HALÁSZ 2005. 29–69.; – HALÁSZ 2008. 289.

mányban röviden olvashatunk egy pénztípusról, amely neki tulajdonítható, azonban a dénár köriratának feloldását a forrásra hivatkozva helytelenül adja meg.⁸ A 19. század végén az Eszék (Osijek, Horvátország) melletti Klisa településen talált és az eszéki múzeumban (Muzej Slavonije) őrzött – tudomásunk szerint mindmáig egyetlen példányban ismert – szlavón dénár felirata: MDSPSCLAVONIAM. Ezt Truhelka és utána Rengio is így értelmezte: *Moneta Ducis Per Slavoniam*. A dénár előlapjának éremképe egy Anjou-liliom, körben helyezkedik el a szöveg. A hátlapon csöbörsisak és a patkót harapó strucc, a jól ismert Anjou címer-rész (sisakdísz) látható. (1. kép) A pénzverőjegyek helyén álló NI – BA rövidítés feloldása: Nicolaus – Banus. A Buzád–Hahót nembeli Alsólendvai Bánffy Miklós két ízben töltötte be a szlavón báni tisztséget. Először 1343–1346, másodszor pedig 1353–1356 között. Az első bánsága idején forgalomba hozott szlavón dénárokat és obulusok éremképe első ránézésre megegyezik az addig szokásos veretekkel, azonban azt látjuk, hogy a pénzek előlapján az addigi koronás fők helyett a bán családi címere látható. (2. kép)¹¹ A dénárokat körírat is megváltozott: MONETA NICOLAI BANI (*Miklós bán pénze*).¹² Az öt követő Szécsi Miklós (1346–1349) által veretett báni dénárokon is az addig megszokott koronás fők helyén a bán családi címere szerepel. Az egymással szembenező uralkodók képei ezen a pénzen a kettős kereszt vízszintes szárai közé kerültek.¹³ (3. kép)¹⁴

Az utóbbi időben előkerült egy eddig ismeretlen típusú szlavón dénár. Néhány évvel ezelőtt az egyik gyűjtőtálalkozón vásárolta a szerző, amellyről annyit lehet tudni, hogy Szávaszentdemetertől (Sremska Mitrovica, Szerbia) északra, a várostól 8–10 kilométerre fekvő települések határában szántás közben került a napvilágra. Átmérője megegyezik a korabeliekkel (kb. 15 mm), finomsága is hasonló lehet, tömege 0,59 g. Előlapján MDSPSCLAVONIAM (*Moneta Ducis Stephani Per Slavoniam, István herceg pénze Szlavóniában*). Az előoldali éremkép negyedelt címer, első ránézésre nehezen meghatározható címerképekkel. Hátlapján csöbörsisak és a patkót harapó strucc látható. Pénzverőjegyek: P – E. A dénár felirata és a hátlap éremképe megegyezik a Rengio 404., és Unger Sz. 53. sz. alatt ismertett dénáron láthatóval, azonban az előlap címer és a hátlapi pénzverőjegyek attól eltérnek. (4. kép, eredeti méretű és nagyított kép)¹⁵ A címer azonosításában Házi Jenő leírása segített.¹⁶ A soproni levéltárban őrzött, István szlavón, horvát, dalmát herceg 1350. augusztus 12-én kelt oklevelének pecsétjét így írta le: „... a körirat nagyrészenben letöredezett, ellenben teljesen ép a négyelt háromszögletű címerpajzs, amelynek I. és IV. negyede háromszor vágott, míg a II. és III. negyedében háromszög alakban elhelyezett 3 közönséges kereszt van. A keresztnek fekvése: II. negyedben egy felül, kettő alul, a III. negyedben pedig megfordítva.” Ez a leírás nagyon hasonlít a most előkerült dénár előlapján látható címerhez. Az idézett oklevél pecsétjét Spekner Enikő már így írta le: „... A háromszögű pajzs első és negyedik negyede háromszor vágott, míg a második és harmadik negyedében három liliom lebeg háromszög alakban elrendezve. A liliomok a második negyedben egy felül és kettő alul elhelyezésben alkotnak háromszöget, a harmadik negyedben pedig megfordítva.”¹⁷

Az oklevél pecsétjét tanulmányozva azt látjuk, hogy a fenti leírások kiegészítésre, pontosításra szorulnak. Anjou uralkodóink családi címere: kék mező arany liliomokkal telehintve. Ez úgy keletkezett, hogy a pajzsra ráfeszítettek egy olyan kék színű drapériát, amelynek arany liliomok a mintái. Ez által a pajzs széleinél a liliomoknak néhol csak töredéke látszik. Ezt az ábrázolást láthatjuk pecséteken¹⁸ és pénzen¹⁹ egyaránt.²⁰ (5. kép)

⁸ HALÁSZ 2005. 51.; – RENGJEO 38. 404. sz.

⁹ TRUHELKA 85.

¹⁰ HALÁSZ 2008. 30.

¹¹ Obulus, RENGJEO 37. 397. sz.; UNGER 240. 50. sz.; Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, fotó: Soós Ferenc.

¹² TRUHELKA 124.; – RENGJEO 37. 389–395. sz.; – UNGER 240. Sz. 49–51. sz.

¹³ TRUHELKA 125–126.; – RENGJEO 38. 396–403. sz.; – UNGER 240. Sz. 52. sz.; A családi címet illetően v. ö.: SOÓS Ferenc: Magyarországi kincstartói 1340–1540. Argumentum, Budapest 1999. 25.

¹⁴ Dénár, RENGJEO 38. 402. sz.; UNGER 240. Sz. 52. sz.; Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, fotó: Soós Ferenc.

¹⁵ Gerlovics Szilveszter tulajdonában. Fotó: Giricz Károly.

¹⁶ HÁZI 95–96. 156. sz.

¹⁷ SPEKNER 407.

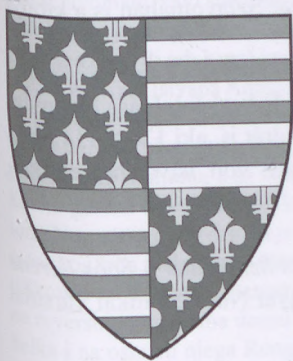
¹⁸ Pl.: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Hegedűs András (szerk.) Esztergom 2000. 43. 21. sz. Károly Róbert középecséte (1341).

¹⁹ Károly Róbert, Nagy Lajos és Mária pénzei. – V. ö. SOÓS Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei, Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 1998. 256. Anjou–magyar címer.

²⁰ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:HUN_Coa_Anjou_q.svg, Károly Róbert király címere.

4. kép

5. kép

6. kép

Ha jobban megfigyeljük az oklevél pecsétjét²¹ (6. kép, nagyított kép), akkor itt is ezt látjuk. A négyelt pajzs első és negyedik mezőjében vágások, a második és harmadik mező liliomokkal telehintett. A vésnök nagyon precízen készítette el a pecsétet, mert a második és harmadik mezőben is lehet látni töredék liliomokat a pajzsmező széleinél.

A most előkerült szlavón dénár címere megegyezik a bemutatott oklevélen látható pecsét címerével. A különbség csak annyi, hogy a címermezőket felcserélte a verőtő vésnöke: az első és negyedik mezőben láthatók az Anjou-liliomok, a második és a harmadik mezőben a vágások. A dénáron a liliomok kiképzése nagyon kezdetleges, ez a példány felfogható akár próbaveretnek is, később a vésnök talán még tovább javított (volna) rajtuk.

Arra a kérdésre nem tudunk egyértelmű választ adni, hogy István herceg mi célból, mikor és hol verette ezt a szlavón dénárt. Egyedül veretésének helyszíne tűnik biztosnak. Szlavónia egyetlen kamarához tartozott és bár ennek székhelye többször változott, a pénzverde kezdetben Pakracon, 1260-ban már Zágrábban, majd a 14. század derekától Zágráb Grič hegyre épült felsővárosában működött. Az itt vert szlavón dénárokat az okiratok 1344-től gréci dénároknak (*denarii grechenses*) nevezik.²² Szokatlan viszont, hogy mindkét dénár esetében elhagyta az éremképből a szlavón címerállatot – a futó nyestet – amely száz éven keresztül a szlavón pénzverés önállóságát szimbolizálta. Ez a két pénztípus azt jelentheti, hogy Anjou István herceg Nagy Lajos pénzűjtési törekvéseihez igazodva saját pénzverést szándékozott kiépíteni, azonban korai halála megakadályozta ebben (mindössze 22 évet élt). A dénárok rendkívüli ritkasága arra is utalhat, hogy szlavón hercegi címének elnyerése (mindössze 22 évet élt). Amennyiben ez utóbbi feltevést taglaljuk, a most előkerült szlavón dénár István első hercegsége alatt, 1350-ben készülhetett és a verdejegy P-betűje, a szlavón dénárok verdejegy képzésének gyakorlatát követve, Ugali Pál bán nevére utalhat. 1350-ben a fiatal István herceg nem tartózkodott Zágrábban és helyette a korábban országbírói ítélőmesterként tapasztalatot és tekintélyt szerzett Ugali Pál, mint címében nem teljes értékű, a herceg által kinevezett bán vitte az ügyeket.²³ A verdejegy E-betűje pedig lehet, hogy az anyakirályné, Erzsébet nevét takarja, aki a kormányzatban szinte egyenrangú volt Lajossal. Szerepe különösen akkor volt jelentős, amikor Lajos nem tartózkodott Magyarországon, 1350 április és októbere között Nagy Lajos a második nápolyi hadjárata okán pedig távol volt.

A verdejegy első betűjéből következtetve István herceg verethette e dénárt második hercegségének első évében, 1353-ban is. Ismerjük kamaraispánját, Ligerius fia Pétert.²⁴ Az 1353. szeptember 16-án kelt oklevélben a zágrábi káptalan értesíti a bánt, hogy Mátyás fia Mike megesküdött előtte, hogy István herceg kamaraispán-

²¹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, DL. 141. (MOL DF 201775). A pecsét átmérője 20 mm.

²² TRUHELKA 9.

²³ HALÁSZ 2008. 48.

²⁴ Polgári származású személyként vett részt a hercegi aula életében és irányította a gazdasági ügyeket. Testvére, Márk, 1352-ben Zágráb bírja volt. HALÁSZ 2005. 62–64.

jának, Ligerius fia Péternek a familiárisát nem támadta meg és nem rabolta ki, miközben az a herceg Körös várában levő kamarájában újonnan vert pénzt cserélt be.²⁵ Az újonnan vert pénz elablása és széthordása minden bizonnyal nem báni, hanem királyi pénzekre vonatkozott. Nagy Lajos király a *lucrum camerae* rendszeres és kiterjedtebb megfizetésével kívánta növelni jövedelmét. E célból megszüntette Károly Róbert pénzügyi reformjának nagy vívmányát, az állandó értékű pénz verését, és ismét bevezette a pénzüjtás gyakorlatát.²⁶ 1358-ban a Szentlászlós dénárok veretésével tért ismét vissza az állandó értékű pénz forgalmának gyakorlatához. Szlavónia területére is szerette volna kiterjeszteni a királyi pénz forgalmát, ami az önálló szlavón pénzverés megszűnésén kívül a lakosság számára az adóterhek jelentős növekedésével is járt volna. A kemény ellenállásnak köszönhetően Szlavónia területén megmaradt az állandó értékű szlavón dénárok kizárólagos forgalma, amelyet csak Mária 1384-ben kiadott rendelete szüntetett meg véglegesen. Ettől kezdve Szlavóniában is a királyi pénzek voltak forgalomban.²⁷

A bemutatott dénár hátlapján látható pénzverőjegyek közül a P-betű minden bizonnyal a kamaraispán névének kezdőbetűje, amennyiben a fentebb leírtakon túl másként gondolkodunk. Az E-betű feloldása bizonytalan. Lehet, hogy csak a Péter név második betűje, de jelentheti akár Chempelini Endrét is, aki 1341–1342-ben Pécs-szerémi,²⁸ majd 1353. január 5-én kelt oklevélben Buda-esztergomi kamaraispán²⁹ volt. István herceg szlavón pénzverésének kidolgozásában segítséget nyújthatott.

Gerlovics Szilveszter – Soós Ferenc
Magyar Numizmatikai Társulat

Rövidítések

HALÁSZ 2005	Halász Éva: Anjou István hercegsége (1332–1354). In: <i>FONS. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok</i> 12 (2005):1
HALÁSZ 2008	Halász Éva: <i>A szlavón hercegek és bánok 14. századi oklevéladó tevékenysége (1323–1381)</i> . Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Doktori disszertáció. Budapest 2008.
HÁZI	Házi Jenő: <i>Sopron szabad királyi város története</i> . I. rész, I. kötet. Sopron 1921.
HUSZÁR	Huszár Lajos: <i>Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute</i> . Budapest–München 1979.
RENGJEO	Rengjeo, Ivan: <i>Corpus der mittellalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien</i> . Graz 1959.
SPEKNER	Spekner Enikő: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez. <i>Budapest Régiségei</i> 30 (2002)
TRUHELKA	Truhelka, Čiro: Slavonski banovci. (Prinos hrvatskoj numismatici) <i>Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini</i> (Sarajevo) 9 (1897)
UNGER	Unger Emil: <i>Magyar éremhatározó. I. kötet (1000–1540)</i> . Ajtósi Dürer Könyvkiadó, Budapest 1997.

²⁵ Miklós egész Szlavónia és Horvátország bánjának ítélete értelmében Ran-i Mátyás fia: Mike [1353.] szeptember 14-én (in octavis festi Nativitatis Virginis gloriose) a zágrábi káptalan előtt 12 szlavón nemessel tartozik eskü tenni Ligerius fia: Péterrel, István herceg kamaraispánjával szemben, miszerint társaival [1353.] július 20-án (*sabbato proximo post festum Divisionis apostolorum*) Péter szolgáit (akik 57 márkányi új denárt (denarios nove monete quinquaginta septem marcarum) a herceg Körös várában levő kamarájában váltottak) nem verték meg és a pénz nem hordatta szét a piacozókkal (forenses) és Pétert a szállásáig nem követte és nem akarta sem őt, sem a familiárisait meggyilkolni. Tartalmi átirat: zágrábi káptalan, 1353. szeptember 16. (MOL MKA Collectio Kukuljevicsiana = MOL DL 35 858). Megjegyzés: a tartalmilag átiró oklevél kiadása: Smič. XII. 144. sz.; HALÁSZ 2008. 128. 197. oklevél.

– Körös vára (ma Križevci, Horvátország): A koraközépkorban jött létre azon ókori utak kereszteződésénél, amelyek a Száva völgyét kötötték össze a Pannon síksággal. Folyamatos fejlődését a tatárjárás megakasztotta, de azt követően az uralkodó által elrendelt feszített tempójú vár- és városfalépítés újabb lendületet adott neki. 1252-ben királyi privilégiumokat kapott, amelynek következtében Zágrábhhoz hasonlóan szabad királyi várossá vált. Kedvező földrajzi adottságainak köszönhetően a 14. századtól a város vármegyeszékhely lett és Szlavónia országgyűléseit ott tartották. Ebben az is közrejátszott, hogy jó úthálózat kötötte össze Felső-Horvátországgal és Magyarországgal, valamint két jelentős polgári és egyházi székhellyel, Csázmával és Zágrábbal. A 14. század közepén Szlavónia, s így Horvátország legnagyobb területű vármegyéje volt. Az uralkodók is gyakran felkeresték Köröst, Nagy Lajos király is több esetben viszatért oda. Körös vára ma már nem található. <http://jupiter.elte.hu/aaacikkek2/065koros.htm>.

²⁶ HUSZÁR Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 59.

²⁷ TRUHELKA 23.

²⁸ HORVÁTH Tibor Antal – HUSZÁR Lajos: Kamaragráfok a középkorban. *NK* 54-55 (1955–1956) 24.

²⁹ Buda-esztergomi kamaraispán Chempelini Endre és Pozsegai István. HÁZI 163. sz. oklevél dátumában sajtóhiba van! Ezt jelzi is a 316. oldalon a „Helyreigazítandók” között. A dátum helyesen: 1353. január 5., MOL DF 202666.

SLAVONSKI NOVAC VOJVODE IŠTVANA ANŽUJSKOG

Pod Slavonijom podrazumeva se tzv. cela Slavonija (tota Sclavonia) koja je u 13–14. veku geografski obuhvatila znatno više od teritorije današnje Slavonije u Hrvatskoj: severna granica prema Ugarskoj je bio Dunav, zapadna prema Primorju planina Gvozd, a južno je obuhvaćala bihaćko i banjalučko okružje. U sklopu Ugarske kraljevine uživala je posebnu autonomiju. Na čelu samouprave stajao je kao predstavnik kraljevske vlasti vojvoda ili ban. S obzirom da se ova samouprava ogledala i u pravu kovanja autonomnog novca, od sredine 13. veka slavonski banovi su u ime kralja – kovanje novca je predstavljalo suvereno pravo ugarskih kraljeva – kovali svoje novce: denare i obole (moneta regis per Sclavoniam). Jedino su vojvode, kada su bile imenovane, imale pravo kovati novac u svoje ime, koje se ogledalo i u natpisu na novcu (moneta ducis per Sclavoniam). Svi slavonski novci su čitav vek, sve do ukinuća njihovog opticaja odredbom kraljice Marije od 1384. godine nosile jasno prepoznatljive osnovne elemente: na aversu kuna u trku, na reversu dvostruki krst, ispod njega dve okrunjene glave (ili grb bana) iznad njih zvezda i polumesec. Od ove ustaljene slike slavonskih novaca u potpunosti se razlikuju denari vojvode Ištvan Anžujskog. Prvi i do sada jedini poznati tip njegovog denara je nađen krajem 19. veka kod Klise i nalazi se u zbirci Muzeja Slavonije u Osijeku. Na aversu tog novca veliki anžujski ljiljan ispunjava središte polja, oko njega natpis u dvostrukom bisernom krugu: MDSPSCLAVONIAM, na reversu okrunjeni šlem na levo, kao ukras nojeva glava sa potkovicom u kljunu, a sa strane dva nojeva pera i sigla NI–BA. Drugi, do sada nepublikovan tip denara je nađen pre nekoliko godina u ataru naselja koja se nalaze 8–10 kilometara severno od Sremske Mitrovice i nalazi se u privatnoj zbirci autora. Na aversu ovog denara je isti natpis, ali je u središtu polja umesto ljiljana grb vojvode Ištvan Anžujskog (grb u obliku srololikog štita podeljen na četiri polja, gore levo i dole desno pruge Arpadovića, gore desno četiri a dole levo tri krina – identifikovan na osnovu voštanog pečata sa njegove povelje iz 1350. godine, koja se čuva u županijskom arhivu u Šopronu) a na reversu pored šlema desno i levo sigla P–E. Denar je veličine 15 mm, teži 0,59 g, finoća srebra je oko 800/1000. Truhelka i na osnovu njega Rengjeo su tumačili natpis na aversu kao Moneta Ducis Per Sclavoniam, međutim, ispravno tumačenje glasi: Moneta Ducis Stephani Per Sclavoniam – novac vojvode Ištvan u Slavoniji.

Ištvan Anžujski (20. 08. 1332. – 09. 08. 1354.) kao mlađi brat Lajoša I Velikog dva puta je bio imenovan za vojvodu Slavonije, 1350. i 1353–1354. godine. Denar, na osnovu sigle, NI–BA (Nicolaus Banus) svakako je bio kovan u periodu njegovog drugog vojvodstva jer je on imenovao za svog bana Nikolu Banfija 1353. godine. Novootkriveni denar mogao je biti kovan za vreme njegovog prvog vojvodstva, 1350. godine kada mu je poslove vodio ban Pavle Ugal. Na ovakvu tvrdnju upućuje prvo slovo sigle P–E, a drugo slovo možda krije ime njegove majke, kraljice Eržebet, udovice Karla Roberta, koja je imala skoro savladarska ovlašćenja u vladavini svog sina Lajoša I, naročito kada je on, kao i u ovom slučaju, bio odsutan iz zemlje. Možda su oba denara kao spomen novci bili kovani u čast sticanja vojvodske titule, što može opravdati njihovu izuzetnu retkost. Ima osnove i pretpostavka da je Ištvan možda hteo, u skladu sa težnjama novčane reforme Lajoša I, da uvede nov novčani sistem i u Slavoniji tako da i ovi primerci predstavljaju probne otkove. Ako je ovaj denar kovan kasnije, sigla P može da krije ime njegovog monetara Petera Ligeriusa (1353. god.), a sigla E verovatno Andrea Kempelinija, iskusnog komornog grofa Budimsko-ostrogonske komore.

Zwei Falschmünzfunde aus dem 16. Jahrhundert in Vámtelek

A hely Kisboszniától délre terül el, Vámtelek-pusztán, a középkori templom romjától viszonylag messze. Körülötte javaközépkori törmelék csak elvétve található, annál inkább a völgy szemközti oldalán, ahol egy török-kori település feküdt. Azon a területen korábban már találtam I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf hamis denárokat.

1. kép A lelőhely térképe

A két leletet együtt dolgozom fel, mivel nyilvánvaló, hogy egyazon település környékén lettek elrejtve (vagy szétszórva), ugyanabban az időben.

A leletek összetétele, részletes meghatározása a következő:*

A leletet a szabadkai Városi Múzeum őrzi.

I. lelet:

Magyarország

Denárok

I. Ferdinánd (1526–1564)

1. H935; U745.a, K–B, 1555

Av: FERDINAND D G R VNG 1555

Rv: PATRONA · * · VNGARIE

1. 14,45 mm	0,28 g	ez.	
2. 14,55 mm	0,35 g	ez.	2.1. kép
3. 15,25 mm	0,33g	Cu	2.2. kép

2. H-935 ; U-745.a, []-B 1[]5[]-a verdejel B betűje kissé meg van dőlve.

Av: []ERDINAN[] []G []VNG 1[]5[]

Rv: PATRON[...] VNG[...]

4. 15,60	0,52 g	Cu	2.3. kép
----------	--------	----	----------

3. H935; U745.a, K–B, 1555, a verdejel B betűje megdőlvé.

Av: FERDINAND D G R VNG 1555

Rv: PATRONA · * · NVNGARIE

5. 14,00 mm	0,30 g	ez.	2.4. kép
6. 14,40 mm	0,33 g	ez.	
7. 14,50 mm	0,38 g	ez.	
8. 16,60 mm	0,34 g	ez.	2.5. kép

4. H935; U745.a, K–B, 1555

Av: FERDIIAID·D GRVIG 1555

Rv: PATRONA · * · VNGARIE

9. 14,50 mm	0,35 g	ez.	
10. 14,70 mm	0,58 g	ez.	2.6. kép

5. H935; U745.a, K–B 155

Av: FEI-RDNAD []GR·VNG 155

Rv: PATRONA · * · VNGARIE

11. 14,70	0,53	Cu	2.7. kép
-----------	------	----	----------

Rudolf (1576–1608)

6. H1058; U810 A, K–B, az éremképből hiányzik az évszám.

Av: A körirat olvashatatlan, egyes betűk jól látszanak, úgyhogy a típust egyértelműen be lehet azonosítani.

Rv: PATRONA · * · VNGARIE

12. 14,70 mm	0,34 g	Cu	
13. 15,20 mm	0,72 g	ez.	2.8. kép
14. 16,30 mm	0,69 g	ez.	

7. H1058; U810 A, K–B, az éremképből hiányzik az évszám.

Av: A körirat olvashatatlan, egyes betűk jól látszanak, úgyhogy a típust egyértelműen be lehet azonosítani.

Rv: az VNGARIE-ban a N retrográd.

15. 15,00	0,33	billon	2.9. kép
-----------	------	--------	----------

8. H1059; U811.a, K–B, 1580

Av: []V·D·II RO·I·S AV·G·H·[...]

Rv: PATR*1580*HV[]G

16. 14,75 mm	0,50 g	ez.	2.10. kép
--------------	--------	-----	-----------

9. H1059; U811.a, verdejegy meghatározhatatlan, 1580

Av: R·VDII·RO·I·S·AV·G·H·B·R·

Rv: []ATV*0·58·1*[...]

17. 15,80 mm	0,49 g	ez.	2.11. kép
--------------	--------	-----	-----------

10. H1058; U810 A, K–B, 1579 – hiányzik az 1-es. Rosszezüst.

Av: RVDO II RS·AVGE·HV·OBR

Rv: PATRONA·*· VNGARIE

18. 15,20	0,46	billon	2.12. kép
-----------	------	--------	-----------

11. H1058; U810 A, K-B, 1579 (9571, a 9-es és az 5-ös fejtetővel) Rosszezüst.

Av: RVDO II·ROI·SAVGEH·V·BO·R· (a D retrográd)

Rv: PATRONA·*· VNGRAIE

19. 14,80 mm	0,54 g	billon	
20. 15,00 mm	0,67 g	billon	
21. 15,30 mm	0,44 g	billon	
22. 15,90 mm	0,54 g	billon	
23. 15,95 mm	0,73 g	billon	

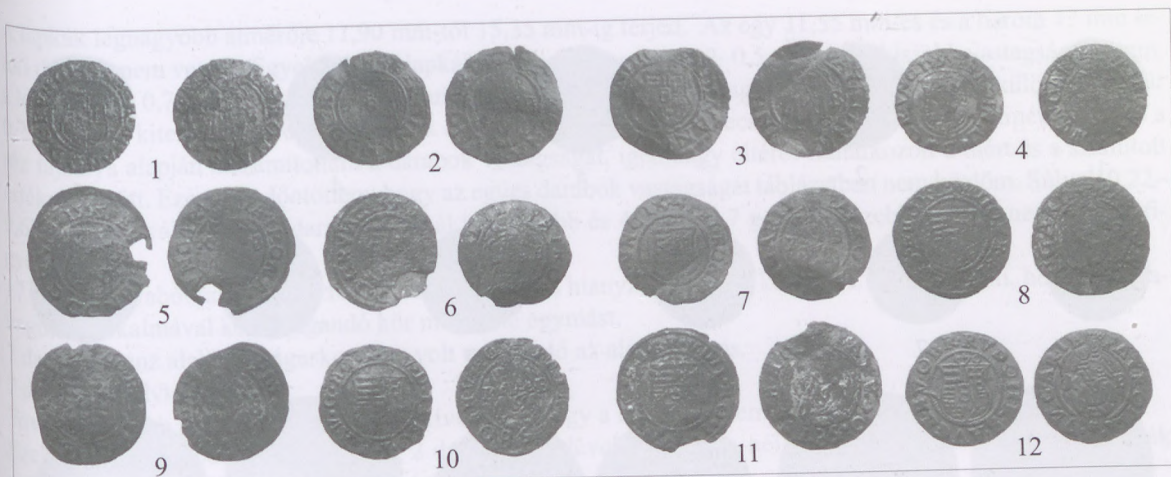
12. H1058, U810 A, K–B, az évszám hiányzik. Rosszezüst.

Av: RVDO II·RO·IS·AV[...]·VBO·R

Rv: PATRONA·*· VNGRAIE

24. 16,10 mm	0,46 g	billon	
25. –	–	billon	törött

Átmérőjük 14,40–16,60 mm. Átlagos vastagságuk 0,2–0,5 mm. Egy darabon belül is változhat, akár 0,2 mm-t is. Az összes darab közül csak 5 nincs ezüstözve

2. kép Magyar denárok az I. leletből

Csehország

Weisspfennigek

I. Ferdinánd (1526–1564)

1. Saurma 439, Katz 42, évszám nélküli
[]ER·DI·II·A·II·D:PRIM

1. 13,50 0,30 ez. 3.1. kép

2. Saurma 439, Katz 42, évszám nélküli
FERDINAND : PRIM

2. 13,30 0,20 ez.
3. 13,30 0,22 ez. 3.2. kép
4. 13,50 0,40 ez. 3.3. kép

3. Saurma 439, Katz 42, évszám nélküli
FERDINANDPRIM

5. 13,60 0,32 ez.
6. 13,80 0,25 ez. 3.4. kép
7. 14,40 0,51 ez. 3.5. kép

4. Saurma 439, Katz 42, évszám nélküli
FERDINAND:PRIM

8. 13,30 0,17 ez. 3.6. kép

I. Ferdinánd, azonosíthatatlan, sérült

9. 13,10 0,25 ez.
10. 13,40 0,27 ez. 3.7. kép
11. – – ez. törött

Rudolf (1576–1608)

5. A körirat olvashatatlan, de legalább 2 különböző verető.
[...]DO[...]CV[...] (rudol secvnd)

12. 13,35 mm	0,39 g	ez.	3.8. kép
13. 14,20 mm	0,59 g	ez.	3.9. kép
14. 13,30 mm	0,32 g	ez.	3.10. kép
15. 14,10 mm	0,52 g	ez.	
16. 14,60 mm	0,54 g	ez.	3.11. kép
17. 14,00 mm	0,26 g	ez.	
18. –	–	ez.	törött

Átmérőjük 13,10–14,60 mm. Vastagságuk 0,2–0,5 mm. Egy darabon belül is változhat, akár 0,2 mm-t is. A darabok kivétel nélkül ezüstöztek.

Lengyelország

Garasok

I. Zsigmond (1506–1548)

Kopicki 428–436 típusú, 1546–1548 közötti veret.

1. 23,80 mm 1,79 g Cu 3.12. kép

Bátori István (1576–1586)

Kopicki 503–541 típusaihoz hasonló, 1579–1586 között verette.

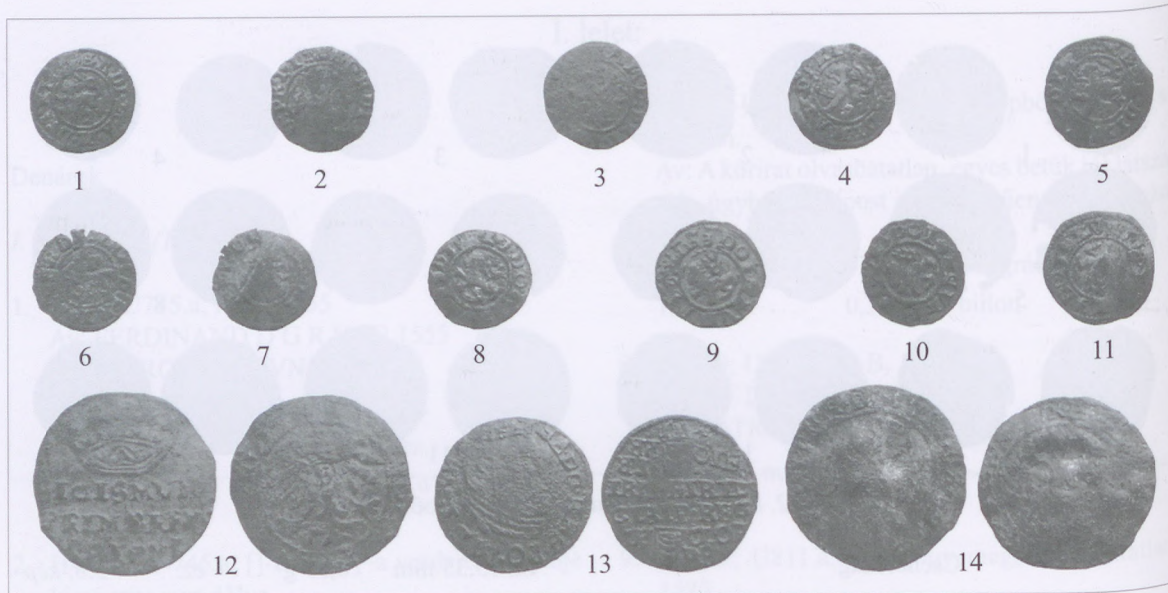
2. 20,40 mm 1,66 g Cu 3.13. kép

Porosz hercegség

Albert (1525–1568)

Kopicki 3781–3795 típusú, 1540–1558 közötti veret.

3. 23,60 1,69 ez. 3.14. kép

3. kép Osztrák, lengyel és porosz pénzek az I. leletből

Denárméretű lapkák*

1.	11,55 mm	0,22 g billon	26.	13,05 mm	0,48 g Cu	51.	14,20 mm	0,42 g	ez.
2.	11,90 mm	0,15 g billon	27.	13,15 mm	0,33 g Cu	52.	14,30 mm	0,32 g	ez.
3.	11,90 mm	0,20 g billon	28.	13,30 mm	0,29 g ez.	53.	14,40 mm	0,38 g	ez.
4.	12,00 mm	0,33 g billon	29.	13,30 mm	0,51 g Cu	54.	14,40 mm	0,54 g	Cu
5.	12,00 mm	0,37 g ez.	30.	13,40 mm	0,48 g Cu	55.	14,40 mm	0,62 g	ez.
6.	12,30 mm	0,30 g ez	31.	13,45 mm	0,30 g Cu	56.	14,40 mm	0,91 g	ez.
7.	12,50 mm	0,16 g Cu	32.	13,50 mm	0,30 g ez	57.	14,50 mm	0,32 g	Cu
8.	12,55 mm	0,22 g Cu	33.	13,50 mm	0,32 g Cu	58.	14,50 mm	0,35 g	Cu
9.	12,55 mm	0,34 g Cu	34.	13,50 mm	0,32 g ez.	59.	14,60 mm	0,40 g	Cu
10.	12,55 mm	0,53 g ez.	35.	13,60 mm	0,40 g ez.	60.	14,60 mm	0,40 g	ez.
11.	12,60 mm	0,14 g Cu	36.	13,65 mm	0,31 g Cu	61.	14,60 mm	0,45 g	ez.
12.	12,70 mm	0,32 g ez.	37.	13,70 mm	0,33 g ez	62.	14,70 mm	0,43 g	ez.
13.	12,80 mm	0,23 g Cu	38.	13,70 mm	0,41 g Cu	63.	14,80 mm	0,26 g	Cu
14.	12,80 mm	0,28 g ez.	39.	13,80 mm	0,32 g ez.	64.	14,80 mm	0,52 g	ez.
15.	12,80 mm	0,29 g Cu	40.	13,80 mm	0,32 g Cu	65.	14,90 mm	0,35 g	Cu
16.	12,80 mm	0,35 g Cu	41.	13,95 mm	0,26 g Cu	66.	15,00 mm	0,59 g	ez.
17.	12,80 mm	0,37 g Cu	42.	14,00 mm	0,39 g ez.	67.	15,00 mm	0,76 g	ez.
18.	12,80 mm	0,52 g Cu	43.	14,00 mm	0,40 g Cu	68.	15,15 mm	0,66 g	ez.
19.	12,80 mm	0,56 g ez.	44.	14,00 mm	0,43 g ez.	69.	15,25 mm	0,63 g	Cu
20.	12,90 mm	0,30 g ez.	45.	14,00 mm	0,44 g Cu	70.	15,25 mm	0,68 g	ez.
21.	12,90 mm	0,30 g Cu	46.	14,00 mm	0,48 g ez.	71.	15,35 mm	0,44 g	ez.
22.	12,90 mm	0,59 g Cu	47.	14,00 mm	0,53 g Cu	72.	17,00 mm	0,53 g	Cu
23.	13,00 mm	0,33 g Cu	48.	14,10 mm	0,62 g ez.	73.	17,20 mm	0,83 g	Cu
24.	13,00 mm	0,42 g ez.	49.	14,15 mm	0,23 g ez.	74.	16–17,3 mm	1,03 g	Cu
25.	13,05 mm	0,47 g ez.	50.	14,20 mm	0,37 g Cu				

* A 106 darabból csak 74 darab értékelhető, mert a többi 32 darab sérült, ezért ezeket a további értékelésből kihagytam.

A lapkák legnagyobb átmérője 11,90 mm-től 15,35 mm-ig terjed. Az egy 11,55 mm-es és a három 17 mm fe-
lülű darabot nem vettem figyelembe. A lapkák átlagos vastagsága 0,2–0,5 mm. A legkisebb vastagság 0,1 mm,
a legnagyobb 0,75 mm. Van több lapka, amelynek legkisebb és legnagyobb vastagsága közti különbség akár
0,25 mm-t is kitesz, így az egyes darabok átlagos vastagságát csak becsülni tudtam. Miután átmérő, súly és a
réz fajsúlya alapján kiszámítottam a darabok vastagságát, igen nagy eltérés mutatkozott a mért és a számított
értékek között. Ezért úgy döntöttem, hogy az egyes darabok vastagságát táblázatban nem közlöm. Súlyuk 0,22–
0,68 g között változik. A 3 darab 0,2 g-nál könnyebb és 4 darab 0,7 g-nál nehezebb darabot nem vettem fi-
gyelembe.

17 csonka darabot találtam köztük, amelyek széléből hiányzik egy-egy körszelet. Ez azt jelenti, hogy a lapka-
vagdalás alkalmával két kivágandó kör metszette egymást.

7 darab tálpénz alakú, kivágaskor nem volt megfelelő az alátámasztás.

7 darab szabálytalan alakú.

További 1 darab azért érdekes, mert jól kivehető, ahogy a lapkát két lemez összetételéből vágták ki.

Ezek a hibás darabok, (összesen 32), 2 darab kivételével 13,00 mm-nél nagyobbak. Az ettől kisebb lapkák
száma 22, és ezekből a lapkákból pénzt nem vertek.

1 darab összeragadt vagy égett darab is volt köztük, 4 lapka 1,45 g súlyban.

A 74 darabból 32 ezüstözött. A 26 darab legkisebből, melyeket fel sem használtak, az átlagosnál kevesebb, csak
9 van ezüstözve.

4. kép Csonka és tálpénz alakú, valamint egy hibás lapka

Garasméretű lapkák

1.	18,90 mm	0,73 g	ez.
2.	18,90 mm	0,84 g	ez.
3.	19,00 mm	0,96 g	ez.
4.	19,00 mm	1,01 g	ez.
5.	19,10 mm	1,04 g	ez.
6.	19,20 mm	1,15 g	ez.
7.	19,20 mm	1,56 g	ez.
8.	19,25 mm	2,00 g	ez.
9.	19,30 mm	1,36 g	ez.
10.	19,40 mm	0,78 g	ez.
11.	19,40 mm	1,18 g	ez.
12.	19,40 mm	1,53 g	ez.

A lapkák átmérője 18,90–19,40 mm, átlagos vastagságuk 0,35–0,60 mm, súlyuk 0,73–1,56 g. Az egyetlen

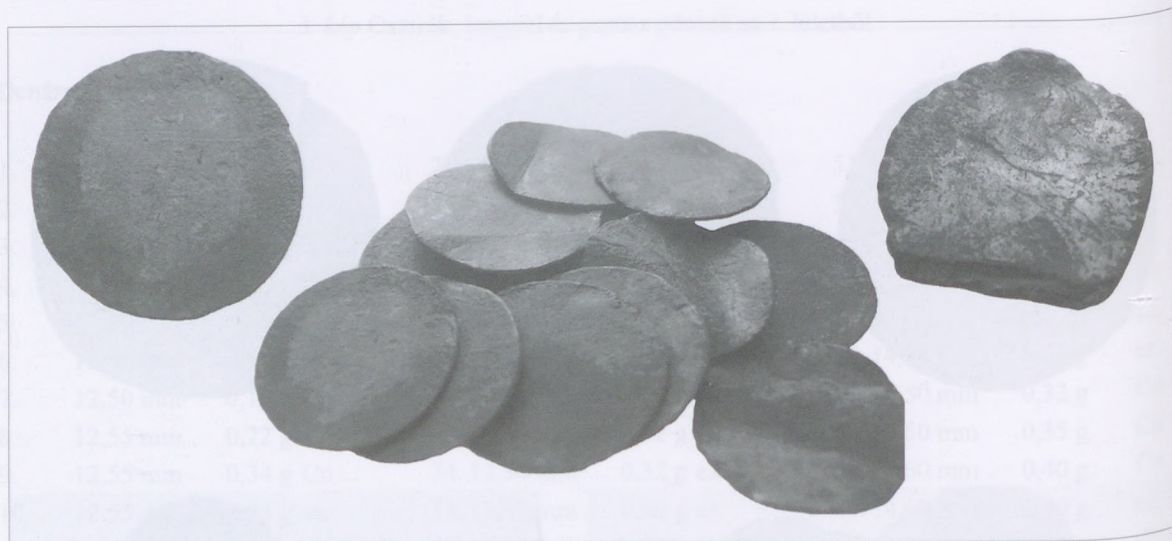
2 g súlyú lapkát nem vettem figyelembe. Felületük kivétel nélkül ónozott. Ilyen a lapkákból verhettek a leletben talált Bátori garast.

Negyedtallér méretű lapka

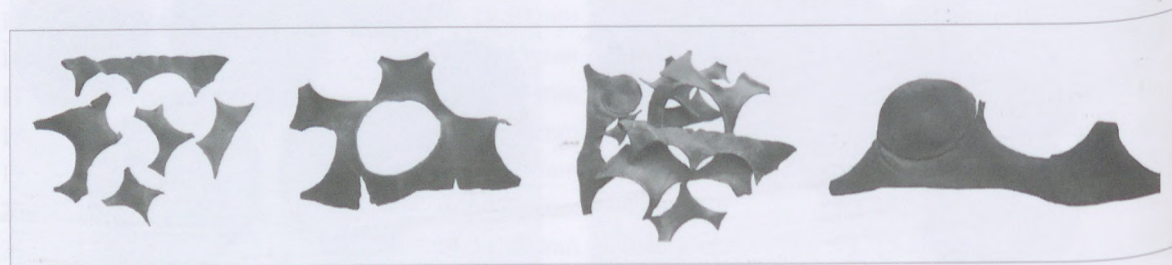
1. 27,9–31,7 9,39 mm ez. lapkaszel

Mindössze 1 darab van belőle, de az sem szabályos köralakú. Átmérője 27,9–31,7 mm, átlagosan 29 mm. Súly 9,39 g. Felülete ezüstözött.

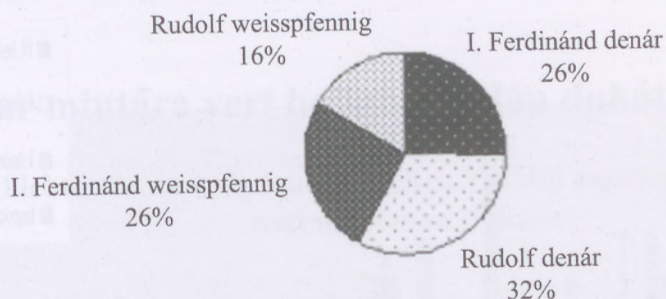
A területen találtam ezüstözetlen rézlemezeket, melyekből lapkákat vágtak ki. Szépen összeilleszthetők az ott talált lapkákkal és veretekkel. Van köztük egy érdekes lemez, melyből másodszori ütésre sem sikerült kivágni a lapkát.

5. kép Garasméretű lap és lapkák, valamint a negyedtallér méretű lapka

6. kép Különféle lapkák és lemezes

I. grafikon Az idegen pénzek aránya az I. leletben

II. lelet

Magyarország

Denárok

I. Ferdinánd (1526–1564)

- H935; U745a; K–B, 1555
Hajlított oldalú címer, évszám az előlapi köriratban, 1556, K–B (a B dől)
Av: olvashatatlan, az évszám retrográd.
Rv: olvashatatlan.

1. 15,60 mm 0,51 g ez.

Rudolf (1576–1608)

- H1059; U811a; K–B, 1580 (retrográd verdejel)
Av: RVD·II·ROIIS·AV·G·H·B·R
Rv: PATR*1580* HVNG

2.	15,50 mm	–	ez.	törött
3.	15,50 mm	0,39 g	ez.	
4.	15,50 mm	0,65 g	ez.	
5.	15,70 mm	0,45 g	ez.	
6.	15,80 mm	0,35 g	ez.	
7.	15,80 mm	0,68 g	ez.	
8.	16,00 mm	0,58 g	ez.	

- H1058; U810a; K–B, az éremképből hiányzik az évszám, törött
Av: [...]DO II·RO·IS[...]
Rv: [...]RONA VNGARIE

9. 15,00 mm – billon

Vastagságuk 0,30–0,50 mm.

Mind ezüstözött.

Átmérőjük 15,50–16,00 mm, igen szűk határon belül mozog. Érdekes, hogy a lelet legkisebb átmérőjű denárja is nagyobb, mint az I. lelet legnagyobb kiveretlen lapkája.

Itt is találtunk ezüstözetlen rézlemezeket, melyekből lapkákat vágtak ki, de kiveretlen lapkákat nem. A denárok tökéletesen illeszthetők a lemezekhez.

7. kép Magyar denárok a II. leletből

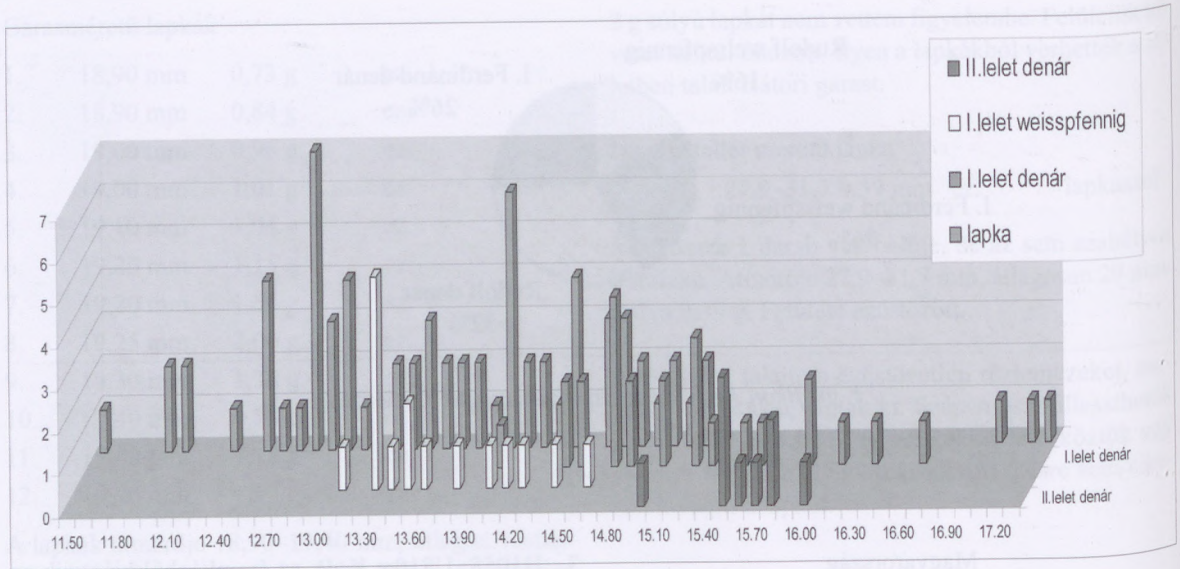
A lelőhely környékén pénzhamisító műhely üzemelhetett.

Az első lelet denárlapkái, mivel túlnyomórészt hibásak vagy túl kicsik, a műhely hulladéka lehetett. A többiből verték a lelet denárjait és a weisspfennigjeit. Kivétel egy csonka lapkára vert I. Ferdinánd weisspfennig.

A garasméretű lapkák valamivel kisebbek az egyetlen Báthori garasnál. Az egyetlen Albert garas ezüstözése hasonló a denárok ezüstözéséhez, de átmérője nagyobb a lapkáékénál. I. Zsigmond garasa véletlen keveredhetett a leletbe.

A két lelet érmevariációinak száma több mint 20. Kiverésükhöz legalább annyi verőtövet kellett felhasználni.

Az elrejtés ideje az I. lelet alapján 1579, de a II. leletben talált legkésőbbi évszám alapján 1580 előtti nem lehetett.

2. grafikon Az apró veretek és lapkák eloszlása átmérőjük szerint

Vámtelek abban az időben adózó falu volt, amelyet 1543-ban említ egy érseki adóösszeírás, 1590-ben pedig egy török adókönyv 25 adózó házzal. 1598-ban a falu lakossága Esztergom vidékére költözött. A térségben az 1568-ban megkötött drinápolyi béke következtében volt egy viszonylag nyugodt, 25 éves időszak, amikor fellendült a kereskedelem. Az ország nyugati részén osztrák, cseh és a dél-német tartományok veretei, az északon lengyel, a hódoltsági területen pedig inkább hazai pénz volt forgalomban. A török az adót akcsében rótt ki, de behajtáskor magyar pénzt követelt.

A leletekből előkerült idegen pénzek aránya azt mutatja, hogy a hamis vereteket kereskedelmi célokra szánhatták, török vagy magyar főúri rendelésre készülhettek.

Nagy Jenő
Szabadka

Felhasznált irodalom

- SZEKERES László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. *Újvidék* 1983.
 IVÁNYI István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*. Szabadka 1991.
 KOPICKI, Edmund: *Ilustrowany skorowidz pieniedzy polskich i z polska zwiazanych I-IV*. Warszawa 1995.
 KAHLER Frigyes: A XVI. századi pénzhamisítás kérdéséhez. *NK 74-75 (1975-1976)* 53-56.
 HUSZÁR, Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest-München 1979.

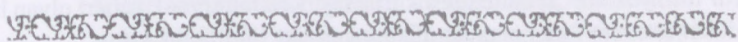
A magyar mintára vert holland és dán dukátok történetéhez*

Zur Geschichte der nach dem ungarischen Vorbild geprägten niederländischen und dänischen Dukaten

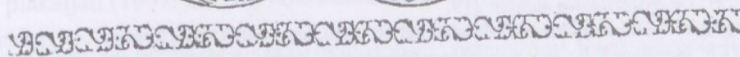
Mind a klasszikus hazai,¹ mind az autentikus külföldi² szakirodalomból, továbbá Európa mértékadó gazdaságtörténeti összegezéséből³ jól ismert, hogy a kora újkorban világhírűvé vált holland dukátokat a magyar aranyforint mintájára verték.

A magyar mintára vert németalföldi dukátok egy része a XVI. század közepe táján került ki a verdékből, s egyes példányoknak az éremképe, illetve a körirata félreérthetetlenül magyar mintára vall.⁴

Az 1586-ban kibocsátott új, németalföldi dukát előlapján csupán a vértetben álló királyalak⁵ emlékeztetett a magyar aranyforintra, a metszetével közzétett plakát tájékoztatója azonban kétséget kizáróan tudatta, hogy a „...nieuwe Nederlandtsche Ducaet ... Ungersche ...” mintára⁶ készült. Bővebb szöveges változata szerint a magyar mintára vert németalföldi dukátot azért bocsátották ki, hogy megkönnyítsék a Német-római Birodalommal, a Dán Királysággal, Svédországgal és a Keleti-tenger kikötővárosaival⁷ folytatott kereskedelmet.

Die nieuwe Nederlandtsche Ducaet van
gewicht allope en prijse der Unger-
sche en sijer Ducaten weecht ij. Engel.
ix. Afskenis sijf / doet ij. gul. vij. stuip.

1. kép. A magyar mintára vert holland dukát metszete 1586-ban, plakátrészlet
(Het Koninklijk Penningkabinet, Utrecht)

* Kutatásaim támogatásáért köszönet illeti a Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Utrecht munkatársait, illetve tisztelettel adózom Prof. Dr. Hermann Kellenbenz és Prof. Dr. Wolfgang von Stomer – néhai tanszékvezetők emlékének – akik lehetővé tették, hogy az Alexander von Humboldt-Stiftung ösztöndíjasaként Nürnbergben kutathassak.

¹ HUSZÁR Lajos: Magyar mintára vert idegen aranypénzek. NK 66–67 (1967–1968) 57–72.

² ENNO VAN GELDER, H.: *De Nederlandse munten. Utrecht.* Antwerpen 1980. 219. A dukátok napjainkig terjedő történeti áttekintésére újabban: BRZIC, Aleksandar: *The Ducat. Some observations about the history of an economic and monetary phenomenon.* Veenendaal 2007. 91–92.

³ A szabadságharcban vezető szerepet vállaló északi tartományok által bevezetett pénzek közül a legfontosabb a magyar dukát mintájára vert aranypénz volt. „Unter den neuen Sorten war die wichtigste das nach dem Vorbild des ungarischen Dukaten geprägte Goldstück.” KELLENBENZ, Herman: *Wirtschaft und Gesellschaft Europas 1350–1650. Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte.* Hrsg. von KELLENBENZ, Herman. Stuttgart, 1986. III. 308. [Továbbiakban: *Handbuch der europäischen ...* Hrsg. von KELLENBENZ].

⁴ HUSZÁR: Magyar mintára ... 64–67.

⁵ HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657.* (Corpus Nummorum Hungariae III/I.) Budapest 1975. 22.

⁶ A rendelet Hágában kelt 1586. aug. 4-én, s Amszterdamban nyomtatták ki. Eredeti példánya a Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Utrecht gyűjteményében található; korábban – anyaggyűjtésem idején – Leiden plakátgyűjteményében, 303/1586. sz. alatt volt elérhető. E ponton ismételtet köszönetet mondok a plakátrészlet közlésének engedélyezéséért. E plakátrészlet megjelent korábbi tanulmányaimban, a numizmatikai szakirodalomban most kap megfelelő helyet: A magyar és a török dukát árfolyama a 16. század közepén. *Századok* 135 (2001) 889–906., illetve: The Exchange Rates of the Hungarian and Turkish Ducats in the Mid-16th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2007) 33–54., illusztrációk nélküli közlése: Der Wechselkurs des ungarischen und türkischen Dukaten in der Mitte des 16. Jahrhunderts. in: *Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung Festschrift für Jürgen Schneider zum 65. Geburtstag.* Hrsg. Rainer Gömmel – Markus A. Denzel. Stuttgart 2002. 25–44. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte, № 159).

Az új németalföldi dukátot 0,986%-os finomságú aranyból verték, s teljes tömegét 3,51 grammal adják meg a holland⁸ szakirodalom. Bizonyítható azonban, hogy az 1559. évi augsburgi birodalmi pénzrendelet szerinti – 23 karát 8 grén – finomságtól eltérő, gyengébb minőségű németalföldi dukátok⁹ is készültek. Ilyenek voltak az 1600-ban próbált németalföldi „magyar dukátok”, amelyeknek finomságát 23 karát 6 grénben, azaz 0,980%-ban állapították¹⁰ meg.

Az eredetinel gyengébb és ezüsből vert németalföldi pénzeket már korábban is elmarasztalták. Részben a földrajzi közelség, részben a kereskedelmi kapcsolatokból eredő ismeretek nyomán Alsó-Szászországban, 1579–1601 között számos vádpontot fogalmaztak meg a rendek: szerintük a németalföldiek kiviszik a jó pénzt, majd rossz váltópénzeket vernek belőlük, amelyek visszakérülve zavarokat okoznak a térségben. Továbbá Németalföld egyes városai hamis tallérokat bocsátanak ki; nem tartják be a birodalmi pénzrendeletek előírásait, s így a birodalom pénzügyi zavarainak gerjesztőivé válnak. Visszaéléseik ellen a császár fellépését¹¹ tartották szükségesnek. Mecklenburg követeinek 1591. évi – igen alapos – jelentésében azonban azt is megfogalmazták, hogy a németalföldi váltópénzek kitiltása és a tilalombból következő hiány zavarokat okozna a tengerparti városok¹² pénzforgalmában.

Alsó-Szászországban számos jó minőségű dukát forgott 1591-ben, 23 karát 8 grén finomságúnak nyilvánították a magyar, a bécsi, a karintiai, a cseh, a spanyol, a kasztíliai, a szicíliai, a pápai, a velencei, illetve a valenciai dukátokat, továbbá Breslau, Lübeck és Hamburg város vereteit. Egy grénnel maradt el a birodalmi normától a lengyel király és Breslau püspökének dukátja, de csapni valóan gyenge dukátokról is adtak hírt, többek között Thorn apátnőjének aranyáról, amelyik csupán 18 karát 6 grén – 0,771% – finomságú¹³ volt.

Velük szemben Lübeck és Hamburg birodalmi norma¹⁴ szerint vert dukátjait a XVI. században és a XVII. század elején „magyar aranyaknak” tekintették a kortársak, s Hamburgból ismert olyan hagyatéki leltár, amelyekben a két város dukátjai a tényleges magyar dukáttal együtt¹⁵ fordultak elő.

Nagy a valószínűsége annak, hogy az északnémet térség számos természetes és jogi személye – mint az emissziós jog gyakorlója – együttesen sem bocsátott ki annyi „ongerse ducaten”-t, mint amennyit a nemesfém-kereskedelemben és a bankéletben elfoglalt előkelő helye¹⁶ révén Hollandia hozhatott forgalomba. A tallérokkal együtt e veretek tekintélyes hányada a balti térség¹⁷ felé áramlott, de idővel délebbre is egyre több jutott belőlük, miként azt a magyarországi leletek¹⁸ ugyancsak bizonyítják. Feltehető, hogy a XVII. század végének népi pénznevei között előforduló „táblás” aranyak¹⁹ szintén holland, illetve holland mintájú dukátok voltak.

⁷ „E pour faciliter quant & quant la negotiation & commerce avec les nations estrangeres par especial, avec ceux du S. Empire, Danemarq, Zvreden, & Ostrelins, & pour oster aux marchands habitants de ces pays les occasions du surhaultement des especes nommeement des Dallers & Ducats dudit Empire, qui leur sont besoing a & entretenement du commerce & traffiq avec les dites nations & Auons ordonné & conclu qu & on forgera encores esdites monnoies vng Daller & Ducat corresponda/n/s en poids & loy aux vrays Dallers & Ducats. qui se forgét a present audite S. Empire, ...” – szintén 1586. aug. 4.

⁸ ENNO VAN GELDER, H: *De Nederlandse munten* 219.

⁹ A 0,986%-os finomságú aranyból kölni márkánkét 67 darabot kellett verni, így a dukát teljes tömege 3,49 gramm, tiszta tömege pedig 3,44 gramm lett. SCHRÖTTER, Friedrich Frh.: *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin 1970 (2) 167, 556–557.

¹⁰ „Mehr ein sorten Ungarischer Ducaten, im Niderland außgang ... gehalten sein 23 Karat, 6 Gran, seynd der Reichs-Ordnung nach um 2 Gran zu gering.” Az ún. 3 – a Frank, a Bajor és a Sváb – levelező körzet végzése. Augsburg, 1600. okt. 13/3. HIRSCH, Johann Christoph: *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv*, III. Nürnberg 1757. 161. [Továbbiakban: HIRSCH: DRMA.]

¹¹ BAHRFELDT, Max: *Niedersächsisches Münzarchiv. Verhandlungen auf den Kreis- und Münzprobationstagen des Niedersächsischen Kreises 1551 – 1625*. Halle 1930. III. 273–474.

¹² BAHRFELDT: *Niedersächsisches Münzarchiv*. 292.

¹³ BAHRFELDT: *Niedersächsisches Münzarchiv*. 290. Thorn (= Thoren) apátnőjének magyar mintájú dukátjait HUSZÁR: Magyar mintára ... 67. már említette. Thorn silány pénzverése nem korlátozódott a XVI. század végére, a XVII. század közepén Franciaországban is felléptek hamis pénzeik ellen. SPOONER, Frank C.: *L'Économie Mondiale et les Frappes Monétaires en France 1493–1680*. Paris 1956. 156–157.

¹⁴ A brémai érsek 1583–1585 között, illetve Hamburg 1584/85-ben és Lübeck 1582–1588 között vert dukátjaiból 67 nyomott egy márkát, finomságuk pedig 23 karát 8 grén volt. BAHRFELDT: *Niedersächsisches Münzarchiv*. 195–196., 199., 201.

¹⁵ „Dukaten von Ungarn, Hamburg und Lübeck ...” 1593. SCHNEIDER, Konrad: Bargeld in hamburgischen Nachlaß- und Güterinventaren. HBN 30–32 (1976–1978). 120.

¹⁶ Az Amszterdami Váltóbank 1610. februárjában felvett leltárában tekintélyes mennyiségű, 62956 ½ „Ongerse [= Hongaarsche] ducaten” volt, az összeszámlált készpénz több mint negyede, 27,2%-a. VAN DILLEN, J. G.: *Bronnen tot de geschiedenis der wisselbanken*. La Haye 1925. 880–881., illetve a bankra és nemzetközi szerepére I. VAN DILLEN, J. G.: *Histoire économique des Pays-Bas et la Banque d'Amsterdam (1609–1820)*. Amsterdam 1929., vö.: SPOONER: *L'Économie...* 62–67.

¹⁷ ATTMAN, Artur: *American Bullion in the European World Trade 1600–1800*. Göteborg 1986. 79–83. MIKOŁAJCZYK, Andrzej: *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź 1988. 120–124.

¹⁸ SZÉKELY, György, V.: *Niederländische Münzen in den ungarischen Funden*. In: *Actes du XIe Congrès International de Numismatique. Bruxelles, 1991*. Éd.: Hackens, Tony – Mouchart, Ghislaine. Louvain-la-Neuve 1993. 43., illetve BUDAJ, Marek: *Košický zlatý poklad*. Bratislava 2007. 65., 195–257., valamint TÓTH Csaba – ULRICH Attila: *Az újfelhértői aranyéremkincs*. Budapest 2007. 74.

¹⁹ Kecskemét 1695. évi adókönyvében két ízben fordul elő a „szakirodalomban ismeretlen ... táblás arany.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: *Pénzforgalom és pénzértékek Kecskeméten 1662–1711*. In: *Bács-Kiskun Megye Múltjából VII. Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások*. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét 1985. 114.

Az 1586. évi holland pénzrendelet második helyen a Dán Királysággal folytatott kereskedelemre utalt. Dánia nemcsak befogadója volt a külföldi dukátoknak, hanem maga is bocsátott ki²⁰ aranypénzeket. Már Huszár Lajos idézett áttekintésében ugyancsak helyet kaptak a magyar mintára vert dán „*ungersk Gylden*”-ek, ismertetésük nemcsak a formai jegyeiket, hanem a fontosabb adataikat is tartalmazza. Az utóbbiakból kitűnik, hogy mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt gyengébbek voltak „... mint az eredeti magyar aranyforintok, ami egyébként általános jellemző vonása a magyar mintára vert idegen dukátoknak.”²¹

A dániai pénzforgalomban nem jutottak jelentősebb szerephez²² az aranypénzek, és semmi nyoma annak, hogy a dán dukátok számottevően befolyásolták volna a tengeri kereskedelem pénzforgalmát, néhány példányuk azonban a kontinentális Európa térségébe is eljutott.

A fentebb említett három délnémet levelező körzet augsburgi gyűlésén, 1606 tavaszán két dukátot – Dánia, illetve Liegnitz vereteit – és Bern város aranyforintját²³ tiltották ki elkobzás terhe mellett a pénzforgalomból. Nürnberg szenátusa követte a példát, s plakátjának metszete tanúsítja, hogy a csekély értékű dán dukát IV. Christiaan 1604. évi aranya²⁴ volt.

Egyfelől a tiltások hatékonyságát kérdőjelezzik meg, másfelől a szerényebb nemesfém tartalmú dukátok további kibocsátását bizonyítják az 1607. évi rendelkezések. Regensburgban ezen esztendő őszének finomsági próbáján rögzítették, hogy a dán uralkodó 1607-ben vert dukátjának teljes tömege (= nyerssúlya) megfelel ugyan a birodalmi pénzrendeletnek, finomsága azonban csak 22 karát és 5 grén, azaz 1 karáttal és 3 grénnel csekélyebb az előírtnál, ezért értékét – a birodalmi pénzrendelet figyelembevételével – 98 és fél krajcárban határozták meg.²⁵ Tiltó rendeletében ezzel az árfolyammal tette közzé Nürnberg²⁶ előjárósága a dán dukát 1607. évi metszetét.

**Dieser vnter der Königlichenn Birdden inn Dennemarc
gepräg/diſſ Jahr gemünſtten Ducaten einer/iſt vermog
der Reichsordnung mehr nicht werth/dann 98. vnd ein
halben Kreuzer.**

2. kép. IV. Keresztély 1607-ben vert dán dukátjának metszete Nürnberg szenátusi határozatának nyomtatott plakátján (1607. okt. 6.) (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg)

Az 1607-ben vert dán dukát próbáját a szakirodalomból²⁷ már ismert frank körzeti felügyelő, Hans Huefnagel²⁸ végezte el, s minden jel arra mutat, hogy szigorúan szem előtt tartotta az 1559. évi birodalmi pénzrendeletben foglaltakat. Minősítése szerint az 1607-ben vert dán dukát finomsága 0,947‰ volt (a 22 karát 5 grén = 269 grén, tehát $269 : 284 = 0,94718$). Ennek nyomán állapította meg a dukát árfolyamát 98,5 krajcárban. Ha ez utóbbit elosztjuk a dukát 1559. évi, 104 krajcárban megszabott árfolyamával, $-98,5 : 104 = 0,94711$ – s összevetjük a két hányadost, akkor láthatjuk, hogy csak az ötödik tizedes mutat eltérést; nem kételkedhetünk tehát abban, hogy Huefnagel igen szakszerűen látta el feladatát.

Az 1607-ben foganatosított finomsági próba megerősíti, hogy az a dániai dukát, amelyiknek aranytartalmát megállapították, bár név szerint „*ungersk Gylden*” volt, nemcsak az 1559-ben kiadott birodalmi pénzrendeletől maradt el, hanem még az 1602-ben módosított dániai mércét²⁹ sem ütötte meg.

²⁰ HEDE, Holger: *Danmarks og Norges mønter*. København 1964. 164.

²¹ HUSZÁR: Magyar mintára... 72.

²² GALSTER, Georg: *Die Münzen Dänemarks (bis etwa 1625)*. Halle (Saale) 54.

²³ HIRSCH: DRMA. III. 276.

²⁴ Stadtarchiv Nürnberg, A 6. Mandate, 1606. aug. 1; korai szakirodalmi utalás erre: Bibliotheca Norica Williana, oder kritische Verzeichniß aller Schriften, welche die Stadt Nürnberg eingehen, ... bearbeitet WILL, Georg Andreas. Altdorf 1772. I. 184.

²⁵ Az említett három levelező körzet határozata: Regensburg, 1607. Sept. 23./Oct. 3. HIRSCH: DRMA. III. 357.

²⁶ „Decretum in Senatu 6 October Anno 1607.” Mandátumok gyűjteménye, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg. A metszetet közlő: „als hat sich aus der Verzeichnus des Fränkischen Crayß-Gwarden, Hannsen Huefnagels befunden, ...” HIRSCH: DRMA. III. 357.

²⁷ MEYER, Adolf: Das Proberbuch des Nürnberger Münzwardeins Hans Huefnagel (1605–1612). *NZ* (1896) 87–140.

²⁸ „als hat sich aus der Verzeichnus des Fränkischen Crayß-Gwarden, Hannsen Huefnagels befunden, ...” HIRSCH: DRMA. III. 357.

²⁹ GALSTER nyomán HUSZÁR: Magyar mintára ... 72.,

A XVI. század második felében vert dán „*ungersk Gylden*” egyes és kétszeres – korhú hazai kifejezéssel élve „kettős” – példányainak finomsága megfelelt a Német-római Birodalom 1559-ben megállapított szintjének, az 1602-ben kiadott rendelet azonban minőségrontást hozott, következésképp a veretek tiszta tömegének (színsúlyának) csökkenéséhez³⁰ vezetett

A dán „*ungersk Gylden*” fontosabb adatai:

Évszám	Teljes tömeg (nyersúly)	Finomság			Tiszta tömeg (színsúly)
		karát	grén	%	
1557	3,490 g	23	8	0,986	3,442 g
1563	3,490 g	23	8	0,986	3,442 g
1591-1593	3,490 g	23	8	0,986	3,442 g
1602 (után)	3,490 g	23	4	0,972	3,393 g
1607 (próba!)	3,490 g	22	5	0,934	3,260 g

A dániai „*ungersk Gylden*” minőségi mutatóinak romlása – többek között – arra vezethető vissza, hogy béleti rendszerben³¹ működtették a verdéket, illetve a nyersanyagot – a pénzveréshez szükséges aranyat – Hollandiával ellentétben nem az élénk külkereskedelmi tevékenység³² révén teremtették elő, hanem meg kellett vásárolni Hamburgban.³³

Az ún. „tengeri forradalom” élén haladó Hollandia aktív külkereskedelmi mérlege folytán Amszterdamban áramlott³⁴ a világ aranya és ezüstje, s a holland nagykereskedők még a dán gabona- és marhakereskedelemben is jelentős szerepre³⁵ tettek szert. A holland, illetve a dán dukátok között markáns mennyiségi és nem elhanyagolható minőségi különbségek voltak, a fenti gazdaságtörténeti adalékok részben megvilágítják az eltérések okait.

A dán dukát 1607-ben közölt adataira visszatérve a veret kurzusával kell még foglalkozni. Szinte megválaszolhatatlan kérdéseket vet fel a dániai „*ungersk Gylden*” Nürnbergben közzétett 98 1/2 krajcáros árfolyama. Ez utóbbit – mint fentebb láttuk – a dán veret nemesfémtartalma, illetve az 1559-ben meghatározott 104 krajcáros dukátkurzus nyomán állapította meg Hans Huefnagel. Kérdéses, hogy 1607-ben Nürnberg lakosságának hányad része emlékezett a csaknem pontosan fél évszázaddal korábbi birodalmi gyűlésen megszabott 104 krajcáros árfolyamra, amelyen a dukátok piaci kurzusa már régen túllépett, s a kortársak nyilván ez utóbbit ismerték.

A delelőjén már túljutott, de a délnémet térségben még mindig jelentős³⁶ és szerteágazó kereskedelmi kapcsolatokkal³⁷ rendelkező birodalmi városban, 1607-ben 128 krajcára³⁸ kúszott fel a jónak tartott dukátok kurzusa, s hogy árfolyamuk nem tekinthető rendkívülinek, azt a müncheni³⁹ 129 krajcáros, illetve a bécsi 130 krajcáros dukátkurzus⁴⁰ bizonyítja. Lényegesen magasabb – 150 krajcáros szintre – ismereteink szerint csak a Majna menti Frankfurtban ugrott fel a dukát árfolyama, ez a szint azonban rendkívülinek és átmenetinek⁴¹ tekinthető.

³⁰ A táblázatot GALSTER: *Die Münzen Dänemarks*. 52., HEDE: *Danmarks og Norges...* 7–17, 163.; HUSZÁR: *Magyar mintára ...* 72., illetve HIRSCH: *DRMA*. III. 357. nyomán állítottam össze.

³¹ GALSTER: *Die Münzen Dänemarks*. i.h.

³² GLAMANN, Krystof: *Der Europäische Handel 1500–1750*, in: *Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert. Europäische Wirtschaftsgeschichte*. Hrsg. von Carlo M. Cipolla und Knut Borchardt. Stuttgart – New York 1979. II. 280–283.

³³ GALSTER: *Die Münzen Dänemarks*. i.h.

³⁴ VAN DER WEE, Herman: *Die Niederlande 1350–1650*, in: *Handbuch der europäischen ...* Hrsg. von Kellenbenz. III. 584, 605.

³⁵ FRIEDLAND, Klaus: *Dänemark 1350–1650*, in: *Handbuch der europäischen ...* Hrsg. von Kellenbenz. III. 464.

³⁶ GÖMMEI, Rainer: *Vorindustrielle Bauwirtschaft in der Reichsstadt Nürnberg und ihrem Umland (16.-18.Jh.)*. In: *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Bd. 30. Hgg. von Herman Kellenbenz, Ebergard Schmitt und Jürgen Schneider. Stuttgart 1985. 12–15.

³⁷ LAMBERT, F. Peters: *Der Handel Nürnbergs am Anfang des Dreissigjährigen Krieges*. Stuttgart 1994. (VSWG, Beiheft Nr. 112); GÉCSÉNYI, Lajos: *Handelsbeziehungen zwischen Ungarn und den süddeutschen Städten am Anfang der Frühen Neuzeit*, in: *Bayern und Ungarn Tausend Jahre*. Hgg. von Herbert W. Wurster, Manfred Treml und Richard Loibl. Passau 2001. 121–136; PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest 2010. 219–226.

³⁸ SCHOLLER, Ernst: *Der Reichsstadt Nürnberg Geld- und Münzwesen in älterer und neuerer Zeit* (Ein Beitrag zur reichsstädtischen Wirtschaftsgeschichte). Nürnberg 1916. 276.

³⁹ ALTMANN, Hans Christian: *Die Kipper- und Wipperinflation in Bayern (1620–23)*. *Miscellanea Bavarica Monacensia*, Heft 63. München 1976. 272.

⁴⁰ GEYER, Rudolf: *Münz- und Geldgeschichte seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*. In: PRIBRAM, A. F.: *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich*. Wien 1938. 75.

⁴¹ SCHNEIDER, Konrad: *Geldgeschichtliche Aspekte in den Diurnalen des Frankfurter Rechneiamtes 1544–1630*. *Scripta Mercaturae*, Jahrgang 30, Heft 1, 1996. 22.

Részben a dániai „*ungersk Gylden*” tényleges nemesfémtartalmát, részben a jó minőségű dukát nürnbergi piaci kurzusát ismerve 121 1/4 krajcár lett volna a dán dukát illő árfolyama a birodalmi városban. Ehhez képest elrettentően alacsonynak tűnhetett – az 1559-ben megállapított hivatalos kurzushoz viszonyított – 98 1/2 krajcáros árfolyam. A mából a távoli múltba visszatekintő olvasóban felmerülhet a kérdés: lehetséges, hogy a nürnbergi értékbecslők nemcsak kiváló szakemberek, hanem az elrettentésnek – a pszichikai ráhatásnak – is mesterei voltak?

Buza János

Budapesti Corvinus Egyetem

1828 Budapest 5. Pf.: 489.

ZUR GESCHICHTE DER NACH DEM UNGARISCHEN VORBILD GEPRÄGTEN NIEDERLÄNDISCHEN UND DÄNISCHEN DUKATEN

Resümee

Es ist wohl bekannt, dass der „...nieuwe Nederlandsche Ducaet ...” im Jahre 1586 nach dem Vorbild des ungarischen Dukaten geprägt worden war. Weil Niederlande der Spitzenreiter der kapitalistischen Entwicklung des 17. Jahrhunderts gewesen war, spielten ihre Goldgulden immer wachsende Rollen im damaligen Welthandel.

Unter den Nachahmungen der ungarischen Dukaten hatten die „*ungersk Gylden*” von Dänemark einen bescheidenen Platz gehabt. Einige Exemplare der dänischen Dukaten tauchten im Geldumlauf der drei „korrespondierenden” – Fränkischen, Bayerischen und Swäbischen – Kreise auf. Die dänischen Dukaten wurden vom Fränkischen Kreiswardein – H. Huefnagel – probiert, und das Feingehalt – 22 Karat 5 Gren – der Prägung vom Jahre 1607 festgestellt. Aufgrund des zugerungen Feingehalts des dänischen Dukaten wurde sein Kurs – 98 1/2 Kreuzer – durch den Senat der Reichsstadt Nürnberg veröffentlicht.

Die reichsstädtischen Behörden zogen nicht den Marktkurs – 128 Kreuzer – des vollwertigen Dukaten in Betracht, sondern rechneten sie mit dem offiziellen Dukatenkurs des Reichstages vom Jahre 1559, als der Dukatenkurs 104 Kreuzer gewesen war. In Nürnberg wurde der Kurs des dänischen Dukaten mit 98 1/2 Kreuzern unreal niedrig festgelegt, der – gemessen am sich auf dem Markt herausgebildeten Kurs – reale Wert wären 121 1/4 Kreuzer gewesen.

A IV. Világjamboree (Gödöllő) jelvényei

Badges of the 4th World Jamboree in Gödöllő (Hungary)

A magyar cserkészek nem vehettek részt az 1920. évi londoni I. Világjamboree-n, az 1924. évi koppenhágai II. Világjamboree-n, az 1925. évi helsingöri II. Nemzetközi Vízicserkész Versenyen, az 1929. évi birkenheadi III. Világjamboree-n viszont sikert sikerre halmoztak és nagy népszerűsége tettek szert. Ennek köszönhetően a badeni világkonferencián a IV. Világjamboree rendezési jogát a Magyar Cserkészszövetségnek ítelték. Horthy Miklós kormányzó némi habozás után¹ a jamboree² helyszínéül a gödöllői királyi parkot bocsátotta a szervezők rendelkezésére, a világ főcserkésze, Lord Baden-Powell számára pedig egy lakosztályt ajánlott fel a királyi kastélyban. A jamboree-t 1933. augusztus 2–15. között rendezték meg és az előzőknél jóval sikeresebbnek bizonyult. Ez tovább növelte a magyar fiúk népszerűségét. Az 1947. évi moissoni VI. Világjamboree után már nem vehettek részt a jamboree-kon a magyar fiúk, de amikor a korábbi jamboree-országok lobogójának a felvonásakor az illető ország cserkészindulóját játszották, a magyarok – noha nem lehettek ott – mindig hatalmas ünneplésben részesültek.

Hivatalos jelvények

A gödöllői jamboree hivatalos jelvénye egy szövött jelvény volt, amelyet csak a résztvevők viselhettek. A jelvény, khaki színű alapon, sárgaszínű keretben balra ugró fehér szarvast ábrázol, alatta zöld színű gyűrűs (Szentkorona nélküli) cserkészjelvény, a szarvas háta felett sárga színű fonallal hímzett 1933 szám, alul két sorban JAMBOREE/BUDAPEST-GÖDÖLLŐ felirat látható. (1. ábra)

Mérete 55 × 58 mm.

Tervezte: Márton Lajos festőművész.

Hivatalos jelvény volt a gépkocsi behajtására jogosító plakett is, amely az autóval közlekedő fontos személyeknek biztosította a tábor területére való behajtást. A plakett babérkoszorúban elhelyezkedő piros zománcos tulipán, a közepén zöld zománcos, gyűrűs cserkészliliom, rajta fehér zománcos csodaszarvas. Felirata felül ívelten IV. JAMBOREE, alul ívelten GÖDÖLLŐ-HUNGÁRIA. Hátoldalán két rögzítő csavar. (2. ábra)

Anyaga ezüstözött bronz és zománc.

Átmérője 70 mm, a zománcos tulipán magassága 33,5 mm, szélessége 46,5 mm.

A cserkész-levélszekrények jelvénye postakürtöt és ennek felső ívén koronás cserkészliliomot ábrázol, közepe bevésett sorszámmal. Felül ívelten •IV. JAMBOREE•, a postakürt alatt CSERKÉSZPOSTA, ez alatt ívelten GÖDÖLLŐ felirat látható. A perem mentén jobbra lent apró betűkkel •LUDVIG•BP. felirat.³ (3. ábra)

Anyaga sárgaréz. Átmérője 90 mm.

Tervezője ismeretlen, készítője a Ludvig éremverő cég.

¹ A Teleki Pál 1930. szept. 23-i keltű levele Vértessy kabinetirodai főnöknek, amelyben Horthy Miklós választát sürgeti Gödöllő ügyében (A Magyar Cserkészgyűjtemény levéltárában a Gödöllői Városi Könyvtár és Informatikai Központban.) Ugyanott Vértessy válasza a kormányzó előzetes hozzájárulásáról és Lord Baden-Powell 1933. aug. 8-i keltezésű autográf levele Horthynak, amelyben a Királyi park rendelkezésére bocsátásáért és a kastélyban történt elhelyezéseért mond köszönetet.

² A világtáborozások nevét az eredeti, korabeli „jamboree” írásmóddal írom, nem pedig a mai helyesírási szabálynak megfelelő „dzsembori” írásmódot használok.

³ A postaszolgálatot a jamboree területén a tábori postahivatal és annak három kirendeltsége látta el. A központi tábori postahivatal éjjel-nappal nyitva volt, a kirendeltségek reggel 7-től este 7-ig. A közönséges levélküldeményeket az útvonalak mentén felállított piros színű m. kir. posta-levélszekrényekbe és a rajtáborokban felállított zöld színű cserkész-levélszekrényekbe lehetett bedobni. A cserkész-levélszekrényekre számozott cserkészposta plakett volt felerősítve (Jamboree Zsebkönyv. Gödöllő-Budapest 1933. 89.) (Az ábrán látható, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött példányon (Lelt. sz.: 19C.1993. 2.) nincs sorszám. Ennek okát nem tudjuk, talán min-tapildány lehetett. Minden más ismert példányon van szám, a Gödöllői Városi Múzeum cserkészgyűjteményében a 25, 309 és 343. számú, a Kőszegi Városi Múzeumban a 388. számú példány (Lelt. sz.: 92.3.4) található. A számozás rendszerét nem ismerjük.)

A jamboree sikere, nagy és igen kedvező világviszzhangja miatt valamilyen módon el akarták ismerni a szervezők érdemeit. Mivel azonos fokozatú állami kitüntetés nagy számban történő adományozásáról nem lehetett szó és nem akartak különbséget tenni az egyes cserkésztsztek között, „Fehér Szarvas Érmét” alapítottak, amelyet az ország főcserkésze a kormányzó jóváhagyásával, egyszeri alkalommal adományozott „a Világjamboree előkészítésével és levezetése érdekében különösen kiemelkedő munkát végzett magyar cserkésztszteknek”.⁴ Az érmet csak a cserkésztszti zubbonyon volt viselhető, de a hivatásos katonatisztként szolgáló cserkésztsztek katonatiszti egyenruhájukon is viselhették.

Fehér Szarvas érmet

Ezüstözött sugárkoszorún zöld zománcos, koronás, magyar cserkészliliom, fehér zománcos, ugrásra lendülő, stilizált szarvassal, a szarvas felett ívelt szalagon JÓ MUNKAÉRT felirattal. Hátulján az érmet rögzítő két pánt egyikén domború betűkkel két sorban a következő felírás: TERV. NAGY ISTÓK CS. T. / KÉSZ. KLEIN MIKLÓS Ö. CS. A másikon domború betűkkel 1933. VIII., utána beütve a sorszám. (4. ábra)

Anyaga ezüstözött bronz és zománc.

Az érmet teljes magassága 45, 5 mm, szélessége 39 mm. A liliom magassága 33, 5 mm, szélessége 24 mm.

Tervezője Nagy Istók cserkésztszti, készítője Klein Miklós öregcserkész.

Adományozott példányszám: 229.

A szakcsoportok szolgálati karszalagjai⁵ is jelvénynek minősülnek, de ezekkel e helyen nem kívánok részletesen foglalkozni, tájékoztatásul csak felsorolásukra szorítkozom. A karszalagokat csak szolgálatban volt szabad viselni.

Szakcsoport:	Karszalag:
Törzscsapatok	homokszínű
Szállításvezetőség	homokszínű, cserkészliliommal
Szállítási csoport	homokszínű, fekete himzett szárnyaskerekkel
Hangos híradósok	homokszínű, fekete himzett tölcseres hangszóróval
Postások	homokszínű, fekete himzett postakürttel
Repülőtábor	homokszínű, himzett, sárga cserkészrepülő jelvénnel
Műszaki csapat	homokszínű, himzett, fekete fogaskerek és körző
Kirándulási csapat	homokszínű, piros nyíllal
Szórakozási csoport	homokszínű, barnával himzett SZÓRAKOZÁSI CSOPORT felirattal
Fegyelmi bíróság	homokszínű, himzett, zöld B betűvel és zöld szegéllyel
Tábori rendőrség	narancssárga, himzett, zöld R betűvel, alatta himzett igazolványszámmal, a tiszteké zöld szegéllyel
Tűzoltóság	narancssárga, rávarrott kerek, piros folttal
Mentők	citromsárga, rávarrott, vörös kereszttel
Egészségügyi szolgálat	fehér, rávarrott, vörös kereszttel, az orvosoké arany szegéllyel
Külügyi csapat	fehér, piros színű, nagyított tolmács különpróba jelvénnel
Gazdasági csapat	kék, himzett Hermész-pálcával
Társadalmi csapat	lila, felírással
Idegenvezetők	nemzetiszínű, cserkészjelvénnel és „Guide” felirattal.

⁴ A magyar cserkészet útja 1910–1937. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, é. n. (1937. december) 57.

⁵ Az 1933. évi Jamboree előzetes tájékoztatója. II. kiadás. Kiadja az 1933. évi Jamboree Táborparancsnokság, h. n., é. n. 10. old. továbbá a Táborparancsnokság 27., 28. és 35. számú belső eligazítása.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Emlékjelvények

A táborban a Cserkészbolt kirendeltsége működött, ahol a cserkész-felszerelési tárgyakon és sporteszközökön kívül különböző emléktárgyakat és emlékjelvényeket is árusítottak. A jelvények jellegzetessége – néhány kivételtől eltekintve – az, hogy a cserkészliliom szirmait a Szentkorona helyett gyűrű fogja össze. Ez azért volt így, mert a környező kisantant államok nem engedtek be olyan tárgyakat, amelyeken a magyar Szentkorona volt látható.

Az alábbiakban az emlékjelvényeket és a jamboree jelvényt ábrázoló emléktárgyakat ismertetem a teljesség igénye nélkül.

1. Zöld zománcos cserkészliliom, amelynek szirmait gyűrű fogja össze és két fehér zománcos csodaszarvas díszíti. Felirata két sorban: 1933 / JAM-BO-REE. Magassága 33,7 mm, szélessége 33,5 mm. Anyaga tombak és zománc, hátára szűrőtű van forrasztva. (5. ábra)
2. Zöld zománcos cserkészliliom, amelynek szirmait a magyar Szentkorona fogja össze, és két fehér zománcos csodaszarvas díszíti. Felirata két sorban: 1933 / JAM-BO-REE. Magassága 36,5 mm, szélessége 32 mm. Anyaga tombak és zománc, hátára szűrőtű van forrasztva. (6. ábra)
3. Vékony sárgaréz lemezből sajtolt, áttört mintájú jelvény, cirádás keretben a gyűrűs cserkészliliomot és a csodaszarvast ábrázolja. Magassága 37,5 mm szélessége 44,5 mm. (7. ábra)
4. Kör alakú keretben a csodaszarvast ábrázoló áttört mintájú jelvény. Anyaga alumínium, átmérője 25,5 mm, hátára szűrőtű van forrasztva. (8. ábra)
5. Szokatlan jelvényt mutat a 9. ábra. A 4 mm széles és 72,5 mm hosszú sáv közepén 16 mm magas gyűrűs cserkészliliom, a sávon a liliom két oldalán 1933 GÖDÖLLŐ – JAMBOREE felirat olvasható. Anyaga bronz, rögzítő eleme nincs.
6. Vékony alumíniumlemezből sajtolt, patinázott botveret. Cirádás keretben balprofilból ábrázolt cserkészfiú látható hátizsákkal, árvalányhajás kalapban, bal kezében cserkészbotot tart. A háttérben fák alatt sáttortábor, legfelül gyűrűs cserkészliliom. A mezőben fent 1933, a bal szélén apró, domború betűkkel NAGY ISTÓK felirat. Magassága 45,5 mm, szélessége 28,5 mm. Tervezője Nagy Istók cserkésztsiszt. (10. ábra)
7. A Hutter és Lever R.T. propagandajelvénye.⁶ A jelvény közepén a Szentkoronás magyar cserkészliliom látható a csodaszarvassal, felül ívelt körirat GÖDÖLLŐ – JAMBOREE, a liliom alatt 1933, kétoldalt a Hutter és Lever cég reklám léggömbjeit jelképező kidomborodó körben balról három sorban HUTTER / ABC / SZAPPAN, jobboldalt szintén három sorban HUTTER ÉS / LEVER R.T. / BUDAPEST felirat látható. A két léggömböt alul közepén csokorra kötött kötéll köti össze. Anyaga bronz, átmérője 40,5 mm. Hátoldalán rögzítő tű kampóval. (11. ábra)
8. Zománcos árvalányhaj-tartó boglár. Piros tulipán, benne zöld, gyűrűs cserkészliliom és fehér csodaszarvas. Hátoldalon négy felerősítő pánt és árvalányhaj-tartó tok, a tok két oldalán apró lyuk, amelyeken gombostűt lehet áthúzni az árvalányhaj-csokor rögzítésére. Anyaga tombak és zománc. Magassága 33,5 mm, szélessége 43 mm. (12. ábra)
9. Övcsat. Középső részén gyűrűs cserkészliliom a csodaszarvassal, külső részén kétoldalt babérág, felül JAMBOREE, alul 1933 felirat. Hátlapján felül ívelten három sorban TÖRV. VÉDVE / CSERKÉSZBOLT / BP. V. HAJNAL U. 6., alul ívelten négy sorban KÉSZÍTETTE / LUDVIG / BRONZMŰÁRUGYÁR⁷ / BP. THÉK ENDRE U. 44. Anyaga sárgaréz, befoglaló mérete 95 × 53 mm, a középső rész átmérője 33 mm, a külső rész átmérője 53 mm. (13. ábra)
10. Pecsétgyűrű alakú emlékgyűrű. Virágdisz keretezte tükrén sötétzöld zománcos, lekerekített sarkú négy-szögön a csodaszarvas, háta felett 1933 évszám, mellső lába alatt gyűrűs cserkészliliom, ennek két oldalán JA-MBOREE felirat. A tükör mellett mindkét oldalon domború, gyűrűs cserkészliliom. Anyaga sárgaréz és zománc, a tükör magassága 16 mm, szélessége 15 mm. (14. ábra)

⁶ A Szövetség kizárólag csak a Hutter és Lever R.T.-nek engedélyezte a jamboree-jelvény felhasználását cégpropaganda céljára. Ennek az volt az oka, hogy a cég kiemelkedő támogatója volt a Szövetségnek és a jamboree-nak.

⁷ Fordított Z betűvel.

11. Pecsetgyűrű alakú emlékgyűrű. Sötétkék zománcos, négyzet alakú tükrén a csodaszarvas, háta felett 1933 évszám, mellő lába alatt gyűrűs cserkészliliom, ennek két oldalán JA-MBROEE felirat. A gyűrű karikájának külső oldalán három bemélyített rovátka fut körbe.
Anyaga sárgaréz és zománc, a tükör mérete 14×14 mm. (15. ábra)
12. Nyakkendőcsiptető. Rajta ovális, cirádás keretben, sötétzöld zománcos alapon csodaszarvas és cserkészliliom. Különlegessége az, hogy nem balra, hanem jobbra (a nyakkendőn a szív felé) iramodó csodaszarvas ábrázol.
Anyaga tombak és zománc. Hossza 48 mm, a zománcos rátét magassága 15 mm, szélessége 19,5 mm. (16. ábra)

Fennmaradtak a Magyar Cserkészszövetség által nem engedélyezett emlékjelvények is. Ezekből kettőt mutatok be:

13. Vékony sárgaréz lemezből sajtolt jelvény. A földgömbön két, egymással szembenálló, kalapos cserkész, a baloldali a balkezét a cserkészköszöntésre emeli, jobbjaival kezét fog a jobboldali, bal kezében cserkészbotot tartó cserkész jobb kezével. Felirata felül ívelten két sorban JAMBOREE / 1933, alul domborúan ívelten két sorban HUNGÁRIA / GÖDÖLLŐ. Hátoldalára szűrőtű van forrasztva. Átmérője 32,5 mm. (17. ábra) Kontármunka, ugyanis a cserkészek bal kézzel fogtak kezét, és jobb kézzel tiszteltek. Feltehetően nyereszkedés céljára készítette ismeretlen alkotója.
14. Maguk a cserkészek is fabrikáltak maguknak dzsembori emléket. Ennek egyik sajátos példája látható a 18. ábrán. Az 1930. évi ötpengős arcképes oldalát lecsiszolták, sugarakat karcoltak bele, ráforrasztották a zöldzománcos, koronás jamboree jelvényt, és egy fület csavartak a peremen fűrt lyukba. A szemfüles fiú észrevette, hogy a nagy, zöldzománcos jamboree jelvény magassága (36,5 mm) közel azonos az ötpengős átmérőjével (36 mm). A jelvény anyaga 640/1000 finomságú ezüst, tombak és zománc, átmérője 36 mm.

A jamboree egy korszak lezárását jelentette a magyar cserkészetben. A sok siker láttán a Szövetség vezetői aggodni kezdtek, hogy a beképzeltség és a sikerhajhászás lesz úrrá az igazi cserkészmunka rovására. A verseket háttérbe szorították, és a falu, a néprajz és a regélés felé fordították a figyelmüket. Természetesen e téren is sikeres munkát végeztek a magyar cserkészfiúk.

A fényképek elkészítéséért Soós Ferenc úrnak mondok köszönetet.

Bakos Miklós
Magyar Numizmatikai Társulat

BADGES OF THE 4TH WORLD JAMBOREE IN GÖDÖLLŐ (HUNGARY)

Summary

The World Conference of Boy Scouts held at Baden has assigned the right of organizing the IV. World Jamboree to the Hungarian Boy Scouts Association. The Jamboree was arranged from 2 to 15 August 1933 in the royal garden at Gödöllő. The symbol of Jamboree was the „White Stag” placed upon the Scout's badge. The official badges (Figs 1-4), the memorial badges (Figs 5-11, 17, 18) and some souvenirs decorated with the emblem of Jamboree (Figs 12-16) are presented.

ABZEICHEN DES IV. WELTJAMBOREE IN GÖDÖLLŐ (UNGARN)

Resümee

Die Badener Weltkonferenz des Internationalen Pfadfinderbüros hat das Veranstaltungsrecht des IV. Weltjamboree dem Ungarischen Pfadfinderbund zugesprochen. Das Jamboree wurde zwischen 2.-15. August 1933 im königlichen Park von Gödöllő veranstaltet. Das Symbol des Jamboree war der „Weisse Hirsch” angelegt auf das Pfadfinderabzeichen. Der Beitrag stellt die offiziellen Abzeichen (Bild 1-4), die Gedenkabzeichen (Bild 5-11, 17, 18) und einige mit dem Emblem des Jamboree gezierten Andenken (Bild 12-16) vor.

For the first time in the history of the world, the United Nations has been able to bring about a ceasefire in the Middle East. This is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation.

The ceasefire was announced on 19 June 1967, following a series of negotiations between the United Nations and the parties involved. The ceasefire is a temporary measure, but it is a necessary step towards a permanent solution to the conflict.

The United Nations has been instrumental in bringing about this ceasefire. It has provided a platform for dialogue and negotiation, and it has been able to bring the parties to the table.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

The ceasefire is a significant achievement, and it is a testament to the power of international cooperation. It is a necessary step towards a permanent solution to the conflict, and it is a testament to the power of the United Nations.

Beszámoló a XIV. Nemzetközi Numizmatikai Kongresszusról Glasgow 2009.

Report on the XIVth International Numismatic Congress Glasgow 2009

Az *International Numismatic Council* (INC) 2003-ban Madridban úgy döntött, hogy a következő kongresszus helyszíne Skócia lesz, rendezője pedig a Glasgow-i Egyetem (*University of Glasgow*). A rendezvényt az INC mellett a *Hunterian Museum*, a Brit Tudományos Akadémia, Glasgow városa, a *Royal Numismatic Society*, a *British Numismatic Society*, a Királyi Pénzverde, az *International Association of Professional Numismatists* támogatták. A szervezőbizottság elnöke Donald Bateson, a Glasgow-i Egyetem tanára és egyben a *Hunterian Museum* Éremtárának kurátora volt.

A konferenciát augusztus 31-én a *Wellington Church*-ben Sir Kenneth Calman, az egyetem rektora (*Chancellor of University of Glasgow*) nyitotta meg, majd az INC elnöke, Michel Amandry beszélt röviden a szervezetről, végül pedig Nicholas Mayhew professzor, az oxfordi *Ashmolean Museum* igazgatóhelyettese tartott plenáris előadást „*A foreigner's view of the Scottish Coinage*” (A skót pénzverés egy külföldi szemével) címmel.

A világ minden tájáról érkeztek előadók. Kiváló és rendkívül változatos programok és előadások zajlottak; 325 prezentációt mutattak be a négy nap során. Az előadások mellett folyamatosan meg lehetett tekinteni 31 poszttert. A kongresszus hivatalos kezdetét megelőző estén, augusztus 30-án, a Nemzetközi Numizmatikai Bizottság tartotta meg közgyűlését.

A kongresszus ideje alatt több szervezet is ülésezett: augusztus 31-én az *Oriental Numismatic Society* tartott két órás külön előadást, szeptember 1-én pedig az ICOMON (*International Committee of Money and Banking Museums*) gyűlésezett. Szeptember 2-án az *International Numismatic Libraries' Network* tartotta alakuló ülését.

A szekciókba osztott előadásokon kívül egyes általános érdeklődésre számot tartó témakörben kerekasztal beszélgetéseket is szerveztek igen széleskörű publikum bevonásával, mint a *Sylloge Nummorum Graecorum*, internet és a numizmatika, az érem, mint régészeti lelet, afrikai pénzek. A szekciók túlnyomó része az ókorral foglalkozott: görög 24, római 30, kelta 2, középkor 21, modern 11, általános 4, orientalisztika 12.

Egy-egy szekció 90 perces volt, általában mindenhol három előadó szerepelt. Én a 21-es számúba kerültem, amelynek témája „*Empire – Coin Types (Tetrarchy to 5th century)*” volt. Scott D. Vanhord (*Classical Numismatic Group*, USA) az első tetrarchia korabeli alexandriai arany- és ezüstpénzekről beszélt, Vincent Drost (*Université Panthéon-Sorbonne*, Franciaország) „*Les fractions du nummus frappées à Rome et à Ostia sous le règne de Maxence*” (Follis részegységek Rómában és Ostiában Maxentius uralkodása idején) címmel tartott előadást. Én „*Imperial Representation during the Reign of Valentinian III*” címmel a késő római császári propaganda és a pénzverés kapcsolatáról beszéltem.

Hétfő este Glasgow önkormányzata köszöntötte a konferencia résztvevőit a *Kelvingrove Art Gallery and Museum*-ban egy állófogadással egybekötött vacsorán. Az est fénypontját a skót dudások előadása jelentette. Kedden este a *Royal Numismatic Society* és a *British Numismatic Society* rendezésében került sor egy közös vacsorára a *Hunterian Museum*-ban.

Az előadások mellett néhány kirándulást is szerveztek, szerdán a Glengoyne whisky lepárolóba, ami Skócia egyik legrégebbi hagyományos whisky főzdéje, pénteken pedig Loch Lomond-hoz, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a Skót Felföld déli részére.

A kongresszus szervezői kiváló munkát végeztek, a résztvevők minden tájékoztatást időben megkaptak, a kiadványok időre elkészültek. Külön térítés ellenében lehetett kérni kongresszusi bronz emlékérmét, amelynek előlapján a kongresszus logója, hátlapján dr. William Hunter mellképe látható sebész sapkában és köpenyben. A portré a Glasgow-i Egyetem Orvosi karának jutalomérmén alapszik, melyet 1870 körül Neil Macphail tervezett. Ennek viszont egy 1774-ben Edward Burch által készített éremportré volt az előzménye. A kongresszusi

érem az 1826-ban Edinburghban alapított és azóta folyamatosan működő Alexander Kirkwood és fia cégnél készült. Megjelent a *Survey of Numismatic Research*, amely a 2002 és 2007 közötti numizmatikai kutatásokat foglalja össze 726 oldalon (főszerkesztői Michel Amandry és Donald Bateson).

A rendezvény csütörtök este zárult, ahol bejelentették az INC új vezetőségét, illetve a XV. kongresszus helyszínét, melyre két olasz város – Padova és Messina – pályázott. Végül Messina kapott több voksot, így 2015-ben a szicíliai város rendezi meg az INC soron következő kongresszusát (<http://www.muenzgeschichte.ch/downloads/Taormina.pdf>).

A szervezet új elnökének Carmen Arnold-Biucchi (*Harvard University Art Museum*) választották. Egyik alnöke Donald Bateson (*Coin Cabinet, Hunterian Museum, Glasgow University*) lett, míg a másik Benedikt Zäch (*Münzkabinett und Antikensammlung der Stadt Winterthur*). Az új titkár Michael Alram (*Münzkabinett, Kunsthistorisches Museum Wien*), a pénztáros pedig Tuukka Talvio (*Coin Cabinet, National Museum of Finland*). További tagok lettek még: Prof. Maria Caccamo Caltabiano (*Università di Messina*), Dr Sylviane Estiot (*CNRS – Histoire et Sources des Mondes antiques, Lyon*), Prof. Pere Pau Ripollès (*Universitat de València*), Dr. Bernward Ziegau (*Archäologische Staatssammlung, München*).

Kuun Aladár

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Debrecen

Társulati élet 2008–2009.

2008.

A Társulat ez évi rendes közgyűlése március 13-án volt, amelyen Sallay Gergely tagtársunk tartott előadást „A bronz Vitézségi Érem talányos veretei” címmel. A közgyűlés a Szentgáli jutalomérmet Rácz Edit éremművésznek ítélte oda a Társulatnak nyújtott kiemelkedő támogatásért.

A Társulat vezetősége üléseit az alábbi időpontokban tartotta: II. 27, VI. 25, XI. 20.

Havi felolvasó ülések a Társulat helyiségében

Január 17.	Szekeres Balázs (MNT): Növényábrázolások a világ pénzein.
Február 14.	Dobál Miklós (MNT): A gyöngyösi Huszár Lajos Éremtár létrejöttének története.
Március 20.	Szemán Attila (Központi Bányászati Múzeum, Sopron): Az ék-kalapács verdejegy a nagybányai pénzekben.
Április 17.	Szilágyi Mihály (MNT): Az akcse, az oszmán pénzügyi alapegység.
Május 15.	Soltész Ferenc (MNT): II. János Pál pápa magyarországi látogatásának érmei.
Szeptember 18.	Ács István (MNT): Mátyás madonnás ezüstpénzverésének kezdete és az ezzel kapcsolatos problémák kérdése.
Október 16.	Tóth Csaba (MNM Éremtár): Angol pénzek a középkori Magyarországon.
November 13.	Zbyšek Šustek (Szlovák Numizmatikai Társulat): Rovarok ábrázolása pénzekben.
December 11.	Kiss József Géza (MNT): Verőtövek azonosítására alkalmas számítógépes módszerek.

Ez évi Serleg vacsorai megemlékezésünket november 20-án elhunyt tagtársunkról, a múzeumalapító Kállay Kristófról tartotta Lakatos Sarolta.

Kiadvány

Numizmatikai Közlöny 2007–2008. számának nyomdakész kézírata elkészült az év végére 284 oldal terjedelemben, benne a 2005–2006-os magyar numizmatikai bibliográfiával. Megjelentetésére pénzügyi okokból azonban csak a jövő év elején kerül sor.

Konferencia

A numizmatika és a társtudományok VII.

Budapesten a Magyar Nemzeti Bank előadó termében április 4-én került megrendezésbe a Magyar Közgazdasági Társaság Pénzügyi szakosztályával közösen két témakörben:

Pénzrendszerek egységesítésére való törekvések az antiktástól napjainkig

- Buza János (Miskolci Egyetem): A tallérverés terjedése és a monetáris egységesülés kérdése a kora újkorban Európában,
- Garami Erika (MNT): Valutaegységesítési törekvések Európában az euro előtt.
- Losoncz Miklós (Széchenyi István Egyetem): Az euro nemzetközi hatása és világgazdasági szerepe.
- Balogh László (MNB) Az euroövezetbe való csatlakozás néhány gyakorlati problémája – a felkészülés kérdése.

A kamara haszna fogalma, értelmének változásai a történelmi korokban és napjainkban

- Tóth Csaba (MNM Éremtár): A kamara haszna a kora középkorban
- Gyöngyössi Márton (Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága): A kamara haszna a késő középkorban
- Kun János (Miniszterelnöki Hivatal): A seigniorage fogalmának történelmi fejlődése, a seigniorage alkalmazása

Oktatás, ismeretterjesztés

XX. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, Keszthely május 23–25. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös szervezésben.

- Kiss György (éremművész) – Vagyóczky Károly (grafikus művész): A forint története.
- Leányfalusi Károly (MÉE): A papírpénzek helye, szerepe a gyűjteményekben.
- Süle Tamás (MNT): Orvostudomány és éremművészet.
- Bartal Géza – Steinhardt László (MNT): Hadifogoly-tábori pénzek az I. világháborúban.
- Tóth Csaba (MNM Éremtár): Mátyás király pénzpolitikája és pénzverése
- Török Pál (MÉE): Királyaink koronázási érmei.
- Pál József (MNT): Gyártási hibás érmék és papírpénzek.
- Redő Ferenc (MTA Régészeti Intézet): A kincsfelhalmozódás törvényszerűségei és az éremforgalom a pannóniai leletanyag alapján.
- Bodrogi Péter (MÉE): Ferenc József kitüntetési rendszere és hatása a magyar falerisztikára.

Múzeumok majálisa, Budapest, május 17–18.

A Társulat a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közösen vett részt a rendezvényen, ahol interaktív program keretében (pl. numizmatikai totó) mérte fel és egyben bővítette a játékos vetélkedőben résztvevők pénztörténeti ismereteit. Közben propagáltuk a szervezet tevékenységét is. Ez volt az első igazi nyitás a nagyközönség felé.

Tagsági érem

Tagjaink kívánságára ez évben újra meghirdettük a Társulat Gerl Károly által tervezett tagsági érmének kibocsátását ezüst és arany változatban is. A Szabó Éremverde a tönkrement eredeti verőtövek alapján újakat készített, és a tagsági érem már ezekkel készül.

Kutatás – Munkacsoport

A Társulat Emlékérem munkacsoportja tovább folytatta a Huszár-Procopius, Medaillen und Plakettenkunst in Ungran c. katalógus következő részének előkészítési munkálatait.

Megemlékezés

Telcs Ede szobrász- és éremművész halálának 60. évfordulója alkalmából a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével és a bajai éremgyűjtő szervezettel közösen emléktábla avatására került sor a művész egykori műhelye helyén álló (XII. Alkotás u. 41.) épület falán július 15-én. A szervezés és lebonyolítás munkája Tóth János tagtársunk érdemét dicséri. A megemlékezést Tóth Antal művészettörténész tartotta.

Tanulmányi kirándulás

Önköltséges autóbusz kirándulást szerveztünk Nyugat-Szlovákiában (Pozsony, Sasvár, Pozsonyszentgyörgy, Bazin, Nagyszombat, Vöröskő) június 5–7-én, s egyben meglátogattuk a pozsonyi éremgyűjtő találkozót, ahol a szlovák testvérszervezet tagjaival találkoztunk, és megbeszéléseket folytattunk kapcsolataink fejlesztése céljából. A kirándulás szakmai programját, mint az előző években is, dr. Pandula Attila tagtársunk szervezte és vezette.

Könyvtár

2008-ban folytatódott a könyvtár folyóiratanyagának számítógépes adatbázisba történő felvitele. Elkészült a 2005–2006-os magyar numizmatikai bibliográfia, amely a Numizmatikai Közöny 106–107-es évfolyamában jelenik meg 2009 elején. Emellett folyamatosan felvitelre kerülnek a két évente megjelenő bibliográfiához szükséges adatok. A Libra + programunk adatbázisa jelenleg 13084 tételt tartalmaz.

A könyvtár állománya 2008. évben 204 könyvtári egységgel gyarapodott. Ebből a könyvanyag tárgyévben 39 tétellel, a folyóirattár pedig 165 számmal bővült 331.400,- Ft értékben. Csere útján 26 kötettel 290.000.- Ft, ajándékozás útján pedig 6 tétellel 18.100.- Ft összegben sikerült könyvállományunkat növelni. A könyvtár fejlesztésével kapcsolatos költségeink összesen 368 ezer forintot tettek ki.

Cserekapcsolataink száma 58 volt, amelyek különösen jelentősek, mivel szűkös anyagi körülményeink között ezeken keresztül tudjuk elérni az időszaki kiadványok számának folyamatos növelését. A könyvtár értéke 2008. december 31-én: 11.720.536.- Ft.

Olvasószolgálatot heti három alkalommal tartottunk, hétfőnként a munkacsoport-értekezletek ideje alatt; szeptember 1-től a szerdai nap helyett keddenként 10 és 16 óra között segítséget próbálva nyújtani ezzel vidéki tagtársainknak és így is fejleszteni az együttműködést a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével. A harmadik olvasószolgálati nap a csütörtök 16 és 19 óra között az összejöveteli időben.

Év végére elkészült a MNT új honlapja, amit majd a következő év folyamán fel kell tölteni adatokkal.

A Társulatot az év folyamán 796-an látogatták.

Személyi helyzet

A Társulat folyamatos működésével kapcsolatos feladatokat, valamint a könyvtári szolgáltatások biztosítását továbbra is két munkatárs látja el. Baloghné Ábrányi Hedvig a könyvtár vezetője, s egyben a Társulat gazdasági ügyintézője és irodavezetője is. A könyvtári számítógépes adatbázis folyamatos feltöltése, bővítése, az aktuális bibliográfia összeállítása, tagsági levelezés intézése, pályázati ügyintézés Balogh Éva feladata. A két munkatárs fizetése változatlanul alig haladja meg a minimálbért, mivel a Társulat működési költségekre – elsősorban bérre – fordítható bevételeit nem tudja növelni. Mindkét munkatárs kiváló munkát végez, de honorálni csak közgyűlési dicséretekkel tudjuk tevékenységüket.

Taglétszám

Nyilvántartott tagjaink száma az év végén 363 fő. Szomorú szívvel kell megemlékeznünk elhunyt tagtársainkról – Dókus László, dr. Joó Tamás – akik hosszú évtizedeken keresztül vettek részt munkánkban. Emléküket tisztelettel megőrizzük.

2009.

Évi rendes közgyűlésünk április 9-én volt, amelyen Günther Dembski tartott előadást „*Die Keltensiedlung Roseldorf – älteste Münzstätte Österreichs*” címmel. A közgyűlés a Réthy László jutalomérmét Bakos Miklós professzornak, Társulatunk volt elnökének és Günther Dembski professzornak, Társulatunk tiszteletbeli tagjának ítélte oda kiemelkedő numizmatikai munkásságukért. A Szentgáli jutalomérmét Szilágyi Mihály Társulatunk érdekében végzett munkásságáért és Gerebenics Imre munkánkhoz nyújtott jelentős anyagi támogatásért kapták. Bessenyei Ferencet, az Amerikai Egyesült Államokban élő tagtársunkat pedig a közgyűlés tiszteletbeli tagjaink sorába választotta.

A Társulat vezetősége üléseit az alábbi időpontokban tartotta: III. 4, X. 14, XII. 10.

Havi előadások a Társulat helyiségében

Január 15.	Pelbárt Jenő (MNT): A vízjel története.
Február 12.	Maróti Tamás (MNT): Csillagászati események a pénzekben.
Március 12.	Soltész Ferenc (MNT): Az Orosz Birodalom uralkodóinak koronázási zsetonjai.
Április 16.	Kiss György szobrász és éremművésszel beszélget Kovásznai Viktória művészettörténész.
Május 14.	Sallay Gergely Pál (Hadtörténeti Múzeum): I. világháborús alakulatjelvények nemesfém-ből.
Szeptember 17.	Pandula Attila (ELTE BTK): (Szász-Coburg-Koháry) I. Ferdinánd bolgár cár rendjelei és kitüntetései

- Október 22. R. Alföldi Mária (Frankfurt, Goethe Egyetem): Nagy Constantinus és a germánok
November 12. Gedai István (MNT): Az éremgyűjtés és feltételei.

A Serleg vacsorai megemlékezést december 10-én Gedai István tagtársunk tartotta Csonka Andrásról, a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítás-rendezőjéről.

Kiadványok

- Numizmatikai Közlöny 2007–2008. száma az év első negyedében megjelent 284 oldal terjedelemben, benne a 2005–2006-os magyar numizmatikai bibliográfiával.
- Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István. Budapest–Miskolc 2009. 394 oldal terjedelemben 32 tanulmánnyal. A kötet a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karával együttműködésben készült. Megjelenését támogatta az Arany Forint Alapítvány és a Budapesti Corvinus Egyetem.

Kiállítás

A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete fennállása 40. évfordulója alkalmából éremkiállítást rendezett „Művészek érdemei” címmel a Művészetek Palotájában 2009. december 7–28-án. A kiállítás anyagának összeállításában a Társulat is részt vett, és számos tárgyat kölcsönzött a bemutatóra saját, illetve tagjai gyűjteményéből. A kiállítást Bereczki Lóránd a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója nyitotta meg.

Konferencia

A numizmatika és a társtudományok VIII.

2009. október 7–9-én került megrendezésre a szegedi Móra Ferenc Múzeummal közösen Szegeden a „Fekete házban” (Somogyi u. 13.)

Elhangzott előadások:

- Nagy Ádám (Móra Ferenc Múzeum): Látogatóbarát múzeum és numizmatikai tudomány
- Somorjai László (SZIE-Ybl Miklós Építéstudományi Kar): A Mátyás pénzveréséről szóló kiállítás tanulságairól.
- Torbágyi Melinda (MNM Éremtár): A dunántúli kelta pénzverés az enemonzoi lelet fényében.
- Maróti Tamás (MNT): Csillagászati események a numizmatikában.
- Kiss József Géza (Szegedi Tudományegyetem): A számítástechnika lehetőségei a numizmatikában, vezető azonosítás.
- Ujszászi Róbert (Móra Ferenc Múzeum): Gondolatok a szegedi kispénzről és Károly Róbert pénzveréséről.
- Prohászka Péter (MNT): Egy sajátos középkori éremlelet Erdélyből a kamarai akták tükrében.
- Buza János (Miskolci Egyetem): A tiroli tallérok hódoltsági sikerének titka.
- Ulrich Attila (Jósa András Múzeum): Pénzfolyamok és spekuláció a Szepesi Kamara területén a 17. század második felében.
- Lakatos Sarolta (Jósa András Múzeum): Az orosz Császári Szent György Katonai Rend.
- Krankovics Ilona (Déri Múzeum): Kereskedői vállalkozások születése, virágzása és hanyatlása Debrecenben a 18-19. században.
- Petrovics István (Szegedi Tudományegyetem): Szent Eligius tisztelete a középkori Magyarországon.
- Szemán Attila (Központi Bányászati Múzeum): Bányapénzek használata a mindennapokban.
- Garami Erika (MNT): A dualizmus kori Magyarország pénzügyei Mikszáth szemével.
- Rainer Pál (Laczkó Dezső Múzeum): A m. kir. 307. honvéd gyalogezred jelvényei az I. világháborúban.
- Pandula Attila (ELTE BTK): A Tűzkereszt (1941–1945).

- Tokai Gábor (Magyar Nemzeti Galéria): Búza Barna éremművészete.
- Lapis András (szobrászművész, Szeged): Két aktuális emlékérem megszületésének rögzös útja.

Oktatás, ismeretterjesztés

XXI. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem

Szolonokon 2009. június 12–14-én került megrendezésre a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös szervezésben

Elhangzott előadások:

- Vida István (MNM Éremtár): A Constantinus dinasztia pénzverése.
- Ujszászi Róbert (Móra Ferenc Múzeum): II. Ulászló pénzverése.
- Soltész Ferenc (MNT): Koronázási zsetonok az Orosz Birodalomban.
- Soós Ferenc (MNT): Címertani ismeretek és ezek hasznosítása a numizmatikában.
- Pandula Attila (ELTE BTK): Az Osztrák Császári Lipót Rend.
- Baranyi Anna (MTA Zenetudományi Múzeum és Intézet): Haydn az érmészetben.

Múzeumok majálisa, Budapest, május 16–17.

A Társulat a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közösen már második alkalommal vett részt sikeresen a rendezvényen, ahol interaktív program keretében (pl. numizmatikai totó, keresztrejtvény) mérte fel és egyben bővítette a játékos vetélkedőben résztvevők pénztörténeti ismereteit. Közben propagáltuk a szervezet tevékenységét, szakmai kiadványokat árusítottunk.

Érem kibocsátás

A Csillagászat Nemzetközi éve, valamint Gothard Jenő neves magyar csillagász halálának 100. évfordulója alkalmából 40 db ezüst (megrendelésre) és 200 db patinázott bronzérmét adott ki a Társulat. Az érmét Csóka Zsuzsa tervezte, és a 42,5 mm átmérőjű vert érmét a szegedi Szabó Pénzverde készítette el.

Kutatás – Munkacsoport

A Társulat Emlékérem munkacsoportja tovább folytatta a Huszár-Procopius, Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn c. katalógust az 1930-as évek második felétől készült éremanyag összegyűjtésével.

Jól haladt a Numizmatikus panteon adatgyűjtése, a könyv megjelenése 2010-ben várható.

Könyvtár

2009-ben folytatódott a könyvtár folyóiratanyagának számítógépes adatbázisba történő felvitele. Folyamatosan felvitelre kerülnek a két évente megjelenő bibliográfiához szükséges adatok. A Libra + programunk adatbázisa jelenleg 13166 tételt tartalmaz.

A könyvtár állománya 2009. évben 115 könyvtári egységgel gyarapodott. Ebből a könyvanyag tárgyévben 48 tétellel, a folyóirattal pedig 38 számmal bővült. Árverési katalógus állományunk 29 kötettel növekedett. Cserekapcsolataink száma 58 volt, amelyek különösen jelentősek, mivel szűkös anyagi körülményeink között ezeken keresztül tudjuk elérni az időszaki kiadványok számának folyamatos növelését. A könyvtár értéke 2009. december 31-én: 12.138.136.- Ft.

Olvasószolgálatot heti három alkalommal tartottunk, hétfőnként a munkacsoport-értekezletek ideje alatt, csütörtökön az összejöveteli időben és 2008. szeptember 1-től megváltozott időpontban, szerda helyett keddi napokon 10–16 óra között (az egyesületi összejövetel időpontjához igazodva).

Társulatunk jelentős fényképgyűjteménnyel rendelkezik, amelyben a megalakulásától kezdve megtalálhatóak csoport- és portréképek egyaránt. Ezek rendezését megkezdtuk az év folyamán, befejezése 2010-ben megvalósulhat.

A Társulatot az év folyamán 1560-an látogatták.

Személyi helyzet

A Társulat folyamatos működésével kapcsolatos feladatokat, valamint a könyvtári szolgáltatások biztosítását továbbra is két munkatárs látja el. Baloghné Ábrányi Hedvig a könyvtár vezetője, s egyben a Társulat gazdasági ügyintézője és irodavezetője is. A könyvtári számítógépes adatbázis folyamatos feltöltése, bővítése, az aktuális bibliográfia összeállítása, tagsági levelezés intézése, pályázati ügyintézés Balogh Éva feladata. A két munkatárs fizetése változatlanul alig haladja meg a minimálbért, mivel Társulatunk működési költségekre – elsősorban bérre – fordítható bevételeit nem tudja növelni. Mindkét munkatárs kiváló munkát végez, de honorálni csak közgyűlési dicsérekkel tudjuk tevékenységüket. Odaadó munkájukért ezúton is köszönetet mondunk.

Baloghné Ábrányi Hedvig munkásságát azonban állami szinten ismerte el Hiller István oktatási és kulturális miniszter a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt odaítélésével, melynek átadására március 14-én került sor.

Dr. Nagy Ádám vezetőségi tagunk pedig a szegedi Móra Ferenc Múzeum elismerését, a Tömörkény-díjat kapta meg december 14-én muzeológusi munkásságának elismeréseként.

A Társulat munkájában számos tagtársunk aktív részt vállalt, akiknek ezúton is köszönetünket kell kifejeznünk: Újvári Sándor, Szilágyi Mihály, Zombori Lajos, Maróti Tamás, Ábrányi-Balogh Péter, Kovács Ákos Ferenc raktárrendezési munkákban való segítségével, amit a felettünk lévő lakásban bekövetkezett csőtörés miatti beázás tett szükségessé. A Társulati rendezvények lebonyolításában nyújtott közreműködésért: Pethő Ildikó (múzeumi majális, MÉE kiállítási ügyelet), Rónaszéki István és Kovács Ákos Ferenc (MÉE kiállítási ügyelet), Ábrányi-Balogh Péter (serlegvacsora).

Külön köszönet illeti Kovács Ákos Ferenc tagtársunkat, aki a kitüntetés- és rendjelgyűjtők agyonhasznált „bibliájának”, a Felszeghy-nek új, gyönyörű bőr köntöst adott.

S nem utolsó sorban Tóth Csabának, Közlönyünk szerkesztőjének, akik már évek óta végzi a folyóirat nyomdai előkészítő munkálatait sok százezer forintot megspórolva ezzel a Társulatnak.

Taglétszám

Nyilvántartott tagjaink száma az év végén 363 fő. Szomorú szívvel kell megemlékeznünk elhunyt tagtársainkról – Bárány István, Fülöp Kálmán, Massányi Aurél, Mészáros M. János, Radnóti Ilona muzeológus, Sassi Nagy Béla, Szolláth György – akik hosszú évtizedeken keresztül vettek részt munkánkban. Emléküket tisztelettel megőrizzük.

A Társulat 2008 és 2009. évi működési költségeit támogatta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

Támogatóink

Itt kell köszönetet mondanunk azon tagtársainknak, akik évek óta jelentős összegekkel támogatják Társulatunkat.

dr. Lázár László
Adamovszky István
dr. Apró Dezső
dr. Bakos Miklós
Bedő József
dr. Bíróné Sey Katalin
Bessenyei Ferenc
Hajdú Béla
Hargita Árpádné
Kart Pál
Kiss József Géza
Maróti Tamás
Mátraházi János
dr. Nagy Ádám
Nudelman László
Nyirádi Lajos
Rados Ferenc
Steinhardt László
dr. Süle Tamás
Szabó Géza
Tóth János

Ugyancsak köszönetet mondunk dr. Nagy László G. vezetőségi tagunknak, akinek a segítségével két alkalmazottunkat külön anyagi megbecsülésben tudtuk részesíteni. Azon ismeretlen jötevőnk támogatását is megköszönjük, aki egy svájci alapítványon keresztül évente 3500.- CHF-t küldött Társulatunknak.

Továbbá köszönet illeti a jelen Közlöny azon szerzőit, akik cikkeik képmellékleteinek színesben való megjelenését maguk finanszírozták, és ez által folyóiratunk színvonalasabb külalakjához járultak hozzá.

Soós Ferenc – Torbágyi Melinda

Könyvismertetések

SOÓS Ferenc: *Magyar Numizmatikusok Panteonja*. Argumentum kiadó, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 2010. 269 old., ill., rövid angol, francia, német nyelvű rezümével. ISBN 978-963-446-579-9

Nagyon fontos, jól használható, forrásértékű mű született a Magyar Numizmatikai Társulat főtítkára, Soós Ferenc tollából. Összegyűjtötte a 18. századtól napjainkig az elhunyt magyar numizmatikusok, éremgyűjtők és éremművészek életrajzát, a gyűjteményükkel kapcsolatos adatokat, irodalmi munkásságukat, a róluk írt közleményeket. Felkutatta sírhelyüket is, ami komoly nyomozó munkát igényelt. Közölte portréjukat fotó, festmény, rajz, arckép-érem vagy plakett alapján, valamint síremlékük, sírhelyük fényképét, már akiét sikerült még fellelnie.

A betűrendben felsorolt szereplők irodalmi munkássága, a róluk írt cikkek összegyűjtése komoly és nagyon időigényes munka volt. Rohanó, kapkodó korunkra nem jellemző ez a kiadvány típus.

Hatalmas munkát és kitartást igényelt a temetők felkutatása és bejárása is, amelyek – tekintettel a trianoni határookra – sokszor a mai Magyarország területén kívül találhatók. A szereplők irodalmi munkásságánál természetesen csak a legfontosabbakat emelte ki, hiszen ez a könyv nem bibliográfia.

A sírokkal kapcsolatban pontos adatokat közöl, amiért a mai olvasó, de különösen majd az utókor igen hálás lehet. Természetes a település és a temető megnevezése, de ezen kívül a parcella számot is megadja, továbbá a fénykép készülési idejét. Leírja a sírfeliratot, ami a képről nem mindig olvasható. Ennek nem a fénykép rossz minősége, hanem a sírkő állapota az oka.

Összefoglalva a szerző kitűnő munkát adott ki a keze alól. Egy ilyen jellegű mű esetében soha nem lehet mondani, hogy teljes, de ez megközelítőleg az. Visszaemlékezve több mint 50 éves numizmatikai múltamra 2 gyűjtőt sikerült találnom, akik nem szerepelnek a kötetben, de ők főként kereskedelmi-gyűjtői tevékenységet folytattak, s nem hagytak nyomot maguk után az irodalomban. Egyetlen apró hiányosságot sikerült felfedeznem: a borítón és a címlapon szereplő kép megnevezése hiányzik. Bár a könyvet lapozva hamarosan felfedezhető a 158. oldalon, mint Mátyus Nepomuk János síremléke a Fiumei úti sírkertben.

A könyv a szerző akaratán kívül érdekes keresztmetszetet ad a magyar társadalom utóbbi 300 évéről. Nem számoltam meg, hogy a kötet hány férfi numizmatikust, gyűjtőt és éremművészt sorol fel 269 oldal terjedelemben, de azt igen, hogy összesen 3 hivatásos numizmatikus nő és 4 éremművésznő szerepel – gyűjtő egyetlen egy sem! De ez a statisztika nem speciálisan csak a magyar viszonyokat tükrözi, hanem vonatkozhatna Európa többi országaira is.

Bíró Sey Katalin

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Intézetének Éremgyűjteménye. *Numismatic Collection of the Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Institute of Archaeological Sciences*. Gyöngyössy Márton – Mészáros Orsolya (szerk.), ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest 2010. 96 old. ill. ISBN 978-963-284-179-3.

A Pázmány Péter alapította egyetem 375. évfordulója alkalmából jelent meg ez a kiadvány. Műfaját tekintve az albumhoz áll a legközelebb, és az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyik legrégibb tanszékét és annak éremgyűjteményét mutatja be. Az ismertetést és az éremléírásokat párhuzamosan magyarul és angolul is olvashatjuk gazdag képanyag kíséretében. A bevezetőben az egyetem rektora, dr. Mezey Barna és dékánja, dr. Dezső Tamás röviden vázolja az éremgyűjtemény létrejöttét és a köréje megszervezett Érem- és Régiségtani Tanszék szerepét, annak az idők folyamán bekövetkezett szervezeti változásait.

Az Intézet és a Gyűjtemény történetét Gyöngyössy Márton, Mészáros Orsolya és Tóth Csaba írták. Ebből megtudjuk, hogy az egyetem alapítása után mintegy száz évvel, 1753-ban Fischer Lipót jezsuita páter teremtette meg az éremgyűjtemény alapjait, amely akkor 1842 darabból állt. A gondosan vezetett leltárfüzetei a legelső éremkatalógusoknak is tekinthetők. A gyűjtemény nagyrészt adományokkal gyarapodott, kisebb mértékben vásárlás útján. 1817-ben az éremtár 14.492 darabból állt, amelyet ekkor Weszerle József, az érem- és régiségtan professzora kezelt. Utána Kiss Ferenc került a tanszék élére, aki már gyakorlati órák keretében is oktatta a numizmatikát. A kor neves éremtudósainak fellelhető portréja is helyet kapott a történeti munkában. A tanulmányi céllal összeválogatott, oktatásra használt mintegy 20.000 darabos gyűjtemény jelenleg a legrégibb numizmatikai gyűjtemény Budapesten. Összetételét tekintve a görög, kelta, római és bizánci veretek száma

mintegy 9000 db; a közép- és koraújkori régi pénzeké szintén 9000 körüli. A harmadik részben található a mintegy 1000 darabból álló 16–19. századi emlékéremgyűjtemény. Az együttes legjelentősebb részét a magyar és erdélyi pénzek képezik, kb. 5000 darabbal.

A könyv második nagy fejezetét az éremgyűjtemény válogatott anyagának bemutatása teszi ki. Az érmék leírását és a kibocsátáshoz kapcsolódó rövid ismertetéseket Pallos Lajos, Torbágyi Melinda, Tóth Csaba és Vida István készítették. Az eredeti méretű éremképek mellett az érdekesebb oldalról vagy annak részletéről kinagyított képet is láthatunk. A válogatott darabok bemutatása időrendben történt, a sort az emlékérmek zárják. A könyv végén részletes irodalomjegyzéket találunk.

A kiadványban közzétett jó minőségű és szép fotókat Dabasi András, Farkas Árpád, Gedai Csaba és Kozma Károly készítették. A könyv nagyobb részét kitevő érme- és éremképek Gedai Csaba munkája. A technikai szerkesztést Tóth Csaba végezte, akinek munkája nyomán egy áttekinthető, jó beosztású, szépen kivitelezett könyvet foghat kezébe az olvasó, amelyet a Verano Kft. nyomdájában készítettek. A képek formabontó kivágása és a szövegben való elhelyezése következetesen végigvonul a kiadvány lapjain és egyedi megjelenést ad a különbözőképpen szerkesztett két fő fejezetnek. A könyv sajnos nem kerül könyvesbolti forgalomba.

Soós Ferenc

VARGYAS Péter: *A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Csabai Zoltán, L'Harmattan, Pécs – Budapest 2010. 344 old. /Ókor – Történet – Írás 1./

A jelen kötet a tragikusan elhunyt szerző, Vargyas Péter (1950-2009), a Pécsi Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékének tanszékvezető professzora, a hazai assziológia első, s eddig egyedüli akadémiai doktora akadémiai disszertációjának (2004) szerkesztett és bővített változata. Az ókori Kelet gazdaságtörténetével foglalkozó kutató az elmúlt évtizedben kezdett el intenzíven érdeklődni az ókori keleti társadalmak pénzhasználatára, pénztörténete iránt.

Alapvető kérdés, hogy volt-e pénz a pénzverés „feltalálása” előtt Mezopotámiában, vagy tágabb értelemben az ókori Keleten. E kérdés megválaszolása ugyanis alapvetően fontos abban a jó félévszázados vitában, hogy az ókori keleti társadalmak archaikus, avagy piac gazdaságnak tekinthetőek-e. Az ékírásos szövegekben gyakran szerepelnek különböző ezüstmennyiségek árucikként értékének meghatározására. Vajon ez az ezüst csak értékmérő szerepet töltött be, avagy fizetésre is használták? A bőséges, sok tízezernyi tábla tanulmányozása mellett szerzőnk alaposan megvizsgálta a vonatkozó régészeti anyagot gyakorlatilag az egész tágabb értelemben vett ókori Kelet területéről, és részletekbe menően elemezte és értékelte a kérdéskört érintő rendkívül bőséges szakirodalmat.

A bevezető részben rögtön felvetődik annak a látszólag egyszerű kérdésnek a problematikája, hogy tulajdonképpen mi is a pénz. Az ugyan vitathatatlan, hogy a pénz nem egyenlő a vert pénzzel, az érmével, hiszen az csak a pénz egyik lehetséges megjelenési formája, s ráadásul csak innen a mából visszatekintve tekinthetjük a legfejlettebbnek. A mai értelemben vett pénznek, függetlenül attól, hogy miben testesül meg, alapvetően négy funkciót kell ellátnia: csere, fizetés, értékmérés és felhalmozás (teaurálás). Azt azonban, hogy ezt valamely tárgy vagy anyag ténylegesen betöltötte-e, nem olyan egyszerű megválaszolni.

Mezopotámiában, s az ókori Keleten az írott források arról tanúskodnak, hogy már a Kr.e. 3. évezred közepe óta egyre gyakrabban a fémek, elsősorban az ezüst az értékmérő, de olykor ténylegesen fizetőeszköz is, azaz tárgyi magában is részt vesz a tranzakcióban.

Szerzőnk azt kutatja az írott és tárgyi emléktárhely minuciózus vizsgálata, elemzése révén, hogy a súlyra mért ezüst betöltötte-e az általános pénz (*all purpose money*) szerepét Mezopotámiában, és általában az ókori Keleten.

Az ókori Keleten, bele értve Egyiptomot is, vannak olyan ábrázolások, ahol különféle alakú tárgyakat (karikák, csészék, téglák és gömb alakú tömbök) mérnek le, és ilyen tárgyak kincsleletekben is előkerültek, ma már több mint 150 ilyen lelet ismert. Feliratok szerint ezeket a tárgyakat gyakran vászonzacskókban tárolták, s több kincsleletben fel is lehetett fedezni ilyen textíliák lenyomatait. Vargyas Péter a 10. fejezetben részletesen vizsgálja kincsleletek kérdését, néhányat – melyek világosan árulkodnak a bennük található tárgyak pénz mivoltáról, pl. a Kr. e. 1738-ban elrejtett Larszai kincs – részletesen is kielemezve. Meggyőzően bizonyítja, hogy a súlyra mért és előre csomagolt ezüsttel gyakorlatilag ugyanolyan jól lehetett fizetni, mint a vert érmekkel, és a mérés egyben ki is küszöbölte a „darabok” súlyával való manipuláció lehetőségét. Ez a rendszer kiválóan működött évezredekkel a vert pénz feltalálása előtt is, és ez lehet a magyarázata annak, hogy a pénzérme megjelenése a Kr. e. 6. században sem tudta kiküszöbölni a mérést, és még a pénzérmét is inkább mérték, mint számolták a kincsleletek tanúsága alapján.

E rövid ismertetésben lényegében csak a könyv fő vonulatát érintettem, a munka azonban ennél sokkal több problémát tárgyal, mint pl. Dareiosz pénzreformjának pontos keltezése, pénz- és adóreformjának összefüggése, a mezopotámiai árak, az igazságos ár és kamat kérdése. Hihetetlenül alapos munka, ahol szinte minden mondatnak súlya van. A pénztörténet tanulmányozásánál számos gondolata, fejtegetése megfontolandó más területek és korszakok érem (?), pénz (?) anyagának elemzésénél, értékelésénél. Az, hogy egy adott társadalomban, közösségben a vert pénz jelen van, még nem feltétlenül következik, hogy ez általános érvényű, tehát minden pénzfunkciót betöltő pénz volt, még kevésbé, hogy létezett pénzgazdaság. Viszont a vert pénz hiánya sem feltétlenül jelenti azt, hogy bizonyos tárgyak már nem tölthették be ezt a szerepet. Az elszórt következtetésektől és az általánosítástól egy-egy lelet kapcsán azonban óvakodni kell. A prehisztórikus anyagban gyakran fordulnak elő olyan fémdepók (balták, csákányok, nyílhegyek, karperecek), amelyekből arra lehet következtetni, hogy ezeket pénzként használták. Annak eldöntése azonban, hogy ezek a tárgyak valódi, általános pénz szerepét töltötték be, avagy csak bizonyos pénzfunkciókat láttak el, már nem egyszerű, s írott források hiányában egyértelműen talán sosem dönthető el. Ugyanez a helyzet – más előjellel – a már egyértelműen pénzgazdasággal rendelkező társadalmak esetében, hogy az egyes kincsleletekben előforduló pénzérmék – különösen, ha más tárgyakkal, ékszerekkel együtt kerültek elő – valódi pénzként funkcionáltak-e az elrejtés idején, vagy már csak, mint nemesfém, súly szerint értékelendők. Nemesfém-ből készült érmék esetében különösen nehéz a kérdés eldöntése, hisz gondoljunk csak a közelmúltra, amikor valaki a vagyonát régi aranypénzekben – Napóleon aranyak, svájci aranyak, Ferenc József koronák – tárolta, mint könnyen mozgatható és értékálló tárgyak. S noha a mindennapi forgalomban nem igazán tudott fizetni velük, fedezetül, letétként, zálogul, sőt bizonyos körülmények között még fizetesképpen is elfogadták. Egy Budapest ostroma idején elrejtett családi kincsben egyaránt voltak aranyrudak, amerikai dollárok (papír!) és néhány apró családi ékszer.

Ugyancsak megfontolandó a nemesfém-ből készült pénzérmék esetében a mérés és/vagy számolás kérdése. A vert pénz ugyanis mindig felülértékelt a tényleges nemesfém értékéhez képest, hiszen már előállításakor „pénzbe” kerül. Értékét, vásárlóértékét pedig a mindenkor kibocsátó garantálja. Meddig terjed azonban ennek a garanciának az érvénye, elfogadottsága? Az „ország határon” kívül nem biztos, hogy névértékben elfogadják, sőt többnyire nem, bár vannak kivételek. Gazdasági válságok idején pedig egész biztos, hogy azonnal előtérbe kerül a nemesfém pénzérmék mérése, gondoljunk csak a Kr. u. 3. századi Római Birodalomra.

Vargyas Péter munkája tehát nem csak az ókori Kelet gazdaságát és társadalmát kutatók számára hasznos és tanulságos olvasmány.

Torbágyi Melinda

GĂZDAC, Cristian: *Monetary circulation in Dacia and the provinces from the Middle and Lower Danube from Trajan to Constantine I (AD 106–337)*, Second, revised edition, Cluj-Napoca 2010. 261 old. CD-n mellékelve a leletkatalógus, grafikonok, térképek. /Coins from Roman sites and collections of Roman coins from Romania VII./

A könyv első kiadása 2002-ben jelent meg, s az még kizárólag az addig közzétett éremanyag alapján alapult, ami számos „anomáliát” eredményezett az éremforgalom tekintetében. Az elmúlt években a szerző szorgos munkájának, és kiváló szervező készségének hála egy nagyfokú feldolgozó tevékenység indult meg, melynek következtében számos nagy település éremanyagának modern feldolgozása történt meg, mint *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Porolissum*, *Apulum*, *Samum*, Gilău. Tehát rengeteg új anyag tanulmányozásán alapuló eredmény épült be a kötetbe, és sok szempontból új eredmények születtek ezeknek nyomán.

A könyv gazdag tartalma ellenére egy kis formátumú, és éppen ezért jól és könnyen használható kézikönyv. Nyomtatott formában az elemzések eredményei olvashatóak, az anyag viszont, amiből mindez következik a DVD mellékleten található. Óriási adatbázis van egybegyűjtve, ami roppant hasznos a római pénzforgalom kutatóinak még akkor is, ha gyakorlatilag szinte minden már létező publikációkból származik.

A kincsleletek tartományok szerint, azon belül záródásuk időrendjében vannak felsorolva. Az egyes kincsleleteknél meg van adva, mikor és hol – amilyen pontosan csak lehet – került elő, hány darabot és milyen címet tartalmaz, mikor záródik. A benne szereplő uralkodóktól hány érme van, ha lehet tudni, akkor a címlet és a verde is szerepel. A település leleteknél lényegében ugyanez a szisztéma, csak amennyire lehet, szétszedi a település egységeként az anyagot: katonai tábor, civil település, fürdő, színház, temető, szórvány. Külön mutatót is közöl, hogy mely lelőhelyeken, milyen településfajta vagy fajták találhatók, ami a „nagy városok” esetében fontos. Természetesen nem teljes az anyag, főleg a szomszédos provinciák, mint Pannonia esetében is, és

vannak pontatlanságok is, mint pl. Budapest megye nincs, csak Pest megye, és Karajenő már nem a provinciában, hanem a barbaricumban található. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy elegendő anyag állt szerzőnk rendelkezésére, amire lehetett alapozni vizsgálódásait.

Érdekes, hogy a bélelt, subaeratus dénárok száma Dáciában jóval felülmúlja a szomszédos provinciákban előkerültekét. Legtöbbjük a Severus család tagjainak képét viseli, és nagy részük Porolissumban jött napvilágra, ahol ezek alapján egy műhely feltételezhető. Ebből azért a szerző egyelőre nem von le messzemenő következtetéseket, mert nem kizárt, hogy csak a publikációk és a kutatás hiányosságai okozzák a nagy eltérést, elsősorban a két Moesiahoz viszonyítva. A jelenség egyébként jól beleillik abba a birodalom szerte megfigyelhető tendenciába, hogy a Severus korban több „nem hivatalos” dénárokat előállító műhely is működik. A csekély számú bélelt antoninianust viszont a kutatás hiányosságaitól függetlenül is jól lehet magyarázni avval – amint azt a szerző is említi – hogy a jócskán felülértékelt és gyorsan elértéktelenedő címletet egyszerűen nem volt értelme „hamisítani.” Éppen ezért elég valószínűnek tűnik Van Heesch Gázdac által is idézett feltévése, hogy a bélelt dénárok már a 238 utáni antoninianus korszak termékei, amikor igény mutatkozhatott a „rég jó dénár” iránt. Ez a kérdés persze messze nincs még lezárva, és előkerülő új anyagok, új vizsgálatok sok érdekességet tárhatnak fel.

A vizsgált tekintélyes numizmatikai anyag alapján szerzőnk már határozottan meri állítani, hogy a *Provincia Dacia* pénzeket Apulumban verték, és ezek a bronzérmék a Vimináciumban készültekkel együtt nem a klaszikus provinciális veretek, hanem a Római állam hivatalos kibocsátásai körébe tartoznak. I. Philippus uralkodása után azonban ezek a pénzek elvesztik vezető szerepüket Dáciában is – bár kibocsátásuk nem szűnik meg –, és helyükbe a vimináciumi veretek lépnek. Ebből inkább úgy tűnik, mintha a dáciai pénzverés egy pillanatnyi helyzet szülte aktualitás lett volna a karp háború győzedelmes lezárásakor, és később már igazi jelentősége nincs, mert a vimináciumi verde egyedül is képes a pénzellátás biztosítására a Közép-Duna és Al-Duna vidékén.

Érdekesen alakul Dácia utolsó évtizedeinek pénzforgalma. 253 és 268 után nagyon csekély, ellenben 268 és 275 között ismét emelkedik. Szerzőnk ezt avval magyarázza, hogy a provincia feladásának folyamata már Gallienus alatt kezdődött, amit egy írott forrás (*Rufius, Sextus* 8.) egy passzusa is alátámasztani látszik „*sub Gallieno imperatore amissa est*”, és így Aurelianus csak szentesítette, hivatalossá tette a gyakorlatilag már fennálló helyzetet. Ez utolsó „római évek” éremanyaga egyébként is elsősorban a déli, Dunához közel fekvő helyekről származik, míg korábban Dácia északi és központi részein volt intenzívebb az éremforgalom, érthetően, hiszen ott volt a városok és a csapatok többsége. A déli részen viszont még később is, egészen a vizsgált időszak végéig folyamatos, bár csekély római éremforgalom figyelhető meg.

A tekintélyes numizmatikai és régészeti anyag, írott források és bőséges modern szakirodalom áttekintésén, vizsgálatán alapuló elemzés a további kutatásokhoz alapvető jelentőségű szakmunka.

Torbágyi Melinda

GĂZDAC, Cristian – COCIȘ, Sorin – ALFÖLDY- GĂZDAC, Ágnes – CALIĂN, Livia: *The Roman Imperial Hoard "Deleu" from Cluj-Napoca*. Mega Publishing House, Cluj-Napoca 2010. 125 old., 43 t.

A kötet a kolozsvári Deleu utcában, régészeti feltáráson előkerült római kincsleletet mutatja be. Az 1270 darabos kincsben egy kis, lapkaszerű aranydarabon kívül 1269 érem volt: 1258 denarius (ebből 7 subaeratus), 9 antoninianus, valamint Traianus egy lyciai drachmája és Septimius Severus egy Nicopolis ad Istrumban vert assarionja. A kincs szerkezete nem tér el a megszokott Duna-vidéki leletekétől: a legkorábbi pénzeket Marcus Antonius verette, majd egy Nero uralkodásáig tartó hiátust követően megszakítás nélkül következnek a pénzérmék Severus Alexanderig. A legkésőbbi veretek Severus Alexander Kr. u. 232-re, illetve 231 és 235 közé keltezhető érmei. A kincs elrejtését a szerzők 235/236-ra, a szabad dákok mozgolódásának idejére teszik.

Az első fejezetben az 1992 és 2001 közötti ásatás eredményeiről olvashatunk, részletesen bemutatják a lelőhelyet és a kincslelet régészeti kontextusát. A második fejezet a kincs bemutatása és értékelése. Az alapos munkából egyetlen adatot hiányoltam: nem találtam a kincs előkerülésének idejét. Még a kibontása során készített fényképekről sem sikerült megtudni, a fotótáblán ugyanis nincs dátum.

A tanulmány után a függelékben található egy összefoglaló táblázatot a kincsben megjelenő uralkodókról, családtagjaikról és a címletekről, valamint egy másikat a pénzverdéről, ezeket a kincs eloszlását bemutató grafikonok egészítik ki.

A lelőhelyet bemutató térképeket ásatási rajzok egészítik ki, külön szeretném kiemelni a kincslelet statigrafiai összefüggéseibe illesztő, könnyen áttekinthető vázlatot. A rajzok mellett fényképek is segítik a Kolozs-

vár belvárosában található lelőhely megismerését. Ezen felül az utolsó fotókon a kincslelet, az azt tartalmazó edény és szövet maradványai tekinthetők meg.

A következő egységet a 86 oldalas katalógus képezi, amely részletesen leírja és bemutatja a lelet értelmét. Az alapos munkát kissé beárnyékolja, hogy a lista tételei nem mindig egységes rend szerint készültek, ez talán a több kutató-szerző eltérő stílusú leírásainak összeszerkesztéséből adódik.

A könyvet a kincs fényképes bemutatása zárja, minden éremről jó minőségű felvétel készült, ami az alapsabb tanulmányozást is lehetővé teszi.

A kötet a Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum sorozat eddig megjelent köteteinek méltó folytatása.

Vida István

Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István. Budapest–Miskolc 2000. 394 old.

A kötet tanulmányai méltóak, a címe pedig jellemző Buza János professzorra. Hiszen, ha valaki Buza János munkásságát tudományához kívánná kötni, sokan azt mondanák, gazdaságtörténész, mások viszont pénztörténészként (numizmatikus) ismerik. Nincs ellentmondás a kettő között. A numizmatika régen túl van (Hóman Bálint óta mindenképpen) azon a kezdeti szakaszon, hogy csupán a történeti korszakok pénzeinek meghatározását jelentse, mert kutatásának területe természetszerűleg terjed ki a régi korok pénzügyeire, valamint gazdasági rendszerükre, és ennek eredményeként a gazdaságtörténet egészének összegzésében jelen van.

Buza János fő kutatási területe egyértelműen a XVI–XVII. század, Magyarország egyik (ha eltekinthetnénk a XX. századtól, azt mondhatnánk „a”) letragikusabb korszaka, amikor az ország politikai helyzete minden téren, így a pénzügyek terén is, lehetetlenné tette az egységes irányítást, s ezért a gazdasági, pénzügyi, pénzforgalmi területeken erősebben érvényesültek a „piaci” öntörvények. Éppen ezért (is) e kor forrásainak kutatása rendkívül szerteágazó, hiszen a kisebb városok levéltárai éppen úgy tartalmazhatnak (és Buza János munkásságát megismerően látjuk, hogy tartalmaznak is) igen fontos, a korra és témára vonatkozóan meghatározó adatokat, mint a nagyobb külföldi – főleg német, osztrák, francia, németalföldi – levéltárak. Persze ennek megvannak a különleges eredményei, mert ha valaki megismerheti (amint azt Buza János szorgalmának és kutatói felelősségérzetének következtében megismerte) e forrásokat, láthatja, hogy a magyar gazdaság a korszak nehézségei ellenére is, hogyan vett részt a nemzetközi életben.

A kötet szerkesztői a korszakot, annak pénz- és gazdaságügyeit legjobban ismerő kutatókat kérték fel az emlékkötet tanulmányainak megírására. Méltatlanság lenne közülük bárkit, bármely tanulmányt is kiemelni. A tanulmányok esetenként átfogó, máskor pedig éppen a részletek ismertetésével adnak képet a XVI–XVII. századi gazdaságról, pénzügyi (Kamara, vámok) adminisztrációról, bányászatról, egyes jellemző területek – városok, nagybirtokok, vagy éppen a jobbágyság – gazdálkodásáról. Néhány tanulmány későbbi korszakokat, még a XX. századra átnyúlót is érint. Tanulmányok foglalkoznak a nemzetközi diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokkal, a korszak jellegéből adódóan természetesen ezen belül is nagyobb hangsúlyt kaptak a lengyel- és csehországi irányok, de – Erdélyt különösen is hangsúlyozandó – a déli irány, Havasalföld sem maradhatott ki.

Emlékkötetről lévén szó természetesen nem maradhatott kis Buza János munkásságának ismertetése, tanulmányainak bibliográfiája. Ez – ebben az esetben – azért is különösen fontos, mert amellet, hogy megismerhetjük Buza János széleskörű nemzetközi kitekintését, részvételét a nemzetközi tudományos életben, a külföldi kutatók megismertetését a magyar helyzettel, megláthatjuk, hogy egy, a tudománynak elkötelezett kutató a magyar értelmiség tagjaként kötelességének tekinti a közéletben történő részvételt is. Így tarthat számot a kötet – a tanulmányok tudományos eredményei mellett – általános érdeklődésre.

Gedai István

CSÁKVÁRI Péter: *Szent István dénárjának veret típusai.* Győr 2009. 106 old., ill. ISBN 978-963-06-7351-8

Szent Istvánnak, az első magyar pénzek kibocsátójának pénzverése az eddig megjelent igen sok tanulmány ellenére sincs megnyugtatóan tisztázva. Még az alapkérdések egy részére sem tudunk választ adni, másokra pedig az adott válasz gyakran vitatható. Nem tudjuk hol volt a REGIA CIVITAS feliratú pénzek veredője, egy, vagy több műhely volt-e. Nyilvánvaló, hogy a Huszár (*Münzkatalog Ungarn*) 1. és 2. sz. pénzei nem készülhettek azo-

nos verdében a betűk stílusának eltérése miatt, de nem tudjuk, hol voltak ezek a műhelyek. Nem tudjuk a REGIA CIVITAS és a PANNONIA hátlati felirat változásának okát, hátterét sem. És még sorolhatnánk tovább a megválaszolatlan (jelenleg megválaszolhatatlan) kérdéseket. Mindezek indokolják a további kutatást.

Csákvári Péter hatalmas munkát végzett, amikor 693 db. CNH. I. 1. (Huszár 1.) denárt (igaza van a szerzőnek, ezek denárok és nem obulusok) nagyon alaposan, minden kis részletre kiterjedően megvizsgált. Az elvégzett munkához viszonyítva talán szerénynek tűnik az eredmény, ám a megállapításai nagyon fontosak és – az elvégzett hatalmas munkára alapozva – megátadhatatlanok. Eredményeképpen véglegesen megállapítható, hogy a CNH. I. 1. (Huszár 1.) egyetlen típus, de megszámlálhatatlan (hiszen a számtalan köz- és magángyűjteményben sok példány van e típusból) verőtő változattal. A betű-, kép- és egyéb eltérések a tiszta alaptípushoz viszonyítva, mind verőtő változatot jelentenek. (Kivéve – és ez is jelentős eredmény – a felirat betűinél és a képben előforduló pontokat, amelyeknek okát még senki nem tudta adni.) Helyes az a következtetése, amely szerint ez azt jelenti, hogy a kibocsátó ebből a típusból milliós nagyságrendű pénzt is verethetett. Ez viszont cáfolja azt a feltételezést, hogy ez a pénz nem a köznép számára készült, nem az áruforgalom igénye volt, hanem csak a király (a „rex”) pénzverési jogának a kinyilvánítása. Ekkora mennyiségű pénz már pénzgazdálkodás kielégítésére szolgál. Szent Istvánnak az észak-európai leletekben előkerülő denárai valóban hangsúlyozzák a külkereskedelmet, de a köznépi temetők sírjaiban előforduló pénzek a köznéphez jutását bizonyítják, és a király reszkedelmét, de a köznépi temetők sírjaiban előforduló pénzek a köznéphez jutását bizonyítják, és a király uralkodásának második felében bevezetett füstadó (Györffy György: István király és műve) is ezt feltételezi. Kisebbségi jelentőségűnek tűnik, de – szerintem – fontos az a megfigyelés, hogy a CNH. I. 1. (Huszár 1.) hátlati feliratának két „A” betűje következetesen, tehát tudatosan eltér egymástól. Ennek egyelőre nem tudjuk okát adni.

Ennek a munkának történeti jelentőségét azonban – vélhetően – az adná meg, ha a szerző a műhelykülönbségek, műhelyazonosságok tisztázása érdekében bővebben foglalkozna a CNH. I. 7. (Huszár 4.) típusú (véleményem szerint ez típuseltérés a CNH. I. 1.-től) veretekkel. Szerző erről csak annyit ír, hogy a szembetűnő eltérés más műhelyt jelent. Még jelentősebb lenne ezt a munkát I. András CNH. I. 11. (Huszár 8.) típusú pénzeivel is elvégezni. A CNH. I. 1. és 11. valóban azonos műhelyt, verdét jelent? Hiszen ezek a típusok térnek el jelentősen a PANNONIA feliratú pénzekről.

E vizsgálatok eredményeképpen választ kaphatnánk a verdékre és helyükre is. Bizonyára jelentős történeti következtetéseket is le tudnánk vonni. Ez a munka a nagyon jelentős első részt jelentené.

Gedai István

UJSZÁSZI Róbert: *A XII. századi magyar rézpénzek*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest 2010. 176 old. ISBN 978-963-7122-18-7

A magyar pénztörténet egyik legproblémásabb korszaka a XII. század, melynek második felében vert királynév nélküli ezüstpénzek besorolása, uralkodóhoz kötése máig megoldatlan. Ugyanerre az időszakra tehető a rézpénzverés is, melynek szerteágazó kérdéskörét most egy új monográfiában Ujszászi Róbert igyekezett tisztázni. A szerző könyve bevezetőjében számba vette a legfontosabb kérdéseket, melyek mindegyikére választ próbál adni. Így többek között arra, hogy ki vagy kik verették a rézpénzeket, mikor készülhettek, milyen szerepük lehetett a korszak pénzrendszerében, milyen technikával készültek, milyen altípusok különíthetők el, hogyan függ össze a két rézpénztípus. A felsorolásból is látható, hogy a szerző nem könnyű feladatra vállalkozott, hiszen a rézpénzek kérdésköre több mint két évszázada foglalkoztatja az Árpád-kori pénztörténettel foglalkozó kutatókat.

Elsőként a CNH 98-as típust vizsgálja, részletesen elemezve az elő- és hátlap ábrázolásait, feliratait. Ennek eredményeként megerősíti a kutatásnak azt a napjainkra kikristályosodott eredményét, hogy ezeket a rézpénzeket III. Béla király verette. Ugyanakkor az előlap másik királyábrázolását a szakirodalomban megfogalmazott számos elmélettel szemben Szent István ábrázolásának véli. A szerző a források és a szakirodalom részletes elemzése alapján a rézpénzek kibocsátását feltételeken az 1173-1178 közötti időszakra teszi.

Ujszászi könyvének következő nagy egysége a CNH 101-es típus vizsgálatával foglalkozik, amely ugyan csak számos megválaszolandó kérdést vet fel. Mindkét pénztípusnak számos altípusa, variációja van, melyeket részletesen ismertet a szerző. A könnyebb áttekinthetőség érdekében érdemes lett volna ezeket táblázatban is összefoglalni, összevetve a legfontosabb katalógusok, éremhatározók számaival.

A CNH 101-es típus kibocsátásának megállapítása olvasható felirat hiányában az előző – bizánci típusú – rézpénznél is nehezebb. Közvetett módszer – a pénzekben előforduló közös jegyek, azonos forgalmi terület, stb. – alapján a szerző a CNH 101 verését III. Béla uralkodásának első időszakára helyezi. A CNH 101 vizsgálata kapcsán megkerülhetetlen a kálizok és izmaeliták szerepének értékelése az Árpád-kori Magyarország pénzve-

résében, annál is inkább, mivel a hozzájuk köthető hatás, pl. kufikus írás több más XII. századi ezüstpénzen is megfigyelhető. Ezek elemzésénél hasznos lett volna rajzos vagy fényképes táblán is bemutatni a vizsgált pénzeket. Értelmezhető felirat hiányában a CNH 101 kibocsátásának időpontját a szerző a mintául szolgáló ibériai veretek, a hazai és külföldi leletadatok alapján a másik rézpénzhez hasonlóan III. Béla korára helyezi.

A két rézpénztípus ismertetése után Újszászi Róbert a pénzekkel kapcsolatban felmerült technikai kérdéseket tekinti át. Megállapítja, hogy a pénzek verőtővét részben véséssel, részben poncolással alakították ki, majd a főleg a CNH 98-as típusra jellemző tál alakú előállítás módszerét elemzi, sőt az ilyen formájú pénzek elkészítésével kapcsolatos kísérleteinek eredményeiről is beszámol és összefoglalja a rézpénzek fémvizsgálati eredményeit is.

A következő nagy fejezetben Újszászi Róbert a magyar rézpénzverés megindításának okait igyekszik felvázolni, mindenekelőtt a rézpénzverés gazdasági hátterét. Nincs könnyű helyzetben a szerző, amikor arra a kérdésre keresi a választ, hogy az amúgy is a visszafejlődés jeleit mutató hazai pénzforgalomban milyen igények hívták életre a rézpénzek bevezetését, hiszen az akkori világ fejlettebb gazdasággal rendelkező területein (Bizánc, iszlám országok) a rézpénzek a nagyobb értékű nemesfém pénzek mellett, mint kisebb értékű veretek vettek részt a helyi pénzforgalomban. Ez azonban a kis súlyú, csekély értékű magyar ezüstpénzek esetében igencsak valószínűtlen. Újszászi számos lehetséges – de konkrét bizonyítékokkal nem igazolható – feltevést fogalmaz meg a rézpénzek bevezetésének okaként. Így pl. azt, hogy III. Béla a rézpénzek kötelező elfogadtatásával, azaz az ezüstpénzek rézpénzre váltásával a kincstár és áttételesen az ezüstpénzek védelmét próbálta biztosítani.

A magyar rézpénzek bevezetésénél nyilvánvaló, hogy ehhez a bizánci pénzrendszer adta a mintát. A kérdés az, hogy volt ennek valós gazdasági alapja? A szerző szerint igen. Ezt egyrészt a bizánci rézpénzek hazai forgalma bizonyítja, mind szórványleletek, mind zárt leletek formájában, amelyek egy, az ország középső sávjában délről észak felé vezető kereskedelmi útvonalat rajzolnak ki. A bizánci és a magyar rézpénzek elterjedtsége és széleskörű forgalma egyaránt a hosszabb időn át történő használatra utal, ami a magyar pénzrendszer olyan szintű differenciáltságát feltételezi, ahol a pénzforgalomban a kis értékű, napi piaci üzleteket rézpénzekkel bonyolították le. A magyar gazdasági életben a XII. század utolsó harmadában meginduló változások mögött minden bizonnyal III. Béla intézkedéseit kell keresnünk, aki szoros politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat tartott fenn mind Bizánccal, mind a nyugati keresztény államokkal. Újszászi részletesen igyekszik áttekinteni III. Béla uralkodásának legfőbb tendenciáit különös tekintettel arra, hogy milyen okok játszhattak szerepet a magyar rézpénzverés megindításában. Feltevése szerint a rézpénzverés mindenképpen annak a jele, hogy III. Béla bizánci mintára egy új pénzrendszert akart létrehozni, amelyben a rézpénzek kibocsátása esetleg a királyi kincstár átmeneti feltöltésének biztosítása volt.

Amennyiben a rézpénzeket a magyar pénzrendszerbe kívánták illeszteni, akkor minden bizonnyal névértékkel és átváltási arányszámmal is rendelkezniük kellett. Újszászi ezzel kapcsolatban részletes számításokat is végzett. Abban egyetérthetünk a szerzővel, hogy ezek a rézpénzek nem anyagértékük szerint, hanem névértékkel és minden bizonnyal kényszerárfolyamon vettek részt a forgalomban. Újszászi röviden kitér arra az aranyveretre is, amely az utóbbi időben többször került a kutatás érdeklődésének középpontjába. Az eddigi álláspontokat és véleményeket röviden ismertetve a szerző felveti annak a lehetőségét, hogy ezeket az aranyakat III. Béla verette a magyar pénzrendszer megújításával kapcsolatos reformintézkedései keretében. Ezt a feltevést azonban ma még nem lehet bizonyítani.

A magyar rézpénzek használatával kapcsolatban Újszászi ismételt állást foglal amellett, hogy bevezetésük összefüggésben lehetett a bizánci rézpénzek hazai jelenlétével. Feltételezése szerint forgalmi idejük vége a XII. század végére tehető, amikor elvesztették fizetőeszköz funkciójukat.

A szerző külön kitér arra a kérdésre is, hogy esetleg ezek a rézpénzek alapvetően más funkciót töltöttek be (pl. zseton, emlékérem, kegyérem), de ezek egyike sem jöhet számításba. Részletes cáfolata szerint ugyancsak elvetendő az a feltételezés is, hogy ezek a rézpénzek háborús kiadásokat fedező szükségpénzek lettek volna.

A könyv minden fejezetéhez igen alapos – néhol már szinte önálló olvasmánnyá váló – jegyzetanyag tartozik, amelyet igen részletes szakirodalmi tájékoztató egészít ki. A kötet végén egy leletkataszter található, amely a magyar rézpénzek lelőhelyeit sorolja fel betűrendben. Ennek tartalma – mint arra a szerző is felhívja a figyelmet – korántsem teljes, de arra mindenképpen jó, hogy a csatolt térképvázlatok segítségével érzékeltesse a rézpénzek forgalmi területének kiterjedését, és alapul szolgálhasson a további kutatáshoz.

Újszászi Róbert könyve a szakirodalom széleskörű és alapos ismeretében, a rendelkezésére álló történeti, numizmatikai, művészettörténeti források lehető legteljesebb körű felhasználásával ad korszerű áttekintést a XII. századi magyar rézpénzekről. Munkája minden bizonnyal hosszú ideig nélkülözhetetlen lesz nemcsak a kor-szakal foglalkozó kutatók és éremgyűjtők, hanem a magyar pénztörténet iránt érdeklődők számára is.

BAN, Herbert – MIRNIK, Ivan: *Der Friesacherfund von Čakovec*. Milano, Edizioni ennerre 2010. 145 old., 46 tábla /Glaux 18./ ISBN 978-88-87235-70-8

A neves milánói numizmatikai sorozat legújabb kötetében Herbert Ban és Ivan Mirnik egy friesachi éremlelet ismertetését adja közre, amely a horvátországi Čakovecban csatornaépítés során került elő 1984-ben. A Mura-közben fekvő Csáktornya (Čakovec/Tschaktum) nem ismeretlen a magyar történelemben. A már a rómaiak idejében lakott helység a középkorban ismét fontos településsé vált. Vára különösen a török hódoltság idején játszott nagy szerepet, amikor a Zrínyi-család birtokában volt.

Az éremlelet feldolgozása egyúttal kiváló lehetőséget adott a szerzők számára a Horvátország területén eddig előkerült friesachi szórvány-, sőr- és kincsleletek számbavételére is. A lelőhely neve szerinti betűrendben haladva ismertetik a friesachi pénzeket és azok legfontosabb adatait. Az elérhető és leírt pénzek fotói a kötet végén megtekinthetők. A friesachiak XII. századi forgalmát bizonyító anyag további adalékokat nyújt a magyar kutatás számára is a friesachi pénzek Magyarországra kerülésének további elemzéséhez.

A lelet földrajzi elhelyezkedése alapján – mivel Karinthyhoz közel fekszik – az ottani leletek jellegzeteségeit mutatja. Záródása a legfiatalabb pénzek kibocsátása alapján legkésőbb 1215-re tehető. A lelet zömét a salzburgi érsekek és a karinthyai hercegek veretei alkotják, háromnegyedük az elrejtés előtti másfél évtizedből származik. A fontos szárazföldi és kereskedelemi utak találkozásánál fekvő lelőhely nem hagyható figyelmen kívül a friesachi pénzek – elsősorban a salzburgi érsek és a karinthyai herceg veretei – Kárpát-medencébe kerülésének vizsgálatánál sem. Közismert, hogy a magas nemesfémtartalmú, értékes ezüstpénzek milyen kelen-dőek voltak nemcsak Karinthyban, hanem a szomszédos területeken, így a magyarországi pénzforgalomban is. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy már a legkorábbi leletekben feltűntek a pfennigek félbevágott, darabolt példányai, majd a XII. század végétől megszorodtak az eleve a pfennigek fele súlyában és azoktól többé-kevésbé eltérő éremképpel vert obulusszerű veretek (hälblingek). A csáktornyai leletben előfordult nagyobb számú hălbling alapján Herbert Ban széleskörű és alapos áttekintést ad a friesachi hălbling-verésről, ismertetve és fényképen is bemutatva ezek eddig előkerült típusait és a legfontosabb jellegzetességeit. Ez azért is fontos, mivel a hălblingek elkülönítésével és leírásával az osztrák középkori pénzverés átfogó katalógusa, a *Corpus nummorum austriacorum* (CNA) is részben adós maradt. Ban megállapítása szerint a hălblingekre általában a redukált, egyszerűsített, körirat nélküli éremkép a jellemző, amelyet egyszeres gyöngykör vesz körül, valamint a 0,4 - 0,7 g körüli súly és a 12-14 mm-es átmérő.

A kötet következő nagy egységét a 817 darabos lelet katalógusa alkotja, előbb a kibocsátók és verdék szerint csoportosítva, majd minden egyes példányt részletesen leírva (körirat, éremkép, pozíció, súly, átmérő, nyilvántartási szám, katalógusszám). A mintaszerű leletfeldolgozást minden pénz fényképes bemutatása teszi teljessé, a fontosabb és érdekesebb darabok nagyított fotóival kiegészítve.

A két ismert numizmatikus, Herbert Ban és Ivan Mirnik munkája fontos adatokkal szolgál a friesachi pénzek Magyarországra kerülésének esetleges útvonaláról, és egyúttal a magyar kutatók figyelmét is felhívja a hazai friesachi leletekben előforduló hălblingek elkülönítésére és vizsgálatára, hiszen a friesachi pénzverés és pénzforgalom kutatása csak nemzetközi összefogással mutathat fel új eredményeket.

V. Székely György

GYÖNGYÖSSY Márton: *A királyi Magyarország pénztörténete (1527–1608)*. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2010. 111 old. ISBN 963-9987-03-6

Gyöngyössy Márton részben mestere – a nemrég elhunyt akadémikus, Kubinyi András iskolateremtő professzor – ösztönzését követve, részben Huszár Lajos nyomdokain haladva írta meg a részekre szakított Magyar Királyság Habsburg-fennhatóság alá került területének pénztörténetét.

Huszár Lajos CNH III/I. rövidítéssel jelölhető monográfiájának megjelenése óta jó emberöltő telt el, s közben gyarapodott a hazai és a külföldi szakirodalom, az ígéretes tehetségű fiatal szakemberekből érett kutatók lettek, így indokoltá vált, hogy az utóbbiak igen jeles képviselője az elődök és a kortársak kutatásainak értékeit megőrizve és saját eredményeire építve megírja az 1527–1608 közötti időszak – csaknem egy évszázad! – pénztörténetét.

A „magyar pénzrendszer” történetét két fejezetben tárja az olvasók elé. Az 1527–1552 közötti rövidebb időszak a középkori pénzrendszer továbbélésének, a hosszabb – az 1553-1608 közötti bő fél évszázad – pedig az újkori pénzrendszer születésének az ideje.

Az 1527–1552 közötti negyed század *általános pénztörténetére* az Oszmán Birodalom hódítása mellett rányomta bélyegét Szapolyai János és I. Ferdinánd küzdelme, amelyet nemcsak fegyverekkel, hanem a pénzforgalmat is befolyásoló eszközökkel igyekeztek megvívni. A zavaros viszonyok közepette teret nyert a hamispénzverés, gondot okozott a hazai veretek nyugat-magyarországi és ausztriai elfogadtatása; a legelterjedtebb monéta, a dénár színsúlyának csökkentése és az idegen pénzek értékének megállapítása, ugyanis a kilitásuk nem járt eredménnyel.

I. Ferdinánd egyébként sem került könnyű helyzetbe, a pénzügyigazgatás megszervezésén túl meg kellett vívnia a rendekkel; Mária özvegy királynéval egyezséget kellett kötnie, amelyre csak 1548-ban került sor, s szakértőket kellett kiküldenie Erdélybe, hogy megbízható értesülései legyenek a királyi jövedelmekről.

Az 1552-vel záródó időszak pénznemeinek – az aranydukát, a garas, a denár és az obolus – áttekintése után Gyöngyössy Márton a pénzverdét vette sorra jelentőségüknek megfelelő terjedelemben: Körmöcbánya, Kassa, Pozsony, Nagyszeben, Kolozsvár, Bécs és Kosztainica.

Az *újkor*i pénzrendszer születése a tallérvetés kezdetéhez kötődik. Az uralkodói szándék és a rendek aggodalma között meglehetősen széles szakadék húzódott, s így a tallérok kibocsátása csak az 1570-es évek első felében vált folyamatossá és számottevővé. Az *általános pénztörténeti részen* belül tekintélyes helyet kapott egyfelől az uralkodó és a pénzügyigazgatási szervek, másfelől a rendek közötti ellentét, amelyik nemcsak az ezüstpénzek helyesnek vélt, illetve kívánatosnak tartott aránya, hanem a pénzértékviszonyok szabályozása, valamint az idegen veretek – főként a lengyel váltópénzek – beáramlása okán folyt, vagy lángolt fel időnként hevesen. Mindkét fejezet *általános pénztörténeti* része az emissziós tevékenység mennyiségi kereteinek bemutatásával zárul.

Az ismertetett pénznemek sora értelemszerűen az aranydukátot követő *tallérral* bővült. Gyöngyössy Márton megfelelő teret biztosított a méretes ezüstpénznek; az egész tallérok primátusához nem férhet kétség, mellettük talán egy mondatnyi helyet a fél- és a negyedtallérok is lehetett volna szorítani. A verdék sorában Körmöcbányát követően méltán kapott jelentősebb teret Nagybánya; Kassa és Nagyszeben után Kolozsvár zárja a sort, ez utóbbi katona-politikai okok folytán veszített jelentőségéből.

„*A pénzforgalom és pénzértékviszonyok a királyi Magyarországon (1527–1608)*” c. nagyobb szerkezeti egységen belül tárgyalja a szerző a középkor végi Magyarország pénzforgalmát; az aranyforint és a tallér árfolyamának emelkedését grafikonokkal mutatja be, kitér Sopron kora újkor*i* pénztörténetére, majd négy időmetszetben – 1527–1541, 1542–1566, 1567–1590 és 1591–1608 között – az éremleletek tükrében elemzi a pénzforgalmat.

Egyes pénznemek magyarországi dénárértékét két időmetszetben – 1540–1560, illetve 1566–1590 között – foglalta táblázatokba, amelyekben a magyar és a török dukát, a „koronás”, a tallér és az oroszlanos tallér, a lengyel 3-as garas, a batzen, a garas, a lengyel garas, az oszpora, a krajcár és a pfennig árfolyama látható.

A felhasznált levéltári források és a szakirodalom impozáns jegyzéke után következik „*A királyi Magyarország területén elrejtett éremleletek repertórium*” 23 – két hasábos – oldalon! Elrendezésük a fentebb említett négy időmetszetben történt. Gyöngyössy Márton a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található leletjegyzékeken és a hazai leletközléseken kívül a Magyar Királyság külföldi tett területeinek leletközléseit is felkutatta, mintaszerűen közölte, s így módon valóságos csemegézést tett lehetővé az érdeklődők számára. A kötetet záró négy térkép jól használható.

Recenzensként bízom abban, hogy a szűkebb szakma művelőin kívül a történeti irodalom iránt érdeklődők közül is sokan és sokszor veszik kézbe a könyvet, ahhoz pedig nem fér kétség, hogy az olvasók sokat profitálhatnak belőle.

A könyv kiállítása a Martin Opitz Kiadó szakmai fejlődését dokumentálja, a közölt képek – a jól válogatott portréktól a kitűnő éremképeken át a karakterisztikus verdejegyekig – összhangban vannak a tartalommal, határozottan figyelemfelkeltőek.

Buza János

ADAMOVSZKY István: *Magyar szükségpénz katalógus 1723–1959*. Budapest 2008. 312 old., ill. színes. ISBN 978-963-87497-2-7

A magyar papír szükségpénzekről Ambrus Béla három részben kiadott corpora óta nem jelent meg a témával átfogóan foglalkozó katalógus. Pedig lett volna igény rá, hiszen Ambrus katalógusa csak 1919-ig tárgyalta a szükségpénzeket és az utóbbi időben a papír pénzhelyettesítők iránt ugrásszerűen megnövekedett érdeklődés is megkívánta volna elkészültét. Egy új, teljességre törekvő kiadás azonban egészen idáig váratott magára. Éppen ezért nagy érdeklődéssel és várakozással vettem kézbe Adamovszky István kötetét.

A könyv első belelapozásra igen intenzív élményt nyújtott, s szinte csodálattal töltött el a gazdag képanyag. A külsőn rövid vizsgálata után azonban számos belértéket érintő hiányosságra lettem figyelmes.

A kötet elejéről tulajdonképpen hiányzik az előszó. Bár az egyik lektor röviden szól az olvasóhoz, egy oldal írása azonban inkább csak méltatás, egyfajta „hangulati bevezetés”. A kötet ily módon tulajdonképpen elvi megalapozás nélkül marad. Nem csak a könyv elején maradt el azonban valamiféle gondolati rendszer lefektetése, hanem az egész katalógus összeállítása során sem fogalmazódott meg ilyen a szerzőben. Ez a hiányosság rányomja bélyegét az egész kötetre, mind szerkezetét, mind tartalmát, mind pedig adatoltóságát tekintve.

A szerző egy többször ismétlődő, néhány soros felhíváson kívül nem szól az olvasóhoz semmilyen formában sem. Azonban ez a mintegy négy soros szöveg is megvilágítja a kötet egészét jellemző elvi és fogalmi tisztázatlanságot: „*Ha Önnek olyan szükségpénze van, amely nem szerepel a kiadványban, kérem, értesítsen és küldjön leírást, illetve fotót a bankjegyről.*”. Ezt a megfogalmazást nyilván lehetne tollhibának is tekinteni, és csak a köznyelvbe beivódott reflexként gondolni a bankjegy szó ilyen kontextusban való használatára. A katalógus tanulmányozása során azonban arra a következtetésre jutottam, hogy ez az apró momentum is azt jelzi, hogy nem sikerült a szerzőnek olyan kritériumrendszert kialakítani, amely alapján egyértelműen elválaszthatók lennének egymástól a szükségpénzek és egyéb hasonló, de más funkciójú – vagyis a témához nem kapcsolható – dokumentumok, értékjegyek. Végeredményképpen tehát a szükségpénz fogalmának definiálására – és ily módon a katalógus határainak megszabására – nem került sor. Pedig a szükségpénz fogalmának körvonalazása nyilvánvalóan alapvető feladata kellene, hogy legyen a kötetnek.

A fentebb taglalt elvi megalapozottság hiánya miatt a katalógusba számos olyan tétel is bele került, amely a hagyományos értelemben nem nevezhető szükségpénznek. Nyilvánvalóan ez a kijelentés vitára adhat okot anélkül, hogy itt a szükségpénz fogalmának meghatározására kitérnénk (ez azonban nem lehet feladata egy ismertetésnek). Így csak néhány, teljesen egyértelműen nem a szükségpénzek közé sorolható, de a katalógusban szereplő típusra hívnám fel a figyelmet:

Számos esetben találkozhatunk kamatozó pénztárjegyekkel (pl.: MAV-1.1.), befizetési igazolásokkal (pl.: revíziós pengő; MAV-3.1.), toborzójegyekkel és ezekhez hasonló kiadásokkal (pl.: MIS-17.1.; KJT-1.1.; GÖD-2.1.), csekkszelvényekkel (pl.: SZC-3.1.), kedvezményt biztosító utalványokkal (pl.: EST-11.1.), fogyasztási jegyekkel (pl.: DOR-5.1.), takaréktalványokkal (pl.: OTP-1.1.), városi pénzügyi illetékbélyegekkal (köz munkajegy meghatározás alatt, pl.: SZE-121.1.), hogy csak néhány példát említsek, de a sor hosszasan folytatható lenne.

Ezen fajták esetében egy-egy példány kapcsán esetlegesen felmerülhet, hogy a szokásosnál is szűkebb körben, de betöltöttek valamiféle szükségpénz funkciót. Az ilyen vitás esetek eldöntése azonban még viszonylagosan megalapozott gyanú esetén is további, mély kutatásokat igényelne. A legtöbb hasonló jellegű darabnál azonban teljesen egyértelmű, hogy soha sem töltött, illetve tölthetett be szükségpénz funkciót. Az ilyen – fenti felsorolásban is szereplő – típusok többsége mindenképpen a numizmatika gyűjtőkörébe sorolható, azonban semmiféleképpen sem kerülhetnek a szükségpénzek közé. A katalógus anyaga ily módon erősen szelektálандó.

Következten a kötet a terület és időhatárokkal kapcsolatban is, ugyanis több olyan szükségpénzzel is találkozhatunk, amelyek azt követően kerültek kiadásra, hogy az adott várost már másik országhoz csatolták, és esetenként ezek a szükségpénzek már nem is magyar, hanem idegen pénznem szerint készültek, idegen nyelvű feliratokkal. Ezek esetében tehát erősen vitatható, hogy magyar pénzekről van-e szó (pl.: TEM-7.1.; MED-1.1.).

Az elvi hibákon túl számos gyakorlati, alapvető elemeket érintő hiányossággal is találkozhatunk, elsősorban az egyes példányok leírása kapcsán. Azonnal feltűnik, hogy a típusok leírásai teljesen hiányoznak a megnevezéstől eltekintve. Holott ez minden esetben fontos lenne, de elsősorban azoknál a daraboknál égető igazán a hiánya, amelyekről nincs fénykép, hiszen ezekről leírás híján csak olyan kevés adatot ad a kötet, ami jószerével meg az azonosításhoz sem elegendő.

Az teljesen érthető, hogy terjedelmi okok miatt a képek nem mérethelyesek. Ha így van, akkor azonban fontos lett volna közölni az eredeti méreteket, annál is inkább, mert számos esetben a méretbeli különbségek kibocsátások szerinti megkülönböztetést tesznek lehetővé. Nem szerepel az anyag megjelölése sem, bár azonos kibocsátók különféle kiadásai között jelentős anyagbeli különbségek lehetnek. Közgyűjteményekből származó példányok esetében mindenképpen érdemes lett volna legalább a múzeum nevére utalni, de magángyűjteményekből származó szükségpénzek esetében sem lett volna felesleges. További hiba, hogy néhol a települések alfabetikus rendjét nem sikerült fenntartani, illetve az egyes települések esetében nem találunk utalást pontos helyükre (megye), külföldre szakadt kibocsátók esetében pedig nem találjuk az illető ország nevét és a település mai hivatalos nevét sem, ami nagyban nehezítheti az azonosítást. A kötet végén szereplő mutató igen hasznos és meg is könnyíti a keresést, de ebben is van jó néhány egyeztetési hiba.

Az „Irodalomból ismert kiadások” című fejezet önmagában hasznos lehetne, ám sajnos az itt szerepeltetett darabokról nem derül ki, hogy milyen szakirodalomból szerzett tudomást róluk a szerző. Ez a fejezet azért is

különös, mivel a többi részben is találunk olyan típusokat, amelyekről nincsen fotó, csak a szokott kurta leírás. Ha ezekről nincs felvétel, az azt jelenti, hogy a szerző vagy nem látott ilyen példányt, vagy látott belőle, de nem volt módjában feldolgozni. Ilyen módon ezek a típusok is csak a szakirodalomból ismeretes kategóriába kellene, hogy tartozzanak, mégis a többi, fotóval ellátott szükségpénz között szerepelnek, ami igen következtelen gondolatmenetet feltételez. Az egész kötetre jellemző, hogy kerül a szakirodalmi hivatkozásokat és sajnálatos módon még csak bibliográfiát sem kapunk a felhasznált munkákról.

Ismertetésem elején hosszasan kitértem a katalógus elvi megalapozatlanságára. Ahogyan a fentiek szerint is látható, ez más hiányosságok mellett kardinális hibának bizonyult. A fogalmi és gondolkodásbeli zavar meghatározta az egész kötet képét és szakszerűségét, nagyban csorbitva az elvégzett – amúgy óriási – munka értékét.

Adamovszky István hangyaszorgalmú gyűjtőmunkája minden hibája, hiányossága és következtelensége ellenére is dicséretes teljesítménynek nevezhető, hiszen hiánypótló kötetről van szó. Hirdetésszerű felhívásából világosan kitűnik, hogy kutatásait korántsem tekinti befejezettnek, így feltételezhető, hogy munkája gyümölcsként szép számmal kerülnek elő eddig ismeretlen típusok és variációk. Remélem, hogy érik egy következő, újabb típusokkal bővített kötet anyaga is, amelyben már a szükségpénz kialakított fogalmának megfelelően a revideált mennyiség fog rendszerezésre kerülni. Mivel jelenleg ez az egyetlen – a témában teljességre törekvő – elérhető katalógus, számos hibája ellenére is ajánlható a papír szükségpénzek iránt érdeklődő gyűjtőknek.

Ujszászi Róbert

G. HÉRI Vera: *A törökellenes háborúk emlékérméi. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményi katalógusa.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2009. 203 old. 425 érem leírása és színes fényképe. ISBN 978-963-7061-60-8

Örömmel hallgattam a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 2009. évi Győri Vándorgyűlésén Torbágyi Melinda ismertetését az éppen akkor megjelent szép könyvről, amely tulajdonképpen a Magyar Nemzeti Múzeum tárgyra vonatkozó érmeinek katalógusa. Igazán azonban akkor örültem, amikor kézbe is tudtam venni a magyar éremgyűjtők könyvtárából régóta hiányzó kötetet.

A török magyarországi hódításának kezdetétől, tulajdonképpen az 1526-os mohácsi vereségtől egészen a karlócai békekötésig, 1699-ig kíséri nyomon a háborúk eseményeit, közben a kor jelentős és kevésbé jelentős uralkodóiról, szereplőiről készült sok és kiváló portrééremmel. A magyarországi harcokkal, vereségekkel és győzelmekkel foglalkozó érmek nagy része európai jelentőségű művész alkotása. Többségüket Bécsben, Joachimsthalban (Jahimov), Körmöcbányán, illetve a nürnbergi és augsburgi verdékben készítették. Az érmek besorolásánál néhány kiemelt jelentőségű esemény szabta meg a fejezeteket. A török térnyerése, a vesztt csaták, elvesztett várak sora. A Tizenöt éves háború kora, benne Esztergom, Győr, Székesfehérvár visszafoglalása. A Szentgotthárdi csata, majd Bécs ostroma, végül Buda visszafoglalása és a fontosabb városok felszabadítása 1683–1689 és 1687–1697 között. Minden korszakban az eseményeknek emléket állító érmek után következnek a személyi érmek. Talán ezek között található a legtöbb kiemelkedő művészi alkotás. Az eddigi kiadványokban gyakran alig felismerhető ábrák helyett tiszta, jól látható, és olvasható érmeképek teszik igazán élvezetessé a könyvet. Az ábrák fontosságát azért kívánom hangsúlyozni, mert ilyen érmekhez igen nehéz és sok áldozattal lehet csak hozzájutni. Fél Európa éremművészei és éremvésznökei vettek részt ennek a páratlan, másfél évszázadot felölelő éremanyagának a létrehozásában, amely a magyar történelem eseményeivel ismertette meg a világot. De egyúttal a kezdődő magyarországi éremművészetnek is megbecsült, jelentős szerepet játszó, és fontos ikonográfiai emlékeket is megőrző darabjai.

A katalógusban az érmék leírásai és a vonatkozó adatok szerepelnek változatok leírásával, majd az éremre vonatkozó irodalommal, amely igazán nem csekély. Sajnos sok éremleírás esetében találkozunk hibákkal, hiányosságokkal, amelyek helyenként bizony nagyon zavaróak. Néhány esetben különösen zavaró, hogy az érmen felsorolt – és többnyire alig látható – visszafoglalt várak neve nem szerepel a leírásban, pl. 208. számú érem. Ezek feltüntetése azért még belefért volna a leírásba. Ugyancsak problémát jelent, hogy sok érménél lemaradt a mester, noha a vésnök jele szerepel az érmen, és így egyértelműen jelzi alkotóját. Sajnos jó néhány esetben elírások, következtelenségek figyelhetők meg a mesternevek írásában is.

Azt azonban külön örömmel vettem észre, hogy a kapcsolódó történelmi irodalmat is bemutatja, mivel nem vitatható, hogy egy-egy érem, korának részletesebb ismerete nélkül sokkal kevesebbet tud mondani. Ehhez járul hozzá a könyv végén, az érmeken ábrázolt személyek jegyzéke és néhány soros ismertetése. Talán az érmek alkotóival kiegészítve még teljesebb lehetett volna tenni a képet. Én, aki a téma kevésbé alapos ismer-

rője, kíváncsi lennék, vajon a teljes háborús éremanyagból még mely típusok hiányoznak a közölt gyűjteményből.

Régóta hiányolt és várt, szép kivitelű munka kisebb nagyobb hiányosságai ellenére is. Köszönet a Szerzőnek és a kiadás valamennyi résztvevőjének.

Rayman János

CSOMA Mária – SZENDE Béla: *Pathologia hungarica in nummis*. Budapest 2010. 48 old., 20 képes tábla. ISBN 978-963-06-9872-6

Csoma Mária és Szende Béla közös könyve méretre kicsi, de a befektetett munka és a mű jelentősége nagyon nagy. Egyfelől újra bebizonyította, hogy az éremművészet mennyire alkalmas különböző gondolatok, tevékenységek fontosságának emlékeztetésére, a figyelem dekoratív módon való felkeltésére. Másfelől itt egy olyan tudományág jelentőségére is felhívja a figyelmet, amelynek a művelése sokak számára kevésbé ismert. Betegségeink többnyire a belgyógyászaton, onkológián, reumatológián, sebészetben gyógyíthatók. Mosolygó, meggyógyított kisbaba képe azonnal hálát ébreszt orvosa iránt. Széttörő holttest képe viszont nem hálás téma. Még a gyakran látható brutális krimikben, ahol a tűz, a véres verekedés természetes, a nyomozó által interjúzott boncoló orvos rendszerint csak finoman fellebbenti a leplet, holott előtte az összezsúpolás sok színterén patakokban folyt a vér, bedagadt szemű, szenvedő alakok voltak láthatók. A kötet tehát nagyon fontos, mivel az orvostudománynak egy olyan ágát, pontosabban művelőinek olyan csoportját mutatja be, akik kiemelkedő tudományos munkát végeznek, a betegek társadalma ellenben nem találkozik velük, mondhatni általában a háttérben végzik tevékenységüket.

A szerény számú, 89 bemutatott éremhez nagyszabású apparátus tartozik. A két rövid és lényegre törő bevezető után, melyek orvostörténeti és numizmatikai szempontból eligazítók, következik a kitüntetett orvosok életrajza, tevékenységének méltatása, majd az érmek leírása és a numizmatikai szakirodalom.

Az érmek esztétikai szempontból nagyon változatosak. Szellemes az 1. számú érem, mely azonnal a bonctan egy korai korszakára utal, Tulp doktort és tanítványait bemutatva. Kissé zilált a 14. számú érem, amely Diógenes Pirokát és E. B. Taftot ábrázolja. Érdekes a 28. számú érem, mintha az elő- és hátlap nem azonos érem számára készült volna. Az előlapon szikár arcú bajuszos férfiportré, a hátlapon mélyen elgondolkodó markáns arcú férfi feje évszámmal. Az évszámok nem magyarázhatók különböző évfordulókkal. A kompozíció kissé zavaros, a portrék viszont kiválóak.

Ugyancsak kissé túlszűfolt a 73. számú érem. Két férfiportré és aránytalanul nagy betűs körirat zavarja a tisztánlátást. Személyes véleményem, hogy a 88. számú éremnek nem tett jót, hogy sem a körirat, sem a pécsi dzsámi nem látható jól a ráöntött sok eoizintól.

A kötet végül is nagyon sok munkáról árulkodik, érdeme, hogy megismerkedhetünk kiváló orvosok arcképeivel. Több ilyen műre volna szükség, amelyek nem reflektorfényben álló szakmákkal, azok kiváló művelőivel ismertetnek meg bennünket.

G. Héri Vera

Kiss György világai. Szerk.: Krasznahorkai Géza, Gyula 2011. 231 old., 143 színes tábla, ISBN 978-963-06-9309-7

2010 végén jelent meg a kortárs magyar éremművészet kiemelkedő alakjának, Kiss Györgynek az életművét bemutató gyönyörű album a művész magánkiadásában. A kötet gazdag képanyaga izelítőt ad abból, amit Kiss György a képzőművészetek különböző ágaiban eddig alkotott, és a 13 hosszabb-rövidebb tanulmány betekintést enged nemcsak abba, ahogy a művészettörténészek látják, hanem abba is, ahogy a művész látja önmagát. A szakmai folyóiratokból, kiállítási katalógusokból válogatott szemelvények szerzői között ott találjuk László Gyulát, Bereczky Lorándot, Wéhner Tibort, Pogány Gábort, P. Szűcs Juliannát, Rideg Gábort, Kratochwill Mimit és Krasznahorkai Gézát, a gyulai könyvtár igazgatóját.

Kiss György 1943-ban Gyulán született. Festőművészeként készült, 1971-ben Kádár György tanítványaként még ilyen elképzeléssel fejezte be a Képzőművészeti Főiskolát. Néhány év alatt azonban rájött, hogy az éremművészet az ő igazi világa; a nyolcvanas évektől kizárólag plasztikával foglalkozott. Az 1975-ben készült *Keletke-*

zés című képe kapcsán maga így vall erről: „Megrémisztett ez a kis festmény. Igaz, törekszem a színek redukálására, de ennyire? ... Éreztem, hogy innen nincs továbblépés. Éreztem azt, hogy a színek bármilyen csábítóak, nem uralkodhatnak. De ezt a fekete-fehér világot sem tudtam elfogadni... Bár még festettem, de egyre kevesebbet, egyre kevesebb hittel és örömmel. Menekültem, mert kellett. Az érmészet kárpótolt mindenért! Boldog vagyok, hogy rátaláltam.”

És boldogok lehetünk mi is evvel az egymásra találással. Ennek ékes bizonyítéka a könyvben látható 134 éremkép, melyeken 1972-től követhetjük nyomon az alkotásait. Találunk közöttük olyanokat, amelyeket a kezdő művész tíz négyzetméteres Máglya-közi padlásműtermének zártsága ihletett (*Festő asztal, Padlástér*), és olyanokat is, amelyeket a fertőrákosi kőfejtőben a világ monumentalitásáról és rendezettségéről szerzett új benyomások és élmények (*Fertőrákos-sorozat*). Külföldi útjai során a soha nem látott geológiai formációk sokasága (*Sziklák, Természeti formák*) és a francia gótika szigorúan rendezett szerkezetvilága (*Töredékek*) nyűgözte le – érmein is nyomon követhető módon. Ugyanakkor soha nem lett hűtlen a szülőföldjén ifjúkorában szerzett mély benyomásokhoz sem (*Alföld-sorozat*).

Alkalmi érmeinek sorában örömmel fedezhetjük fel a Magyar Numizmatikai Társulat 100 éves évfordulójára készített, vagy az Éremkedvelők Egyletének megbízásából készült Lyka Károly-érmet. Mindkettőn látszik, hogy élvezettel alkotta a művész. Arra a kérdésre, hogy a megbízással járó kötöttségek nem korlátozzák-e túlzott mértékben a művészi szabadságot, azt mondja: „*En igen szeretek megbízást teljesíteni, ez a kötöttség engem sajátos módon mindig felszabadít*”.

A vert érmeit bemutató képek között jelentős számban találhatunk a Magyar Nemzeti Bank megbízásából készültet – szám szerint tizennégyet, – köztük azt a Gyulai várat ábrázoló 5000 forintost, amely 2007-ben elnyerte a világ legszebb emlékpénze címet.

Méltó befejezése a kötetnek a gyulai barokk kálváriához készített domborművek és a gyulavári stációk sora. Két helyszín, két korszak, Krisztus szenvedéstörténetének kétféle művészi megfogalmazása. Itt valóban érezzük, hogy a plakettművészetben megszerzett intim látásmód és hallatlan kreativitás hogyan vihető át szélesebb nyilvánosságnak szánt közterekre.

A „Kiss György világi” könyvcím valószínűleg a művész sokoldalúságára céloz, egy olyan művészre, aki egyformán otthonosan mozog, és egyformán maradandót tud alkotni a festészet, a grafika, az éremművészet, a kispasztikai és a monumentális szobrok világában. Számomra azonban az alkotó, a játékos és a bölcs ember, a homo faber, a homo ludens és a homo sapiens világait jelenti, mivel Kiss György minden alkotásában egyszerre van jelen az alkotó fantázia, a játékoság, humor és ironia, valamint a mély gondolati tartalom.

Török Pál

SALLAY Gergely Pál: *Mindent a hazáért. Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények*. Zrínyi kiadó, Budapest 2010. 182 old. színes ill. ISBN 978-963-327-506-1

„Az osztrák–magyar katonai alakulatjelvények az első világháborús tárgyi emlékek különleges és világví-szonylatban is egyedülálló csoportját alkotják. Az együvé tartozás frappáns és praktikus kifejezői voltak, a katonák körében megjelenésük pillanatától kezdve nagy népszerűségnek örvendtek, s nem hivatalos mivoltuk ellenére szinte szerves részei lettek az egyenruhának.” Így ajánlja a kiadó a szerző szavaival azt a könyvet, amely évtizedes hiányt pótol a hazai könyvpiacon. Az első világháborús osztrák–magyar katonai jelvények mind megjelenésük színvonalát, mind változatosságukat tekintve valóban lenyűgöző emlékanyagot képeznek. Nem véletlen, hogy gyűjtésük már a háború alatt megkezdődött, nemcsak a fronton, ahol a katonák a kisebb-nagyobb kollekcióikat egyenruhájukon viselték, hanem a hátszországban is, ahol jelentős, százakra-ezrekre menő gyűjtemények keletkeztek. A gyűjtői szenvedély a háború után sem lankadt, sőt mint a Nagy Háború emlékének megőrzőit az egykori katonák, civilek és a „hivatásos” műgyűjtők nagy becsben tartották a későbbiekben is. Mind a mai napig felbukkannak családoknál kisebb-nagyobb kollekciók, amelyeket még az egykori háborús nemzedék tagjai gyűjtöttek össze, és az éremgyűjtők széles társadalmában mindmáig folyamatosan jelentkeznek azok, akik az első világháborús osztrák–magyar katonai jelvényeket választják szenvedélyük tárgyául. Mindez nem véletlen, hiszen ez a téma szélesebb kör számára is egy igazán kiváló terület: kedvező a jelvények nagy száma miatt, az egyes fegyvernemekhez és azon belül az egyes katonai alakulatokhoz kapcsolva könnyen rendszerezhető, ugyanakkor nem könnyen összeállítható egy-egy komplett sorozat, mert egy-egy alakulatnak többféle jelvénye is lehet, sőt egy-egy típus többféle változatban is előfordulhat. Az évtizedek során az első világháborús katonai jelvényeken belül kialakultak speciális gyűjtői területek, mint például a huszár-, a tüzér-

vagy a rohamcsapatjelvényeké, s azokon belül nehezen beszerezhető ritkaságokkal. Vagyis e jelvények gyűjtése a klasszikus numizmatikával, a régi pénzek gyűjtésével mutat hasonló jellegzetességeket. Az első világháborús osztrák–magyar katonai jelvények gyűjtése túlterjed a mai Ausztrián és Magyarországon, egyrészt az utódállamok területén is folyik gyűjtésük, de szinte Európában, különösképpen Olaszországban. A hosszú múltra visszanyúló hazai gyűjtés ellenére itthon alig segítette eddig szakirodalom e jelvények kedvelőit. A szakirodalom kimerült egy-egy alakulatjelvény, egy-egy fegyvernem vagy alakulattípus jelvényeinek, vagy egy-egy gyűjtemény anyagának ismertetésében. A terület szakértői és gyűjtői számára nem meglepő, hogy az első világháborús katonai jelvények első átfogó és rendszerező hazai feldolgozása a legnagyobb magyar közgyűjtemény, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének tudós kurátora, dr. Sallay Gergely Pál vállalkozott. A szerző olyan művet tett le az asztalra, amely mind a témával először találkozó nagyközönség, mind a vele foglalkozó gyűjtői és kutatói társadalom egyaránt haszonnal olvashat. A könyv ugyanis áttekintő jelleggel a téma minden vonatkozását számba vette a jelvények megjelenésének céljától kezdve, az előállításán és a használaton át, folytatva a hadszervezetben megjelent különféle alakulatjelvényekkel a gyűjtők által követett szisztéma szerint, s befejezve a jelvények tanulságos utóéletével. Az olvasó előtt a kitűnő fényképek segítségével feltárnak a jelvények, s a szerzőtől számos jelvényről megtudjuk, hogy miért néz ki éppen úgy, ahogy. A szerző mintaszerű arányossággal időzött el egy-egy résztemán. Annak ellenére, hogy egy-egy alakulattípus, például a rohamcsapatok, a huszárezredek vagy a hadihajók jelvényei bőségük kapcsán jócskán adnak mondanivalót a szakembernek, a szerző megállta, hogy ezekben az esetekben is a jelvények keletkezésének általános körülményeit, használatukat, valamint szimbolikájukat foglalja össze tömören. Természetesen így is számos érdekességgel ismerkedhet meg az olvasó a jelvények révén az első világháború hadtörténetéből, a katonák viselkedéséről, a jótekonyság és az emlékezés különféle módozatairól. Mire a könyv végére érünk, kiderül, hogy minden egyes jelvény a maga létezésével és megjelenésével számtalan információt hordoz a háborúról, és minden egyes példány mögött egy-egy darabka történelem rejtőzik. Mindezt a szerző olvasmányosan tárja elénk úgy, hogy közben árverési katalógusoktól kezdve levéltári dokumentumokon és különféle kiadványokon át korabeli tárgyakig és fényképekig bezárólag gazdag forrás-együttesre támaszkodik. Még egyszer hangsúlyozni kell, hogy a szerző nem egy a teljesség igényével mindent magába foglaló és fel-táró művet írt, hanem áttekintő jelleggel, de majd minden vonatkozásra kitérve mutatja be az első világháborús osztrák–magyar katonai jelvényeket egyszerre a nagyközönség és a műgyűjtők számára. Az előbbivel reményeink szerint megkedvelteti ezeket a jelvényeket, az utóbbi számára pedig segít eligazodni a témában.

A mű sok esetben kiindulópontként szolgálhat különféle a témával kapcsolatos további részterület kidolgozására. Például olyan feladatok felé irányítja a figyelmet, mint a jelvénygyártók teljes név- és címjegyzékének elkészítése. Zombor Zoltán gyűjtő hívta fel a figyelmünket arra, hogy a gyártók cégjeleinek összegyűjtése majd közlése is szükséges lenne. A jelvényeket készítő művészekre is kitért a kiadvány, köztük felsorolva számos ismert és kevésbé ismert. Ez a lista is bővíthető, példának okáért a szerző által is említett Galgóczyról elnevezett, közös 71. gyalogezred szép jelvényének tervezőjével, akinek a jobb alsó sarokban olvasható „UITZ M” szignójáról is ki lehetne deríteni, hogy ki rejtőzik mögötte, mivel a jelvény első közlője, Gohl Ödön sem oldotta fel 1917-ben e folyóirat hasábjain. Ezen kívül is számos szignó és mesterjegy vár feloldásra.

Sajátos ikonográfiai csoportját képezi a jelvényeknek a magyar katona allegorikus harca az ellenséget szimbolizáló állatalakkal. A szerző által felsorolt példák is tovább folytathatók, például a 19. honvéd gyalogezrednek egy szépen kivitelezett 1917-es jelvényével, amelyen az orosz medvére fokossal támad a magyar baka. Külön kis csoportot képeznek a vörös ördögös huszárjelvények is. Az 1. honvéd huszárezrednek a kiadványban bemutatott jelvényéhez képest az ezrednek egy másik, viszonylag ritka példányára hívnám fel a figyelmet, ahol egy háromszögletű nemzeti színű pajzson lovagol a vörös ördög. A sebesültgondozással kapcsolatos jelvénycsoportnál, a Zutt Richárd által készített hadikórházjelvények között a szerző bemutat egy török és magyar címert ábrázoló vöröskeresztes és vörös félholdas darabot, mint amely a török–magyar fegyverbarátságot fejezi ki. Tudomásunk szerint valójában ez is hadikórház jelvény, mégpedig a konstantinápolyi magyar katonai kórházé.

A szerző olyan lényeges jelvénycsoportokat is tárgyal, mint a harcok helyszínének emlékjelvényeit, amelyeket számos alakulatnál készítettek a háború második felében. Ezek teljességre törekvő összegyűjtése is még a jövő feladata. A könyvben említett szép példákat itt a 43. közös gyalogezred jelvényével folytatnánk, amelyen az alakulatnak a Monte San Michele kietlen sziklás terepén 1915. október 22-én végrehajtott rohama látható. A jelvény kompozíciójában van, aki kézigránatot hajít, van, aki szuronyt szegezve rohamoz, s van, aki a puskát csövénél ragadva kézitusára készül. A könyv érdekes és attraktív része a jelvények másodlagos felhasználásának a bemutatása: levelezőlapokon, levélpapírokon, kések, szuronyok hüvelyén, illetve markolatán, különféle dísztárgyakon, emlékműveken és emlékalbumokon tűnnek fel a csapatjelvények, mint az alakulatok

szimbólumai. Itt illik még egyszer említést tennünk a könyv gazdag képi illusztrációjáról, hiszen a jelvények fényképei mellett az imént felsorolt műtárgyak közül többet fotón is láthatunk.

Nagyon érdekes adatokat tudunk meg a korai jelvénygyűjtemények kialakulásáról. Megtudhatjuk, hogy Rohr Ferenc lovassági tábornok már 1916 májusában megkezdte a honvédség ezredjelvényeinek gyűjtését, mégpedig úgy, hogy körlevelet küldetett valamennyi ezredhez jelvényvásárlás céljából. Rajta kívül Kövess Hermann tábornagy és Kratochvil Károly altábornagy is gazdag gyűjteményt hozott létre katonai jelvényekből. Ehhez a témához korabeli illusztrációul Ujhelyi Kálmán éremgyűjtőnek 1917-ben A Gyűjtő című folyóiratban megjelent tablót mutatja be a könyv. Ennél a résznél szívesen olvastunk volna az idevonatkozó legjelentősebb magyar anyagról, a Hadtörténeti Múzeum jelvénygyűjteményéről egy rövid ismertetőt, hiszen a kiadványban fényképen bemutatott jelvények minden bizonnyal onnan származnak.

A kiadvány illusztrációs anyagával kapcsolatban van azonban egy komoly hiányérzetünk: a közölt jelvények döntő többsége nem eredeti méretben szerepel, hanem nagyított változatban. Ez önmagában nem volna baj, sőt sok esetben kifejezetten előnyös, hogy jobban szemügyre vehetők a jelvények, viszont a képek mellől elmaradt egyrészt a nagyítás tényének a rögzítése, másrészt a nagyítás mértékének a jelzése. Ez megtévesztheti a jelvényekkel éppen e kiadvány által megismerkedő olvasókat és bosszanthatja a gyűjtőket is. Ezzel együtt is örömmel állapíthatjuk meg, hogy az első világháborús osztrák–magyar katonai jelvények a magyar kulturális életben egy arra méltó könyvben mutatkoztak be. Bizonyára sok olvasó érdeklődését felkeltik majd a gyűjtők által oly régóta nagy becsben tartott jelvények.

Pallos Lajos

HENNING, Eckart – HERFURT, Dietrich: *Orden und Ehrenzeichen. Handbuch der Phaleristik*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2010. 363 oldal, színes és fekete-fehér ill. ISBN 978-3-412-20617-8.

A német nyelvterület meghatározó tudományos könyvkiadójánál, a Böhlau Verlag-nál jelent meg a falerisztika alapvető kézikönyvének szánt mű. A jeles szerzők a magyarországi tudományos életben sem ismeretlenek.

Eckart Henning a levéltártudomány és újkori történelmi segédtudományok címzetes professzora a berlini Humboldt Egyetemen. Korábban (2006-ig) Berlin-Dahlenben az *Archiv zur Geschichte der Max Planck-Gesellschaft* igazgatója is volt. Henning professzor a történelem segédtudományainak egyik legjelesebb művelője Európában. Korábban munkásságának súlyponti területe a genealógia volt. Az utóbbi években azonban – az 1980-as évek elejétől kezdődően, az éppen Magyarországról kiinduló, s a nemzetközi tudományos életben egyre erőteljesebben érvényesülő tendenciáknak megfelelően – a falerisztika tudományos művelőinek táborában is üdvözölhetjük.

A mű másik szerzője Dietrich Herfurt jeles német falerisztikus. A „váltás előtt” katonatiszt, a Nemzeti Néphadsereg ezredese, katonai újságíró, aki a *Militarverlag der Deutschen Demokratischen Republik* igazgatója is volt. Igen kiterjedt falerisztikai munkásság áll mögötte. Különbőféle könyvek, katalógusok, tanulmányok szerzője. A falerisztikán belül sokat foglalkozott a Szovjetunió – elsősorban katonai vonatkozású – anyagával. 1991-ben a berlini Humboldt Egyetemen megvédett bölcsészdoktori disszertációja általánosabb falerisztikai kérdéseket tárgyalt. Az utóbbi időszakban kitüntetett figyelmet szentel Szász-Weimar falerisztikájának. Ezt az eddig nem kutatott témát részletes monográfiában kívánja feldolgozni. Dietrich Herfurt a nemzetközi szinten is vezető szakmai-tudományos szervezet, a *Deutsche Gesellschaft für Ordenskunde* tudományos tanácsának vezetője. Megjegyzendő, hogy Dr. Herfurt igen régóta meleg szakmai-tudományos kapcsolatokat ápol a magyarországi falerisztikai tudomány egyes vezető képviselőivel is.

A két jeles szakember, külön-külön írta meg a mű egyes részeit. Henning professzor tekintette át a falerisztika szakirodalmát, legfontosabb bibliográfiáit. Ő foglalta össze a falerisztika levéltári forrásait. Rövid áttekintést ad a Német Szövetségi Köztársaság mai területén az állami levéltárakban őrzött rendi iratanyagokról. Ő írta a „Rendi jog” című részt. Ebben a Német Szövetségi Köztársaság viszonyain keresztül tárgyalja az adományozás, a visszavonás, a visszaadás, külföldi elismerések elfogadása és viselésének engedélyezése kérdéseit. Kitér a Nemzetiszocialista Németország, illetve a Német Demokratikus Köztársaság elismerései viselhetőségének problémáira. Érinti az adományozási okmányok, dokumentumok kérdését. Ír a rendi nyugdíjakról. Röviden áttekinti a viselési módokat.

A falerisztika segédtudományai között röviden áttekinti a genealógia, heraldika, a numizmatika, a szimbólika (inszigniológia), vexillológia vonatkozásait. Általánosabban ír azonban a történettudományhoz, a művészettörténethez, a viselettörténethez való kapcsolódásokról is. Érdekes, hogy érinti az „anyagtudomány” és a szociálpszichológia – esetleges – kapcsolódási pontjait is.

Herfurt részletesebb áttekintést ad az alapfogalmakról. Így arról, hogy mi tekinthető rendjelnek, kitüntetésnek. A rendjelek esetében ír a keresztekéről, csillagokról, középmedalionokról. A rendi csillagokról, sugarakról, heraldikai rangjelző koronákról. A katonai-, a hadi jelleg jellemzőiről. Érinti a rendi lánc és szalag problémáját. Foglalkozik a rendi jelszavak, illetve a rendi díszöltözetek kérdésével.

A kitüntetések (díszjelek) esetében ír a keresztekéről, érmekről, a csillag formájú elismerésekről. Érinti a szalagra helyezett szolgálati elismeréseket és általában a jelvények problémakörét. Röviden bemutatja a redukált példányok, miniatűrök világát.

Rövid egyetemes falerisztika történeti áttekintést is kapunk, kezdve az ókori előzményektől, majd folytatva a középkori és kora újkori egyházi- és világi lovagrendekkel, a 17–18. századokban kialakuló és általánossá váló uralkodói házi rendekkel és érdemrendekkel. Ír a kitüntetésekről, díszjelekről, a női rendekről. A 19. századtól a 20. század elejéig terjedő időszak rendjeleiről, kitüntetéseiről (díszjeleiről). Áttekintést kapunk az első világháború, a két világháború közötti időszak falerisztikájának legfontosabb vonásairól. A második világháború esetében – külön bontásban – olvashatunk Németország és szövetségesei, valamint az antifasiszta koalíció korabeli falerisztikájának legfontosabb vonásairól. A második világháború utáni időszakot a szerző három rövidebb részre bontja: az 1955-ig terjedő időszak, 1955–1990 közötti időszak-, illetve 1990-től napjainkig.

Herfurt olyan kérdéseket is tárgyal, mint a rendjelek és kitüntetések előállítása, a falerisztikai emlékek megőrzése, gyűjtése, a modern köz- és magángyűjtemények. Beszerzés, kereskedelem, aukciók.

A 2007. májusában Passauban tartott nemzetközi falerisztikai szimpózium előadásai alapján ír a napjainkban egyre meghatározóbb kérdéskörrel: mi az „eredeti”, a „kópia”, a „hamisítvány”. Áttekinti a németországi és egyes külföldi szakmai, gyűjtői szervezeteket, testületeket, azok rendezvényeit.

Az igényes gyűjtő számára alapvető lehet – az akár tudományos igényű – katalogizálás, dokumentálás. Egyes meghatározó lehet a kollekció megfelelő ápolása, tisztítása, az egyes darabok konzerválása, restaurálása. Herfurt az igényes falerisztika tevékenysége meghatározó részének tartja a kiállítások rendezését, előadások tartását, illetve a publikálást.

Igen érdekes az (az egyébként nyilvánvalóan szubjektív) tudománytörténeti válogatás, ahol – egyébként mindkét szerző esetében – jeles és döntően német falerisztikusok mikro-biográfiáit olvashatjuk. Egyes 19. századi, illetve a 20. század első felében élt nagyságoktól eltekintve elsősorban a 20. század második felében, illetve a 21. század elején működött személyekről olvashatunk. Megjegyzem, hogy ez utóbbiak többségével a recenzió is kiterjedt szakmai, tudományos és baráti kapcsolatokat ápol az elmúlt évtizedekben. A kötetben tehát rövid méltatás jelent meg a következő személyiségekről: Maximilian Gritzner (1845–1902), Waldemar Hesse (1880–1942), Kurt-Gerhard Klietmann (1910–1990), Václav Měříčka (1916–2001), Klaus Edler von Hassenthal (1908–1992), Roman Freiherr von Proházka (1900–1990), Werner Sauer (1943–2003), Ludwig (Gen. Louis) Schneider (1805–1878), Earst Schubersky (1920–2009), Reinhold Siebentritt (1933–1995), Willi Waldvogel (1944–2001).

A kötetben áttekintés szerepel a legfontosabb németországi- és külföldi múzeumokról, gyűjteményekről. A kötet igen értékes része egy részletesebb, válogatott bibliográfia. Itt az általános műveken túl a vonatkozó német szakirodalom szerepel, de országok szerinti bontásban is olvashatunk címeket. Végül alapfogalmak rendkívül rövid megfogalmazásai is szerepelnek a műben.

A kötet képanyaga jelentősen alatta marad a napjainkban – az iránymutató – nemzetközi falerisztikai publikációkban megszokottól. Így nagyon sok a korábban már megjelent, más művekből, árverési katalógusokból, újságokból, folyóiratokból átvett ábra. Ezek egy részét már sokszor közölték az elmúlt évtizedekben. Érdekes – és egyben kissé szokatlan is – hogy a kötetben nagyon sok könyv, árverési katalógus, újság, folyóirat címlapja szerepel. Ezek egy része nem is falerisztikai jellegű, hanem pl. levéltár tudományi-, illetve általánosan a gyűjteményekkel foglalkozó mű. A recenzió – ebben az enciklopédiában – nem közölt volna például épületeket, utcaképek stb. A falerisztika történeti ikonográfiai forrásanyaga kimeríthetetlenül gazdag, ebből nyilvánvaló, hogy a szerzőknek módjuk nyílt volna megfelelőbb illusztrációs anyag kiválogatására.

Pandula Attila

Magyar Numizmatikai Bibliográfia (2007–2008)

BIBLIOGRAPHIE DER UNGARISCHEN NUMISMATIK

Balogh Éva

A feldolgozott időszaki kiadványok és rövidítések jegyzéke

Napilapok, hetilapok

	24 óra
7 Nap	7 Nap, Dunaújváros
	Filatéliai Szemle
Hegyvidék	Hegyvidék. A XII. kerületi polgárok lapja
MN	Magyar Nemzet
PN	Petőfi Népe
PH	Pécsi Hét
	Századok
ÚjDN	Új Dunántúli Napló

Időszaki kiadványok

HadtörtMúzÉrt	A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, Budapest
AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
	Agria
	Antaeus
ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő
	Arrabona
	Az Érem
BK	Balácai Közlemények
ÉrHír	Éremgyűjtők Híradója, a MÉE Kecskeméti Csoport Lapja
ÉrLap	Éremtani Lapok
	Értesítő
FA	Folia Archaeologica
FH	Folia Historica
HadtörtKözl	Hadtörténelmi Közlemények
HadtMúzÉrt	Hadtörténeti Múzeum Értesítője
HT	Hematológia - Transzfuziológia
Hídlap	Hídlap, Esztergom
MBA	Magyar Belorvosi Archivum
MMúz	Magyar Múzeumok
MÁllatorvL	Magyar Állatorvosok Lapja
	MediArt
MúzHír	Múzeumi Hírlevél
MésB	Művészet és Barátai
MűvtörtÉrt	Művészettörténeti Értesítő
	Műértő
NK	Numizmatikai Közlöny
OrvHI	Orvosi Hetilap
OrvHír	Orvostudományok Hírmondó

OrvtörtKözl	Orvostörténeti Közlemények
PD	Pécsi Dénár
	Porta
	Regiment
StC	Studia Comitatusia
SzV	Szarvas és Vidéke
Szeged	Szeged. Várostörténeti, kulturális és közéleti magazin
TT	Tatai Tükör
TK	Technikai Kurir
TD	Tudományos Dialóg
	Turul
TMSzle	Történeti Muzeológiai Szemle
pp@	www.penzportal.hu
Vár	VÁR irodalmi és közéleti folyóirat

Külföldi időszaki kiadványok

BN	Biuletyn Numizmatyczny, Warszawa
CercetNum	Cercetari Numismatice. Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste Romania, Bucharest
	Die Münze
MF	Magyar Front. The MHBK Vancouver Chapter Newsletter
MNG	Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft, Wien
NZ	Numismatische Zeitschrift, Wien
NNB	Numismatisches Nachrichtenblatt
NumVij	Numizmatičke vijesti, Zagreb
NumVest	Numizmatični Vestnik, Ljubljana
PM	Pamiatky Múzeá, Bratislava
RCR	Rare Coin Review
SbNM	Sborník Národního Muzea, Praha
SlovNum	Slovenská Numizmatika

Egyéb rövidítések

MÉE	Magyar Éremgyűjtők Egyesülete
-----	-------------------------------

Szekciók

I.	ÁLTALÁNOS MŰVEK, ÖSSZEFOGLALÁSOK
II.	LEXIKONOK, SZÓTÁRAK, ATLASZOK
III.	BIBLIOGRÁFIÁK, IRODALOMJEGYZÉKEK, FOLYÓIRATOK
IV.	GAZDASÁGTÖRTÉNET
V.	ANTIK PÉNZTÖRTÉNET
VI.	KELTA PÉNZTÖRTÉNET
VII.	ORIENTÁLIS PÉNZTÖRTÉNET
VIII.	KÖZÉPKORI PÉNZTÖRTÉNET
IX.	MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET
X.	ERDÉLY
XI.	KÜLFÖLDI PÉNZTÖRTÉNET
XII.	EURÓ
XIII.	PAPÍRPÉNZ
XIV.	ÉRTÉKPAPÍROK, PÉNZHELYETTESÍTŐK
XV.	SZÜKSÉGPÉNZ

XVI.	BÁNYAPÉNZEK
XVII.	BANKTÖRTÉNET
XVIII.	ÉREMMŰVÉSZET
XIX.	EMLEKPÉNZ
XX.	KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK
XXI.	ZSETON, BÁRCA
XXII.	HAMISÍTÁS
XXIII.	ÉREMLELETEK
XXIV.	NUMIZMATIKUSOK, GYŰJTŐK
XXV.	MÚZEUMOK, GYŰJTEMÉNYEK, SZERVEZETEK
XXVI.	ÁRVERÉSEK
XXVII.	KIÁLLÍTÁSOK
XXVIII.	KONFERENCIÁK
XXIX.	EGYÉB RENDEZVÉNYEK
XXX.	CÍMERTAN, PECSÉTTAN
XXXI.	RECENZÍÓK
XXXII.	TECHNIKA, ANYAGÖSSZETÉTEL
XXXIII.	EGYÉB

I. ÁLTALÁNOS MŰVEK, ÖSSZEFOGLALÁSOK

- GARAMI Erika: Pénztörténet. Budapest. 2007, TAS-11 Kft. 244 p. – rec. TÓTH Csaba = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 12.
- GARAMI Erika → GEDAI István
- GEDAI István: Előszó. In: GARAMI Erika: Pénztörténet. Budapest. 2007, TAS-11 Kft. p. 5.
- GRUEL K.: Les monnaies. In: L'oppidum de Bibracte (Mont Beuvray) Bilan de 10 années de recherches 1996-2005. = AAH, 59. 2008. p. 87–89.
- MACKAY, James: Érmék és éremgyűjtés. Kézikönyv a világ legcsodálatosabb érméihez és professzionális útmutató egy látványos éremgyűjtemény felépítéséhez. [Ford. VIDA István]. Budapest. 2008, Kossuth Kiadó Zrt. 256 p., ill. (A legteljesebb képes enciklopédia. The Complete Illustrated Guide to Coins & Coin Collecting)
- TÓTH Csaba rec. → GARAMI Erika
- VIDA István ford. → MACKAY, James

II. LEXIKONOK, SZÓTÁRAK, ATLASZOK

- FANCSALSZKY Gábor → *PEST*
- GEDAI István: Libertás, Magyar pénzek külföldön, Márka címszavak. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VII. Budapest. 2007, p. 21, 216, 298.
- GEDAI István: Obulus, Oszpora címszavak. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VIII. Budapest. 2008, p. 288, 417.
- GEDAI István: Számítási pénz címszó. In: Magyar Katolikus Lexikon XII. Budapest. 2007, p. 547.
- GEDAI István: Szükségpénz, Szűz Mária-pénzbrázolás, Tallér címszavak. In: Magyar Katolikus Lexikon XIII. Budapest. 2008. p. 521, 561–562, 611.
- PEST* megye monográfiája. I. kötet. Első rész. A kezdetektől a honfoglalásig Pest megye régészeti emlékei. Szerk.: FANCSALSZKY Gábor. Budapest. 2007, Pest Megye Monográfia Közalapítvány. 505 p.

III. BIBLIOGRÁFIÁK, IRODALOMJEGYZÉKEK

- BALOGH Éva → BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig
- BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig: L. Kovásznai Viktória műveinek bibliográfiája. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 7–12.
- Bibliographie der Schriften von Viktória L. Kovásznai

- BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig – BALOGH Éva: Magyar Numizmatikai bibliográfia (2005–2006). = NK, 106–107. 2007–2008. p. 252–283.
Bibliographie der ungarischen Numismatik (2005–2006)
- Az *ÉREMTANI* Lapok 72. irodalomjegyzéke. = *ÉrLap*, 2007. 103. (06.). p. 27. ; 73. = Uo., 2007. 104. (08.). p. 26. ; 74. = Uo., 2007. 105. (10.). p. 27. ; 74. = Uo., 2007. 106. (12.). p. 27. ; 75. = Uo., 2008. 108. (04.). p. 27. ; 76. = Uo., 2008. 109. (06.). p. 27. ; 77. = Uo., 2008. 111. (10.). p. 27. ; 78. = Uo., 2008. 112. (12.). p. 27.
- Az *ÉREMTANI* Lapok 76. cikkgyűjteménye a Múzsákból. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 27.
- HADOBÁS Pál: Numizmatika és falerisztika a Magyar Közlönyben. 2003. január 1. – 2006. december 31. = *ÉrLap*, 2008. 107. (02.). p. 13–19.
- PAJOR Enikő: Az *Éremtani Lapok* 51–100. számának mutatói 1998–2006. Köhegyi Mihály emlékének (1934–2001). Névmutató. Földrajzi név- és tárgymutató. Könyvismertetések mutatója. = *ÉrLap*, 2007. 102. (04.). p. 2–28.
- PAJOR Enikő: Az *Éremtani Lapok* 51–100. számának repertórium tartalma ismertetésekkkel 1998–2006. Köhegyi Mihály emlékének (1934–2001). = *ÉrLap*, 2007. (02.). p. 52.
- RAYMAN János: Magyarországi szükségpénzek bibliográfiája. = PD, 2008. 7. Melléklap. 64 p.
- SZEMÁN Attila: Kortárs numizmatikusaink munkái: XI. Szemán Attila. = *ÉrLap*, 2008. 111. (10.). p. 22–24.
- VARGHA Dezső: Numizmatikai tárgyú publikációk az új Pécsi bibliográfiában. = PD, 2008. 11. p. 8.

IV. GAZDASÁGTÖRTÉNET

- BUZA János: A stájer és a tiroli tallérok forgalma a hódoltságban. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 137–148.
- GAZDASÁG és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk.: KUBINYI András – LASZLOVSZKY József – SZABÓ Péter. Budapest. 2008, Martin Opitz Kiadó. 465 p.
- KUBINYI András → *GAZDASÁG*
- LASZLOVSZKY József → *GAZDASÁG*
- STANYER, Peter: Befektetés. Biztonságos megoldásoktól a magas kockázatig. Budapest. 2008, HVG Kiadó Zrt. 304 p.
- SZABÓ Péter → *GAZDASÁG*
- TEMESVÁRI Jenő: A múlt hírei. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról (pénzügyi vonatkozások). = *ÉrLap*, 2007. 104. (08.). p. 22–25.
- TORBÁGYI Melinda → BUZA János ; ULRICH Attila
- ULRICH Attila: Pénzforgalom és pénzletek a hódoltság peremvidékén a 17. század második felében. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. 149–161 p.

V. ANTIK PÉNZTÖRTÉNET

- ALFÖLDY-GAZDAC Ágnes → GAZDAC, Christian
- BÍRÓ Szilvia → VIDA István
- FARKAS Edit → TORBÁGYI Melinda
- GAZDAC, Christian – ALFÖLDY-GAZDAC Ágnes: The management of a monetary crisis? The 'P M COL VIM' and 'Provincia Dacia' coinages in the Roman Monetary policy of the 3rd century AD. = NZ, 116–117. 2008. 1. p. 135–171.
- GRÁD Gusztávné: Római numizmatikával kapcsolatos szószeret. Első rész: AAAFF – Aurelianus. = *ÉrLap*, 2007. 103. (06.). p. 18–21. ; Második rész: Beatissimus – Duumvir. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 3–7. ; Harmadik rész: Ellenjegy – Municipium. = *ÉrLap*, 2008. 111. (10.). p. 3–7. ; Negyedik, befejező rész: Pater patriae – Virtus. = *ÉrLap*, 2008. 112. (12.). p. 3–7.
- MISKEC, Alenka: A romanizáció különböző fázisai a délkeleti Alpok területén. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda.

- Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 41–45.
- MIŠKEC, Alenka: Different phases of romanization in the southeastern Alpine region. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 25–40.
- ÓVÁRI Ferenc: A Philippus család antiochiai antoninianusai 244–249. Antoniniani of Philippus Family minted in Antiochia 244–249. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 83–96.
- PADDI Attila: Égisz- és medúzaábrázolások a római császárkori pénzekben. Első rész. = ÉrLap, 2008. 108. (04.). p. 3–9. ; Második rész. = ÉrLap, 2008. 109. (06.). p. 3–8.
- PETRÁNYI Gyula: Wich name represents the eponymous magistrate on the drachms of Apollonia and Dyrrachium? Melyik a kibocsátás évét meghatározó hivatalnok neve Apollonia és Dyrrachium drachmáin? = NK, 106–107. 2007–2008. p. 75–82.
- SOMOGYI Péter: Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarenland. (Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit). = Antaeus, 29–30. 2008. p. 347–393.
- TORBÁGYI Melinda: A balácai római villagazdaság érmei. = BK, 10. 2008. p. 7–16.
- TORBÁGYI Melinda: Késő római hibrid kisbronz. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 1–2.
Eine hybride spätrömische Bronzemünze
Late Roman hybrid bronze coin
- TORBÁGYI Melinda – FARKAS Edit: Sarmatians and the Roman Coins. In: Roman coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Nieborow 2005 September. Wetteren. 2008, Moneta. p. 255–266. (Collection Moneta, 82.)
- TORBÁGYI Melinda: Újabb adatok Pannonia romanizációjához. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 17–24.
- TORBÁGYI Melinda → MIŠKEC, Alenka
- VIDA István: Kora császárkori pénzverés Pannoniában. In: Firkák I. Fiatal római koros kutatók I. konferenciakötete. Xántus János Múzeum, Győr, 2006. március 8–10. Szerk.: BÍRÓ Szilvia. Győr. 2007, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. p. 147–155.
- VIDA István: Sylloge Nummorum Graecorum Hungary Budapest Magyar Nemzeti Múzeum, Volume III. Moesia Inferior, supplement I. Nicopolis ad Istrum. = FA, 53. 2008. p. 63–83.

VI. ORIENTÁLIS PÉNZTÖRTÉNET

- BIKOV, Alekszej Andrejevics: Magyar őstörténet és a numizmatika: II. A VIII–IX. századi kazár pénzverésről. Alekszej Andrejevics Bikov előadása a III. Össz-szövetségi Arabisztikai Konferencián. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 3–8.
- KOVÁCS László: Muslimische Münzen im Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. = Antaeus, 20. 2008. p. 479–533.
- SZILÁGYI Mihály: V. Murad szultán pénzverése. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 51–56.
Die Münzprägung von dem Sultan V. Murad
The coinage of Sultan Mehmed Murad V.
- SZILÁGYI Mihály: A honfoglalás kori arab dirhemekről. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 95–109.
- SZILÁGYI Mihály: A keleti pénzek tartásáról. = ÉrLap, 2008. 109. (06.). p. 9–11.
- SZILÁGYI Mihály: Magyar őstörténet és a numizmatika: V. Iszlám pénzek kelet-európai utánpótlásairól. Gert Rispling tanulmányának kivonatos ismertetése. = ÉrLap, 2007. 106. (12.). p. 7–10.
- TORBÁGYI Melinda → SZILÁGYI Mihály: A honfoglalás...
- ZAMBAUR, Eduard von: Magyar őstörténet és a numizmatika: IV. Orientális pénzek Észak- és Kelet-Európában. Eduard von Zambaur professzor előadása a Numizmatikai Társulat rendes bécsi közgyűlésén 1902. november 19-én. = ÉrLap, 2007. 105. (10.). p. 3–12.

VII. KELTA PÉNZTÖRTÉNET

- DEMBSKI, Günther: Neues zu Keltenmünzen aus Österreich. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 7–13.
- DEMBSKI Günther: Újabb adatok az ausztriai kelta pénzekhez. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 13–16.
- TORBÁGYI Melinda: Der „Zichyújfalu“ Typ mit Audoleonmonogramm. = NZ, 116–117. 2008. 1. p. 87–93.
- TORBÁGYI Melinda: Questions of coin use in the late celtic Transdanubia. = CercetNum, 16. 2007. p. 203–212.
- TORBÁGYI Melinda → DEMBSKI, Günther: Neues... ; DEMBSKI Günther: Újabb...

VIII. KÖZÉPKORI PÉNZTÖRTÉNET

- KLUGE, Bernd: Numismatik des Mittelalters. Band I. Handbuch und Thesaurus Nummorum. Medii Aevi. Berlin : Wien. 2007, Münzkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin – Stiftung Preußischer Kulturbesitz ; Österreichische Akademie der Wissenschaften. 511 p., 87 t. (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte, 769. ; Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission, 45.)
- SUCHODOLSKI, Stanislav: Die Beziehung zwischen Bild und Schrift auf den Münzen Mittel-, Nord- und Osteuropas im 10. und 11. Jahrhundert. Vzťahy medzi legendou a obrazom na minciach strednej, severnej a východnej Európy v 10. a 11. storočí (súhrn). = SlovNum, 18. 2007. p. 197–200.
- ZÁBOJNÍK Jozef: Die Rolle der Münzdatierung in der Mittelawarenzeit. = Antaeus, 29–30. 2008. p. 301–393.

IX. MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET

- si: Rövid információk. [A 2008. évi forgalmi pénzek első sorozata megjelent, az „Utolsó 1 és 2 forintos cím-mel”]. = ÉrHír, 2008. 4. (05.). p. 3.
2. számú parancs. Győr város katonai parancsnoka 1945 április hó 1. napján. [Szovjet Katonai Parancsnokság által kibocsátott pengő]. = ÉrLap, 2007. 106. (12.). p. 26.
- ADAMOVSZKY István: Magyar érme katalógus 1892–2008. Budapest. 2008, adamo. 301 p. – rec. GARAMI Erika = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 23, 54, 56.
- BÁR a fillér is számít, nem lesz egy- és kétforintos. = PN, 2008. (01.26.). p. 2.
- BÚCSÚZIK az egy- és kétforintos. = PN, 2008. (02.29.). p. 8.
- BUDAJ, Marek → HUNKA, Ján
- BUZA János: Még egyszer a poltúrákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. = Századok, 142. 2008. 4. p. 967–998.
- BUZA János: Tescheni három krajcárosok voltak a „fejes, apró poltúrák”. Die Dreikreuzer des Herzogtums Teschen waren die „köpfigen, kleinen Dreipölker” in Ungarn. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 97–100.
- D. N.: Nem kell a vásárlóknak az egy- és kétforintos. = PN, 2007. (11.22.). p. 6.
- DENK, Roswitha: Das Geld in der Neuzeit. Teil 1. = Die Münze, 18. 2007. 2. (04–05.). p. 13–15. ; Teil 2. Die Wiedervereinigung der habsburgischen Erblande. = Die Münze, 18. 2007. 3. (06–08.). p. 13–15.
- DIÁN Tamás – NÉMETH Márk: Marad-e elég ötforintos? Egy hét, és mindenki lázasan számol majd a boltokban. = ÚjDN, 2008. (02.23.). p. 7. ; PN, 2008. (02.23.). p. 7.
- DOBÁL Miklós → MAGYARORSZÁG
- DOMOKI Ferenc: Az 1851-es nagybányai rézkrajcárok változatai. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 11.
- DOMOKI Ferenc: Az 1906-os körmöcbányai 5 koronásról (eredeti vert hamisítvány). = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 13–15.
- Über das Kremnitzer Fünfkronenstück aus dem Jahr 1906.
- The 5 korona coin of 1906.
- DOMOKI Ferenc: Az 1956-os Kossuth 5 forintosról (változatok, vagy eredeti- és utánveret?). = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 7–8.

Über den Kossuth 5 Forint aus 1946.

The 1946 5 forint coin

DOMOKI Ferenc: Középkori veretőkészítési technológiák. = *Az Érem*, 63. 2007. 2. p. 13–16.

Mittelalterliche Technologien für Prägestockverfertigung

Medieval diemaking technologies

DOMOKI Ferenc: Mátyás király két ismeretlen dénárja. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 11–13.

Zwei unbekannte Denare von König Matthias

Two unknown denars of king Matthias I.

DRASKÓCZY István rec. → GYÖNGYÖSSY Márton: *Florenus Hungarialis*

DUDĂU, Oltea: Monedele descoperite în urma cercetărilor arheologice efectuate în Piața Mică din Sibiu în anul 2006. Coin unearthed during archeological excavations in 2006 in the Small Square – Sibiu. In: *Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the South-East of Europe*. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenthal. p. 207–213. (Bibliotheca Brukenthal, 9.)

DUTKA Noémi: Milliárdnyi apró kallódik. Egy- és kétforintos. Gözerővel gyűjtenek a karitatív szervezetek. = *PN*, 2008. (03.05.). p. 6.

EGGERTH, Gerhard – KOVAC, Peter: Ein Olmützer Taler 1629 aus St. Veit in Kärnten. = *MNG*, 48. 2008. 2. p. 82–85.

EGGERTH, Gerhard: Ein unpublizierter Taler Ferdinands II. aus St. Pölten - dazu ein Exkurs über die ehemalige Münzstätte. = *MNG*, 47. 2007. 4. p. 172–180.

EGGERTH, Gerhard: Taler Ferdinands II. aus St. Pölten – Ein Nachtrag. = *MNG*, 48. 2008. 2. p. 86–87.

EGGERTH, Gerhard: Unpublizierte Taler Ferdinands II. aus Wien und St. Veit. = *MNG*, 47. 2007. 2. p. 71–76.

EGYET mondunk, kettő sem lesz belőle. = *PH*, 2008. (02.29.). p. 2.

FÁBIÁN József: Kisebb érmék, kisebb álmok. = *Porta*, 2. 2008. 2. (02.). p. 20.

FARBÁKY Péter → GYÖNGYÖSSY Márton: King Matthias' Mint... ; Mátyás pénzverése... ; TÓTH Csaba:

Tárgyleírások. In: Hunyadi Mátyás...

FUCHS, Martina → GYÖNGYÖSSY Márton: Königin Maria...

GARAMI Erika rec. → ADAMOVSZKY István ; LEÁNYFALUSI Károly

GARAMI Erika: 1967: változás a pénzkibocsátási jogban. = *pp@*, 2007. (04.13.).

GARAMI Erika: Az 50-es évek forintjai. = *pp@*, 2007. (03.23.).

GARAMI Erika: A 60-as évek forintjai. = *pp@*, 2007. (03.30.).

GARAMI Erika: Forint érmék a pénzcseré után I. = *pp@*, 2007. (09.09.).

GARAMI Erika: Forint érmék a pénzcseré után II. = *pp@*, 2007. (10.14.).

GARAMI Erika: Forint forgalmi érmesor (1993-tól). = *pp@*, 2007. (09.01.).

GARAMI Erika: A forint forgalmi fémpénzek pályázata 1991-ben. = *pp@*, 2007. (08.14.).

GARAMI Erika: Forintok az 1940-es évek második felében. = *pp@*, 2007. (03.12.).

GARAMI Erika: A hetvenes évek forintjai. = *pp@*, 2007. (06.03.).

GARAMI Erika: A magyar pénzek ikonográfiája az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásától az önálló magyar pénz megszületéséig (1919–1926). In: *A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 223–231.*

GARAMI Erika: A nyolcvanas évek forintjai. = *pp@*, 2007. (06.30.).

GEDAI István: IV. Károly magyar király. = *Harang*, 2007. p. 22–25.

GEDAI István: A budapesti pénzverde történeti előzményei. = *Harang*, 2008. p. 163–166.

GEDAI István: A numizmatika mecénásai a 20. században. = *Harang*, 2008. p. 171–174.

GEDAI István: Megjegyzések Szent István Huszár No. 2. denárának ábráihoz. = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 223–224.

Bemerkungen zu den Bilder des Huszár No. 2. Denars von Stephan dem Heiligen

GEDAI István: Where was the (P)"RESLAVVACIV"(ITAS) coin minted? = *SbNM*, 2007. 1–2. p. 25–31. (A-Historia, 61.)

GÖRÖG Tibor: I. Ferdinánd egy eddig nem katalogizált 1528-as dénárja. = *Az Érem*, 63. 2007. 2. p. 17–18.

Ein bisher nicht katalogisierte Denar von Ferdinand I. aus dem Jahre 1528.

An unpublished denar of Ferdinand I from 1528.

GÖRÖG Tibor: Újabb adatok az 1851-es nagybányai rézkrajcáról. = *ÉRlap*, 2007. 106. (12.). p. 21–22.

- GÖRÖG Tibor: A Vöröshadsereg Parancsnoksága 20 pengősenek újabb változata. = *ÉrLap*, 2008. 107. (02.). p. 20–22.
- GRUNDER, Michael → SKAPSKI, Gregor
- GYÖNGYÖSSY Márton: *Florenus Hungarialis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon*. Budapest. 2008, Martin Opitz Kiadó. 138 p. – rec. DRASKÓCZY István = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 238–239. ; UJSZÁSZI Róbert = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 2, 5.
- GYÖNGYÖSSY Márton: King Matthias' Mint – the Great Monetary Reform. In: Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490. Szerk.: FARBAKY Péter. Budapest. 2008, Budapesti Történeti Múzeum. p. 285–287.
- GYÖNGYÖSSY Márton: Königin Maria und die Kremnitzer Münzprägung. In: Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin. Szerk.: FUCHS, Martina – RÉTHELYI Orsolya. Münster. 2007, p. 161–177. (Geschichte in der Epoche Karls V., 8.)
- GYÖNGYÖSSY Márton: Mátyás pénzverése – a nagy pénzreform. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 2008. március 19 – június 30. Kiállítási katalógus. Szerk.: FARBAKY Péter et al. Budapest. 2008, Magyar Történeti Múzeum. p. 285–287.
- GYÖNGYÖSSY Márton – WINTER, Heinz: Münzen und Medaillen des ungarischen Mittelalters 1000–1526. Kunsthistorisches Museum Wien, Münzkabinett, Kataloge der mittelalterlichen Münzen und Medaillen. Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museum. Band 4. Wien. 2007, Skira. 270 p., 94 t. – rec. PALLAG Márta = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 241.
- HÁLÓ Sándor: A pengő fémpenzcek modellpályázata. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 14–16.
Die Modellbewerbung der „Pengő“ Münzen
Model application for the pengő coins
- H. M.: Postamérlegen az egy- és kétforintosok. = *ÚjDN*, 2008. (01.23.). p. 6. ; Postamérlegen az egy- és kétforintosok. Egyszerűsítés. Nem kell rollnizni az aprópénzeket a postai fizetéshez. = *PN*, 2008. (01.23.). p. 6.
- HUNKA, Ján – BUDAJ, Marek: Dva nové uhoské denáre z 13. a 14. storočia. = *SlovNum*, 18. 2007. p. 253–256.
- HUNKA, Ján → MAREK, Budaj
- KIANIČKA, Daniel: Graveur der Kremnitzer Münzstätte Maximilian König von Paumbshausen (1728–1782). Rytec kremnickej mincovne Maximilián König von Paumbshausen (1728–1782) (súrhň). = *SlovNum*, 18. 2007. p. 219–236.
- KIANIČKA, Daniel: Die Wiener Graveurakademie und die Münzstätte in Kremnitz im 18. Jahrhundert. = *MNG*, 48. 2008. 3. p. 153–1161.
- KINCSES Magyarország. Az első magyar forint születésének története. = *Demokrata*, 11. 2007. 45. (11.03.). p. 52–53.
- KISS Gábor: II. Ulászló ismeretlen aranyforintja. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 3.
Ein unbekannter Goldforint von Ladislaus II.
A new goldgulden of Ulászló II.
- KISS József Géza – TÓTH Csaba: Ismeretlen magyar anonim dénár. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 36.
Ein unbekannter ungarischer anonym Denar
An unkown Hungarian denars from the middle ages
- KOVAC, Peter → EGGERTH, Gerhard
- KŐSZEGI Tivadar: Verőtő-változatok és új verdejegyek. = *ÉrLap*, 2007. 105. (10.). p. 13–15.
- KŐSZEGI Tivadar: Verőtő-variációk és új verdejegyek. XIII. rész. = *Az Érem*, 64. 2008. 1. p. 1–2.
Prägestock-Varianten und neue Prägestempel. Theil XIII.
Die variations and new mintmarks. Part XIII.
- KÖZLEMÉNYEK. 1 és 2 forintos érmék bevonása. = *ÉrHír*, 2007. 5. (09.). p. 4.
- KUBINYIA. → TÓTH Csaba: Pénzverés...
- LASZLOVSZKY J. → TÓTH Csaba: Pénzverés...
- LEÁNYFALUSI Károly: Múlt hírei. A váltó rézpénzt reguláló királyi levél 1812-ből. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 21–24.
- LEÁNYFALUSI Károly – NAGY Ádám: A forint-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei 1946–2006. Budapest. 2007, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 363 p. – rec. GARAMI Erika = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 243–244. ; MOLNÁR Péter = *Az Érem*, 63. 2007. 2. p. 55–56.

- MAGYARORSZÁG 1000 éves történelme érméken és emlékérméken. Szerk.: DOBÁL Miklós. Gyöngyös. 2007, Gyöngyös Város Önkormányzata. 44 p.
- MAREK, Budaj – HUNKA, Ján: Két új, középkori denár. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 7–10.
Zwei neue mittelalterliche ungarische Denare
Two new Hungarian denars of the middle ages
- MIKLAY Jenő: Éhesebb lesz a persely eb. Posta. Díjmentesen augusztus 31-éig váltják majd be az érméket. = PN, 2008. (02.22.). p. 1, 3.
- MIKÓ Árpád → TÓTH Csaba: Targyleírások. In: Mátyás király öröksége
- MIROCHA Wojciech (Żywiec): „Złoty górski” jako wynik chaosu monetarnego końca XVII w. I w XVIII w. Złoty górski as a result monetary chaos on the end of XVII and in XVIII century. = BN, 2007. 2. (246). p. 111–120.
- MOLNÁR Péter rec. → LEÁNYFALUSI Károly
- MUNTEANU, Claudiu → DUDĂU, Oltea
- NAGY Ádám → LEÁNYFALUSI Károly
- NÉMETH Márk: Köddé vált egyforintosok. Egymilliárdnyi apró lapulhat a fiókok mélyén. = ÚjDN, 2007. (03.24.). p. 6.
- N.[ÉMETH] M.[árk]: Öt hónapig fizethetünk az egy- és kétforintosokkal. Hárommilliárdos megtakarítást hozhat az aprófémek kivonása. = PN, 2007. (10.02.). p. 6. ; ÚjDN, 2007. (10.02.). p. 2.
- N.[ÉMETH] M.[árk]: Törvénnyel szabályozzák az eltűnő egyforintosok kerekítését. Aprópénz. Március után nem feltétlenül a számlán lévő összeget kell megfizetniük a vásárlóknak. = PN, 2007. (12.24.). p. 7.
- NÉMETH Márk: Viszlát, egy- és kétforintos! Milliárdokat spórolhat meg az állam – Lefelé vagy felfelé kerekítenek? = 24 óra, 2007. (09.22.). ; PN, 2007. (09.22.). p. 6. ; ÚjDN, 2007. (09.22.). p. 8.
- NÉMETH Márk → DIÁN Tamás
- ORAŽEM, Francé: Izkovi denarja Ferdinanda I. /1521–1564/ za Kranjsko. Coinage of Ferdinand I. (1521–1564) for Carniola (Crain). = NumVest, 31. 2007. 33. p. 159–168.
- ÓVÁRI Ferenc: II. Rákóczi György nagybányai tallérjainak előlapfeliratai. = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 10–12.
Die Vorderseitenaufschriften der Taler aus Nagybánya von Georg Rákóczi II.
The obverse legends of the Nagybánya mint thalers of György Rákóczi II.
- ÓVÁRI Ferenc: Bocskai István Madonnás tallérjainak verőtőváltozatai. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 21–27.
Prägestock-Varianten der Madonnen-Taler von Stephan Bocskai
Die variations of the thalers of István Bocskai with Madonna
- PÁL József: A pengő pénzrendszer érmeváltozatai. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 5–6.
Die Münzenvarianten des Pengő-Geldsystems
Die variation of the pengő/fillér coins
- PALLAG Márta rec. → GYÖNGYÖSSY Márton
- POGAČNIK, Albin: Srednjeveške kovnice na Slovenskem. Ljubljana. 2008, Masta trade. 178 p. (Denar na Slovenskem)
- RAYMAN János: A pengő elértéktelenedése. = PD, 2007. 9. p. 6.
- REDŐ Ferenc: Éremforgalom Sallában. Zalaegerszeg : Zalalövő. 2007, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága ; Zalalövő és Környéke Közéletéért, Kultúrájáért, Környezetéért Alapítvány. 47 p.
- RÉTHELYI Orsolya → GYÖNGYÖSSY Márton: Königin Maria...
- SKAŦSKI, Gregor – GRUNDER, Michael: Von Habsburg Glanz zu Preußens Gloria – Die Goldprägung in der Münzstätte Breslau. = MNG, 48. 2008. 3. p. 131–142.
- SOJÁK, Marián: Ojedinelý nález groša Karola Róberta zo spišských vlách. = SlovNum, 18. 2007. p. 256–257.
- ŠTEFÁNIK, Martin: Münzen als Gegenstand der Preßburger Kriminalität im Spätmittelalter. = MNG, 48. 2008. 3. p. 143–152.
- STEINHARDT László: Zsigmond király ismeretlen verdejegyű aranyforintja. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 11–12.
Der Goldgulden von König Sigismund mit unbekanntem Prägestempel
The gold forint of king Sigismund with unknown mintmark
- SZABÓ Lajos, H.: A szabadságharc és emigráció pénzei, kitüntetései 1848–1866. Pápa. 2008, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Pápai Csoportja. 141 p.
- SZABÓ P. → TÓTH Csaba: Pénzverés...
- SZÍNESFÉM-KERESKEDŐK kedvence az egyforintos. = PN, 2007. (11.16.). p. 6.
- T. M.: Csökken az egy- és kétforintos érték száma. = PN, 2007. (12.04.). p. 6.

- TELEGDI Zoltán: II. Ulászló eddig ismeretlen típusú és verdejelű (n – kakas) aranyforintja. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 4–5.
Der Goldforint mit bisher unbekanntem Typ und Münzzeichen (n – Hahn) von Ladislaus II.
A new type of goldgulden of Ulászló II.
- TORBÁGYI Melinda → GARAMI Erika: A magyar...
- TÓTH Csaba: Luxemburgi Zsigmond pénzverése. In: *Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach 2008–2009*. Budapest. 2008, TAS Kiadó
- TÓTH Csaba: Mária királynő (1382–1395) aranyforintja. In: *Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach (2006–2007)*. Budapest. 2007, TAS Kiadó. p. 1298.
- TÓTH Csaba: Mária királynő (1382–1395) pénzverése. In: *Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach (2006–2007)*. Budapest. 2007, TAS Kiadó. p. 1295–1297.
- TÓTH Csaba: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1000–1387). In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: KUBINYI A. – LASZLOVSZKY J. – SZABÓ P. Budapest. 2008, p. 163–184.
- TÓTH Csaba: Tárgyleírások. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 2008. március 19 – június 30. Kiállítási katalógus. Szerk.: FARBAKY Péter et al. Budapest. 2008, Budapesti Történeti Múzeum. p. 288–292.
- TÓTH Csaba: Tárgyleírások. In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon, 16–17. század. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2008. március 28. – 2008. július 27. Szerk.: MIKÓ Árpád – VERŐ Mária. Budapest. 2008, Magyar Nemzeti Galéria. p. 103–104.
- TÓTH Csaba → KISS József Géza
- TÖRÖK Pál: Adalék a 2 és 5 pengős modellpályázat érmeihez. = *Az Érem*, 63. 2007. 2. p. 19–20.
Ein Beitrag zu den Münzen der 2 und 5 Pengö Modellbewerbung
Datum to the application for the 2 and 5-pengő-coins
- UJSZÁSZI Róbert: II. Lajos ismeretlen évszámú dénárja. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 6–9.
Ein Denar von Ludwig II. mit unbekannter Jahreszahl
A denar of Lajos II with unkown date and mint mark
- UJSZÁSZI Róbert: II. Lajos ismeretlen verdejegyű obulusa. = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 225–226.
Obole von Ludwig dem Grossen mit unbekanntem Münzzeichen
- UJSZÁSZI Róbert: A CNH 98-as típusú fém pénz egy eddig ismeretlen változata. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 1–2.
Eine bisher unbekannte Variante des Kupfergeldes von dem Typ CNH 98.
An unkown variation of the CNH 98 copper coin
- UJSZÁSZI Róbert: Egy elfeledett verdejegyű Albert dénár. Felvetések a 15. századi pozsonyi pénzverés kérdéséhez. = *Az Érem*, 63. 2007. 2. p. 3–10.
Ein Denar von König Albert mit vergessenen Münzzeichen
A denar of king Albert with a forgotten mintmark
- UJSZÁSZI Róbert rec. → GYÖNGYÖSSY Márton: Florenus Hungaricalis
- VERŐ Mária → TÓTH Csaba: Tárgyleírások. In: Mátyás király öröksége
- WINTER, Heinz → GYÖNGYÖSSY Márton
- ZÄHRINGER, Marco: Der Wandel vom mittelalterlichen zum neuzeitlichen Münzwesen unter Ferdinand I. (1503–1564). = *NNB*, 57. 2008. 11. p. 431–440.
- ZÄHRINGER, Marco: Die kleine Kipper- und Wipper-Zeit unter Kaiser Leopold I. = *NNB*, 56. 2007. 5. (Mai). p. 189–197.
- ZSOMBORI Sándor: Ősi jelképek Árpád-házi királyaink pénzein. Pécel. 2007, Magánkiadás. 79 p.

X. ERDÉLY

- KOPICKI, Edmund: Monety koronne Stefana Batorego 1576–1587 (część III). Crown coins of Stefan Batory 1576–1587 (part III). = *BN*, 2007. 3. (347). p. 161–174.
- MUNTEANU, Claudiu → MUSTATĂ, Sergiu
- MUSTATĂ, Sergiu: Salz macht Geschichte: Monadă fără comerț și comerț fără monedă în Transilvania în secolele VIII–IX. Salz macht Geschichte: Münzen ohne Handel und Handel ohne Münzen im 8–9 Jh. in Siebenbürgen. In: *Monedă și comerț în Sud-Estul Europei II. Coin and commerce in the South-East of Europe II*. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2008, Muzeul Național Brukenthal. p. 115–132. (Bibliotheca Brukenthal, 22.)

UNYI János Antal: Mária Terézia erdélyi 1 pfennigeseinek változatai. = *Az Érem*, 64. 2008. p. 3–4.

Varianten der siebenbürgischen 1 Pfennigstücke

Variations of the Transylvanian 1 pfennig coins of Maria Theresa

XI. KÜLFÖLDI PÉNZTÖRTÉNET

BIRÓ[NÉ] SEY Katalin: Egy hihetetlen mozzanat a norvég pénzverés történetéből. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 55–56.

Ein unglaubliches historisches Moment aus der norwegischen Münzgeschichte

An incredible momentum of Norwegian monetary history

BIRÓ[NÉ] SEY Katalin rec. → SKAARE, Kolbjørn

DZSINGISZ Kán és öröksége. A Mongol Birodalom. Szerk.: GARAM Éva. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. 43 p.

EMMERIG Hubert: Bayerns Münzgeschichte im 15. Jahrhundert. Münzpolitik und Münzprägung der bayerischen Herzögtümer und ihrer Nachbarn von 139 bis 1470. I–II. München. 2007, C. H. Beck. 1038 p., 38 t. – rec. GYÖNGYÖSSY Márton = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 239–241.

GARAM Éva → DZSINGISZ Kán

JAWORSKI, Piotr: Dwie nowe odmiany półgroszy koronnych Władysława w Żywcu. Two new varieties of the Crown half-grossis of Władysław Jagiełło. = *BN*, 2007. 1. (345). p. 27–30.

KOPICKI Edmund: Monety koronne Stefana Batorego 1576–1587 (część I). Crown coins of Stefan Batory 1576–1587 (part I). = *BN*, 2007. 1. (345). p. 7–18. ; (część II). (part II). = *BN*, 2007. 2. (346). p. 81–96. ; (czesc III). (part III). = *BN*, 2007. 3. p. 161–174.

MEDGYESSY László: A kijelentés „néma” tanúi. Bevezetés a bibliai numizmatikába. Budapest. 2007, Medgyessy László. 255 p., 8 t.

PASTKIEWICZ Borys: O Jagiellońskich „denarach z kółkiem” i denarze Jana Olbrachta. The Jagellon 'annulet pennies' and a penny of King John Albert. = *BN*, 2007. 4 (348). p. 253–260.

ROP (OPOLE), Dariusz: Nowy typ szeląga koronnego Stefana Batorego. New type of the Crown schilling of Stefan Batory. = *BN*, 2007. 3 (347). p. 189–190.

SKAARE, Kolbjørn: Mynten, myntene og medaljene. Den Kongelige Mynts historie 1806–2004, med linjer til bake til starten i 1686 (1628). Latvia. 2008, 350 p. – rec. BIRÓ[NÉ] SEY Katalin = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 245.

XII. EURÓ

-si: Rövid információk. [Eurós fémpénzek érmeberakója]. = *ÉrHír*, 2008. 4. (05.). p. 3.

GYÜKERI M.: Még két hétig lehet tolarál fizetni Szlovéniában. = *PN*, 2007. (01.03.). p. 8.

KÖZÖS euróérme az EU-évfordulóra. = *PN*, 2007. (03.24.). p. 7.

KRIVAN-csúcs és pozsonyi vár a szlovák eurón. = *PN*, 2008. (05.09.). p. 8.

MÁLTÁN és Cipruson is euróval fizetnek keddtől. = *PN*, 2007. (12.31.). p. 7.

ZOMBORI Lajos: A különleges oldal. [Monster Euro]. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 25–26.

XIII. PAPÍRPÉNZ

BEVONJÁK a régi ezreket. = *PN*, 2007. (06.08.). p. 9.

BÚCSÚT inthetünk a papír kétszázásnak. = *PN*, 2008. (03.03.). p. 6.

CSÓKA Ferenc → HIVATALOS

ÉBER Sándor: Kivonják a régi ezrest. Bankban, postán még fél évig beváltják a bankjegyet. = *PN*, 2007. (08.31.). p. 1, 8.

GARAMI Erika: A 200 forintos bankjegy. = *pp@*, 2007. (12.13.).

GARAMI Erika: 500 forintos bankjegy. = *pp@*, 2007. (12.21.).

GARAMI Erika: A 2000 forintos bankjegy. = *pp@*, 2007. (12.03.).

GARAMI Erika: Az 5000 forintos bankjegy. = *pp@*, 2008. (01.06.).

GARAMI Erika: A 10.000 forintos bankjegy. = *pp@*, 2007. (11.25.).

GARAMI Erika: A 20.000 forintos bankjegy. = *pp@*, 2008. (01.28.).

GARAMI Erika: A bankjegyek cseréje. = *pp@*, 2007. (11.05.).

- GÖRÖG Tibor: Mi lett a sorsa Ferenc császár inflációs papírpénzeinek? = *ÉRlap*, 2007. 103. (06.). p. 10.
- HIVATALOS jelentés beszédett Kossuth Bankjegyekről Neszmély helységben. Szerk.: CSÓKA Ferenc. = *ÉRlap*, 2008. 109. (06.). p. 23.
- KÉT hét alatt el kell költeni a régi ezreseket. = PN, 2007. (08.16.). p. 6.
- A MAGYAR Nemzeti Bank 2007. augusztus 31-én kivonja forgalomból az 1998–2004 között kibocsátott fémcsík nélküli 1000 forintos bankjegyeket. = *Érhír*, 2007. 4. (07.). p. 3.
- MÁR csak egy hétig használható a régi ezres. = PN, 2007. (08.27.). p. 7.
- N. M.: A jegybank megszabadulna a kétszáz forintos zöld bankóktól. = PN, 2008. (04.25.). p. 10.
- N.[OSZLOPY] N.[AGY] M.: Az Aranyháromszögtől Győrig, '97-től 2007-ig. = PN, 2007. 2007. (09.11.). p. 1.
- RAYMAN János: Forgalmából kivont papírpénzek és másolatok alkalmi felülbélyegzése Baranyában I. = PD, 2007. 1. p. 4–5. ; II. = PD, 2007. 2. p. 4–5. ; III. = PD, 2007. 3. p. 3–5.
- RAYMAN János: Horváth Endre tízmilliárd pengős bankjegyterve. = PD, 2008. 5. p. 1–3.
- RAYMAN János: Papírpénzek képeslapokon. = PD, 2007. 10. p. 4–5.
- RAYMAN J[ános]: Száz éve kezdték meg a húsz koronás bankjegy cseréjét. Új húsz koronás bankjegyek. = PD, 2007. 11. p. 7.
- SZABÓ Antal: Az 1000 pengős papírpénzek sorszámozásának pontosítása. = *ÉRlap*, 2007. 103. (06.). p. 21–22.
- SZÁSZ András: Csak a csíkos lesz nyerő. = PN, 2007. (08.06.). p. 1.
- A TÍZEZRES a legszebb bankjegy. = PN, 2007. (06.26.). p. 6.

XIV. ÉRTÉKPAPÍROK, PÉNZHELYETTESÍTŐK

- BETHLENDI András: Közép- és délkelet-európai nemzeti vöröskeresztek nyereménypapírai. = *Az Érem*, 64. 2008. 1. p. 47–52.
- Prämienpapiere der nationalen Roten Kreuze von Mittel- und Südosteuropa
Premium bonds of the national Red Cross organizations of Central and Southeastern Europe
- BOTOS János: Banki értékpapírok Magyarországon. Budapest. 2008, Szaktudás Kiadó Ház. 294 p.
- FARKAS Árpád: Szederkényi vagyonjegy. = PD, 2008. 1. p. 6.
- GÖRÖG Tibor: Az 1848–49-es 10 forintos államjegy új változata. = *ÉRlap*, 2008. 109. (06.). p. 21–22.
- HÁGEN József – RAYMAN János: A Baranya Megyei Éremgyűjtők utalványai (2000–2007). = PD, 2007. Melléklet. 4. 16 p.
- N. N.: Bonrendszer, visszatérítési utalványok [1937-ből]. = PD, 2007. 4. p. 6.
- RAYMAN János: A Baranya Megyei Vendéglátó Vállalat utalványai. = PD, 2008. 10. p. 6–7.
- RAYMAN János: A Pécsi Gázgyár tulajdonosának részvényéről. = PD, 2007. 5. p. 6.
- RAYMAN János: Peták-forona. Alkalmi pénzek 1988. május 1-én Pécsen. = PD, 2008. 9. p. 6.
- RAYMAN János: A SZOT-üdülőhajó pénzjegyei. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 16–19.
- „Gelder” des SZOT Fereischiffs
The notes of the ship of the trades union
- RAYMAN János → HÁGEN József

XV. SZÜKSÉGPÉNZ

- ADAMOVSZKY István: Magyar szükségpénz katalógus 1723–1959. Budapest. 2008, adamo. 312 p. – rec. MATIĆ, Branko = *NumVij*, 50. 2008. 61. p. 335–336.
- ISTVÁNNFFY György – SZEKERES Árpád: A pereces-bányatelepi vendéglő papírszükségpénzei. = *ÉRlap*, 2007. 105. (10.). p. 21–24.
- MATIĆ, Branko rec. → ADAMOVSZKY István
- OGUY, Oleksandr D. – PIVOVAROV, Serhiy: Czernowitzer Gutscheine von 1914 als Resultat der wirtschaftlichen Probleme in den Zeiten des 1. Weltkrieges. = *MNG*, 48. 2008. 4. p. 206–217.
- PELBÁRT Jenő: Egy ritka szükségpénz szám-vízjele. = *ÉRlap*, 2008. 109. (06.). p. 19–21.
- PELBÁRT Jenő – STEINHARDT László: Az Osztrák-magyar Monarchia tábori szükségpénzeinek vízjelvizsgálata. Deutsch-Gabel az egyetlen vízjeles? = *Az Érem*, 64. 2008. 1. p. 53–54.
- Die Wasserzeichen-Untersuchung der Lager-Notgelder der Österreich-Ungarischen Monarchie
Embossment examination of the necessity lager-notes of Austria-Hungary
- PIVOVAROV, Serhiy → OGUY, Oleksandr D.
- RAYMAN János: Esztergomi szükségpénz 1945-ből. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 17–19.

Notgeld in Esztergom aus dem Jahr 1945.

Emergency note from Esztergom from 1945.

RAYMAN János: Pécs szükségpénzei (1919–1921). Pécs. 2008, Házmaster Kft. 338 p. (Pécsi Krónika, 7.) – rec. SÜLE Tamás = Az Érem, 65. 2009. 1. p. 42–43.

RAYMAN János: Szükségpénzek Esztergomban 1919–1924. Notgelder in Esztergom 1919–1924. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 101–113.

RAYMAN János rec. → ZOMBORI Lajos

STEINHARDT László → PELBÁRT Jenő

SÜLE Tamás rec. → RAYMAN János

SZEKERES Árpád → ISTVÁNFFY György

TÓTH József → ZOMBORI Lajos

UJSZÁSZI Róbert rec. → ZOMBORI Lajos

ZOMBORI Lajos – TÓTH József: Magyar közlekedési bárcák. Budapest. 2007, Martin Opitz Kiadó. 237 p. – rec. RAYMAN János = NK, 106–107. 2007–2008. p. 243. ; UJSZÁSZI Róbert = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 45.

XVI. BÁNYAPÉNZEK

KISS Gábor → SZEMÁN Attila

SOÓS Ferenc rec. → SZEMÁN Attila

SZEMÁN Attila – KISS Gábor: Bergwerksmünzen Ungarn und Siebenbürgen (1548–1947). Bányapénzek Magyarországon és Erdélyben. 2008, 504 p. – rec. SOÓS Ferenc = Az Érem, 65. 2009. 1. p. 56.

XVII. BANKTÖRTÉNET

GARAMI Erika: Hazai pénzintézetek az államosítás után. = pp@, 2007. (01.07.).

RAYMAN János: A Pécsi Takarékpénztár perselye. = PD, 2008. 2. p. 1–3.

XVIII. ÉREMMŰVÉSZET

-si: Kecskeméten készült érme. = ÉrHír, 2008. 4. (05). p. 2.

„AKKOR jó egy épületről készült érme, ha a látvány hűségéhez valamilyen hangulat is társul”. Interjú Szöllőssy Enikővel, a „Siklósi vár” emlékérmé tervezőjével. = PD, 2008. 7. p. 3.

ÁDÁM Károly – LAKATOS István: Felhívás. [Az 1848-as V. Ferdinánd 1 dukátos 160. évfordulójára vert emlékérem]. = Értesítő, 2008. 2. p. 42.

BAKOS Miklós: Magyar cserkész emlékérmek, I. rész. A Magyarság-emlékérem a koppenhágai versenycsapat tagjainak. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 30–31.

Ungarische Pfadfinder-Gedenkmedaillen, Theil I. Medaille des Tagblattes „Magyarság” verliehen den in Kopenhagen erfolgreichen Wettkämpfern

Medals granted to Hungarian boy scouts, Part I. Medal granted from daily „Magyarság” to the team succesful in Copenhagen

BAKOS Miklós: Magyar cserkész emlékérmek, II. rész. Emlékérem a helsingöri versenycsapat tagjainak. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 46–47.

Ungarische Pfadfinder-Gedenkmedaillen, Theil II.

Medals granted to Hungarian boy scouts, Part II.

BAKOS Miklós: Magyar cserkész emlékérmek. III. rész. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 23–24.

Ungarische Pfadfinder-Gedenkmedaillen. Theil III.

Medals granted to Hungarian boy scouts. Part III.

BAKOS Miklós: Magyar cserkész emlékérmek, IV. rész. A IX. (debreceni) cserkészkerület 10 éves jubileumi emlékérmé (1931). = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 22–23.

Ungarische Pfadfinder-Gedenkmedaillen, Theil IV.

Medals granted to Hungarian boy scouts, Part IV.

BALÁZS Károly: Érmek és plakettek a medencéből. Versenydíjak az olimpiákról és hazai bajnokságokról. = Műértő, 2007. (07–08.). p. 19.

- BALÁZS Károly: Pénzintézeti sportegyletek érmei a kezdetektől 1945-ig. = *ÉrLap*, 2008. 108. (04.). p. 10–18.; Második rész. = *Uo.* 2008. 109. (06.). p. 12–14.
- BARANYI Anna: Életrajzi, zenei, irodalmi, tudományos és filozófiai inspirációk Várnagy Ildikó éremművészetében. Biographische, musikalische, literaturische, wissenschaftliche und philosophische Inspirationen in der Medaillenkunst von Ildikó Várnagy. = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 43–58.
- BÁTONYI Pál: Egy magyar vonatkozású csehszlovák-román emlékérem 1938-ból. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 36–37.
Eine auf Ungarn bezügliche tschechoslowakisch-rumänische Plakette aus dem Jahr 1938.
The Hungarian relations of a Czecho-Slovakian - Romanian plaque from 1938.
- BEBESSI K.[ároly]: Rajzok, érmek, plaketták – egy változatos pályakép. [Soltra Elemér] = *ÚjDN*, 2007. (11.09.). p. 6.
- BÉLYEG és érem: tisztelgés Kodály emléke előtt. = *PN*, 2007. (07.17.). p. 1.
- BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Két szabadkőműves páholy három érme. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 27–33.
Drei Medaillen von zwei Freimaurerlogen
Three medals of two freemason lodges
- BESSENYEY Ferenc: Háromnyelvű Rákóczi emlékérem Kassáról. = *ÉrLap*, 2007. 106. (12.). p. 22.
- BODÁCS Etele: Horváth Judit Emlékérem. = *PH*, 2007. (11.08.). p. 8.
- BÓNA Endre: Az újjáépítés királyi biztosa. Tisza Lajos emlékezete. = *Szeged*, 20. 2008. 4. (04.). p. 20–23.
- BORBÁS György → ZALA György
- DALLOS Ferencné: Kőolaj- és földgázipari emlékérmek és plakettek. [Budapest]. 2007, Montan-Press Kft. 120 p.
- EGERVÖLGYI Dezső: Egy ismeretlen Prohászka-érem. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 12–13.
- EGERVÖLGYI Dezső: Kisgrafika és érmészet. = *ÉrLap*, 2008. 112. (12.). p. 13–14.
- EGERVÖLGYI Dezső: Rákóczi érmek Kassáról. = *ÉrLap*, 2007. 103. (06.). p. 23.
- EGERVÖLGYI László: A Zirci Katolikus Legényegylet érmei. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 24–26.
Die Medaillen des Katholischen Gesellenvereins in Zirc
Medals of the Catholic Young Men's Union of Zirc
- EGERVÖLGYI Dezső: A zirci Rákóczi-érem. = *ÉrLap*, 2007. 104. (08.). p. 14.
- EMLÉKÉREM is készült. = *DM*, 12. 2007. (07.20.). p. 1.
- EMLÉKÉRMET és emlékbélyeget is bemutatnak. = *PN*, 2007. (07.13.). p. 17.
- ENZSÖL Imre: Az érem határvidékén. Lebó Ferenc szobrász és éremművész unikális „marokszobrai”. = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 69–73.
Auf dem Grenzgebiet der Medaille. Eigenartige „Handvollskulpturen” von Ferenc Lebó, Bildmauer und Medailleur
- ENZSÖL Imre: Mária Krisztina főhercegnő és Albert Kázmér herceg házassági emlékérmé (1766). = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 227–229.
Medaille zur Vermählung von Maria Christiana und Albrecht 1766.
- ÉREMÚJDONSÁG! = *Értesítő*, 2008. 1. p. 21.
- FELHÍVÁS! [„Történelmünk nagyjai”]. = *Értesítő*, 2007. 1. p. 31.
- GÁBOR Dénes-díj, 2007. Szerk.: KOSZTOLÁNYI Tamás. Budapest. 2007, Novofer Alapítvány a Műszaki-Szellemi Alkotásért. [76] p.
- Die GEBURTSSTUNDE von Österreich-Ungarn. = *Die Münze*, 18. 2007. 3. (07–08.). p. 12.
- HÁGEN [József]: A „nyújtott, préselt” érmékről (1). = *PD*, 2007. 11. p. 4–5.; (2). = *PD*, 2007. 12. p. 4–5.; (3). = *PD*, 2008. 1. p. 4–5.; (4). = *PD*, 2008. 3. p. 7.; (5). = *PD*, 2008. 4. p. 5.
- HÁGEN [József]: A 2007. évi ÉKE éremről. = *PD*, 2008. 2. p. 7.
- HÁGEN [József]: Érem a Zsolnay szoborról. = *PD*, 2007. 6. p. 3.
- HÁGEN [József]: Hámosi Artur emléktábla avatása. [Soltra Elemér domborműve]. = *PD*, 2007. 4. p. 7.
- HÁGEN [József]: A jókívánság éremről. [Reményi: Bort, búzát, békességet kíván az új esztendőben]. = *PD*, 2007. 1. p. 1–2.
- HÁGEN [József]: Két évtizede Pécsen volt az Europa Cantat. = *PD*, 2008. 8. p. 5.
- HÁGEN [József]: A MÉE-ÉKE Stróbl Alajos érme. = *PD*, 2007. 3. p. 6–7.
- HÁGEN [József]: A pécsi hadapródiskola sportérmei. = *PD*, 2008. 10. p. 1–2.; II. = *PD*, 2008. 11. p. 1–2.
- HÁGEN [József]: Pécsváradi érem. = *PD*, 2007. 10. p. 1–2.
- HÁGEN [József]: A PRRK jubileumi érméről. = *PD*, 2008. 12. p. 6.
- HÁGEN József – RÁYMAN János – SÜLE Tamás: A Szerkesztők: Palotás József köszöntése. = *PD*, 2007. 1. p. 7.
- HÁGEN [József] → [PLAKETT]

- HAJDU Béla: Egy szép magyar katonai sportéremről. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 48–50.
Über eine schöne ungarische militärische Sportmedaille
A nice Hungarian military sport medal
- HARA: Várostartó konferencia érembemutatóval. = TT, 2. 2008. 14. (05.24.). p. 1, 2.
- HARCOS István: Emlékezés Telcs Edére halálának 60. évfordulóján. = ÉrLap, 2008. 112. (12.). p. 15–21.
- ISTVÁN Lajos: Markusovszky-kultusz Vas megyében és a szombathelyi kórházban. = OrvHI, 148. 2007. 16. p. 753–759.
- JAKÓ János: Két- és háromportrész orvosi érmeinkről (II.). = HT, 40. 2007. 1. (03.). p. 80–84.
- JAKÓ János: Microscope on Hungarian medals related to medicine. = HT, 40. 2007. 3. (09.). p. 311–316.
- JAKÓ János – KÜHRNER Éva: Százhatvan éve született Lórencz Gyula, a szabolcsvármegyei Erzsébet Kórház (ma Jósza András Kórház) első belgyógyász főorvosa. Adalékok az önálló belgyógyászati osztály kialakulásának történetéhez. = MBA, 60. 2007. 4. p. 369–374.
- JÁSZ Anikó: Lázsiás – a Baja környéki viseletek pénzékszere. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár: Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 233–240.
- KENYERES Dénes: Kerámia érmek, plakettek Kecskemétről. = ÉrHír, 16. 2100. 5. (07.). p. 2.
- KIS János: „Petőfi Nyomda” avatási érem Kecskeméten. = ÉrHír, 2008. 2. (03.). p. 3.
- KIS János: 2006 Csiperó érem. = ÉrHír, 2007. 2. (03.). p. 2.
- KIS János: Mathiász János emlékérem 1988-ból. = ÉrHír, 2007. 4. (07.). p. 3.
- KIS János → [PLAKETT]
- KOSZTOLÁNYI Tamás → GÁBOR Dénes-díj
- KUBANOVICS T.[amás]: Tiszteletből érmen is megörökítették Kőhegyi Mihály arcmását a bajaiak. = PN, 2007. (06.20). p. 5.
- KÜHRNER Éva → JAKÓ János
- A KÜLÖNLEGES oldal. A másik zsinagóga „Europa nostra award” díja. = ÉrLap, 2008. 108. (04.). p. 26.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Ferenczy Béni éremművészete 1890–1967. Die Medaillenkunst von Béni Ferenczy. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 115–150.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Ligeti Erika. 1934–2004. Erika Ligeti. Budapest. 2008, Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége. 132 p.
- LAGERQVIST, Lars O.: Gösta Carell (1888–1962). = NK, 106–107. 2007–2008. p. 13–23.
- LAKATOS István → ÁDÁM Károly
- LEÁNYFALUSI Károly: Kortárs éremművészek: Csóka Zsuzsa érmei és plakettjei. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 37–46.
Zeitgenössische Medaillenkünstler: Medaillen und Plaketten von Zsuzsa Csóka
Contemporary medallists: the medals and plaques of Zsuzsa Csóka
- L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Köszönetnyilvánítás. [Az 1883-as királylátogatási érem megvásárlásának támogatásért]. = ÉrHír, 2007. 3. (05.). p. 3.
- L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Mi is az a „CSIPERÓ”? = ÉrHír, 2007. 2. (03.). p. 2.
- L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly] → [PLAKETT]
- LEÁNYFALUSI Károly: Sportérem Kecskemétről. = ÉrHír, 2008. 2. (03.). p. 2.
- LŐCSEI Gabriella: Tenyérnyi maradandóság. Mai magyar éremművészet fából, fémből, kőből, mixelt médiából. = MN, 2007. (10.27.). p. 38.
- M.[LADONYICZKY] B.[éla]: Vallomás az éremművészetről. = ÉrLap, 2008. 110. (08.). p. 19–20.
- MARÓTI Ottó: Janus Pannonius emlékérem. = PD, 2008. 12. p. 7.
- MESSLER, Gerhard: Andrej Peter (1912–2003). [Rákóczi-érem]. = NNB, 57. 2008. 8. p. 314–316.
- MÉSZÁROS István → [PLAKETT]
- MEGHÍVÓ és köszönetnyilvánítás. [1883-as királylátogatási emlékérem bemutató kiállítás]. = ÉrHír, 2007. 2. (03.). p. 3.
- MOHÁS Márton: I. Hámori Artur Belgyógyászati nap – a II. sz. Belgyógyászati Klinika és Nephrológiai Centrum rendezésében. = OrvHír, 2007. (04.). p. 18–19.
- MOLNÁR Péter → [PLAKETT]
- MÓZSIK Gyula rec. → SCHMIDT Pál
- MUSZBEK László – PFIEGLER György: Előszó. Tisztelettel és szeretettel köszöntjük a Magyar Thrombosis és Haemostasis Társaság IX. Kongresszusán! = MBA, 2007. 2. p. 3.

- NAGY Ádám: „Egy nagy mű záróköve”. Egy királylátogatási aranyérem visszatért Szegedre. = Szeged, 19. 2007. 5. p. 23–25.
- NAGY Ádám: Az 1883-as szegedi királylátogatás arany emlékérmé hazatért. = RCR, 2007. 1. p. 28–29.
- NAGY Ádám: A szegedi királylátogatási aranyérem hazatért. = TMSzle, 7. 2007. p. 279–285.
- NAGY Ildikó: Lugossy Mária érmei. Medaillen von Mária Lugossy. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 23–41.
- PÁGER János: Magyarországi botveretek, vagy botcímkek 41. B.T.E., Dobogókő. = PD, 2007. 3. p. 8. ; 42. Kisinóc, Magyarút, Nagyszenás, Nagymaros. = PD, 2007. 4. p. 8. ; 43. Nagymaros, Zebegény, Vác, Visesgrád. = PD, 2007. 9. p. 8. ; 44. Aggtelek. = PD, 2007. 11. p. 8. ; 45. = PD, 2007. 12. p. 7. ; 46. Aggtelek, Bélapátfalva. = PD, 2008. 1. p. 7. ; 47. Boldogkő, Bükk. = PD, 2008. 3. p. 8. ; 48. Bükk, Bükk-Bánkút, Bükk hegys. = PD, 2008. 4. p. 8. ; 49. Bükk hegység, Bükkszék. = PD, 2008. 5. p. 5 ; 50. Diósgyőr, Eger. = PD, 2008. 6. p. 8. ; 51. Eger. = PD, 2008. 7. p. 8. ; 52. Eger. = PD, 2008. 9. p. 8. ; 53. Eger. = PD, 2008. 10. p. 8.
- PALLAG Mária: Magyar festőművészek érmei. Medaillen von ungarischen Malern. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 59–68.
- PÁLYÁZATI eredmények. [A Magyarországi Evangélikus Egyház által meghirdetett érem pályázat]. = Műértő, 2008. (02.).
- PAPP Gábor → ZALA György
- PÉTERFFY Árpád: A mitralis billentyű sebészete – Kudász József tevékenysége tükrében. = OrvHl, 148. 2007. 1. p. 5–9.
- PFIEGLER György → MUSZBEK László
- [PLAKETT] HÁGEN [József]: A száz éve állított mecseki francia emlék plakettje. = PD, 2008. 6. p. 1–2.
- [PLAKETT] HÁGEN [József]: Zsolnay Miklós. = PD, 2007. 2. p. 1–2.
- [PLAKETT] KIS János: Borverseny-plakett. = ÉrHír, 16. 2100. 5. (07.). p. 3.
- [PLAKETT] KIS János: Kecskeméti bronzlemez plakett. = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 4.
- [PLAKETT] L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Hozzászólás a Kecskemét plakett ismertetéséhez. = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 4.
- [PLAKETT] MÉSZÁROS István: Plakett és irodalom. = ÉrLap, 2007. 106. (12.). p. 18–20.
- [PLAKETT] MOLNÁR Péter: Egy újabb pénzintézeti sportegyleti plakett. = ÉrLap, 2008. 111. (10.). p. 16.
- [PLAKETT] RÁYMAN János: Than Károlyra emlékezünk. = PD, 2008. 7. p. 5.
- [PLAKETT] SÜLE Tamás: Az OTP Fáy András emlékplakettje. = PD, 2008. 6. p. 4–5.
- PROHÁSZKA László: A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus tizedik évfordulójának emlékérmé. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 13–15.
- Medaille zum zehnten Jubiläum des XXXIV. Internationalen Eucharistischen Kongresses
- Medal of the 10th anniversary of the 34th International Eucharistic Congress
- PROHÁSZKA László: Beck Ö. Fülöp Szent Erzsébet-érmei. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 20–22.
- Die Hl. Elisabeth Medaillen von Fülöp Beck Ö.
- The Saint Elisabeth medals of Beck Ö. Fülöp
- PROHÁSZKA László: Az egyetemi zászlóaljnak emlékjele (Kiegészítés a Bory Jenő éremművészete című tanulmányhoz). Das Denkzeichen der Universitätsbataillone (Ergänzung zur Studie „Medaillenkunst von Jenő Bory”). = NK, 106–107. 2007–2008. p. 233–234.
- PROHÁSZKA László: A Fővárosi Vízművek és a Fővárosi Csatornázási Művek plakettjei és érmei, II. rész. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 18–31.
- Plaketten und Medaillen der Wasserwerke der Hauptstadt und der Kanalwerke der Hauptstadt, Theil II.
- The plaques and medals of the Municipal Waterworks of Budapest and Municipal Sewageworks of Budapest
- PROHÁSZKA László: Két érem Farkas Istvánról. = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 20–21.
- Zwei Medaillen über István Farkas
- Two medals depicting István Farkas
- PROHÁSZKA László: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadvezetése Ligeti Miklós alkotásain. In: Emlékek a Hadak Útján II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Szerk.: RAVASZ István. Budapest. 2007, Petit Real Kiadó ; HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. p. 65–68.
- PROHÁSZKA László: Zsákodi Csiszér János Szent Imre-ábrázolásai. = Vár, 2007. 3. p. 71–73.
- PUSKÁS-emlékérmét bocsát ki a jegybank. = PN, 2007. (01.13.). p. 8.
- RÁYMAN János: Az 1888-as Pécsi Kiállítás érmeiről. = PD, 2008. 8. p. 1–3.
- RÁYMAN János: Az 1907. évi Pécsi Kiállítás egyik állami díjérme. [Maróti Rintel Géza érem]. = PD, 2007. 7. p. 1.

- RAYMAN János: A Bányászati és Kohászati Egyesület első pécsi közgyűlésének érmei. = PD, 2008. 9. p. 1–3.
- RAYMAN János: Eszék felszabadításának emlékérmé. = PD, 2007. 9. p. 1–3.
- R[AYMAN] [János]: Karate érmek. = PD, 2007. 6. p. 8.
- RAYMAN János: Magyarországi Szent Erzsébet emlékére. = PD, 2007. 11. p. 1–2.
- RAYMAN János: A nagyharsányi csata emléke. = PD, 2007. 8. p. 1–2.
- RAYMAN János: A pápalátogatás pécsi emlékérméi. = PD, 2007. 4. p. 1–2.
- RAYMAN [János]: Százötven éve született Gerl Károly. = PD, 2007. 7. p. 5.
- RAYMAN János: Újabb adatok az Orvosok és Természetvizsgálók Pécsi Vándorgyűléseinek numizmatikai emlékeiről. = OrvtörtKözl, 198–199. 2007. p. 101–108.
- RAYMAN János: Városháza Emlékérem. = PD, 2007. 6. p. 1–2.
- RAYMAN János → HÁGEN József; [PLAKETT]
- RAVASZ István → PROHÁSZKA László: Az Osztrák-Magyar Monarchia...
- SCHMIDT Pál – SÜLE Tamás: Az Irgalmasok pécsi kórházának története. Pécs. 2007, Házmeser '98 Kft. 297 p.
– rec. VARGHA Dezső = PD, 2007. (12.21.). p. 2. ; MÓZSIK Gyula = OrvHír, 2008. (10.). p. 33–34.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: II. János Pál pápa magyarországi látogatásainak érmei, plakettjei. IV. rész. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 16–22.
Medaillen und Plaketten des Besuchs von Papst Johannes Paul II. in Ungarn. Teil IV.
The plaques and medals commemorating the visits of pope John Paul II to Hungary. Part IV.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Árpád-házi Szent Erzsébet ábrázolásai Liszt Ferenc érmeiken. = ÉrLap, 2007. 106. (12.). p. 3–7.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Dr. Soltész Elemér az éremművészetben. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 23–27.
Dr. Elemér Soltész in der Medaillenkunst
Dr. Elemér Soltész on medals
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Kiegészítés a Csengery Antal éremhez. [Zsoldi Zoltán cikkéhez – Az Érem 2003/1.].
= Az Érem, 64. 2008. 1. p. 30.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Zenei társaságok díjérméi. = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 34–35.
Preismedaillen von Musikgesellschaften
The prize-medals of musical societies
- SOÓS Ferenc: Az OTP Garancia Biztosító érméi [érméi]. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 32–33.
Die Medaillen der OTP Garancia Versicherungsanstalt
Medals of the OTP Garancia Insurance Company
- SÜLE Tamás: „Nagy érmek” a Dómmúzeum kapuján. = PD, 2008. 2. p. 4–5.
- S[ÜLE] T[amás]: 50 éves a Mecseki Fotóklub. = PD, 2007. 10. p. 6.
- SÜLE Tamás: Balogh Imrére emlékezünk. = PD, 2007. 1. p. 6–7.
- SÜLE Tamás: A belvárdgyulai templom újjáépítési érme. = PD, 2008. 5. p. 4.
- SÜLE Tamás: Érem az érdemért. Portré Csoma Máriáról. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 28–29.
Eine Medaille für das Verdienst. Ein Portrait von Mária Csoma
Medal for merit. A portrait of Mária Csoma
- SÜLE Tamás: Éremtervek, érmek I. Soltra Elemér: Dunántúli Belgyógyász Vándorgyűlési Emlékérem. = PD, 2007. 8. p. 6–7.
- SÜLE Tamás: Éremtervek, érmek II. Soltra Elemér: XLIV. Dunántúli Belgyógyász vándorgyűlés, Siófok, 1997.
= PD, 2007. 9. p. 4–5.
- S[ÜLE] T[amás]: Éremtervek, érmek III. Rétfalvi Sándor: A POTE I. sz. Belgyógyászati Klinika jubileumi érme. = PD, 2007. 10. p. 7.
- S[ÜLE] T[amás]: Éremtervek, érmek IV. Soltra Elemér: Egyház és gerontológia. = PD, 2007. 11. p. 3.
- SÜLE Tamás: Éremtervek, érmek V. Palotás József: Szent Eligius érmek. = PD, 2008. 1. p. 2–3.
- SÜLE Tamás: Éremtervek, érmek VI. Rétfalvi Sándor: Mecsek Tourist. = PD, 2008. 3. p. 1–3.
- SÜLE Tamás: Éremtervek, érmek VII. Rayman János: 30 éves az urán dúsítás. = PD, 2008. 4. p. 2–3.
- SÜLE Tamás: Az Erzsébet Egyetem barátainak érme. = PD, 2007. 5. p. 4–5.
- SÜLE Tamás: Kodály Zoltán pécsi érmeiken. = PD, 2007. 3. p. 1–3.
- SÜLE Tamás: Korányi Sándor, az Erzsébet Egyetem díszdoktora. = PD, 2007. 6. p. 6–7.
- SÜLE Tamás: Mekkora lehet az érem? = PD, 2008. 11. p. 4–5.
- SÜLE Tamás: Pápai „nagy érem”. = PD, 2008. 3. p. 6.
- SÜLE Tamás: A pécsi orvostudomány szellemi kisugárzása. = OrvHír, 2008. (06–07.). p. 6–11.
- SÜLE Tamás: Pécsi professzorok az UCLA-n. = OrvHír, 2007. (04.). p. 31.

- SÜLE Tamás: A pécsi Szent Mór Kollégium érme. = PD, 2008. 8. p. 6–7.
SÜLE Tamás: Soltra Elemér születésnapjára. = PD, 2007. 12. p. 1–3.
SÜLE Tamás: A Sonnenschein gyűjtemény. = PD, 2007. 4. p. 4–5.
S[ÜLE] T[amás]: Születésnap köszöntő. [Szentessy László grafikusművész]. = PD, 2008. 8. p. 4.
SÜLE Tamás → HÁGEN József; [PLAKETT]; SCHMIDT Pál
SZÁLLÁSI Árpád: Az Orvosi Hetilap főszerkesztői az éremművészetben. = OrvHl, 148. 2007. 38. p. 1809–1811.
A *SZEGEDÉRT* és a Szeged nemzetközi kapcsolataiért emlékérmek díjazottjai. = Szeged, 19. 2007. 5. p. 8–9.
SZEMÁN Attila: Pénzverők bányászpalcokban. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 241–257.
TISZTELT Gyűjtőtárs! A MÉE Fejér Megye Alba Regia Szervezete folytatja a 2002. évben újrakezdett „Királysorozat” kibocsátását. = Értésítő, 2007. 1. p. 32–33.
TISZTELT Gyűjtőtársak! A MÉE Bajai Csoportja továbbra is részt kíván venni az Egyesület éremkibocsátó tevékenységében. [III. Béla]. = Értésítő, 2007. 1. p. 34.
TORBÁGYI Melinda → SZEMÁN Attila; JÁSZ Anikó
TÓTH János: Beck Ö. Fülöp két Gyulai Pál érmének története. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 9–12.
Die Geschichte von zwei Medaillen von Fülöp Beck Ö. über Pál Gyulai
The story of two medals of Fülöp Beck Ö. depicting Pál Gyulai
TÓTH János: Az Epreskertről. = ÉrLap, 2008. 110. (08.). p. 14–16.
TÓTH János: Telcs Ede emléktábla. = Hegyvidék, 2008. (09.09.). p. 4.
Új egyesületi emlék arany 1 dukát súlyban. = Értésítő, 2008. 1. p. 15.
ÚJABB arany és ezüst emlékérem. = RCR, 2007. 1. p. 30–31.
VARGA Jenő: Újabb adatok a pécsi ejtőernyős éremről. = PD, 2007. 2. p. 8.
VARGHA Dezső rec. → SCHMIDT Pál
VÉRTES László: Beck Ö. Fülöp kártyanaptár. = PD, 2007. 1. p. 3.
VÉRTES László: Beck Ötvös Fülöpről. = PD, 2007. 1. p. 2–3.
VÉRTES László: Csúcs Ferenc Babits Mihály érme. = PD, 2007. 8. p. 3.
VÉRTES László: Emlékérem Bárczi Gusztávról. = PD, 2007. 7. p. 7.
VÉRTES László: Schmidt Lajos érmeken. = PD, 2007. 6. p. 4–5.
ZALA György (1858–1937) 150. Szerk.: BORBÁS György – PAPP Gábor. Budapest. 2008, Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság. 64 p.
ZWEITEILIGES Medaillenset: Große Präsentation in Schloss Gödöllő. = Die Münze, 18. 2007. 1. (01–03.). p. 20.
ZSOLDI Zoltán: Az 1903-as soproni kerületi tornaverseny érmei. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 25–27.
Die Medaillen des Bezirkssturnfestes in 1903 in Sopron
The medals of the 1903 regional athletic competition in Sopron

XIX. EMLÉKPÉNZ

- si: Rövid információk. [„Euro-star”]. = ÉrHír, 2008. 4. (05.). p. 3.
A 2006-os jubileumi 50 Ft-os az év érmeje lett! = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 4, 27.
2007. évi emlékpénz-kibocsátási terv. = Értésítő, 2007. 1. p. 35–37.
50 ezer forintos érmét ad ki a jegybank. = PN, 2008. (01.22.). p. 7.
*EMLÉKÉREMME*l tiszteleg az MNB az olimpiai játékok előtt. = PN, 2008. (04.19.). p. 6.
Az *ÉV* érmeje lett a jubileumi 50 forintos. = PN, 2008. (01.29.). p. 6.
FELHÍVÁS! = Értésítő, 2007. 1. p. 27.
GÁL Zita: Ezüstérmes lett Kodály. = PN, 2007. (07.18.). p. 2.
GARAMI Erika: A 2000 forintos emlékbankjegy. = pp@, 2008. (01.06.).
GARAMI Erika: Emlékpénzek 2000 után. = pp@, 2007. (10.21.).
GARAMI Erika: Emlékpénzek a kilencvenes években. = pp@, 2007. (09.19.).
GARAMI Erika: Napjaink emlékpénzei. = pp@, 2007. (10.26.).
INFORMÁCIÓK. = ÉrHír, 16. 2008. 6. (09.). p. 1.
KÖZLEMÉNYEK. 2007-ben tervezett új emlékpénzek. = ÉrHír, 2007. 1. (01.). p. 4.
KÖZLEMÉNYEK. Új emlékpénz. = ÉrHír, 2007. 3. (05.). p. 4.
KÖZLEMÉNYEK. Új emlékpénzek. = ÉrHír, 2007. 2. (03.). p. 4.

- A KÖZPONTI iroda közleményei. = Értesítő, 2007. 2. p. 35–36.
A KÖZPONTI Iroda közleményei. = Értesítő, 2008. 1. p. 22–23.
A KÖZPONTI Iroda közleményei. = Értesítő, 2008. 2. p. 44–45.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Felhívás. = ÉrHír, 2007. 5. (09.). p. 2.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. = ÉrHír, 2007. 6. (11.). p. 4.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. = ÉrHír, 2008. 1. (01.). p. 4.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. = ÉrHír, 2008. 5. (07.). p. 4.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. Új emlékpénz. = ÉrHír, 2007. 4. (07.). p. 4.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. Új emlékpénzt bocsátott ki a Magyar Nemzeti Bank a XXIX. Nyári Olimpiai Játékok alkalmából. = ÉrHír, 2008. 4. (05.). p. 4.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. Újabb emlékpénzt bocsátott ki a Magyar Nemzeti Bank. = ÉrHír, 2008. 2. (03.). p. 4.
L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Tájékoztatás. = ÉrHír, 2007. 5. (09.). p. 2.
L[EÁNYFALUSI] Károly: Tájékoztatás. = ÉrHír, 2007. 6. (11.). p. 3.
A MAGYAR Nemzeti Bank 2008-as éremkibocsátási terve. = Értesítő, 2008. 1. p. 24–25.
RAYMAN János: Spomen-medalja povodom oslobođenja Osijeka od Turske vladavine. Memorial medal to mark the liberation of Osijek from Turkish rule. = NumVij, 50. 2008. 61. p. 252–254.
SÜLE Tamás: Kibocsátották a „Siklósi vár” emlékpénzt. = PD, 2008. 7. p. 1–2.
SZAVAZÁS indul a jubileumi kéteúrósról. = PN, 2008. (02.06.). p. 6.
UNGARN. Römische Verträge. = NNB, 56. 2007. 5. (Mai). p. 200.
Z. H.: Az év érmeje lehet lehet a magyar 50 forintos. = PN, 2008. (01.26.). p. 6.

XX. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK

- „A HADI történet kútfeje minden hadtudománynak.” tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk.: SZABÓ János. Budapest. 2007, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum ; PolgART 441 p.
110 éve történt. [Zsolnay Vilmos Lipót rendet kapott]. = PD, 2007. 2. p. 8.
ÁRPÁD-HÁZI Szent Erzsébet-Emlékérem. = OrvHír, 2008. (10.). p. 5.
BAKOS Miklós: Az „Ezüst Farkas” és a „Bronz Farkas”. = ÉrLap, 2008. 110. (08.). p. 11–12.
BAKOS Miklós: A „Mintacserkész-őrszem” jelvény a magyar cserkészlet őskorában. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 14–15.
BAKOS Miklós: Öregcserkész jelvények. = ÉrLap, 2007. 104. (08.). p. 13–14.
BASICS Beatrix → MAKAI Ágnes – SALLAY Gergely Pál: Éremleírások
BAUM Attila – HAJDU Béla: A Magyar Érdemkereszt II. osztályának és a Magyar Érdemrend Középkeresztjének Csillaga, mint önálló kitüntetés. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 28–30.
Stern der II. Klasse des Ungarischen Verdienstkreuz und des Mittelkreuzes des Ungarischen Verdienstordens als selbständige Auszeichnung
The Hungarian Cross of merit, Star of 2nd Cross and the Hungarian Order of Merit, Star of the Commander's Cross as detached honours
BENKŐ Gyula: A Munka Érdemérem újabb, eddig ismeretlen változata. = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 38–39.
Die neuere bis dahin unbekannte Variante der Verdienstmedaille der Arbeit
A new variation of the decoration of the Order of Labour
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: A „Madách” szabadkőműves páholy jelvénye. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 230–231.
Das Abzeichen der Freimaurerloge „Madách”
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: A „VERITAS” Páholy jelvénye. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 232.
Das Abzeichen der Freimaurerloge „Veritas”
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban készült iskolajelvények katalógusa (6. rész). = NK, 106–107. 2007–2008. p. 171–201.
Katalog der in der Ersten Ungarischen Emailleabzeichen-Fabrik hergestellten Schulabzeichen (Teil 6.).
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Három „KOSSUTH LAJOS” Szabadkőműves Páholy-érem. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 31–36.
Drei Medaillen der „KOSSUTH LAJOS” Freimaurerloges
Medals of three „KOSSUTH LAJOS” freemason lodges

- BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Választások régen. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 48–50.
Wahlen einst
Elections in the past
- BODROGI Péter: 100 éves a kisdíszítmény. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 47–52.
Die 100 jährige kleine Dekoration
The 100 years old small decoration
- BODROGI Péter – MOLNÁR József: Falerisztikai különlegességek. = *Az Érem*, 63. 2007. 2. p. 38–45.
Besonderheiten in der Phaleristik
Phaleristic curiosities
- BRETZENDORFER, Uwe – KUHN, Thomas: Bulgarien Militärorden für Tapferkeit von 1879 bis 1945. Preis-katalog 2007/2008. Ludwigsburg. Bulgária Katonai Érdemrend a Vitézségért 1879–1945. Árkatalógus 2007/2008. 2007, Szerzők kiadása. 74 p. – rec. PANDULA Attila = *Turul*, 80. 2008. 1. p. 31–32.
- EMLÉKEK a Hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Szerk.: RAVASZ István. Budapest. 2007, Petit Real Kiadó ; HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 303 p. – rec. PANDULA Attila = *Turul*, 80. 2008. 4. p. 124.
- HADOBÁS Pál: A szocialista brigádmozgalom falerisztikai emlékei. = *ÉrLap*, 2008. 111. (10.). p. 8–16.
- HAJDU Béla: Egy különleges Munka Érdemrend. = *Az Érem*, 63. 2007. 1. p. 34–36.
Ein spezieller Orden der Arbeit
A special decoration of the Order of Labour
- HAJDU Béla → BAUM Attila
- HELYREIGAZÍTÁS. [Szerzőkre vonatkozó helyreigazítás a Christoph von Pittel a Mária Terézia Katonai Rend kiskeresztes lovagja c. cikkhez (2007/2.).] = *Az Érem*, 64. 2008. 1. p. 22.
- JÓZSEF Ferenc → MAKAI Ágnes: A honvédség... ; SALLAY Gergely Pál: A magyar...
- KIS János: A Kecskeméti Fűszer- és Vegyeskereskedők egyesületi jelvényei. = *ÉrHír*, 2007. 2. (03.). p. 3.
- KRÁSZ Lilla → MAKAI Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend alapításának egyik...
- KUHN, Thomas → BRETZENDORFER, Uwe
- L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Sportjelvény Kecskemétről. = *ÉrHír*, 2008. 4. (05.). p. 2.
- LAKATOS Sarolta: A Szuverén Máltai Lovagrend kitüntetései. In: *A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat.* p. 163–184.
- LEÁNYFALUSI Károly: Kecskeméti vonatkozású új sportjelvény. = *ÉrHír*, 2007. 3. (05.). p. 2.
- LEÁNYFALUSI Károly: Turistajelvények Kecskemétről. = *ÉrHír*, 2008. 1. (01.). p. 2.
- LENGER VARGA Péter: Átadták a Szabó Erna-díjakat. = *Hídlap*, 2007. 14. (11.17.). p. 16.
- LENGYEL Beatrix, CS. – MAKAI Ágnes: A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből 1998–2007. Eberhardt Károly kitüntetései. = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 214.
- MAKAI Ágnes: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...” A 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei – kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. = *HadtörtMúzÉrt*, 2008. 10. p. 211–216.
- MAKAI Ágnes: „Mária Theresia Hadi Vitéz Rendjéről.” In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk.: SZABÓ János. Budapest. 2007, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum ; PolgART. p. 143–155.
- MAKAI Ágnes – SALLAY Gergely Pál: Emlékezés a Mária Terézia Katonai Rend alapításának 250. évfordulójára. = *NK*, 106–107. 2007–2008. p. 151–169.
Erinnerung an die 250. Jahreswende der Gründung des Militär-Maria-Theresein Ordens
- MAKAI Ágnes – SALLAY Gergely Pál: Éremleírások. In: *Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező. Kiállítási katalógus. Szerk.: BASICS Beatrix – VARGA Judit, B. 2007, p. 96–99.*
- MAKAI Ágnes: A honvédség tagjainak adományozható kitüntetések 1848–2008. In: *Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség. Szerk.: JÓZSEF Ferenc. Budapest. 2008, Zrínyi Kiadó. p. 485–491.*
- MAKAI Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend alapításának egyik francia nyelvű dokumentuma. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: KRÁSZ Lilla – OBORNI Teréz. Budapest. 2008, ELTE Eötvös Kiadó Kft. p. 395–405.*
- MAKAI Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend alapításának időpontjáról. = *HadtörtMúzÉrt*, 2008. 9. p. 177–188.
- MAKAI Ágnes → LENGYEL Beatrix, CS.
- MÉSZÁROS István: Így korban éltünk... = *ÉrLap*, 2008. 111. (10.). p. 19–21.

- MÉSZÁROS M. János: A magyar állatorvosok külföldi kitüntetései a magyar numizmatika tükrében (1987–2006). = MállatorvL, 29. 2007. 3. p. 184–189.
- MOLNÁR József → BODROGI Péter
- OBORNI Teréz → MAKAI Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend egyik...
- PALLOS Lajos – [SZVITEK Róbert]: Christoph von Pittel a Mária Terézia Katonai Rend kiskeresztes lovagja. Tárgyi emlékek a Rend történetéből a Magyar Nemzeti Múzeumban. [Szerzőkre vonatkozó helyreigazítás az Az Érem 2008/1-es számában]. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 32–37.
- Christoph von Pittel, Kleinkreuzritter des Militär-Maria-Theresien-Ordens
- Christoph von Pittel, the small cross knight of the Maria Theresa Military Order
- PALLOS Lajos: A kitüntetések virágkora, a 18. század. In: A szépség óhajtása. Öltözködés-kultúra az 1700–1815 közötti Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2008. V. 22 – VIII. 3. Kiállítás vezető tanulmánykötet. Budapest. 2008, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 44–49.
- PALLOS Lajos: A Kossuth-címeres Tűzrendészeti Érem 1956–1957. = FH, 25. 2007. p. 291–295.
- PALLOS Lajos: Minden magyar egységes nemzeti jelvényének terve. = Az Érem, 63. 2007. p. 37–40.
- Plan des gesamtungarischen einheitlichen nationalen Abzeichens
- The plan of the uniform national badge
- PALLOS Lajos: Perpetuum fidelitatis monumentum 1748 – a hűség örök emléke. Egy 18. századi magyar vonatkozású katonai kitüntetés. = HadtMúzÉrt, 9. 2008. p. 199–206.
- PALLOS Lajos: Stringit amore. The collar of the Royal Hungarian Order of Saint Stephen in the Hungarian National Museum. In: Ókortudományi Dolgozatok. Nr. 3. Cultus Deorum. Studia religionum ad historiam. Vol. III. Res medievalia et recentiora ad Europa. In memoriam I. 2008, p. 185–194.
- PALLOS Lajos: Történeti bevezető sorok. In: A szépség óhajtása. Öltözködés-kultúra az 1700–1815 közötti Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2008. V. 22 – VIII. 3. Kiállítás vezető tanulmánykötet. Budapest. 2008, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 7.
- PANDULA Attila: A Katonai Mária Terézia Rend társadalomtörténetéhez. = Turul, 80. 2008. 1. p. 23–29.
- PANDULA Attila: Magyar hadikitüntetések 1938–1945. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 201–221., 3 t.
- PANDULA Attila rec. → BRETZENDORFER, Uwe ; EMLÉKEK...
- PAPP József [közli]: A Lajtabánsági emlékérem-igazolvány. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 24–25.
- PRO Facultate Medicinae kitüntetések. = OrvHír, 2008. (10.). p. 3.
- PROHÁSZKA László: A Lehár hadosztály jelvénye és plakettje. = HadtörtMúzÉrt, 2007. 9. p. 259–265.
- RAINER Pál: Risztics János tiszthelyettes tábori pilóta jelvénye. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 185–199.
- RAVASZ István → EMLÉKEK ... ; SALLAY Gergely Pál: A Hadimúzeum... ; A m. kir. ...
- RAYMAN János: Adatok a Jubileumi Kereszt polgári tagozatának pécsi történetéhez. = PD, 2008. 6. Mellék-lap. 28 p.
- R[AYMAN] J[ános]: A Foederatio Emericana kitüntetései és jelvények. = PD, 2007. Mellék-lap, 5. p. 20.
- RAYMAN János: A Vaskorona Rendjel visszaadása. = PD, 2007. 3. p. 7.
- SALLAY Gergely Pál: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...” Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban a 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei emlékére. = Turul, 80. 2007. 4. p. 134–135.
- SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia: „Hadszerből emlék a békének.” Gondolatébresztő időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. = MMúz, 2007. 1. p. 56–68.
- SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia: „Trench Art – A lövészárkok művészete”. Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban, 2006. szeptember 7.–2006. december 10. = HadtörtMúzÉrt, 2007. 9. p. 303–332.
- SALLAY Gergely Pál: A 3. (finnországi) télharc-tanfolyam emlékjelvénye, 1942. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 41–43.
- Erinnerungsabzeichen des dritten Winterkriegslehrgangs (in Finnland), 1942.
- The commemorative badge of the 3rd Winter Warfare Course in Finland, 1942.
- SALLAY Gergely Pál: The Company Officer's Badge. = MF, 10. 2008. 4. p. 4–5.
- SALLAY Gergely Pál: A Fáklya Műipari Vállalat első világháborús alakulatjelvényei. = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 51–54.

- Militärische Truppenanzeichen des Fáklya Kunstgewerbe-Unternehmens aus dem ersten Weltkriegs
First World War Unit Badges Manufactured by Fáklya Craft Company
- SALLAY Gergely Pál: A Hadimúzeum és a Helyőrségi templom I. világháborús emléktáblái. („Oltárkövek a házaseretet templomában.”). In: Emlékek a Hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Szerk.: RAVASZ István. Budapest. 2007, Petit Real Kiadó ; HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. p. 23–26.
- SALLAY Gergely Pál: Hungarian Flag and Native Soil to the Japanese Frontline Fighters. = MF, 10. 2008. 2. p. 10–13.
- SALLAY Gergely Pál: Hungarian Military Badges of the Second World War. = AMM, 2007. (01–02.). p. 38–40.
- SALLAY Gergely Pál: Japán-magyar katonadiplomáciai kapcsolatok 1938–1944. = HadtörtKözl, 2007. 1. p. 183–202.
- SALLAY Gergely Pál: Kiegészítés a Fáklya Műipari Vállalat első világháborús alakulatjelvényei című cikkhez. = Az Érem, 64. 2008. 1. p. 15.
- SALLAY Gergely Pál: Kiválók és élenjárók. A Magyar Néphadsereg jelvényei. = Regiment, 2008. 2. p. 62–64.
- SALLAY Gergely Pál: A m. kir. Honvédség alakulatainak „szerencsés érmei” a II. világháborúban. („Magyarok Nagyasszonya, oltalmazd honvédeinket!”). In: Emlékek a Hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom. Szerk.: RAVASZ István. Budapest. 2007, Petit Real Kiadó : HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. p. 89–93.
- SALLAY Gergely Pál: A magyar haderő jelvényei 1868-tól napjainkig. In: Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség. Szerk.: JÓZSEF Ferenc. Budapest. 2008, Zrínyi Kiadó. p. 492–498.
- SALLAY Gergely Pál: Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945. = HadtörtKözl, 2008. 1. p. 39–67.
- SALLAY Gergely Pál: Medálhistória. Kitüntető jelvények a Magyar Királyi Honvédségben. = Regiment, 2008. 1. p. 62–64.
- SALLAY Gergely Pál: Medálparádé. A második világháború híres katonai kitüntetései. = Regiment, 2008. 4. p. 64–66.
- SALLAY Gergely Pál: Történelmi személyekről elnevezett csapattestek jelvényei 1930–1945. = Az Érem, 64. 2008. 2. p. 46.
- Abzeichen der nach historischen Personen benannten Truppenkörper 1930–1945.
The badges of the military units named after historical personalities 1930–1945.
- SALLAY Gergely Pál → MAKAI Ágnes
- SZ. L.: Kitüntetés. [Leányfalusi Károlyt a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete a Széchényi Ferenc jutalomérem arany fokozatával jutalmazta]. = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 2.
- SZABÓ János → „A HADI történet kútfeje ; MAKAI Ágnes: „Mária Theresia...”
- SZVITEK Róbert → PALLOS Lajos
- TORBÁGYI Melinda → LAKATOS Sarolta ; PANDULA Attila: Magyar... ; RAINER Pál
- VARGA Judit, B. → MAKAI Ágnes – SALLAY Gergely Pál: Éremleírások
- ZÁVODI Szilvia → SALLAY Gergely Pál
- ZSOLDI Zoltán: Kitüntetések, jelvények és rangjelzések a polgári lövészegyesületek részére egy 1930-ban kiadott kézikönyv alapján. = Az Érem, 63. 2007. 1. p. 44–47.
- Auszeichnungen, Abzeichen und Rangabzeichen für die bürgerlichen Schützenvereine auf Grund eines im Jahre 1930 ausgegebenen Handbuchs
Medals, badges and insignia of grade for the civil rifle-associations on the basis of a handbook published in 1930.

XXI. ZSETON, BÁRCA

BERTA András → GERGELY Judit

GARAMI Erika: Az adópengő kialakulása és szerepe (1946). = ÉrLap, 2007. 106. (12.). p. 11–17.

GERGELY Judit – BERTA András – ISTVÁNFFY György: A miskolci Orthodox Izraelita Hitközség vágatási jegyei. = ÉrLap, 2007. 104. (08.). p. 8–9.

ISTVÁNFFY György: A Keresztényszocialista Állami Alkalmazottak Országos Szövetségének diósgyőri italjegyei és letéti bárcái. = ÉrLap, 2007. 104. (08.). p. 15–18.

ISTVÁNFFY György: Krupinszky László diósgyőri keramikus bárcái. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 12–13.

ISTVÁNFFY György → GERGELY Judit

- MOLNÁR Mihály: Hódmezővásárhelyi szerszámbárcák. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 17–18.
- PÁGER János: Kona dollár (fémbarca). = *PD*, 2007. 8. p. 4–5.
- RAYMAN János: A Bükkvidéki Vendéglátó Rt. utalványai. Adatok a „tengizi bárcák”-hoz. = *ÉrLap*, 2008. 109. (06.). p. 15–18.
- RAYMAN János: Dorogi bányász sörbárcák. = *ÉrLap*, 2008. 108. (04.). p. 19–24.
- RAYMAN János: Radne mjere (žetoni) na vlastelinstvu Belje. = *NumVij*, 60. 2007. p. 355–357.
- SÁSKA János: Teszt-érem használata a BKV Zrt.-nél. Egy zseton evolúciója. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 53–54.
- Die Benutzung eines Testjetones in der Budapest Verkehrsaktiengesellschaft
The test coins of Budapest Transport Ltd.
- SIMON László: 1 Vízpengő – a Fővárosi Vízművek alkalmi pénze. = *ÉrLap*, 2007. 106. (12.). p. 23–24.
- SIMON László: Az egri Középkori Piac tér alkalmi pénze. = *ÉrLap*, 2008. 112. (12.). p. 12–13.
- SZEKERES Balázs: A Darányi Kálmán diákház és téglajegyeinek története. = *ÉrLap*, 2007. 104. (08.). p. 19–21.
- SZEKERES Balázs: A kishéri Wass Albert Művelődési Ház és Könyvtár téglajegyének története. = *ÉrLap*, 2008. 111. (10.). p. 17–18.
- ÚJSZÁSZI [UJSZÁSZI] Róbert: Egy érdekes hungaricum az Amerikai Egyesült Államokból. = *ÉrLap*, 2008. 108. (04.). p. 25.
- VAS Béla – ZOMBORI Lajos: Kövér Miklós gőztéglagyárának utalványbárcái. = *ÉrLap*, 2008. 112. (12.). p. 10–11.
- ZOMBORI Lajos: Az Erdélyi Bánya Részvénytársaság 10 krajcárosa. = *ÉrLap*, 2008. 110. (06.). p. 24–25.
- ZOMBORI Lajos: Magyar robotbárcák és gazdasági napszámok a Kőrmöcbányai Múzeumban. = *ÉrLap*, 2008. 107. (02.). p. 3–10.
- ZOMBORI Lajos → VAS Béla

XXII. HAMISÍTÁS

- Az *EZERFORINTOS* a hamisítók kedvence. = *PN*, 2007. (04.17.). p. 6.
- ÉBER S.: Eurókat hamisító banda bukott le. = *PN*, 2008. (05.15.). p. 6.
- HAMIS bankók. = *KmétLap*, 103. 2007. (02.15.). p. 2.
- HAMIS bankóval fizetett. = *PN*, 2007. (04.14.). p. 12.
- HAMIS. Kunbáony. = *PN*, 2007. (01.29.). p. 3.
- M.[IHÁLYKA] Gy.[ula]: Hamis gyanús. Kiskunhalas. = *PN*, 2007. (09.06.). p. 3.
- MÉG mindig az ezres a hamisítók kedvence. = *PN*, 2007. (07.18.). p. 7.
- NOSZLOPY [NAGY] [Miklós]: Boltokban hozzák forgalomba a hamis pénzt. = *PN*, 2007. (03.26.). p. 3.
- NOSZLOPY [NAGY] Miklós: Hamis bankókkal fizetnek az ismeretlen házalók. = *PN*, 2007. (02.22.). p. 3.
- NOSZLOPY [NAGY] [Miklós]: Kétszázásokat hamisítottak lopott számítástechnikai programokkal. = *PN*, 2007. (02.15.). p. 5.
- OLCSÓN akarta megúszni a nőnapot. = *PN*, 2007. (03.10.). p. 5.
- P.[ÁNCICS] H.[ajnalka]: Hamis ezreseket akartak valódi pénzre beváltani. = *PN*, 2007. (02.15.). p. 5.
- PÉNZHAMISÍTÓ bandát göngyölítettek fel. = *PN*, 2007. (08.29.). p. 6.
- PÉNZHAMISÍTÓK buktak le Fehérgyarmaton. = *PN*, 2007. (01.23.). p. 10.
- [RAYMAN] [János]: Ez 100 éve történt. Pénzhamisító bányászok Pakson. = *PD*, 2008. 9. p. 3.
- SZÁZ éve történt. Elfogott pénzhamisítók. = *PD*, 2007. 6. p. 5.
- SZÁZ éve történt. Hamis bankó. = *PD*, 2007. 5. p. 7.
- T. M.: Még mindig az ezres a hamisítók kedvence. = *ÚjDN*, 2007. (07.18.). p. 7.
- VIDA István: II. Izsák aranyának hamisítványai. = *Az Érem*, 64. 2008. 2. p. 1–2.
- Die Fälschungen der Goldmünze von Isaak II.
Counterfeit gold coins of Isaac II.
- Z. H.: Továbbra is az ezres a hamisítók kedvence. = *PN*, 2007. (01.16.). p. 8.
- ZÁKÁNYI Péter: Hamis hullámos talpú két pengős. = *PD*, 2007. 5. p. 7.
- ZOMBORI Lajos: Boldogkő vára sziklába vajt kohója. = *ÉrLap*, 2008. 109. (06.). p. 24–26.

XXIII. ÉREMLELETEK

- ÁLDOR Csaba Balázs → [ERDELY, Szeben megye, Nagyernye]
- ALRAM, Michael → [AUSZTRIA, Carnutum]

- [*AUSZTRIA, Alteck*] EMMERIG, Hubert: Fundnotizen. [2 db I. András denár]. = MNG, 48. 2008. 4. p. 224–226.
- [*AUSZTRIA, Bécs*] EMMERIG, Hubert: Fundnotizen. = MNG, 47. 2007. 2. p. 86–94.
- [*AUSZTRIA, Carnuntum*] NUMISMATA Carnuntina. Forschungen und Material I–III. Szerk.: ALRAM, Michael – SCHMIDT-DICK, Franziska. Wien. 2007, Österreichische Akademie der Wissenschaften. 913 p., 191 t. – rec. TORBÁGYI Melinda = NK, 106–107. 2007–2008. p. 237–238.
- [*AUSZTRIA, Niederösterreich*] EMMERIG, Hubert: Fundnotizen. = MNG, 48. 2008. 1. p. 40–48.
- [*AUSZTRIA, Niederösterreich*] EMMERIG, Hubert: Fundnotizen. = MNG, 48. 2008. 2. p. 109–119.
- BOVAN, Marián → [*SZLOVÁKIA, Dekhtitse*]
- BUDAJ Marek → [*SZLOVÁKIA, Kassa*] ; [*SZLOVÁKIA, Nagypetrős*] ; [*SZLOVÁKIA, Sőreg*] ; [*SZLOVÁKIA, Trencsén, Nemesváralja*] ; [*SZLOVÁKIA, Trencsén, Szelec*]
- ČIŽMÁŘ, Miloš → [*CSEHORSZÁG, Némčice-Viceměřice*]
- CUSTUREA, Gabriel → [*ROMÁNIA, Dobrudja*]
- [*CSEHORSZÁG, Némčice-Viceměřice*] ČIŽMÁŘ, Miloš – KOLNÍKOVÁ, Eva – NOESKE, Hans-Christoph: Némčice-Viceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latenzzeit in Mähren. = Ger, 86. 2008. 2. Halbband. p. 655–701.
- DANYI József → [*MAGYARORSZÁG, Nógrád Megye, Szarvasdede*]
- DUDÁU, Oltea → [*ERDÉLY, Fehér megye, Borberek*] ; [*ERDÉLY, Maros megye, Apold*] ; [*ERDÉLY, Szeben megye, Nagyszeben*]
- Az *ELSÜLLYEDT* hajó kincse. Egy országot vesztettek el a spanyolok. = PN, 2007. (03.17.). p. 11.
- EMMERIG, Hubert → [*AUSZTRIA, Alteck*] ; [*AUSZTRIA, Bécs*] ; [*AUSZTRIA, Niederösterreich*]
- [*ERDÉLY, Fehér megye, Aranyosszohodol*] MUNTEANU, Claudiu: Informații referitoare la Două tezaururi monetare medievale timpurii descoperite în Transilvania. Informations regarding two early medieval coin hoards, unearthed in Transylvania. [Könyves Kálmán dénárjai]. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the South-East of Europe I. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenthal. p. 183–186. (Bibliotheca Brukenthal, 9.)
- [*ERDÉLY, Fehér megye, Borberek*] DUDÁU, Oltea – SONOC, Alexandru Gh.: Tezaurul monetar medieval descoperit la Vurpăr (Borberek), Județul Alba. Der bei Vurpăr (Borberek), Kreis Alba entdeckte Münzhort. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei II. Coin and commerce in the South-East of Europe II. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2008, Muzeul Național Brukenthal. p. 133–147., [5] t. (Bibliotheca Brukenthal, 22.)
- [*ERDÉLY, Gyulafehérvár*] SONOC, Alexandru Gh.: Observații cu privire la tradiția depunerii „obolului lui Charon” în necropolele Apulum I și Apulum II. Betrachtungen bezüglich der Charonsmünzen aus den Gräberfelder Aoulum I und Apulum II. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the South-East of Europe I. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenthal. p. 7–23. (Bibliotheca Brukenthal, 9.)
- [*ERDÉLY, Krassó-Szörény megye, Mákosfalva*] VIDA István: The coin hoard of Mákosfalva/Macoviște. In: Miscellanea Numismatica Antiquitatis In honorem septagenarii magistri Virgilii Mihailescu Birliaba oblata. Szerk.: SPINEI, V. – MUNTEANU, L. Iași. 2008, p. 229–238.
- [*ERDÉLY, Maros megye*] KEVE László: Tezaur monetar din vremea Lui Sigismund de Luxemburg în colecția Muzeului Județean Mureș. Coin hoard from Sigismund of Luxemburg's period in the Mureș District Museum collection. [92 db antik, 7 db modern és 213 db Luxemburgi Zsigmond korából való pénz]. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the South-East of Europe I. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenthal. p. 187–206. (Bibliotheca Brukenthal, 9.)
- [*ERDÉLY, Maros megye, Apold*] DUDÁU, Oltea – KEVE László: Tezaurul monetar de secol XVII, descoperit la Apold (județul Mureș). Coin hoard from Apold (Mureș district), 17th century. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei II. Coin and commerce in the South-East of Europe II. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2008, Muzeul Național Brukenthal. p. 197–205., 1 t. (Bibliotheca Brukenthal, 22.)
- [*ERDÉLY, Maros-Torda megye, Vadasd*] PROHÁSZKA Péter: A vadasdi éremlelet – egy numizmatikai fikció nyomán. [150 db köztársasági és koracsászárkori érem]. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 63–80.
- [*ERDÉLY, Szeben*] NATEA Gheorghe: Câteva monede antice descoperite în Județul Sibiu. Several antic coins unearthed in Sibiu county. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the

South-East of Europe I. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenenthal. p. 161–164. (Bibliotheca Brukenenthal, 9.)

[ERDÉLY, *Szeben megye, Nagyvernye*] ÁLDOR Csaba Balázs: Un denar Roman Republican descoperit la Ernei (Județul Mureș). A roman republican coin unearthed at Ernei (Mureș district). In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei II. Coin and commerce in the South-East of Europe II. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2008, Muzeul Național Brukenenthal. p. 53–56. (Bibliotheca Brukenenthal, 22.)

[ERDÉLY, *Szeben megye, Nagyszeben*] DUDÁU, Oltea: Descoperiri monetare pe teritoriul Orașului Sibiu. Coin finds in the city of Sibiu. [130 db középkori, modern és egyéb pénz]. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the South-East of Europe I. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenenthal. p. 215–231. (Bibliotheca Brukenenthal, 9.)

FIALA, Anton → [SZLOVÁKIA, *Pozsony-Dévény*]

FURMAN, Martin → [SZLOVÁKIA, *Liptószentmiklós*]

GYÖNGYÖSSY Márton → [TÖRÖKORSZÁG, *Istanbul-Lâleli*]

HUNKA, Ján → [SZLOVÁKIA, *Nyitrai kerület Aranyosmaróti járása, V*]; [SZLOVÁKIA, *Sőreg*]

KEVE László → [ERDÉLY, *Maros megye, Apold*]; [ERDÉLY, *Maros megye*]

KOLNÍKOVÁ, Eva → [CSEHORSZÁG, *Němčice-Viceměřice*]

KOVÁCS László → [MAGYARORSZÁG, *Magyarhomorog-Könyadomb*]

LEÁNYFALUSI Károly → [MAGYARORSZÁG, *Kecskemét*]

[MAGYARORSZÁG, *Békásmegyer*] PROHÁSZKA Péter: Das hunnenzeitliche Frauengrab von Békásmegyer und seine Beigaben im k. k. Münz- und Antikenkabinett (1836). In: Ókortudományi Dolgozatok. Nr. 3. Cultus Deorum. Studia religionum ad historiam. Vol. III. Res mediaevalia et recentiora ad Europa. In memoriam Ist. 2008, p. 9–20.

[MAGYARORSZÁG, *Esztergom*] TORBÁGYI Melinda: Im Vergessenheit geratene keltische Münzfunde von Esztergom. [116 db kelta érem]. = SlovNum, 18. 2007. p. 111–114.

[MAGYARORSZÁG, *Kecskemét*] LEÁNYFALUSI Károly: Egy Kossuth bankó-lelet Kecskeméten. = ÉrLap, 2008. 107. (02.). p. 26.

[MAGYARORSZÁG, *Kecskemét*] LEÁNYFALUSI Károly: Egy Kossuth-bankó lelet Kecskeméten. = ÉrHír, 2007. 5. (09.). p. 3.

[MAGYARORSZÁG, *Magyarhomorog-Könyadomb*] KOVÁCS László: Über die Münzen des Gräberfeldes des ungarischen Gemeinvölklers aus dem 10–12. Jahrhundert von Magyarhomorog-Könyadomb. = AAH, 58. 2007. p. 187–212.

[MAGYARORSZÁG, *Nógrád Megye, Szarvasdede*] DANYI József – PASZTERNÁK István: I. Ulászló-kori éremkincs a Nógrád megyei Szarvasdedén. = Agria, 43. 2007. p. 497–503.

[MAGYARORSZÁG, *Páty-Malom dűlő*] TORBÁGYI Melinda: Páty-Malom dűlő 1997–1999. évi ásatás érmeinek értékelése. [394 db római kori érem, 1 db X. századi bizánci bronzpénz, 1 db Árpád-házi ezüst denár, 5 db újkori magyar pénz]. = StC, 30. 2007. p. 276–299.

[MAGYARORSZÁG, *Tolna megye, Ozora*] SZÉKELY György V.: Az ozorai pénzlelet a hódoltság pénzforgalom tükrében. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 111–124.

[MAGYARORSZÁG, *Újfehértó*] TÓTH Csaba – ULRICH Attila: Az újfehértói aranyéremkincs. Der Goldmünzschatz von Újfehértó. [Nyíregyháza] ; Budapest. 2007, Jósza András Múzeum ; Martin Opitz. 75 p. – rec. TORBÁGYI Melinda = NK, 106–107. 2007–2008. p. 241–242. ; UJSZÁSZI Róbert = Az Érem, 63. 2007. 2. p. 47.

MUNTEANU, Claudiu → [ERDÉLY, *Fehér megye, Aranyosszohodol*]; [ERDÉLY, *Fehér megye, Borberek*]; [ERDÉLY, *Gyulafehérvár*]; [ERDÉLY, *Krassó-Szörény megye, Mákosfalva*]; [ERDÉLY, *Maros megye*]; [ERDÉLY, *Maros megye, Apold*]; [ERDÉLY, *Maros megye, Apold*]; [ERDÉLY, *Szeben megye, Nagyvernye*]; [ERDÉLY, *Szeben megye, Nagyszeben*]; [ERDÉLY, *Szeben*]

MUNTEANU, L. → [ERDÉLY, *Krassó-Szörény megye, Mákosfalva*]

NATEA Gheorghe → [ERDÉLY, *Szeben*]

NOESKE, Hans-Christoph → [CSEHORSZÁG, *Němčice-Viceměřice*]

[OROSZORSZÁG, *Devica*] SZILÁGYI Mihály: Magyar őstörténet és a numizmatika: III. A IX. századi dirhem-lelet a dél-oroszországi Devicából. Thomas Noonan tanulmányának kivonatos ismertetése. = ÉrLap, 2007. 104. (08.). p. 3–5.

PANIS, Branislav → [SZLOVÁKIA, *Pozsony-Oroszvár, Pozsony, Dévény*]

- PASZTERNÁK István → [MAGYARORSZÁG, Nógrád Megye, Szarvasdede]
- PROHÁSZKA Péter → [ERDÉLY, Maros-Torda megye, Vadasd] ; [MAGYARORSZÁG, Békásmegyer] ; [SZLOVÁKIA, Királyludbela]
- RÉVÉSZ László: Szempontok a honfoglalás kori temetők pénz- és nemesfém leleteinek értékeléséhez. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 81–93.
- RITOÓK Ágnes → TÓTH Csaba
- [ROMÁNIA, Dobrudja] CUSTUREA, Gabriel: Coin hoards of Dobrudja I. Constanta. 2007, Ex Ponto. 297 p.
- SCHMIDT-DICK, Franziska → [AUSZTRIA, Carnutum]
- SOJÁK, Marián → [SZLOVÁKIA, Kassai kerület, Tornagörgő, Jászó, Szalóc] ; [SZLOVÁKIA, Liptószentmiklós] ; [SZLOVÁKIA, Szepesbela]
- SONOC, Alexandru Gh. → [ERDÉLY, Fehér megye, Borberek] ; [ERDÉLY, Gyulafehérvár]
- SPINEI, V. → [ERDÉLY, Krassó-Szörény megye, Mákosfalva]
- SZÉKELY György V. → [MAGYARORSZÁG, Tolna megye, Ozora]
- SZILÁGYI Mihály → [OROSZORSZÁG, Devica]
- [SZLOVÁKIA, Kassai kerület, Tornagörgő, Jászó, Szalóc] SOJÁK, Marian: Nález minci z prostredia jaskýň. [II. Rákóczi Ferenc poltúra, II. Rudolf denár, II. Ferdinánd denár]. = SlovNum, 18. 2007. p. 281–283.
- [SZLOVÁKIA, Dekhtitse] BOVAN, Marián: Nálezový súbor novoveckých mincí z Dehtíc, okr. Trnava. [17–19. századi magyar denárok, krajcárok]. = SlovNum, 18. 2007. p. 284.
- [SZLOVÁKIA, Kassa] BUDAJ Marek: Košický zlatý poklad. The Košice Gold Treasure. Bratislava. 2008, Slovart. 263 p. ill., app. 259–263.
- [SZLOVÁKIA, Királyludbela] PROHÁSZKA Péter: Híradások egy barbaricumú késő római solidusleletről. Nachrichten über einen spätrömischen Solidusfund aus dem Barbaricum. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 219–222.
- [SZLOVÁKIA, Liptószentmiklós] FURMAN, Martin – SOJÁK, Marián – HUNKA, Ján: Poklad mincí Hýb, okr. Liptovský Mikuláš. [17–18. századi magyar krajcárok, poltúrák]. = SlovNum, 18. 2007. p. 269–275.
- [SZLOVÁKIA, Nagypetrőš] BUDAJ, Marek: Časť nálezu zo 17. storočia z Prietrže, okr. seniva. [47 db 17. századi magyar denár]. = SlovNum, 18. 2007. p. 260–261.
- [SZLOVÁKIA, Nyitrai kerület Aranyosmaróti járása] HUNKA, Ján: Nález mincí z konca 17. storočia z Velčíc. [16 db 17. századi magyar krajcár]. = SlovNum, 18. 2007. p. 265.
- [SZLOVÁKIA, Pozsony-Dévény] FIALA, Anton: Nález mincí v mestskej časti Bratislava-Devín. [Mária Terézia denár, II. Ferenc krajcár]. = SlovNum, 18. 2007. p. 280.
- [SZLOVÁKIA, Pozsony-Oroszvár, Pozsony, Dévény] PANIS, Branislav: Finds of Roman coins and the Bratislava gate. Római éremleletek és a pozsonyi kapu. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 47–62.
- [SZLOVÁKIA, Sőreg] BUDAJ, Marek – HUNKA, Ján: Nógrád megye szlovákiai részén feltárt újkori pénzérmék legnagyobb lelete. The largest coin hoard of the modern age from Šurice in Novohrad. [5476 db magyar pénz (denárok, obulusok)]. In: A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. p. 125–135.
- [SZLOVÁKIA, Szepesbela] SOJÁK, Marian: Náhodné (?) nález mincí zo Spišskej Belej, časti strážky. [I. Ferenc József 2 tallér]. = SlovNum, 18. 2007. p. 283–284.
- [SZLOVÁKIA, Trencsén, Nemesváralja] BUDAJ, Marek: Nález mincí zo začiatku 18. storočia zo Zemianskeho Podhradia – Martákovkej skaly. [64 db 17. századi magyar denár és poltúra]. = SlovNum, 18. 2007. p. 275–279.
- [SZLOVÁKIA, Trencsén, Szelec] BUDAJ, Marek: Nález mincí zo 17. storočia zo Zbojníckeho vrchu. [94 db 17. századi magyar denár és krajcár]. = SlovNum, 18. 2007. p. 266–268.
- TORBÁGYI Melinda → [ERDÉLY, Maros-Torda megye, Vadasd] ; [MAGYARORSZÁG, Esztergom] ; [MAGYARORSZÁG, Páty-Malom dűlő] ; [MAGYARORSZÁG, Tolna megye, Ozora] ; RÉVÉSZ László ; [SZLOVÁKIA, Pozsony-Oroszvár, Pozsony, Dévény] ; [SZLOVÁKIA, Sőreg] ;
- TORBÁGYI Melinda rec. → [AUSZTRIA, Carnutum] ; [MAGYARORSZÁG, Újfehértó]

TÓTH Csaba: A tatárjárás korának pénzekkel keltezett kincsleletei. In: A Tatárjárás. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításának katalógusa. Szerk.: RITOÓK Ágnes – GARAM Éva. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. 79–90 p.

TÓTH Csaba → [MAGYARORSZÁG, Újfehértó]

[TÖRÖKORSZÁG, *Istanbul-Lâleli*] GYÖNGYÖSSY Márton: Magyar vonatkozások egy kora újkori török aranypénzleletben (*Istanbul-Lâleli*, Mesih Paşa Caddesi). In: Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére. Szerk: UJVÁRY Zoltán. Nagykőrös : Debrecen. 2007, (Acta Musei de János Arany Nominati, 12.)

UJSZÁSZI Róbert rec. → [MAGYARORSZÁG, Újfehértó]

UJVÁRY Zoltán → [TÖRÖKORSZÁG, *Istanbul-Lâleli*]

ULRICH Attila → [MAGYARORSZÁG, Újfehértó]

VIDA István → [ERDÉLY, *Krassó-Szörény megye, Mákosfalva*]

XXIV. NUMIZMATIKUSOK, GYŰJTŐK

BALAI F. Iván → [DÁVID *Benedek*]

BENKŐ Gyula → [FARKAS *Ferenc*]

[DÁVID *Benedek*] BALAI F. Iván: Manapság a tetten ért bűnöző is tagad. = PN, 2007. (09.03.). p. 9.

[FARKAS *Ferenc*] BENKŐ Gyula: Farkas Ferenc – Feri bácsi – 1929–2008. = PD, 2008. 3. p. 5.

GÁTI Gábor → [KOVÁSZNAI *Viktória, L.*]

GERGELY Tibor → [SZAVÁN *László*]

GRÜNFELDER Lőrinc → [PAZAR *László*]

[JAKÓ *János*] S[ÜLE] T[amás]: Orvosi numizmatika. [Jakó János köszöntése 70. születésnapja alkalmából]. = PD, 2008. 12. p. 5.

[KARNY *Dezső*] SALLAY Gergely Pál: 50 éve hunyt el dr. Karny Rezső, a Magyar Királyi Hadimúzeum Éremtárának egykori vezetője. = HadtörtMúzÉrt, 2008. 10. p. 173–178.

KESZTHELYI Kati → [KOVÁSZNAI *Viktória, L.*]

[KLIMO *György*] MÉSZÁROS Attila: Egy felvilágosult elme hagyatéka. Francia kézen tűnt el az értékes éremgyűjtemény. = ÚjDN, 2008. (02.18.). p. 9.

[KLIMO *György*] SÜLE Tamás: Klimó, a numizmatikus, RAYMAN János előadásának ismertetése. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 16–17.

[KOVÁSZNAI *Viktória, L.*] GÁTI Gábor – KESZTHELYI Kati – SOLTRA E. Tamás: Szubjektív köszöntők L. Kovásznai Viktória születésnapjára. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 4–5.

[KOVÁSZNAI *Viktória, L.*] SZÖLLÖSSY Enikő: Gondolatok Viktória születésnapján. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 3–4. Gedanken an dem Geburtstag von Viktória L. Kovásznai.

[KOVÁSZNAI *Viktória, L.*] TORBÁGYI Melinda: Kovásznai Viktória 65. születésnapjára. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 3.

Zum 65. Geburtstag von Viktória L. Kovásznai

MÉSZÁROS Attila → [KLIMO *György*]

MOLITORISZ Pál → [RÉTHY *László*]

PÁGER János → [VARGA *Viktor*]

PÁSZTORI Molli [MOLITORISZ Pál] → [RÉTHY *László*]

[PAZAR *László*] GRÜNFELDER Lőrinc: Megemlékezés. = PD, 2008. 3. p. 4.

[RÉTHY *László*] MOLITORISZ Pál: Mert Löwy ember és poéta volt. Réthy László pályája és költészete. Szarvas. 2008, Tatai László ; Digitális Kalamáris. 77 p.

[RÉTHY *László*] PÁSZTORI [MOLITORISZ] Molli [Pál]: Humor és erotika Löwy Árpád verseiben. = SzV, 2007. (01.08.). p. 4–5.

SALLAY Gergely Pál → [KARNY *Dezső*]

[SIMON *Tibor*] PROF. dr. Simon Miklós emlékezete. = Értesítő, 2008. 2. p. 51.

SOLTRA E. Tamás → [KOVÁSZNAI *Viktória, L.*]

SÜLE Tamás → [JAKÓ *János*] ; [KLIMO *György*]

[SZAVÁN *László*] GERGELY Tibor: Búcsúunk Szaván Lászlótól. = PD, 2008. 8. p. 8.

SZÖLLÖSSY Enikő → [KOVÁSZNAI *Viktória, L.*]

TORBÁGYI Melinda → [KOVÁSZNAI *Viktória, L.*]

[VARGA *Viktor*] PÁGER János: Búcsúunk Varga Viktortól. = PD, 2008. 6. p. 3.

XXV. MÚZEUMOK, GYŰJTEMÉNYEK, SZERVEZETEK

- A. V. → [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Csepeli Csoport]
APOSTOL, Daniel → [BRAN Castle Múzeum, Éremtár]
[BABES-BOLYAI Egyetem] MALINAS, Constantin: Medalia ca document de Biblioteca. La médaille comme document de Bibliothèque. Cluj-Napoca : Oradea. 2007, Universitatea "Babes-Bolyai" ; Asociația Română Pentru Ex Libris. 200 p. (Bibliotheca Bibliologica, 30.)
[BÁNÁT Múzeum, Temesvár] VERTAN, Maria: Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului. Catalog. Die Sammlung von Siegelmatrizen des Banater Museums. Timisoara. 2007, Editura Mirton. 126 p. (Bibliotheca Historica et Archeologica Banatica, 45.)
[BRAN Castle Múzeum, Éremtár] MUNTEANU, Claudiu – DUDĂU, Oltea – APOSTOL, Daniel T.: Monede din colecția Muzeului Castel Bran. Coins from the Bran Castle Museum's collection. In: Monedă și comerț în Sud-Estul Europei I. Coin and commerce in the South-East of Europe. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenthal. p. 233–244. (Bibliotheca Brukenthal, 9.)
COTTE, Alexandre → RÉMY, Bernard
DOBÁL Miklós → [HUSZÁR Lajos Éremtár, Gyöngyös]
DUDĂU, Oltea → [BRAN Castle Múzeum, Éremtár] ; [SAMMLUNG von Dr. Mauksch]
[ÉREMKEDVELŐK Egyesülete] TÓTH János: Az ÉKE 2006. évi működése. = Értesítő, 2007. 1. p. 25.
[GYŐRI Benedekrendi Főgimnázium, Éremtár] SOMOGYI Péter: A pázmándi érem. V. Constantinus solidusa vagy hamispénze a Győri Benedekrendi Főgimnázium egykori éremtárából. = Arrabona, 46. 2008. 2. p. 93–99.
HAJDÚ Béla → [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád Megyei Szervezete]
HAJDÚ Zoltán → [SZEDERKÉNYI Falumúzeum]
HÁLÓ Sándor → [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Siófoki Csoport]
[HUSZÁR Lajos Éremtár, Gyöngyös] MAGYARORSZÁG 1000 éves történelme érméken és emlékérméken. Szerk.: DOBÁL Miklós. Gyöngyös. 2007, Gyöngyös Város Önkormányzata. 44 p.
[HUSZÁR Lajos Éremtár, Gyöngyös] SOÓS Ferenc: „Huszár Lajos” Éremtár, Gyöngyös. = Értesítő, 2007. 2. p. 27–28.
[HUSZÁR Lajos Éremtár, Gyöngyös] TORBÁGYI Melinda: Magyarország 1000 éves történelme érméken és emlékérméken. Gyöngyös, Huszár Lajos Éremtár. = Múzhír, 2007. 7–8. p. 120.
JAKÓ János → [ORVOSI Numizmatikai Szakosztály]
[KLIMO György éremgyűjteménye] RÁYMAN János: Klimó György híres éremgyűjteménye. The Famous Coin Collection of Georg Klimó. In: „...használd ezt a könyvtárat ... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára”. Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban. Konferencia a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában. 2006. szeptember 26. Pécs. Szerk.: POHÁNKA Éva. 2007, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. p. 11–30., 12 t.
[KLIMO Könyvtár] „...HASZNÁLD ezt a könyvtárat ... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.”. Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban. Konferencia a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában. 2006. szeptember 26. Szerk.: POHÁNKA Éva. Pécs. 2007, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára. 147 p., [19] t.
LEÁNYFALUSI Károly → [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete]
MAGYAR István → [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Szervezete]
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] 2006. évi elnökségi határozatok. = Értesítő, 2007. 1. p. 18.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] 2007. évi elnökségi határozatok. = Értesítő, 2007. 2. p. 31–34. ; 2008. 1. p. 10–11.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] 2008. évi elnökségi határozatok. = Értesítő, 2008. 2. p. 10–11.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] FIGYELEM felhívás. [MÉE honlap]. = ÉrHír, 2007. 2. (03.). p. 3.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] HALOTTAINK. = Értesítő, 2007. 1. p. 50. ; 2. p. 42. ; 2008. 1. p. 43. ; 2008. 2. p. 51.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] JEGYZŐKÖNYV. [MÉE küldöttgyűlés]. = Értesítő, 2007. 2. p. 3–21.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] JEGYZŐKÖNYV. [MÉE küldöttgyűlés]. = Értesítő, 2008. 1. p. 3–9.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] JEGYZŐKÖNYV. [MÉE küldöttgyűlés]. = Értesítő, 2007. 1. p. 3–8.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] KÖZHASZNÚSÁGI jelentés a MÉE 2007. évi tevékenységéről. = Értesítő, 2008. 2. p. 12–23.
[MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] A KÖZPONTI iroda közleményei. = Értesítő, 2007. 1. p. 39–40.

- A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete küldöttközgyűlésének határozata alapján a 2008. évi tagdíj összege.... = PD, 2008. 1. p. 8. ; PD, 2008. 12. p. 8.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] LEÁNYFALUSI Károly: Elnöki beszámoló a 2006. október 28-án megtartott MEE tisztújító közgyűlésen. = Értesítő, 2007. 1. p. 9–17.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] MEE tagsági díj, tájékoztató. = PD, 2007. 1. p. 8.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] TISZTELT Adófizető Honpolgár, Tisztelt Gyűjtőtárs! [Adó 1%]. = Értesítő, 2007. 1. p. 2.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] VÁMOSI László: Felhívás kegyérem-gyűjtő szakmai csoport létrehozására. = Értesítő, 2008. 2. p. 43.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete] VIDÉKI csoportok adatai. = Értesítő, 2007. 2. p. 38–41. ; 2008. 1. p. 38–41. ; 2008. 2. p. 47–50.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Csepeli Csoport] A. V.: Csepeli hírek. = Értesítő, 2007. 1. p. 22.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád Megyei Szervezete] HAJDÚ Béla: Országjáró, avagy gondolatok az egyesületi összejövetelek rendjéről. = Értesítő, 2008. 2. p. 30–31.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Szervezete] MAGYAR István: 40 éves a szervezett éremgyűjtés Fejér megyében. = Értesítő, 2008. 2. p. 38–40.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoport] MEE Kecskeméti Csoport tagjainak névsora, akik 2007. június 30-ig rendezték ez évi tagságukat. = ÉrHír, 2007. 4. (07.). p. 2.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoport] MEGHÍVÓ a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoportja [...] részközgyűlésére. = ÉrHír, 2007. 1. (01.). p. 2.
- [MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Siófoki Csoport] HÁLÓ Sándor: A Siófoki Csoport jubileuma. = Értesítő, 2007. 1. p. 20.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum] ÚJ szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007. Szerk.: PALLOS, Lajos. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. 55 p., ill.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] PALLOS Lajos: 1956 jelvényei a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. = TMSzle, 7. 2007. p. 177–188.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] PALLOS Lajos: 1956-os forradalom emlékei. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban. Éremtár, Jelvénygyűjtemény. = FH, 25. 2007. p. 21–25.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] PALLOS Lajos: Előszó. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 3.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] PALLOS Lajos: Katonai csapatjelvények az I. világháborúból. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 44.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] PALLOS Lajos: A Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 42–43.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] TORBÁGYI Melinda: Hoard fragments of Illyrian drachms in the Coin Cabinet of the Hungarian National Museum. In: Miscellanea Numismatica Antiquitatis In honorem septagenarii magistri Virgilii Mihailescu Bîrliba oblata. Szerk.: SPINEI, V. – MUNTEANU, L. Iași. 2008, p. 221–228.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] TORBÁGYI Melinda: Kelta tetradrachma – Rákosi típus. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 37.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] TORBÁGYI Melinda: A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből 1998–2007. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 211–217.
- Aus den Neuerwerbungen des Münzkabinetts des Ungarische Nationalmuseums, 1998–2007.
- [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] VIDA István: Római medallion Commodus korából. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban 2006–2007. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 40.
- [MAGYAR Numizmatikai Társulat] SOÓS Ferenc – TORBÁGYI Melinda: Társulati élet 2006–2007. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 246–250.
- MALINAS, Constantin → [BABES-BOLYAI Egyetem]
- MUNTEANU, Claudiu → [BRAN Castle Múzeum, Éremtár]
- MUNTEANU, L. → [MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár] TORBÁGYI Melinda: Hoard...
- [ORVOSI Numizmatikai Szakosztály] JAKÓ János: Az Orvosi Numizmatikai Szakosztály életéből. = MediArt, 2008. 1. p. 17.
- [OTP Bank Pénzügytörténeti Gyűjtemény] SZLANKA András: A régi pénzintézetek világa. Válogatás az OTP Bank Pénzügytörténeti Gyűjtemény anyagából. [Budapest]. 2008, OTP Bank. 195 p.

- ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: IV. Othon Leonardos gyűjteménye Rio de Janeiróból. = *ÉrLap*, 2007. 103. (06.). p. 9.
- ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: V. A Windisch-Grätz gyűjtemény egy részéről. = *ÉrLap*, 2007. 104. (08.). p. 6–7.
- ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: VI. Két pozsonyi középiskola éremgyűjteményének részei. = *ÉrLap*, 2008. 107. (02.). p. 11–12.
- ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: VII. Az oxfordi Ashmolean Múzeum éremgyűjteményének része. = *ÉrLap*, 2008. 110. (08.). p. 8–10.
- ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: VIII. Részletek a Győri Főgimnázium Régiségtárának római éremgyűjteményéből. = *ÉrLap*, 2008. 112. (12.). p. 8–9.
- PALLOS Lajos → [*MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár*] ; [*MAGYAR Nemzeti Múzeum*] ÚJ...
[*PÉCSI Püspöki Könyvtár*] POHÁNKA Éva: Éremlopás a Pécsi Püspöki Könyvtárban 1803 és 1804 között. = PD, 2008. 11. p. 6–7.
- [*PÉCSI Püspöki Könyvtár*] POHÁNKA Éva: Éremlopás a Pécsi Püspöki Könyvtárban 1803 és 1804 között. Münzdiebstahl in der bischöfischen Bibliothek in Pécs zwischen 1803 und 1804. = NK, 106–107. 2007–2008. p. 203–210.
- POHÁNKA Éva → [*KLIMO György éremgyűjteménye*] ; [*KLIMO Könyvtár*] ; [*PÉCSI Püspöki Könyvtár*]
- RAYMAN János → [*KLIMO György éremgyűjteménye*]
- RÉGI és mai pénzérmék. Rendhagyó történelemóra. = *Értesítő*, 2007. 1. p. 21.
- [*SAMMLUNG von Dr. Mauksch*] SONOC, Alexandru Gh. – DUDĂU, Oltea: Un presupus tezaur de denarii parvi de la Sigismund de Luxemburg din colecția dr. Mauksch și câteva considerații cu privire la campania din Transilvania a sultanului Murad II (1438) și la reflectarea ei în izvoarele scrise. Ein Münzhort von denarii parvi von Sigismund von Luxemburg aus der Sammlung von Dr. Mauksch und einige Betrachtungen bezüglich des Feldzuges des Sultans Murad II in Siebenbürgen (1438) und ihrer Widerspiegelung in den schriftlichen Quellen. In: *Monedă și comerț în Sud-Estul Europei II. Coin and commerce in the South-East of Europe II. Sibiu*. 2008, Muzeul Național Brukenthal. p. 149–186., [4] t. (Bibliotheca Brukenthal, 22.)
- SOMOGYI Péter → [*GYŐRI Benedekrendi Főgimnázium, Éremtár*]
- SONOC, Alexandru Gh. → [*SAMMLUNG von Dr. Mauksch*]
- SOÓS Ferenc → [*HUSZÁR Lajos Éremtár, Gyöngyös*] ; [*MAGYAR Numizmatikai Társulat*]
- SPINEI, V. → [*MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár*] TORBÁGYI Melinda: Hoard...
[*SZEDERKÉNYI Falumúzeum*] HAJDÚ Zoltán: A Szederkényi Falumúzeum ókori pénzei. = PD, 2008. 2. p. 6–7.
- SZLANKA András → [*OTP Bank Pénzügytörténeti Gyűjtemény*]
- TORBÁGYI Melinda → [*HUSZÁR Lajos Éremtár, Gyöngyös*] ; [*MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár*] ; [*MAGYAR Numizmatikai Társulat*]
- TÓTH János → [*ÉREMKEDVELŐK Egyesülete*]
- VÁMOSI László → [*MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete*]
- VERTAN, Maria → [*BÁNÁT Múzeum, Temesvár*]
- VIDA István → [*MAGYAR Nemzeti Múzeum, Éremtár*]

XXVI. ÁRVERÉSEK

- ARANYDOLLÁR árverése. = *Nsz*, 2007. (08.06.). p. 21.
- [*H. D. RAUCH – L. NUDELMAN*] 3. Münz-Auktion. 22.–23. September 2007. Ungarn – Siebenbürgen. Münzen – Medaillen. Magyar és erdélyi. Pénzek – Emlékérmek im Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Wien ; Budapest. 2007, 291 p., ill.
- [*H. D. RAUCH – L. NUDELMAN*] 4. Münz-Auktion. 4. Oktober 2008. Ungarn – Siebenbürgen. Münzen – Medaillen. Magyar és erdélyi. Pénzek – Emlékérmek im Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Wien ; Budapest. 2008, 151 p., ill.
- [*H. D. RAUCH – L. NUDELMAN*] 5. Münz-Auktion. 5. Oktober 2008. Forint 1946–2008. Forgalmi pénzek – Emlékpénzek – Papírpénzek. Umlaufmünzen – Gedenkmünzen – Papiergeld. Circulation coins – Commemorative coins – Banknotes im Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Wien ; Budapest. 2008, 360 p., ill.
- The LAWRENCE R. Stack collection of ancient greek coins. January 14, 2008. Le Parker-Meridien Hotel, New York, NY. New York. 2008, Stack's. 156 p.

- [PANNONIA Terra, Budapest] TÓTH László, K.: I. Lipót fölényes győzelme. = Műértő, 2008. (01.). p. 7.
 [PANNONIA Terra, Budapest] T[ÓTH] L[ászló], K.: Dr. Neppel Zoltán gyűjteménye. = Műértő, 2007. (05.). p. 18.
 [PANNONIA Terra, Budapest] TÓTH László, K.: Orosz pénzek diadala. = Műértő, 2007. (02.). p. 15.
 [PANNONIA Terra, Budapest] T[ÓTH] L[ászló], K.: Utánveret végzett az élen. = Műértő, 2008. (07–08.). p. 21.
 [RAUCH] ZÁKÁNYI Péter: Pécsi katonai jelvények a bécsi „Rauch” árverésen. = PD, 2007. 9. p. 3.
 TÓTH László, K. → [PANNONIA Terra, Budapest]
 [UBS] ORDEN aus aller Welt. Sammlung Tamman. 80. Auktion. 4–5 November 2008. Basel. 2008, UBS AG. 636 p.
 ZÁKÁNYI Péter → [RAUCH]

XXVII. KIÁLLÍTÁSOK

- [„HUNYADI-városi napok ; „HUNFILA 2007” ; „A Magyar Tudomány nagyjai ; „Kodály emléké”] L[EÁNY-FALUSI] K[ároly]: Kiállítások. = ÉrHír, 2007. 6. (11.). p. 2.
 [A 70 éves Honvéd Légierő tiszteletére] K.[ENYERES] Dénes: Kiállítások. = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 3.
 [ALFÖLDI kenyér, szőlő és bor] KIÁLLÍTÁS. = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 3.
 EMLÉKSZOBÁT avattak Szent-Györgyi tiszteletére. = SzT, 2007. (11.). p. 7.
 [HADIK és Nádasdy nyomdokain...] → [XX. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK szekció] MAKAI Ágnes: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...”; SALLAY Gergely Pál: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...”
 [HADISZERBŐL emlék a békének] → [XX. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK szekció] SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia
 HÁGEN József → [HATÁRON innen és határon túl] ; [OTT László Határőr karjelvény-gyűjtemény]
 [HATÁRON innen és határon túl] HÁGEN [József]: Határőr jelvények kiállítása. = PD, 2007. 4. p. 3.
 [HUNYADI Mátyás, a király] → [IX. MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET szekció] GYÖNGYÖSSY Márton: King Matthias' Mint... ; Mátyás pénzverése... ; TÓTH Csaba: Tárgyleírások. In: Hunyadi...
 IN memoriam Puskás Ferenc. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Nagykanizsai Csoportjának a nagykanizsai Hevesi Sándor Művelődési Központban 2007. november 11-én rendezett In memoriam Puskás Ferenc, válogatás magyar labdarúgó érmekből és bélyegekből című kiállítás anyaga. Szerk.: ZSOLDI Zoltán. Nagykanizsa. 2007, Magyar éremgyűjtők Egyesülete Nagykanizsai Csoportja. 3 p., 245 ill.
 [IVÁNYI István éremkiállítása] RÁYMAN [János]: Iványi István éremkiállítása. = PD, 2008. 4. p. 6.
 [IVÁNYI István éremkiállítása] RÁYMAN [János]: Éremkiállítás a Babits gimnáziumban. = PD, 2007. 11. p. 6.
 [IVÁNYI István éremkiállítása] RÁYMAN [János]: Éremkiállítás a Kodály Zoltán Gimnáziumban. = PD, 2007. 4. p. 6.
 KENYERES Dénes → [A 70 éves Honvéd Légierő tiszteletére]
 [KODÁLY-emléké] L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Kiállítás. = ÉrHír, 2008. 1. (01.). p. 3.
 [KUBÁSZOVA Tamara kiállítása] SÜLE Tamás: Kiállítás. = ÉrLap, 2008. 112. (12.). p. 21–22.
 [KUBÁSZOVA Tamara kiállítása] S[ÜLE] T[amás]: Kubászova Tamara életmű kiállítása. = PD, 2008. 9. p. 5.
 [KUBÁSZOVA Tamara kiállítása] SÜLE Tamás: Orvos szobrászművész kiállítása. = PD, 2008. 10. p. 4–5.
 LEÁNYFALUSI Károly → [„Hunyadi...”] ; [KODÁLY-emléké]
 MÁRTON Sándor → [RÉGI honvédek, Szeged]
 [MÁTYÁS király öröksége] → [IX. MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET szekció] TÓTH Csaba: Tárgyleírások. In: Mátyás király öröksége
 [A MŰLT felejthetetlen pénzvilága] [INFORMÁCIÓK.] = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 1.
 [OTT László Határőr karjelvény-gyűjtemény] HÁGEN [József]: Határőr karjelvény kiállítás Sellyén. = PD, 2008. 4. p. 7.
 [PÉCSI Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás] RÁYMAN János: Száz éve nyílt meg a Pécsi Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás. = PD, 2007. 5. p. 1.
 [RÉGI honvédek, Szeged] [KIÁLLÍTÁSOK] Szegeden. = Értesítő, 2008. 1. p. 16–17.
 [RÉGI honvédek, Szeged] MÁRTON Sándor: A szegedi numizmatikai és militária kiállításról... = Értesítő, 2008. 2. p. 28–29.
 RÁYMAN [János] → [IVÁNYI István éremkiállítása] ; [PÉCSI Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás]
 SÜLE Tamás → [KUBÁSZOVA Tamara kiállítása]

- [*A SZÉPSÉG óhajta*] → [XX. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK szekció] PALLOS Lajos: A kitüntetések virágkora... ; PALLOS Lajos: Történeti bevezető sorok...
- [*TATÁRJÁRÁS*] → [XIII. ÉREMLELETEK szekció] TÓTH Csaba: A tatárjárás korának...
- [*TÖRTÉNELMÜNK korszakalkotója*] → [XX. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK szekció] MAKAI Ágnes – SALLAY Gergely Pál: Éremleírások
- [*TRENCH Art – A lövészárkok művészete*] → [XX. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK szekció] SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia: „Trench Art...”
- [*ÚJFEHÉRTŐI aranykincslelet*] KORSZERŰSÍTETTEK a nyírségi múzeumot. = Metro, 2008. (05.14.). p. 9.
- ÚJFEHÉRTŐI aranypénzek Kassán. = Műértő, 2007. (06.). p. 3.
- ZSOLDI Zoltán → *IN memoriam* Puskás Ferenc

XXVIII. KONFERENCIÁK

- [*XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus*] TORBÁGYI Melinda: A XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus. = ÉrLap, 2008. 107. (02.). p. 25–26.
- [*XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus*] TORBÁGYI Melinda: XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus, Bonn 2007. Július 23–27. = Múzhír, 2007. 9–10. p. 180–181.
- [*COIN and commerce in the South-East of Europe I.*] MONEDĂ și comerț în Sud-Estul Europei I. Lucrările întâlnirii din anul 2007 Sibiu – Capitală Culturală Europeană. Coin and commerce in the South-East of Europe I. Proceedings 2007 meeting Sibiu – European Capital of Culture. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2007, Muzeul Național Brukenthal. 252 p. (Bibliotheca Brukenthal, 9.)
- [*COIN and commerce in the South-East of Europe II.*] MONEDĂ și comerț în Sud-Estul Europei II. Lucrările întâlnirii din anul 2008 Sibiu. Coin and commerce in the South-East of Europe II. Proceedings 2008 meeting Sibiu. Szerk.: MUNTEANU, Claudiu. Sibiu. 2008, Muzeul Național Brukenthal. 252 p. (Bibliotheca Brukenthal, 22.)
- [*INTERCONGRESS Nagykanizsa*] VITEK Gábor: A történelem segédtudományai a harmadik évezred küszöbén. Keszthely, 2007. október 13–14. = Turul, 80. 2008. 1. p. 54–58.
- MUNTEANU, Claudiu → [*COIN and commerce in the South-East of Europe I.*] ; [*COIN and commerce in the South-East of Europe II.*]
- NICOLAE, Eugen → [*SIMPOZION de Numismatica*]
- A NUMIZMATIKA és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26. Szerk.: TORBÁGYI Melinda. Székesfehérvár : Budapest. 2007, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Numizmatikai Társulat. 258 p.
- TORBÁGYI Melinda → [*A XIII. Nemzetközi Keltológiai Kongresszus*] ; A NUMIZMATIKA és a társtudományok VI.
- VITEK Gábor: A történelem segédtudományai az Európai Unióban „Határok nélkül”. Abaújszék-Encs, 2008. május 17–18. = Turul, 80. 2008. 4. p. 115–122.
- VITEK Gábor → [*INTERCONGRESS Nagykanizsa*]

XXIX. RENDEZVÉNYEK

- si → [*HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem*]
- [*„Imre király” Gyűjtőtálalkozó*] KÁDÁR István: Jubileumi rendezvény Egerben. A 40 éves Egri Éremgyűjtő Csoport 60. éremcsere találkozója. = Értesítő, 2008. 2. p. 41.
- [*„JÁSZBERÉNYI Nyár”*] GEDEI László: Sikeres rendezvény Jászberényben. = Értesítő, 2007. 2. p. 26.
- [*XII. Nemzetközi Filatéliai és Numizmatikai Találkozó*] L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. = ÉrHír, 16. 2008. 5. (07.). p. 4.
- XX. szegedi serlegvacsora. = Értesítő, 2007. 1. p. 23–24.
- [*XXI. Numizmatikai Hírös Nap*] ITT a denár, hol a forint? = PN, 2007. (08.22.). p. 11.
- [*XXI. Numizmatikai Hírös Nap*] LEÁNYFALUSI Károly: XXI. Numizmatikai „Hírös Nap” Kecskeméten. = ÉrHír, 2007. 5. (09.). p. 1.
- [*XXI. Numizmatikai Hírös nap*] MEGHÍVÓ. = ÉrHír, 2007. 4. (07.). p. 1.
- [*XXI. Numizmatikai Hírös Nap*] NUMIZMATIKA. = PN, 2007. (08.13.). p. 2.
- [*XXI. Numizmatikai Hírös Nap*] P. S.: Numizmatika. Kecskemét. = PN, 2007. (08.15.). p. 2.
- [*XXI. Numizmatikai Hírös Nap*] TÁJÉKOZTATÁS. = ÉrHír, 2007. 3. (05.). p. 1.

- XXI. serlegvacsora Szegeden. = *Értesítő*, 2008. 1. p. 19–20.
- [XXII. *Alba Regia Éremgyűjtő Találkozó*] SZABÓ Antal: XXII. *Alba Regia Éremgyűjtő Találkozó Székesfehérváron*. = *Értesítő*, 2007. 2. p. 23–25.
- [XXII. *Numizmatikai Hírös Nap*] LEÁNYFALUSI Károly: XXII. *Numizmatikai "Hírös Nap" Kecskeméten*. = *ÉRHír*, 16. 2100. 5. (07.). p. 1.
- [XXII. *NUMIZMATIKAI Hírös Nap*] MEGHÍVÓ. = *ÉRHír*, 2008. 4. (05.). p. 1.
- [XXII. *Numizmatikai Hírös Nap*] VÁMOSI László: „Hírös Nap”, nagy érdeklődéssel és díszvendéggel. = *Értesítő*, 2008. 2. p. 35–36.
- [37. *Vándorgyűlés, MÉE*] HÁGEN [József]: A 37. Vándorgyűlésről. = PD, 2007. 9. p. 7.
- [37. *Vándorgyűlés, MÉE*] PIRKO: A gyűjtők boldog emberek. = 7 Nap, 2007. (08.22.). p. 4.
- [37. *Vándorgyűlés, MÉE*] VÁMOSI László: Vándorgyűlés volt Dunaújvárosban. „Az érem tanít, és történelmet magyaráz”. = *Értesítő*, 2007. 2. p. 29–30.
- [38. *Vándorgyűlés, MÉE*] NEMZETKÖZI cseretalálkozó a 38. Vándorgyűlés színhelyén. = *Értesítő*, 2008. 1. p. 18.
- [38. *Vándorgyűlés, MÉE*] VÁMOSI László: Harmadik alkalommal Szegeden... Sikeres volt a MÉE 38. Vándorgyűlése. = *Értesítő*, 2008. 2. p. 24–27.
- BUZÁS Gyula → [*MÉE Pápai Csoport rendezvényei*]
- DONNERT Károly → [*ORSZÁGOS Éremgyűjtő Találkozó, Csepel*]
- GEDEI László → [„*JÁSZBERÉNYI Nyár*”]
- GRÜNFELDER Lőrinc → [*MÉE Mohácsi Csoport rendezvényei*]
- GRÜNHUT Gábor → [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*]
- HÁGEN József → [37. *Vándorgyűlés, MÉE*] ; [*KÖNYVBEMUTATÓ*] ; [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*]
- [*HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem*] -si: *Numizmatikai Nyári Egyetem Keszthelyen*. = *ÉRHír*, 16. 2008. 5. (07.). p. 4.
- [*HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem*] NUMIZMATIKAI Nyári Egyetem. = PH, 2008. (05.30.). p. 2.
- [*HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem*] NUMIZMATIKAI szakmai előadások a keszthelyi Hóman Bálint *Numizmatikai Nyári Egyetemen*. = *Értesítő*, 2008. 1. p. 42.
- [*HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem*] RAYMAN János: A XX. Hóman Bálint *Numizmatikai Nyári Egyetem*. = PD, 2008. 6. p. 6–7.
- [*HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem*] TISZTELT Titkár, Gyűjtőtársak! = *Értesítő*, 2007. 1. p. 19.
- KÁDÁR István → [„*Imre király*” *Gyűjtőtálálkozó*]
- [*KÖNYVBEMUTATÓ*] HÁGEN [József]: Pécs szükségpénzei. [Rayman János: Pécs szükségpénzei 1919–1921.]. = PD, 2008. 12. p. 3.
- [*KÖNYVBEMUTATÓ*] Az IRGALMASOK históriája. Azokért a betegekért, akik ott reméltek gyógyulást. „Az Irgalmasok pécsi kórházának históriája”. = PH, 2007. (11.30.). p. 14.
- [*KÖNYVBEMUTATÓ*] MEGHÍVÓ. [LEÁNYFALUSI Károly–NAGY Ádám: Korona – pengő – forint. Mivel fizettek a kecskemétiak az elmúlt 100 évben?]. = *ÉRHír*, 2007. 3. (05.). p. 2.
- LEÁNYFALUSI Károly → [XII. *Nemzetközi Filatéliai és Numizmatikai Találkozó*] ; [XXI. *Numizmatikai Hírös Nap*] ; [XXII. *Numizmatikai Hírös Nap*] ; [*KÖNYVBEMUTATÓ*] Meghívó. ; [*MÉE Kecskeméti Csoport rendezvényei*]
- A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete 2007. évi rendezvényei. = *Értesítő*, 2007. 1. p. 40–49.
- A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete 2008. évi rendezvényei. = *Értesítő*, 2008. 1. p. 26–37.
- [*MÉE Bajai Csoport rendezvényei*] N. N.: Éremgyűjtők találkozója Baján. = PD, 2007. 10. p. 8.
- [*MÉE Bajai Csoport rendezvényei*] KINCSKERESŐK találkoztak. Jutalomérmével emlékeznek Kőhegyi Mihály elnökre. = PN, 2007. (05.21.). p. 15.
- [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*] A BARANYA Megyei Éremgyűjtők [találkozója a Pécsi Iparosházban]. = PD, 2007. 5. p. 8.
- [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*] A BARANYA Megyei Éremgyűjtők [találkozója a Pécsi Iparosházban]. = PD, 2007. 8. p. 8.
- [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*] BARANYA Megyei Éremgyűjtő [...] találkozót rendeznek. = PD, 2008. 5. p. 8.
- [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*] GRÜNHUT Gábor: Éremgyűjtő találkozó Pécssett. = PD, 2007. 7. p. 6.
- [*MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei*] GRÜNHUT Gábor: Éremgyűjtők találkozója Pécssett. = PD, 2007. 10. p. 3.

- [MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei] HÁGEN [József]: Éremgyűjtők találkozója Pécsen. = PD, 2008. 7. p. 7.
- [MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei] S[ÜLE] T[amás]: Érmet vertünk Keszthelyen. = PD, 2008. 7. p. 6.
- [MÉE Kecskeméti Csoport rendezvényei] INFORMÁCIÓK. = ÉrHír, 16. 2100. 6. (09.). p. 1.
- [MÉE Kecskeméti Csoport rendezvényei] L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közlemények. = ÉrHír, 16. 2100. 5. (07.). p. 4.
- [MÉE Küldöttközgyűlés] TÖRÖK Pál: Meghívó. = Értesítő, 2007. 2. p. 37.
- [MÉE Küldöttközgyűlés] TÖRÖK Pál: Meghívó. = Értesítő, 2008. 1. p. [44].
- [MÉE Küldöttközgyűlés] TÖRÖK Pál: Meghívó. = Értesítő, 2008. 2. p. [52].
- [MÉE Mohácsi Csoport rendezvényei] GRÜNFELDER Lőrinc: Éremcsere találkozó Mohácson. = PD, 2008. 10. p. 3.
- [MÉE Mohácsi Csoport rendezvényei] GRÜNFELDER Lőrinc: Mohácsi éremcsere összejevetel. = PD, 2007. 10. p. 2.
- [MÉE Pápai Csoport rendezvényei] PÁPAI rendezvények. = Értesítő, 2008. 2. p. 32–33.
- [MÉE Pápai Csoport rendezvényei] BUZÁS Gyula: Pápai éremgyűjtők szlovákiai kirándulása. = Értesítő, 2008. 2. p. 33–34.
- [MÉE rendezvények] MÁRCIUS és április havi éremgyűjtő-rendezvények. = ÉrHír, 2007. 2. (03.). p. 1.
- [MÉE rendezvények] RENDEZVÉNYEK. = ÉrHír, 2008. 2. (03.). p. 1.
- N. N. → [MÉE Bajai Csoport rendezvényei]
- [NUMISMATA 2008] SZILÁGYI Mihály: Beszámoló a Numismata 2008 érembörzéről. = Értesítő, 2008. 1. p. 14–15.
- [ORSZÁGOS Éremgyűjtő Találkozó, Csepel] DONNERT Károly: A Csepeli Csoport. Régi pénzek, ifjú numizmaták a Rákóczi Kertben. = Értesítő, 2008. 1. p. 13.
- P. S. → [XXI. Numizmatikai Hírös Nap]
- PIRKO → [MÉE 37. Vándorgyűlés] → [37. Vándorgyűlés, MÉE]
- RAYMAN János → [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem]
- SÜLE Tamás → [MÉE Baranya Megyei Csoport rendezvényei]
- SZABÓ Antal → [XXII. Alba Regia Éremgyűjtő Találkozó]
- SZILÁGYI Mihály → [NUMISMATA 2008]
- [TELCS Ede emléktábla-avatás] TÓTH János: Emléktábla avatása Telcs Ede halálának 60. évfordulóján. = Értesítő, 2008. 2. p. 37.
- TÓTH János → [TELCS Ede emléktábla-avatás]
- TÖRÖK Pál → [MÉE Küldöttközgyűlés]
- VÁMOSI László → [XXI. Numizmatikai „Hírös Nap”]; [37. Vándorgyűlés, MÉE]; [38. Vándorgyűlés, MÉE]

XXX. CÍMERTAN, PECSÉTTAN

- BAJÁK László → A MAGYAR
- BALÁZS Károly: Magyar Schlaraff város címerek. = ÉrLap, 2007. 105. (10.). p. 16–20.
- FEDERMAYER, Frederik: Bán András pozsonyi városbíró családja. Adalék Magyarország fővárosa előkelőinek genealógiájához. = Turul, 80. 2008. 4. p. 111–114.
- GYÖNGYÖSSY Márton: Pest Megye címertani öröksége. 19. századi kápolna a Vármegyeházán. Budapest: Szentendre. 2007, 52 p. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek – Új sorozat, 9.)
- HALÁSZ Éva: Magyar vonatkozású 13–14. századi világi pecsétek a zágrábi levéltárban. = Turul, 80. 2007. 3. p. 69–83.
- HÍREK. = Turul, 80. 2008. 3. p. 81–82.
- HOLL Imre: Heraldikai megjegyzések II. Notes on certain heraldical problems. = ArchÉrt, 133. 2008. p. 67–84.
- HORVÁTH Lajos: Wesselényi Ferenc nádor-főispán politikai öröksége és Pest-Pilis-Solt vármegye pecsét-használata a kuruc korban. = Turul, 80. 2007. 3. p. 91–93.
- A MAGYAR Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei. Szerk.: BAJÁK László. Budapest. 2007, Magyar Nemzeti Múzeum. 151 p., 45 t. (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta – A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa, 19.) – rec. RAINER Pál = Turul, 80. 2008. 2. p. 61.
- MÉSZÁROS Attila: A heraldika maradandó emlékei. = ÚjDN, 2008. (06.02.). p. 11.

RAINER Pál rec. → A MAGYAR

RAYMAN [János]: Janus Pannonius és a pápai bulla. = PD, 2008. 11. p. 3.

SZÁLKAI Tamás: Árpád-házi vágások a cambridge-i Queens' [Queen's] College címerében. = Turul, 80. 2008. 2. p. 50–51.

SZÁLKAI Tamás: A sólyom mint címerkép. Egey István Megesyre hamisított armálisa. = Turul, 80. 2007. 3. p. 84–90.

SZÁLKAI Tamás: A Turi család címermegújító kérelme. = Turul, 80. 2008. 2. p. 52–53.

SZATHMÁRY István: Különös címer egy régi kardon. = Turul, 80. 2007. 3. p. 94–97.

SZEMÁN Attila: Selmezbánya címerének pajzstartói. = Turul, 80. 2008. 3. p. 72–80.

VITEK Gábor: Fejér megyei céhzászlók mint heraldikai kútfők. = TD, 80. 2008. 1. p. 10–22.

VITEK Gábor: Fejér vármegyei insurgens zászlók heraldikai vonatkozásai. = Turul, 80. 2008. 4. p. 101–110.

VITEK Gábor: Vitéz Ákosházi Sárkány Ferenc (1914–2003) festett címere a Fejér Megyei Levétárban. = Turul, 80. 2008. 3. p. 69–71.

XXXI. RECENZIOK

-si: Rövid információk. [MEDGYESSY László: A kijelentés „néma” tanúi. Bevezetés a bibliai numizmatikába. Budapest. 2007, Medgyessy László. 255 p., 8 t. 250–255 app.]. = ÉrHír, 2008. 4. (05.). p. 3.

DECEMBERI Pécsi Dénár. = PH, 2007. (10.14.). p. 2.

HÁGEN [József]: Még egy új könyv. Dr. Bezeredy Győző 1934–2004. = PD, 2007. 12. p. 8.

HÁGEN [József]: Megjelent a "Tudomány és kutatás a Klimó könyvtárban" c. kötet. = PD, 2007. 5. p. 3.

HÁGEN [József]: Új könyv! Adamovszky István: Magyar szükségpénz katalógus 1723–1959. = PM, Bratislava, 2008. 9. p. 7.

HÁGEN [József]: Új könyv. [Leányfalusi Károly-Nagy Ádám: A forint-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei]. = PD, 2007. 7. p. 3.

JANUÁRI Pécsi Dénár. = PH, 2007. 4. (02.02). p. 3.

JANUÁRI Pécsi Dénár. = PH, 2008. (01.25.). p. 3.

A JÚNIUSI Pécsi Dénár. = PH, 2007. (06.08). p. 3.

KOVÁCS László: Régészeti kincsek a levéltárból. [Prohászka Péter: Kincsek a levéltárból (Schätze aus den Archiven). Martin Opitz Kiadó, Bp. 2005.]. = Századok, 141. 2007. p. 1051–1053.

L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Új érmes könyv. [LEÁNYFALUSI Károly – SOÓS Ferenc: A magyar bélyeggyűjtők érmei, plakettjei és jelvényei. Budapest. 2006, Martin Opitz Kiadó. 165 p., 'ill.]. = ÉrHír, 2007. 1. (01.). p. 3.

L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Új numizmatikai szakkönyv. [LEÁNYFALUSI Károly – NAGY Ádám: A forint-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei 1946–2006. Budapest. 2007, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 363 p., ill., 313–363 app.]. = ÉrHír, 2007. 3. (05.). p. 3.

MÁJUSI Pécsi Dénár. = PH, 2007. (05.18.). p. 6.

MÁRCIUSI Pécsi Dénár. = PH, 2007. (03.23.). p. 6.

MÁRCIUSI Pécsi Dénár. = PH, 2008. (03.14.). p. 7.

MOLNÁR Péter: Néhány észrevétel az új forint-fillér katalógusról. = ÉrLap, 2008. 107. (02.). p. 23–25.

PÁGER János: Megjelent a Tandem Grafikai Studio –Anno- sorozatban a „Turistabot-jelvények” című kötet. = PD, 2007. 7. p. 8.

PAJOR Enikő: Levélrészlet lapunk Mutatókészítőjétől. = ÉrLap, 2008. 109. (06.). p. 2.

A PÉCSI Dénár különszáma. = PH, 2007. (12). p. 3.

R[AÝMAN] [János]: Könyvhír. Dr. Gács Tivadar: A kistérségi bank. A Szentlőrinc-Ormánság Takarékszövetkezet 50 éve. Pécs, 2008. 80 oldal, képekkel. = PD, 2008. 12. p. 4.

RAYMAN [János]: Könyvismertetés. Jürgen Klotz-Darko Berger: Studenten Geld – Studentski Novac in Jugoslawien und den Nachvolgestaaten. Klotz papermoney publications 2005. = PD, 2008. 3. p. 3.

RAYMAN [János]: Könyvismertetés. Tóth János: Az Éremkedvelők Egyesületének (ÉKE) szerepe a modern magyar éremművészetben. = PD, 2008. 4. p. 1–2.

RAYMAN [János]: Új könyv! Adamovszky István: Magyar érme katalógus 1892–2008. Budapest, 2008. = PD, 2008. 2. p. 8.

RAYMAN [János]: Új könyv! Zombori Lajos–Tóth József: Magyar közlekedési bárcák. Martin Opitz Kiadó. Bp. 2007. = PD, 2007. 12. p. 6.

- RAYMAN J[ános]: Új könyv. Adamovszky István: Magyarország bankjegyei. A guldenrendszer. 1759–1891-ig. = PD, 2007. 8. p. 5.
- RAYMAN János: Könyvismertetés. [Adamovszky István: Magyarország bankjegyei. A koronarendszer 1892–1925. Adamo, Budapest 2006. 254 old. Mellékletben árjegyzék. Adamovszky István: Magyarország bankjegyei. A pengőrendszer 1926–1946. Adamo, Budapest 2006. 242 old. Mellékletben árjegyzék]. = Érlap, 2007. 103. (06.). p. 26.
- RAYMAN János: Könyvismertetés. Catalogue of Bulgarian banknotes Szerk.: NATSEVA, Rosalina et al. Bulgarian National Bank 2004. Második átdolgozott kiadás. Szofia, 2004, 132 oldal. = PD, 2008. 7. p. 4.
- RAYMAN János: Könyvismertetésként. [Numizmatičke Vijesti 49. évf. 60. szám]. = PD, 2008. 5. p. 6.
- RAYMAN János: Új könyv. Leányfalusi Károly–Nagy Ádám: A pengő–fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei 1926–1946. = PD, 2007. 2. p. 6.
- R.[AYMANNÉ] G.: Új könyv. Schmidt Pál–Süle Tamás: Az Irgalmasok pécsi kórházának története. = PD, 2007. 12. p. 8.
- SOÓS Ferenc: „Elefánti János kalendárium”. Matúš Kucera: Kalendár Jána z Lefantoviec. Matica Slovenská 2002. p. 96., ill. = MűvtörtÉrt, 56. 2007. 1. p. 162–167.
- SÜLE Tamás: „Régi-új” folyóirat: MediArt. = PD, 2008. 4. p. 4.
- S[ÜLE] T[amás]: Könyv Rétfalvi Sándorról. = PD, 2007. 1. p. 7.
- SÜLE Tamás: A magyar bélyeggyűjtés érmei. [Leányfalusi Károly–Soós Ferenc: A magyar bélyeggyűjtés érmei, plakettjei és jelvényei]. = PD, 2007. 2. p. 7.
- S[ÜLE] T[amás]: Megjelent a Numizmatikai Közlöny. = PD, 2007. 2. p. 3.
- S[ÜLE] T[amás]: Pécsi írás a „Communications”-ben. [RAYMAN János: Újabb adatok az Orvosok és Természetvizsgálók pécsi vándorgyűléseinek numizmatikai emlékeiről]. = PD, 2007. 10. p. 6.
- SÜLE Tamás: Szigetvári szükségpénzek (1919–1920, 1944–1945). [RAYMAN János: Szigetvári szükségpénzek (1919–1920, 1944–1945)]. = PD, 2007. 7. p. 4–5.
- SÜLE Tamás: Új folyóirat: MediArt. = OrvHír, 2008. (09.). p. 32.
- VARGHA Dezső: Áprilisi Pécsi Dénár. = PH, 2007. (04.25.). p. 3.
- V.[ARGHA] D.[ezső]: Augusztusi Pécsi Dénár. = PH, 2007. (08.17.). p. 2.
- V.[ARGHA] D.[ezső]: Decemberi Pécsi Dénár. [valójában a novemberi szám]. = PH, 2007. (11.09.). p. 10.
- VARGHA Dezső: Érmék, domborművek, botveretek. Az áprilisi Pécsi Dénár. = PH, 2007. (04.20.). p. 2.
- V.[ARGHA] D.[ezső]: Februári Pécsi Dénár. = PH, 17. 2007. (02.16.). p. 6.
- VARGHA Dezső: Februári Pécsi Dénár. = PH, 2008. (02.29.). p. 2.
- VARGHA Dezső: Májusi Pécsi Dénár. = PH, 2008. (05.16.). p. 3.
- V.[ARGHA] D.[ezső]: Októberi Pécsi Dénár. = PH, 2007. (10.12.). p. 3.
- VARGHA Dezső: Pécsi Dénár. = PH, 2008. (06.13.). p. 2.
- V.[ARGHA] D.[ezső]: A Pécsi Dénár júliusi számáról. = PH, 2007. (06.06.). p. 2.
- VARGA Dezső: Pécsi Dénár különszám. = PH, 2008. (01.11.). p. 8.
- V.[ARGHA] D.[ezső]: A szeptemberi Pécsi Dénár. = PH, 2007. (08.22.). p. 4.
- ZOMBORI Lajos: Irodalmi emlékek bárcákról I. Lestyán Sándor: Pest-budai regélő. Officina 1940. = Érlap, 2008. 111. (10.). p. 26.

XXXII. TECHNIKA, ANYAGÖSSZETÉTEL

- VÁMOSI László: Hogyan védjük numizmatikai tárgyainkat és hogyan fémkeresőzhetünk. = Értesítő, 2007. 1. p. 26–27.

XXXIII. EGYÉB

- BOLDOG karácsonyt! [Kíván a Csoport Vezetősége]. = ÉrHír, 2007. 6. (11.). p. 1.
- BOLDOG Új Évet! = PD, 2008. 1. p. 1.
- EGYEKI-SZABÓ Tamás: Vértálak – vert tálak (XV–XVI. század). 2008, Magánkiadás. 95 p.
- Az ÉREMTANI Lapok éremkép ajánlatai. = Érlap, 2008. 107. (02.). p. 27.
- G. Zs.: Ókori pénzérmék a csomagban. = PN, 2007. (07.05.). p. 2.
- GERGELY Tibor: Katonák karácsonya 1914. = PD, 2007. 12. p. 1–2.
- HÁGEN József – RAYMAN János – SÜLE Tamás: Köszöntjük az Éremtani Lapokat 100. számának megjelenése alkalmából. = PD, 2007. 2. p. 2.

HIRDETÉS. = Értesítő, 2007. 1. p. 38.

HIRDETÉSEK. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 28. ; 2007. 104. (08.). p. 27. ; 106. (12.). p. 28. ; 2008. 107. (02.). p. 28. ; 108. (04.). p. 28. ; 109. (06.). p. 28. ; 110. (08.). p. 28. ; 111. (10.). p. 28. ; 112. (12.). p. 28.

JOÓ Tamás: Tájékoztató a numizmatikai tárgyak külföldre vitelének jogszabályi előírásairól. = Értesítő, 2007. 2. p. 22.

KÖZGAZDÁSZ himnusz. = ÉrLap, 2007. 104. (08.). p. 28.

LEÜLTETTÉK a régi érméket csempésző angol férfit. = PN, 2008. (05.26.). p. 7.

MÉSZÁROS M. János: Az állatorvos-képzés 1818-tól elhunyt tanárainak és előadóinak sírjai. Budapest. 2007, Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár. 174 p. – rec. PANDULA Attila = Turul, 80. 2008. 4. p. 123.

A *MÚLT* Hírei. Pénz öfélése [Pesti Hírlap, 1934. I. 24. 56. évf., 4. szám]. = ÉrLap, 2008. 112. (12.). p. 25–26.

PANDULA Attila rec. → MÉSZÁROS M. János

PROHÁSZKA László: A Nyugat címlapja. = MésB, 2007. (09–10.). p. 6–7.

[RAYMAN János]: 110 éve írták. A dollár jegye. Hamis ezüstforintosok. Hamis forint. Elásott pénz. = PD, 2008. 5. p. 7.

RAYMAN János: Olvasói levél. [Gratuláció a 100. számhoz]. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 1.

RAYMAN János → HÁGEN József

SÜLE Tamás → HÁGEN József

SZERKESZTŐI tájékoztató. = ÉrLap, 2007. 103. (06.). p. 1.

SZERZŐINKHEZ, tudósítóinkhoz! = Értesítő, 2007. 1. p. 51.

Szerzői jogok

A Numizmatikai Közlönyben megjelent írások szerzői jogi védelem alatt állnak és azok csak és kizárólag a Magyar Numizmatikai Társulat (továbbiakban Kiadó) tulajdonát képezik. A jogosulatlan felhasználás büntető- és polgári jogi következményeket vonhat maga után. A Kiadó követelheti a jogsértés abbahagyását és kárának megtérítését. A Kiadó fenntart minden, a Numizmatikai Közlönyben található tartalom bárminemű másolására, terjesztésére vonatkozó jogot. A Kiadó írásos hozzájárulása nélkül tilos a Numizmatikai Közlöny tartalmának vagy egy részének (szöveg, grafika, fotó stb.) feldolgozása és újrakiadása vagy értékesítése.

HU ISSN 0230 – 0583

Nyomdai munkák
VERANO KFT.
Budapest

A NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY jelen kötete a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA és a
MAGYAR ÉREMGYŰJTŐK EGYESÜLETE támogatásával jelenik meg.
NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY herausgegeben von der UNGARISCHEN NUMISMATISCHEN
GESELLSCHAFT mit der Unterstützung der UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
und DES UNGARISCHEN MÜNZSAMMLERVEREINES

Tagtársaink figyelmébe

A társulati tagok tagsági díja évi 5500 Ft, amely magába foglalja a kétévenként megjelenő Numizmatikai Közlöny árát is.

A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, valamint a tudományos kérdésekben való érdeklődés, új tagok felvételi kérelme, bármilyen a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1445 Budapest Pf. 282) küldendő.

A Társulat könyvtára hétfőn 16–18, szerdán 10–16, és kedden a hivatalos órák alatt 10–19 óráig áll a tagok és az olvasók rendelkezésére.

A Társulat tisztségviselőit rendszerint kedden a hivatalos órák alatt kereshetik fel tagtársaink hivatalos ügyeikkel, de célszerűbb az előzetes telefon megbeszélés időpont egyeztetés céljából.

Telefonszámunk: 327-07-04

E-mail címünk: mnt@numizmatika.org

Honlap: www.numizmatika.org

